

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

OSMANLI DÖNEMİ DİYARBAKIRLI DÎVÂN ŞÂ‘İRLERİ

Bilâl ŞANLI

Diyarbakır 2013

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

OSMANLI DÖNEMİ DİYARBAKIRLI DÎVÂN ŞÂ‘İRLERİ

Bilâl ŞANLI

Danışman

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

Diyarbakır 2013

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Osmanlı Dönemi Diyarbakırlı Dîvân Şairleri” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

22.03.2013

Bilâl ŞANLI

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

Osmanlı Dönemi Diyarbakırlı Dîvân Şairleri adlı Yüksek Lisans tezi, **Dicle Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi**'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Bilâl ŞANLI

Danışman

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

KABUL VE ONAY

Bilâl ŞANLI tarafından hazırlanan Osmanlı Dönemi Diyarbakırlı Dîvân Şairleri adındaki çalışma, 22.03.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Başkan)

Doç. Dr. Halil ÇEÇEN

Yrd. Doç. Dr. Ramazan SARIÇİÇEK

Prof. Dr. Sabri EYİĞÜN

Enstitü Müdürü

..../..../ 2013

ÖNSÖZ

Diyarbakır, Osmanlı tarafından fethedildikten sonra 5. eyalet olarak idarî sistemdeki yerini almış ve eyaletin merkezi ve Paşa Sancağı olan Amid (Diyarbakır), siyasi, askerî ve ekonomik alanlarda olduğu gibi kültürel alanda da Osmanlı'nın önemli merkezlerinden biri olmuştur. Şehir, dört yüz yılı aşan Osmanlı hâkimiyetinde yüzlerce şair, yazar ve sanatkâr yetiştirmiştir.

Diyarbakır'ın kültürel ve edebî tarihi, Ali Emîrî, Şevket Beysanoğlu ve M. Şefik Korkusuz başta olmak üzere birçok yazar tarafından araştırma konusu yapılmıştır. Son yıllarda da yaşadığı yüzyılda sivrilmiş bazı önemli şairlerin hayatları ya da dîvânları yüksek lisans ve doktora tezlerine konu olduğu gibi belli bir yüzyılda yaşamış önemli önemsiz tüm şairlerin hayatları ve dîvânları da yüksek lisans ve doktora tezlerine konu olmuştur. Bütün bu özel ve genel çalışmalar Diyarbakır'ın Klasik Türk Edebiyatı'ndaki rolünü ortaya çıkarmayı amaçlayan çalışmalardır.

“Osmanlı Dönemi Diyarbakırlı Dîvân Şairleri” ismini taşıyan tezimiz, Diyarbakır'ın Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı egemenliğine girdiği 1515 senesinden; Osmanlı Devleti'nin son bulduğu 1922 senesine kadar geçen 407 yıllık süre zarfında yaşamış şairlerin hayatlarını ve şiirlerini kapsamaktadır. Tezimiz, özellikle Diyârbakır'da doğup büyümüş, yetişmiş ve Dîvan şiiriyle iştiğal edip bir dîvân oluşturmuş ya da bir dîvân oluşturamamışsa da bu tarzda şiirler yazmış şairleri gün yüzüne çıkarmayı amaçlamıştır. Tezimizde, gerek Akkoyunlu hâkimiyetinden Osmanlı hâkimiyetine geçişte gerek Osmanlıdan Cumhuriyet yönetimine geçişte ve gerekse de göçler sonucu Diyarbakır dışından Diyarbakır'a yapılan geçişlerde hayatlarının önemli bir kısmını Osmanlı Dönemi Diyarbakır mukimi olarak geçirmiş şairlere de yer verilmiştir.

Her bir yüzyıldaki şairlerin kronolojik sıralaması, şairlerin vefat tarihlerine göre belirlenmiştir. Yaşadığı yüzyılı belli olan ama vefat yılı tespit edilemeyen şairler ise yaşadıkları yüzyılın şairlerinin tanıtıldığı bölümün en sonunda mahlaslarının Türkçe alfabetik sıralamasına göre yer almışlardır.

Çalışmamız, “**Giriş, Bölüm (beş bölüm), Sonuç, İndeks ve Kaynakça**”dan oluşmaktadır. Giriş’te XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin genel durumu ve Diyarbakır’ın siyasi, kültürel ve edebî yönlerine yer verilmiştir. Birinci Bölüm’de XVI. yüzyıl, İkinci Bölüm’de XVII. yüzyıl, Üçüncü Bölüm’de XVIII. yüzyıl, Dördüncü Bölüm’de XIX. yüzyıl, Beşinci ve son bölümde ise XX. yüzyılda yaşamış şairlerin biyografilerine ve şiirlerinden örneklere yer verilmiştir. Her bölümün sonunda o yüzyılın ve o yüzyılda yetişmiş şairlerin değişik açılardan tahlilleri de yer almaktadır. Sonuç kısmında ise Diyarbakırlı Dîvân şairlerinin Klasik Türk Edebiyatı’na yaptığı katkı ve şairlerin Osmanlı’nın diğer sahalarındaki şairlerle örtüşen ve farklılık arz eden yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmam esnasında yardımlarını esirgemeyen, öğrencilerine değer veren lisans ve yüksek lisans ders hocalarım Doç. Dr. Halil ÇEÇEN ve Yrd. Doç. Dr. Ramazan SARIÇİÇEK’e ve danışman hocam muhterem Prof. Dr. Abdurrahman ACAR’a sonsuz şükranlarımı arz ediyorum.

Bilal ŞANLI

Diyarbakır 2013

ÖZET

Dünyada birbiriyle adeta özdeşleşmiş, biri söylendiğinde diğeri hemen akla gelen geniş kapsamlı çok az sözcük bulunmaktadır. Osmanlı Devleti ve Dîvân edebiyatı bu kelime gruplarından iki tanesidir. Osmanlı Devleti zikredildiğinde Dîvân Edebiyatı'nı, Dîvân Edebiyatı zikredildiğinde Osmanlı Devleti'ni hatırlamamak neredeyse imkânsızdır.

Dîvân Edebiyatı; üç kıtaya yayılmış ve birçok etnik unsur ile dili bünyesinde barındıran Osmanlı coğrafyasında, ağırlıklı olarak Türk, Kürt, Arap ve Fars gibi İslâmî bileşenlerin, İslâmiyet ve kısmen tasavvufun etkisiyle meydana getirdiği çok dilli bir edebiyattır. Çocukluk, gençlik ve olgunluk çağlarını bu coğrafyada, özellikle de bu coğrafyanın başkenti olan İstanbul'da yaşamış olan bu şiir ağırlıklı edebiyata öteden beri pek çok medeniyete beşiklik etmiş olan Diyarbakır da bigâne kalmamıştır.

Kaynaklar, Osmanlı coğrafyasında şair yetiştiren 221 merkez içerisinde, yetiştirdiği 40 şairle, Diyarbakır'ın beşinci sırada yer aldığını belirtmektedirler. Ali Emîrî ve Şevket Beysanoğlu gibi araştırmacılar ise Diyarbakır'da 228 ilâ 240 arasında şairin yetiştiğini tespit etmişlerdir. Çerçevesini Diyarbakır'ın yetiştirdiği dîvân şairi sayısını ortaya çıkarmak olarak belirleyen bu çalışma sonucu Diyarbakır'ın 199 şair yetiştirdiği ortaya çıkarılmıştır.

Bu çalışma ile tespit ettiğimiz 199 şair yaşadıkları döneme göre 5 bölümde sınıflandırılabilir. Şairlerden 20'si 16.yy., 27'si 17.yy., 41'i 18.yy., 86'sı 19. yy. ve 25'i de 20. yüzyılda yaşamışlardır. Yine yazılan dîvân sayılarına göre de şöyle bir sınıflandırma yapılabilir. 16 yüzyılda 9 adet, 17 ve 18. yüzyıllarda yüzyıllarda yedişer adet, 19. yüzyılda 26 adet ve 20. yüzyılda 10 adet olmak üzere toplam 59 dîvân oluşturulmuştur ancak bu dîvânların 17 tanesine ulaşılamamıştır.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı, Diyarbakır, dîvân, dîvân edebiyatı, müşâ'are, nazîre

ABSTRACT

In the world, There are very few comprehensive words almost being identified with eachother and come to mind reciprocally instantly when any of them is mentioned. The Ottoman State and Divan Poetry words are the two of them. It is virtually impossible not to remember Divan Poetry when The Ottoman State is mentioned and vice versa.

Divan Poetry is a multilingual literature which is effectuated by Islamic constituents mainly Turkish, Kurdish, Arabic and Persian under the effect of Islam and partly the Islamic mysticism in the Ottoman geography containing many ethnicities and languages and spread to three continents. This poetry lived its childhood, youthful and maturity eras on this geography and especially in the capital of it Istanbul. Diyarbakır which had been cradle of many civilizations all along have not been indifferent to this literature predominantly composed of poetry.

Sources indicate that Diyarbakır is in the the fifth rank with forty poets among the 221 centers where poets were raised from. Studies of researchers such as Ali Emîrî and Şevket Beysanoğlu who had soul of research and native of the region put forward the existence of poets with a number between 228 and 240 contrary of popular blief which indicates 40 poets. As a result of this study which takes its base from the hypothesis that Diyarbakır has a much more potential of poets and restricts its study area with divan poets proves the existence of 199 divan poets.

199 poets we have detected in this study can be classified in 5 groups according to the time period they lived in. 20 poets in the 16th century, 27 poets in the 17th century, 41 poets in 18th century, 86 poets in the 19th century and 25 poets in the 20th century lived. The number of divans written by these poets can be listed like this; 9 divans in the 16th century, 7 divans in the 17th century, 7 divans in the 18th century, 26 divans in the 19th century and 10 divans in the 20th century. These divans are 59 in total. We should indicate that it has not been possible to reach 17 divans out of 199 divans we have mentioned.

Key words

Osmanlı, Diyarbakır, dîvân, dîvân literature (poetry), mushaare, nazîre

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	xiv

GİRİŞ

1. DİYARBAKIR'IN OSMANLI HÂKİMİYETİNE ALINDIĞI YÜZYILDA OSMANLI'DA GENEL SİYÂSÎ DURUM.....	1
2. DİYARBAKIR'IN OSMANLI HÂKİMİYETİNE ALINDIĞI YÜZYILDA OSMANLI'DA EDEBÎ HAYAT	3
3. OSMANLI İDARESİNDEKİ DİYARBAKIR'DA SİYASÎ, EDEBÎ VE KÜLTÜREL DURUM.....	5

I. BÖLÜM

16. YÜZYIL ŞAİRLERİ

1. ŞERÎFÎ (ö. 930 / 1523).....	11
2. İBRÂHİM GÜLŞENÎ (ö. 940 / 1533).....	13
a. Tasavvufî – Edebî Kişiliği :	18
b. Mürîdleri- Halîfeleri :	19
c. Türkçe Eserleri :	20
d. Farsça Eserleri :	22
e. Arapça Eserleri :	24
f. Şiirlerinden Örnekler :	25
3. CEMÎLÎ (ö. 950 / 1543-1544)	26
4. MESÎHÎ (ö. 970 / 1562)	29
5. HAYÂLÎ-İ GÜLŞENÎ (ö. 977 / 1569)	30
6. HALÎFE (ö. 980 / 1572).....	35
7. SÜNNÎ (ö. 980 / 1572).....	40
8. ŞUHÛDÎ ('Acem-zâde) (ö. 980 / 1572).....	41

9. ÂMİDÎ (ö. 982 / 1574)	42
10. HÂLETÎ-İ GÜLŞENÎ (ö. 989 / 1581)	44
11. AHMED PAŞA (ö. 996 / 1587)	46
12. DERVÎŞ PAŞA (ö. 998 / 1589-1590)	48
13. BÎ‘ATÎ/BEY‘ATÎ (ö. 1000 / 1591)	50
14. FEDÂ‘Î (ö. 1000 / 1591)	50
15. HUMÂRÎ (ö. 1000 / 1591)	51
16. MEHMED PAŞA (ö. 1000 / 1591).....	52
17. ÜLFETÎ (ö. 1000 / 1591)	52
18. SAFVETÎ-İ GÜLŞENÎ (ö. 1005 /1596).....	53
19. HUBAN (16. yy.).....	54
20. ŞÂHÎ (16. yy.)	54
DEĞERLENDİRME	56

II. BÖLÜM

17. YÜZYIL ŞAİRLERİ

1. ŞÖHRETÎ (ö. 1014 / 1605).....	58
2. TUFEYLÎ (ö. 1020 / 1611)	59
3. HASAN GÜLŞENÎ (ö. 1024 /1615).....	60
4. GUBÂRÎ (ö.1034 / 1624-1625).....	61
5. ‘AZÎZ MAHMÛD ÜRMEVÎ (ö. 1048/1638)	62
6. NÂCÎ (ö. 1060 / 1650).....	64
7. NİGÂHÎ (ö. 1060 / 1650).....	65
8. MOLLA ÇELEBÎ (ö. 1066 / 1655-1656)	66
9. VAHYÎ (ö.1068 / 1657).....	67
10. VÛCÛDÎ (ö.1069 / 1658).....	67
11. YÛSRÎ (YESRÎ) (ö. 1070 / 1659).....	68
12.‘ÖMRÎ (ö. 1072 / 1661)	69
13. ‘İZZETÎ (ö. 1074 / 1664-1665)	70
14. RESMÎ (AÇIKBAŞ MAHMÛD EFENDÎ) (ö. 1077 / 1666)	70
15. FEHMÎ (ö. 1080 / 1669)	75
16. SELÂMÎ (ö.1080 / 1669)	75

17. İSMÂ'ÎL ÇELEBÎ (ö. 1080 / 1669-1670).....	76
18. ŞEHDÎ (ö. 1082 / 1671).....	76
19. ŞÂNÎ (ö. 1083 / 1673)	77
20. ME'ÂLÎ (ö. 1085 / 1674)	79
21. NİSBETÎ (ö. 1089 / 1678-1679)	80
22. MUSTAFA ÇELEBÎ (ö. 1099 / 1687-1688).....	81
23. ÜMNÎ (EMNÎ) (ö.1104 / 1692)	82
24. FÂMÎ (ö. 1105 / 1693-1694).....	85
25. ŞÛRÎ (ö.1106 / 1694)	86
26. FÛZÛLÎ (ö. 17. yy.).....	88
27. LEBÎB (MÛLÂZİM) (ö. 17. yy.).....	88
DEĞERLENDİRME	89

III. BÖLÜM

18. YÜZYIL ŞAİRLERİ

1. HAMDÎ (ö.1115 / 1703).....	92
2. AHMED FÂHİM (ö.1117 / 1705).....	95
3. NİHÂNÎ (ö. 1116 / 1704-1705).....	95
4. GÜZÂRÎ (ö. 1118 / 1706).....	96
5. TÂLİB (MEHMED) (ö. 1118 / 1706).....	97
6. RÂMİŞ (ö. 1120 / 1708).....	99
7. AHMED VERDÎ ÇELEBÎ (ö. 1130 / 1717).....	101
8. HİCÂZÎ (ö. 1130 / 1717)	101
9. HÂLİD (ö. 1131 / 1718).....	103
10. EMÎRÎ (ö. 1137 / 1725).....	104
a. Edebî Kişiliği ve Eserleri	106
b. Şiirlerinden Örnekler	109
11. MÛCÎB / RÂYİC / KEMÂLÎ (ö. 1139 / 1727)	111
a. Edebî Kişiliği ve Eserleri	112
b. Şiirlerinden Örnekler	113
12. ÂGÂH-I SEMERKANDÎ-İ ÂMİDÎ (ö. 1141 / 1728).....	115

a. Edebî Kişiliği ve Nazîreciliği :	118
b. Eserleri :	121
c. Şiirlerinden Örnekler :	122
13. EDÎB (ö.1149 / 1736)	123
14. ŞÛHÎ (ö. 1150 / 1737)	124
15. VÂLÎ (ö. 1151 / 1738)	126
a. Edebî Kişiliği :	127
b. Şiirlerinden Örnekler :	128
16. HÂSİM (ö. 1152 / 1739)	129
17. EMÎN (ö.1158 / 1745)	135
a. Edebî Kişiliği ve Eserleri :	138
b. Şiirlerinden Örnekler :	140
18. ÇÂKERÎ (ö. 1160 / 1747)	142
19. HÂMÎ (ö. 1160 / 1747)	143
a. Edebî Kişiliği :	146
b. Şiirlerinden Örnekler :	147
20. LEBÎB (HÂMÎ OĞLU) (ö. 1160 / 1747)	150
21. MEHMED (ÇERKEZZÂDE) (ö. 1160 / 1747)	150
22. NÂZİKÎ (ö. 1160 / 1747)	150
23. NUSRETÎ (ö. 1160 / 1747)	151
24. AHÎ (ÇETECÎ ABDULLAH PAŞA) (ö. 1174 / 1760)	151
a. İlmî ve Edebî Yönü :	153
b. Şiirlerinden Örnekler :	154
25. AHMED MÜRŞİDÎ (ö. 1174 / 1760)	155
26. KÂMÎ (ö. 1180 / 1766)	160
27. ÂMİDÎ (HEKÎM RIZÂ) (ö. 1180 / 1767)	161
28. LEBÎB (HÜSEYİN) (ö. 1182 / 1768-69)	162
29. LEBÎB (ABDÛLGAFÛR) (ö. 1185 / 1771-72)	163
30. ‘İLMÎ (ö. 1190 / 1776)	166
31. VÂFÎ (ö.1190 / 1776)	167
32. SEYYİD ÖMER CÂMİDÎ (ö. 1196 / 1782)	168
33. ‘AZÎM(ö. 1200 / 1785)	170

34. FÂRİK (ö. 1200 / 1785)	171
35. KÂSİM (ö. 1200 / 1785)	171
36. KUDSÎ (ö. 1200 / 1785)	172
37. SIRRÎ (ö. 1200 / 1785)	172
38. VÂHİB (ö. 1200 / 1785)	173
39. CEHDÎ (ö. 1204 / 1789)	174
40. ŞERMÎ ÇELEBÎ (ö. 18. yy.)	175
41. YAHYÂ ÇELEBÎ (ö. 18. yy.)	178
DEĞERLENDİRME	179

IV. BÖLÜM

19. YÜZYIL ŞAİRLERİ

1. BÂKÎ (ABDÜLKÂDİR) (ö. 1215 / 1800)	184
2. CÂMÎ (ö.1215 / 1800)	185
3. REMZÎ (ö. 1227 / 1812)	188
4. HAFÎD PAŞA (ö. 1228 / 1813)	191
a. Edebî Kişiliği :	192
b. Şiirlerinden Örnekler :	193
5. HADÎDÎ (ö. 1230 / 1814)	195
6. FERDÎ (ö. 1230 / 1815)	197
7. GAYRET (ö. 1230 / 1815)	197
8. ŞEREF (ö. 1230 / 1815)	198
9. YÛSUF ZİYÂ (Ö. 1230 / 1815)	198
10. HASRETÎ (ö. 1231 / 1815)	199
11. REFÎ' (ö. 1231 / 1816)	200
a. Eserleri :	202
b. Şiirlerinden Örnekler :	203
12. MÛLHEM / MÛLHEMÎ (ö. 1233 / 1818)	203
13. ŞEYHÎ (ö. 1235 / 1820)	204
14. CELÂL PAŞA (ö.1238 / 1822)	205
15. HAMÎDÎ (ö. 1238 / 1822)	209
16. RÂGİB (ö. 1240 / 1824)	210

17. CEDÎDÎ (ö. 1245 / 1829).....	213
18. HALÎL HAMÎD (ö. 1245 / 1829).....	214
19. ‘AZMÎ (ö. 1247 / 1831).....	216
20. SA‘ÎD (SA‘DULLÂH) (ö. 1247 / 1831).....	219
21. SÛLEYMAN NAZÎF (ö. 1248 / 1832).....	221
22. BEKRÎ (ö. 1250 / 1834).....	224
23. MU‘ALLÎM HAMDÎ (ö. 1250 / 1834).....	227
24. PAPUÇÇULAR ŞEYHÎ FİGÂNÎ (ö. 1255 / 1839).....	228
25. ŞEVKÎ (ö. 1255 / 1839).....	229
26. MUHİB/ MUHİB MUSTAFA EFENDÎ (ö. 1257 / 1842).....	230
27. NAZMÎ (ö. 1260 /1844).....	231
28. RÂSİM (ö. 1260 /1844).....	232
29. SA‘ÎD (ö. 1260 /1844).....	235
30. SÎRET (ö. 1260 /1844).....	235
31. VECDÎ (ö. 1260 /1844).....	236
32. FÂİK (ö. 1262 /1846).....	237
33. HOCA MES‘ÛD LUTFÎ (ö. 1263 /1847).....	238
34. MAHDÛM FAKÎRULLÂH (ö. 1263 / 1847).....	240
35. SÂFÎ (ö. 1263 / 1846-1847).....	240
36. SAFVET (ö. 1263 / 1846-1847).....	242
37. MÛDERRİS HACI RÂGİB (ö. 1264 / 1847).....	243
38. ALİ RİZÂ (ö. 1271 / 1855).....	245
39. OSMAN NURÎ PAŞA (ö. 1272 / 1856).....	249
40. RÂŞİD (ö. 1272 / 1856).....	252
41. ‘İSMET (ö.1273 / 1857).....	255
42. TÂİB (ö. 1274 / 1858).....	256
43. MEHMED (ÇARHÎ-ZÂDE) (ö. 1275 / 1859).....	257
44. ÂSÂF (ö. 1276 / 1859).....	258
45. ‘İFFET HANIM (ö. 1277 / 1860).....	259
46. NİGÂHÎ BABA (ö. 1277 / 1860).....	261
47. ‘AVNÎ (ö. 1289 / 1873).....	264
48. TÂLİB (MUSTAFAÎ) (ö. 1289 /1 873).....	265

49. VÂSİF (ö. 1289 / 1873)	270
50. MÜNİB (ö. 1290 / 1874)	273
51. SİRRÎ HANIM (ö. 1294 / 1877).....	273
52. SABRÎ (MAHMUD) (ö. 1294 / 1878).....	278
53. SİDKÎ (MUSTAFA) (ö. 1295 / 1879)	279
54. HAYRÎ (ö. 1296 / 1880).....	281
55. KÂMÎ (MEHMED ŞA‘BÂN) (ö. 1301 / 1884)	282
a. Eserleri	285
b. Şiirlerinden Örnekler	286
56. DERCÎ / DÜRCÎ (ö. 1301 / 1883-84).....	287
57. NA‘ÎM (ö. 1302 / 1884-85)	288
58. HAYÂLÎ (AHMED) (ö. 1304 / 1887).....	292
59. RÂİF (YÛSUF) (ö. 1306 / 1888-89).....	294
60. RÂİF (FEYZULLAH) (ö. 1307 / 1889-90)	296
61. SA‘ÎD PAŞA (ö. 1309 / 1891).....	298
a. Eserleri	304
b. Şiirlerinden Örnekler	307
62. LÛZÛMÎ (ö. 1309 / 1891-92)	309
63. HACI CİVÂN (ö. 1310 / 1892-93)	311
64. FÂZİL (ö. 1315 / 1897).....	312
65. FETHÎ (ABDÛLFETTÂH) (ö.1317 / 1899)	313
66. ABDÎ (19. yy.)	315
67. ‘ÂKİF (19. yy.).....	316
68. CÂZİB (19. yy.)	316
69. CEVDET(19. yy.)	317
70. FÂİZ (19. yy.)	318
71. FETHÎ (19. yy.).....	318
72. FEYZÎ (ö. 19. yy.).....	319
73. KÂMİL (ö. 19. yy.)	320
74. MÂHİR (19. yy.).....	321
75. MEHMED (19. yy.)	323
76. MEHMED ŞEVKÎ (19. yy.).....	323

77. MEHMED ŞÜKRÎ (19. yy.).....	323
78. NÂZİM (19. yy.)	324
79. RÂİF (MUKÂBELECİ-ZÂDE YÛSUF) (19. yy.)	325
80. SABRÎ (AHMED) (19. yy.).....	326
81. SIDKÎ (19. yy.).....	327
82. ŞEHÎD (ö. 19. yy.).....	328
83. VASFÎ (ö. 19. yy.)	328
84. VEHBÎ (ABDULLAH) (ö.19. yy.).....	329
85. VEHBÎ (ABDULVEHHÂB) (ö. 19. yy.)	330
86. ZÛLFİKÂR FETHÎ (ö. 19. yy.)	330
DEĞERLENDİRME	332

V. BÖLÜM

20.YÜZYIL ŞAİRLERİ

1. HİLMÎ (ö. 1319 / 1901-1902).....	343
2. RE'FET (ö. 1321 / 1903)	345
3. MEHMED TEVFİK (ö. 1321 / 1904).....	348
4. RÛŞENÎ (ö. 1325 / 1909).....	349
5. LÛTFÎ (HAGOP) (ö. 1910).....	351
6. RÛHÎ (ŞEYH ABDURRAHMAN-I AKTEPÎ) (ö. 1910)	352
7. BÂKÎ (ABDÛLBÂKÎ) (ö. 1328 / 1912).....	354
8. MUHAMMED HÂDÎ (ö. 1912).....	357
9. SUBHÎ (ö. 1328 / 1912).....	359
10. EDHEM (ö. 1330 / 1914).....	360
11. ZÛLFİKÂR ZİHNÎ (ö. 1330 / 1914)	361
12. ZEKÂÎ (ö. 1920)	362
13. ALİ EMİRÎ (ö. 24 Ocak 1924)	363
a. Özel, Siyasî ve Edebî Kişiliği.....	366
b. Eserleri.....	368
c. Şiirlerinden Örnekler.....	372
14. HANİLİ SALİH (ö. 1925).....	374
15. MİKDÂD SEZÂÎ (ö. 05 /12 /1927).....	379

16. MUSTAFA ÂSİM (ö. 1928).....	380
17. ZİHNÎ (ö. 1931)	382
18. NİYÂZÎ (HÂCI ABDÜLHAMÎD NİYÂZÎ ÇIKINTAŞ) (ö. 1934)	383
19. HÂLİS (ABDÜLAZÎZ HÂLİS ÇIKINTAŞ) (ö. 1935).....	387
a. Edebî Kişiliği ve Eserleri	389
b. Şiirlerinden Örnekler :	390
20. BEKİR SİDKÎ (ö. 1936).....	392
21. MEHMED SA'ÎD (ö. 1936)	394
22. AKTEPELİ ŞEYH KERBELÂ (ö. 1939).....	395
23. SÜLEYMAN SAVCI (ö. 1945).....	397
24. FAHRÎ (ABDULGANÎ FAHRÎ BULDUK) (ö. 1951)	399
a. Eserleri :	400
b. Şiirlerinden Örnekler :	401
25. ÖMER FEVZÎ (ö. 1953)	402
DEĞERLENDİRME	405
SONUÇ.....	410
KAYNAKÇA	415
EKLER.....	424
Tablo 1: Tezkirelerde İsmi Geçen Diyarbakırlı Şairler (XVI. Yüzyıl)	424
Tablo 2: Tezkirelerde İsmi Geçen Diyarbakırlı Şairler (XVII. Yüzyıl).....	425
Tablo 3: Tezkirelerde İsmi Geçen Diyarbakırlı Şairler (XVIII. Yüzyıl)	427
Tablo 4: Tezkirelerde İsmi Geçen Diyarbakırlı Şairler (XIX Yüzyıl)	430
Tablo 5: Tezkirelerde İsmi Geçen Diyarbakırlı Şairler (XX. Yüzyıl).....	433

KISALTMALAR

Age	: Adı geçen eser
Ank.	: Ankara
b.	: bin / ibn-i (oğlu anlamında)
Bkz.	: Bakınız
BŞ	: Bilâl Şanlı
C.	: Cilt
Çev	: Çeviren
DFSA	: Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları
DTCF	: (Ankara) Dil, Tarih ve Coğrafya Fakóltesi
Ed.	: Editör
EŞA	: Esâmî-i Şu‘arâ-i Âmid
H.	: Hicrî
Hzl.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Hediyetü’l-ârifîn	: Hediyetü’l-ârifîn, Esmâ’ül-müellifîn ve Âsârü’l- musannifîn
İst.	: İstanbul
İA	: İslâm Ansiklopedisi
M.	: Milâdî
Nu	: Numara
ö.	: Ölümü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem.
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
STŞ	: Son Asır Türk Şairleri
TGDEİS	: Tezkirelere Göre Divân Edebiyatı İsimler Sözlüğü
TMÂ	: Tezkire-i Meşâyah-i Âmid
TŞA	: Tezkire-i Şu‘arâ-i Âmid
TY	: Türkçe Yazmalar,
v.	: Varak (yaprak)
vd.	: ve diğerleri, ve devamı
YLT	: Yüksek Lisans Tezi
Yay.	: Yayıncılık, Yayınları
yy.	: Yüzyıl
yz.	: Yazma

GİRİŞ

1. DİYARBAKIR'IN OSMANLI HÂKİMİYETİNE ALINDIĞI YÜZYILDA OSMANLI'DA GENEL SİYÂSÎ DURUM

XVI. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde; II. Beyazıt (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566), II. Selîm (1566-1574), III. Murâd (1574-1595) ve III. Mehmed (M. 1595-1602) gibi güçlü padişahların olduğu, devletin devletlikten imparatorluğa yükseldiği bir yüzyıldır. Bu yüzyılda Yavuz Sultan Selîm, tarihin en büyük meydan muharebelerinden biri olan Çaldıran Savaşı (1514) sonucunda İran şahı Şâh İsmâil'i bertaraf ederek aralarında Diyarbakır'ın da bulunduğu Adana, Gaziantep, Hatay, Urfa, Mardin, Siirt, Muş, Bingöl, Bitlis, Tunceli, Musul, Kerkük ve Erbil vilâyetleriyle Dulkadiroğulları beyliğini Osmanlı topraklarına katmıştır. Safevîlerle işbirliği yapan Mısır üzerine de sefere çıkan Yavuz Sultan Selîm, 1516'da Mercidâbık'ta ve 1517'de Ridâniye'de yaptığı muhârebelerle Mısır ordusunu hezimete uğratmış, Memluklu devleti tarihe karışmış, Mekke ve Medine'nin anahtarları "Hâkimü'l-harameyn" ünvanıyla Yavuz Sultan Selîm'e teslim edilmiştir.¹ Hedefinde Avrupa'ya ve Portekiz tarafından tehdit edilen Hindistan'a sefer düzenlemek de olan ve bu amaçla da güçlü bir donanma oluşturan ve 1520'de Avrupa seferine çıkan ama bu hedeflerini gerçekleştiremeden vefat eden Yavuz Sultan Selîm, 8 yıllık gibi kısa iktidarında Osmanlı topraklarını üç katına çıkaran padişahtır.

Yavuz Sultan Selîm'in vefatından sonra tahta geçen tek oğlu Kanuni'nin iktidarında (1520-1566) 13 büyük sefer gerçekleştirilmiş, Mohaç Meydan Muharebesi ile Macaristan fethedilirken; Almanya, üzerine yapılan iki seferle dize getirilmiştir. Yaşadığı yüzyıl "Türk Asrı" diye tarihe geçen, Batılıların kendisini "Muhteşem Süleyman" diye andığı Kanuni'nin döneminde Akdeniz'de Türk egemenliği kesinleşmiş

¹Ertuğrul ORAL, "Osmanlı İmparatorluğu", Edt. Cemil ÖZTÜRK, **Türk Tarihi ve Kültürü** (s. 107-137), 3. Baskı, Pegem Yayıncılık, Ank., Eylül- 2005, s. 113

ayrıca Hint Denizi'ne yönelik Portekiz tehdidini kırmak için 15 yıl süren (1538-1553) deniz seferleri düzenlenmiştir. Bu seferlerde kesin bir başarı kazanılmamışsa da Yemen ve Güney Arabistan sahillerinde üstünlük sağlanmış, güneyde ele geçirilen topraklarda 1555'te Habeş Beylerbeyliği kurulmuştur.²

Kanûnî'den sonra tahta geçen II.Selîm (1566-1574) devrinde de Akdeniz'deki üstünlük sürdürülmüş, 1571'de Doğu Akdeniz'deki Türk egemenliğini sınırlayan Venedik yönetimine son verilmiş, adada 1878'e kadar sürecek Türk idâresi kurulmuştur.

II. Selîm'den sonra tahta geçen ve Osmanlı'nın gücünün zirvesine ulaştığı dönem olan III. Murâd (1574-1595) Dönemi'nde imparatorluğun sahip olduğu toprakların genişliği, himayesi altındaki topraklarla birlikte 19.902.191 km²'ye ulaşmıştır. Dünya nüfusunun 540 milyon olduğu bu dönemde Osmanlı topraklarında 100 milyon insan yaşıyordu.³

III. Murâd (1574-1595)'ın öldüğü günlerde başlayan Almanya-Osmanlı Savaşı, güçlü padişahların döneminin kapandığının, duraklama ve gerileme döneminin başladığının alameti olmuştur. Binbir entrikayla işbaşına gelenler kendilerini kuşatan dar bir menfaat şebekesinin kısılcığında kalmış, ülkenin ihtiyaç duyduğu ıslahatlar yapılamamış, başkentte bir yeniçeri otoritesi meydana gelmiştir. Eğitim, bilim kurumları ülkenin ihtiyaç duyduğu bilgi ve tekniği üretemez hale gelmiş, yönetimdeki za'afiyet sosyal ve ekonomik hayatın gerilemesine, on yıllarca sürecek Celâlî isyanlarının çıkmasına sebep olmuştur. II. Osman'ın (1618-1622) Yeniçeri Ocağı'nı ıslah çabaları ilk kez bir padişahın öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Bütün bunların ve başkaca nedenlerin sonucu olarak devlet, on yedinci yüzyılın ikinci çeyreğinde duraklamaya başlamış, 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'nın getirdiği yıkımlarla Gerileme Dönemi'ne geçiş yapmıştır. 1774 yılında imzalamak zorunda kaldığı Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Dağılma Dönemi'nin başına gelen devlet; 93 Harbi, Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya savaşlarının getirdiği yıkımlar sonucu siyaset sahnesinden silinmiştir.

² Age, s. 114

³ Age, s. 115

2. DİYÂRBAKIR'IN OSMANLI HÂKİMİYETİNE ALINDIĞI YÜZYILDA OSMANLI'DA EDEBÎ HAYAT

İslamiyetin etkisi altında gelişmeye başlayan Türk edebiyatı üç ana koldan gelişme göstermiştir. Bunlardan birincisi ve en önemlisi medrese ve saray çevresinde âlimlerin, aydınların meydana getirdiği Dîvân Edebiyatı, ikincisi halk şairlerinin meydana getirdiği Halk Edebiyatı, üçüncüsü de tasavvuf anlayışının etkisiyle meydana getirilen Tasavvuf Edebiyatı'dır. Çalışmamızın konusu ve Osmanlı Devleti denilince de akla gelen edebiyat Dîvân Edebiyatı olduğu için ağırlıklı olarak Dîvân Edebiyatı'nın serüvenine bakacağız.

Yeni bir dinin kabulünün bir milletin hayatında değişiklikler yapmaması beklenemez bir durumdur. Türklerin İslâmiyeti kabulü de kendilerinin siyâsî, sosyal ve edebî hayatlarında büyük değişikliklere yol açmış; edebiyatta dil, üslûp, şekil ve içerik bakımından önceki devirlerden farklı eserler verilmesine vesile olmuştur. İslâmiyetin etkisiyle Arapça ve Farsça öğrenen ve bu dilleri konuşan medeniyetlerle olan irtibatlarını günden güne artıran âlimler ve aydınlar, haliyle bu dillerden kelimeler kullanmaya başlamışlar, bu medeniyetlere ait aruz veznini, mesnevî, gazel, kasîde gibi yeni nazım biçimlerini edebiyatımızda da kullanmaya başlamışlardır.

İslâmiyetin kabulüyle başlayıp ağırlıklı olarak Tanzîmat'a kadar süren bu dönem edebiyatçıları, şiirlerini “**dîvân**” adını verdikleri kitaplarda topladıklarından Dîvân Edebiyatı olarak isimlendirilen bu edebiyat kaynaklarda “İslâmî Edebiyat”, “Klasik Edebiyat”, “Saray Edebiyatı”, “Yüksek Zümre Edebiyatı” gibi isimlerle de anılmaktadır.⁴

Genellikle aşk konusunun işlendiği bu edebiyatta; gazel, kasîde, mesnevî, rübâ'î, müstezâd ve musammat gibi nazım şekilleri kullanılmıştır. Şiirler beyit adı verilen iki mısradan oluşan nazım birimleriyle yazılmış, beyitler arasındaki anlam birliği önemsenmemiştir. Ölçü olarak hecelerin uzunluk ve kısalığına dayanan Aruz ölçüsünü benimseyen bu edebiyat, çeşitli edebî sanatlarla süslü bir söyleyişi önemsemiştir.

⁴ Şehnaz ALIŞ, “Türk Edebiyatı”, Edt. Cemil ÖZTÜRK, **Türk Tarihi ve Kültürü** (s. 393-405), 3. Baskı, Pegem Yayıncılık, Ank., Eylül- 2005, s. 396

Mazmûn adı verilen klişe kelimelerle benzer duyguların güzel bir söyleyişle ifade edilmesi şiir ağırlıklı bu edebiyatın esaslarından biri olmuştur.

İslâmî değerlerle yoğrulmuş Arap ve Fars edebiyatlarının öncülüğünde gelişen bu edebiyata Arap ve Fars edîbleri gibi Osmanlı edîbleri de kendi değerlerini katarak katkıda bulunmuş, edîbler bu yolla hayatın çeşitli yönlerini, sosyal ve siyasî olayları, örf ve adetleri konu edinen taklitten uzak, orijinal, üstün sanat vasıflarına sahip eserler meydana getirmişlerdir.⁵

XVI. ve XVII. yüzyıllar Dîvân Edebiyatı'nın zirveye çıktığı yüzyıllardır. Yükselme Dönemi'nin yaşandığı yüzyıl olan XVI. yüzyılda devletin ekonomik gelişmesine paralel olarak kültür ve edebiyat da gelişmiştir. XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun maddî ve manevî müesseselerinde göze çarpan kuvvetli gelişme lisan ve edebiyatta da kendini kuvvetli bir biçimde göstermiştir.⁶

Bu yüzyılın padişahları, şehzâdeleri bilim ve sanat adamlarını himâye etmenin yanında kendileri de bilim ve sanatla uğraşmışlardır.⁷ Selîmî mahlaslı Yavuz Sultan Selîm (1466-1520), Muhibbî mahlaslı Kanûnî Sultan Süleyman (1494-1556), Harimî mahlaslı II. Selîm (1524-1574) ve Murâdî mahlaslı III. Murâd (1546-1594) bu dönemin gazel ve şiirler yazan şair padişahlarıdır.⁸

XVI. yüzyılın Dîvân Edebiyatının zirve yüzyıllarından biri olmasında Yükselme Dönemi'nin yaşanıyor olması ve sanatkârların yöneticilerce himâye edilmesinin yanında şiir tekniğinde ulaşılan başarı ve aruzun kullanımındaki ustalık da etkili olmuştur. Bu yüzyılda şiirde İranlı şairlerin etkileri görülmekle birlikte, Osmanlı şairleri, kendi duyuş ve düşüncelerini, gelenekleri, toplumun yaşayışını, Türkçenin söz varlığı içinde yer alan atasözleri, deyimleri vb. millî unsurları ortak İslâm anlayışıyla yoğurarak İran şiirinden ayrı bir Türk şiiri oluşturarak Dîvân edebiyatını İran edebiyatıyla boy ölçüşebilecek duruma getirmişlerdir.⁹

⁵ Age, s. 396

⁶ M. Fuad KÖPRÜLÜ, **Edebiyat Araştırmaları**, Akçağ Yayınları, Ank.-2004, s. 258

⁷ Mine MENGİ, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ank.-2000, s. 137

⁸ Cem DİLÇİN, "Türk Şiiri", **Türk Dili Dergisi (Özel Sayı)**, S. 415-416-417, TDK Yayınları, İst. 1986, s. 171

⁹ Mine MENGİ, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 138; Güneş EKMEKÇİ, XVI. Yüzyıl Diyarbakır Şairleri, Nesil Matbaacılık, İst. 2009, s. 18

Bu yüzyılın yazı dili, iç ve dış yapısı bakımından büyük değişiklikler geçirerek ağıdalı, süslü bir yapıya bürünmüştür. Şiir dilinin bu ağıdalı, süslü yapıdan kurtarılıp Türkçeleştirilmesi amacıyla bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla XV. yüzyılda Cafer Çelebî ile geliştirilen mahallileşme akımının önemi bu yüzyılda daha da anlaşılmış bu akım, Tatavlı Mahremî, Aydınlı Visâlî ve Edirmeli Nazmî tarafından devam ettirilmiştir. Ayrıca Diyarbakırlı Cemîlî gibi Anadolu'daki pek çok şair, Çağatay şairi Ali Şîr Nevâî'nin (ö. 907/1501-1502) etkisinde kalarak Çağatayca şiirler yazmışlardır.¹⁰

Bu yüzyılın en önemli dîvân şairleri; Leyla u Mecnûn adlı mesnevisi ve Şikâyetnâme adlı manzûm mektûbuyla Füzûlî (ö. 1556), Kanûnî Mersiyesi adlı eseriyle Bâkî (ö. 1600) ve dîvân'ıyla Bağdatlı Rûhî (ö. 1605)'dir.¹¹

XVI. yüzyıl, tarikatlerin sayıca çoğaldıkları ve faaliyetlerini arttırdığı, bu sebeple tasavvufî alanda en çok eserin meydana getirildiği yüzyıldır. Bu yüzyılda tekke şiiri şeyhler ve mutasavvıflar tarafından devam ettirilmiştir. Selanik, Üsküp, Filibe, Sofya, Priştine, Bursa, Konya, Amasya, Kütahya, Manisa, Kahire ve İstanbul'daki medrese ve tekkelerde çok sayıda âlim, mutasavvıf ve şeyh yetişmiştir.¹² Tasavvuftaki "Vahdet-i Vücûd" (varlığın tekliği, Allah'tan başka varlığın olmaması) inancının tasavvufî deyimle cûş u hürûşa getirici yani coşturucu, heyecan verici, üretici neşesinde azalmanın görüldüğü yüzyıl; diğer taraftan Hacı Bektaş-ı Velî fikriyatı doğrultusunda gelişen Alevî-Bektaşî edebiyatının kuruluş çağı olmuştur.¹³ Bu yüzyılın en önemli tekke şairleri Pîr Sultan Abdâl (ö. 1551) ile Hatayî (Şâh İsmâil Safevî) (ö. 1524); halk şairleri ise Kul Mehmed, Öksüz Dede, Koroğlu, Usûlî, Hayâlî ve Bahşî'dir.¹⁴

3. OSMANLI İDARESİNDEKİ DİYÂRBAKIR'DA SİYASÎ, EDEBÎ VE KÜLTÜREL DURUM

Kaynakların bazısının 9.000 yıllık kimisinin 10.000 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu belirttiği Diyarbakır'ın, kendisine bağlı Ergani ilçesi sınırlarındaki Çayönü

¹⁰ M. Fuad KÖPRÜLÜ, "Çağatay Edebiyatı", *İA*, MEB Yayınları, İst.1945, c. 3, s. 305.

¹¹ Şehnaz ALİŞ, "Türk Edebiyatı", 2005, s. 397

¹² EKMEKÇİ, Güneş; XVI. Yüzyıl Diyarbakır Şairleri, s. 19

¹³ AKARPINAR, R. Pınar; "Tasavvufî Halk Şiiri", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İst. 2007, s. 657.

¹⁴ EKMEKÇİ, Güneş; XVI. Yüzyıl Diyarbakır Şairleri, s. 18

yerleşim yerinde yapılan araştırmalardan elde edilen bilgi ve bulgular sonucu M.Ö. 7500 yıllarına dayanan bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmıştır.¹⁵

Anadolu ile Mezopotamya, Avrupa ile Asya arasında köprü görevi gören coğrafi konumu dışında askerî, ekonomik, siyâsî yönlerden diğer şehirlerde bulunmayan bazı üstün özelliklere sahip bulunan şehir, bu özelliklerinden dolayı tarihte birçok millet ve devletin ele geçirmeye çalıştığı şehirlerden biri olmuştur.¹⁶ Asurlular, Urartular, Medler, Selevkoslar, Romalılar, Sasaniler, Bizanslılar ve Müslümanlar (Medine İslâm Devleti, Emeviler, Abbasîler, Hamdanîler, Büveyhoğulları, Mervanîler, Selçuklular, Akkoyunlular, Safevîler vb.) Diyarbakır'ı hâkimiyetleri altında bulundurmuş millet ve devletlerden birkaçıdır.¹⁷ Hâkimiyetin el değiştirmesi şehrin isminde de değişikliğe sebep olmuş, Yunan ve Romalılar şehre “sütunlu şehir” anlamına gelen “**Âmida**” ismini verirken; Asurlular bu kelimeyi “**Âmedi**” olarak değiştirmiştir.¹⁸ Hz. Ömer zamanında ‘İyâz b. Ganem komutasındaki İslam ordusu tarafından 41 sahabe şehit verilerek İslâm hâkimiyetine alınan Diyarbakır bundan sonra bazen Kara Âmid, bazen Kara Hamid, bazen de Diyâr-ı Bekr ve en son da Diyârbekir olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Cumhuriyet Döneminde şehrin ismi “bakır diyarı” anlamında Diyarbakır olarak değiştirilmiştir. Kentin farklı ulusların hâkimiyetlerinde farklı isimler alması, kentin farklı medeniyetlere beşiklik yaptığının açık bir delilidir. Müslümanlar tarafından beşinci Harem-i Şerîf (Kutsal Mekan) olarak kabul edilen ve Anadolu’da inşa edilmiş en eski camilerden biri olan Diyarbakır Ulu Camisi’nin 4 mezhebe göre 4 mescidinin / medresesinin bulunması, merkezdeki bir başka caminin 4 ayaklı inşa edilmesi Diyarbakır’ın aynı medeniyetin farklı yorumlarına, yani zengin bir fikir ortamına da beşiklik yaptığının somut göstergeleridir.

1507 ile 1515 yılları arasında Safevî egemenliğinde olan Diyarbakır bölgesi, Kürt âlim ve tarihçilerinden İdrîs-i Bitlisî’nin bölgenin beylerini iknâ etmesi sonucu Osmanlı egemenliğine girmeyi kararlaştırmıştır. Bölgenin kendi rızasıyla Osmanlı egemenliğine girme kararı almasına karşı çıkan Safevî ordusu Diyarbakır’ı kuşatmıştır.

¹⁵ Diyarbakır Valiliği, İlimizin Tarihçesi, www.diyarbakir.gov.tr, (Erişim Tarihi : 25.02.2013)

¹⁶ Fırat Üniv. SBE Dergisi, Elazığ-2000, c. 10, S.1, s. 233

¹⁷ DEMİRTAŞ, Ayşe; İslâm Fethine Kadar Diyarbakır, YLT, Danışman: M. Beşir AŞAN, Fırat Üniv. SBE, Elazığ-2007, ÖZET Kısmı

¹⁸ Arnold Toynbee, “Tarihte Diyarbakır” *Kara Âmid Dergisi*, Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, S. 6, Ank. 1969, s. 122

¹⁹ DARKOT, Besim; “Diyârbekir”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İst. 1998, c. II, s. 256.

Bir yıl kuşatma altında kalan Diyarbakır'ın yardımına Yavuz Sultan Selim'in emriyle Bıyıklı Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu yetişmiştir. Bir yılı aşan bir savaşın sonunda 15 Eylül 1515'te Osmanlı idaresine alınan şehir, 4 Kasım 1515'te beşinci eyalet olarak idârî teşkilattaki yerini almış, Osmanlı'nın yıkılışına kadar da Osmanlı idaresinde kalmıştır.²⁰

15. yüzyılda Akkoyunlu devletine başkentlik yapmış olan Diyarbakır, kültür ve sanat açısından bir cazibe merkezi özelliğini kazanmış, Akkoyunlu Devleti'nin egemenliği altındaki şehirlerden ve diğer yerlerden Diyarbakır'a fikir ve sanat erbabı göç etmiştir. İbrahim Gülşenî Azerbaycan'dan, Cemîlî Türkistan'dan, Hayâlî-i Gülşenî ve Şâhî İran'dan göç ederek Diyarbakır'a yerleşmiş şairlerdir.

XVI. ve XVII. yüzyıllar Diyarbakır'ının tarihi hakkında yeterli malumata sahip değildir. XVI yüzyılın ortalarında bozulan ekonomik durumun ortaya çıkardığı meseleler bu bölgede de tesirini göstermiş ve XVII. yüzyılın ikinci yarısında bölgede asayiş oldukça bozulmuştur.²¹ Celâlî Fetreti diye adlandırılan bu dönemde ülke genelindeki birçok eyâlette olduğu gibi Diyarbakır eyâleti sancaklarında da ehl-i şer' ve ehl-i örf'e mensup bir kısım görevliler bu dönemde bazı yolsuzluklara karışmışlar, bu konuda devlet merkezine pek çok şikâyet gitmiştir.²² Ekonomik sorunların yaşandığı 16. yüzyılda edebî hayat canlılığını korumuş, bu yüzyılda Diyarbakır'dan 20 şair yetişmiştir. Saz şairliği dîvân şairliğine ağır basan Şâhî, Diyarbakır'ın en eski halk şairi olarak bu yüzyılda yaşamıştır.²³

Edebî hayatın yanısıra tasavvufî hayatın da canlı olduğu 16. yüzyılda Gülşenîlik ve Nakşîbendîlik tarikatleri ön planda olmuşlar,²⁴ Kadirîlik, Rûfâ'îlik, Halvetîlik, Mevlevîlik ve Kalenderîlik gibi tarikatler de icrâ-i tarikat imkanı bulmuşlardır. Kânûnî devrinde tapu tahrîr defterlerinde yapılan incelemeler o dönem Diyarbakır'ında 57 tane

²⁰ Fırat Üniv. SBE Dergisi, c. 10, S.1, s. 235, 237, 238

²¹ AKDAĞ, Mustafa; Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Ank. 1975, s. 67

²² Age, s.135, 244, 246, 253, 470 ; AKDAĞ, Mustafa; Celâlî İsyânlarında Büyük Kaçgunluk (1603-1606) TAD, c. II, s. 3-4

²³ BEYSANOĞLU, Şevket; "Diyarbakırlı Saz Şairleri", *Ziya Gökalp Dergisi*, Ank. 1992, S.5, s. 18.

²⁴ GÖYÜNÇ, Necati, "16. Yüzyılda Diyârbakır (Âmid) Şehri Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Uluslar arası Selahaddîn Eyyûbî Sempozyumu*, DBB yayınları, 23-24 Kasım 1996, s. 193

tekkenin var olduğunu göstermektedir.²⁵ Bu sayı, tekke ve zaviyelerin gerek 16.yüzyıl gerekse sonraki yüzyıllarda Diyarbakır'ın kültürünün şekillenmesindeki önemini gösteren unsurlardır. Nitekim kaynaklar da Diyarbakır'dan 98 şeyhin / mutasavvıfın yetiştiğini kaydetmektedirler.²⁶

Diyarbakır'ın yetiştirdiği şairlerle ilgili 17. yüzyıl seyyahı Evliyâ Çelebî'nin Seyahatnâme'sinde, seyyâhın kendine özgü ifadesiyle şunlar kayıtlıdır: “Bu Diyârbekir'de nice yüz fasîh ü belîğ şu'arâ-i kâmiller vardır ki her biri Füzûlî ve Rûhî-misâldür. Birçoğu ile hem enîs ü celîs olduk. Hakka ki emsâlleri nâ-mevcûd birer zât-ı fezâil-nümâdır.”²⁷

XVII. yüzyılda Anadolu'da Nef'î, Nâbî, 'Azmîzâde Hâletî, Nev'îzâde 'Atâyî, Şeyhülislâm Yahya, Neşâtî, Râmî Mehmed Paşa ve Fâizî yetişirken Diyarbakır'dan otoritelerin ikinci derecede önemli dîvân şairi dediği Hâmî yetişmiştir. Hâmî'nin vezni zorlamadan gayet kolay ve akıcı bir edayla yazması, ifadelerindeki ritmi, sıfatlarının çeşitliliği, fiillerinin fonetik özellikleri XVII ve XVIII. yüzyıl klasik dîvân şiirin tipik özelliklerini teşkil eder.²⁸ Manzûm tarihler yazan, duygu ve düşüncelerini dile getiren mektuplarını bile manzûm yazacak kadar kendine güvenen şair, Diyarbakır denilince akla gelen dîvân şairlerindedir. Kasîde ve gazellerinde devrinin diğer şairlerinde görülen şekil ve muhteva özelliklerini görmek mümkün olan şair büyük olasılıkla devrin önemli kasîde şairi Nef'î'den etkilenmiştir.²⁹

Diyarbakır, edebî mahfillerin teşkil edildiği, kültür ve sanatta ileri gitmiş şehirlerimizdendir. XVIII. yüzyıl Diyarbakır'ı, böyle bir edebiyat mahfilinin neşv ü nümâ bulduğu yüzyıl olmuştur. Encümen-i Dâniş adı verilen Âgâh-ı Semerkandî önderliğinde oluşturulup olgunlaştırılan bu edebî mahfil; yerli ve yabancı şairlerin dikkatini çekip onların uğradığı bir yer olmuş, bünyesinden Fâmî (ö. 1105 / 1693-1694), Şûrî (ö.1106 / 1694), Emîrî (ö.1137-1724), Vâlî (ö.1151-1738), Hâmî (ö.1090-1160/ 1679-1747) ve Lebîb Abdulgafûr (ö.1182-1769) gibi Diyarbakır'ın ismini Dîvân

²⁵ BARKAN, Ömer Lütfî, “Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Vakıflar Dergisi*, 1942, S.2, s. 301; KORKUSUZ, M. Şefik; Tezkire-i Meşâyih-i Âmid (Diyarbakir Velileri), I-II, Kent Yayınları, No:5, İstanbul, Ekim-2004, s. 12

²⁶ KORKUSUZ, M. Şefik; Tezkire-i Meşâyih-i Âmid, s. 5-7 (İçindekiler Bölümü)

²⁷ Evliyâ Çelebî, Seyahatnâme, İst. 1314, c. 4, s. 39

²⁸ GÖÇGÜN, Önder; Türk Edebiyatı Araştırmaları, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya-1991, s. 137.

²⁹ Age, s. 138.

edebiyatına kazıyan dîvân sahibi şairler çıkarmıştır. Bu edebî mahfil 18.yüzyıl nazirecilik geleneğine Âgâh-Nâbî, Âgâh-Vâlî, Âgâh-Hâmî, Âgâh-Lebîb tanzîrleriyle önemli bir katkı sağlamıştır.

XIX. yüzyılda Tanzîmatla gelen yenileşme hareketleri Diyarbakır'da da etkisini göstermiş ve bu dönemde 'İffet ve Sırrî Hanım adlarında kızkardeş ilk Diyarbakırlı kadın dîvân şairleri yetişmiştir.

Divân edebiyatı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki serüveninin aynısını Diyarbakır'da da yaşamıştır. Osmanlı egemenliğine kendi rızasıyla giren şehirde yetişen dîvân şairlerinin çoğu Osmanlı Devleti'nin diğer merkezlerinde yetişen şairler gibi medrese kökenli şairlerdir. Günümüzde bile gerek bölgede gerekse Diyarbakır'da medreselerin varlığını sürdürmesi genelde bölgenin özelde Diyarbakır'ın ilme verdiği değer en bariz göstergesidir. Şairler, dînî ve şer'î (hukûkî) ilimlerin yanı sıra tasavvuf, hüsnihat, musîkî, pozitif ilimler ve ticaretle ilgilenmişler, bu alanlarla ilgili eserler meydana getirmişlerdir. Şairlerin mesleklerini de hâliyle ilgilendikleri alanlar şekillendirmiştir. Tam anlamıyla dîvân şairi sayılmanın ölçüsü sayılan Dîvân oluşturma amacı Diyarbakırlı şairler tarafından da güdülmüş, 59 dîvân oluşturulmuştur. Şairler çoğunlukla 'âşıkâne olmak üzere rindâne, şûhâne ve hekîmâne gazeller yazmışlar kasîdeler, na'atlar, tahmîsler manzûm ve mensur terceme ve tanzîrler (nazîreler) oluşturmuşlar, müşâ'arelerde bulunmuşlardır.

Edebiyat ve şiirdeki Mahallîleşme / Türkî-i Basît, Sebk-i Hindî ve Hekîmâne anlayışlardan Diyarbakırlı şairler de etkilenmiş, şairler bu anlayışa muvafık eserler vücûda getirmişlerdir. Türkçe, Arapça, Farsça ve Kürtçe olmak üzere dört dilde şiirler yazılmış, bu dillerde dîvânlar meydana getirilmiştir. Diyarbakır'ın gayrimüslim etnik unsurlarından Ermeniler de dîvân edebiyatıyla ilgilenmişlerdir. 16. yüzyılda Mesîhî, 19. yüzyılda Hacı Civân ve Lütfî, dîvân şiiriyle ilgilenip Dîvân şiiri yazmış Ermeni asıllı şairlerdir. 19. yüzyılda nesre kayan dîvân edebiyatının Diyarbakır'daki temsilcisi Osmanlı edebiyat ve tarihçisi Ali Emîrî olmuştur.

Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten 19 gün sonra idarî teşkilatta 5. eyalet olarak yerini alan Diyarbakır, şair yetiştirmede de 5. sırada yer almıştır. Diyarbakır; İstanbul, Bursa, Edirne, Konya'dan sonra en çok şair yetiştiren memleket olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde şair yetiştiren 32 yörenin diğeri bir ifadeyle 211 merkezin varlığı, Dîvân edebiyatı'nın sadece yüksek zümreye hitap etmediğinin bir göstergesi olduğu gibi Diyarbakır'ın Osmanlı kültür ve sanatına olan katkısının küçümsenecek bir katkı olmadığını da göstergesidir.

Diyarbakır'ın dîvân şiirine olan katkısını ortaya çıkarmayı hedefleyen bu çalışmamızın çıkış noktasını bu alanda yeterli tetkiklerin olmayışı oluşturmuştur. Bu husus Diyarbakır gibi merkezden uzak kalmış Mısır, Mağrib, Bağdat ve Balkanlar gibi yerleşim yerleri için de geçerli olan bir husustur. Dîvân edebiyatının önemli alimlerinden Prof. Dr. Abdülkadir KARAHAN'ın ifadesiyle bu tür araştırmalar umumî fikir ve kültür tarihimizin gelişme ve serpilme istikametlerini tayin ve tespitte yardımcı olacaktır.³⁰

³⁰ DFSA, c. 1, s. XIV

I. BÖLÜM

16. YÜZYIL DÎVÂN ŞÂ'İRLERİ

1) ŞERİFÎ (ö. 930 / 1523)

16.yy.'ın ilk yarısının hayatı yeterince aydınlatılmamış meşhur Diyarbakırlı bilgin ve şairlerinden biri olan Şerîfî'nin doğum tarihi bilinmemektedir.

Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilin edebiyatına vakıf, bilgili bir kişiliğe sahip olan şair, memleketinde tahsîlini tamamladıktan sonra İstanbul'a gitmiş Sultan Cem'in yakınlarından biri olmuştur. Tuslu Firdevsî'nin meşhur "Şehnâme"sini manzûm olarak tercüme edip Sultan Gavri'ye takdîm eden şair, her bir beyit başına birer dinar hediye almıştır. Bir kısmı Ali Emîrî'de bulunan bu manzûm tercümenin yanı sıra "Hadîkatü'l-Fünûn" adında bir eserinin yanı sıra dîvânı da bulunan şair, Mısır'da ölmüş olup¹ ölüm tarihi ihtilaflı kalmıştır.²

Eserleri:

- 1- Hadîkatü'l Fünûn: Sinan Paşa adına Türkçe yazılmış olan eser beyân ve bedî' ilimlerinden bahsetmektedir. Eser Hamidiye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.
- 2- Dîvân: Tek nüshası bulunan eser, İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi Bölümü'nde 3398 numarada kayıtlıdır.

¹ Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri (Osmanlıca nüsha), Matba'a-i Âmire, İstanbul-1333, c.2, s. 392-393

² Şerîfî'nin ölüm tarihi Esâmî-i Şu'arâ-i Âmid (EŞÂ)'da 930/1523-1524, (Bkz : Galip Güner, Nurhan Güner (hızl), Ali Emîrî, Esâmî-i Şu'arâ-i Âmid (EŞÂ), Anıl Matbaacılık, Ank.-2003) Osmanlı Müellifleri'nde 950/1543 olarak gösterilmiştir. (Bkz: Şevket BEYSANOĞLU, Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları (DFSA) Yeni İlavelerle 2. Basılış, San Matbaası, Ankara-1996, c.1, s.81.

Şiirlerinden Örnekler:

Manzûm Tercümesi Şehnâme'nin Mukaddimesinden

Getür dâim dile ismin Allâh'ın (Îlâh'ın)

Ki ânın zikri mahv îder günâhın

O kim dilden gidermez Tanrı âdın

İki 'âlemde ol bulur murâdın ³

GAZEL

Yazmağa Kur'ân şerhini bin böyle defterler gerek

Yâre peyâm iletmeğe cânâ kebûterler gerek

Dîdi Hüdâ-i Lemyezel di yâ Muhammed sen bunu

El-Hamdü li'l-lâhi'l-lezî bu söze sükkerler gerek

Öyle Hüdâ'dur ol Îlâh, itmez hiç evlâd ittihâz

'Ömren o tezvîc istemez, dîmez ki dilberler gerek

Ehl ü 'iyâlden ol Îlâh di kim münezzehdir bugün

Dîmez ki 'ömren ol Îlâh, zülf-i mu'anberler gerek

Yokdur şerîk ü nazîri mülkin yalınız zabt îder

Arz ü semâyı yaradur dîmez ki dülgerler gerek

Hem yokdur âna bir velî îde tasarruf Hâlık'ı

Yokdur bunun gibi kelâm, mânend-i cevherler gerek

Her kim bu sadre ehl ola bile hakikat yolunu

Ol şehdür, âna giymeğe âltunlu efseler gerek

Bînâ olup aç gözlerin, 'ârız ola (hem) yüzlerin

ŞERÎFÎ senün sözlerin yazmağa defterler gerek ⁴

³ Osm. Müellifleri (1333 Basımı), c.2, s.392-393

⁴Şevket BEYSANOĞLU, Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları (DFSA) (Yeni İlavelerle 2. Basılış), San Matbaası, Ankara-1996, c.1, s.82

NA‘T

İki ‘âlem mülkünün sultânı olmuş Mustafâ
‘Âşık olan cânların cânânı olmuş Mustafâ

Bir nazar kıl, gör ânı dârü’ş-şifâ-i şer‘ide
Hasta diller derdinün dermânı olmuş Mustafâ

Çünkî da‘vâ-i risâletünden Hakk şâhid durur
Enbiyânun hüccet u bürhânı olmuş Mustafâ

‘Âlem-i zulmetde kılmış idi küfr ile cidâl
Bezm-i şer‘ün şem‘ine lem‘ân olmuş Mustafâ

Dâr-ı İslâm’ı, Hüdâ, bir o yaratdı şübhesiz
Ol evin bil şöyle çâr erkânı olmuş Mustafâ

Şol Şeb-i Esrâ’da bir ân huzûr-i Hazrete
Hakk Te‘âlâ’nun mihmânı olmuş Mustafâ

Rahmeten li’l-‘âlemîndür şübhe yokdur ol sirâc
Kim sehâb-i rahmetün bârânı olmuş Mustafâ

Ol doğaldan berü ‘âlem görmedi kahr ü cefâ
Hazret-i Hakk’un bize ihsânı olmuş Mustafâ

Kulzûm-i ‘ışka sefer itmeğe ‘azm îder gönül
Dürr-i ‘ilmün bahr-i bî-pâyânı olmuş Mustafâ

Kande kaldun sen, ânı Hakk kendüsî medh eyledi
Ey ŞERÎFÎ dillerün destânı olmuş Mustafâ ⁵

2) İBRÂHİM GÜLŞENÎ (ö. 940 / 1533)

Diyarbakır’ın Mevlânâsı diye adlandırırız abartmış olmayacağıma inandığımız İbrahim Gülşenî, dönemindeki pek çok tasavvufî şahsiyet arasından

⁵ DFSA, c.1, s.83

sıyırılarak, şöhretini günümüze kadar sürdürebilmiş büyük mutasavvıf şairlerden biridir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen⁶ ancak büyük bir ihtimalle 838-840/1434-1437 yılları arası bir tarih olduğu düşünülen⁷ şairin doğum yerinin Diyarbakır olduğu hususunda birçok kaynak ittifâk halinde olmakla beraber Azerbaycan ya da Berda doğumlu olduğunu iddia edenler de az değildir.⁸

Nesebi yedinci batında Oğuz Ata'ya ulaşan İbrâhîm Gülşenî'nin babası, sözü ve ameli sünnet üzere olan, fıkıh, kelâm, mantık ve tasavvufa dair eserler yazmış bir zat olarak bilinen Muhammed b. El-Hâc İbrâhîm'dir.⁹ Annesi devrin tanınmış şeyhlerinden biri olan Şeyh Şerefüddîn'in kızı Hediye-tüllâh'tır. Soyu anne tarafından Hz. Ali'ye dayanmaktadır.¹⁰

Henüz iki yaşındayken babasını ve daha sonra sonra da annesini kaybeden Gülşenî'yi amcası Seyyid Ali himayesine almış, onun tahsil ve terbiyesiyle kendisi ilgilenmeye başlamıştır.¹¹ 15 yaşına gelince ilim tahsil etmek amacıyla Tebrîz'e giden Gülşenî, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'la, onun kazaskeriyle ve Kâdı Hasan adındaki kâdısıyla görüşmüş, onlardan itibar görmüştür.¹²

Bir ara Karabağ'da bulunan Uzun Hasan'ın kardeşi Üveys'in Tebrîz'e gelip Karabağ'da bulunan bir şeyhten sitayişle bahsetmesinin dikkatini çekmesi üzerine Uzun Hasan, şeyhi Tebrîz'e davet etmek için Gülşenî'yi görevlendirir. Karabağ'da bahsedilen şeyhle yani Dede Ömer Rûşenî'yle¹³ görüşüp tanışan "... bu zâtın irşâd ve delâletiyle

⁶ Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşenî'de kendisiyle ilgili verilen tarihler karşılaştırıldığında H.826 / M. 1423'te doğmuş olması gereken şairin doğum tarihi Nev'î-zâde Atâî tarafından H.830 / M.1427 gösterilmiştir. (Bkz: Nev'î-zâde 'Atâî, Hadâikü'l-hakâik Fî Tekmîleti's-Şakâik, Çağrı Yayınları, İstanbul, H.1268/M.1852, c. 2, s.67)

⁷ Ramazan SARIÇIÇEK, Abdurrahman ADAK, Diyarbakır'da Gülşenilik: İbrâhîm Gülşenî ve Soyundan Gelen Şairler, Nebiler, Sanabiler, Azîzler ve Krallar Kenti Diyarbakır Sempozyumu (12-13 Nisan 2010), Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, A Grafik Basımevi, Nisan-2010, s. 318

⁸ Nev'î-zâde 'Atâî, Hadâikü'l-hakâik, c.2, s.62; Reşat ÖNGÖREN, Osmanlılarda Tasavvuf (Anadolu'da Sufilik, Devlet ve Ulema - 16.yy.), 2. Baskı, İz Yayıncılık, İst. 2003; Nuri AKBAYAR(hzl), Seyit Ali KAHRAMAN (Eski Yazıdan Aktaran) Mehmed SÜREYYA, Sicill-i 'Osmânî (Osmanlı Ünlüleri), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İst.-1996 (6 cilt), c.3, s.755; Ramazan SARIÇIÇEK,, Abdurrahman ADAK,, Diyarbakır'da Gülşenilik, s. 318

⁹ Cemal KURNAZ (hzl), Muallim Nâcî; Osmanlı Şairleri, Ank. 1986, s.37; EŞÂ, s. 48

¹⁰ Şemseddîn Sâmî; Kâmûsü'l-a'lâm (Tıpkıbasım/Facsmile),Kaşgar Neşriyat, Ank.-1996 (6 cilt), c.1, s.580

¹¹ Ahmet KABAKLI, Türk Edebiyatı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul-1997, c.2, s.4

¹² Güneş EKMEKÇİ, XVI. Yüzyıl Diyarbakır Şairleri, s.30

¹³ **Dede Ömer Rûşenî:** Halvetiyye Tarîkati'nin Rûşeniyye kolunun kurucusudur. Aydın'ın Tire Kazası civarındaki Güzelhisar'da doğmuştur. M. 1395-1400 yılları arası bir tarihte doğmuştur. Gençliğinde ilim tahsili için Bursa'ya gitmiştir. Bir aralık heva ve hevesine tabi olarak yaşayan Rûşenî, daha sonra pişman olmuş, Karaman'da irşâd faaliyetleriyle meşgul olan abisi Şeyh Alâüddîn'in tavsiyesi üzerine Bakü'ye giderek Halvetî Tarîkati'nin ikinci pîri sayılan Şirvanlı Seyyid Yahyâ'ya intisap etmiştir. Şiirlerinde Rûşenî mahlasını kullanan şair, 892 / 1486-87 yılında vefat etmiş ve kendisi için Uzun Hasan'ın hanımı

tenvîr-i batın ve kesb-i kemâlat-i ma‘neviyye (iç dünyasını aydınlatan ve manevî olgunluk ilimlerini tahsil)... eden” Gülşenî, şeyhe intisap eder. İntisap öncesine kadar “**Heybetî**” olan mahlasını “**Gülşenî**” olarak değiştirir. Şeyhten hilâfet alıp Halvetîlik’in Gülşenîlik kolunu kurarak Tebrîz’de seccâde-nişîn-i irşâd görevine başlar.¹⁴

Uzun Hasan’ın ölümü sonrası oğlu Sultan Ya‘kûb zamanında da (H. 883-896) çok hürmet gören Gülşenî, Erdebil Hanedânî’na mensup şî‘îlerin Tebrîz’e hakim olmaları üzerine¹⁵ oğlu Ahmed Hayâlî’yi yanına alarak Âmid’e gitmiştir. Âmid hakimi Kâsım Bey’den hürmet görüp irşâdlarına devam eden Gülşenî, Akkoyunlu Hükümdârı Elvend Bey’den sonra yönetimi devralan Emîr Bey adındaki dîvân beyinin Şah İsmail ile anlaşır şehri ona teslim etmesiyle Âmid’den de ayrılmak zorunda kalmış, önce Urfa’ya daha sonra da Kudüs yoluyla Mısır’a gitmiştir.

Mısır halkı, daha önce Mısır’a yerleşen Şeyh Timurtaş ve Şeyh Şahin adlarında Rûşenî Tarikati’nin iki meşhur halifesi vasıtasıyla teneffüse alışık olduğu tasavvufî havayı daha büyük bir kudretle yaşatmaya ve genişletmeye çalışan İbrâhîm Gülşenî’yi fark etmekte gecikmemiştir. Halifesi Timurtaş vasıtasıyla dönemin Memlûklü Sultanı Kansu Gavri’den de ilgi gören Gülşenî’ye Sultan tarafından Kubbetü’l-mustafâ adında bir zaviye tahsis edilmiştir. Daha sonra Kahire’de Müeyyidiyye Camii’ne yerleşen Gülşenî, Mısır’ı fetheden Yavuz Sultan Selîm tarafından cami karşısındaki arsanın kendisine hibe edilmesi üzerine buraya, müridlerinin ve kendisini sevenlerin desteğiyle H.926 -931 arası yapımı beş yıl süren bir tekke te’sîs etmiş, burayı bir Gülşenî Dergâhı haline getirerek irşâd faaliyetlerini idâme ettirmiştir.¹⁶

Yavuz Sultan Selim tarafından 922 / 1516 yılında Osmanlı topraklarına katılan Mısır’da, 930 / 1524 yılında Kanûnî Sultan Süleyman zamanında çıkan Mısır Valisi Hain Ahmet Paşa İsyanı’nın bastırılması sonrasında, geniş yetkilerle bölgeye vali olarak gönderilen Sadrazam İbrahim Paşa, daha önce bir isyana sahne olmuş bölgenin Gülşenî ve müridlerince ikinci bir isyana sahne olma korkusu ve diğer bazı dedikodulardan

Selçuk Hatun tarafından Tebrîz’de yapılan türbeye gömülmüştür. (Bkz; Mevdî Efendi, Şakâyıkü’n-Nu‘mâniyye Zeyilleri, Çağrı Yayınları, İst. H. 1268 / M. 1852, s.252; DFSA, c.1, s.61)

¹⁴ Şemseddîn Sâmî; Kâmûsü’l-a‘lâm, c.1, s.580; Nihat AZAMAT, “İbrâhîm Gülşenî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İst. 2000, c.21, s.302

¹⁵ Güneş EKMEKÇİ, XVI. Yüzyıl Diyarbakır Şairleri, s.30. Bazı kaynaklarda Safevî Hanedanı’ndan Şah İsmâ‘îl’in Tebrîz’e girdiği söylenmektedir. (Bkz: DFSA, c.1, s.63)

¹⁶ Nihat AZAMAT, “İbrâhîm Gülşenî”, s.302; Sicill-i ‘Osmânî, c.3, s.755

orada bulunan Gülşenî'ye cephe almış, Padişah'tan Gülşenî'nin İstanbul'a çağrılarak sorguya çekilmesini emreden bir iradenin çıkarılmasına muvaffak olmuştur.¹⁷

Oğlu Ahmed Hayâlî ve iki halifesiyle İstanbul'a gelen Gülşenî, padişah Kanûnî'nin huzuruna çıkarılmadan İbrahim Paşa tarafından Şeyhülislâm Kemalpaşazâde, Fenârî-zâde Muhyiddîn ve Kadîrî Efendi'den oluşan bir komisyona soruşturularak aleyhinde somut deliller toplanmaya çalışılmıştır. Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin olumlu raporu ve Gülşenî'nin sevenlerinden Celâlî-zâde Mustafa Bey'in yardımları sonucunda aklanan Gülşenî, İbrahim Paşa tarafından Kânûnî'yle görüştürülmeden Mısır'a gönderilmek istenmiştir. Gülşenî, H.935/1528-29'da Kânûnî'yle görüşme imkânı bulmuş, Kânûnî kendisine hürmet göstererek gözlerini tedavi ettirmiş, Mısır'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılacağı sırada da onuruna ulemâ ve meşâyihe sarayda bir ziyafet vermiştir. Gülşenî ziyafet sonrası Beyazıt Camii'nde bir veda konuşması yapmıştır. Mısır'a dönen Gülşenî, bir müddet daha yaşadktan sonra Kahire'de çıkan bir veba salgınında 9 Şevval 940/1533 yılında hayata gözlerini yummuştur.

Ölümü üzerine birçok mersiyeler yazılan Gülşenî'ye, mürîdlerinden Usûlî'nin yazdığı mersiye, Gülşenî'nin bütün husûsiyetlerinden söz etmesi açısından önemlidir.

Ölümü Üzerine Mürîdlerinden Usûlî'nin Yazdığı Mersiye

Yazık değil mi nîce iy devr-i kîne-dâr
Derd ü gam ile ağladasın bizi zâr zâr

Bir dem dıraht-ı ömrüme ber vermedin velî
Ettin doyunca dest-i cefâ ile sengsâr

Yaş nîce dökmeyem ki gam-i rûzgardan
Çeşm-i ümîd ü dîde-i bahtım dolu gubâr

‘Âlem harâb ü dîde pür-âb ü ciğer kebâb
Dil bî-karar ü şîşe-i hâtırda inkisâr

...

¹⁷ Nihat AZAMAT, “İbrâhîm Gülşenî”, s.302; Sicill-i ‘Osmânî, c.3, s.755; DFSA, c.1, s.66

Ol âftâb kara yere girdi mi ‘aceb
Yâ kabr-i tenge sığdı mı deryâ-i bî-kenâr

Kavlinde sâdık idi vü sıddîk-i vakt idi
Oldu meğer ki Ahmed-i Muhtâr’e yâr-i gâr

...

İy hâk-i rû-siyâh, kanı Gülşenî kanı
Ol ma‘rifet güherlerinin ma‘deni kanı

...

Akranı yok Güneş gibi meşhûr-i ‘asr idi
Bu karn içinde hâsılı sâhib-kırân idi

...

Ger söze gelse nutku, kelâm-i Hüdâ idi
Kavli bedî‘ ü mantıkı mu‘ciz-beyân idi

Vüs‘atde bahr-i külzûmü sığmazdı katreye
Deryâ-dil idi vü dili gevher-feşân idi

Îsâr ederdi bâtn ü zâhir güherlerin
Dest ü dili ki mâye-i dürr bahr-i kân idi

...

Yâ Rab, zalam-ı haşrde nûru delîl ola
Hem ehl-i fakr farkına zill-i zalîl ola¹⁸

¹⁸ DFSA, c.1, s.68-69

a. Tasavvufî ve Edebî Kişiliği:

Menâkıbnâme-i İbrahim Gülşenî, Latîfî Tezkiresi, ve Osmanlı Müellifleri gibi Gülşenî'den bahseden eserlerin hemen hepsinde yer alan Mevlana'ya ait;

“Dîdem rûh-ı **gülşenî-râ**

An çeşm-i çerâğ-i **rûşenî-râ**”

“**Gül bahçesi güzelinin** yanağını gördüm, o **aydınlık kandilin** gözünü de.” beyti, gerek bu kaynaklarda gerekse diğer kaynaklarda, Dede Ömer Rûşenî ile Gülşenî'nin geleceklerinin – Mevlânâ Celâlüddîn-i Rûmî'nin kerametinin bir nişanesi olarak – Mevlânâ tarafından önceden bilindiğinin bir delili olarak gösterilmiş, bu beytin buna işaret ettiğine inanılmıştır.¹⁹ Bu inanç Mevlevîlik, Rûşenîlik ve Gülşenîlik Tarikatleri arasında bir yakınlaşmaya vesîle olmuştur. Gülşenî Tarîkati, Şî'îliğe karşı titiz davrandığı halde Mevlevîlik'e karşı müsâmahakâr davranmıştır. Gülşenîlerin Mısır'daki tekkesinin birkaç hücreyi Mevlevî dervîşlerine ayrılmış, iki tarikat dervîşleri **Mesnevî** ile **Ma'nevî**'yi birlikte okumuşlardır.

Tasavvuf ilminin yanında tefsîr, hadîs ve kelâm da Şemseddîn Sâmî'nin deyimiyle “**yed-i tûl** (uzun el)” ve “**hadd-i kemâle vâsıl** (olgunluğun son noktasında olan)”,²⁰ yazdığı eserlerle Türk ve İran Edebiyatı'nda mühim bir yer teşkil eden İbrâhîm Gülşenî'nin edebî yönüyle ilgili olarak Gülşenî'yi ve tarikatini bir doktora tezi konusu olarak seçen Tahsin YAZICI şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“...Mevlânâ, zamanımıza kadar aralarında Yûnus Emre gibi büyük şairler de bulunan birçoklarına tesir etmiş; fakat bu şairler arasında onu en iyi anlayan ve benimseyen İbrâhîm Gülşenî'dir. Farsça eserlerinde Mevlânâ'nın, Türkçe eserlerinde ise Yûnus'un ve ikinci derecede Nesîmî'nin kuvvetli tesiri altında kalmakla beraber bu şairlerin vecdini (kendinden geçme, coşkunluk hâli) benimseyen ve hemen hemen onların coşkunluğunda şiirler yazan İbrâhîm Gülşenî, müteessir olduğu şairlerin şöhreti karşısında kenarda bırakılmak talihsizliğine ma'rûz kalmış, bu yüzden de şimdiye kadar onun eserleri üzerinde durulup kendisine layık olan değer verilmemiştir. Halbuki onun Mevlânâ'nın Mesnevî'sine nazîre olarak yazdığı Ma'nevî adlı eseri bir tarafa bırakılsa

¹⁹ Mehmet AKAY, İbrâhîm Gülşenî'nin Dîvânı (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1996, s.3; Haluk İPEKTEN vd., Tezkirelere Göre Dîvân Edebiyatı İsimler Sözlüğü (**TGDEİS**), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, No: 942, Ank.-1988, s.164

²⁰ Şemseddîn Sâmî; Kâmûsü'l-a'lâm, c.1, s.580

bile Farsça ve Türkçe dîvânları kendisinin adını unutturmayacak değerdedirler. Esâsen vecd hâlinde üç kâtibe aynı zamanda üç ayrı dilde şiir yetiştirecek kadar kolaylıkla şiir söylemesi İbrâhîm Gülşenî'nin bu sahadaki isti'dâdını göstermeğe kâfidir. ”²¹

b. Mürîdleri- Halifeleri :

Ünü bütün bir Osmanlı coğrafyasını kuşatan İbrâhîm Gülşenî'nin ve kurduğu Gülşenîlik Tarîkati'nin birçok mürîdi, halîfesi ve şeyhi bulunmaktadır. Osmanlı coğrafyasının değişik yerlerinde Gülşenîyye Tarîkati'nin yayılmasında rol alan bu mürîd, halîfe ve şeyhlerden bir kısmı şunlardır:²²

1. Edirneli Hüsâmî
2. Kâmî (ö. 1136 / 1723-24): Sâlim tezkiresi'ne göre İbrâhîm Gülşenî'nin oğlu olan bu zat Edirne'de doğmuştur.
3. Latîfi: Acem (İran)'den gelip Halep'e yerleşmiş bir ailedendir.
4. Layihî: Serez'de doğmuş, Mısır'da İbrâhîm Gülşenî'ye bağlanmıştır.
5. Muhtârî: Edirne'de doğmuş, Mısır'da ölmüş, oradaki Gülşenî Tekkesi'ne defnedilmiştir.
6. Rindî (ö. 1086 / 1678): Aslen Bursalı olan bu şeyhin adı Şemleli-zâde Ahmed Efendi'dir. Tekke âdâbı (Gülşenîlik Tekkesi âdâbı) hususunda önemli bir eser olan Şîve-i Tarîkat-i Gülşenîyye'nin müellifidir.
7. Semâî (ö. 994 / 1586 ya da 997/1589): İstanbul'da doğup Bağdat'ta şeyh olan Gülşenîlerdendir.
8. Şifâyî: Asıl adı Bâkî olan bu dervîş, Dervîş Bâkî olarak tanınmış, İran ve Arabistan taraflarını gezmiştir.
9. Usûlî (ö. 945/1538): Vardar Yenicesi'nde doğmuştur. Gülşenîlik'in Rumeli'ye yayılması onun sayesinde olmuştur. İbrâhîm Gülşenî'nin ölümüne bir mersiye yazmıştır.
10. Vâsîf (ö. 1289 / 1873) : Diyarbakırlıdır.
11. Yusûf-i Sîne-çâk (ö. 953 / M.1546) : Vardar Yenicesi'ndendir.

²¹ Tahsin YAZICI, Şeyh İbrahim Gülşenî, Hayatı, Eserleri ve Tarikati (Basılmamış Doktora Tezi), DTCF Kütüphanesi, Ank. 1951, VII+116s., s.96-97

²² Mustafa İSEN (hızl), Latîfi, **Latîfi Tezkiresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1990, s.257, 452;Şeyhî, Vekâyi'ü'l-fuzalâ, c.1, s. 572; Sicill-i Osmânî, c.3, s. 794, 859-860; Osm. Müellifleri (1333 Basımı), c.1, s.44, 147, 185, 210, 151-153, 209; Tahsin YAZICI (hızl), Muhyî-i Gülşenî, Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşenî ve Şemleli-zâde Ahmed Efendi Şîve-i Tarîkat-i Gülşenîyye, TTK Basımevi, Ankara-1992,s. 503-548; DFSA, c.1, s.340; TGDEİS, s. 219, 226, 241, 261, 262, 298, 390, 436, 486, 510, 538, 541; Mustafa AŞKAR, Tasavvuf Tarihi Literatürü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-2001, s.148.

12. Sirozlu İlhâmî Mehmed Efendi (ö. 980 / 1572-73)
13. Muhammed Muhyî Gülşenî (ö.1015/1605-606) : İbrâhîm Gülşenî'nin menkıbelerini anlattığı “Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşenî” ve “Mu‘ammâ-i Mersiye-i Gülşenî-zâde” adlı eserlerin sahibidir.
14. Edirneli ‘Âşık Mûsâ Efendi
15. La‘lî Muhammed Fenâî (ö. 1112 / 1700)
16. La‘lî- zâde Abdülbâkî Efendi (ö. 1289 / 1873)
17. Sezâî Hasan Efendi(ö. 1151 / 1738)
18. Çorumî-zâde Muhammed Hasîb Bey
19. Mahvî Efendi
20. Şerefüddîn Şu‘ayb Efendi (ö. 1329 / 1911)
21. Za‘fî: Kimi kaynakların İbrâhîm Gülşenî'nin oğlu olarak tanıttığı bu zat²³
İbrâhîm Gülşenî'nin halîfesidir. Hakkında yapılan bir doktora çalışması bilinenin aksine bu zatın İbrâhîm Gülşenî'nin oğlu olmadığını, onun Rumelili bir halifesi olduğunu ortaya çıkarmıştır.²⁴
22. Edirneli Muhyiddîn Ekmekçi-zâde (ö. 1014 / 1605): Safvetî-i Gülşenî'nin damadı ve halîfesidir.
23. Kâşifi: İbrâhîm Gülşenî'nin halîfelerindendir.

c. Türkçe Eserleri :

A. Dîvân : 24.000 beyitten fazla bir hacme sahip olan bu “ârifâne” eser²⁵ İbrâhîm Gülşenî'nin dil ve edebiyat açısından ehemmiyet arz eden eserlerindendir.²⁶ Eserin kütüphanelerde 7 nüshasının olduğu tespit edilmiştir.

Tam Nüshaları

1. DTCF Kütüphanesi, Üniversite Kitapları Bölümü, 982 no'da kayıtlı nüsha:
Bu nüshaya şu ana kadar ulaşılamamıştır.²⁷

²³ DFSA, c.1, s.84

²⁴ ADAK, Abdurrahman; Za'fi-i Gülşenî: Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânının İncelenmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ank. Üniv. SBE, Ank.-2006. ÖNSÖZ; www.belgeler.com/blg/t5y, Erişim tarihi: 28.10.2012

²⁵ Kâmûsü'l-'a 'lâm, c.1, s.580

²⁶ Osmanlı Müellifleri (1333 Basımı), c.1, s.19-20; Osmanlı Müellifleri (1972 Basımı), c.1, s.117; Mehmet AKAY, İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı, s.XXVIII.

²⁷ AKAY, Mehmet; İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı, s. XXVIII

2. DTCF Kütüphanesi, Mustafa CON Bölümü, 289 no'da kayıtlı bir mecmû'a içinde yer alan nüsha: Bu nüshada 541'i gazel, 12'si tuyûğ, 2'si müfred, 2'si tevhîd ve 7'si mesnevî olmak üzere toplam 564 tane şiir bulunmaktadır.²⁸

Dîvân'dan Seçme Yapılarak Oluşturulmuş Nüshalar

1. İst. Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Manzûm Eserler Bölümü, 379 no'da kayıtlı nüsha²⁹
2. İst. Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullâh Veliyyüddîn Bölümü, 1661 no'da Rûşenî adına kayıtlı nüsha.
3. İst. Üniversitesi Kütüphanesi TY Bölümü'nde 890 no'da kayıtlı nüsha.
4. Konya A. İzzet KOYUNOĞLU Müzesi Kütüphanesi TY Bölümü'nde 13196 no'da kayıtlı nüsha: Bu nüsha Rûşenî adına kayıtlı bir dîvânın içindedir.
5. Râif YELKENCİ Nüshası: Bu nüsha da elde edilemeyen nüshalardandır.

B. Pendnâme: Adından da anlaşılacağı üzere didaktik (eğitici) bir eser olan bu kitap genele hitap edebilme kaygısından olsa gerek, sade dille yazılmış manzûm bir eserdir.³⁰ Kimi kaynaklarda eserin Farsça yazıldığı kayıtlıdır.³¹ Eserin başında yer alan;

“Cihân bir menzil-i ‘ukbâdır ey dost
Makâm-ı hayret ve hasrettir ey dost

Kat‘î ‘ayyâre vü mekkâredir bu
Kat‘î garrâre vü gaddâredir bu ”

beyitlerinden de anlaşılacağı üzere dünyaya karşı tavır almayı salık veren eserde aşk ve sevgi gibi nazarî ve estetik değerlerle çalışma ve iyilik gibi amelî ve etik konular iç içe ve başarıyla işlenmiştir.³² Menfî bakış açısının hakim olduğu eserde nelerin kötü olup yapılmaması gerektiği ön plandadır. Aşkdan ve mel‘anetten bahseden beyitler ise lirik (coşkulu) bir ifade tarzıyla dile getirilmiştir.³³

²⁸ EKMEKÇİ, Güneş; XVI. YY. Diyarbakır Şairleri, s. 33.

²⁹ İbrâhîm-i Gülşenî, “Dîvân-ı İbrâhîm-i Gülşenî” Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Manzûm Eserler Bölümü, No:379, İst.

³⁰ Güneş EKMEKÇİ, XVI. Yy. Diyarbakır Şairleri,, s. 34; Osmanlı Müellifleri (1333 Basımı), c.1, s.19-20; Osmanlı Müellifleri (1972 Basımı), c.1, s.117; Mustafa AŞKAR, Tasavvuf Tarihi Literatürü, s.219.

³¹ Bağdathî İsmâ‘îl Paşa, Hediyetü'l-‘ârifîn, Esmâü'l-mü‘ellifîn ve Âsârü'l-musannifîn, Maarif Basımevi, İst.-1951-1955, c.1, s.26

³² Mehmet AKAY, İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı, s. XXVIII

³³ Himmet KONUR, İbrahim Gülşenî, Hayatı, Eserleri, Tarikati, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s.117

Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi Bölümü, 1042 numaradada kayıtlıdır.

C. Çobannâme: Allah hakkında, bir insanın sevdiği bir kimseye yapabileceği bazı şeyleri teklif etmesi gibi, Allah'ı insana teşbîh etme (benzetme) yönü ağır basan ifadeler kullanan bir çoban ile bu ifadelerin Allah'a yakışmayacağı ve insanı küfre götüreceği üzerinde duran Hz. Mûsâ (a.s) arasında geçen konuşmaları anlatan bir eserdir. Yaptığı teşbîhlerin kendisini küfre götürebileceği uyarısı üzerine gönülden yaptığı duaların boşa gitmesi korkusundan çok üzülen çoban yollara düşer. Hz. Musâ ise çobana karşı sergilediği bu tavrıyla Allah'ın uyarısına marûz kalır.

Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde de oldukça canlı tasvîrlerle Farsça anlatılan hikâyede, çoban Hak aşığı bir dervîşi, Hz. Musa (a.s) ise dâima tenzîh (sakındırma) üzerinde duran bir kelâm âlimini temsîl etmektedir. Eserdeki hikâyeye verilmek istenen mesaj **“aşk, akla hep galip gelecektir”** mesajıdır.³⁴

D. Tahkîkât-i Gülşenî : Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 3543 no'da kayıtlı olan bu eser, “Hâzihi Fî Tahkîkat-i Gülşenî (Bunlar Gülşenî'nin Gerçekleri Bulma Çabaları)” başlığıyla başlamaktadır. Eserin İbrâhîm Gülşenî tarafından mı yoksa onun görüşleri istikametinde bir mürîdi tarafından mı yazıldığı belirsizdir. Eser, Mevlânâ ile Ferîdüddîn 'Attâr'ın bazı beyitleri ile bazı sûflerin tasavvufî sözlerinin yorumlarından oluşmaktadır.

E. Râznâme : Remel bahriyle yazılmış tasavvufî bir mesnevîdir. Yazma nüshası Millet Kütüphanesi, Manzûm Eserler Bölümü, 932 numarada kayıtlıdır.

F. Risâletü'l-Etvâr

G. Kademnâme: Manzûm bir eserdir.

ç. Farsça Eserleri :

1. Ma'nevî Mesnevîsi : Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin kimi kaynaklarca kıymetinden ötürü **“Mesnevî-i Şerîf”** şeklinde adlandırılması gibi İbrâhîm-i Gülşenî'nin Ma'nevî'si de kimi kaynaklarca **“Ma'nevî-i Şerîf”** olarak adlandırılmıştır.³⁵ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye ve onun en büyük eseri olan Mesnevî'ye duyulan hayranlığın bir nişânesi

³⁴ Age, s.118; Güneş EKMEKÇİ, XVI. Yy. Diyarbakır Şairleri, s.34

³⁵ Osmanlı Müellifleri (1333 basımı), c.1, s.19-20; Osmanlı Müellifleri (1972 basımı), c.1, s.116-117.

olarak³⁶ kaleme alınan bu eser Arapça bir dîbâceyle (önsöz) başlamaktadır. Günde 1.000 beyit yazılarak 40 günde oluşturulduğu ve dolayısıyla 40.000 beyitten oluştuğu söylenen eserdeki hikâyelerin birçoğunun Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki hikâyelerden ilhâm alınarak yazıldığı anlaşılmaktadır.³⁷

Gülşenîler arasında oldukça meşhur olan eserin ilk beş yüz beyti Şeyh La'î Muhammed Fenâî (ö. 1112/1700) tarafından şerhedilmiştir.

Şeyh La'î Muhammed Fenâî tarafından yapılan bu şerh bir YLT çalışmasına konu olmuştur:

Ayhan TEK, İbrahim Gülşenî'ye Ait Ma'nevî Adlı Eserin Şeyh La'î Muhammed Fenâî Tarafından Şerhi (Yayımlanmamış YLT) Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, Van-2009.³⁸

Eserin kütüphanelerde 4 yazma nüshası bulunmaktadır.³⁹

- a. İstanbul Beyazıt Umûmî Kütüphanesi, 3588 no'da kayıtlı nüsha.
- b. İstanbul Ayasofya Kütüphanesi, 2680 no'da kayıtlı nüsha.
- c. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Bölümü, 2908 no'da kayıtlı nüsha.
- d. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Bölümü, 272 no'da kayıtlı nüsha

2. Dîvân : İçerik itibarıyla Mevlânâ'nın Dîvân-ı Kebîr'ine benzeyen bu eserde yer yer Hâfız-i Şîrâzî'nin ve Yunus Emre'nin tesirleri görülse de Mevlânâ'nın tesiri ön plandadır.⁴⁰ Bu Dîvân'ın da 4 nüshası bulunmaktadır.⁴¹

- a. İst. Fatih Kütüphanesi, 3866 no'da kayıtlı nüsha.
- b. İst. Millet Kütüphanesi, Farsça Eserler Bölümü, 418 no'da kayıtlı nüsha.
- c. Ank. DTCF Kütüphanesi, 1235 no'da kayıtlı Cevat PUR'dan alınan nüsha.
- d. İst. Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bölümü, 272 no'da kayıtlı

³⁶ Tarık VELİOĞLU, Osmanlı'nın Manevî Sultanları, Barış Matbaası, İstanbul-2008, s.101; Kâmûsü'l-'a 'lâm, c.1, s.580.

³⁷ Himmet KONUR, İbrâhîm-i Gülşenî, Hayatı, Eserleri, Tarikati, s.176.

³⁸ Muş Alpaslan Üniv., Akademik Bilgiler, 2009-2013

www.alparslan.edu.tr/genel/personelDetail.aspx?ID=579 Erişim Tarihi: 31.12.2012; Bilkent Üniv. Ayhan Tek Türk Edb. Doktora Öğrencisi, www.bilkent.academia.edu/AyhanTekGever%C3%AE, Erişim Tarihi: 15.12.2012

³⁹ DFSA, c.1, s.70-71.

⁴⁰ Tahsin YAZICI, Şeyh İbrahim Gülşenî, Hayatı, Eserleri ve Tarikati, s. 97.

⁴¹ Mehmet AKAY, İbrâhîm Gülşenî'nin Dîvânı, s. XXXI.

Mesnevî-i Ma'nevî içinde yer alan nüsha: Bu nüsha Farsça dîvânın tamamı olmayıp dîvân içinde yer alan mesnevîler, gazeller, kıt'alar ve rubâ'îlerden oluşan geniş bir seçkiden ibaret bir nüshadır.

3. Kenzü'l-Cevâhir: Yegâne nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Farsça Yazmalar Bölümü, 1233 no'da kayıtlı olan bu eser "cevherler hazinesi" anlamına gelmektedir. Ma'nevî ve Farsça Dîvân adlı eserlerinde ön plana çıkan Mevlânâ etkisi ve sevgisi bu eserde yerini Dede Ömer Rûşenî'ye (ö. 892/1486) bırakmıştır. Tuyûğ ve rubâ'îlerin yazımında tercih edilen vezinlerde yazılan ve takriben 7500 beyit olan şiirlerde⁴² İbrâhîm-i Gülşenî sade bir dille İlahî aşk, dünyanın faniliği, ahiret aleminin bakîliği ve gönle girme konularının yanısıra şeyhi Dede Ömer Rûşenî'ye duyduğu sevgiyi de sık sık dile getirmektedir. Eser söz konusu bu düşüncelerin ufak tefek değişikliklerle tekrarlanmasından ibarettir.⁴³

4. Bahrü'l-Hakâik Fî Keşfi'd-Dekâik: Tasavvufi bir manzûmedir.⁴⁴

d. Arapça Eserleri :

Arapça Dîvânı : Şeyhi Rûşenî ile tanışmadan önce Heybetî, tanıştıktan sonra Gülşenî mahlasını kullanan ve bu mahlasla şöhret bulan İbrâhîm Gülşenî, Arapça yazdığı şiirlerde "**Halîfî**" mahlasını kullanmıştır.⁴⁵ İbrâhîm Gülşenî'nin günümüze ulaşan tek Arapça eseri olan bu dîvân, şathiyye türü şiirlerle doludur.⁴⁶ Ömer İbn-i Fâriz'in meşhur kasîdesi Tâiyye'ye yapılmış nazîreleri de kapsayan bu eser 10.000 beyitten oluşmaktadır. Eserin tek nüshası Mahmud Cevâd Pûr adlı zattan alınan nüsha olup DTCF Kütüphanesi'ndedir. Eserin kayıt numarası tespit edilememiştir.⁴⁷

⁴² DFSA, c.1, s.71'de eserin 7.000 dördlükten oluştuğu yazılıdır.

⁴³ Himmet KONUR, İbrâhîm-i Gülşenî, Hayatı, Eserleri, Tarîkatı, s.179; Güneş EKMEKÇİ, XVI. Yy. Diyarbakır Şairleri, s.36.

⁴⁴ Hediyyetü'l-'ârifîn, c.1, s.26

⁴⁵ Necla PEKOLCAY, İslâmî Türk Edebiyatı Tarihi, Dergâh Yayınları, İst. 1981, s.289

⁴⁶ **Şathiyye:** Tasavvuf Edebiyatı'nda mîzâhî tasavvufî bir şiir türüdür. İlk bakışta manasız, şeriata aykırı gibi görünen bu şiir çeşidi aslında muhteva bakımından felsefî bir derinlik taşımakta, vahdet-i vücûd felsefesi ile ilgili bir görüşü dile getirmektedir. Alaylı bir ifade ile yazılan bu tür manzûmelerin sözleri derin manalar içermektedir. Bkz : www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/sathiye

⁴⁷ Mehmet AKKUŞ, Ali YILMAZ (hızl), Osman-zâde, Hüseyin Vassâf; Sefîne-i Evliya, İst. 2006, c.3, s.165; DFSA, c.1, s.71

Bu eserleri dışında Gülşenî'nin hangi dilde yazıldığını tespit edemediğimiz “Simurgnâme” adında bir eserin daha olduğu Osmanlı Müellifleri adlı eserde kayıtlıdır.⁴⁸

e. Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Âkıl-i ‘âlemdür ey cân ‘ışkunun dîvânesi
Sana olup âşînâ vü özinün bî-gânesi

Düşeli sevdâ-i ‘ışkun başıma Mecnûn-sıfat
Söylese sem‘üme girmez nâsîhün efsânesi

Leylî-i ‘ışkun meni Mecnûn kılaldan ey sanem
Ka‘be gibi yüzün oldu gözümün büt-hânesi

Görelî dîvâne gönlüm nergisin serhoşluğun
Mest olup hayrette, ister k’ola meyhânesi

Cismün imiş cân-i ‘âlem, hem mukaddes rûh-i pâk
Ey ezelden kâmil insan âdemün cânânesi

Kılmadı perver senün tek dürrünü bahr-i vücûd
Kim ademden ola sâffî ol sedef dür-dânesi

Görülen şem‘î cemâlin tâbişin gönlüm nîce
Yanmayup mihr ile n’itsün pes diynüz pervânesi

Gün kimi yüzüne bakup yandurur gönlüm evin
Mihrün ile çünkü yokdur andan özge yanası

Genç imiş ‘ışkun ki gizler boncuk-i gönlüm anı
Rûşenî nakdînün olup Gülşenî virânesi⁴⁹

⁴⁸ Osmanlı Müellifleri (1333 Basımı), c.1, s.19-20; Osmanlı Müellifleri (1972 Basımı), c.1, s. 116-117.

⁴⁹ DFSA, c.1, s.73-74

GAZEL

Nice gönlüm gamundan derhem olsun

Cihâna şâdilîh bana gam olsun

Sürûr-i ‘ışk u ışkın zârım ile

Muhabbet ehli için hâtem olsun

Çeküp derdin devâsız ‘ışkunun ben

Dimezem cânuma andan em olsun

Dönüp Eyyûb’a çek ‘ışkun belâsın

Çohalsa mihnetün dime kem olsun

Kaçup milk ile mâldan her ki geçmez

Haçan ‘ışkun yolunda Edhem olsun

Vücûdın görmeyen ‘ayn-ı ‘ademden

Dimen kim ol mükerrerem âdem olsun

Muhabbet hâlına kâl eyleyenün

Gözi kûr u dili lâle ebkem olsun

Özin bilmesey câhil dîn kimise

Eğer ‘allâmeden ol a‘lem olsun

Ferahdur Rûşenî’den Gülşenî’ye

Gelen hemmile gam dîn derhem olsun⁵⁰

3) CEMİLİ (ö. 950 / 1543-44)

Doğum yeri Sehî, Latîfî ve Kınalı-zâde Hasan Çelebî’ye göre Türkistan; Fâizî, Kâtip Çelebî ve Ali Emîrî’ye göre ise Diyarbakır olan şair, tahminen 870/1465 yılı sonlarında, Diyarbakır’ın Akkoyunlular’ın idaresinde olduğu bir dönemde, dünyaya

⁵⁰ İbrâhîm-i Gülşenî, “Dîvân-ı İbrâhîm-i Gülşenî”, s. 48b

gelmiştir.⁵¹ Akkoyunlular'ın Tebrîz'i zaptedip başkentlerini Diyarbakır'dan Tebriz'e taşımaları üzerine kendisi de Tebriz'e gitmiş ve orada bir müddet kalmış bulunan şair daha sonra tahminen 900 / 1494 yılı sonlarında Herat'a gitmiştir. Herat'ta Sultan Hüseyin Baykara'nın büyük vezîri Çağatay şairi Ali Şîr Nevâî ile tanışan ve onun Çağatayca Dîvân'ına nazîreler yazan şair, 909/1500 yılında Hüseyin Baykara'nın ölümü üzerine Tebrîz'e geri dönüşür. Akkoyunlu devletinin yıkılması ve Azerbaycan bölgesinin Şah İsmâ'îl Safevî tarafından istilâ edilmesi üzerine Tebrîz'den memleketi Diyarbakır'a gelen şair; 914/1508 yılında Diyarbakır bölgesinin de Şah İsmâ'îl Safevî liderliğinde Safevî istilâsına maruz kalması üzerine Diyarbakır'dan İstanbul'a gitmiştir. Yavuz Sultan Selim'in saltanatının tümünü idrâk eden şair, Kânûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının yarılındığı yıllarda, 950/1543 yılının sonrası bir yılda vefat etmiştir.

Sehî Tezkiresi'nde "İyi huylu, 'âşık yaratılışlı, mert sözlü, ilimden pek fazla nasibi olmayan, irticâlen söz söyleyebilen, gazel ustası, lâubâlî ve yakışıklı bir kişi"⁵² olarak anlatılan şairin şiir anlayışıyla ilgili olarak da Latîfi Tezkiresi'nde şunlar kayıtlıdır:

"Türkçe şiir söyleyen şairlerdendir. Şiirlerinin çoğu Nevâî tarzındadır. Nevâî'nin üç ciltlik dîvân'ındaki şiirlerinin tamamına kafiye kafiye nazîre söylemiştir. Ama bunlar sadece vezin ve kafiye açısından nazîredirler; sanat, hayal, güzellik ve söyleyiş bakımından değil"⁵³

Şiirlerini müretteb bir dîvânda toplamış olan şairin söz konusu dîvânının iyi bir yazma nüshası İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde⁵⁴ olup aşağıdaki gazel bu nüshadan alınmıştır.

GAZEL

Sanmanız kim dâğa düşmekdür cünûnlıdın fenim

Deşti tutdı seyl-i eşgim dağ boldı meskenim

Bir perî ışkıda men dîvâne vü rüsvâ-yi halk

Tâ ki bulmuşdur fenâliğ dery-i genç-i me'menim

⁵¹ Ali Emîrî, Tezkire-i Şu'arâ-i Âmid (TŞÂ), Matba'a-i Âmidî, Dersa'âdet (İst.)-1327, c.1, s.154-155; Latîfi Tezkiresi, s.147-148; İbrahim KUTLUK (hızl), Kımalı-zâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ank.-1989, s.262; EŞÂ, s. 14; TGDEİS, s.87; DFSA c.1, s.7

⁵² TŞÂ, c.1, s.154-155

⁵³ Latîfi Tezkiresi, s.147-148; TŞÂ, c.1, s.154-155; Sicill-i 'Osmânî, c.2, s.394

⁵⁴ Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi, No:755, (Bkz: DFSA c.1, s.77)

Şükri'llâh 'ışk vadası ara sayd eyledi
Nâ-tüvân gönğlüm kuşın çâbü'k u sayd-efgenim

Ol perîning hattı birle örızınıng fikridür
Derd ü hicrân bâğı içre sebze birle gülşenim

Gelse yüz âfet başımgâ ni 'aceb ey dostlar
Bir perî ışkıdadur dîvâne gönğlüm düşmenim

Şem'-i vaslıng birle il bezmingi rûşen kılğalı
Şâm-ı hicrân otı birle köymek olmışdur fenim

Yaksa ger tamu otı cismimgâ teskînlik birür
Ey CEMÎLÎ 'ışk otudın öyle kızmışdur tenim ⁵⁵

Diğ'er Şiirlerinden Örnekler:

Çağatayca Bir Kıt'ası⁵⁶

Bulmasın ol encümen kim anda sahba bulmaya
Bulmasın sahba dahi ger bir dil-ârâ bulmaya

Neylerim ol meclisi andaki ben dîvâneye
Bir melek-simâ peri-veş bâde peymâ bulmaya

(İçinde kadeh olmayacaksa o meclis olmaya daha iyi. Orada gön'lü süsleyen bir güzel yoksa kadeh de olmasın.)

BEYİT⁵⁷

Erdi guyâ bülbül efgânı kulağına gülün
Kim ayırdı câmesinin çakını dâmenine

(Herhalde bülbülün figanı gülün kulağına gitti ki elbisesini eteğine kadar yırttı.)

⁵⁵ DFSA c.1, s.77-78-79-80-81

⁵⁶ TŞÂ, c.1, s.154-155; Kınalı-zâde Hasan Çelebî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ, s.262

⁵⁷ Latîfi Tezkiresi, s.147-148

4) MESÎHÎ (ö. 970 / 1562)

16. yy.'ın meşhur, adından da anlaşılacağı üzere gayrimüslim Ermeni şairlerinden biri olan⁵⁸ Mesîhî'nin doğum tarihi belli olmayıp doğum yeri Âmid'dir.⁵⁹

Gençlik yıllarından itibaren edebiyatla uğraşan şair, memleketi Âmid'de tahsilini tamamladıktan sonra şiir ve hat sanatlarında üstad olmuştur. Tahsili sonrası ticaret hayatına atılan şair, bu amaçla İstanbul, Edirne ve Venedik'e gitmiş ve uzun süre oralarda kalmıştır.⁶⁰ Sahip olduğu bütün servetini en son yerleştiği Venedik'in dilberlerine kaptırdığından para bulup memleketine geri dönememiş olan şair,⁶¹ Osmanlılarla pek sıkı siyâsî ve iktisâdî ilişkileri bulunan bu memlekette Frenk çocuklarına Farsça ve Türkçe ve hüsnühat hocalığı yaparak geçimini sağlamıştır.⁶² Şair, 970 / 1562 yılında Venedik'te vefat etmiştir.

Döneminin tanınmış hattâtlarından biri olan Mesîhî,⁶³ Çağatay Lehçesi'ni andıran Türkçe şiirlerinin⁶⁴ yanı sıra Farsça şiirler de yazmıştır.

Şiirlerinden Örnekler:⁶⁵

GAZEL

...

Bülbülün şûr u figânın görüben eylediler
Gonce-i tâze tebessüm gül-i ahmer hande

Her kişinin ki geçer yâr bile hoş vakti
Tâli'-i bahtı iyûdür kişinin ferhunde

Ey hoş ol vakit MESÎHÎ ki senün canınga
Yâr düzdîde bakıp, eyliye şeker hande

⁵⁸ Filiz KILIÇ, Âşık Çelebî, Meşâ'irü's- Şu'arâ, İnceleme, Tenkitli Metin (Doktora Tezi) Gazi Üniv. SBE, Ank. 1996, s.46; EŞÂ, s. 53

⁵⁹ Esâmî-i Şu'arâ-i Âmid (EŞÂ), Millet Kütüphanesi, Tarih Bölümü, No:781/1, v. 48

⁶⁰ Filiz KILIÇ, Âşık Çelebî, Meşâ'irü's- Şu'arâ, s.46; EŞÂ, s. 53

⁶¹ TGDEİS, s.285

⁶² M. Fuat KÖPRÜLÜ, "Çağatay Edebiyatı", *İA*, c.3, s.240; TGDEİS, s.285

⁶³ EŞÂ, v.48

⁶⁴ M. Fuat KÖPRÜLÜ, "Çağatay Edebiyatı", *İA*, c.3, s.240

⁶⁵ Filiz KILIÇ, Âşık Çelebî, Meşâ'irü's- Şu'arâ, s. 47; DFSA, c.1, s. 89

MÜSEBBA‘ (YEDİLİ)

Mef‘ûlü / Fâ‘ilâtü / Mefâ‘ilü / Fâ‘ilün

Şol dem ki rûh-i tâir kuds âşiyân idi
Cân bülbülüne gülşen-i vahdet mekân idi
Kân-i hafâda cevher-i cân bî-nîşân idi
Ketm-i ‘ademde ‘âlem ü âdem nihân idi
Halvet-serây-i serde gönül kâmurân idi
Bir cân idi hemân ve bir ol yâr-i cân idi
Demler o demler idi, zamân ol zamân idi

KIT‘A

Yine dil bülbülünün gülgülü bar
Zâhide Ka‘be manğa meyhâne mana
Ğâliba tâze açılğan gülü bar
Lâ-cerem her kişünün bir yolu bar

5) HAYÂLÎ-İ GÜLŞENÎ (Şeyh Ahmed Hayâlî) (ö. 977 / 1569)

Halvetiye Tarîkati’nin⁶⁶ bir kolu olan Gülşeniyye Tarikati’nin kurucusu büyük mutasavvıf, şeyh İbrahim Gülşenî’nin (ö.940/1533) oğlu olarak 890/1485 yılında Tebrîz’de dünyaya gelen Hayâlî’nin asıl ismi Emîr Ahmed’dir.⁶⁷ Lakabı Şemseddîn⁶⁸ künyesi Ebû Safâ olan⁶⁹ Hayâlî dünyaya geldiğinde babası İbrahim Gülşenî’nin şeyhi olan Dede Ömer Rûşenî (ö.892 / 1486) aşağıdaki dizeleri dile getirmiştir:

Bu körpe ulalduka katı hûb olacakdur
Günden güne bir sevgili mahbûb olacakdur

⁶⁶ Şeyh Ebû Abdullah Sirâcüddîn tarafından kurulan bu tarikatın Gülşeniyye dışında Ahmediyye Cemâliyye, Rûşeniyye, Şemsiyye gibi birçok kolu bulunmaktadır. (Bkz: Şamil İslam Ansik. Şamil Yayınları, İst. 1990, s. 317)

⁶⁷ TŞÂ, c.1, s.297; EŞÂ, s.21; DFSA, c.1, s.90; Enver ÖREN, “Emîr Ahmed Hayâlî” *Evliyalar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul-1992, c.4, s. 34; 2000’e 5 Kala Diyarbakır, Dicle Üniversitesi, Basımevi İşletme Müdürlüğü, Diyarbakır-1995, s.208

⁶⁸ Bazı eserlerde “Hayâlî Ahmed Şemseddîn Efendi” şeklinde mahlası, ismi ve lakabıyla birlikte anılmaktadır. (Bkz: Mustafa AŞKAR, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, s.220; Osm. Müellifleri c.1, s. 65-66 (1333 Basımı); Osm. Müellifleri c.1, s. 113 (1972 Basımı)

⁶⁹ TŞÂ, c.1 s.297

Hindû saçını raġbet edip oynadum öpdüm
Dedim bu iken Rûm'da merġûb olacakdur

Bilgülisi ma'sûmlarun pâk u 'azîzi
Mısır'in şeyhi Şehzâde-i Ya'kûb olacakdur ⁷⁰

Dede Ömer Rûşenî bu dizelerde Hayâlî'nin geleceġi ile ilgili temennîlerini dile getirmiştir. Bu temennîlerin gerçekleşmiş olması dikkatlerin bu beyitlere ve bu beyitlerin şairine odaklanmasına vesile olmuştur. Gülşenîler bu beyitleri Hayâlî'nin istikbâlinin önceden haber verilmesi olarak değerlendirmektedir.⁷¹

Hayâlî-i Gülşenî'nin çocukluğunun büyük bir kısmı, babası İbrâhîm Gülşenî'nin Sultan Ya'kûb'un Tebrîz'de yaptırdığı zâviyede irşâd görevinde bulunmasından dolayı Tebrîz'de geçmiştir.⁷²

Bazı kaynaklarda ümmî olduğu söylense de ⁷³ kendisi babasının halîfelerinden Muslihüddîn-i Şirâzî'den ilim tahsîl etmiş⁷⁴ yerleştiği Mısır'da Sultan Kılavun Medresesi'nde müderrislik yapmış, yüzlerce öğrenci yetiştirmiş değerli bir şair ve yüksek bir âlimdir.⁷⁵

Çocukluğu, Uzun Hasan ve daha sonraları Sultan Ya'kûb'un himayelerinde Tebrîz'deki irşâd faaliyetlerine devam eden babası İbrahim Gülşenî'nin yanında geçen Hayâlî; Tebrîz'in, Gülşenîlik'i Şiilik'in yayılması önünde bir engel olarak gören Şah İsmâ'îl tarafından zaptedilmesi üzerine babasıyla birlikte Diyarbakır'a gelmiştir. 7 yıl Diyarbakır'da kalan baba oğul buranın da Şah İsmâ'îl tarafından zaptedilmesi üzerine Mısır'a gitmişlerdir. Memlûklu Sultanı ve Mısır halkı, Dede Ömer Rûşenî'nin Şeyh Timurtaş ve Şeyh Şahin gibi iki meşhur halifesi vasıtasıyla teneffüs etmeye alıştığı tasavvufî havayı daha büyük bir kudretle yaşatan ve genişleten Gülşenîlere fazla ilgi göstermişlerdir.⁷⁶ Hayâlî, burada ölen Memluklu Sultanı Tuman-Bay'ın (ö.1517) hanımı

⁷⁰ TŞÂ, c.1, s.300; Nev'îzâde Atâî, Hadâikü'l-hakâik, s.201

⁷¹ DFSA, c.1, s.91

⁷² Güneş EKMEKÇİ, XVI. Yy. Diyarbakır Şairleri, s.54

⁷³ Sicill-i 'Osmânî, c.1, s.191

⁷⁴ Ahmet KABAKLI, Türk Edebiyatı, c.2, s. 622

⁷⁵ 2000'e 5 Kala Diyarbakır, s. 208

⁷⁶ Tahsin YAZICI, Şeyh İbrahim-i Gülşenî, Hayatı, Eserleri ve Tarikatı, s.81; Enver ÖREN, Evliyâlar Ansiklopedisi, c.4, s.32

Hunde Fatma binti Akbirdi ile evlendi.⁷⁷ Baba oğul Gülşenîleri çekemeyenler bu durumu fırsat bilmiş, İbrâhîm Gülşenî'nin, dönemin sultanı Kanûnî'nin saltanatına göz koyduğu şâyi'asını yaymışlardır. Bu ve bunun gibi değişik söylentilerden dolayı Hayâlî babası İbrahim Gülşenî'yle birlikte Kanûnî tarafından İstanbul'a davet edilmişlerdir.⁷⁸ Bunun üzerine Hayâlî babasıyla birlikte 934/1527-1528'de İstanbul'a gitmiştir. Padişahın saltanatına göz koyma iddiasının asılsız olduğunun anlaşılması üzerine baba oğul Gülşenîler 1 yıl kaldıkları İstanbul'dan tekrar Mısır'a dönmüşlerdir.⁷⁹

İbrâhîm Gülşeni 940/1533'te vefat edince oğlu Hayâlî şeyh olmuştur. Halk arasında oldukça sevilen ve sayılan biri olan Hayâlî güzel ahlakıyla da insanların kalbini kazanmıştır.⁸⁰ 942/1542-43 senesinde Hicâz'a giden Hayâlî 963/1555'te Kudüs, Halep, Şam yoluyla İstanbul'a gelmiştir. 6 ay kaldığı İstanbul'da şiddetli bir kış yaşayan şair tekrar Mısır'a dönerken şöyle bir dörtlük söylemiştir:

“Mısır'ın hevâsı hûbdur
Her cânibi marğûbdur

Yazı kışı mahbûbdur
Yine Mısır'a varıyorum”⁸¹

6 Şa'bân 977 / 1569'da bir Cuma gecesi vefat eden Hayâlî tekkenin türbesine babasının yanında gömülmüştür. Ölümüne birçok târîhler düşürülmüş, mersiye yazılmıştır.⁸² Aşağıdaki mersiye-târîh karışımı şiir torunu Hâletî-i Gülşeni (ö.989/1581) tarafından kaleme alınmıştır:

Dîdeden pinhân olunca ol velî
‘Âlemin hâr oldu hayfa Gülşenî
Dostlar dirlik harâm oldu bize
Gitdi zîrâ nûr-i çeşmim Rûşenî

⁷⁷ TŞÂ, c.1, s. 299; Muhyî-i Gülşenî, Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî, s.460

⁷⁸ Muhyî-i Gülşenî, Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî, s. 462

⁷⁹ İnci KİREMİTÇİ, Hayâlî Gülşenî Dîvânı Üzerine Bir İnceleme (YLT), Afyon-2001, s.10

⁸⁰ Güneş EKMEKÇİ, XVI. Yy. Diyarbakır Şairleri, s.53

⁸¹ TŞÂ, c.1, s.300

⁸² DFSA, c.1, s. 90-94

Ânda hatm olmuşdu hilm ile vefâ
Kalmamışdı zerrece mâ ü meni

İtmedi dünyâya zerre i‘tibâr
Oldu âhir vâsıl-i kurb-i Ğanî

Söyledi târîh-i pîr-i Hâletî
Gitdi ey âh Ahmed İbn-i Gülşenî

Sene: 977⁸³

Tezkirelerden sadece ‘Ahdî’nin Gülşen-i Şu‘arâ’sında ve Ali Emîrî’nin TŞÂ ve EŞÂ’sında ismine rastlanan şair, Gülşen-i Şu‘arâ’da; marifet sahibi, yaşadığı çağın en değerli kişisi, âlimlerin müracaat ettiği kişi, kelimeleri en güzel anlamlarıyla kullanarak fasih bir şekilde müslümanlara nasihatler eden, kendi meclis-i şerîfnde ve bulunduğu diğer oturularda mesnevî yazan kişi olarak tanıtılmıştır.⁸⁴

Hayâlî mürettep dîvâna sahip şairlerdendir.⁸⁵ Yazma olan dîvânının yegâne nüshası İstanbul Millet Kütüphanesi, Manzûm Eserler Bölümü’nde 133 numarada kayıtlıdır. Her biri 15 satırdan oluşmuş 94 yapraktan ibaret olan dîvânın üzerinde “**Dîvân -ı Şeyh Ahmed Hayâlî bin Pîr-i Tarîkat Şeyh İbrahim-i Gülşenî-i Âmîdî (kaddesallahü sirrehümâ es-samedî)**” ibaresi bulunmaktadır. İlk sayfada Ali Emîrî’nin mührü bulunmaktadır. İlk 21 sayfada mesnevî, terci‘-i bend, ilahî şeklinde 24 şiiri vardır. 22. sayfadan 91. sayfaya kadar olan kısımda şairin biri Farsça, ikisi Arapça olmak üzere 327 gazeli, 12 târîhi, 19 kıt‘ası ve 9 müfredi bulunmaktadır. 91. yapraktan itibaren Hayâlî’nin torunu Hâletî’nin şiirleri bulunmaktadır. Hâletî’nin şiirlerine bazı sayfaların kenarlarında da rastlanmaktadır.⁸⁶

Ahdî’nin “**Mir’âtü’l-Fevaid** (faydalar aynası)” olarak nitelendirdiği⁸⁷ bu dîvân ından; Hayâlî’nin şiirlerinin ahlakî ve tasavvufî bir öğreticilik niteliğini taşıdığını⁸⁸

⁸³ TŞÂ, c.1, s.301

⁸⁴ Süleyman, SOLMAZ, ‘Ahdî ve Gülşen-i Şu‘arâsı, AKM Yayımları, Ankara-2005, s.147

⁸⁵ Hediyeetü’l-‘ârifin, c.1, s.146-147

⁸⁶ Hayâlî-i Gülşenî, Hayâlî Dîvânı, İst. Millet Kütüphanesi, Manzûm Eserler Böl., No:13, v.1; Güneş EKMEKÇİ, 16. Yy Diyarbakır Şairleri, s.54

⁸⁷ Süleyman SOLMAZ, ‘Ahdî ve Gülşen-i Şu‘arâsı, s.147

⁸⁸ İnci KİREMİTÇİ, Hayâlî Gülşenî Dîvânı Üzerine Bir İnceleme, s.10

şairin kendisinin de şiirde mana derinliğine önem veren hassas ve ince ruhlu bir şair olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹

Şairliğinin yanı sıra bir tarikat şeyhi de olan Hayâlî ile ilgili menkıbelere “**Menâkıbnâme-i Gülşeniyye ve Leme’ât-ı Halevî ile Tezkire-i Şu‘arâ-i Âmid**” adlı eserlerde rastlamak mümkündür.⁹⁰

Şiirlerinden Örnekler:

Suzân-ı firâk oldu bu ciğer büryân
Can teşne yürek yandı onulmadı bu hicrân⁹¹
Muşaffa eyle dil-i levhin bugün nûr-i tecellâdan
Cemâlin gösterir dil-ber çü mir’ât-ı mücellâdan⁹²

GAZEL

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

Bilmezem nedür sebep kim olmadum bir dem neşât
Bana hem-demdür belâ vü illere hem-dem neşât

Dâd-ı eleminden ey dil sevdâ-i âşüfte-hâl
Bir zamân göstermedin k’ola bana bî-gam neşât

Çok zamân etdin beni böyle esîr-i derd-i gam
N’ola birkaç gün eğer men dahî eylersem neşât

Bilmezem yâ Rab benüm tek var mı ola bir dahı
Olmuş ola âna endûh u gam u mâtem u neşât

Ey HAYÂLÎ olalı gönlüm esîr-i derd-i gam
Olmadum bir lahza şâd u görmedim bir dem neşât⁹³

⁸⁹ DFSA, c.1, s.92

⁹⁰ Mustafa AŞKAR, Tasavvuf Tarihi Literatürü, s.220; TŞÂ, s.309-320; Osm. Müellifleri, c.1 s.113 (1972 Basımı) Osm. Müellifleri, c.1, s.65-66 (1333 Basımı) Ramazan SARIÇİÇEK, Abdurrahman ADAK, Diyarbakır’da Gülşenilik, s. 319

⁹¹ TŞÂ, c.1 s. 308

⁹² Süleyman SOLMAZ, ‘Ahdî, Gülşen-i Şu‘arâsı, s.147. Bu beyit bazı kaynaklarda şöyle geçmektedir:

**“ Mücellâ eyle dil-i levhin bugün nûr-i tecellâdan
Cemâlin gösterir Allah bu mir’ât-ı mücellâdan”**

(Bkz: Mustafa AŞKAR, Tasavvuf Tarihi Literatürü, s.220; Osm. Müellifleri, c.1 s.113 (1972 Basımı); Osm. Müellifleri, c.1 s.65-66 (1333 Basımı)

6) HALÎFE (ö. 986 / 1572)

Tebrîz'den Diyarbakır'a göç etmiş bir ailenin çocuğu olarak⁹⁴ Diyarbakır'da dünyaya gelen Halîfe'nin doğum tarihi belli değildir. Tahsîlini memleketinde tamamladıktan sonra danişmend olan şair, bilgi ve görgüsünü artırmak amacıyla birçok yer dolaşmış, Haleb ve Şam'a giderek oradaki şeyhlerin ve bilginlerin hizmetinde bulunmuştur.⁹⁵ Haleb ve Şam'dan sonra İstanbul'a giderek devrin bazı şair ve edîbleriyle görüşen şair, daha sonra Orta Asya'da Türkistan ve Horasan taraflarını dolaştıktan sonra Diyarbakır'a dönmüş ve 1572 tarihinde Diyarbakır'da vefat etmiştir.

Tebrîzli bir ailenin çocuğu olarak Farsça'yı, memleketinde öğrenen, Halep ve Şam'daki tahsili sonucu da Arapçayı öğrenmekte bir sıkıntı çekmeyen şair, üç dilde şiir söylemeye muktedir şairlerdendir.

Eski tezkirelerden 'Ahdî Tezkiresi'nde ismine rastlanan şairin Diyarbakır güzellerini tasvir eden bir **Şehrengîz**'inin yanında **Hamse**'sinin de olduğu kayıtlıdır.⁹⁶

Hamse sahibi olmasından mesnevîde üstâd olduğu sonucunu çıkardığımız Halîfe'nin söz konusu Hamse'sinden ilk bahseden Kâtip Çelebî olmuştur. Kâtip Çelebî Keşfü'z-Zünûn adlı eserinde Halîfe'nin Hamse'sinde yer alan mesnevîlerden üçüne işaret etmiştir ki söz konusu mesnevîler şunlardır:

1. Hüsrev û Şîrîn
2. Yûsuf û Züleyha
3. Leylâ û Mecnûn⁹⁷

Âgâh Sırrı Levend, Halîfe'nin Leylâ û Mecnûn adlı mesnevîsinin yazma bir nüshasının kendi husûsi kitaplığında olduğunu söyleyerek mesnevînin fiziki özellikleriyle ilgili şu bilgileri vermektedir;

Nüshanın Vafı:

- Cildin sırtı ve uçları siyah meşin, üstü siyah bez, yeniden ciltlenmiş.
- Cilt kapak ebadı: 20x41 cm. Yazı sayfası ebadı: 14,2x8,5 cm.
- Baştan, sondan ve aradan bazı yapraklar eksik. Eldeki varak sayısı 107.
- Eksik sayfalar hikâyenin akışını takibe engel değil.

⁹³ Hayâlî-i Gülşenî, Hayâlî Dîvânı, s.48

⁹⁴ TGDEİS, s. 175

⁹⁵ TGDEİS, s. 175; DFSA, c.1, s. 95; TŞÂ, c.1, s. 269

⁹⁶ TGDEİS, s. 175; DFSA, c.1, s. 96; 2000'e 5 Kala Diyarbakır, s.208

⁹⁷ DFSA, c.1, s. 95-100

- Her sayfadaki beyit sayısı 13. Sayfalar yaldızlı ve siyah çerçevesi. Başlıklar kırmızı, mısra araları boş.
- Yazı harekeli nesih yazısı. Kağıt, aharlı kalın kâğıt⁹⁸

Arkadaşlarının tavsiyesi üzerine Leylâ ü Mecnûn Mesnevisi'ni yazmaya başladığını söyleyen şairin böyle bir teklife muhatap olmasında Arapça ve Farsça'ya hâkim olmasının etkisi büyüktür. Eserini kendisinden önce bu konuyu işleyen Nizâmî Câmî, Hâtîfî ve Fuzûlî gibi şairlerinde kullandığı **Mef'ûlü / Mefâ'îlün / Fe'ûlün** kalıbıyla oluşturan şair, eserin içeriğinin oluşturulmasında en çok Hâtîfî'nin Leylâ vü Mecnûn'undan istifade etmiştir. Olay örgüsünün temel parçalarını Hâtîfî'den almakla beraber Halîfe bunlara ufak eklemeler yaparak hikâyeyi zenginleştirmiş, büsbütün kendisinin eseri olan parçalar da eklemiştir. Örneğin; “Mecnûn'un, yanında kız arkadaşları olduğu halde develerle çölde geçen Leylâ'ya rastlaması, Leylâ tarafından mahzunluğunun sebebinin sorulması, neşeli olması gerektiğinin söylenmesi, dönüncüye kadar Mecnûn'dan kendisini beklemesini istemesi, Mecnûn'un bunu emir telakkî edip başına kuşların yuva yapacak kadar bir zaman beklemesi, Mecnûn'u unutan Leylâ'nın o yoldan tekrar geçerken Mecnûn'a rastlaması ve içine düştüğü hali sorması, Mecnûn'un ona onun “beni bekle” emrini hatırlatması Halîfe'nin mesneviye yaptığı eklemelerdendir. Halîfe, Mecnûn'un buradaki durumunu mesnevîsinde

“Cânân yolunda birmeyen cân

Nîce âna mâ'il ola cânân”

dizeleriyle dile getirmiştir.⁹⁹

Halîfe'nin mesnevîye büsbütün kendisinden eklediği parçaları örnekleyecek olursak; Mecnûn'un Leylâ'yı rüyasında kendisine bir deste gül verirken görüp sevinmesi, Leylâ'nın bir gece rüyasında Mecnûn'u ölmüş görerek hastalanması ve bu hastalık sonucu ölmesi, Leylâ'nın ölmeden önce anasına vasiyet etmesi, Leylâ'nın ölümünün anası tarafından Mecnûn'a haber verilmesi, Mecnûn'un Leylâ'nın ölümünü işitince yakasını yırtıp kendisini kaybetmesi, kendine geldikten sonra Leylâ'nın kabrine koşup orada can vermesi, cesedinin Hicâz'a giden bir kabile tarafından bulunup

⁹⁸ Âgâh Sırrı LEVEND,, “Halîfe'nin Leylâ ü Mecnûn'u”, *Türk Dili Mecmuası*, S. 8, 1 Mayıs 1952, s.447 vd.

⁹⁹ Âgâh Sırrî LEVEND, “Halîfe'nin Leylâ ü Mecnûn'u”, s.447 vd.; DFSA, c.1, s.97; TŞÂ, c.1, s.269-277

namazının kılınarak oraya defnedilmesi vb. örnekleri sayabiliriz. Halife bunu mesnevisinde şu şekilde nazmetmiştir:

Hûr astı kara saçın derine

Her yânedede silsile yerine

Reşk idi meh-i münîre câmı

Nûrundan olurdu meh tamâmı

Her gîce sipihride meh-i nev

Ol şîşeden alur idi pertev

Çün ravzasın itti hûr ma'mûr

Kodular adını cennetü'l-hûr

Çün tâir-i ruhu oldu âzad

Vahşiyle tûyûra düşdü feryâd

Bu hali görüp siba' elemden

Her biri giriv ederdi gamdan

Zerd olmuş idi gamiyle arslan

Bu dâğ ile yanar idi kaplan

Gürk eyler idi ana teğâbün

Ruhsâreye urur idi nahün

Gasleylemek için anı âhû

Peyveste dökerdi dîdeden su

Ra'd eyler idi çemende feryâd

Sergeşte gezerdi deştde bâd¹⁰⁰

¹⁰⁰ Âgâh Sırrî LEVEND, Halife'nin Leylâ u Mecnûn'u, s.447 vd.; TŞÂ, c.1, s.269 vd.

Halîfe, Leylâ û Mecnûn mesnevîsini yazarken kendisi gibi Hatifi'yi takip eden Fuzûlî'yi de bigane kalmamıştır. Bunu Halîfe'nin Fuzûlî'nin meşhur gazeline yaptığı nazîreden anlamaktayız:

GAZEL

Yâ Rab gam-ı habîbden itme cüdâ beni
Peyveste it mahabbet ile âşinâ beni

Bir dem belâ-yı 'ışkdan itme dilimi şâd
Ya'nî hemîşe it bu gama mübtelâ meni

Halîfe, mesnevîsine konu olan Leylâ u Mecnûn hikâyesinin anlatımını bitirdikten sonra mesnevîsinin sonuna ayrı başlıklar halinde yedi tane manzûme daha eklemiştir ki bu manzumelerin konu başlıkları şunlardır:

1. Oğluna Nasihat
2. Münâcât
3. Na't
4. Mi'râciye
5. İskender Paşa'ya Medhiye
6. Ta'rîf-i Cezbe-i Mahabbet ve Beyân-ı 'İşk u Meveddet
7. Gaflette Geçen Ömr-i Girân-mâyenin İtirazı

Beşinci manzûmesinden İskender Paşa'ya sunulmak üzere kaleme alındığı anlaşılan mesnevinin son manzumesinden de mesnevinin, şairin son eserlerinden biri olduğu hükmüne ulaşılabilir. Nitekim Halîfe bu son manzumesinde, ihtiyarlığından ömür güneşinin zevale ermesinden, tövbe kapısına yönelmenin gerekliliğinden bahsetmiştir.

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Ser-i zülfün sivadı kim meh-i ruhsâra yasdanmış
'Aceb ebr-i siyehdür mihr-i pür-envâre yasdanmış

Seni sûret-ger-i çîn görelî elden salup hâme
Hatâdan sûret-i bî-cân gibi dîvâre yasdanmış

Meh-i nev sanma gökde, gûşe-i na‘l-i semendündür
Uçup cevelân-gehinden künbed-i devvâre yasdanmış

Kulağuna rakîbün söyledükçe ol gül-i handân
Sanursun bir açılmış gonçedür kim hâra yasdanmış

HALÎFE ney gibi inler kapunda sormadın bir dem
Ne îçün eşiğın taşında bu bî-çâre yasdanmış¹⁰¹

TAHMÎS

- Niyâzî-i Kadîm'in Gazelini –

Sünbül-i seyrâbe ol kim ca‘d-i kiysû koymuş ad

Cân kuşu çün dâm îdüp zülf-i semen-bû koymuş ad

Bir İrem Bâğı'nda bitmiş sünbüle mû koymuş ad

“Ol ki serve rûh vermiş kadd-i dil-cû koymuş ad

‘Ârızını yâseminden yasıyup rû koymuş ad”

Nici serkeş olmasun meh-rûların kâbülleri

Yasdanur hûb yüzlerinde tâze berk-i gülleri

Ruhlarına dağıdup ‘anber-feşân sünbülleri

“Berk-i nesrîn üzre yığmış dâne-i fülfülleri

Her müdevver dâneye bir hâl-i Hindû koymuş ad”

Sidre-i a‘lâ mudur ol, kadd mi, yâ nâzik nihâl

‘Anber-i terdür sepilmiş rûyuna yâ hatt ü hâl

Yazmağ için sûretin nakkâş-ı kudret bî-misâl

“Ârızı devrinde çekmiş bir yere iki hilâl

Nisbetini Kâbe Kavseyn idüp ebrû koymuş ad”

¹⁰¹ DFSA, c.1, s.98

Nâz ile ol meh açup zülf-ü sivâdın şeb dimiş

Âsümân-i hüsne hâl-i ‘ârızın keveb dimiş

Sîmden bir top düşmüşdür adın gabgab dimiş

“Sükkeri ‘innaba katmış cân gıdâsın leb dimiş

Rişteyi mişk-âba kandırmış âna mû koymuş ad”

Sîret-i hüsnün görüp didi musavvirler pîrler

Yetmeye bu nakşa her gez Çîn’deki tesvîrler

Dağıdup gül ‘ârızında sünbül-i dil-gîrler

“Cân ü dil bend itmek için düzdürüp zincîrler

Tura-i tarrâra dâm-i ca‘d-i giysû koymuş ad”

Ol kim her servin kaddini sidre-i a‘lâ kılup

Her dihân-i gonçeyi yüz goncile gûyâ kılup

Sünbül-i dil-cûlara cân gülşeninde câ kılup

“Fitne bâğında bir iki nergîs-i bînâ kılup

Her birisine ânun bir çeşm-i câdû koymuş ad”

Sen nigâra öyle kim yokdur melâhatde nazîr

Yok dahî ‘uşşâk içinde bu HALÎFE tek hakîr

Ben ayağa düşmüşem lutf eyle sen ol dest-gîr

“Sen gibi nâz ehline îden NİYÂZÎ’yi esîr

Hem sana sultân, bana kemter du‘â-gû koymuş ad ”¹⁰²

7) SÜNNÎ (ö. 980 / 1572)

Semendire’den Diyarbakır’a hicret ederek Diyarbakır’ı vatan edinmiş şairlerdendir.. Ali Emîrî EŞÂ’da şairle ilgili olarak “...eş‘ârı güzel ve hele rübâ‘îleri ma‘nîdâr ve bî-bedeldir.” demektedir. Şiirleriyle ilgili olarak bildiklerimiz şairin, çağdaşları Fedâî ve Hûbân gibi Diyarbakır’daki Melek Ahmed Paşa Hamamı için düşürdüğü bir tarihle bir rübâ‘îden ibarettir.¹⁰³

¹⁰² DFSA, c.1, s.99-100, TŞÂ, c.1, 275 vd.

¹⁰³ ‘Ahdî ve Hasan Çelebî tezkirelerinde ismi geçen Rumeli’ne bağlı Semendire’de doğup Diyârbekir’e yerleşen ve 980/1572 tarihinde ölen Sünnî adındaki şairle bu şairimizin aynı kişiler olup olmadığını bilemiyoruz. Büyük bir ihtimalle aynı kişi olduğunu düşündüğümüz bu şair, bazı beylere nedim ve musahip (sohbet arkadaşı) olmuştur. Tasavvufa yönelip seyahate çıkmış olan şair; dervîşâne ve

Târîh

Çıkar ebcedle hesâb-târîh

Ne münevver, ne münekkaş hamâm (H.975 /M.1567-68) ¹⁰⁴

Rübâ'î

Biz kim özümüz anlamadık nâdânız

Esrâr-ı vücûdı bilmedik hayrânız

Ancak şu kadar anlayabildik ki çû gûy

Çevgân-ı kazâ elinde sergerdânız ¹⁰⁵

8) ŞÜHÛDÎ ('Acem-zâde) (ö. 980 / 1572)

16. yy. Kanûnî Dönemi Diyarbakır şairlerindedir. Doğum tarihi ve asıl ismi tespit edilememiştir. 'Acem asıllı olduğundan "'Acem-zâde"' sanıyla tanınmış olan şair, memleketinde tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a gitmiş ve **dânişmend** ¹⁰⁶ olmuştur. Daha sonra Rumeli ve Anadolu'da kadılık görevlerinde bulunmuş olan şair, en son 980 / 1572 senesinde İstanbul'da" ¹⁰⁷ vefat etmiştir.

Kadılık mesleğinin yanı sıra yanı sıra âlimlik, mutasavvıflık, fazıllık ve yardımseverlik sıfatlarına da sahip şair, fânî âlemlerle irtibatı asgari düzeyde olan, iç dünyasını zenginleştirmeye çalışan bir zattır. ¹⁰⁸ Şair, bu tasavvuf ağırlıklı sıfatlarına şairlik sıfatını da eklemeyi ihmal etmemiş, bunu 'âşıkâne, rindâne ve 'Acemce yazdığı manzûmelerle ispatlamıştır. ¹⁰⁹

Bir Dîvânçe'ye sahip olan şairin Dîvânçe'si bir YLT olarak çalışılmıştır:

"Ertuğrul CAN, Şühûdî Dîvânçesi, İnceleme- Metin, Çukurova Üniv. SBE, TDE Anabilim Dalı YLT, Adana-2005. ¹¹⁰

muhakkıkâne (didaktik) şiirler yazmıştır. Şair, İran ve Nevâî (Çağatay) şiirleriyle ilgilenmiş ve genellikle rübailer yazmıştır (Bkz: EŞÂ, s. 30;TGDEİS, s. 459)

¹⁰⁴ DFSA, c.1, s. 320; Ali Emîrî, "Sahib-i Camii Melek Ahmed Paşa", *Âmid-i Sevdâ*, S. 6, 1325 s. 81-88

¹⁰⁵ EŞÂ, s. 30

¹⁰⁶ **Danişmend**: Bilgili, ilimli. Tanzimat'tan önce, kadıların yanında stajyer olarak çalışan kimseler için kullanılan tabir. (Bkz: Osm.-Türkçe Ansik. Büyük Lugat, s.180)

¹⁰⁷ EŞÂ, S. 32;DFSA, c.1, s.100

¹⁰⁸ Süleyman SOLMAZ, 'Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı, s.368.

¹⁰⁹ DFSA, c.1, s.100; TGDEİS, s.490

¹¹⁰ www.belgeler.com/blg/12ug. Erişim Tarihi : 02.12.2012

Şiirlerinden Örnekler:

FARŞÇA BEYİTLER

Çeşme-i çeşmim gehi pür-âb ü geh pür-hûn şevved
Yâ Rab âb-ı dâniş ez yek çeşm-i bîrun çün şevved

Merâ cuz hûn-i dil der gam nedimi nist hem-dem-i hem
Dilem-râ cuz hayâl-i tu refki nist mahrem-i hem

BEYİTLER

Mu‘attar ideli rûy-i zemîni zülf-i pür-çînün
Derûnu kan ile toldu hasedden nâfe-i Çîn’ün

Meclisünde şevk ile yanmağa ey şâh-i cihân
Mumdur tende fitîl-i mağz ile her üstühân

Âfitâb-âsâ eger ‘arz eylesen dîdârımız
Görünür her zerrede bir vech ile ruhsârımız

Zülfün altında görüp hâl-i siyahun dedi dil
Gülşen-i Çîn’e düşen nâfe-i âhûdur bu

Hatt-i sebz ile cânânun ŞÜHÛDÎ la‘ı dür-bârı
Zümürüdle murassa‘ hokka-i yâkûtdur gûyâ ¹¹¹

Bazı kaynaklar, Diyarbakır’daki Melek Ahmed Paşa Hamamı için

“Görüp hâtif dedi târîhin anın

Yeri pâkize, âbı hûb hamâmın” (H.975/M.1567-68)

tarihini düşüren Şühûdî adında bir başka şairin varlığından da bahsetmekteler.¹¹²

9) ÂMİDÎ (ö. 982 / 1574)

Tezkirelerin hiç birisinde ismine rastlanmayan Âmidî mahlaslı bu şairin fark edilmesine ve Diyarbakırlı oluşuna Âmidî mahlasını kullandığı manzûm **Lügat-**

¹¹¹ EŞÂ, s.28; DFSA, c.1, s. 100; Güneş EKMEKÇİ, 16. Yy. Diyarbakır Şairleri, s.78-79

¹¹² DFSA, c.1, s.320; Usman ETİ, Diyârbekirli Melek Ahmet Paşa ve Eserleri, Karacadağ Dergisi, S. 2, 20 Mart 1938, s. 9-12

nâme'si vesîle olmuştur. Söz konusu Lügat-nâme'sinin bulunmasıyla varlığı fark edilen ve Lügat-nâmesinde kullandığı Âmidî mahlasından Diyârbekirli olduğu anlaşılan şair, eserini Ferişt ezâde'nin kitabını tercüme etmek suretiyle oluşturmuştur.¹¹³

Asıl adı Şeyh Süleyman olan şair, 16. yüzyılda¹¹⁴ Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir. Kendi memleketinde tahsilini tamamladıktan sonra Halvetiyye Tarîkati'ne sülûk eden şair, 16. yüzyılın ünlü ilim adamlarından ve Halvetiyye şeyhlerinden biri olmuştur. İstanbul'a gidip dönemin padişahı III. Sultan Selim'e şeyh ve mürşid olan şair, 982/1574 yılında vefat etmiştir.¹¹⁵

Aşağıdaki matla' beyti ve bazı mısralar şairin tek eseri olan Lügat-nâme'den seçilmiştir.¹¹⁶

MATLA' BEYTİ

Bismillâhirrahmânirrahîm

Mebde'-i envâr-ı Kelâm-ı Kadîm

MISRALAR

İster isen âhiret dünyâyı sat

*

Bir lugat bilmek bütün dünyaya değer

*

Nân-i huşke ît kanâ'at, sabır kıl, her iş biter

*

'Ömrün âhir oldu, bilmezsın henüz

*

'Âlim oldur ki ola ânda 'amel

*

Bulmak istersen sa'âdet, söyleme asla yalan

¹¹³ TŞÂ, c.1, s.37-38; DFSA, c.1, s.189

¹¹⁴ Nihat Sami BANARLI, Resimli Türk Edebiyat Tarihi, MEB Yayınları, İst., 2001, c.1; Güneş EKMEKÇİ, 16. Yy. Diyarbakır Şairleri, s. 94

¹¹⁵ Haluk İPEKTEN, Eski Türk Edebiyatı, Dergâh Yayınları, İst.-1997, s.10

¹¹⁶ TŞÂ, c.1, s.37-38; DFSA, c.1, s.189-190

10) HÂLETÎ-İ GÜLŞENÎ (ö. 989 / 1581)

960/1552-53 yılında Gülşenîler ailesinin dördüncü kuşak çocuğu olarak dünyaya gelen şairin asıl ismi Muhammed'dir. (Muhammed b. Ali Safvetî b. Ahmed Hayâlî b. İbrâhîm Gülşenî)¹¹⁷ Mükemmel bir tahsil gören ve mezhep olarak da “ Hanefî”¹¹⁸ mezhebini benimseyen şair, 989/1581 yılında¹¹⁹ henüz çok genç denecek bir yaşta(28 yaşında) vefat etmiştir.

Vefatına ‘Uyûnî adındaki bir şair tarafından târîh¹²⁰ düşülmüş olan şair, kısa ömrüne rağmen mürettep bir **Türkçe Dîvân**¹²¹ vücûda getirmeye muvaffak olmuştur. 2.000 beyti aşan bir dîvân tesis etmiş olmasına rağmen ismine tezkirelerde rastlanmamış olmasını Ali Emîrî şu cümlelerle dile getirmektedir. “ Müşârün ileyh Muhammed Hâlet Çelebî büyük bir hânedâna mensûb sâhibi dîvân-i belâğat-mashûb olduğu halde zamanında ve daha sonraları te’lif olunan tezâkir-i şu‘arâ vesâir kütüb-i edebiyenin hiç birihüviyetine dâir hiç olmazsa iki satırlık ma‘lûmât irâe etmiyorlar.”¹²²

İki yazma nüshası olan “**Dîvân**”ın bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 783 numarada; diğer nüshası ise Ali Emîrî Millet Kütüphanesi, Manzûm Eserler bölümü 97 numarada kayıtlıdır. Üniversite Kütüphanesi’ndeki nüshanın muhteviyatı ile Ali Emîrî Millet Kütüphanesi’ndeki nüshanın muhteviyatı arasında bazı ufak tefek farklılıklar bulunmaktadır. Üniversite Kütüphanesindeki nüshada; bir münâcât, bir mesnevî, üç kasîde, bir tercî‘-i bend, iki muhammes, 252 gazel, 18 rubâ‘î, 27 müfred, nasihatı hâvî bir kasîde bulunmaktayken; Ali Emîrî Millet Kütüphanesi’ndeki nüshada ise bir münâcât, üç kasîde, beş tercî‘-i bend, bir muhammes, 239 gazel, dört kıt‘a, 15 rubâ‘î, üç beyit ve **Nasihat ve Münâcât-i Latîf** başlıklı 57 beyitten oluşan bir manzûme bulunmaktadır.¹²³

Dîvân’ı üzerinde bir YLT çalışması yapılmıştır:

¹¹⁷ Hediyetül- ‘ârifin, c.2, s.256; TŞÂ, c.1, s.175-182; EŞÂ, s. 16

¹¹⁸ Hediyetül- ‘ârifin, c.2, s.256

¹¹⁹ Age, c.2, s.256; DFSA, c.1, s.101

¹²⁰ “ **Çünkü bâğ-i Gülşenî’nün goncesi
Buldu gülzâr-i İrem’de rif’ati**

**Rûh-i pâki ‘Arşa pervâz eyleyüb
İdicek mülk-i bekâya rihleti**

Dîdi târîhin ‘Uyûnî ağlayub

İrdi bu dem Hakk’a Sultân Hâletî ” Sene 989 (Bkz: TŞÂ, c.1, s.176)

¹²¹ Hediyetül- ‘ârifin, c.2, s. 256; TŞÂ, c.1, s. 175-182; DFSA, c.1, s.101

¹²² TŞÂ, c. 1, s. 181

¹²³ DFSA, c.1, s.101

“İbrahim Altunel, Hâletî Gülşenî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni, Basılmamış YLT, Selçuk Üniv. SBE, Konya-1988. ¹²⁴

Aşağıdaki örnekler şairin söz konusu “**Dîvân**”ından alınmıştır:

GAZEL

Katreyem sûretde ammâ ma‘nide deryâ menem
Cümle ‘âlem bendedür dünyâ vü mâ-fi-hâ menem

Mendedür bu on sekiz bin ‘âlemün mâhiyyeti
Mazhar-i küll olmuşam, külliyet-i esmâ menem

Olmuşam müstağrak-i nûr-i tecelliyât-i Hakk
Vâdî-i Eymen’de gûyâ Hazret-i Mûsâ menem

Cümleten ‘ışk iledür mebnî, vücûdum hilkati
‘Âlem-i suğrâya bâ‘is ‘âlem-i kübrâ menem

Fâris-i meydân-i ‘ışkım HÂLETÎ bâkî bugün
Mazhar-i sırr-i ‘Alî’yem, cümleden a‘lâ menem ¹²⁵

MÜNACÂT

Yâ İlâhî zât-i pâkün hakkıçün
Cümle esmâ vü sıfatun hakkıçün

Yâ İlâhî sırr-i Furkân hakkıçün
Yâ İlâhî nûr-i îmân hakkıçün

Enbiyânun mu‘cizâtı hakkıçün
Ânlarun kadr ü berâtı hakkıçün

Mustafâ’nun yüzü suyu hakkıçün
Sünbülî’nün dahî buyı hakkıçün

¹²⁴ Şerife AKPINAR, Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi, (Doktora Tezi), Selçuk Üniv. SBE, Konya-2006, s. 605

¹²⁵ DFSA, c.1, s.103

Yâ İlâhî Tûr-i Mûsâ hakkıçün
Hazret-i Hızr u Mesîha hakkıçün

Âl-i Ya'kûb'un bekâsı hakkıçün
Ânun alınıdagi nûru hakkıçün

Ol Nebî'nün yâr-i gârı hakkıçün
Murtazâ'nun Zü'l-fekâr'i hakkıçün

Hem Şehîd-i Kerbelâ'nun hakkıçün
Ol Hüseyin-i pür-safâ'nun hakkıçün

Rûşenî'nün Mesnevîsi hakkıçün
Gülşenî'nün Ma'nevîsi hakkıçün

Hem Hayâlî'nün cemâli hakkıçün
Hem ânun lutf ü kemâli hakkıçün

Safvetî-i pür-safâ'nun hakkıçün
Hem âna olan atanun hakkıçün

Yâ İlâhî HÂLETÎ'ye kıl nazar
Ehl-i 'ışkın söz ü sazı hakkıçün ¹²⁶

11) AHMED PAŞA (ö. 996 / 1587)

958-72/1551-65 yılları arasında Diyarbakır'da valilik yapmış olan Çerkes İskender Paşa'nın¹²⁷ üçü de şair olan çocuklarının en büyüğü olarak 933/1526 yılında

¹²⁶ Hâletî-i Gülşenî, Dîvân-i Hâletî-i Gülşenî, Millet Kütüp., Ali Emîrî Manzûm Eserler Bölümü, Eski Kayıt. No: 97, İst., s. 86

¹²⁷ **İskender Paşa:** Ahmed Paşa, Dervîş Paşa ve Mehmed Paşa adında üç şairimizin babası olan İskender Paşa Çerkez olup, Kabartay ailesindedir. Diyarbakır Valisi Hüsrev Paşa'nın kölesidir. Yükselip kapıcıbaşı ve çavuşbaşı olduktan sonra azledilmiş, sonraları Halep ve Anadolu Defterdârlığı'na getirilmiştir. Van Kalesi'nde kalmanın gayet sakıncalı olduğu bir dönemde yani 955/1548 yıllarında, kimse bu göreve talip olmazken, o bu görevi rızasıyla üstlenmiş ve beylerbeyi payesiyle atandığı Van'da İranlılara büyük zararlar vermiştir. Sonraları atandığı Erzurum Beylerbeyliği görevi sırasında da İranlılara zarar vermeye devam eden İskender Paşa, İran şahının oğlunu perişan etmiştir. 958 / 1551 yılında atandığı Diyarbakır Valiliği'nden 972 / 1564-65 yılında azledilmiş, 974/1566-67 yılında Bağdat Valisi olarak Urbani itaat ettirmiştir. 977/1569-70 yılında atandığı Mısır Valiliği'nden 1,5 yıl sonra azledilmesi üzerine

Diyarbakır'da doğan şairimiz ilkin Diyarbakırlı bazı ilim adamlarından, sonraları da - Dervîş ve Mehmed Paşa adındaki diğer iki şair kardeşi gibi- Diyarbakır'a müftü olarak gelen ünlü bilgin Muslihüddîn Lârî'den ders almış, görgü ve bilgisini arttırmıştır.¹²⁸

Diyarbakır'a bağlı bazı sancak beyliklerinde görev yapan şairimiz, babası İskender Paşa'nın 1566 yılında Bağdat Valiliği'ne atanması üzerine babasıyla birlikte Bağdat'a gitmiş, Arap emîrlerinden Galyanoğlu (Bazı eserlerde Ulyanoğlu) olayından Basra, Müntefik ve Necid bölgelerinin fethedilmesinde büyük başarılar göstermiş ve bundan dolayı mîr-i mîrânlık (beylerbeyliği) rütbesiyle taltîf edilmiştir.¹²⁹

977/1569 yılında Koca Sinan Paşa'nın Yemen asilerinin te'dîbiyle memur olunması üzerine boşalan Mısır Valiliği'ne İskender Paşa atanınca şairimiz Ahmed Paşa babasıyla birlikte bu kez de Mısır'a gitmiştir. Aynı yıl Mısır'da vefat eden Gülşenî-zâde Ahmed Hayâlî'nin cenaze merasiminde bulunan şairimiz bir yıl on ay kaldığı Mısır'dan 979/1571 yılında dönüşü sırasında babası İskender Paşa vefat etmiştir. Kendisi de pederleri zamanında Müntefik, Lahsa ve Necid bölgelerinde mesbûk (geçmiş) bulunan hizmetlerine karşılık olarak Lahsa Eyâleti Beylerbeyliği'ne atanmıştır. Daha sonra bu görevinden alınan şairimiz 1577 yılında patlak veren İran Şavaşları'nda bulunarak Tiflis'te 'Acem ordularını yenmiş, cesareti ve şecaatiyle şöhret kazandığı bu savaşta yaralanmıştır. 1582 yılında geldiği İstanbul'da Şehzâde Mehmed'in sünnet düğününü bazı manzûmeleriyle tebrik eden şairimiz bu sırada Rakka Valiliği'ne tayin edilmiştir. Adanalı Lisânî, Karamanî ve 'İzârî gibi şairlerin övgüsüne mazhar olan, Türkçenin yanında Farsça şiirler de yazan şairimiz 996/1587 yılında vefat etmiştir.¹³⁰

Şiirlerinden Örnekler:

Şehzade Sultân Mehmed'in Sûr-i Hitâmı (Sünnet Düğünü) Hakkında

Âfitâb-ı dîn û devlet Hazret-i Sultân Murâd

Sâye-i perverdigâr ü mâye-i emn û amân

İstanbul'a dönen İskender Paşa 979/1571-72 yılında vefat etmiş; Kanlıca Camii'ne defnedilmiştir. Akıllı, salih, kâmil, hakkı yerine getirir, adil ve cesur biri olan İskender Paşa defnedildiği caminin bitişiğindeki mektep, medrese ve çifte hamamı inşa etmenin yanı sıra Bağdat'taki bir caminin inşasına da imza atmıştır." (Bkz: Sicill-i 'Osmânî, c.1, s.195 Sicill-i 'Osmânî, c.3, s.809; TŞÂ, c.1, s.16 vd.; Reşid İSKENDEROĞLU, Beylerbeyi Gazi İskender Paşa (1492-1571), Ank.-1989, s.72 vd. ; TGDEİS, s.18

¹²⁸ TŞÂ, c.1, s. 8-10; EŞÂ, s. 8;DFSA c.1, s.105

¹²⁹ TŞÂ, c.1, s. 8-10; DFSA c.1, s.105

¹³⁰ "Hadîkatü'l Cevâmî'de, Ahmed Paşa'nın, babası İskender Paşa'yla birlikte İstanbul'da Kanlıca'da medfun bulunduğu zannedilmesi ve Sicill-i Osmanî adlı eserde de Ahmet Paşa'nın ölüm tarihinin 987/1579 olarak verilmesi Sıhhat-i Bâlâ'da yazılmasından kaynaklanmaktadır." TŞÂ, c.1. s. 8-10)

Hüsrev-i encüm haşem şâhenşeh-i giyvan gulâm
Pâdişâh-ı kambahş ü kâmbîn ü kâmrân

Hazret-i şehzâdeyi kasd etti sünnet itmeğe
Eyledi bir sûr mislin görmemiş çeşm-i cihân

Hazret-i Sultân-i Muhammed ol nihâl-i bâğ-ı dil
Dürr-i yektâ-yi hilâfet gonce-i gülzâr-ı cân

Dest-i hâric irmesün tâ dâmen-i şehzâdeye
Sünnet ta'yîn olundi hazret-i âsaf mekân

Ol Muhammed nâm Paşa vü vezîr-i çarümin
Bende-i hâs-i harim-i hazret-i şâh-ı cihân ¹³¹

FARŞA BEYİT

Dil-i giriftâr kemend zülf ü 'anber buy'ut est
Ger dil mara küşâd-ı himmet eza ebru'it est ¹³²

(Türkçesi: Gönül senin amber kokan zülfüne esirdir. Bizim gönlümüzü açabilmişsen bu senin kaşının himmetinin neticesidir.)

12) DERVÎŞ PAŞA (ö. 998 / 1589-90)

Dervîş yaratılışlı olduğu için bu mahlası kullanan şair¹³³ İskender Paşa'nın üç oğlundan ikincisi olarak 936/1526 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Diğer kardeşleri gibi, ünlü bilgin Muslihüddîn Lârî'den¹³⁴ özel dersler alarak yetişen şair, babasının 1566 yılında Bağdat Valiliğine atanması üzerine kardeşleri ile birlikte Bağdat'a gitmiştir. Burada meydana gelen Galyanoğlu Ayaklanması'nın bastırılmasında ve Basra, Necid ve Müntefik'in fethinde babasıyla birlikte önemli kahramanlıklara imza atmıştır. Bunun neticesi olarak bazı sancak beyliklerine tayin edilerek ödüllendirilen şairimiz 1569 yılında babasının Mısır Valiliğine atanması üzerine Mısır'a gitmiştir. Babasının bir süre

¹³¹ TŞÂ, c.1, s.10

¹³² DFSA, c.1, s.106; Reşid İSKENDEROĞLU, Şair Dede ve Ozan Torunu, Ank.-1990, s.13

¹³³ TGDEİS, s. 99-100

¹³⁴ Muslihüddin Lârî ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz: Şevket Beysanoğlu, Diyârbekir'de Gömülü Meşhur Adamlar, Neyir Matbaası, Ank. 1985, s. 12 vd.

sonra bu görevden ayrılıp İstanbul'a dönmesi üzerine, paşalığa terfi ettirilerek Kudüs'e atanan şairimiz daha önceki görevlerinde gösterdiği başarıyı bu yeni görevinde de göstermiş, bundan sonra atandığı bütün görevlerde de bu başarısını devam ettirmiştir.¹³⁵

998/1589 yılında vefat eden, bu çok yetenekli, zeki ve cesur şairimiz aynı zamanda cömert, alçak gönüllü, hatırşinâs, sanatsever ve mûsikîşinâs bir kişiliğe sahip olduğundan sık sık bilginler, ozanlar ve mûsikî üstatları ile toplantılar yapar, onlara ikramda bulunur ve onları korurdu.¹³⁶ Zamanın tanınmış şair ve mûsikîşinâslarından Ahmet İstanbullu ile Zihnî-i Bağdâdî'yi yanından hiç ayırmaması onun sanatsever kişiliğinin açık bir delili olması bakımından önemli bir örnektir.¹³⁷

Aşağıdaki Farsça beyit¹³⁸ ve 'Ahdî Tezkiresi'nden alınan gazel matla'ları¹³⁹ şiiirleri henüz toplu halde yayımlanmamış¹⁴⁰ olan şairimize aittir.

FARŞA BEYİT

Lâle girift dâmen-i Kerbelâ

Âher tuhfet hûn-i şehîdân-ı Kerbelâ

(Türkçesi : Kerbelâ meydanının etekleri lale ile doldu. Sonunda yine Kerbelâ şehitlerinin kanı dinmedi.)

MATLA'LAR

-1-

Gördi rûy-i şu'le tâbîn şebde şem'-i encümen

Subha dek dökti arak reşkinden ey nâzûk beden

-2-

Mîr-i meclis olalı hüsn ile ol gonce dehen

Tâc-ı zerrîn ile nerkis oldu şem'-i encümen

-3-

Şâh-ı tûbâ kâmet-i dildâre benzer benzemez

Cilveden tâvûs-i hoş reftâre benzer benzemez

¹³⁵ DFSA, c.1, s.106

¹³⁶ DFSA, c.1.s.107; Şair Dede ve Ozan Torunu s.13

¹³⁷ Reşîd İSKENDEROĞLU, Beğlerbeyi Gazi İskender Paşa, s. 82

¹³⁸ Reşîd İSKENDEROĞLU, Şair Dede ve Ozan Torunu, s.13

¹³⁹ DFSA, c.1. s.107

¹⁴⁰ EŞÂ, s. 23;Reşîd İSKENDEROĞLU, Şair Dede ve Ozan Torunu, s.13

Serîr-i saltanat gavgâ-yi ‘âm âlâmına değmez
Neşât-i devlet-i dünyâ melâl ercâmına değmez.

13) BÎ‘ATÎ/ BEY‘ATÎ (ö. 1000 / 1591)

16.yy.’da yaşamış temiz yaratılışlı ve kalender-meşrep tabiatlı bir Diyârbekirli şair¹⁴¹ olduğu rivayet edilen Bî‘atî’nin hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Tezkirelerin¹⁴² verdiği bilgilere göre Bî‘atî kalender-meşrep tabiatının etkisinde kalarak Kalenderîlere karışmış takriben 960 / 1953 sonlarına doğru Anadolu’ya seyahate çıkmış ve Edirne’de Seyyid Cemâlüddîn Mücerred’in halifesi olan Baba Ali Kazvinî’ye **bî‘at** ederek¹⁴³ ona mürit olmuş ve nihayet III. Murâd Devri’nin (1574-1595) sonlarında tahminen 1000/1591 yılında vefat etmiştir.

Bir gazelinden alınan aşağıdaki iki beytinden başka elimizde manzûmelerinden örnekleri bulunmayan Bî‘atî’nin - sadece bu iki beytine bakılarak- güçlü bir şiir söyleyişine sahip olduğu söylenebilir.¹⁴⁴

BEYİTLER

Nedir ol kâmet-i mevzûn nedir ol sîm-beden
Nedir ol tal‘at-ı zîbâ nedir ol vech-i hasen

Nedir ol çâh-ı mu‘allak nedir ol katre-i mâ’
Nedir o kûy-i melâhat nedir ol sîb-i zekan¹⁴⁵

14) FEDÂÎ (ö. 1000/1591)

Asıl ismi İsmâ‘îl olan şair, Diyarbakır’da, kendi adını taşıyan bir cami yaptıran Melek Ahmed Paşa adındaki zatın vekilidir. “Eş‘ârı latîf ve tabi‘atı zarîf, fâzıl, kâmil bir zât” olan şair1000/1591’de vefat etmiştir. Ali Emîrî, EŞÂ’ında şairin birçok şiirini gördüğünü söylemektedir.¹⁴⁶

¹⁴¹ Kınalı-zâde Hasan Çelebî, Tezkiretü’ş-Şu‘arâ, s.233; Sicill-i ‘Osmânî, c.2, s.373; TŞÂ, c.1, s.121

¹⁴² Kınalı-zâde Hasan Çelebî, Tezkiretü’ş-Şu‘arâ, s.233;TGDEİS, s.79; TŞÂ, c.1, 121

¹⁴³ Şairimizin **Bî‘atî/Bey‘atî** mahlasını almasının bundan kaynaklandığını söyleyebiliriz. (BŞ)

¹⁴⁴ DFSA, c.1, s.88

¹⁴⁵ Kınalı-zâde Hasan Çelebî, Tezkiretü’ş-Şu‘arâ, s.233; TŞÂ, c.1, 121;EŞÂ, s. 12-13; DFSA, c.1, s.88

¹⁴⁶ EŞÂ, s. 45

Şairin şiirlerinden elimizde H. 975/M.1567-68'de inşââtı biten Diyarbakır'daki Melek Ahmed Paşa¹⁴⁷ Hamamı'na düştüğü aşağıdaki tarih bulunmaktadır.

“Hüsn-i itmâmına târîh-i güzîn

Der isem cennet-i dünya layık” (H.975/1567-68)¹⁴⁸

15) HUMÂRÎ (ö. 1000 / 1591)

16. yy. şairlerimizden olan Humârî 930/1523 yılında Diyarbakır'da doğdu. Zamanın tanınmış ilim adamlarından ders alan şairimiz Halîfe-i Âmidî'den edebiyat tahsil etti.¹⁴⁹ Tahsilini tamamladıktan sonra görgü ve bilgisini artırmak maksadıyla seyahate çıkıp Necef, Kerbelâ ve Bağdat'a uğrayan şair, Füzûlî ve Rûhî'yle tanışma fırsatı buldu, onlara nazîreler söyledi. Daha sonra memleketi Diyarbakır'a dönen şair, 1000/1591 senesinde vefat etti.

Dîvân sahibi şairlerimizden biri olan ancak **Dîvân**'ı bulunamayan şairimizin mecmû'alarda şiirlerine rastlanılmaktadır.

Aşağıdaki gazel kendisine aittir.

GAZEL

Kadd ü la'lün anup ney inler ve mey her zamân ağlar
Gam-i zülf-i ruhunla çeng inler şem'kan ağlar

'Azîzüm Mısr-i gamde senden ayru niçe demlerdür
Gönül Eyyûb'u inler derd ile Ya'kûb-i cân ağlar

Kebâb ey dil belâ bezminde gördüm kalb-i 'âşık-veş
Muhâlif devr elinden bir dem inler bir zamân ağlar

Kaçan kim yâd kılsam Bîsütûn'de nâm-i Ferhâd'ı
Hemân dem kûh inler derd ile cûy-i revân ağlar

¹⁴⁷ **Melek Ahmed Paşa**: Diyarbakırlıdır. H.1048/1638-1646 tarihleri arasında üç defa Diyârbekir valiliği yapan ve sonradan Sadrazam olan silahtar Abaza Melek Ahmet Paşa ile bir ilgisi yoktur. DFSA, c.1, s. 320.

¹⁴⁸ Ali Emîrî, Sâhib-i Câmi'-i Melek Ahmed Paşa, s. 81-88; Usman ETİ, Diyârbekirli Melek Ahmed Paşa ve Eserleri, s. 9-12

¹⁴⁹ TGDEİS, s.215; DFSA, c.1, s.108

Gam-i la'î lebile zâr ü giryân olduğum görse
HUMÂRÎ bezm içinde mutrib inler, 'âşikân ağlar ¹⁵⁰

16) MEHMED PAŞA (ö. 1000 / 1591)

İskender Paşa'nın Ahmed Paşa ve Dervîş Paşa adlarındaki oğullarından sonra üçüncü oğlu olarak Diyarbakır'da dünyaya gelen Mehmed Paşa, diğer kardeşleri gibi memleketin tanınmış ilim adamlarından ve Muslihüddîn Lârî Hazretleri'nden ders aldı. Babası İskender Paşa'nın 974/1566 yılında Bağdat Valiliğine tayine dilmesi üzerine diğer kardeşleri gibi babasıyla Bağdat'a giden şair, orada meydana gelen Galyanoğlu vakasında Basra, Müntefik ve Necid bölgelerinin fethinde diğer kardeşleriyle birlikte büyük yararlılıklar göstermiştir.

977/1569 yılında, Yemen'de meydana gelen karmaşıklıkları bastırmak amacıyla Manastır Valisi Koca Sinan Paşa'nın büyük bir orduyla Yemen'e sevk edilme ihtiyacının doğması üzerine, hem bu sevkiyat işine yardım edebilecek hem de Mısır Valiliği yapacak kişi olarak babası İskender Paşa'nın atanması üzerine diğer kardeşleri gibi babasıyla birlikte bu kez de Mısır'a giden Mehmed Paşa, babasının 1571 yılında vefat etmesinden sonra mirlivâ (tuğgeneral) rütbesiyle devletin çeşitli kademelerinde görev almış ve 1000/1591 tarihinde vefat etmiştir. ¹⁵¹

Babası ve kardeşleri gibi şair ve âlim olan, ilim ve sanat adamalarını himâye eden Mehmed Paşa'nın Türkçe'nin yanında Farsça manzûmelerinin de olduğu söylenmekte olup aşağıdaki kıt'a kendisine aittir:

KIT'A

'Aşka taklîdin mücerred bir güzâf u lâfdur
Kesb-i a'mâl itmedün, her dem işün isrâfdur
Yüklenüp gezdürdüğün her biri Kûh-i Kâf'dur
Ey gönül insâfdur, insâfdur, insâfdur ¹⁵²

17) ÜLFETÎ (ö. 1000 / 1591)

Anadolu şu'arâ tezkireleri içinde ismine sadece 'Ahdî'nin Gülşen-i Şu'arâ'sında ¹⁵³ rastlanılan bu Diyarbakırlı şairimiz tahminen 930 / 1523 yılında

¹⁵⁰ DFSA, c.1. s.108-109

¹⁵¹ DFSA, c.1, s.107-108; Reşîd İSKENDEROĞLU, Beğlerbeği Gazi İskender Paşa, s. 82

¹⁵² EŞÂ, s. 52; Reşîd İSKENDEROĞLU, Şair Dede ve Ozan Torunu, s.14

doğmuştur. Zamanının tanınmış ilim adamlarından ders alan şairimiz şiirin yanında mûsikî ve tarihle de uğraşmış, döneminin tanınan mûsikîşinas ve müverrihlerinden (tarihçi) biri olmuştur.¹⁵⁴

Aşağıdaki gazel şairimize aittir.

GAZEL

Şerhe vü na‘l ki var sîne-i sad-çâk üzre
Şeklidür âh-i derûnun ten-i gamnâk üzre

Gördüler âhûmı od saldı bütün dünyaya
Kaçdı etfâl-i nücûm çıkdılar eflâk üzre

Medde’î meclisine ey kaşı yay varduğuna
Kaddümün nakşî yeter dâl bana hak üzre

Mâh-i nev sanma felekde görünür hâme-i âh
Çekdi bir med yine âyîne-i eflâk üzre

Keyfimiz yetmedi bu mey-gedede ÜLFETÎ’yâ
Gel berü nûş idelüm kahveyi tiryâk üzre¹⁵⁵

18) SAFVETÎ-İ GÜLŞENÎ (ö. 1005 / 1596)

İbrahim Gülşenî'nin torunu, Hayâlî-i Gülşenî'nin ise oğlu olarak dünyaya gelen şairin asıl adı Ali'dir. Öldürülen Mısır Sultanı Tomanbay şairin üvey babasıdır. Mısır Sultanı Tomanbay öldürüldükten sonra eşi, şairin babası Hayâlî-i Gülşenî'yle evlenmiştir.¹⁵⁶ Âlim, keşif sahibi, bilgisi ve ahlakı çevresinde takdir gören bir zat olan şair, babasının 977/1569 yılında ölümü üzerine, dedesi İbrâhîm Gülşenî'nin Mısır'da tesis ettiği zaviyenin 3. şeyhi olmuştur. Oğlu Hâletî-i Gülşenî'nin 989/1581 yılında henüz çok genç denebilecek bir yaşta -28-29 yaşlarındayken- hayatını kaybetmesinin kendisini çok etkilediği şair, 5 Ramazan 1005/22 Nisan 1597 yılında vefat etmiştir.¹⁵⁷

¹⁵³ TŞÂ, c.1, s.33; ('Ahdî de Ülfeti hakkındaki bilgileri zamanın Bağdat Beylerbeyi Ferhat Paşa oğlu Mehmet Paşa'nın kethüdası Behram'dan almıştır. Bkz: TGDEİS, s. 511)

¹⁵⁴ TŞÂ, c.1, s.37; EŞÂ, s. 10; DFSA, c.1, s. 109

¹⁵⁵ TŞÂ, c.1, s. 33-37; DFSA, c.1, s.109

¹⁵⁶ Ramazan SARIÇİÇEK, Abdurrahman ADAK, Diyarbakır'da Gülşenilik, s. 320

¹⁵⁷ Hediyyetü'l -ârifin, c.1, s.750; Sicill-i 'Osmânî, c.5, s. 1434; EŞÂ, s. 35

Aşağıdaki beyitler “**Dîvân**” sahibi şairimize ait olup Alî Emîrî’nin EŞÂ’ından alınmıştır.¹⁵⁸

Kaddüm rencîde kıldun ey şeh-i mümtâz hoş geldün
Bu hâk-i nâtüvânı eyledün i‘zâz hoş geldün

Hemân hecrün gamiydi SAFVETÎ’nün yâr-i gam-hârı
Keremler eyledün ey dilber-i mümtâz hoş geldün

19) HUBAN (16. yy.)

Diyarbakırlı bu şair ilgili bildiklerimiz de şairin Diyarbakır’daki Melek Ahmed Paşa Hamamı için düşürdüğü aşağıdaki tarihten ibarettir.¹⁵⁹

“**Dü sükût ile bulursun târîh**

İşte hamâm-ı bedî‘ oldu binâ” (H. 975/M.1567-68)¹⁶⁰

20) ŞÂHÎ (ö. 16. yy.)

16.yy.’ın ilk yarısında¹⁶¹ İran’da dünyaya gelmiş olan şair,¹⁶² Sultan Selîm zamanında Osmanlı ülkesine gelerek Diyarbakır’a yerleşmiştir. Şah İsmail’in değer verdiği, yakınlık gösterdiği kişilerin en önde gelenlerinden olan şair, Şah İsmail tarafından korunduğu, ona ve mezhebine karşı büyük bir sevgi beslediği için Şâhî mahlasını almıştır.¹⁶³ Dîvân şairliğinden çok saz şairliği sıfatı kendisine yakışan şair Diyarbakır’ın bilinen en eski saz şairidir.¹⁶⁴

İran doğumlu oluşu, Şah İsmail’e olan sevgisi ve bu sevginin bir sonucu olarak aldığı Şâhî mahlasından Şî‘a mezhebine mensup olduğunu öğrendiğimiz şair berceste mısralarından birinde şöyle söylemektedir:

“**Tâci yek rengî ki sâhib-i devlet ân râ ber serest**¹⁶⁵”

11’li hece vezniyle yazdığı bir nefesi (Bektâşî ilâhîsi) Bektâşîler arasında çokça rağbet görmüş¹⁶⁶ olan şair az da olsa dîvân şiirleri formunda şiirler de yazmıştır. Onun

¹⁵⁸ Hediyetü’l- ârifîn, c.1, s.750; Sicill-i ‘Osmânî, c.5, s. 1434; DFSA c.1, s.110; EŞÂ, s. 35

¹⁵⁹ Ali Emîrî, Sâhib-i Câmi‘-i Melek Ahmed Paşa, s.81-88;

¹⁶⁰ Usman ETİ, Diyârbekirli Melek Ahmed Paşa ve Eserleri, s. 9-12

¹⁶¹ DFSA, c.1, s.87

¹⁶² Kamûsü’l-a‘lâm, c.3 s. 2839

¹⁶³ Kamûsü’l-a‘lâm, c.3 s. 2839; Vasfî Mahir KOCATÜRK, Tekke Şiiri Antolojisi, Buluş Kitabevi, Ank.-1968, s.185; Güneş EKMEKÇİ, 16. Yy. Diyarbakır Şairleri, s.73

¹⁶⁴ Şevket BEYSANOĞLU, “Diyârbekirli Saz Şairleri” Ziya Gökalp Dergisi, S. 6, Ank., s.19

¹⁶⁵ Kamûsü’l-a‘lâm, c.3, s. 2839

kendine has etkileyici, büyüleyici bir uslûba ve yine kendisine has ilginç hayallere sahip bir şair olduğu gazellerinden anlaşılmaktadır.¹⁶⁷

GAZEL

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Gonca-i gül bülbülün kaskına peykân eylemiş
Gonca açılğan gülü yüzüne kalkan eylemiş

Goncanın peykânını tîz etmek için şâh-i gül
Cisini baştan aşağı şekl-i sühan eylemiş

Gül 'arûsun subh-dem bülbül nikâh etmiş meğer
Kim özün yeşil duvak altında pinhân eylemiş

Mihrine aldanma ŞÂHÎ bu feleknin kim günü
Göğe yetkirmiş yine hâk ile yek-sân eylemiş¹⁶⁸

* * *

¹⁶⁶ Bu nefesi için Bkz: Vasfi Mahir KOCATÜRK,, Tekke Şiiri Antolojisi, s.185

¹⁶⁷ Güneş EKMEKÇİ, 16.Yy. Diyarbakır Şairleri, s.75

¹⁶⁸ Vasfi Mahir KOCATÜRK, Tekke Şiiri Antolojisi, s.185

DEĞERLENDİRME

1. Bu yüzyılda yaşadığını tespit ettiğimiz Diyarbakırlı Dîvân şairi sayısı 20 adettir.
2. Bu yüzyılda yaşamış olup Dîvân oluşturmuş şairler şunlardır:
 1. Şerîfî (ö.930 / 1523)
 2. İbrâhîm Gülşenî (ö. 940 / 1533): Türkçe, Arapça ve Farsça 3 adet
 3. Cemîlî (ö.950/1543-1544)
 4. Hayâlî-i Gülşenî (ö.977/1569)
 5. Hâletî-i Gülşenî (ö.989/1581)
 6. Safvetî-i Gülşenî (ö.1005/1596)
3. Bu şairlerin dışında Humârî (ö.1000/1591)'nin de dîvânının bulunduğu söylenmekte olup söz konusu şairin dîvânına şu ana kadar ulaşılammıştır.
4. Bu yüzyılda yaşamış olup bir Dîvânçe oluşturmuş şair, sadece Şühûdî ('Acem-zâde) (ö. 980 / 1572) 'dir.
5. Bu yüzyıl; tarikatlerin en yoğun faaliyet gösterdiği yüzyıl olması hasebiyle tasavvuf ağırlıklı Dîvân şairlerin yaşadığı yüzyıl olmuştur. Yüzyılın Diyarbakır'ının rağbet edilen bir numaralı tarîkati Gülşenîlik Tarikati, bir numaralı şairi de İbrâhîm Gülşenî olmuştur.
6. İbrâhîm Gülşenî'nin, te'sîs ettiği Gülşenîlik Tarîkati'ni Osmanlı coğrafyasında yaymakla görevli 23 tane mürîdinin, halîfesinin bulunması ve Gülşenî sıfatını mahlaslarına ek yapan Hayâlî-i Gülşenî, Hâletî-i Gülşenî ve Safvetî-i Gülşenî adlarında üç tane şeyh şairin bulunması bu yüzyıldaki Gülşenî Tarîkati'nin Diyarbakır'daki etkisini göstermesi açısından önemlidir.
7. Halvetîlik Tarîkati Âmidî'yle, Kalenderîlik Tarîkati Bi'atî (Bey'atî)'yle etkisini Diyarbakır'da göstermeye çalışmıştır.
8. Şiirde dînî, ahlakî, tasavvufî, aşkî konular işlenmiş, şiir dili ağır ve ağıdalı bir dilin yanı sıra çok sade bir özelliği de bünyesinde barındırmıştır.
9. Yüzyılın Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere 3 dilde Dîvân oluşturanı Mevlana'nın Mesnevî'sinden sonraki tasavvufî mesnevîlerin en mühimi olan **Ma'nevî**'yi de yazan İbrâhîm Gülşenî'dir.

10. Oluşturduğu bir Şehrengiz ve Hamse'yle Halîfe, bu yüzyılın İbrâhîm Gülşenî'den sonraki en önemli şairlerindendir. Firdevsî'nin meşhur Şehnâme'sini manzûm olarak tercüme edip Memlûklü sultanı Gavri'ye takdîm eden Şerîfî de yüzyılın önemli şairlerinden bir başkasıdır.
11. Şairlerimizin şair kimlikleri dışında sahip oldukları meslekler şu şekilde tespit edilmiştir: İbrâhîm Gülşenî, Hayâlî-i Gülşenî, Hâletî-i Gülşenî ve Safvetî-i Gülşenî âlim, müderris, Gülşenî şeyhi, mutasavvıf ve mürşiddirler. Cemîlî âlim kişiliğiyle ön plana çıkmış, Âmidî, Halvetiye şeyhi, Bi'atî (Bey'atî) de Baba Ali Kazvinî'nin mürîdi olmuştur. Yüzyılın kardeş olan 3 dîvân şairi Ahmed Paşa, Dervîş Paşa ve Mehmed Paşa, babaları İskender Paşa gibi devlet adamıdılar. Mesîhî hattâtlığın yanı sıra tüccarlık da yapmıştır. Halîfe, dânişmendlik; Şühûdî ('Acemzâde) ise dânişmendlik sonrası kâdılık görevlerinde de bulunmuştur. Ülfetî ise musîkişinâs ve tarihçidir.
12. Bazı kaynaklar, gerek bu yüzyılda gerekse diğer yüzyıllarda yaşayıp Diyarbakırlı olarak belenmiş bazı şairlerin aslında Diyarbakırlı olmadıklarını, bunların sonradan Diyarbakır'ı vatan edindiklerini yazmaktadırlar. 16.yy. şairleri olarak belenen şairlerden İbrahim Gülşenî'nin aslen Azerbaycanlı, Cemîlî'nin aslen Türkistanlı, Hayâlî-i Gülşenî'nin aslen Tebrîzli, Şâhî'nin aslen İranlı, Sünnî'nin de aslen Semendireli olup sonradan Diyarbakır'a gelip yerleştikleri ve ömürlerinin büyük bir kısmını burada geçirdiklerinden Diyarbakırlı olarak bellendikleri, kaynaklarda bu meyanda, bu yüzyılla ilgili geçen bilgilerdendir.
13. İbrâhîm Gülşenî, Cemîlî ve Hayâlî-i Gülşenî, Diyarbakır'ın Akkoyunlu egemenliğinde olduğu bir zaman dilimini de idrâk ettiklerinden Akkoyunlu ve Osmanlı tebaası olmak üzere iki devletin tebaasın olmuş şairlerdir. Şâhî de hâkezâ Şah İsmâ'îl önderliğindeki Safevîlerin egemen olduğu İran'la, Sultan Selîm zamanındaki Osmanlı'nın Diyarbakır'ını idrak eden bir şair olarak iki ayrı devletin egemenliğinde yaşamış şairlerdendir.
14. Yüzyılın Ermenî asıllı Diyarbakırlı Dîvân şairi Mesîhî'dir.
15. Şâhî, saz şairliği dîvân şairliğine ağır basan ve bilinen en eski Diyarbakırlı saz şairidir.
16. Yüzyılın, hayatı hakkında bilinenlerin en az olduğu, en silik şairi; Hubân'dır. Hubân'ın ölüm yılı bile tespit edilememiştir.

II. BÖLÜM

17. YÜZYIL DÎVÂN ŞÂ'IRLARI

1) ŞÖHRETÎ (ö. 1014 / 1605)

16. yy.'ın ikinci yarısında yetişmiş Diyarbakırlı şairlerdendir. Asıl adı Haydar Çelebî olan şair, memleketinde tahsilini tamamladıktan sonra çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. En son Şâm-ı Şerîf Tımâr Defterdârlığı görevini üstlenmiş olan şair, görevinin devam ettiği bir zaman diliminde 1014/1605 yılında vefat etmiştir.¹

Kaynaklarda, Türkçe bir “Dîvân”ının varlığından bahsedilen şair,² daha çok hiciv ve hezle³ yatkın olan tabiatı ve bu tabiatının neticesi olan hicviyeleriyle tanınmıştır.⁴ Heccâv (yergici) şairlerin neredeyse ortak bir özelliği olan, şiirlerde müstehcen kelime kullanma özelliği kendisinde de bulunan şairin, elimizde üç tane beyti⁵ bulunmaktadır.

BEYİTLER

-1-

Çemende ben geçerken mübtelâ ol serv-i âzâde
Revâ mı lâle vü sünbül çıka bir yerden üftâde

-2-

Meğer gördü meleklerden biri cânâne resminde
Ki yazdı kâtib-i kudret bizi dîvâne resminde

¹ Seyyid Rızâ Zehrimâr-zâde, Rızâ Tezkiresi, (Neşreden: M. Sadık ERDAĞI), Türk Dili ve Edebiyatı Kitapları, Ankara-2002, s.56; EŞÂ, s. 32; Hediyetü'l-ârifin, c.1, s.341; Sicill-i 'Osmânî, c.5, s.1602; TGDEİS, s.489-90; DFSA, c.1, s.110

² Hediyetü'l-ârifin, c.1, s.341

³ **Hezl:** Ciddi olmayan söz. Saçma, uydurma, yalan konuşmak. Meşhur bir manzûmeye latîfe tarzında nazım yapmak, bu tarzda yapılan nazım. (Bkz: Osm-Türkçe Ans. Büyük Lügat, s.369)

⁴ Rızâ Tezkiresi, s. 56; Sicill-i 'Osmânî, c.5, s.1602; TGDEİS, s.489-90

⁵ Rızâ Tezkiresi, s. 56; EŞÂ, s. 32; DFSA, c.1, s.110

-3-

Dûd-i âhumdır başımda ŞÖHRETÎ pür-siyeh
Ol sebebden peyk-i ‘ışk olmağla buldum şöhreti

2) TUFEYLÎ (ö. 1020 / 1611)

‘Ahdî Tezkiresi’nde ismi geçen Diyarbakırlı şairlerimizden olan⁶ Tufeylî’nin ismi ve şöhreti Molla Alî’dir.⁷ Zamanın tanınmış ilim adamlarından ders almış, 1000/1592 yılında Bağdat Beylerbeyi Hızır Paşa ile birlikte Bağdat’a gitmiş orada bir müddet kalarak Iraklı edip ve şairlerle sohbet ve müşâ‘arede (karşılıklı şiirleşme) bulunmuştur. Daha sonra memleketine dönen şair 1020/1611 tarihinde vefat etmiştir.⁸

Aşağıdaki gazel kendisine aittir:

GAZEL

Gülден kadem getürdün eyâ mîr-i kâmrân
Derd ehli buldu, yümn-i küdümlenle tâze cân

Haylî şükûfe göz diküp olmuştu muntazır
Tâ bâd-ı hoş nesîmün açâ gözlerin revân

Gündüz yolunda berakan olmuşdi âftâb
Şeb tâ seher meh idi tapun üzre sâye-bân

Ta‘lîk için cenâbuna bu çerh-i lâciverd
Bir kıt‘a oldu hâşiye encümle zer-feşân

Gel kıt‘a eyle yolunda vücûdunu
Şâyed TUFEYLÎ seyr idesün tuhfe râyegân⁹

⁶ TGDEİS, s.507

⁷ DFSA, c.1, s.110

⁸ EŞÂ, s. 38;DFSA, c.1, s.110; TGDEİS, s.507

⁹ EŞÂ, s. 38;DFSA, c.1, s.111

3) HASAN GÜLŞENÎ (ö. 1024 / 1615)

Hakkında söylenen;

**“Rûşenî vü Gülşenî, Ahmed, Alî, Seyyid Hasen
Birbirinden bunları fark itme ey dervîş sen ¹⁰”**

beytinden Gülşenîyye tarikatının 5. müşidi olduğu anlaşılan Şeyh Hasan Gülşenî, İbrâhîm Gülşenî'nin torunu, Hayâlî-i Gülşenî'nin oğlu, Safvetî-i Gülşenî'nin üvey kardeři¹¹ ve Hâletî-i Gülşenî'nin de amcası olarak 960/1552 yılında Diyarbakır'da doğdu. Babasından, Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşenî adlı eserin müellifi olan eniştesi Şeyh Mühyî-i Gülşenî'den¹² vesair ulemadan ders alan Şeyh Hasan, kardeşi Şeyh Alî Safvetî (Safvetî-i Gülşenî)'nin 1005/ 596 tarihinde vefatı üzerine yerine Şeyh oldu.¹³

Gülşenîyye Tarîkati'nin önemli isimlerinden olan Şeyh Muhyî-i Gülşenî'nin hakkında yazdığı;

“Ey gönül gördükde dirsın bî-tereddüd ânı sen
Nûr-ı Hak'dır halk içinde vech-i pâk-i Şeyh Hasen
Kutb-ı 'âlem müşid-i halk-ı cihândur ol velî
Âsitânında anınçün def' olur cümle hüzen ”¹⁴

kıt'asından ve hakkında diğer tarikat mensuplarınca yazılmış beyitlerden¹⁵ Gülşenîyye Tarikati mensupları arasında mümtâz bir yeri olduğu anlaşılan Şair, Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç dilde Şiir yazmış ve her üç dildeki Şiirlerinde mahlas kullanmamış, ismini kullanmıştır.

Gülşenîyye Tarikati'nde mümtaz bir yere ve üç dilde Şiir yazabilecek bir kabiliyete sahip olmasına rağmen Anadolu'da yazılmış genel tezkirelerin hiç birinde

¹⁰ TŞÂ, c.1, s.217; DFSA, c.1, s.111

¹¹ Şeyh Hasan Gülşenî, Safvetî-i Gülşenî'nin anne ayrı, baba bir kardeşidir. (Bkz: DFSA, c.1, s.111)

¹² **Mühyî-i Gülşenî** : Asıl adı Muhyiddin Ekmekçi-zâde (ö.1014/1605-06) olan bu zat Edirneli olup Gülşenîyye Tarikati'nin önemli Őeyhlerindedir. Gülşenîyye Tarikati'yle ilgili en önemli kaynak eserlerden biri olan “Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî”yi yazmıştır. Safvetî-i Gülşenî'den el alıp ona damat ve halife olmuştur. (Bkz: Sicill-i Osmanî, c.4, s.1104-1105)

¹³ Sicill-i 'Osmânî, c.2, s. 622

¹⁴ TŞÂ, c.1, s. 218; DFSA, c.1, s.111; 2000'e 5 Kala Diyarbakır, s.209

¹⁵ ÖR: **“Ruşeni vü Gülşenî, Ahmed, Ali, Seyyid Hasen
Birbirinden bunları fark itme ey dervîş sen”** (Bkz: TŞÂ, c.1, s.217; DFSA, c.1, s.111)

ismine rastlanmayan şair, 1024/1615 tarihinde¹⁶ vefat etmiş olup aşağıdaki gazel kendisine aittir.

GAZEL

Âsümân-i ma‘nevînün necmi, şemsi, mâhıyım
Sûretâ gerçi gedâyım, ‘ışk ehlinün şâhıyım

Ma‘rifetten hırkadâr oldum, idündüm ‘ışkı tâc
Sofi-i sûret-i nîm, ben sofi-i Allâhıyım

Tayy idüp nasût bahrin gark-ı lâhût olmuşam
Bahr-i vahdetdür makâmım anda gizli mâhıyım

Kudsiyân-i şeh-per ü bâlim ins ü cinnün rehberi
Mazhar-i nûr-i sıfatım zât-ı pâkin râhıyım

Arz-i ‘uşşâk ile memlû’ gerçi kim arz u semâ
‘Âşık u ma‘şûk-i ‘ışkum cümlesinin âhıyım

‘Âlem-i suretde gerçi rehberimdür Gülşenî
Lîk ma‘nâ ‘alemünde ben anun hem-râhıyım

Bahr-i ‘ışka gark olup dir ki HASEN ‘aşıklara
Tâlib-i Hakk’ım diyen gelsün yolun âgâhıyım¹⁷

4) GUBÂRÎ (ö. 1034 / 1624-25)

Hat sanatıyla uğraştığından Gubârî¹⁸ mahlasını seçtiğini tahmin ettiğimiz şairimizin asıl ismi Seyyid Kâsım’dır. Tatlı dilli bir kişiliğe sahip olmanın yanında âlim de olan şair, bu sıfatın semeresi olarak müderrislik, kazaskerlik ve nakibüleşrâflık¹⁹ gibi

¹⁶ EŞÂ, s. 17; Bazı kaynaklarda şairin ölüm tarihi 1010/1601-02 olarak geçmektedir. (Bkz: Sicill-i Osmanî, c.2, s.622) Biz daha titiz inceleme yaptığımıza inandığımız Şevket Beysanoğlu’nun tesbitini esas aldık. (Bkz: DFSA, c.1, s.111)

¹⁷ TŞÂ, c.1, s.221; DFSA, c.1, s.111-112

¹⁸ **Gubârî**: Eski harflerle yazılan bir çeşit ince yazı. Bu isim, Arapça’da toz demek olan “ğubâr”dan alınmıştır. Yani toz gibi ince yazıldığı için bu adı almıştır. Eski Türk devletlerinde güvercin postalarıyla gönderilen mektuplar bu yazıyla yazılırdı. (Bkz: Osmanlıca-Türkçe Ansik. Büyük Lugat, s.304)

¹⁹ **Nakibu’l-eshrâf**: Müfettiş (Bkz. Age, s.779)

birçok görevde bulunmuş Mekke ve İstanbul pâyelerini²⁰ elde etmiştir. Hat sanatında İstanbul Sultan Ahmed Camiinin celfî yazılarını yazacak kadar meşhur, bir pirinç tanesinin üzerine gubârî hatla bir İhlâs-ı Şerîfi, hatta bir gazeli yazıp sığdıracak kadar mahir olan şair, Cemâziyel-âhir 1034 / Mart 1625'te vefat etmiş ve İstanbul Eyüp'te toprağa verilmiştir.²¹

Aşağıdaki gazel şair tarafından söz konusu pirinç tanesi üzerine yazılmış olan gazel olup devrin sadrazamına hediye edilmiştir.

GAZEL

Ey vezîr-i dilîr-i bâ-tedbîr
Vey şehir-i münîr-i 'âlem-gîr

Görür ihsânını bu 'âlemde
Gece gündüz nîçe ganî vü fakîr

Cûdun olmaz lisân ile takrîr
Lutfün olmaz kelâm ile ta'bîr

N'ola olsa GUBÂRÎ'ye nazarın
Bu hünerde âna olur mu nazîr

Bir pirince bunun gibi gazeli
Etdi hatt-i gubâr ile tahrîr²²

Şairimizin bu gazelinden başka elimizde hiçbir manzûmesi bulunmamaktadır.

5) 'AZÎZ MAHMÛD ÜRMEVÎ (ö. 1048/1638)

'Azîz Mahmûd 'Urmevî, nispetinden de anlaşılacağı üzere aslen İran'ın Urumiye vilayetindedir. Koç Baba ya da Koç Ağa şöhretine sahip Seyyid Ahmed adında bir Nakşibendî şeyhinin oğlu olan 'Urmevî, babasının vefatı üzerine oranın şeyhi olmuştur.²³ 1009 yılında İran'ın Safevîler tarafından istila edilmesi üzerine, akraba ve

²⁰ **Paye:** İlmiye sınıfında bir derece (Bkz: Age, s.804)

²¹ Kâmûsü'l-a'lâm, c.5 s. 3256; Sicill-i 'Osmânî, c.3, s.874; EŞÂ, s. 42; DFSA, c.1, s.112

²² EŞÂ, s. 42; DFSA, c.1, s.112

²³ TMÂ, s. 88

müritleriyle birlikte Diyarbakır'a gelip yerleşmiş olan bu şeyh şair, Rumiye şeyhi olarak tanınmış olup ömrünün yaklaşık kırk senesini Diyarbakır'da geçirmiştir.²⁴ Azizoğlu Tekkesi adındaki zaviyesinin birçok tüccarın, ziyaretçinin, müridin uğrak yeri olması sonucu meşhur olan şeyh, dönemin padişahı Sultan IV. Murâd tarafından günün birinde dünya saltanatına karışabilme ihtimalinden tehlike olarak görülmüş ve 1638'de Bağdat'ın fethi'ni müteakip idam edilerek öldürülmüştür. “**Pișvâ-i Tarîkat**” ibaresi, ölümü için ölümü için düşülmüş tarihtir. İdam edilme nedenleri arasında şeyhin Mehdîlik düşüncesiyle huruc edebileceği fikri, müritlerinin simya ilmiyle uğraşması, müritlerinden birisinin altın imalatı için devlet tarafından kendisine verilen paraları yemesi ve Bağdat Seferi sonrası Diyarbakır'a uğrayan IV. Murat'ın hanımının şeyhin hanımı tarafından yanına çağrılmasının oluşturduğu protokol krizi huzursuzluğu da gösterilmektedir.²⁵

TMÂ'da şeyhin şöhretiyle ilgili şunlar kayıtlıdır. “...Diyârbekir ahâlîsinin aşağı yukarı tümü Azîz Mahmûd Urmevî ve Gülşenîlere bağlanmışlardır.” “...Diyârbekirde ilk on yıl içinde şöhreti o kadar yayılır ki, müridleri Tebrîz'den Erzurum'a, Revân'dan Musul'a, Van'dan Bitlis'e, Diyârbekir'den Urfa'ya kadar geniş bir sahada görülür. O dönemde sayılarının 40.000'e ulaştığı rivayet edilir...”²⁶

Kerîm (cömert), salih, nefesi etkili ve kırâ'at ilmine vakıf olan şeyhin kırâ'at ilmiyle ilgili risaleleri vardır.²⁷ Ali Emîrî, EŞÂ'sında, Urmevî'nin “**Güzîde**” adında manzum ve mensûr eserlerden oluşan bir eserinin olduğunu ve bu eseri gördüğünü haber vermektedir.²⁸ Kenan Erdoğan Diyarbakır'da yazma halde bulunan **Baba Kelamı** isimli manzûm eserin Urmevî'ye ait olduğunu tespit ederek tanıtmıştır.²⁹

Kardeşi Ahî Mehmed'in oğlu Resmî (Açıkbaş Mahmud Efendi) ile oğlu İsmail Çelebi ve torunlarından Mustafa Çelebî de Diyârbekirli Nakşibendî şeyh ve şairlerdendirler.³⁰

²⁴ EŞÂ, s. 53

²⁵ Necdet YILMAZ, 17. Yüzyılda Diyarbakır'da Nakşibendiyye, www.Osmanli.org.tr/osmanli tasavvufu-8-191.html.; (Erişim Tarihi:09.02.2012); M. Şefik KORKUSUZ, TMÂ, s. 91

²⁶ M. Şefik KORKUSUZ, TMÂ, s. 90. Kimi eserlerde şeyhin 80.000'e, 100.000'e yakın müridinin bulunduğu yazılıdır. Bkz : EŞÂ, s. 53;DFSA, c.1, s.140

²⁷ Kâtip Çelebî, Fezleke, c. 2, s. 214

²⁸ EŞÂ, s. 53

²⁹ Kenan Erdoğan, Seyyid Aziz Mahmud Urmevî, Urmevîlik ve Bilinmeyen Bir Eseri : Baba Kelamı, BİR, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. S. 9 ,İst.-1998, s. 211-225

³⁰ Sicill-i Osmanî, c.3 s.919; TŞÂ c.1 s.380-386; DFSA, c.1, 140-142; 2000'e 5 Kala Diyarbakır, s.209; TMÂ, s.88-100

BEYİTLER

Çün resûl-i Hüdâ buyurdu ne hoş

Rûhuna ola bin dürûd u selâm

Kim ki dâmin ola bu on vakfa

Ben ana dâminim be-rûz-i kıyâm

Diyem anı ki terceme etdi

Seyyid Mahmûd Urmievî hoş-kelâm³¹

6) NÂCÎ (ö. 1060 / 1650)³²

Ömer adında bir zatın oğlu olarak dünyaya gelen bu Diyarbakırlı³³ şairin doğum tarihi kaynaklarda belirtilmemiştir. Asıl ismi Hüseyin olan şair Diyarbakır'da tahsilini tamamladıktan sonra Dârü's Saltanat-ı Âliye olan İstanbul'a gitmiş, orada mülâzım ve müderris olmuştur. Daha sonraları 1040 / 1630'da Bursa kadısı İsâ Efendiyle birlikte Bursa'ya gelen şair³⁴ bir yandan tadrise devam ederken bir yandan da Sultan Orhan Camii İmamlığı görevini ifa etmiştir. Bu görevden başka Bursa Ulu Cami Vaizliği de yapan şair bu görevdeyken "... terk-i imâmet-i hayât ..." ³⁵ etmiş ve Pınarbaşı Mezarlığına gömülmüştür.

Belîğ'in Nuhbetü'l-âsâr ile Güldeste-i Riyâz-i 'İrfân'ında ve Ali Emîrî'nin EŞÂ'sında ismine rastlanan şair, bu eserlerde "...beynel akrân (çağdaşı olan âlimler, şairler arasında) 'ilim ve ma'rifetle meşhûr ...", "... târîh düşürmede usta ..." biri olarak tanıtılmıştır.³⁶

³¹ EŞÂ, s. 53

³² Bazı kaynaklarda şairin ölüm tarihi 1067 / 1657 olarak geçmektedir: "... Cemâziyelâhir 1067'de (Mart-Nisan 1657'de vefat eyledi...." (Bkz: Sicill-i Osmânî, c.4, s.1219 ve 1220); TGDEİS ve EŞÂ adlı eserlerde de ölüm tarihi 1067-1657 olarak verilmiştir. Bizim 1060 tercih etmemizin sebebi şairin hayatının Diyarbakırlı araştırmacı Şevket Beysanoğlu'nca daha iyi tetkik edildiğine olan inancımızdır. Bkz: DFSA, c.1, s.130

³³ EŞÂ'da ve DFSA'da ismi geçtiğinden (Bkz: DFSA, c.1, s.130) Diyarbakırlı olduğunu kabul ettiğimiz bu şairimiz için kimi kaynaklar "... Kürdistan'dan zuhûr etmiş ..." (Bkz: İsmail Belîğ, Güldeste-i Riyâz-i 'İrfân ve Vefeyât-i Dânişverân-i Nâdiredân (Hazırlayan: Abdülkerim ABDULKADİROĞLU), Ankara-1998, s.514), kimileri "...Kürdistanlıdır...." (Bkz: Sicill-i Osmânî, c.4, s.1219-1200); kimileri de "... Doğu yöresinde doğdu...." (Bkz: TGDEİS, s.311) ifadelerini kullanmışlardır.

³⁴ Şairin Bursa'ya geliş tarihi de ihtilaflıdır. Güldeste-i Riyâz-i 'İrfân'da 1044'de Bursa'ya geldiği yazılıdır. (Bkz: Güldeste-i Riyâz-i 'İrfân, s.514)

³⁵ Age, s. 514

³⁶ Age, s.514; TGDEİS, s.311

Sicill-i Osmanî’de ise “...hâfız, ‘âlim, şâ‘ir...”³⁷ liğinden bahsedilen Nâcî’nin elimizde tek beyti bulunmaktadır.

BEYİT

Ola gelmiş ehîbbâ birbirine tuhfe göndermek
Senâdır armağânı muhlisün NÂCÎ-i hoş-gûyun³⁸

7) NİGÂHÎ (ö. 1060 / 1650)

Doğum tarihi bilinmeyen, Acem asıllı³⁹ Diyarbakır doğumlu⁴⁰ üç tezkirede ismi geçen⁴¹ bu şairimiz memleketi olan Diyarbakır’da tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul’a giderek Dîvân-ı Sultânî’de (Dîvân-ı Hümâyûn) ve Kubbealtı vezirlerinin dîvânında kâtiplik yapmıştır.⁴²

Rızâ Tezkiresi’ndeki “eş‘ârı muhayyel ve güftârı haylî bî-bedeldir.” ibaresinden⁴³ ve beyitlerinden muhayyel ve tasavvufî şiirler yazdığı sonucunu çıkardığımız Nigâhî, Kubbealtı vezirlerinin dîvân kâtipliği vazifesinde iken, 1060 / 1650 tarihinde vefat etmiştir. Aşağıdaki üç beyit bir gazelinden alınmıştır.

BEYİTLER

Zâhid sana kimdir ki hafî şûrb-i yehûd it
Meyhâneye rindâne var isbât-i vücûd it⁴⁴

Maksûd ise sırr-i dehen-i şâhid-i vahdet
Var nokta-i mevhûme gibi mahv-i vücûd it

Pervâz-i bülend ile NİGÂHÎ gibi ey dil
Îsâ gibi var, ‘âlem-i ‘ulviyye sü‘ûd it⁴⁵

³⁷ Sicill-i ‘Osmânî, c.4, s.1219-1220

³⁸ Güldeste-i Riyâz-i ‘İrfân, s.514

³⁹ İsmail Belîğ, Nuhbetü’l-âsâr Li Zeyl-i Zübdeti’l-eş‘âr (Belîğ Tezkiresi) (Hazırlayan: Abdülkerim ABDULKADİROĞLU), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999, s.495; Rızâ Tezkiresi, s.98; TGDEİS, s.339

⁴⁰ TGDEİS, s.339

⁴¹ Bu tezkireler Rızâ, Mucîb ve Belîğ tezkireleridir. Bkz: TGDEİS, s.339

⁴² Belîğ Tezkiresi, s.495; Rızâ Tez., s.98; EŞÂ, s. 58; TGDEİS, s.339

⁴³ Rızâ Tezkiresi, s. 98

⁴⁴ Belîğ Tezkiresi, s.495

⁴⁵ EŞÂ, s. 58; DFSA, c.1, s.112

8) MOLLÂ ÇELEBÎ / MOLLÂ MEHMED ÇELEBÎ (ö. 1066 / 1656)

Seyyid Alî adında Âmidî (Diyarbakırlı) bir zatın oğlu olarak⁴⁶ Diyarbakır'da dünyaya gelen şairin asıl adı Muhammed'dir. Âlimliği şairliğinin önünde olan Mollâ Çelebî, 17 yy.'ın meşhur Osmanlı âlimlerinden ve matematikçilerinden biri olmuştur. Hediyetü'l-Ârifin'de Kürt asıllı olduğu belirtilen şair;⁴⁷ Bağdat Seferi dönüşünde Sultan IV. Murâd'la Diyarbakır'da görüşmüş, kendisini beğenen padişahın maiyetiyle birlikte İstanbul'a gelmiş ve padişahın emriyle tefsîr, hadîs, fıkıh, beyân, me'ânî, mantık, kelâm, hendese (geometri) ve hey'etten (astronomi) bahseden “**Es'ile**” (sorular) adında bir eser yazmıştır. Söz konusu bu eseri birçok âlim tarafından şerh edilmiş olan şair, bu şerhlerden sadece dönemin şeyhülislamı Bahâî ile kendi hocası Abdurrahim Efendi'nin şerhlerini nazar-ı itibare almış ve bu şerhlere yönelik “**Red ve Kabûl**” ile “**Ecvibe**” (cevaplar) adında iki eser kaleme almıştır.⁴⁸

Astronomiden bahseden müstakil bir eserinin⁴⁹ yanı sıra “**Çağmini Şerhi**” ile “**Kâdızâdeye Hâşiye**” adlarında iki eseri daha bulunan şair, Diyarbakır ve Bağdat nâ'ibliklerinde bulunmuş, en son Şam'da kâdılkudât / naib iken orada vefat etmiş ve Sinâniyye denilen kabristana defnedilmiştir.⁵⁰

Şöhret bulduğu Mollâ Çelebî lakabından da⁵¹ anlaşılacağı üzere âlimliği, hukukçuluğu şairlik tabiatının önünde olan şair talebeler de yetiştirmiştir. Şairin en meşhur talebesi Abdullah Fâzıl adında bir zattır. Şiirlerinden elimizde Farsça bir beyti bulunmaktadır:

FARŞÇA BEYİT

Merâ be-ders-i hakîkat sabak hadîs-i vefâst

Makâm-ı kûşe-i mihnet vazîfe cevru cefâst ⁵²

⁴⁶Osm. Müellifleri, c.3, s.281; EŞÂ, s. 54;DFSA, c.1, s.130; Hediyetü'l-ârifin, c.2, s.287; 2000'e 5 Kala, s.209

⁴⁷ Hediyetü'l-ârifin, c.2, s.287;

⁴⁸ Osm. Müellifleri, c.3, s.281; DFSA, c.1, s.130

⁴⁹ Osm. Müellifleri, c.3, s.281

⁵⁰ Hediyetü'l-ârifin, c.2, s.287; DFSA, c.1, s.130

⁵¹Birçok kaynakta Mollâ Çelebî olarak geçen şairin lakabı Sicill-i Osmânî c.1, s.256'da diğer kaynaklardan farklı “**Mollâ Çelebî Ali Efendi**” şeklinde geçmektedir. Şöyleki: “Mollâ Çelebî 'Alî Efendi (Âmidî Mollâ) IV. Murâd devrinde (1623-1640) birden sahn müderrisi ve sonra Şam mollâsı oldu. Senelerce 'azledilmiş olarak kaldıktan sonra Cemâziyelevvel 1066/Mart 1656'da vefat etti. Fâzıldı. Hadîs-i şerîfler ve hey'etten birer risâle yazabildi.”

⁵² EŞÂ, s. 54

9) VAHYÎ (ö. 1068 / 1657)

Asıl adı Rızâ Tezkiresi ve Sicill-i Osmanî’de Ömer Çelebi⁵³ diğer kaynaklarda⁵⁴ Ömer olarak geçen Vahyî’nin ne zaman doğduğunu bilemiyoruz. Tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul’a gitmiş, bazı medreselerde hocalık yapmıştır.⁵⁵ Sonradan kâdı olarak birçok memlekette vazife almış ve nihayet 1068/1657-58 tarihinde vefat etmiştir.

Aşağıdaki beyitler, eşsiz güzellikteki sözlere ve muhayyel şiiirlere sahip olduğu söylenen şairimize aittir:

BEYİTLER

Der gören ‘ârızım zülf-i siyehkârın ile
Böyle bir hûb ne dünyâda ne ‘ukbâda olur⁵⁶

Eşk-i nâmede-i dîde şebbû-yi dilde
Eser-i feyz-i leb-i la‘lün ile bâde olur

Kûy-i dilberde seni VAHYÎ görenler söyler
Hûr û gılmân ile ol Cennet-i ‘ulyâda olur⁵⁷

10) VÜCÛDÎ (ö. 1069 / 1658)

Esas ismi Ahmed olan Vücûdî mahlaslı Diyarbakırlı şairimiz⁵⁸ gençlik yıllarını ilim tahsili amacıyla gittiği İstanbul’da geçirmiştir. Temel eğitiminin yanında âdâb-ı rüsûm da (vergi, mâliye eğitimi) alan şairimiz önceleri mülâzımlık görevinde bulunmuş daha sonraları kadılık mesleğini tercih ederek birçok yerde vazife görmüş ve zamanın saygın kadılarından biri olmuştur.⁵⁹

1069/1658-59 yılında vefat eden Vücûdî Ahmed Efendi kendi döneminin önemli şairlerinden olup aşağıdaki kıt’a kendisine aittir:

⁵³ Bkz: Rızâ Tezkiresi, s.104; Sicill-i ‘Osmânî, c.5, s.1649

⁵⁴ TGDEİS, s.518; DFSA, c.1, s.137

⁵⁵ EŞÂ, s. 61;TGDEİS, s.518; DFSA, c.1, s.137

⁵⁶ Rızâ Tezkiresi, s.104

⁵⁷ DFSA, c.1, s.137

⁵⁸ Pervin AYNAGÖZ, Tezkire-i Safâî, Mustafa Safâî Efendi, Nuhbetü’l-âsâr Min Fevâidi’l-eş‘âr, İnceleme-Metin-İndeks, YLT, Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ-1988, s.652; Sicill-i ‘Osmânî c.5, s.1666; TGDEİS, s.532

⁵⁹ Tezkire-i Safâî, s.652; EŞÂ, s. 61;TGDEİS, 532; DFSA, c.1, s.137

KIT‘A

Nâdân yanında zerrece yoğ ise kadrimüz

‘Ârif katında gün gibidür i‘tibârimuz

Her hûb-rûyî görse sever ihtiyârsuz

Dirlerse ey dil elde değül ihtiyârimuz⁶⁰

11) YÜSRÎ (YESRÎ) (ö. 1070 / 1659)

Bazı eserlerde ismi Yesrî olarak⁶¹ geçen bu Diyarbakırlı mutasavvıf şairimizin⁶² hayatıyla ilgili bilgilerde eksiklikler vardır.⁶³ Şair Diyarbakır’da tahsilini tamamladıktan sonra görgü ve bilgisini arttırmak için birçok yerler gezmiştir.

Devrinin şöhreti yaygın şairlerinden olan Yüsrî’nin İstanbul Millet Kütüphanesi’ndeki bir mecmuada (Manzum Eserler, 619 no’lu mecmuada) iki gazeli kayıtlıdır. Bu gazellerden birisi Safâî Tezkiresi’nde de vardır.⁶⁴ Örnek olarak aşağıdaki gazelini veriyoruz:

GAZEL

Nigâh-i gamze-dârsun zâğ-i dilde tîşe-zenlikde

Akıtdı cûy-i hûnum menzil aldı kûh-kenlikde

Dehânun seyrine kıldum müjemden çeşmimi tathîr

Yazıkdur kalmasun ol gonçe-i zîbâ dikenlikde

Ko dursun sînede yâkût-ı kabza hançerün ey mâh

Bilünsün tasdîken menzilgeh-i hâtır-şikenlikde

Gam-i ‘ışkunla dil Mansûr-veş ber-dâr-i zülfündür

Ne hikmetdür dahi bîçârenün da‘vâsı benlikde

⁶⁰ Tezkire-i Safâî, s.652; DFSA, c.1, s.137

⁶¹ DFSA, c.1, 137

⁶² Tezkire-i Safâî, s.696;EŞÂ, s. 62; TGDEİS, s.540

⁶³ Tezkire-i Safâî, s.696

⁶⁴ Age, s.697-DFSA s.138

Yere geçdi sirişküm Yüsrî âhum çıkdı eflâke
Cihân-ı fânîde nem kaldı sağlıkda esenlikde ⁶⁵

12) ‘ÖMRÎ (ö. 1075 / 1664-65)

Abdullah adında bir zatın oğlu olarak⁶⁶ Diyarbakır’da⁶⁷ dünyaya gelen şairin doğum tarihi tespit edilememiştir. Asıl adı Ömer⁶⁸ olup daha çok Nasûhpaşa-zâde Ömer Bey sanıyla tanınan⁶⁹ şair, memleketinde tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul’a gitmiş ve zamanın Reisülküttâbı Şâmî-zâde Mehmed Efendi’nin mensuplarından biri olmuştur.⁷⁰ Hoş tabiatı’nın⁷¹ da etkisiyle Reisülküttâb’ın gözüne girmeyi başarabilen şair bunun sonucu olarak Dîvân-ı Hümâyûn (Sultân Dîvânı) kâtipliği görevine getirilmiştir. Dîvân kâtipliği sonrası kapıcıbaşılık ve nişancılık görevlerinde de ⁷² bulunan şair, 1072/1661senesinde vefat etmiştir.⁷³

Mürettep bir “**Dîvân**” tesis ettiği bilgisine kaynaklarda rastlanan şairin söz konusu “**Dîvân**”ına henüz ulaşılamamıştır. ⁷⁴

Şaire ait olan aşığıdaki parçalar Şevket Beysanoğlu tarafından değişik kaynaklardan derlenmiştir: ⁷⁵

KASİDE (BAHÂRİYYE)

Hamdü li’l-lâh şeref verdi yine dehre bahâr

Hâb-i yek-sâleden açıldı ‘uyûn-i ezhâr

Su verüp açdı yine hançer-i cevher-dârın

Ser-be-ser zînet için eyledi sûsen zerkâr

Tuğlar dikildi, çemen-zâra da tûğ-i şâhî

Sebz-gûn çemenlerin kurdu ser-â-ser eşcâr

⁶⁵ Tezkire-i Safâi, s. 697;EŞÂ, s. 62; DFSA, c.1, s.138

⁶⁶ Hediyyetü’l-‘ârifin, c.1, s.797; DFSA, c.1, s.138

⁶⁷ Hediyyetü’l-‘ârifin, c.1, s.797; Sicill-i ‘Osmânî, c.4, s.1317; TGDEİS, s.355

⁶⁸ EŞÂ, s. 40;Hediyyetü’l- ‘ârifin, c.1, s.797; Sicill-i ‘Osmânî, c.4, s.1317; TGDEİS, s.355;DFSA, c.1, s.138

⁶⁹ TGDEİS, s.355

⁷⁰ Sicill-i Osmânî, c.4, s.1317; TGDEİS, s.355

⁷¹ Sicill-i Osmânî, c.4, s.1317

⁷² TGDEİS, s.355

⁷³ Ölüm tarihi, incelediğimiz kaynakların sadece birisinde 1086/1675 olarak geçmektedir. (Bkz: TGDEİS, s.355)

⁷⁴ Hediyyetü’l-‘ârifin, c.1, s.797; Sicill-i Osmânî, c.4, s.1317; DFSA, c.1, s.138

⁷⁵ EŞÂ, s. 41;DFSA, c.1, s.139

Açabilmezdi dil-i gonçe-i bâğ-i dehri
Bûy-i lutfünden eser almasa bâd-i eshâr

Günde bir kere yüzün sürmek ile eşiğine
Arturur bir derece kadrini mihr-i envâr

BEYİT

Her kaçan kim tâb-i hüsn-i dilberân mey-gûr olur
Ehl-i ‘ışkun derdile bağırî ânınçün hûn olur

BEYİTLER

Ârızın mı yâ celâlünden kızarmış ruhların
Bâğ-i hüsnünde açılmış yâ gül-i zîbâ midür

Görinen hüsnünde zülfün gürhe-girîn midür
Ânda bitmiş yâ iki sünbül-i ra‘nâ midür (Sene:1041)

13) ‘İZZETÎ (ö. 1070 / 1659-1660)

Anadolu şu‘arâ tezkireleri içinde ismi sadece Safâî Tezkiresi’nde geçmekte olan şairimizin doğum tarihi belli değildir.⁷⁶ Vus‘atî adında birinin oğlu olarak⁷⁷ Diyarbakır’da dünyaya gelen bu şairimizin asıl adı Mehmed olup, kendisi sipâhî şairlerindendir.

1075/1664-65’te vefat eden⁷⁸ ‘İzzetî Mehmed Bey’in yazma “Dîvân”ı kaybolmuştur.⁷⁹

14) RESMÎ (AÇIKBAŞ MAHMÛD EFENDÎ) (ö. 1077 / 1666)

Aslen İran’ın güneybatısında Irak sınırına yakın Urûmiye gölü kenarında yer alan Urûmiye şehrinden olan, sonraları “Safevîlerin yoğun saldırıları karşısında Diyârbekir’e göç etmek zorunda kalan”⁸⁰ ve geldiği yere nisbetle de Urumiyeli Şeyh Mahmûd anlamında ‘Azîz Mahmûd Urmevî (ö.1638) olarak tanınmış ünlü Nakşibendî

⁷⁶ TGDEİS, s.235

⁷⁷ Age, s.235

⁷⁸ EŞÂ, s. 39; Sicill-i ‘Osmânî, c.3, s.852-TGDEİS, s.235; Türk Dili ve Edebiyat Ansiklopedisi, c.5, s.48

⁷⁹ DFSA, c.4, s.9; Türk Dili ve Edb. Ansiklopedisi c.5, s.48

⁸⁰ KORKUSUZ, M.Şefik; TMÂ, s.89

şeyhinin kardeşinin⁸¹ oğlu olarak Diyarbakır'da dünyaya gelen şairin doğum tarihi 1010/1601' dir.

Adı Mahmud, mahlası Resmî olan şair, kış yaz cezbe ve istiğrâk⁸² halinde başı açık olarak dolaştığından "Açıkbaş" lakabıyla adlandırılmıştır.⁸³

Babası, amcası, dedeleri cümlesi âlim, fâzıl, Nakşibendiliğe mensup şeyhler olan şair, tasavvufî havayı soluyarak büyümüş, ergenliğe ulaşır ulaşmaz ilimle iştiğal etmeye başlamıştır.⁸⁴ Diyarbakır'da tahsil gören şair, amcası Mevlana 'Azîz Mahmûd 'Urmevî'nin manevî feyzine nail olmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra Mardin Voyvodalığına (Emîrliğine) tayin olunan şair, bir müddet bu görevi yaptıktan sonra görevi bırakarak Diyarbakır'a dönmüş, bütün Doğu Anadolu'nun manevi mürşidi sayılan amcası 'Aziz Mahmûd 'Urmevî'den el alarak onun halifesi olmuş ve şeyhlik postuna geçmiştir. Sultan IV. Murâd'ın Bağdat Seferi dönüşü 1047/1638'de amcası 'Azîz Mahmûd 'Urmevî'yi katletmesi üzerine Kahire'ye giden şair, oradan da başka memleketlere giderek oradaki salih zatların kabrini ziyaret etmiş, ilim tahsilinde bulunmuştur. Sultan IV. Murâd'ın ölümü üzerine Mısır'dan İstanbul'a dönen şair Nakşibendî dergâhında zikir ve ibadetle uğraşmıştır. Müritlerinin gitgide artması ve kerametlerine ait rivayetlerin gündün güne çoğalmasından çekinen⁸⁵ şair, Bursa'ya göçmüş, Veled-i Enbiyâ Mahallesi'ne yerleşmiştir. Dâye Hatun Camisi, Ulu Cami ve Darphane mahallesindeki Nakşibendî Tekkesi'nde ve daha başka yerlerde tadrîs, irşâd, zikir ve va'az işleriyle uğraşan şair, bunu ömrünün sonuna kadar sürdürmüş ve en nihayetinde 15 Rebî'ülâhir 1077/15 Ekim 1666 Cuma günü öğle vaktinde vefat ettiğinde irşâd hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Bursa'daki Dâye Hatun Camisinin

⁷¹ EŞÂ, s. 26;Kaynaklarda şairin babası olarak farklı isimler zikredilmektedir: "... Âhî Mehmed'in oğludur." Sicill-i 'Osmânî, c.2, s.417; "... Açıkbaş Mahmud Efendi'nin babası. Bu zatın isminden Muhammed olarak bahsediliyorsa da isimde şüphe olduğundan kesindir diyemiyoruz..." M.Şefik KORKUSUZ, TMÂ, s.92

⁷² **Cezbe:** Allah'ın sevdiği kulunun kalbinden perdeyi kaldırıp kulunun çalışma gayreti olmadan yakîn nuru ile onu manevî makamlara yükseltmesi. H. Kâmil YILMAZ, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler, Ensar Neşriyat, İst., Ekim-1994, s.217

İstiğrak: Sevgiliyi temaşa ederken ilâhî sevginin istilası sebebiyle sâlikin kendinden geçmesi maddî alemde habersiz hale gelmesidir. YILMAZ, H. Kamil; Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler, s.216

⁸³ DFSA, c.1, s.140; M.Şefik KORKUSUZ, TMÂ, s.149; 2000'e 5 Kala Diyarbakır s.209

⁸⁴ TŞÂ, c.1, s.380

⁸⁵ Amcası 'Aziz Mahmûd 'Urmevî'nin akıbetinin etkisiyle (BŞ)

bahçesine gömülmüştür.⁸⁶ “**Gûş edüp fevtin dedüm târîhini / Rahmetin kıla ziyâde ol Mu‘în. Sene: 1077 / 1666** beyti, ölüm tarihi için düşülen beyitlerdendir.⁸⁷

Kendisinden sonra Nakşibendîliğin yayılmasını sürdürmek amacıyla yeğenlerini Bursa’ya getirip yerleştiren şair, vefat ettikten sonra halife olarak yerine kardeşi Kasım Efendi’nin oğlu Mahmûd Efendi geçip icrâ-i tarîkate devam etmiştir. O da vefat edince oğlu Mustafa geçmiştir.⁸⁸

Birçok kerametiyle menkıbesi çağının hatırası olan kitaplara geçen⁸⁹ Diyarbakır’ın bu mutasavvıf, âlim şairi on iki ilim üzere yazdığı bir kitabını dönemin sadrazamı Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa’ya hediye etmiş, sadrazamın takdir ve hürmetini kazanmıştır.

Öncelikle mutasavvıf ardından âlim ve en sonra da şair olarak tarif edebileceğimiz Resmî bu üç alanla ilgili olarak aşağıdaki eserleri vücûda getirmiştir. Eserlerinin hiçbiri basılmamıştır.

Tasavvufî Eserleri:⁹⁰

- 1- Evrâd-ı Fethiyye Şerhi:** Nakşî büyüklerinden Muhammed Hemedânî’nin derlediği dua, zikir ve virdleri ihtiva eden Farsça yazılmış bir eserdir. Resmî bu eseri Türkçe’ye çevirerek şerh etmiştir. Bursa Dâye Hatun camisindeki irşadı ve zikri esnasında Resmî bu eserdeki zikirlerden bolca istifade etmiştir.
- 2- Risâle-i Nurbahşiyye (Nurbahşiyye Tarîkati Evrâdı):** Bursa’da medfun bulunan Emîr Sultan Hazretleri’nin mensup olduğu Nurbahşiyye Tarîkati’nin evrâd ve silsilesini açıklayan bir eserdir.

⁸⁶ EŞÂ, s. 26; M.Şefik KORKUSUZ, TMÂ, s.150; Osm. Müellifleri (1972 Basımı), c.1 s.29-30; Osmanlı Müellifleri (1333 Basımı), c.1 s.14; Mustafa AŞKAR, Tasavvuf Tarihi Literatürü, s.219

⁸⁷; Sicill-i ‘Osmânî, c.2, s.355; Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’ilî, Metin ve Muhteva (1. Cilt, s.234-467), YLT, Cumhuriyet Üniv. SBE, Sivas- Mart 2009, s.204

⁸⁸ İsmail Belîğ, “**Târîh-i Bursa**”, Güldeste-i Riyâz-i ‘İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân, Hüdavendigâr Matbaası-1287, s.104-109; Mustafa KARA, Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler, Uludağ Yayınları Bursa-1990 s.72 ve 79

⁸⁹ TMÂ’da şairle ilgili şu menkıbe geçmektedir:

“... (Resmî) Bursa’da (ikamet ederken) Enarcioğlu isimli anûd (inatçı) ve arbedekâr bir adamın özel mirasa dair şikayeti üzerine, Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa kendisini İstanbul’a çağırması ve huzurda Şeyhülislam İspirizâde Mehmet Efendi de bulunduğu halde, (sadrizam) Açıkbaş Mahmûd Efendi’ye tam bir cezbe hali ile hitap (etmiş) ve nâhoş ifadelerde bulunmuştur. (Açıkbaş Mahmud Efendiye) çok kızan Köprülü, Hekîmbaşı’na zehir hazırlattırıp “Eğer gerçekten salih bir insan isen, bunu iç bakalım” der. Mahmut Efendi besmele çekip bir tas zehiri içmiştir. Bir taraftan titreyip bir taraftan terlerken Cenab-ı Hak’ın lütfuyla hiçbir şey olmaz. Bunun üzerine Köprülü onu tekrar Bursa’ya gönderir.” Bkz: M.Şefik KORKUSUZ, TMÂ, s.149-150

⁹⁰ Osm. Müellifleri (1972 Basımı), c.1, s.29-30

İlmî Eserleri:⁹¹

- 1- On iki ilme dair yazdığı ve Sadrazam Köprülü Fâzıl Ahmed Paşaya hediye ettiği adı tespit edilemeyen bir kitap.
- 2- **Güzîde fi't-tecvîd**: Adından da anlaşılacağı üzere bir tecvîd kitabı olan bu eser 29 babdan (bölümden) oluşan mufassal bir kitaptır.⁹² Kitap, Beşiktaş'taki Yahyâ Efendi Kütüphanesi'ndeki bir mecmû'ada yer almaktadır.

Edebî Eserleri:

TŞÂ'da edebî yönüyle ilgili olarak "...şu'arâ-i eslâfa nazîresi ve mu'âsirîn üdebâ ile müşâ'aresi olmakla..."⁹³ yani kendinden önceki şairlere nazireler yazan, çağdaşı şairlerle de karşılıklı şiirleşen biri olarak tarif edilen şair; diğer kaynaklarda "...iyi bir şair olması hasebiyle devamlı şiir yazan..."⁹⁴ "...Türkçe kadar Farsça şiir yazmakta da mâhir....., gazelleri meşhûr ve târîh söylemekte de irticâli kuvvetli..."⁹⁵ biri olarak tanıtılmıştır. Osmanlı Müellifleri adlı eserde⁹⁶ üç dille yazılmış bir şiir mecmuasının (dîvânçesinin) varlığından bahsedilmişse de bu esere şu ana kadar ulaşılamamıştır.

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Bu 'âlem-i fânîde ne mîrim ne vezîrim
Üftâde-i vâdî-i fenâ, merd-i hakîrim

El-minnetü li'l-lâh ki olup cân ile bende
Meydân-i muhabbetde nazar-kerde-i pîrim

Olsam n'ola Ya'kûb gibi hecr ile giryân
Yûsuf gibi zindân-i melâmetde esîrim

Bârî'ye şükür mâlik-i gencîne-i râzım
Yok sîm ü zerim gerçi bu dünyâda fakîrim

⁹¹ Hediyyetü'l-ârifin c.2, s.417

⁹² Bazı eserlerde kitabın 9 babdan oluştuğu yazılıdır. (Bkz: DFSA, c.1, s.141)

⁹³ TŞÂ, c.1, s.382.

⁹⁴ M.Şefik KORKUSUZ, TMÂ, s.150

⁹⁵ DFSA, c.1, s.140

⁹⁶ Osm. Müellifleri (1972 Basımı), c.1, s.29-30

Geh pâdişeh-i pür-haşem-i ‘âlem-i ‘aşkım
Geh tekye-i tevfkde bir merd-i hakîrim

RESMÎ gibi sihr-âver-i mu‘ciz-kelimâtım
Geh Hızır ü geh İlyâs ü geh sun‘-i Kadîr’im⁹⁷

BEYİTLER

-1-

Şer‘ ile yürüelim, ‘âleme bürhân olalum
İttifâk ile gözüm mahrem-i sultân olalum

-2-

Yakdun beni ey âh-i ciğer-sûz, kül etdün
Ol şûh-i vefâ-düşmene de bir eser eyle

-3-

Yedi zincîr-i cünûnum yedi iklîme değer
Yedi nahcîr-i fûnûnum yedi iklîme değer⁹⁸

TÂRÎH

(Amcası ‘Azîz Mahmûd Ürmevî’nin Dicle Nehri Kenarındaki Çârubâğ Köşkü’ne)

Seyyid-i Mahmûd-i ‘âlem, mültecâ-i hâs ü ‘âm
Şatt-i Âmid sahilinde yaptı bir câh-i ferâğ

Âb-i Kevser’dir suyu, her nahli bir Tûbâ-misâl
Görse Dûzeh ehli varmaz Cennet’e eyler damağ

Enverî, Hakânî bilmez nağme-i güftârımı
Hem-zebân-i bülbül olmaz, gülşen-i ‘âlemde zâğ

San‘at-i târîhim idrâk eylemez ahvel olan
Nükte-i ser-bestemi halleyleyen ahbâb-i sâğ

⁹⁷ TŞÂ, c.1, s.386; Sicill-i ‘Osmânî, c.2, s.355; Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’ilî, Metin ve Muhteva, s.204

⁹⁸ TŞÂ, c.1, s.383; M.Şefik KORKUSUZ, TMA, s.152

Kilk-i pîr-i Nakşibendî kudret-âsâ RESMÎ'dür
K'ol 'Azîz'ün tarh-i 'aceb ism ü resmi Çârbâğ⁹⁹

15) FEHMÎ (ö. 1080 / 1669)

17. yüzyılda yaşamış olan bu Diyarbakırlı şairimiz memleketinde tahsilini tamamladıktan sonra görgü ve bilgisini arttırmak amacıyla seyahatlerde bulunmuştur. Bu amaçla bir müddet İstanbul'da da bulunan şairimiz daha sonra Diyarbakır'a dönmüş ve nihayet 1080 / 1669 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁰

Türkçe şiirler yanında Farsça şiirler de yazan şairimizin aynı zamanda hattât olduğu da söylenmekte olup aşağıdaki gazel kendisine aittir:

GAZEL

Dil der-kemend-i zülf-i girih-gîr-i iltifât
Cân mübtelâ-yi turra-i zencîr-i iltifât

Hançer be-dest gamze esîr-i nezâresi
Cellâd-i çeşmi haste-i şemşîr-i iltifât

Güftâr-i dil-nevâz-i ferahzâ-yi işvesi
Gam-pîşesinde pençe-ver-i şîr-i iltifât

FEHMÎ bu şi'r-i nüsha-i cezb'ül-külûb ile
Oldun cihana münşî-i teshîr-i iltifât

16) SELÂMÎ (ö. 1080 / 1669)

Hayatı hakkındaki bilgiler sınırlı olan Diyarbakırlı şairlerimizden olan Selâmî 17.yy.'da yaşamış olup çevresinde tanınmış bir şairimizdir. Çevresinde tanınan biri olduğuna şair Lebîb'in kendisini andığı aşağıdaki beyti delil olabilir.¹⁰¹

LEBÎB'â gel, cevâb irsâl ederken şi'ir-i Fennî'ye
Bir iki beyt-i müştâkâne yaz nazm-i Selâmî'den

⁹⁹ TMÂ, s.150

¹⁰⁰ EŞÂ, s. 46;DFSA, c.1, s.142

¹⁰¹ DFSA, c.1, s.142

1080/1669’da vefat eden şairimizin manzûmelerinden sadece aşağıdaki beyti ele geçebilmiştir.

Sâkî, fezâ-yi gülşene gel, gül zamânıdır
Sun câm-i la‘l-fâmı bize, mül zamânıdır¹⁰²

17) İSMÂ‘ÎL ÇELEBÎ (ö. 1080 / 1669-70)

1048 / 1638 yılında IV.Sultan Murâd tarafından Diyarbakır’da idam edilen ünlü Nakşibedî Şeyhi ‘Azîz Mahmûd Ürmevî’nin oğlu olan İsmâ‘il Çelebî 1020/1611 yılında Diyarbakır’da doğmuştur.¹⁰³ İlmî, Diyarbakır âlimlerinden ve tasavvufu da babasından öğrenerek yetişen bu zat babasının vasiyetiyle 1638 yılında şeyhlik postuna geçmiş, birçok paşa ve serdâr kendisine mürid olarak dergâhına devam etmişlerdir.¹⁰⁴ Ahmed Çelebî adında fâzıl ve kâmil bir oğlu da olan¹⁰⁵ İsmâil Çelebî 30 yıldan fazla Nakşibendî Şeyhi olarak Diyarbakır’da çok itibarlı ve zengin bir hayat sürdürdükten sonra 1080/1669-70 yılında ölmüş, naaşı Urfakapı dışındaki aile mezarlığına gömülmüştür.

Musîkî ilminde ve icrâsında üstad olarak tanındığından Şeyhülislam Esad Efendi’nin “**Atrâbü’l-âsar Fî Ma‘rifeti ‘Ürefâi’l-edvar**” adlı kitabında ve eski şarkı mecmualarında güfte ve besteleri görülen şairimiz şiirle de uğraşmış, Türkçe’de başka Farsça da şiir yazmıştır. Ali Emîrî EŞÂ’sında Farsça manzûmelerinden aşağıdaki kıt‘ayı örnek olarak vermiştir.¹⁰⁶

Mâ sâf velâ nîm yekikîne-nedarîm
Halkest bimâ düşmen-i mâ bâ heme yârim
Mâ şâh-ı dirahîm pür-ez mîve-i tevhîd
Her reh-güzeri seng zend- ‘âr-ı nidârım

18) ŞEHDÎ (ö. 1082 / 1671)

Âlim, fâzıl ve kâmil bir zat olduğu hususunda kaynakların ittifak halinde olduğu¹⁰⁷ biri olan şairin asıl isimi Yahyâ’dır. Tahsilini tamamladıktan sonra görgü ve

¹⁰² Age, c.1, s.142;EŞÂ, s. 29; Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’ili Metin ve Muhteva, s.377

¹⁰³ TŞÂ, s.20-21; DFSA, c.1, s.139

¹⁰⁴ DFSA, c.1, s 139

¹⁰⁵ TŞÂ, s.20-21

¹⁰⁶ EŞÂ, s. 10;DFSA, c.1, s 139; M. Şefik KORKUSUZ, TMÂ, s.134

¹⁰⁷ DFSA, c.1, s.143

bilgisini arttırmak için bir hayli dolaşan şair, ömrünün sonlarında doğru Sofya’da müderrislik ve müftülük yapmıştır.¹⁰⁸

Döneminin tanınmış şairlerinden biri olan şair, 1082/1671¹⁰⁹ tarihinde görev yaptığı Sofya’da vefat etmiş olup aşağıdaki parçalar kendisine aittir:

GAZEL

Ol perî ruhları üstündeki giysû götürür
Sihr için ‘âşıkına san iki câdû götürür

Görinen girye değül dîde-i ‘âşıkda şehâ
Yolların sulamağa şîşe ile su götürür

Dili geh gussa ider hâneye da‘vet geh gam
Şimdi pek ‘izzeti var o götürür bu götürür

Dil-i ŞEHDÎ ki gider cezbe-i ‘aşk ile sana
Benzer ol kâhe ki sür‘atle atı cev götürür¹¹⁰

BEYİTLER

Görince âfitâb-i rûyini giryân olur yârân
Bizi düşüren el yanında dâ’im çeşm-i giryândur

Değüldür lâle lâle yer görinen sahrâ-i mihnetde
Nişân-ı ‘aşk-ı hûn-âlûde-i Mecnûn-i nâlândur¹¹¹

19) ŞÂNÎ (ö. 1083 / 1673)

Asıl ismi Abdülkerîm olan şair Diyarbakır’da dünyaya gelmiştir.¹¹² Safâî Tezkiresi’nde Şânî için her ne kadar “Van’dan zühûr etmiştir....”, “....1087/1677 tarihinde fevt olmuştur (vefat etmiştir)....”¹¹³ deniliyorsa da Şevket Beysanoğlu; her iki haberin de yanlış olduğunu, “Zeyl-i Zeylû’ş-Şakâyık”, “Tuhfetü’l-Hattâtîn”

¹⁰⁸ Tezkire-i Safâî, s.257; EŞÂ, s. 32; Sicill-i ‘Osmânî, c.5, s.1572; TGDEİS, s.471; DFSA, c.1, s.143

¹⁰⁹ Bu tarih Sicill-i ‘Osmânî adlı eserde (c.5, s.1572) 1083/1672-1673 olarak geçmektedir.

¹¹⁰ Tezkire-i Safâî, s.257; EŞ3A, s. 32; DFSA, c.1, s.243

¹¹¹ Belîğ Tezkiresi, s.187-188

¹¹² Age, s.174; Sicill-i ‘Osmânî, c.5, s.1567

¹¹³ Tezkire-i Safâî, s.258

Vişnezâde'nin Tezkiretü'ş-Şu'arâsı ve Şeyhülislam Arif Hikmet'in Tezkiresi gibi eserlerin Şânî için hep Âmidî (Diyarbakırlı) tabirini kullandıklarını söyler.¹¹⁴

Diyarbakır'da okuduktan sonra İstanbul'a giden şair, padişahın Dîvân-ı Hümâyûn kâtipleri arasında katılmıştır. Sultan İbrâhîm'in (1640-1648) sonradan "Avcı" lakabıyla tanınan oğlu IV. Mehmed'in doğumuna düşürdüğü ;

"Nûr geldi Muhammed sulb-i İbrâhîm'den"

târîh beytiyle padişahın beğenisini kazanan şair, Van Defterdârlığı'na tayin edilmiştir.¹¹⁵ 1083/1673 yılının kış mevsiminde gittiği Hac yolunda vefat eden¹¹⁶ şaire Âmidli Ümnî aşağıdaki mısrayı tarih düşürmüştür:

"Adn-i a'lâ'da makâmın bula ya Rab, Şânî"¹¹⁷

Safâî'de "...tahsîl-i ma'rifet idüp ehl-i kalem ve sahib-rakam ve fenn-i inşâda kudreti ve ebyât ve eş'ârda ziyâde mahâreti olup 'asrın şu'arâsından olmakla, ...fenn-i târîhte dahi mâhir...." gibi cümlelerle övülen şairin¹¹⁸ Güftî, Latîfî, 'Âsım, Belîğ, Arif Hikmet, EŞÂ ve Vişnezâde gibi birçok tezkire ve eserde ismine rastlanmaktadır.¹¹⁹

Seyrekzâde'de ve TGDEİS'te şairin bir "Dîvân"ının bulunduğu bilgisi kayıtlıdır.¹²⁰

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Ruhunda zülf ile ol turre-i tarrâr bir yerde

Hemân cennetde tâvûs ile mahrem-i mâr bir yerde¹²¹

Debistân-i ezelden kûyuna efgân ile geldüm

Sebak bir yerde aldum, eyledüm tekrâr bir yerde

Hattın sevdâsı gâhî serde gâhî dildedür cânâ

Bu iklîm içre her yerde durur bâzâr bir yerde¹²²

¹¹⁴ DFSA, c.1, s.143

¹¹⁵ Belîğ Tezkiresi, s.174; Tezkire-i Safâî, s.258; EŞÂ, s. 30

¹¹⁶ Bazı kaynaklarda ölüm tarihi 1087/1676 olarak verilmişse de biz bu konuyu iyi araştırdığımızı söyleyen Şevket Beysanoğlu'nun beyanını esas aldık. Şairin ölüm tarihini 1087/1676 olarak veren kaynaklar için Bkz : Belîğ Tezkiresi, s.174; Tezkire-i Safâî, s.258; Sicill-i 'Osmânî, c.5, s.1567; TGDEİS, s.467

¹¹⁷ DFSA, c.1, s.143

¹¹⁸ Tezkire-i Safâî, s.258

¹¹⁹ TGDEİS, s.467; DFSA, c.1, s.143

¹²⁰ Belîğ Tezkiresi, s.174

¹²¹ Belîğ Tezkiresi, s.174; Tezkire-i Safâî, s.259

¹²² EŞÂ, s. 30; DFSA, c.1, s.143

TÂRÎH

(Târîh-i Velâdet-i Sultân Muhammed Hân-i Râbi' / IV. Murâd'ın Doğumuna)

Hamdü li'l-lâh tâze bir gül geldi bâğ-i 'âlem
Gülsitân-ı Hazret-i Sultân İbrâhîm'den

Tâli'-i sa'd-ı hümayûn sa'ât-ı ferhunde-dem
Sa'd-ı nazar nahs-ı ğa'ib cedvel-i şehimden

Asmân-ı saltanatdan togdı bir mihr-i zamîr
İrtifâ'-ı kadr-ı 'âlî pâye-i tefhîmden

Çarh-ı heştümden irişdi hays-ı mâ-hazâ beşer
Çıkdı eflâke sadâ-yı hüveydâ iklîmden

Kıldı nakkâş-ı kazâ bir sûret-i hûb âşikâr
Mâ-verâ-perdehâ-yı ahsen-i takvîmden

Mülkünün ma'mûresi olsun füzûn-i câvidân
'Ömrünün a'dâdı efzûn ola kavâmetimden

'Âlemin sâhib-kırânidur diyü ehl-i nücûm
Böyle istidlâl ederler sûret-i tencîmden

ŞÂNÎ'yâ gökde melekler didiler târîhini
Nûrdur geldi Muhammed sulb-i İbrâhîm'den¹²³

20) ME'ÂLÎ (ö. 1085 / 1674)

Şu'arâ tezkireleri içinde ismi Safâî ve Belîğ tezkirelerinde geçen şairimizin ne zaman doğduğu bilinmemektedir.¹²⁴ Asıl adı Mehmed (Mehmed Çelebi) olan şairimiz Diyarbakır doğumlu olup "Me'âlî" mahlasını almıştır.¹²⁵ Gençliğini ilim tahsiliyle, ilmini arttırmaya çalışmakla geçiren Meâlî Mehmed Çelebi sonraları çağının tatlı dilli

¹²³ Tezkire-i Safâî, s.258-259

¹²⁴ TGDEİS, s.277

¹²⁵ Belîğ Tezkiresi, s.372; Tezkire-i Safâî, s.495; Sicill-i 'Osmânî, c.3, s.930; TGDEİS, 277 DFSA, IV.cilt, s. 9'da şairin ismi ve mahlası "Mâlik Mehmed Çelebi" şeklinde geçmektedir.

şairlerinden biri olmuştur. Yazma bir “**Dîvân**”a sahip olan şairin söz konusu “**Dîvân**”ının bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kitaplığı, Türkçe Yazmalar Bölümü’nde 630 numarada kayıtlıdır. **Dîvân**’ındaki uzun bir mesnevîsinden Bağdat Valisi’nin, Sakız Muhafızı’nın ve Muğla Mütesellimi’nin kâtipliklerinde bulunduğunu öğrendiğimiz şair, bir süre İzmir, Bursa ve İstanbul’da ikamet etmiştir.¹²⁶ En sonunda memleketi Diyarbakır’a dönen şair 1085/1674 yılında vefat etmiştir.¹²⁷

Çeşitli tezkirelerden alınmış olan aşağıdaki beyitler şairimize aittir.

BEYİTLER

Sebz-destâr ile kim görse o gül-rûhsârı
Sebze-zâr oldu sanur hüsn ü bahâ gül-zârı

Sebz-destârını sandum görüp ol serv-kaddün
Ser-i serv üzre konan tûtî-i hoş-güftârı

Sâye salmış başına sandı hümâ-yı devlet
Sebz-destâr ile seyreyleyen ol hûn-kârı

Şîşe-i sebze güyâ ki gül-i hamrâdur
Ey MEÂLÎ tûh-ı al ile sebze-i destârı¹²⁸

BEYİT

Degül destâr-ı sebze ziyet-i eklili ol şâhun
Cemâl-i i‘câzıdır k’olmuş gül üstinde çemen hasıl¹²⁹

21) NİSBETÎ (ö. 1089 / 1678-79)

Asıl ismi Ali olan bu Diyarbakırlı şairimiz¹³⁰ memleketinde başladığı ilim tahsiline gençlik yıllarında gittiği İstanbul’da mülâzım (stajyer hâkim) olarak devam etmiştir. Mülâzemetten sonra müderris olup dört buçuk yıl medreselerde ders okutan şairimiz, mevleviyete (sancak kadılığı) kadar yükselmiş¹³¹ Belgrad, Manisa ve

¹²⁶ Türk Dili ve Edb. Ansiklopedisi, c.6, s.117

¹²⁷ Tezkire-i Safâî, s. 495; DFSA, c.4, s.9; Türk Dili ve Edb. Ansiklopedisi, c.6, s.117

¹²⁸ Belîğ Tezkiresi, 372

¹²⁹ Tezkire-i Safâî, 495

¹³⁰ Age, s.555; TGDEİS, s.345; DFSA, c.1, s.144

¹³¹ Tezkire-i Safâî, s.555; TGDEİS, s.345

Üsküdâr'da kadılık yapmıştır.¹³² En son görevi olan Üsküdar Kadılığı'ndan ayrıldıktan sonra 1089 / 1678-79'da¹³³ vefat etmiştir.

Çağının şairlerinden olan şairimizin elimizde iki beyti bulunmaktadır:

- 1 -

Senin rûyun benim ey mâh serv-i gülsitânımdır
Letâfet bûstânında bûyin serv-i revânımdır

- 2 -

Nedir bu geç hareket rast söyle sultânım
Felek misin a benim pâdişâh-ı devrânım¹³⁴

22) MUSTAFA ÇELEBÎ (ö.1099 / 1687-88)

Nakşibendî şeyhi 'Azîz Mahmûd 'Urmevî'nin torunlarından olan şair Diyarbakır'da doğmuştur. Doğum tarihi tesbit edilemeyen şairin, dedelerinin yaşadıkları yüzyıla bakarak - 'Azîz Mahmûd 'Urmevî (ö. 1638), İsmâ'îl Çelebî (ö.1080/1669-70), Şeyh Ahmed-i Nakşibendî (4. Sultan Mehmed Dönemi, 1648-1687), Resmî (Açıkbaş Mahmud Efendi) (ö.1077/1666) - en erken 17. yüzyılda doğmuş olabileceği sonucunu çıkaracağımız şair, Diyarbakır'da tahsilini tamamladıktan sonra devrinin şairleri arasına katılmıştır.¹³⁵

Aşağıdaki tahmîs kendisine aittir:

TÂHMÎS

Meclisde bu şeb ol kadd-i bâlâ ile kaldım

Ümmîd-i leb-i la'l-i şeker-hâ ile kaldım

Gözden akıdup eşk-i teri mâ ile kaldım

Ol kaşı kemânımla hemân yâ ile kaldım

Mestâne görüp mâh-i ruhum vâ ile kaldım

Ol kâmet-i dil-cûsu 'aceb hoş-rübâdır

Reftârı ânın velvele-endâz-i sabâdır

Kâr-i deheni nef'-i vücûdile i'bâdır

¹³² EŞÂ, s. 56;DFSA, c.1, s.144

¹³³ Tezkire-i Safâî, s.555, Başka kaynaklarda Üsküdâr Kadılığı esnasında H.1090 tarihinde vefat ettiği yazılmaktaysa da (Bkz: DFSA, c.1, s.144), biz daha eski kaynak olması itibaiyle de Safâî'nin görüşünü tercih ettik.

¹³⁴ Tezkire-i Safâî, s.555;EŞÂ, s. 56

¹³⁵ Osm. Müellifleri, c.1, s.405; DFSA, c.1, s.221-222

Hâl-i siyehi zîr ü leb-i nokta-i bâdır
Hasretle nigâh eyliyecek bay ile kaldım

Yârı görüp ağyâr ile çün mest-i leb-â-leb

Dil düşdü o dem dâ'îye-i vuslata yâ Rab

Ben dahî o şûhu götürüp hâneme bir şeb

Gâh sîb ü zekan gâhice tüffâhe-i gabgab
'Arz etdi bana bûseler alma ile kaldım

Ey ruhları zîbâ, sana n'oldu yine soldun

'Uşşâkına etdiklerini sen de mi buldun

Dün gîce varup meclis-i rindâne bulundun

Sen ten tene der-nâren-i ağyâr oldun
Ben kûşe-i hicrânda bir eyvâ ile kaldım

Gelmez senin etdiklerin ey şûh hayâle

Hem-meşreb-i rindân olasin elde piyâle

Kurmuşlar idi saydına bir hoşca siyâle

Ağyâr bulup dest-res ol genc-i visâle
Ben silsile-i zülf-i semen-sâ ile kaldım¹³⁶

23) ÜMNÎ / EMNÎ (ö. 1104 / 1692)

Takriben 1050/1640 yılında¹³⁷ Diyarbakır'da dünyaya gelen şairin asıl ismi Muhammed / Mehmed'dir. Çevresinde Burnaz Muhammed / Mehmed Ağa olarak tanınan şair,¹³⁸ şiirlerinde Ümnî / Emnî¹³⁹ mahlasını kullanmıştır.

Genç yaşlarda ilim tahsiline koyulan şair, zamanının ilim adamlarından ders alarak tahsilini bitirince devlet hizmetine girdi.¹⁴⁰ Diyarbakır'dan sonra Şam'da valilik yapan Ahmed Paşa'nın kethüdâlığında bulunan şair, 1102/1690 yılında Paşa'nın Bağdat

¹³⁶ EŞÂ, s. 54;DFSA, c.1, s.222

¹³⁷ DFSA, c.1, s.145

¹³⁸ Tezkire-i Safâî, c.1, s.14; Sicill-i 'Osmânî, c.2, s.481

¹³⁹ Müstakîm-zâde, Sicill-i Osmânî, TŞÂ ve DFSA'da şairin mahlası ÜMNÎ olarak yazılmış; Tezkire-i Safâî ve TGDEİS' de ise EMNÎ olarak yazılmıştır. (Bkz: Sicill-i Osmânî c.2, s.481; TŞÂ, c.1, s.38; DFSA c.1, s.145; Tezkire-i Safâî, c.1, s.14; TGDEİS, s.113)

¹⁴⁰ Tezkire-i Safâî, c.1, s.14; TGDEİS, s.113

Valiliği'ne atanması üzerine beraberinde Bağdat'a gitti.¹⁴¹ Bir yıl sonra H.1103 / M.1691 yılında Basra tarafında isyan eden bir şeyhin bastırılması ve aşiretinin tenkili amacıyla Basra Valiliği ve Serdârlığı (komutanlığı) görevi kendisine tevcih edilen Ahmed Paşa'yla Basra'ya gitmeye hazırlanan şair, Paşa'nın vefat etmesi üzerine aynı işle görevlendirilen, Paşa'nın kardeşi Halil Ağa'ya kethüdâ olarak Basra'ya gitmiştir. Avcılıkta, silah kullanmada, ok atmada mahir ve cesur olan şair; şeyhin ve aşiretinin tenkîlinde (göç ettirilmesinde) başarılarla imza atmışsa da, Azepler denilen bölgedeki bir çatışmada 52 yaşındayken hayatını kaybetmiştir.¹⁴²

Mecmû'alarda birçok şiirine rastlanan şair, yaşadığı çağ olan 17. yüzyılın ikinci yarısının en meşhur şairlerinden biri olmuştur. Nitekim hakkında, Safâî Tezkiresi'nde "...'asrun şu'arâ-i şîrîn-edâsındandır..., hûb eş'ârı ve mergûb güftârı vardır.../ Yaşadığı çağın tatlı dilli şairlerindedir... Güzel şiirleri ve rağbet gören, dikkat çekici sözleri vardır..."¹⁴³ şeklinde cümleler geçen şairle ilgili olarak Sâlim Tezkiresi'nde de "... bir şâ'ir-i hoş-ta'bîr..."¹⁴⁴ ve Ali Emîrî'nin TŞÂ'sında da tutkunu olduğu avcılıkla bağlantılı olarak "... gâh meydân-i sayd ü şikârda yârân ile müşâ'âreye başlayarak sahrâ-i sayd-gâhı bir encümen-i edebe benzetirdi... / ...Av esnasında avcı dostlarıyla karşılıklı şiirleşerek av ortamını da şiir ortamına çevirirdi..."¹⁴⁵ şeklinde övücü cümlelerin geçmesi şairin şöhretine yeter sayılabilecek delillerdir.

Şiirin yanı sıra hüsnühat sanatıyla da ilgilenen şairin bu yönüyle ilgili olarak Ali Emîrî TŞÂ'sında kendisine özgü abartılı üslûbuyla şu bilgileri vermektedir:

"Hatt-ı destiyle muharrer birçok âsârı meşhûdumuz olmuştur. İnci gibi hatt-i nefisini seyredince doğrusu hayretlere müstağrak olduk.../ El yazısıyla yazılmış birçok eserini görme imkânımız oldu. İnci gibi nefis bir şekilde yazmış olduğu bu el yazıları bizi hayretlere sevk ettirdi..."¹⁴⁶

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

'Ahd-i firkatde dahî kesb-i hüzûr eylemişüz
Sanma kim hâtıra-i vuslatı dûr eylemişüz

¹⁴¹ TŞÂ, c.1, s.39

¹⁴² EŞÂ, s. 11; DFSA, c.1, s.145; Sicill-i 'Osmânî, c.2, s.481

¹⁴³ Tezkire-i Safâî, c.1, s.14

¹⁴⁴ DFSA, c.1, s.146

¹⁴⁵ TŞÂ, c.1, s.38-48

¹⁴⁶ TŞÂ, c.1, s.42-43; DFSA, c.1, s.145

Dâima fikrederiz nakş-i cemâl-i yâri
Dil-i sad-pâreyi âyîne-i nûr eylemişüz

Kâkül-âsâ dolanır serde hayâl-i nigeşi
Dil-i sevdâ-zede-i mest-i gurûr eylemişüz

Görüb ‘uşşâkı teb‘a-kârı demiş evinde
Biz bu mihnet-zedelerle ne huzûr eylemişüz

Münkesir dediler ahhâb bize zühhâdı
Hürmet-i bâdede âyâ ne kusûr eylemişüz

Meclisinde bizi yâd eylemiş ÜMNÎ cânân
Sad şükür hâtır-i cânâne hütûr eylemişüz ¹⁴⁷

GAZEL

Nergîsleri o gonca-femin fitne-cû gerek
Ra‘nâ-i hüsn olanlara elbette bû gerek

Dâmen-keş olma girye-i ‘âşıkdan ey sanem
Bilmez misin ki servin ayağına cû gerek

İtme zülâl-i vaslını ‘uşşâkdan dirîğ
Dil-haste-gân-i hicre ki hem-vâre su gerek

Küstâhî nigâhıma incinme dilber
Mümtâz-i dehr olmağa da reng ü rû gerek

ÜMNÎ bu nazma peyrev olan ehl-i meşrebin
Tab‘ı selîm, dikkati hod, hem-çû mû gerek ¹⁴⁸

¹⁴⁷ DFSA, c.1, s.149; Cemil ÇİFTÇİ, Diyârbekirli Ümnî ve Yayımlanmamış Gazelleri, *Yedi İklim Dergisi*, S. 35, Şubat-1993, s.91-92

¹⁴⁸ DFSA, c.1, s.148; Cemil ÇİFTÇİ, Diyârbekirli Ümnî ve Yayımlanmamış Gazelleri, s.91-92

BEYİTLER

‘Âşık nigâh-i müşfik-i cânâne mübtelâ

Yârun nigâhı hûn-i dil-i cânâ mübtelâ

Rindân-ı neşât-ı câmı îder arzû müdâm

Zühhâd ise tekeddür-i rindâna mübtelâ

Dûrî vü gurbet EMNÎ temâm eyledi beni

Olsam ‘aceb mi sohbet-i yârâna mübtelâ ¹⁴⁹

24) FÂMÎ (ö. 1105 / 1693-94)

Asıl adı “İsmâ‘îl” olan bu şairimiz Diyarbakır’ın âlim şairlerindedir.¹⁵⁰ Memleketinde tahsilini tamamladıktan sonra devrinin şairleri arasına katılmıştır.¹⁵¹ H.1102/1691 yılında II. Ahmed’in padişahlığı zamanında İstanbul’a gelerek iki yıl kalmış, kibâr-ı devletten bazı sâhib-i sa‘âdete intisâb ederek çok arzuladığı Diyarbakır Mahkemesi Başkâtipliği hayaline kavuşmuş, görevine başlamak için memleketine gelmek üzere harekete hazırlanırken H.1105/M.1693-94 senesinde Üsküdâr’da vefat etmiştir.¹⁵² Vefatı esnasında şu beyti söylemiştir:

Ne mümkündür dile ol gamzeden bî-vehm u bak olmak

‘Îlâcı olmayan bîmâre sıhhattır helâk olmak ¹⁵³

Çağının şairleri içinde belâğatça en ileride olanlardan biri olan¹⁵⁴ Fâmî İsmâ‘îl Efendi **Kitâb-ı Ferâiz**’i (mirasla ilgili bir kitap) 3000 beyit olarak Türkçe’ye çevirerek Nâzım-ı Ferâiz ünvanına sahip¹⁵⁵ olmuştur. Şairin bu çeviri eserinin yanı sıra müretteb bir Dîvân’ı da bulunmaktadır. ¹⁵⁶

¹⁴⁹ Tezkire-i Safâî, c.1, s.14

¹⁵⁰ Tezkire-i Safâî, s. 413; EŞÂ, s. 44; Osm. Müellifleri (1972 Basımı), c.2, s.113

¹⁵¹ DFSA, c.1, s.150

¹⁵² Şuayb KARAKAŞ, Süleyman Nazif, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ank.-1988, s.26. Ölüm tarihi Belîğ Tezkiresi’nde 1110 / 1698-99 olarak kayıtlıdır. Bkz: TGDEİS, s.127; Tezkire-i Safâî, s. 413

¹⁵³ TŞÂ, c.1, İst.-1327, s.44; Tezkire-i Safâî, s.413; Osm. Müellifleri (1972 Basımı) c.2, s.113

¹⁵⁴ Tezkire-i Safâî, s. 413

¹⁵⁵ Tezkire-i Safâî, s.413; EŞÂ, s. 44; TGDEİS, s.127; Şuayb KARAKAŞ, Süleyman Nazif, s.26; Sicill-i ‘Osmânî, c.2, s.509

¹⁵⁶ DFSA, c.1, s.150; Osm.Müellifleri (1972 Basımı), c.2, s.113

GAZEL

Ger gazebdense halîlim bana bu gelmeler
Cân kuzusu nîçe demdir sana kurbâna meler

Bâğ-i Cennet demesün kûyüne adem ne desün
Gonçe-fem sîne-semen her biri bir gül memeler

Ne revâ hecr ile ben haste ciğer-hûnun olam
Dem-be-dem la‘l-i şifâ-bahşını eller emeler

Çünkü bir şâhid-i bâzârdır ey bülbül o gül
Ne bu şeydâî revîşler, bu kadar zemzemeler

Aldı meydânı semend-i hünerin ey FÂMÎ
Tab‘-i çâlâkine fehm ergörmezler semeler¹⁵⁷

25) ŞÛRÎ (ö. 1106 / 1694)

17. yy.’da¹⁵⁸ yaşayıp yetişmiş olan şairin asıl ismi Hasan’dır.¹⁵⁹ Abdullah¹⁶⁰ adında birisinin oğlu olarak Diyarbakır’da¹⁶¹ dünyaya gelmiş olan şair, memleketinde tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul’a giderek Yeniçeri çavuşu olmuştur. Safâî Tezkiresi’nde “... fenn-i eş‘âra haylî mahâret ve gerçekten istitâ‘at kesb idüp (şiir alanında yeteneklerini geliştirmiş ve bu alanda güç kazanmış)... ; ...‘asrın şu‘arâsından ve devrün zürefâsından tertîb-i dîvân etmiş bir şâ‘ir-i mâhirdir.”¹⁶² şeklinde övülmüş olan şair, Sultan II. Mustafa döneminde¹⁶³ 1106 / 1694 tarihinde¹⁶⁴ vefat etmiştir.

“Dîvân”ı bulunamamış olan şairin aşağıdaki parçaları bilinmektedir.

¹⁵⁷ DFSA, c.1, s.150

¹⁵⁸ Age, c.1, s.150

¹⁵⁹ Tezkire-i Safâî, s.261;EŞÂ, s.31; Hediyyetü’l-‘ârifin, c.1, s.294; TGDEİS, s.491

¹⁶⁰ Hediyyetü’l-‘ârifin, c.1, s.294

¹⁶¹ Tezkire-i Safâî, s.261; Hediyyetü’l Arifin, c.1, s.294; Sicill-i Osmânî, c.5, s.1603; TGDEİS, s.491; DFSA, c.1, s.150

¹⁶² Tezkire-i Safâî, s.261-262

¹⁶³ TGDEİS, s.491

¹⁶⁴ Şairin ölüm tarihi Tezkire-i Safâî ve Hediyyetü’l-‘ârifin’de 1100/1688-89; Belîğ Tezkiresi ve DFSA’da 1106/1694; Sicill-i ‘Osmânî’de 1060/1650 olarak gösterilmiştir. (Bkz: Tezkire-i Safâî, s.261; Hediyyetü’l-‘ârifin, c.1, s.294; Belîğ Tezkiresi, s.185-186; DFSA, c.1, s.150; Sicill-i ‘Osmânî, c.5, s.1603) Biz, Diyârbekirli şairler hakkında geniş araştırmaları bulunan Şevket Beysanoğlu’nun tarihini - 1106/1694 tarihini - tercih ettik. (Bkz: DFSA, c.1, s.150)

BEYİTLER

Reng-i bârik-i hûnin sanma dîdemde nümâyandır
Çıkar ka‘r- yemm-i dilden dıraht-ı şâh-ı mercândur

Mu‘ciz-i la‘lün Mesîh ü Hızr’ı mebhût eylesün
Reşkden terk-i hayât-âbâd-ı nasût eylesün

Şemîm-i zülfini yâd eyledüm, ‘anberden el çekdüm
Ruhun seyr eyledüm gülşende verd-i terden el çekdüm

Küşâde bulmadım bir hâne-i âsâyiş-i nâçâr
Bisât-ı nerd-bâz-ı çarh-i bed-ahterden el çekdüm

Değüldür hançer-i zerrîn-kemerle mû-miyân üzre
O bir kuyruklu yıldızdur felekde keh-keşân üzre

Ne tâb-i mihr-i ‘âlem-sûz-i dilberden eser kalmış
Ne câm-i hâtır-i ‘uşşâkda bir katre ter kalmış

Nesîm-i âhdan gül-berk-i hâtır olup efserde
Ne tâb-i nergîs-i çeşmünde bir tâze nazar kalmış

Şerâbun zâ’il olmuş neşve-i hâletde zevki
Mey âşâma humâr-i gamle ŞÛRÎ derd-i ser kalmış¹⁶⁵

Surâhi meclis içre çeşme çeşme kan döker sensiz
Sebû ağlar, hûm ağlar, hem şerâb-i erguvân ağlar

Ânup ruhsâr-i âteş-tâbını pür-dâğ olur gönlüm
Gül ağlar, lâle ağlar, bülbül ağlar, bâğbân ağlar¹⁶⁶

¹⁶⁵ Belîğ Tezkiresi, s.185-186

¹⁶⁶ EŞÂ, s. 31;DFSA, c.1, s.151

26) FUZÛLÎ (17. yy.)

Şu'arâ tezkireleri içinde ismi sadece Yümnî Tezkiresi'nde geçmekte olan şairimizin doğum ve ölüm tarihi belli değildir.¹⁶⁷ İsminin içinde geçtiği Yümnî Tezkiresi'nin yazarının ölüm tarihine bakarak XVII. veya daha önceki yüzyıllarda yaşadığını söyleyebiliriz.¹⁶⁸

Asıl adı Ahmed olan şairimiz, Diyarbakır'ın Çermik ilçesinde (o zamanki kasaba) doğmuş, haraç kaleminde çalışmıştır.¹⁶⁹

27) LEBÎB (MÛLÂZİM) (17. yy.)

Şu'arâ tezkirelerinde ismi sadece Sâlim tezkiresinde geçmekte olan şairimizin doğum ve ölüm tarihi belli değildir.¹⁷⁰ Sâlim Tezkiresi'nin yazılış tarihine (1134 / 1721) bakarak XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında veya daha önceki zaman dilimlerinin birinde yaşadığını söyleyebiliriz.¹⁷¹

Kaynaklarda eserlerine rastlanmayan birkaç şairimizden biri olan bu şairimiz Diyarbakır doğumlu olup mülâzım zümresindedir. Hoşsohbet ve nazik bir kişiliğe sahiptir.¹⁷²

¹⁶⁷ TGDEİS, s.153; Âgâh Sırrı LEVEND, Türk Edebiyatı Tarihi, c.1, s.301

¹⁶⁸ Yümnî Tezkiresi yazarı; Yümnî Mehmed Salih'in ölüm tarihi H. 1073 / M.1662'dir. Bkz: Âgâh Sırrı LEVEND, Türk Edebiyatı Tarihi, c.1, s.301.

¹⁶⁹ TGDEİS, s.153

¹⁷⁰ Age, s.264

¹⁷¹ Salim Tezkiresi'nin yazılış tarihi 1134/1721'dir. Bkz: Âgâh Sırrı LEVEND, Türk Edebiyatı Tarihi, c.1 s.254

¹⁷² TGDEİS, s.264

DEĞERLENDİRME

1. Bu yüzyılda yaşadığını tespit ettiğimiz Diyarbakırlı Dîvân şairi sayısı 27 adettir.
2. Bu yüzyıldaki şairlerden Diyarbakırlılığı hakkında farklı değerlendirme bulunanlar Şânî (ö.1083/1673), ‘Azîz Mahmûd ‘Urmevî (ö. 1048/1638), Nigâhî (ö.1060/1650) ve Resmî (Açıkbaş Mahmud Efendi) (ö.1077/1666)’dir. İncelediğimiz beş kaynaktan birisi Şânî’nin Vanlı olduğunu dile getirmiştir. ‘Azîz Mahmûd ‘Urmevî de İran’ın Urumiye vilayetinden Diyarbakır’a göç etmiş ve hayatının 40 yılını burada geçirmiştir. Nigâhî ve Resmî (Açıkbaş Mahmud Efendi) de Acem asıllı şairlerdir. Molla Çelebî ise Kürt asıllı şairlerdendir.
3. Bu yüzyılın Dîvân oluşturmuş şairleri şunlardır:
 1. ‘‘Ömrî (ö.1072/1661) : Dîvân’ına ulaşamamıştır
 2. İzzetî (ö. 1074/1664-1665) : Dîvân’ı kaybolmuştur.
 3. Şânî (ö.1083/1673) :
 4. Me’âlî (ö.1085/1674) :
 5. Fâmî (ö.1105/1693-94) :
 6. Şûrî (ö.1106/1694) : Dîvânı bulunamamıştır.
4. Bu yüzyılda yaşamış şairlerden Şöhretî’nin (ö.1014/1605) bir Dîvân; Resmî (ö.1077/1666)’nin de bir Dîvânçe oluşturduğu söylenmektedir. Ancak her iki şairin de bu eserlerine ulaşmak mümkün olmamıştır.
5. Bu yüzyılda yaşayan şairlerin şairlik dışında iştiğâl ettikleri meslekler şu şekilde tespit edilmiştir:
 - 1.Şöhreti (ö.1014/1605) : Devlet memurluğu.
 2. Tufeylî (ö.1020/1611) : Tüccârlık
 3. Hasan Gülşenî (ö.1024/1615) : Gülşenî şeyhliği, mutasavvıflık, mürşidlik
 4. Ğubârî (ö.1034/1624-1625) : Hattâtlık, müderrislik, kazaskerlik.
 5. ‘Azîz Mahmud ‘Urmevî (ö. 1048/1638): Nakşibendî şeyhliği
 6. Nâcî (ö.1060/1650) : Mülâzımlık, müderrislik, imâmlık, vâ‘izlik
 7. Nigâhî (ö.1060 / 1650) : Dîvân kâtipliği
 8. Molla Çelebî (ö.1066 /1655-1656): Âlim, matematikçi, kâdılkudât
 9. Vahyî (ö.1068 / 1657): Müderrislik.

10. Vücûdî (ö.1069 /1658): Kâdılık.
11. ‘Ömrî (ö.1072 /1661): Dîvân kâtipliği, kapıcıbaşılık, nişâncılık.
12. ‘İzzetî (ö. 1074 /1664-1665): Askerlik, sipâhî şairliği.
13. Resmî (Açıkbaş Mahmud Efendi) (ö.1077 / 1666): Nakşibendî şeyhliği.
14. Fehmî (ö. 1080 / 1669): Hattâtlık.
- 15.İsmâ‘îl Çelebî (ö.1080 /1669-1670): Nakşibendî şeyhliği, mûsikîşinâslık, bestekârlık.
16. Şehdî (ö.1082 / 1671): Müderrislik, müftülük.
17. Şânî (ö.1083 /1673): Dîvân-i Hümâyûn Kâtipliği, defterdârlık.
18. Me’âlî (ö.1085 /1674): Kâtiplik.
19. Nisbetî (ö. 1089 /1678-1679): Dânişmendlik, müderrislik, mevleviyet.
- 20.Mustafa Çelebî (ö.1099 /1687-1688) : Mesleği tespit edilememiştir.
21. Ümnî (Emnî) (ö.1104 / 1692): Kethüdâlık, askerlik, avcılık, hattâtlık.
22. Fâmî (ö. 1105 /1693-1694): Mahkeme başkâtipliği.
23. Şûrî (ö.1106 / 1694): Yeniçeri çavuşluğu.
24. Lebîb (Mülâzım) (ö.17. yy): Mülâzımlık.

6. Bu yüzyılın en önemli şairleri, Resmî (Açıkbaş Mahmûd Efendi), Ümnî/Emnî, Fâmî ‘dir.

7. Bu şairlerin önemleri şu özelliklerinden kaynaklanmaktadır:

* Resmî, meşhûr Nakşibendî şeyhidir. Biri Dîvânçe, 2’si tasavvuftan, 1’i tecvidden, 1’i de on iki ilimden bahseden olmak üzere 5 eser vücûda getirmiştir.

* Ümnî (Emnî), askerlik ve avcılık sanatlarındaki başarısı, av meydanlarını edebî meclislere çevirmedeki mahareti, bir dîvân oluşturmamışsa bile birçok şiir tanzîm etmedeki üretkenliğiyle 17. yy.’ın ikinci yarısının en meşhur kişiliklerinden ve şairlerinden biri olmuştur.

* Fâmî, “Kitâb-ı Ferâiz” adında İslâm miras hukukuyla ilgili bir eseri 3.000 beyit olarak Türkçe’ye çevirmiştir.

8. Bu yüzyılda da mutasavvıf şairler yetişmiştir. 16. yüzyılın ağırlıklı olarak Gülşenîlik Tarikatine bağlı mutasavvıf şairlerinden farklı olarak bu yüzyıldaki mutasavvıf şairler, yani ‘Azîz Mahmûd ‘Urmevî, Resmî, İsmâ‘îl Çelebî ve Mustafa Çelebî Nakşibendî Tarikatine bağlıdır. ‘Azîz Mahmud ‘Urmevî, 17. yüzyıl Diyarbakır’ının en meşhur Nakşibendî şeyh şairidir. Yüsrî/Yesrî de bu yüzyılın mutasavvıf şairlerindedir.

9. 17. yüzyıla damgasını vuran Sebki Hindî akımı ile 17. yüzyılın sonlarında Nâbî ile etkisini hissettiren hekimâne anlayış bu yüzyılda yaşayan Diyarbakırlı şairleri de etkilemiştir. Hekimâne anlayışın etkisi daha çok olmuştur. Vahyî (ö.1068/1657) ağırlıklı olarak Sebki Hindî'den; Vücûdî (ö.1069/1658) ve Ümnî (Emnî) de (ö.1104/1692) ağırlıklı olarak hekimâne anlayıştan etkilenerek şiirlerini oluşturmuşlardır.

10. Osmanlı coğrafyasının genelinde görülen nazîrecilik geleneği Diyarbakır'da kendini göstermiş, şairler birbirlerinin şiirlerini tanzîr, gazellerini tahmîs etmişlerdir. En çok tanzîr ve tahmîs edilen Yûsuf Nâbî ve Âgâh olmuştur.

11. Resmî (ö.1077/1666) Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç dilde; Fehmî (ö. 1080/1669) ve İsmâ'îl Çelebî (ö.1080/1669-70) de Türkçe ve Farsça olmak üzere iki dilde şiir yazmışlardır.

12. İslâmî ilimler, beyân, me'anî, mantık, geometri ve astronomiye dair 6 eseri bulunan ve bu eserlerinin birçoğu şerhedilmiş olan Molla Çelebî'nin şiirlerinden sadece Farsça bir beyti elde edilmiştir. 'İzzetî ve Lebîb (Mülâzım)'ın şiirlerinden ise hiçbir örnek elde edilememiştir.

13. Yüzyılın hayatı hakkında bilinenlerin en az olduğu, en silik şairleri, ölüm tarihleri bile tespit edilemeyen Füzûlî ve Lebîb (Mülâzım) olmuştur.

III. BÖLÜM

18. YÜZYIL DÎVÂN ŞÂ‘İRLERİ

1) HAMDÎ (ö. 1115 / 1703)

Asıl adı Ahmed Çelebî olan şairimiz 1030/621 yılında Diyarbakır’da doğmuştur. Öğrenimini tamamladıktan sonra ticarete atıldığından hali vakti yerinde olan şairimiz şiire ve şairlere ilgi göstermiş, tekellüften uzak güzel şiirler yazmıştır.¹

Şevket-i Buhârî’nin hayallerine ilişkin;

“Bizler hayâl-i taze-nükâta rübûdeyiz
Şevket-misâl sanma hemân reng ü bûdeyiz” beytini,

Tâlib-i Âmülî’nin hüsn-i edası hakkında da;

“Sühande tâlib-i hüsn ü edâyız ey HAMDÎ
Garîb lafz ile sâde hayâli istemezüz”

beytini söylemesinden İran Edebiyatına da salâhiyetle vakıf olduğunu anladığımız Hamdî, aynı zamanda zarîf, sohbeti sevilir, latîfeci, hazır cevap bir şairdir. Bu özelliklerine, sanat oyunları ve nesir simetrisi içinde tezkireler de işaret etmektedirler.²

“Hamdî gibi sâgar-keş-i her meclis olan pîr
Hasret mi çeker fevti-i eyyâm-i şebâba”

tarzındaki bazı beyitlerinden, ihtiyarlık günlerinde bile eğlenceden, yârân meclislerinden vazgeçmeyen, tatlı dilli bir şair olduğu sonucunu çıkardığımız Hamdî

¹ Tezkire-i Safâî, c.1, s.102; EŞÂ, s. 18; Sicill-i ‘Osmânî, c.2, s.590; TGDEİS, s.179; DFSA c.1, s.151

² DFSA, c.1, s.152

tarih düşürmede de büyük bir ustalık sergilemiştir. Safâî, şairimizin iki târîh beytini tezkiresine kaydetmiştir ki bunlardan ilki zamanın Haleb-i Şehbâ müftüsü Kevâkib-zâde'nin ölüm tarihi için diğeri de kibârdan birisinin Ahmed adındaki oğlunun sünnet tarihi için düşülmüştür.³

TÂRÎH 1

Ref'-i âh ile müverrih dîdiler târîhin
Düşdi evc-i Haleb'ün kevkebi hâk-i pâke

TÂRÎH 2

Geldi tebrîkine bir pîr, dîdi târîhin
Sünnet-i Ahmed'i i'lâna sezâ sûr aldı

Müretteb bir dîvânı olmayan şairimiz şiirlerinde en çok çağdaşı Urfalı Nâbî'in tesiri altında kalmış gözükmekle beraber, Diyarbakır'ın özellik ve güzelliklerinden de etkilenmiş, bu özellik ve güzellikleri mensubu olduğu edebiyat ekolünün imkanları çerçevesinde eserlerine de aksettirmiştir. Şairin, Diyarbakır'da, Dicle kıyılarında yaşamış olanlarca daha derinden hissedilecek olan ve yaşayanına Diyarbakır bostanlarının hasretini duyuracak olan, Dîvân Edebiyatı'nın pek de hayatî olmayan soyut doğa tasvirleri yanında oldukça canlı duran aşağıdaki güzel şiiri bu hususa bir örnek olarak gösterilebilir⁴

BUSTÂN ŞİİRİ

Adı bûstân, bir güzel dilberdür el-hak sebz-gûn
Cûy-i Şatt olmuş, meyânunda ânun zerrîn kemer

Bir iki şems-i felek, ânun hezârân şemsi var
Seyr-i bûstân eylesen 'ibretle ey sâhib-nazar

Olalı şem'-i şebistân ânda bir bûstân-fürûz
Şeb-çerâğ-i mâhı istemez geceyle tâ seher

Bû bağışlar her şemâme 'anber-i eşheb gibi
Yemyeşil bûstân yatur bir Bahr-i Ahder'dür meğer

³ Tezkire-i Safâî, c.1, s.102

⁴ DFSA, c.1, s.152

Nehr-i Şatt'dur kehkeşân bûstâna dönmüştür felek
Ânda yıldızlar keleklerdür ki kudretten biter

Gûş eden pendüm kamer-rûh bir güzelsüz gitmesin
Seyri bûstânun olur mehtâp olunca mu'teber

Her kavun bir kûzedür şerbetle pür bûstânda
Sâha-i Âmid olur bir şekkeristân, serteser

Bir güzeldür bûstân kim hatt-ı nev reyhânlığı
Nâmına HAMDÎ kavun karpuz deyü şekker satar

Şairin edebî kudreti hakkında tam bir fikir edinebilmek için Urfalı Nâbî'ye yazdığı nazîrelere ve gazellerine bakmak gerekecektir.

GAZEL

-Yusuf Nâbî'ye Nazire -

Ey nûkhet-i gül, bâğ-ı vefâdan mı gelürsün
Yoksa eser-i feyz-i sabâdan mı gelürsün

Âfâka ziyâ verdi bugün pertev-i hüsnün
Ey mihr-i dil-efrûz, semâdan mı gelürsün

Olmuş yine ağıştâ be-hûn tavsên-i nâzum
Ey rehzen-i 'uşşâk gazâdan mı gelürsün

Sa'y ile gönül Ka'be-i maksûda erişdün
Bu zevk u sürûr ile Safâ'dan mı gelürsün

Kand-âver imiş hâme-i tab'-i dil-i HAMDÎ
Sen Nâbî-i şîrîn-edâdan mı gelirsün ⁵

⁵ DFSA, c.1, s.153

GAZEL

‘Âşık hayâl-i dilber ile vasl-cû gerek

Mir’ât-i dilde ‘aks-i rû-be-rû gerek

Pervâne-vâr şem‘e yakıl, etme keşf-i râz

Kâmil, reh-i hakikatde bî-güft ü gû gerek

Yâd-i ruhunla pâyine eşkim revân olur

Çünkî nihâl-i gülşene her demde su gerek

Dil çâk çâk-i hançer-i hecründür ey sanem

Târ-i nigâh-ı merhametünle refû gerek

Tâk-ı zebercede yazılurdu nazîresi

Tab-‘i selîm-i HAMDÎ’ye bir tâze rû gerek⁶

2) AHMED FÂHİM (ö. 1117 / 1705)

Mollalık lakabının yanında kömür ticaretiyle uğraştığından bir de Fâhim lakabını alan Molla Ahmed Fâhim’in ne zaman doğduğunu bilemiyoruz. 1117/1705 yılında ölen şairimizin, çağının şairleriyle müşâ‘areleri olup aşağıdaki beyitler kendisine aittir.⁷

Bir serv-i nev-resîdeye üftâdedir gönül

Bend-i fenây-i dehrden âzâdedür gönül

Bir câlis-i serîr-i hevâdır misâl-i bû

Şehr-i diyâr-i mihnete şeh-zâdedür gönül

3) NİHÂNÎ (ö. 1116 / 1704-05)

17.yy.’ın sonlarında ve 18.yy.’ın başlarında şöhreti yayılmış Diyarbakırlı⁸ şairlerden olan Nihânî’nin asıl ismi Hasan’dır.⁹ Memleketinde tahsil görerek devrinin

⁶ Age, c.1, s.153

⁷ EŞÂ, s. 44;DFSA, c.1, s.154

⁸ Sicill-i ‘Osmânî, c.2, s.618; DFSA, c. 1 s.154

⁹ Nihânî’nin ismi –şöhretiyle beraber- bazı kaynaklarda “Hasan Efendi” şeklinde (Bkz: Sicill-i Osmanî c.2, s.618); bazı kaynaklarda da “Hasan Çelebi” şeklinde geçmektedir. (Bkz: EŞÂ, s. 59;DFSA, c.1, s.154)

şairleri ve müderrisleri arasına katılmış, İdrîs Ağa adında birisinin damadı olmuştur.¹⁰ Tahsîl için Diyarbakır'a gelen meşhur Urfalı şair Nabi'ye mihmândarlık yaptığı ve onun gazellerine tahmîsler yazdığı söylenen Nihânî 1116/1704 tarihinde vefat etmiştir.

Aşağıdaki gazeller kendisine aittir:

GAZEL

Katre katre eşk-i hasret etede ter dâmenüm
Çâk çâk etdüm gaminden subha dek pîrâhenüm

Lahza lahza âh-i âteş-bârdan her bârika
Şu'le şu'le zer-feşân etdi şehâ pîrâmenüm

Hîre hîre dîdeler olmuş hayâl-i zülf ile
Halka halka oldu her bir pâresi bir me'menüm

Rîze rîze dâne-i eşküm akar bu dîdeden
Şerha şerha eyledi elmas-vârî hep tenüm

Fırka fırka kûy-i yârı etmesün ağyâr seyr
Vara vara gitmesün elden NİHÂNÎ meskenüm ¹¹

4) GÜZÂRÎ (ö. 1118 / 1706)

Eşrâftan bir ailenin çocuğu olarak¹² Diyarbakır'da dünyaya gelen şairin doğum tarihi tespit edilememiştir. Ölüm tarihinin yanı sıra, Urfalı Nâbî (1626-1712) ve Âgâh (ö.1141/1728) ile birlikte konuk olduğu Diyarbakırlı meşhur şair Ümnî (1640-1693)'nin

“Olmazuz peyrev-i Nâbî vü Güzârî, Ümnî
Peyrev-i Âgâh, üstâd ki derler o bizüz” ¹³

beytine bakarak söz konusu şairlerle çağdaş olduğunu ve dolayısıyla da 17.yy.'ın ortalarına yakın bir zaman aralığında doğmuş olacağını söyleyebileceğimiz şair, hiç gurbete çıkmamış, ömrünü şehirdeki evinde ilim ve edebiyatla uğraşmakla geçirmiştir.

¹⁰ Sicill-i 'Osmânî, c.2, s.618

¹¹ DFSA, c.1, s.154; EŞÂ, s. 59

¹² DFSA, c.1, s.154

¹³ Age, s.154

Aşağıdaki gazel kendisine aittir:

GAZEL

Gam-i dehr ile dil-âzâd ki derler o bizüz

Hâtır-i derd ile âbâd ki derler o bizüz

Tîşe-i âh ile berbâd ederiz nüh feleki

Kûh-kenden dahî üstâd ki derler o bizüz

Günde bin nakş ile tasvîr ederiz kendimizi

Sun‘-i tasvîrde Bihzâd ki derler o bizüz

“Men ‘Aref” sırrı ki var biz ânı fehm eylemişüz

Feyz-i esrâr ile irşâd ki derler o bizüz

Biz GÜZÂRÎ kulunuz ey şeh-i hurşîd-i cemâl

Şa‘ir-i dehr-i nev-îcâd ki derler o bizüz ¹⁴

5) TALİB (Mehmed) (ö. 1118 / 1706)

Diyarbakır’dan göç ederek Bursa’ya yerleşmiş bir ailenin çocuğu olduğundan başta Safâî, Belîğ, Mehmed Siraceddîn tezkireleri olmak üzere birçok eserde Bursalı olarak gösterilen şair¹⁵ Diyarbakır’da dünyaya gelmiştir.¹⁶

Şevket Beysanoğlu, şairin ailesinin Diyarbakır’dan Bursa’ya göç sebebini ve şairin Bursalı sayılışının yanlışlığını şöyle anlatmaktadır:

“...Pederleri Diyârbekirli Mollâ Çelebî’den (ö.1066/1655) okumuş ve Şeyh ‘Azîz Mahmûd ‘Ûrmevî Hazretlerine intisap etmiş idi. Şeyhin 1048/1638 senesinde Sultan IV. Murâd tarafından Diyârbekir’de idam ettirilmesi üzerine Mustafa Efendi de Diyârbekir’i terk ederek Bursa’ya gidip yerleşmiştir. Oğlu Tâlib de babası ile birlikte gittiğinden, Belîğ ve Mehmed Siraceddîn tezkirelerinde bir yanlışlık eseri olarak şairimizin doğum yeri Bursa olarak gösterilmiştir.”¹⁷

¹⁴ EŞÂ, s. 48;DFSA, c.1, s.155

¹⁵ Tezkire-i Safâî, s.313; Belîğ Tezkiresi, s.215; Hediyetü’l-‘ârifin, c.2, s.310; Güldeste-i Riyâz-ı ‘İrfân, s.482

¹⁶ EŞÂ, s. 37;DFSA, c.1, s.155; 2000’e 5 Kala Diyarbakır, s.209-210

¹⁷ DFSA, c.1, s.155

Asıl ismi Mehmed olan şairin¹⁸ babası Kürt Mustafa¹⁹ Kürt İmam olarak tanınmaktaydı.²⁰ Tahsilini Bursa’da tamamlayan şair Habîlzâde’den mülâzım olmuştur.²¹ 1685 yılında dahil müderrisi olarak Arapça okutmaya başlayan şair, 1696 yılında “sahn” payesine yükseltilmiştir.²² 1702 yılında Kütahya kadısı olan şair, üç yıl sonra 1705 yılında Erzurum kadılığına atanmıştır. Bu görevindeyken vefat eden şair Bursa’ya gömülmüştür.²³

Kadılık görevinin yanı sıra musîkî ile de uğraşan şair,²⁴ Türkçe’nin yanında Arapça ve Farsça şiirler de yazmıştır. Türkçe ve Arapça manzumelerinde Tâlib mahlasını kullanan şair, Farsça manzumelerinde “Azîm” mahlasını kullanmıştır.²⁵ Güftî, Safâî, Sâlim Belîğ, Güldeste-i Riyâz-i ‘İrfân gibi birçok eserde ismine rastlanan şair²⁶ Türkçe müretteb “**Dîvân**” a sahip usta şair ve münşîlerdendir.²⁷

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Çeşm-i insâf kadar kâmile mîzân olmaz

Kişi noxsânını bilmek gibi ‘îrfân olmaz

Kayd-i zincîr-i gam-i dehrden âzâd olamaz

Mevc-i deryâ-yi mey ol meste ki sūhan olmaz

Şöyle nâdim ola kim zūhdüne zâhid dem-i ‘afv

Bî-riyâ cürm iden ol rütbe peşîmân olmaz

Zulmet-i cürmü n’ola nûr-i kerem mahv itse

Zülf-i şeb-perde-i rûy-i meh-i tâbân olmaz

¹⁸ Tezkire-i Safâî, s.313; Belîğ Tezkiresi, s.215; Hediyetü’l-‘ârifin, c.2, s.310; Güldeste-i Riyâz-ı İrfân, s.482

¹⁹ Hediyetü’l-‘ârifin, c.2 s.310

²⁰ Tezkire-i Safâî, s.313

²¹ TGDEİS, s.500

²² DFSA, c.1, s.155

²³ Tezkire-i Safâî, s.313; Hediyetü’l-‘ârifin, c.2, s.310; TGDEİS, s.500

²⁴ Tezkire-i Safâî, s.313

²⁵ DFSA, c.1, s.155; 2000’e 5 Kala Diyarbakır, s.209-210

²⁶ TGDEİS, s.500

²⁷ Hediyetü’l-‘ârifin, c.2, s.310; TGDEİS, s.500

Sadef-i dest-i tehîdür dürer-i gufrândan
Ol ki gavvâs-i dil-i külzûm-i ‘isyân olmaz

Âna ter-dâmenî-i girye-i mestâne gerek
Zühd-i hüşk âdeme sermâye-i ğufrân olmaz

Gonçe-i kâmi temâşâyâ zamân var TÂLİB
Leb-i ümmîd her eyyâmnda handân olmaz²⁸

GAZEL

Reng-i mey-i nâbı ruh-i dil-dârda gördüm
Ben neşve-i sahbâyı leb-i yârda gördüm

Pâ-beste-vü dil-haste yatur zâr ü perîşân
Murg-i dili ol zülf-i siyeh-kârda gördüm

Ya‘kûb-sıfat gelse gözümnden n’ola hûn-âb
Ben Yûsuf’um aġyâr ile bâzârda gördüm

Döndüm felekin mansab u câh-i hevesinden
Ol mâhı bugün halka-i ezkârda gördüm

Bir mug-peçenün bendesi olmuş gibi TÂLİB
Zîrâ ânı dün hâne-i hummârda gördüm²⁹

6) RÂMİŞ (ö. 1120 / 1708)

17.yy.’ın ikinci yarısında yetişmiş olan şair, doğum tarihi tespit edilemeyen Diyarbakırlı şairlerimizden biridir. Doğum tarihinin yanı sıra asıl ismi de tespit edilemeyen şair, şiirlerinde “Râmiş” mahlasını kullanmıştır.³⁰ Söz konusu mahlası edinmesinin sebebini, şiirlerinin mevcut bir adaşının şiirleriyle karıştırılmasını önlemek olarak açıklamış olan şair, geçimini sağlayacak meslek olarak ticareti seçmiştir. Ticaretle uğraştığı dükkanını Âgâh (1630-1728), Hâşim (ö.1160/1747), Vâlî

²⁸ EŞÂ, s. 37;DFSA, c.1, s.156

²⁹ Tezkire-i Safâî, s.314

³⁰ TŞÂ, c.1, s.376; DFSA, c.1, s.157

(ö.1151/1738), Urfalı Nâbî (1626-1712), Sâbit ve Şinâsî gibi şairlere bir çeşit şairler derneği olarak kullandıran ve bundan dolayı, söz konusu şairlerin manzûmelerinde kendisinden çokça bahsedilen biri halini alan şair, 1120/1708³¹ yılında Diyarbakır'da ölmüştür.³²

Aşağıdaki parçalar kendisine aittir.³³

GAZEL

Şekvâ-i cevri-i yâr ile pürdür dehânımız
Ammâ şikâyet etmeğe yokdur zebânımız

Bezm-i ezelde nüsha-i mihr-i muhabbetüz
Dânistedür nikâtı ile küdekânımız

Esb-i merâm ser-zede-i kânum olmasun
Semt-i rizâna vermesen ger 'inânımız

Olduk metâ'-i vaslı hırîdâr-i cân ile
Verdük o yolda bûse-bahâ nakd-i cânımız

Dârü'ş-şifâ-i vasl-i dil-ârâya mahremüz
Pürdür devâ-i 'iyş ü tarâble dükkânımız

Pejmürde olsa her ne kadar gülşenüm yine
Cünbüş-fezâ-i bâğ-i cinândur hazânımız

RÂMİŞ müsahhar oldu bize milket-i sühan
Verdi hirâs 'âleme tîğ-i zebânımız

GAZEL

Bahâr erse yine dilberler ile 'azm-i cû etsem
Safâ-i hâtır üzre seyr-i gül-nûş-i sebû etsem

³¹ Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ'ilî Metin ve Muhteva, s.189-190

³² TŞÂ, c.1, s.376-379; EŞÂ, s. 23; DFSA, c.1, s.157

³³ TŞÂ, c.1, s.376-379; DFSA, c.1, s.157-158

Düşürsem dâmgâh-i hâba yâri bûse-çîn olsam
O meh-rû dil-rübâdan bârî def'-i ârzû etsem

Derûnumda olan tamga-i 'ışkun haşr'e dek çıkmaz
Hezârân kere ger hûn-i cîğerle şüst-i şû etsem

Benüm ey dil derûnum zahmı bihbûd olmadan kaldı
Sağalmaz zahm-i kilik-âsâ eğer bin kez rûfû etsem

Nene yetmez senün âzâdelik her dûna ey RÂMIŞ
Temennâ-i hatâ-i mahz olur ger ser-fürû etsem

7) AHMED VERDÎ ÇELEBÎ (ö. 1130 / 1717)

Ne zaman doğduğunu tesbit edemediğimiz Ahmet Verdi Çelebî, III. Sultan Ahmed (1703-1730) devrinin şöhretli bestekârlarından biri olmasının yanında Dîvân şairidir. Diyarbakır'daki kuyumculara kahyâlık yaparak geçimini sağlayan ve Büyük Ahmed Verdî Çelebî olarak da bilinen şair 10 tane kadar eser bestelemiştir. Çeşitli makamlarda bestelenmiş olan bu eserler mûsikî erbâbından hayli takdir toplamıştır.³⁴

Aşağıdaki kıt'a kendisine aittir:

KIT'A

Rûyine benzedecek bağda bir gül yoğ iken
Ne hatâ eylediler zülfüne şeb-bû dediler

Bilmedim aklımı kimdir dağıdan başımdan
Kimi kâkül, kimi perçem, kimi gisû dediler³⁵

8) HİCÂZÎ (ö. 1130 / 1717)

Hacca gitmiş olduğundan önceleri Hâcî mahlasını benimseyen ve kullanan; sonraları ise 'İmâdüddîn Semerkandî'nin işaretiyle "Hicâzî" mahlasını benimsemeye ve kullanmaya başlayan şairin asıl adı Ahmed'dir. Ne zaman doğduğu bilinmeyen ancak ölüm tarihine bakılarak 17. yy.'ın ikinci yarısı ile 18.yy.'ın ilk çeyreğinde yaşadığı

³⁴ EŞÂ, s. 61; "Diyârbekir'in Klasik Türk Müziğindeki Mevki'i", Zafer Gazetesi, 1/2/1954, s.3; DFSA, c.1, s.161-162; 2000'e 5 Kala Diyarbakır, s.210

³⁵ EŞÂ, s. 61; DFSA, c.1, s.162

söylenilecek şair, hayatının önemli bir kısmını İran, Revân³⁶ ve Nahçıvan'a yakın serhat şehirlerde geçirmiştir. Nihayet Nahçıvân'a yakın bir sınır boylarında bulunduğu sıralarda 1130/1717 yılında vefat etmiştir.³⁷

Edebiyatın yanında tarih ilminde ve satranç oyununda geniş bir bilgiye ve yaygın bir şöhrete sahip olan şair aynı zamanda mûsikîşinâstır. Tekke mensupları arasına katılan şair, çok dokunaklı ilahî ve murabba'ların yazılıp bestelenmesine imza atmıştır. Esas ününü yakından tanıdığı adet ve inanışlarını sevmediği Şî'îler ve Safevî şahları aleyhine yazdığı hicviyelere borçlu olan şair, hiciv oklarının çoğunu Şah Abbas'a yöneltmiştir.

Kâfile-i Şu'arâ'da³⁸ bu husus şu şekilde kayıtlıdır:

“Birçok hicviyâtı ve sâir âsârı bazı mecmu'alarda bu hakîrin dahi mütâla'a-güzârı olmuştur. Hicviyâtının ekserisi müddet-i saltanatında devlet-i Osmaniye ile muhârip olmak gibi bir tarîk-i hatâyı iltizâm eden Şah 'Abbâs ile 'avânesi hakkında olması, bununla beraber ibdâ-i Şi'iyet perdesi altında ittihâd-ı İslâmı tefrikadâr eden Şah İsmâ'il-i Safevîden itibaren te'essürnâmeler (mersiyeler), şütûm-nâmeler (küfür yazıları) yazması bir şâ'ir-i hamiyet-pirâ (vatansever) olduğu gösteriyor.”³⁹

Bütün Safevî şahları hakkında yazdığı hicviyelerin sonunu;

“Şâh-i surh-serân bi-'avnillah

Tutula leşker-i zafer-esere

Saltanatla memâlik-i 'acem

Erişe padişah-ı berr u bahre (Osmanlılara)”⁴⁰

duâsıyla bitiren şairin ölümünden sonra ele geçen yazmaları arasında Şah Abbas'a dair hicviyeleri de görüldüğünden –muhtemelen şah yanlılarınca- şiirlerinin çoğu imha edilmiştir.

³⁶ Ermenistan'ın başkenti Erivan'a eskiden verilen isim (BŞ)

³⁷ TŞÂ, c.1, s.209; DFSA, c.1, s.164

³⁸ Çaylak Tefvik olarak da bilinen Mehmed Tefvik'in (ö. 1311/1892) 1290/1873 yılında yazdığı Şu'arâ Tezkiresi. (Geniş bilgi için Bkz: Âgâh Sırrı LEVEND, Türk Edebiyatı Tarihi, TTK Basımevi, Ank.-1998, c.1, s.345-348)

³⁹ TŞÂ, c.1, s.209-211

⁴⁰ Age, c.1, s.210; DFSA, c.1, s.164

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Ey la‘l-i lebün mazhar-i enfâs-i Mesîha
Mazmûn-i kelâmında ‘iyân mu‘ciz-i Îsâ

Hâk-i kademün sürme-i erbâb-i basîret
Gird-i siyehün merdümek-i dîde-i bînâ

Bir lem‘asîdur pertev-i envâr-i cemâlün
Kim mihr ile meh oldu sipîhr üzre hüveydâ

Bir dürr-i girân-mâyesisün bahr-i ‘ulûmun
Kim iki cihân içre bulunmaz sana hem-tâ

Yüz sürmek için Ka‘be-i kûyüne HİCÂZÎ
Sa‘y eyleyerek geldi kabûl et ânı şâhâ ⁴¹

MATLA‘ BEYTİ

Gözler kamaşur mihr-i rûh-i yara bakılmaz
Gün gibi güzelleşmiş o meh-pâre bakılmaz

MATLA‘ BEYTİ

İki kaşun arasında hâlünü ey serv-nâz
Rûm’a çıkmış, der, gören bir Hindû-i şemşîr-bâz

9) HÂLİD (ö. 1131 / 1718)

Doğum tarihinin yanı sıra asıl adı da tespit edilemeyen şair, ölüm tarihinden de anlaşılacağı üzere 17. yy.’ın ikinci yarısında yetişmiştir. Önceleri ilim tahsiliyle uğraşp çağının arifleri arasına katılan şair; daha sonraları bahçeciliğe olan merakı yüzünden ziraatle uğraşmaya başlamıştır.⁴² Sahipsiz arsaları imar ve ihyâ etmekle, onlarda kuyular açtırıp onları sebze ve meyve ekimine uygun hale getirmekle memleket ziraatine

⁴¹ Hicâzî mahlasıyla yazılan ilk gazel olup ‘Îmâdüddîn Semerkandî’yi övmek amacıyla yazılmıştır. Bkz : TŞÂ, c.1, s.209-211

⁴² EŞÂ, s. 19; DFSA, c.1, s.166

katkıda bulunan şair, bu yolla epey zengin olmuştur.⁴³ Ziraatin yanı sıra şiirle de uğraşan şair, nihayet 1131/1718 yılında vefat etmiştir. Şair, Diyarbakır'da medfündür⁴⁴

Şairin edebî yönüyle ilgili olarak Ali Emîrî, TŞÂ adlı eserinde şunları kaydetmektedir: **“Fazl ve kemâl ashâbından olmak hasebiyle tanzîm-i eş‘âr husûsunda dahi sahib-i iktidâr ve silsile-i şu‘arâ-i mevcûde ile hembezm-i ülfet ve i‘tibâr idi”**⁴⁵

Aşağıdaki gazeli de sözkonusu tezkirede kayıtlıdır.

GAZEL

Meclis-fürû‘-i kasr-i ‘adendür çerâğımız
Bilmez nesîm-i lâle-i şu‘le damağımız

Güm-küşte râh-i vâdî-i ‘aşkız ki tâ ebed
Hâb-i ‘ademde ede meger seyr-i bâğımız

Olmaz nasîb-i çeşm-i nigâh-perver-i vücûd
Hâl-i ‘ademde ede meger seyr-i bâğımız

Ey ‘Îsâ etme destüni âlûde-i devâ
Arturma dâg-i ber-ser-i bâlâ-i dâğımız

Etdün vücûdu sürme-i çeşm-i ‘adem henüz
Râb-i talebde olmadı HÂLİD ferâğımız⁴⁶

10) EMÎRÎ (ö. 1137 / 1725)

1035/1626 yılında⁴⁷ Diyarbakır'da dünyaya gelen⁴⁸ şairin asıl ismi Mehmed'dir.⁴⁹ Nesebi yedinci tabakada Seyyid Emîr Hazretlerine (Seyyid Nesîmî) ve yirmi yedinci tabakada Seyyidü’ş-Şühedâ İmâm Hüseyin İbn-i ‘Alî el-Murtazâ’ya

⁴³ TŞÂ, c.1, s.258

⁴⁴ DFSA, c.1, s.166; Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’ilî Metin ve Muhteva, s.56-57

⁴⁵ TŞÂ, c.1, s.258

⁴⁶ Age, c.1, s.258; DFSA, c.1, s.166

⁴⁷ DFSA, c.1, s.167; Şuayb KARAKAŞ, Süleyman Nazif, s.27

⁴⁸ Belîğ Tezkiresi, s.18; TGDEİS, s.114

⁴⁹ Râmiz ve Âdâb-i Zurafâsı, İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks-Sözlük, Sadık ERDEM (hzl) , Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, AKM Yayınları, S.79, Tezkireler Dizisi, S.1, Ankara-1994, s.11; EŞÂ, s. 11

ulaştığından⁵⁰ Seyyid Mehmed olarak da bilinen⁵¹ ve bu yüzden şiirlerinde Emîrî mahlasını kullanan⁵² şairin isminin Şeyhî'nin Vekâyi'ül-fuzalâ'sında⁵³ ve Sicill-i 'Osmânî'de⁵⁴ Emrullâh olarak geçmesi yanlıştır. Alî Emîrî, şairin isminin tezkirelerin tümünde ve şairin kendi el yazısıyla yazdığı ketebelerinde Mehmed olarak geçtiğini özellikle belirtmiştir.⁵⁵

Abdullâh adında bir zatın oğlu olan şair,⁵⁶ ilköğrenimine memleketi Diyarbakır'da Sülûkiyye Medresesi'nde başlamıştır. Zamanının değerli ilim adamlarından dersler alarak bilgisini genişleten şair, Diyarbakır'ın mümtâz âlim ve şairlerinden biri olmuştur.

Millet Kütüphanesi'nin kurucusu, şair, münekkit, edebiyat tarihçisi Ali Emîrî'nin dedelerinden olan Mehmed Emîrî Efendi,⁵⁷ kendisine verâsetle intikal eden büyük bir servete sahip olduğundan memurluğa iltifât göstermemiş, yöresindeki ipekli kumaşların geliştirilip işletilmesi ticaretiyle uğraşmıştır.⁵⁸

Döneminin zengin tüccarlarından biri olan şair, ticarete yatkın gençlere sermaye desteğinde, maddî sıkıntı içinde bulunan genç alim ve şairlere, dul ve yetimlere de maddî ve manevî yardımda bulunmuştur. Kaynakların, çevresinde cömertliği ve yardımseverliğiyle tanındığını rivayet ettiği şair, özellikle âlim ve şairleri himâye etmesiyle ün salmıştır.

Yüz yıla varan ömründe Diyarbakır dışına çıkmamış olan Mehmed Emîrî Efendi, uzun müddet Arapça ve Farsça öğretmenliği yapmıştır. Her zaman edîblerin ve mûsikî üstâdlarının meclisinde bulunan şair, Diyarbakır'a atanan valilere musahiblik ve müsteşarlık yapmış, şehre gelen serdâr paşaların “nedîm-i mahrem”i (sırdaş) olmuştur.⁵⁹

Hayattayken bazı evladını kaybeden şair, Mustafa Çelebî ve Ahmed Çelebî adlarında iki evlat bırakmış, onlar da kendisi gibi ârif ve edîplerden olmuşlardır. Şairin

⁵⁰ TŞÂ, c.1, s.48

⁵¹ Hediye-tü'l-ârifin, c.2, s.318

⁵² TGDEİS, s.112-113

⁵³ Özgen FELEK, “Mehmed Emîrî Efendi ve Şiirleri”, Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, c.9, S.1, Elazığ-1999, s.154

⁵⁴ Sicill-i 'Osmânî, c.2, s.481

⁵⁵ Kasım HAYBER, “Tezkire-i Şu'arâ-i Âmid” Erciyes Üniv., SBE, Yayınlanmamış YLT, Kayseri-1996, s.55-56

⁵⁶ Hediye-tü'l-ârifin, c.2, s.318; DFSA, c.1, s.167

⁵⁷ Mehmed Emîrî Efendi, Alî Emîrî'nin beşinci kuşaktan dedesidir. Diğer bir deyişle Mehmed Emîrî Efendi, Ali Emîrî'nin dedesinin dedesinin babasıdır. (Bkz: Özgen FELEK, Mehmed Emîrî Efendi ve Şiirleri, s.55)

⁵⁸ Sicill-i 'Osmânî, c.2, s.481; TGDEİS, s.114; Râmiz ve Âdâb-i Zurafâsı, s.11

⁵⁹ TŞÂ, c.1, s.49

orta yaşlarına yetişen ve özellikle şairin oğlu Mustafa Çelebî (ö.1151/1738) ile aynı meclislerde bulunan meşhur Diyarbakırlı şair Hâmî-i Âmidî (ö.1160/1747) şairin oğullarının seçkin kişiliklerini özellikle belirtir.⁶⁰

15 Şa‘bân 1137/29 Nisan 1725 yılında vefat eden şair, Kanlı Göl denilen yerdeki bir tepeye defnedilmiştir.⁶¹ Cenazesine Diyarbakır Valisi Arif Ahmet Paşa, Âgâh, Hâmî, Lebîb Abdulğafûr ve Çâkerî gibi dönemin Diyarbakırlı şairleri ile birlikte pek çok edîb ve faziletli kişinin de aralarında bulunduğu büyük bir cemaat katılmıştır. Bazı dostları şairin ölümüne aşağıdaki beyti târîh olarak düşürmüşlerdir:

“Cevlân-gehi oldu bâğ-i lâhût
Târîh denildi ‘terk-i nasût’ ”⁶²

a. Edebî Kişiliği ve Eserleri:

Mehmed Emîrî Efendi, Diyarbakır’ın yetiştirdiği önemli şairlerdendir. Sâlim, Safâî, Belîğ, Râmiz ve Ali Emîrî’nin tezkireleri olmak üzere beş tezkirede şairin ismine rastlanmaktadır.⁶³

Kazasker Sâlim Efendi, şairin Emîrî mahlasını almasını, şairlikte şöhrete ulaşmasını ve eserlerinin (şiirlerinin) çokluğunu şu cümlelerle dile getirmiştir:

“...miyân-i hayl-i şu‘arâda bir emîr-i sâhib-livâ-i fesâhat olmağın mahlas-ı merkûmı ihtiyâr ve bu lakabla şöhret-şi‘âr olmuşlardır. ...‘Asrun şu‘arâ-i pür-gû ve vaktin merd-i sefid-rûlarındandır.”⁶⁴

Safâî ise Mehmed Emîrî’nin çağının mahir şairlerinden biri oluşunu şu şekilde ifade etmektedir:

“...evâil-i hâlinde tahsîl-i dest-mâye-i ‘irfân ile ‘asrun şu‘arâsı zümresine dâhil olmağla gerçekten şâ‘ir-i mâhirdür.”⁶⁵

Şairin edebî yönüyle ilgili Belîğ Tezkiresi’nde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu tezkirede şairle ilgili verilen bilgi, şairin Diyarbakırlı (Âmidî) oluşuyla örnek olarak verilen dört beyitlik bir gazelinden ibarettir.⁶⁶

⁶⁰ Özgen FELEK, Mehmed Emîrî Efendi ve Şiirleri, s.55

⁶¹ TŞÂ, c.1, s.50; Şevket BEYSANOĞLU, DFSA, c.1, s.16’da şairin medfûn bulunduğu mezarlığın kaldırılarak arsa haline getirildiğini ve şairin mezarının da bu kaldırılma sonrası kaybolduğunu yazmaktadır.

⁶² TŞÂ, c.1, s.50; Şuayb KARAKAŞ, Süleyman Nazif, s.27

⁶³ TGDEİS, s.112-113-114; Râmiz ve Âdâb-i Zurafâsı, s.11-12; Belîğ Tezkiresi, s.18; Sâlim Efendi, Tezkiretü’ş-Şu‘arâ, Süleymaniye Kütüphanesi, Es‘ad Efendi Bölümü, No : 3872, İstanbul-1315, s.144

⁶⁴ Sâlim, Tezkire-i Şu‘arâ, s.144

⁶⁵ Tezkire-i Safâî, s.31

Arab-zâde Hüseyin Râmiz, Âdâb-ı Zurefâ adlı tezkiresinde şairin kültürlü ve şöhretli bir söz ustası oluşunu “emîrû’l-keâm” ve “bâr-i ‘irfânı zâhir bir şa‘ir-i be-nâm” ifadeleriyle dile getirir.⁶⁷

Mehmed Emîrî hakkında en geniş malûmatı veren Alî Emîrî, şairin sahip olduğu şöhreti tespit ederken şairi diğer şairlerle karşılaştırır, başından geçen bir olayı aktarır. Ali Emîrî’ye göre Mehmed Emîrî’nin isminin Sâlim, Safâî ve Râmiz tezkirelerinde geçmesi, Hâmî gibi meşhur bir ismin bu tezkirelerden Sâlim ve Safâyî’de geçmemesi Mehmed Emîrî’nin şöhretinin birinci delilidir. Âgâh-i Semerkandî gibi büyük bir isme Vekâyî’ül-Fuzalâ adlı eserinde yer veren Şeyhî’nin aynı eserde Mehmed Emîrî’ye de yer vermesi Mehmed Emîrî’nin şöhretinin ikinci delilidir. Mehmed Emîrî’nin şöhretinin üçüncü delili de Ali Emîrî’nin başından geçen bir olaydır. Ali Emîrî, Selanik, Yanya ve Yemen’de bulunduğu sıralarda şairin “Aşka isti’dâdın olsun dil-rübâdan çok ne var” mısrasının bilinip okunduğunu gördüğünü, Rumeli Beylerbeyliği pâyelilerinden Hızrî Pâşâ’nın da bu mısrayı bildiğini ve kendisinden mısranın yer aldığı gazelin tamamını istediğini belirtir. Gerçekten de Ali Emîrî’nin başından geçen bu hadise, hayatında Diyarbakır dışına çıkmamış bir şairin vefatından bir iki yüzyıl sonra dahi yaşadığı yerden çok uzaklarda şiirlerinin biliniyor olması şairin şöhretini göstermesi açısından önemlidir.⁶⁸

Ali Emîrî’nin görüşlerine paralel olarak şiirlerinin birçok mecmû’ada yer almasını Mehmed Emîrî’nin şöhretine yeterli delil sayan Sadettin Nüzhet ERGUN, “**Türk Şairleri**” adlı eserinde şairle ilgili şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“Pürüzsüz bir lisânla âşıkâne ve hekimâne şiirler yazan Emîrî’nin cidden kudretli bir dîvân şa‘iri olduğu muhakkaktır.”⁶⁹

Olgun kişilerin bu dünyada yararlı bir eser bırakması gerektiği, eser sahiplerinin zaman içinde unutulmayacağı, arkasında hayırlı bir eser bırakmayanların ise unutulup gideceği, kişilerin memleketine ve insanlığa hizmet etmesi gerektiği, dünyanın yalnız insanın kendi yararına sunulmadığı, çocukların tahsil ve terbiyesine dikkat edilmesi ve onların güzel ahlak ve fazilet gibi ziynetlerle süslenmesinin mutlak gerekli olduğu gibi görüşlere sahip olmasından⁷⁰ çağdaşı ve zaman zaman Diyarbakır’da aynı meclisi

⁶⁶ Belîğ Tezkiresi, s.18

⁶⁷ Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâsı, s.11

⁶⁸ Özgen FELEK, Mehmed Emîrî Efendi ve Şiirleri, s.56

⁶⁹ DFSA, c.1, s.168

⁷⁰ Özgen FELEK, Mehmed Emîrî Efendi ve Şiirleri, s.55-56

paylaştığı Nâbî'den çokça etkilendiğini öğrendiğimiz şair, bu görüşleri doğrultusunda manzûm bir “**Pendnâme**” vüçûda getirmiştir.⁷¹ Ali Emîrî Efendi, şairin bu manzûm nasihatnamesinin Urfa Kütüphanesi'nde bulunduğunu, bunun ise şairin orada tanındığının bir işareti olduğunu belirtmiştir.

Mehmed Emîrî Efendi'nin mürettep bir Türkçe dîvâna sahip olup olmadığı hususu yeterince aydınlatılmamış bir husustur. Kimi kaynaklar şairin bir Türkçe Dîvân'ının varlığından haber verirken,⁷² Kimi kaynaklar da var olan bu “Dîvân”ın kaybolduğunu haber vermektedirler.⁷³

Bir asra yakın bir ömür sürmüş, Sultân IV. Murâd'dan Sultân III. Ahmed zamanına kadar gelmiş geçmiş yedi Osmanlı hükümdârının saltanatını görmüş ve bu sultanların çoğu için kasîdeler yazmış, dostlarına manzûm mektuplar yazmış, mecmû'alarda şiirlerine rastlanan, tezkirelerin kendisinden “pür-gû” (eserleri, şiirleri çok olan) biri diye bahsettiği Mehmed Emîrî Efendi'nin bizzat mürettep bir dîvân tanzim etmediği var sayılsa bile, toplandıklarında şiirlerinin rahatlıkla bir dîvân oluşturabilecek çoklukta olacağı bir hakîkattir. Nitekim Ali Emîrî, şairin bulabildiği şiirlerini bir “**Dîvânçe**” haline getirerek kendi kütüphanesine koymuştur. Bu “**Dîvânçe**”de şairin toplamı 399 beyit tutan çeşitli şiirleri vardır. Bu şiirlerin beşi na't, biri kasîde (Abdurrahman Çelebî adında birine) ve altmış tanesi de gazeldir. Bazı gazellerin eksik olduğu Dîvânçe'nin sonunda Emîrî'nin sakal bırakması münasebetiyle hemşehrîsi şair Nihânî tarafından yazılmış bir târîh kıt'ası da mevcuttur.⁷⁴

Ali Emîrî, şairin birçok şiirinin şair hayattayken bile bestelenip söylendiğini haber vermektedir.⁷⁵

Şiire ilk başladığı yıllarda hezl ve hicvetmek amacını taşıyan şair, daha sonra bu alanda şiir yazmayı bırakmıştır. Bu amaçla yazdığı kasîde, gazel ve kıt'alarına mecmû'alarda rastlamak mümkündür.⁷⁶

Dîvân şiirinin klasik söyleyişlerinden ve mazmûnlarından istifade eden Mehmed Emîrî Efendi, şiirlerinde Nâbî'nin takipçisi olduğunu ifade etmiştir. Nâbî'nin gazellerine nazîreler yazan şair, oğullarına hitaben yazdığı manzûm Pendnâme'sinde ve

⁷¹ EŞÂ, s. 11; Hediyyetü'l-ârifin, c.2, s.318

⁷² Age, c.2, s.318

⁷³ Şuayb KARAKAŞ, Süleyman Nazif, s.27

⁷⁴ DFSA, c.1, s.168

⁷⁵ TŞÂ, c.1, s.52

⁷⁶ Özgen FELEK, Mehmed Emîrî Efendi ve Şiirleri, s.56

kimi gazellerindeki hekîmâne ifadeleriyle Nâbî tarzını devam ettirmeye çalışmıştır. Diyarbakırlı şair Âgâh'a da nazîreler yazmış olan şair, Farsça gazel ve nazîreler de yazmıştır. Hâfız-i Şirâzî'nin bir gazelini tahmîs eden şairin bu Farsça şiirleri Türkçe şiirleri kadar güzeldir.⁷⁷

Şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimelerin varlığına rağmen dilinin anlaşılmasız olduğu söylenemeyecek olan şairin asıl amacının, takipçisi olduğu hekîmâne anlayışın da bir gereği olan anlaşılmaktır. Hekîmâne bir şiir anlayışına sahip olmasında birkaç kez yaşadığı evlat acısının etkisinin önemli bir paya sahip olduğu inkâr edilemeyecek olan şair, şiirlerinde sanat endişesi taşımakla beraber esas olarak anlaşılmayı hedeflemiştir. Şiirlerinde düşünceye, sözün mana ile yüklü olmasına önem veren şair, oğullarına hitaben yazdığı manzûm Pendnâme'sinde insanın atalarıyla değil, kendi yaptıklarıyla övünmesi gerektiğini öğütler. İlim ve edebin olmadığı yerde atalarla övünmenin insana bir fayda sağlamayacağını, herkese sevgiyle yaklaşılması gerektiğini, cahillerle dostluk edilmemesini savunan şair, faziletli kimselerin bulunduğu meclislerde bulunulmasını, tatlı dilli olup kibir sahibi olunmamasını nasihat eder.

b. Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Mey-perest ol sâgâr-i 'âlem-nümâdan çok ne var
'Aşka isti'dâdun olsun dil-rübâdan çok ne var

Cân virüp almakdayuz her dem meta'-ı vuslatı
Beynimüzde yâr ile bey' ü şirâdan çok ne var

Mülk-i istiğnâda sen şâh-ı sehâvet-meşreb ol
Yoksa terk-i mâsivâ itmiş gedâdan çok ne var

Başka 'âlemdür hakîkat sohbet-i yâr-i kadîm
Bî-vefâ bî-gâne-meşreb âşinâdan çok ne var

⁷⁷ Age, s.57

Sen misin ancak Emîrî pey-rev-i Âgâh olan
Şehrimüzde şa'ir-i nâzik-edâdan çok ne var ⁷⁸

GAZEL

Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fa'ûlün

Bir dil ki sadâkatle mahabbet var içinde

Bir âyînedür hüsn-i letâfet var içinde

Şîrînî-i evsâf-ı lebün şerhini gördüm

Bir nüsha-i nâdir ki halâvet var içinde

El urma eğer at'ime-i Cennet olursa

Ol mâide ki nûkhet-i minnet var içinde

Bu hokka-i gerdûnı şikest olsa da görsem

Pinhânî ne esrâr u ne hikmet var içinde

Sandûka-i a'mâl tehî kaldı Emîrî

Ne nakd-i 'ibâdet ü ne tâ'at var içinde ⁷⁹

“PENDNÂME” sinden

Ceddün ile eyleme fahr el-hazer

Sa'y eyle et nâmını sen şöhre-ver

Olmaya tâ sendeki 'ilm ü edeb

Fâ'ide virmez sana 'ırk ü neseb

Herkes ile eyle mahabbet hüsûl

Meclis içinde sâkin ola füzûl

'Âlim ile fenn-i müdârayı bil

Ekmeğin olmazsa, gerek tatlı dil

⁷⁸ DFSA, c.1, s.171; Özgen FELEK, Mehmed Emîrî Efendi ve Şiirleri, s.69

⁷⁹ DFSA, c.1, s.170; Özgen FELEK, Mehmed Emîrî Efendi ve Şiirleri, s.76-77

Her ne kadar olsan eğer zûr-kâr
Usladur elbette seni rûz-gâr

Ülfet-i nâdândan et ihtirâz
Serv gibi eyle seni ser-firâz

Halka ver esvâkda bir bir selâm
Kibr ile tâ etmeyeler ithâm

Kendini et mahrem-i bezm-i kibâr
Tâ olasin mü'temen ü müsteşâr⁸⁰

BEYİTLER

Emîrî mû-şikâf-i ma'rifet olmak gerek yohsa
Kişi taklîd-i eş'âr eylemekle zü-fünûn olmaz⁸¹

Sakın ümmîd-i devâ itme felekden ey dil
Felegün kendü meğer başına dermânı mı var⁸²

11) MÜCİB / RAYİC / KEMÂLÎ (ö. 1139 / 1727)

Babasının görevi dolayısıyla Diyarbakır'da dünyaya gelen şairlerdendir. Şair, Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) asıllı olan bir ailenin, aile reisi olan babanın Diyarbakır Müftülüğü ve Dilâveriyye Medresesi müderrisliği görevi nedeniyle Diyarbakır'da bulunduğu bir zaman diliminde 1082 /1671 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir.⁸³ Babası "İstanbul kazâsı pâyesı i'tibârıyla mu'teber..."⁸⁴ Fetvâ Emîni Mansûrî-zâde

⁸⁰ EŞÂ, s. 11; Özgen FELEK, Mehmed Emîrî Efendi ve Şiirleri, s.60-61

⁸¹ TŞÂ, c.1, s.75

⁸² Özgen FELEK, Mehmed Emîrî Efendi ve Şiirleri, s.64

⁸³ TŞÂ, c.1, s.379; Kimi kaynaklar şairin doğum yerini İstanbul; kimi kaynaklar Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) olarak göstermişlerdir. (Bkz: TGDEİS, s.294; Âgâh Sırrı LEVEND, Türk Edebiyatı Tarihi, c.1,s.306) Kaynakların çoğu ise şairi Hısn-ı Mansûrî-zâde (Adıyamanlı'nın oğlu) olarak göstermişlerdir. (Bkz: Tezkire-i Safâî, s.517; Belîğ Tezkiresi, s.377; Hediye-tü'l-'ârifin, c.2, s.445; DFSA, c.1, s.173) Şairin ailesinin Adıyamanlı oluşunda kaynaklar hemfikirdir. Şairin doğum yerinin tespitinde ise görüldüğü üzere kimi kaynaklar farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Biz araştırmasında güvendiğimiz Alî Emîrî'nin tespitini baz alarak şairimizin Diyârbekir doğumlu olduğuna inandık. Bu yüzden bu şairimizi de Diyârbekirli şairler arasına aldık.

⁸⁴ Tezkire-i Safâî, s.517

Ahmed Efendi olan şairin asıl ismi Mustafâ'dır.⁸⁵ Şair babasının memleketine nisbeten Mansûrî-zâde olarak tanınmıştır.

Diyarbakır'da doğup büyüyen, tahsilini burada gören, meşhûr hattât Âgâh-i Semerkandî'den (ö.1141/1728) ders alan şair, sonra İstanbul'a giderek medrese tahsilini ilerletmiş⁸⁶ ve Süleymâniye Medresesi'nden mezun olmuştur.⁸⁷ Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin yanında mülâzım olduktan sonra⁸⁸ H.1099/M.1688 yılında müderrisliğe başlayan şair,⁸⁹ H.1138/M.1725-26 yılında Haleb Kâdılığı'na, H.1139/M.1727 yılında Şam Kâdılığı'na yükselmiş⁹⁰ ve aynı yıl 56 yaşındayken Şam'da vefat etmiştir.

a. Edebî Kişiliği ve Eserleri

Gençliğinde Mücîb, orta yaşlarında Râyic, yaşlılığında Kemâlî olmak üzere üç ayrı mahlas kullanan şairin ismine Safâî, Sâlim, Belîğ ve Alî Emîrî'nin tezkirelerinde rastlamak mümkündür.

Safâî, şairle ilgili olarak tezkiresinde övgü dolu ifadelerle şunları kaydetmektedir: "...Hakkâ ki fekâhet-i 'ilm ile ma'mûr ve metânet-i hilm ile meşhûr ve şî'r ü inşâsı ve tahrîr ü imlâsı makbûl-i cümhûr, lâyıq-i 'izz ü ikbâl bir mahdûm-i melek-hisâldür. 'Asrun şu'arâsından şî'r ü inşâda mâhir, fesâhat ve belâğati zâhir ... nazmı şeker-bâr... tûtî-i sükkeristân-i belâğat..."⁹¹

Sâlim, tezkiresinde şairin ilmî, irfânî yönüne dikkat çekmekte, kaynakların şairin bu yönüyle ilgili bildirdiklerini teyit etmektedir: "Hakkâ ki zât-i vâlâları fâikü'l-akrân bir fazilet-mend olup mecmû'a-i 'irfân ve her ne rütbe medh ü senâ olunsa şâyândur. Müzâkere-i 'ilmiyyede esnâ-i ferâğda fazla-i fazl ü kemâlleri ile olan şî'r ü inşâ ile techîz-i zihn ve tefrîh-i bâl iderler idi. Şî'r-i âb-dârinun gâyet-i edâsı selîs ve mazmûn-i dil-ârâsı nefîsdür. Gazeliyyât ü kasâyidi bî-nazîr ve nîce rübâ'î vü metâlî' ü müfredât-ı dil-pezîrleri vardır."⁹²

Üç mahlasla şiir yazmasına rağmen gençliğinde kullandığı Mücîb mahlasıyla kaynaklarda yer alan şair, Alî Emîrî'nin TŞÂ'sında orta yaşlarda kullandığı Râyic

⁸⁵ Tezkire-i Safâî, s.517;EŞÂ, s. 51; Hediyetü'l-ârifîn, c.2, s.445; TŞÂ, c.1, s.379

⁸⁶ DFSA, c.1, s.173

⁸⁷ Tezkire-i Safâî, s.517

⁸⁸ TGDEİS, s.294

⁸⁹ Âgâh Sırrı LEVEND, Türk Edebiyatı Tarihi, c.1, s.306

⁹⁰ EŞÂ, s. 48; Âgâh Sırrı LEVEND, şairin Haleb ve Şam'daki görevinin mevleviyet olduğunu ve şairin Haleb'deki görevine H.1131 / M.1718 yılında başladığını yazmaktadır.(Bkz: Âgâh Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi, c.1, s.306)

⁹¹ Tezkire-i Safâî, s.517

⁹² Âgâh Sırrı LEVEND, Türk Edebiyatı Tarihi, c.1, s.305-306

mahlasıyla yer almıştır. Alî Emîrî TŞÂ'sında, şairin, kendi zamanındaki Diyarbakır şairlerinin nadir eserlerini el yazısıyla yazarak bir mecmû'a oluşturduğunu, bu mecmû'anın ismi kâf/kef harfiyle başlayan şairler kısmında Kemâlî mahlasıyla şairin bazı eserlerinin (şiiirlerinin) de bulunduğunu, ayrıca şairin ayrıntılı biyografisinin de bu mecmû'anın Mücîb başlıklı maddesinde yer aldığını bildirmektedir.⁹³

Esmâü'l-müellifin adlı eserde Türklüğünden ve Hanefî Mezhebi'ne mensup oluşundan bahsedilen şairin, “**Tezkiretü's-Şu'arâ**” adında şairlerin hayat hikayelerinden bahseden bir tezkiresinin de var olduğu haber verilmektedir.⁹⁴ Âgâh Sırrı Levend, Mücîb Tezkiresi diye de bilinen bu tezkirenin şaire ait olup olmadığının tam olarak tesbit edilemediğini nakleder.⁹⁵ Alî Emîrî'nin TŞÂ'sında bahsettiği mecmû'a bir tezkire çalışması niteliğinde olmasına rağmen, söz konusu çalışmanın kendisi aynı zamanda bir tezkire yazarı olan Alî Emîrî tarafından bizzat bir tezkire olarak isimlendirilmemesi, mecmû'anın şairin yaşadığı zaman dilimindeki Diyarbakırlı şairlerin biyografileri ve şiiirlerinden ibaret olması Âgâh Sırrı Levend'in kuşkusunu haklı çıkaracak delillerdir.

b. Şiiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Garîk-i lücce-i hicrânunı fark eyle sâ'irden
Çıkarma âşinânı hâtır-i deryâ-mukattardan

Kıyâmetler kopardı başıma mağribli bir âfet
Toğup zerrîn fes ile âfitâb-âsâ Cezâyir'den

Dil oldı atlas-i hüsnine mâ'il bir Fireng'ün kim
Bulınmaz hoş kumâşın cismine uygun harâirden

Hemân dollablar vaz' itmededür çâh-ı serâb üzre
Bu devrânda ümîd-i mekrûmet ceyb-i ekâbirden

⁹³ TŞÂ, c.1, s.379

⁹⁴ Hediyeü't-l-'ârifin, c.2, s.445

⁹⁵ Âgâh Sırrı LEVEND, Türk Edebiyatı Tarihi, c.1, s.305-306

Çü meyl-i sürme-hâmem rûşen itdi ‘âlemün çeşmin
Mücîbâ böyle feyz görmedüm ben kilik-i şâ‘irden⁹⁶

GAZEL

Elem çekdük bu bezm-i gamde câm-i pür-safâ derken
Yedük bin zahm-i gam hecrî ile nukl-i vefâ derken

Ruhun mir’âtına bir kerre bakduk bin cefâ gördük
Gönül âyînesin vakf-ı belâ etdük cilâ derken

Rakîbün ta‘nesinden ihtiyâr-i dâm-i zülf etdük
Esîr-i gurbet olduk dâm-i çeşminden rehâ derken

Beni hicrânile şimdi helâk etdi o meh evvel
Gam-i firkat rakîb-i nâ-kese, vuslat sana derken

Hem-ân az kaldı Mecnûn gibi deşt-i gamda zâr olmak
Dil-i pür-şûrisi başdan çıkarduk ibtilâ derken

Dil-i bimâra çeşminden devâ-cûyan olup hayfâ
Esîr-i câme-hâb-i ihtilâl olduk şifâ derken

Döğer dest ile şimdi sîne ‘arz-ı intikâm eyler
Görüp evvel o meh el sînesinde merhabâ derken

Ziyâdâr oldu meclis nâ-gehân, mihr-i cemâlinden
Gelür mi bir dahî gam-hâneme ol meh-likâ derken

Metâ‘-i nazm kâsid oldu, dûr etdi beni dil-gîr
Bu bender-gehde nânum RÂYİC-i hâtır-güşâ derken⁹⁷

⁹⁶ Tezkire-i Safâî, s.518; Belîğ Tezkiresi, s.378

⁹⁷ TŞÂ, c.1, s.379; DFSA, c.1, s.173

12) ÂGÂH-I SEMERKANDÎ-İ ÂMÎDÎ (ö. 1141 / 1728)

Hayatı hakkında en geniş malumatın Ali Emîrî' nin TŞÂ'sında olduğu Âgâh,⁹⁸ yüzlerce öğrenci yetiştirmiş üstad şairlerdendir. H. 1040/M. 1630-31 yılında doğan şair; Sâlim, Ali Emîrî, Nâil Tumân, İsmâ'îl Paşa ve Müstakîm-zâde'ye göre Semerkand'da; Safâî, Râmiz ve Mehmed Tevfik'e göre Buhara'da; Es'ad Mehmed Efendi'ye göre Semerkand veya Buhara'da doğmuştur.⁹⁹ Ali Emîrî TŞÂ'sında şairin doğum tarihi ve yeri için "... H. 1040/M. 1630 hudûdunda şehr-i Semerkand'da tevellüd eyledi." ifadelerini kullanır.¹⁰⁰ Tanzîm ettiği;

“Güşâde eyledi dil gonçesin yine Âgâh Meğer nesîm-i Semerkanddur hevâ-yı sebû”

beytinden Semerkandlı olduğu açıkça anlaşılan şair, Belîğ Tezkiresi'nde Özbek olarak tanıtılmıştır.¹⁰¹ Asıl adı Mehmed Bulak olan şair; Kur'ân'ı ezberlemiş ve Hac görevini de yerine getirmiş birisi olması hasebiyle Hâcî Hâfız ismiyle de tanınmıştır.¹⁰²

İlk tahsilini Semerkand'da yapan şair, Kur'ân'ı ezberlemeye çalışarak hâfız olur. Döneminin bölgenin önemli ilim merkezleri olan Buhara, İsfahan, Tebrîz, Bağdad, Şam, Kudüs, Mısır, Konya gibi şehirleri dolaşır bu şehirlerdeki alim ve edîblerle görüşür. Buhara'da Sebki Hindî tarzının¹⁰³ en önemli İranlı şairi Şevket-i Buhârî'yi ve Nakşibendi şeyhi Saidâ'yı; İsfahân'da Sebki Hindî ve Hekîmâne tarzın önemli temsilcilerinden biri olan Tebrizli Sâ'ib'i tanıma ve onlardan ders alma fırsatı bulur. İlk

⁹⁸ TŞÂ (1321 Basımı), c.1, s.22-23

⁹⁹ TGDEİS, s.13; Şerife AKPINAR, Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi, (Doktora Tezi), Selçuk Üniv. SBE, Konya-2006, s.8

¹⁰⁰ TŞÂ (1321 Basımı), c.1, s.22

¹⁰¹ Göldeste-i Riyâz-i 'İrfân (1985 Basımı), s.19

¹⁰² Sâlim, Tezkire-i Şu'arâ, s.139; Râmiz ve Âdâb-i Zurafâsı, s.14; ERGUN, Sadettin Nüzhet, Türk Şairleri, c.1, 1940, s.11

¹⁰³ **Sebki Hindî** : Hind tarzı, Hind üslûbu (biçemi) anlamına gelen bu terkîb, Hindistan'da Babürlü Türk-Hind hükümdarlarının saraylarında Farsça yazan ozanlarca geliştirilmiş bir edebiyat akımıdır. Bu akımın temsilcileri, bilmeceyi andıran karmaşık mazmûn ve anlatım türlerine, hayal oyunlarına, güçlükle anlaşılır beklenmedik ve alışılmamış benzetmelere başvurmuş, sentetik bir şiir dili oluşturmaya çalışmışlardır. Şiiri yaşamdan kopararak düşünceyle sınırlandırmışlar, bütünüyle zihinsel çalışmanan ürünü yapmışlardır. Temsilcileri arasında ise Şevket-i Buhârî, Sâib-i Tebrîzî, Tâlib-i Âmûti, 'Urfî-i Şîrâzî, Kelîmi, Kâşânî gibi şahsiyetleri ön planda görmekteyiz. Bu ekolün bizim edebiyatımızdaki etkileri XVII. ve XVIII. yy.'lara dayanmaktadır. Bu tarzın bizim edebiyatımızdaki temsilcileri arasında ise Nâilî, Nâbî, Fehim-i Kadîm, 'İsmetî, Şehrî, Şeyh Gâlib gibi isimleri saymak mümkündür.,

Bkz :Vikipedi Özgür Ansiklopedi, tr.wikipedia.org/wiki/sebki_hindi (Erişim Tarihi: 06.02.2012)

edebiyat ve tasavvuf feyzini bunlardan alır. Sâ'ib-i Tebrîzî'nin Dîvân'ının bir nüshasını kopyalar.¹⁰⁴

Molla Câmi soyundan olan Buharalı Şeyh Saidâ'ya bağlanarak Nakşîliği seçer.¹⁰⁵ Şiirlerinde, bir dönem Semerkand'da bulunan ve Nakşibendiyye Tarîkati'nin silsilenâmesinde önemli bir yeri olan büyük velî Bâyezîd-i Bistâmî dışında Mevlevilikle ilgili kavramlara da rastlanması Mevlevî olarak vasıflandırılması kanaatini doğurur.¹⁰⁶

Seyahatleri sırasında Mekke ve Medine şehirlerine de uğrayan şair hac farîzasını yerine getirir.

H.1080 / M.1669 yılında 40 yaşındayken Şevket-i Buhârî ve Sâ'ib-i Tebrîzî'in eserlerinin çok beğenildiği bir yer olan Âmid'e gelir. “ O zaman Diyarbakır'da edebiyat ve şiirle meşgul olan kimseler hararetle Sa'ib ve Şevket'in eserlerini mütâla'a etmektedirler. Sebki Hindî ve Hekîmâne tarzın önemli temsilcilerinden biri olan Sa'ib-i Tebrîzî ve Sebki Hindî'nin en önemli İranlı şairi Şevket-i Buhârî'nin rahle-i tedrisinden geçen Âgâh gibi bilge bir şairin Diyarbakır'a gelmesi, dönemin şair ve edebiyat meraklılarını oldukça heyecanlandırmıştır. Zaten Âgâh da Diyarbakır'ı vatan-ı sâni (ikinci vatan) olarak kabul etmiş ve ölene kadar bu şehirde dinî ve edebî hizmetlerde bulunmuştur.”¹⁰⁷ Ali Emîrî, TŞÂ'sında Âgâh'ın Diyarbakır'a gelmesiyle yaşanan sevinci ve gördüğü itibarı tezkiresinde şöyle anlatmaktadır: “..1080 / 1670 hudûdunda şehrimize şeref-bahş-ı vürûd olmuştur. O zaman Sâ'ib ve Şevket âsârı memleketimizde ser-meşk-i edebiyât idi. Şu iki zât-ı âlî-kadrdan tahsîl-i kemâlât iden bir üstâdın vürûdü üdebâ-yı memlekete bâdi-i neşât olduğundan pek ziyâde bir rağbete mazhar olup vatan-ı sâni ittihâz eyledi.”¹⁰⁸

Kaynaklarda genellikle Semerkandî olarak tanıtılan Âgâh, 100 yıla yakın ömrünün (H.1040-1141 /M.1630-31-1728) azımsanmayacak bir bölümünü - 60 yılını- Diyârbekir'de geçirdiğinden Âmidî olarak da bilinmektedir. Ali Emîrî bu özelliğinden dolayı kendisini Âgâh-i Semerkandî-i Âmidî olarak nitelendirir.

¹⁰⁴İdris KADIOĞLU, “Diyârbekir Encümen-i Dâniş'inin Üstad Şairi Âgâh ve Devrindeki Şairler Üzerine Etkisi”, Dicle Üniv. SBE Elektronik Dergisi (DÜSBED) Kasım-2010, Yıl : 2, S.4, s.35, www.e-dusbed.com, (Erişim Tarihi : 11.12.2012); Şerife AKPINAR, Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi, s.9

¹⁰⁵Mustafa İSEN, “Tezkireler Işığında Dîvân Edebiyatına Bakışlar, Dîvân Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri”, *Ötelerden Bir Ses*, Ank.- 1997, s.216; Sadettin Nüzhet ERGUN, Türk Şairleri, c.1, 1940, s.11

¹⁰⁶Süleyman ULUDAĞ, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İst.- 1992, c.5, s.240; Mehmed Nâilî TUMAN, Tuhfe-i Nâilî Dîvân Şairleri Muhtasar Biyografileri Cemal KURNAZ Mustafa TATCI(hzl), Bizim Büro Yayınları, Ank. 2001, s.50

¹⁰⁷İdris KADIOĞLU, “Diyârbekir Encümen-i Dâniş'inin Üstad Şâ'iri Âgâh ve Devrindeki Şairler Üzerine Etkisi”, s.36

¹⁰⁸TŞÂ, (1328 Basımı), s.23

Hayatında hiç evlenmemiş¹⁰⁹ kalendermeşrep bir hayat sürmüş, bu yüzden de mal mülk derdine düşmemiş olan şair, ilim (Arapça, Farsça), şiir, hâfızlık, hüsnühat, tezhîb, mücellitlik (ciltçilik), hakkâklık (oymacılık, kakmacılık), resim gibi birçok alanda kendini geliştirmek ve öğrenci yetiştirmek için vakit bulabilmiştir. Nitekim şair ömrünü, sonuna kadar Âmid’de Emnî, Hâşim, Hâmî, Hamdî, Şûrî, Fâmî, Mucîb Kemâlî, Lebîb, Vâlî, Çeteci Abdullah Paşa ve Hattat Âdem gibi şairlere hattatlara, yazarlara hocalık ederek geçirmiştir.¹¹⁰

Âgâh’ın öğrencileri arasında daha sonradan sadrazam olanlar da vardır. III.Osman döneminde (1754-1757) Şam Valiliği’ne atandıktan hemen sonra sadrazamlığa yükseltelen ve aynı zamanda şair de olan Koca Râgıb Paşa (1698-1763) da gençliğinde Âgâh’ın sohbetinden faydalananlardandır.

Mısır’da bulunduğu yıllarda meşhur hattât Cezâyirli Hüseyin’den icâzet alan Âgâh, toplumda hattât olarak tanınan şairlerdendir. Ali Emîrî, Diyarbakır Ulu Camisi’nin çatısında celî hattıyla yazılmış Âyetü’l-kürsî ve Âyetü’n-nûr’un ve yine aynı caminin mihrabının tâcındaki 13 beyit ile müezzinler mahfilinin altındaki sütunlarda mahfilin yapım tarihini veren tarih mısralarının Âgâh’ın eseri olduğunu, iki yüz sene sonra bile bu eserlerinin bol aferin aldığını dile getirir. Müstakîmzâde Süleyman Sa’dedîn Efendi’nin hattâtlar biyografisi olan meşhur Tuhfetü’l-Hattâtîn adlı eserinde ismine bağımsız olarak rastlanmayan Âgâh, has öğrencilerinden Seyyid Âdem Efendi’nin¹¹¹ biyografisi anlatıldığında söz konusu olmaktadır:

“Sülüs, nesih, ta’lîk ve gayrisini **Hâfız Bulak Özbekî**’den meşk edip **Âgâh Efendi**’nin terbiyesi sayesinde bir Kasîde-i Bürde’yi 50 altına yazdığı güvenilir rivayetçilerin haberlerinden doğruluk derecesine ulaşmıştır.”¹¹²

100 yaşını geçmiş olduğu halde, H.1141/M. 1728 yılında Âmid’de vefat eden¹¹³ Âgâh’ın ölüm tarihi konusunda kaynaklar ihtilaf etmişlerdir. Safâî H. 1120, Mehmed Tevfik H. 1127,¹¹⁴ Bağdatlı İsmâ’îl Paşa H. 1130, Râmiz ve Es’ad Mehmed Efendi H.

¹⁰⁹ Sadettin Nüzhet ERGUN, Türk Şairleri, c.1, 1940, s.11

¹¹⁰Şerife AKPINAR, Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi, s.10; İdris KADIOĞLU, “Diyârbekir Encümen-i Dâniş’inin Üstad Şairi Âgâh ve Devrindeki Şairler Üzerine Etkisi”, s.36

¹¹¹Âdem Hoca diye de bilinen bu hattat Diyârbekirli meşhur hattâtlardan olup Âgâh’ın has öğrencilerindedir (Bkz: TŞÂ, 1328 Basımı, s.27)

¹¹² Müstakîm-zâde Süleymân Sa’dedîn Efendi, Tuhfetü’l-Hattâtîn, İst.-1928, s.110

¹¹³ Mehmed Nâilî TUMAN, Tuhe-i Nâilî Dîvân Şairleri Muhtasar Biyografileri, s.50

¹¹⁴ Mehmed Tevfik, Kâfile-i Şu’arâ, Ali Emîrî Kütüphanesi, No: 790, s.55

1144¹¹⁵ tarihlerini verirken Müstakîm-zâde H. 1140 ve H.1143 olmak üzere iki farklı tarih vermektedir.¹¹⁶ Şerife AKPINAR, “Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi” adlı doktora tezinde; Âgâh’ın ölüm tarihiyle ilgili olarak Vâlî’nin düşürdüğü H.1141/M. 1728 tarihine itibar etmenin daha doğru olacağını söyler. Buna delil olarak Vâlî’nin Âgâh’ın çağdaşı ve hemşehrisi olmasını, ölümüne düşürdüğü tarih beyitlerinin Âgâh’ın mezar taşına yazılı olmasını gösterir.¹¹⁷ Vâlî’nin hemşehrisi, çağdaşı, hocası Âgâh’a düşürdüğü tarih şu şekildedir:

Târih-i Vefât-ı Âgâh Efendî-i Semerkandî-i Âmidî-i Rahmetullâh

Göricek hâlî mekânın bu fenâ bezmünde
Hüzn ü endûh ile dil eyler iken girye vü âh

Verdi bu mısra‘-ı târîh ile hâtif haberin

Girdi dâr-i İrem’e ‘ârif-i bi’llâh Âgâh H. 1141 / M. 1728¹¹⁸

a. Edebî Kişiliği ve Nazîreciliği

Ali Emîrî, 18. yüzyılda, Âgâh zamanında, Diyarbakır’da âlim, şâir ve fâzılları bir araya getiren “**encümen-i edebiyât**” adında bir şairler ve edibler topluluğunun teşekkül ettiğini haber vermektedir. Ümnî, Emîrî, Hâşim, Hâmî, Hamdî, Şûrî, Fâmî, Mucîb Kemâlî, Lebîb (Abdülğafûr) ve Vâlî gibi Diyarbakırlı şairlerden oluşan bu edebiyat topluluğunun reisi, Hacı Hâfız Muhammed Bulak Âgâh-ı Semerkandî-i Âmidî’dir. Bu topluluğun müdavimlerinden olan Emîrî (1137-1724), Vâlî (1151-1738), Hâmî (1090-1160/ 1679-1747) ve Lebîb (1182-1769) Diyarbakır’da dîvân sahibi önemli şairlerdir.¹¹⁹

Âgâh önderliğindeki Encümen-i Edebiyât Topluluğu sayesinde zengin bir edebiyat muhiti haline gelen Diyârbekir, yerli yabancı birçok şairin ilgisini çekmiştir. Çeşitli vesilerle Diyarbakır’a gelen ve edebiyat zevki taşıyan şair ruhlu kişiler, oluşan bu zengin şairler topluluğuna katılmış ve bazıları şiir vadisinde önemli mevkiler kazanmıştır. Nâbî de (ö.1123-24/1712) bu topluluğa Diyarbakır dışından Urfa’dan

¹¹⁵ Râmiz ve Âdâb-i Zurafâsı, s.14

¹¹⁶ Müstakîm-zâde, Tuhfetü’l-Hattâtîn, s.112; Şerife AKPINAR, Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi, s.13

¹¹⁷ Şerife AKPINAR, Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi, s.13

¹¹⁸ Hanife KONCU, Vâlî Dîvânı (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, c.II, İst. 1998, s.614

¹¹⁹ TŞÂ (1328 basımı), s.23

katılan dîvân sahibi üstâd şairlerdendir. Küçük yaşlardan itibaren Diyarbakır'a gelen ve burada şair Nihânî'ye misafir olan, ilköğrenimini burada gören, Diyarbakır şairler topluluğu ve Âgâh mektebine devam eden melikü's-şu'arâ Nâbî, Âgâh'ın hikemî tarzından etkilenen ve aynı zamanda hikemî tarzıyla da onu etkileyen en büyük dîvân şairidir.¹²⁰

Bu gerçeği, Ali Emîrî, Âgâh biyografisinde daha açık bir şekilde şöyle dile getirir: “Bir çok şu'arâ-yı memâlik ü bilâd ve o cümleden melikü's-şu'arâ Nâbî merhûm gibi bir üstâd defâ'atle şehrimize gelerek o encümen-i dânişde musâhabet-pîrâ olmuş idi”¹²¹

Âgâh önderliğindeki şairler topluluğundan Sebk-i Hindî ve Hekîmâne tarzın önemli temsilcilerinden olan Sa'ib-i Tebrîzî ile Şevket-i Buhârî'nin eserlerini mütâla'a etme imkânı bularak bunlardan etkilenen ve hekîmâne tarza meyleden Nâbî, etkilenmekle kalmamış, geliştirdiği hekîmâne tarzıyla kendisinden sonra Mehmed Şa'bân Kâmî, Sa'îd Paşa ve Alî Emîrî gibi birçok Diyarbakırlı şairin yanı sıra Osmanlı'nın diğer coğrafyalarındaki birçok şairi de etkilemiştir.

Âgâh ile ilgili bilgi veren kaynaklar, genellikle şairden övgüyle bahsetmekte onun başarılı bir şair olduğu konusunda ittifak etmektedirler. Kimi kaynaklar da şairi ikinci derecede önemli şairler arasında göstermektedir.

Ali Emîrî, “Şu'arâ-yı 'asrînüñ güzîdesi ve ahâlî-i memleketüñ nûr-ı dîdesi olan bu zât şehrimizde yetişen üdebâyâ altmış sene mu'allimlik itmişdür. Âgâh'ıñ sa'âdet-i vatana hasr eylediği himmet pek âlî idi. Mekteb-i füyûzât meksebinden biñlerle fuzelâ ve 'urefâ yetişmişdür.”¹²² cümleleriyle şairin uzun süren edebiyat hocalığını överken; Sâlim “Şu'arâ-yı 'asrımızdan bir kâmil-i hünerver-pîş ve Fârisî ve Türkî'de sâhib-i dîvân bir dervîş-i dil-riş (gönlü yaralı)” cümleleriyle Âgâh'ın Türkçe'nin dışında Farsça da dîvân yazacak kadar hünerli, mahâretli bir sanatkâr olduğuna vurgu yapar.¹²³

Safâî Tezkiresi'nde Âgâh, ma'nâyâ hakim, seçkin ve övülen bir şair olarak tanıtılarak onun şâir ve zarîflerden oluşan bir topluluğa liderlik yaptığı anlatılmaktadır. Es'ad Mehmed Efendi de Âgâh'ı fasîh ve iyi bir edîb olarak niteler.¹²⁴

¹²⁰ İdris KADIOĞLU, Diyârbekir Encümen-i Dâniş'inin Üstâd Şairi Âgâh ve Devrindeki Şairler Üzerine Etkisi, s.36

¹²¹ TŞÂ (1328 Basımı), s.23

¹²² TŞÂ (1328 Basımı), s.23

¹²³ Sâlim Efendi, Tezkiretü's-Şu'arâ, s.140

¹²⁴ Şerife AKPINAR, Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi, s.16

Râmiz Tezkiresi'nde Âgâh'ın şiirlerinin temiz, eşsiz, gönül alıcı ve parlak olduğu anlatılır.¹²⁵

Vasfî Mahir Kocatürk ile Sadettin Nüzhet Ergun'un nazarında Âgâh, ikinci derecede önemli şairlerdendir.¹²⁶ Âgâh'ın âşıkâne gazellerinde kendisine has bir üslûbunun olduğunu belirten Sadettin Nüzhet ERGUN şu ifadeleri kullanır: “Pürüzsüz ve oldukça vâzih bir ifade ile manzûmeler yazabilen Âgâh'ı XVIII. yy.'ın meşhur şairleri derecesinde olmasa bile gene muvaffakiyetli bir şair olarak gösterebiliriz.”¹²⁷

Nazmı şeffâf, sade, tasannu'dan arî (yapmacılıktan uzak) olan Âgâh ile onun önderliğinde oluşturulan encümen-i dâniş (encümen-i edebiyât) topluluğu şairlerinin 18.yy nazirecilik geleneği içerisinde önemli bir yeri vardır. Bu yüzyılda Âgâh-Nâbî, Âgâh-Vâlî, Âgâh-Hâmî, Âgâh-Lebîb (Abdulğafûr) arasındaki münazaralar diğer şairleri de etkilemiş, münazara ve müşâ'are geleneği bölge şairlerinin klasik şiire olan ilgisini oldukça artırmıştır.¹²⁸

Vâlî dîvânı üzerinde doktora çalışması yapan Hanife Koncu ve aynı şekilde Âgâh dîvânı üzerinde doktora tezi hazırlayan Şerife Akpınar, bu iki şairin çok sayıda şiirinin birbirine nazîre olduğunu tespit etmişlerdir. Bu tespitleri yaparken Âgâh ve Vâlî dîvânındaki kenar kayıtlarını dikkate almış ve özellikle gazel kenarlarına yazılan isimlerden hareketle 'nazîre şiirleri' tespit etmişlerdir.¹²⁹

Şerife AKPINAR hazırladığı doktora tezinde Âgâh ile Vâlî'nin birbirlerini tanzîr etmelerini şöyle değerlendirmektedir:

“Âgâh, mu'âsırı, aynı zamanda yakın arkadaşı da olan Vâlî ile birbirlerine nazîreler söylemişlerdir. Ancak, kimin kime nazîre yazdığı bilinmemekle birlikte, şâirlerin dîvânlarının kenarında şiirlerin nazîre olduğuna dair kayıtlar verilmiştir. Vâlî Dîvânı'nın kenar kayıtlarında Vâlî'nin; bir çok şiirini Âgâh'a nazîre söylediği notu vardır. Aynı durum Âgâh Dîvânı için de geçerlidir. Âgâh, döneminde üstâd kabul edildiğinden, bu şiirlerin de Vâlî'nin Âgâh'a nazîreleri olduğu düşünülebilir. Zirâ Vâlî, Dîvân'ında, şiirlerini tanzîr ettiği sâirlerden söz ederken, Âgâh'a da yer vermektedir.¹³⁰

¹²⁵ Râmiz ve Âdâb-i Zurafâsı. S.14

¹²⁶ Vasfî Mahir KOCATÜRK, Türk Edebiyatı Tarihi, Ank. 1964, s.553

¹²⁷ Sadettin Nüzhet ERGUN, Türk Şairleri, c.1, s.12

¹²⁸ İdris KADIOĞLU, “Diyârbekir Encümen-i Dâniş'inin Üstad Şairi Âgâh ve Devrindeki Şairler Üzerine Etkisi”, s.36, 37, 39

¹²⁹ Age, s.39

¹³⁰ Şerife AKPINAR, Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi, s.52, 56

Lebîb Abdulgafûr'un Vâlî'nin yirmi beş, Hâmî'nin sekiz, Koca Râgıb Paşa ve Nâbî'nin üçer, Neşâtî, Nazîf, Âgâh ve Câmî'nin de birer gazeliyle aynı vezin, کافیye muhtevada şiirler yazması encümen-i dâniş üyelerinin birbirlerini ne sıklıkta tanzîr ettiklerini göstermesi açısından önemlidir. Kaynaklarda yer alan Âgâh, Lebîb Abdulgafûr ve Vâlî'ye ait, şekil, içerik ve redif bakımından birbirlerine benzeyen şiirlerin varlığı encümen-i dâniş üyelerinin birbirlerini tanzîr etmelerinin diğer bir delilidir.

Şerife AKPINAR'ın da dediği gibi encümen-i dâniş **üstadı** olması hasebiyle; haliyle en çok tanzîr edilen şair olduğu düşünülebilecek olan Âgâh; **Diyarbakır** encümen-i dâniş'inin üstadı olması hasebiyle de haliyle en çok Diyarbakırlı şairler tarafından tanzîr edilmiş olmalıdır. Nitekim öyle de olmuştur. Âgâh'ı tanzîr eden ve Âgâh'ın kendilerini tanzîr ettiği Diyarbakır dışı şairler Nâbî, Nâ'ilî ve Muhibbî'dir. Âgâh'ın kendisine en çok nazîreler yazdığı şair ise Nâbî'dir.¹³¹

Kaynaklar Âgâh'ın nazîrelerini üç kısımda incelemişlerdir:

1. Kendisinden önce yaşamış bazı şairlerin bazı şiirlerinin incelenmesi sonucu oluşturulan nazîreler
2. Sadece hemşehrîsi olan şairlere yazdığı nazîreler
3. Hemşehrîsi şairler ve diğer meşhur şairlerle birlikte oluşturduğu nazîreler

b. Eserleri :

Kaynaklar Âgâh'ın Türkçe ve Farsça olmak üzere iki dîvâna sahip olduğunu¹³² başkaca da bir eserinin bulunmadığını kaydetmektedirler:

1. **Türkçe Dîvân:** 16 nüshası tespit edilen ve bu nüshaların değerlendirilmesi sonucu karşılaştırmalı metni hazırlanan bu dîvânda 2 kasîde (na't), 2 musammat (1'i tahmîs, 1'i tesdîs), 373 gazel, 4 kıt'a (târîh), 1 müfred (târîh) ve 26 rübâ'î yer almaktadır. 26 rübâ'î'den birisi Farsça'dır. Toplam 2190 beyitten oluşan eser ;

“Dil-i dîvâne olmaz bir nefes hâlî temennâdan

Ki mest-i câm-ı nâz u 'işvedür bir mâh-sîmâdan”

beytiyle başlamaktadır.¹³³

¹³¹ Age , s.27

¹³² Salim Efendi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ, s.140

¹³³ Şerife AKPINAR, Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi, s.14

Dîvân üzerinde bir YLT bir de doktora çalışması yapılmıştır: Sabahattin CİVELEK, Âgâh Dîvânı, Edisyon – Kritikli Metin, (Basılmamış YLT), KTÜ, SBE, Trabzon-1999¹³⁴

“Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Gönül AYAN, Haz: Şerife AKPINAR, Selçuk Üniv., SBE TDE Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Konya-2006¹³⁵

2. Farsça Dîvân: üç dilde (Arapça, Farsça ve Türkçe) şiir söylediği bilinen, “Türkçe ve Farsça şiir söylemekte usta”¹³⁶ Âgâh’ın bu dîvânı henüz bulunamamıştır. Ali Emîrî’nin TŞÂ’sında Farsça bir gazeli mevcuttur.

c. Şiirlerinden Örnekler:

Aşağıdaki gazel Âgâh’ın üslûbunu (dil ve anlatım özelliğini) en güzel yansıtan gazellerden biri olması açısından önemlidir.

GAZEL

Mef’ûlü / Mefâ’îlü / Mefâ’îlü / Fe’ûlün

Dâg-ı dilümi mihr-i dırahşâna değişmem
Çesm-i terümi çeşme-i hayvâna değişmem
Ya’kub-ı hazîn Yûsuf’ı da üste virürse
Gam-hânemi ben külbe-i ahzâna değişmem
Rindân ile hem-bezm olalı mey-kedelerde
Hum kûşesini taht-ı Süleymâna değişmem
Biñ kere bahâr ile hazân gelse çemende
Zevk-ı leb-i hâmûşumı efgâna değişmem

¹³⁴ Age, s.605

¹³⁵ www.belgeler.com/blg/ro5/Âgah-divani-ve-incelenmesi, Erişim Tarihi: 13.12.2012

¹³⁶ Râmiz ve Âdâb-i Zurafâsı, s.14

Âyîne-sıfat sâde-nümâ nazmumı Âgâh
Rengîni-i mecmû‘a-i yârâna deđişmem¹³⁷

Hikmetli Sözlere¹³⁸

Her dîde gam-ı ‘aşk ile giryân olmaz
Her ebr-i siyehde feyz-i nîsân olmaz
Her şahsdan âdemiyyet olmaz me’ mûl
Her bergde bûy-ü gül ü reyhân olmaz

Gönlümüzce âşinâluk görmedük bir kimseden
Vakf bir sözdür ki dirler âşinâdan çok ne var

Yâr olur dirken o bed-hû oldı ağyârun biri
Bin vefâsız yârdan yeğdür vefâdarun biri

13) EDÎB (ö. 1149 / 1736)

18. yy.’ın ilk yarısında meşhur olmuş şairin asıl adı Mehmed’dir. Diyarbakır medreselerinde başladığı tahsilini genişletmek ve tamamlamak amacıyla İstanbul’a giden şair, tahsilini tamamladıktan sonra memurluk hayatına atılmıştır. En son Rumeli’de yer alan Narda Kazası’nda¹³⁹ kâdı iken 1149/1736-37’de vefat etmiştir.¹⁴⁰

Kendisinden bahseden birçok eserde adı Mehmed, memleketi Diyarbakır olarak geçen şairin,¹⁴¹ Sâlim ve Safâî tezkirelerinde Erzurumlu Mahmûd¹⁴² olarak tanıtılması yanlış bir tespittir. Nitekim Arap-zâde Hüseyin Râmiz, tezkiresinde bu yanlışlığa temasla şunları kaydetmektedir:

“Tezkire-i Sâlim ve Safâyî’de ismi Mahmûd olmak üzere mezkûr ve Narda Kazası’nda hükûmetlerinde verdikleri vesâikle Es-seyyid Mehmed Edîb imzaları mestûr

¹³⁷ TŞÂ (1328 basımı, s.32)

¹³⁸ Şerife AKPINAR, Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi, s.140

¹³⁹ Bazı eserlerde Eyüp kadısı iken vefat ettiği kayıtlıdır. Bkz: Sicill-i ‘Osmânî, c.2, s.445

¹⁴⁰ Râmiz, Âdâb-ı Zürafâ, s.12;EŞÂ, s. 9; Sicill-i ‘Osmânî, c.2, s.445, DFSA, c.1, s.174

¹⁴¹ Râmiz, Âdâb-ı Zürafâ, s.12; Sicill-i ‘Osmânî, c.2, s.445; TŞÂ, s.11-12

¹⁴² Tezkire-i Safâî, c.1, s.24; TGDEİS, s.106; DFSA, c.1, s.174

(saklı) Âmidîyyü'l-asl, miyâne-i kuzâtde dâniş (kadılar arasında kendisine danışılan) ve âdâb ile mezkûr bir zât-i ma'ârif-mevfûr (bilgisi çok) idi.”¹⁴³

Şiir ilminin en ince ayrıntılarını bilme hususunda çağının önde gelenlerinden biri olan ve belki de bu yüzden kolay şiir yazabilen şairin elimizde mevcut mürettep dîvânı bulunmamaktadır. Güzel şiirlerinin yanı sıra zamanının şairlerine karşı yazdığı güzel nazîreleri de olan şair, aynı zamanda güzel yazı yazma hünere de sahiptir. Ali Emîrî bu konuda şunları kaydetmektedir:

“ ‘İlm-u ‘irfânda serâmed-i ihvân, şi‘ru inşâda üstâd-ı mû-şikâf-ı cihân olup latîf neşîdeleri ve şu‘arâ-i zamanına güzel nazîreleri vardır. Hatt-ı destîyle bazı âsârı manzûrumuz olmuştur. Hattı da âsârı gibi güzeldir.”¹⁴⁴

Aşağıdaki gazel şaire aittir:

GAZEL

Zahm-ı âğûş-i hayâle pîrehan bî-gânedür
Âteş-efrûzân-ı dâğ-i ‘aşka ten bî-gânedür

Penbe-i dâğ ser-a-pay cünûn-ı meydîr dile
Küşte-i şemşîr-i hicrâne kefen bî-gânedür

Mürg-i cân olsa n’ola âzâdelikden muztarîb
Dil esîrân-i gama fikr-i vatan bî-gânedür

Nâr-i gamde ‘âşîka besdir hayâlin ba‘d-zîn
Bezm-i ehl-i ‘ışka şem‘-i encümen bî-gânedür

Fâş îderken fitne-i ebrûsi râz-i gamzeyi
Câm-i nazm-i çeşmine keyf-i sühan bî-gânedür¹⁴⁵

14) ŞÛHÎ (ö. 1150 / 1737)

Ne zaman doğduğu bilinmeyen bu Diyarbakırlı şairimiz memleketinde tahsilini tamamladıktan sonra Ali Emîrî’nin ifadesiyle “...ümerâyâ nedîm ve ekâbir-i memlekete

¹⁴³ Râmiz, Âdâb-ı Zürafâ, s.12

¹⁴⁴ TŞÂ, s.11-12

¹⁴⁵ Tezkire-i Safâî, c.1, s.24; Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâ, s.12; TŞÂ, s.11-12; DFSA c.1, s.175

musâhib-i besîm...” yani devletin ve halkın ileri gelenlerinin sohbet arkadaşı olarak birçok yer gezmiş, görgü ve bilgisini arttırmış ve nihayet 17. yy.’ın sonlarının ve 18.yy.’ın ilk yarısının şöhretli şairlerden biri olmuştur.¹⁴⁶

1150/1737 tarihinde vefat eden şairimizin müretteb bir **dîvân**’ı olup bu dîvân ın bir nüshası İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Kitapları, Manzûm Eserler Bölümü 234 no’da kayıtlıdır.

Şiirlerinden Örnekler:

Aşağıdaki örnekler bu **Dîvân**’dan alınmıştır.

GAZEL

Sevmişem bir dilberi ehl-i vakâr olmağı güç
Neyleyim ki bî-vefâdur yâr-i ğar olmağı güç

Gün geçer bir kerre görmeklik nasîb olmaz bize
Böyle bir vahşî tabî‘at gül‘izâr olmağı güç

Ger nezâketle görürsem pek tebessümler kılar
Gâhî istiğnâlanur gâh cilve-kâr olmağı güç

İsterem kim eyliyem anunla bir ceng ü cidâl
Lîk yok bende şecâ‘at kâr-i zâr olmağı güç

ŞÛHÎ’yâ olmaz vefâ cehdile hem vuslat-karîn
Sabr ile âsândur ammâ âh û zâr olmağı güç¹⁴⁷

GAZEL

‘Aceb ol dilbere biz bir gün olur mu çatalum
Ten-i ‘uryân ile ol bahr-i neşâta batalum

Nev-bahâr oldu hekîmâne gıdâ eklolunur
Kâil olursa tabîbüm balı yağa katalum

¹⁴⁶ EŞÂ, s. 31;DFSA, c.1, s.175

¹⁴⁷ Age, c.1, s.175

Elin alup elüme nâz ile reftâr iderek
Varalım kûy-i rakîbe cebe cevşen satalum

Böyle kalmaz felekün çerhi, merâm üzre döner
Gamı ferdâya salup gussayı dilden atalum

ŞÛHÎ'yâ zevk û safâ eyliyeler yâr ile biz
Ne revâdur ki mihnet de yalavuz yatalum ¹⁴⁸

15) VÂLÎ (ö. 1151 / 1738)

1100 / 1688 yılı dolaylarında doğmuş olan şairin asıl ismi Hasan'dır.¹⁴⁹ Şehrin ileri gelenlerinden biri olduğu için "ağa" ünvanını kullanan ve bu ünvanla bilinen şair döneminin tanınmış ilim adamlarından ders alarak iyi yetişmiştir. Şair, çağdaşları olan Âgâh-ı Semerkandî, Hâmî (ö.1160/1747), Lebîb Abdulgafûr (ö.1182/1768), Emnî (Ümnî), Emîrî, Hâşim, Hamdî, Şûrî, Fâmî, Mucîb, Nâbî ve Mucib Kemâlî gibi Diyarbakırlı şairlerle Âgâh-ı Semerkandî önderliğindeki dönemin Encümen-i Dâniş adındaki edebî topluluğuna katılmış bu topluluktaki şairlerle münazara ve müşâ'arelerde bulunmuştur.¹⁵⁰

Gençliğinde eğlenceye düşkün olan ve elde olan dünyalığa sevinmeme ve elden çıkan dünyalığa üzülmemeye, kanaatkârlık, rağbetsizlik anlamlarına gelen zühd anlayışına karşı çıkan ve zâhide çatan şair, yaşlılık döneminde bu düşüncesini terk etmiş, Allâh'a yönelerek ahireti düşünmeye başlamıştır. Herhangi bir tarikata bağlılığı tespit edilememiş olan şairin, şiirlerinde Gülşenîlik, Rûşenîlik ve Mevlevîlik tarikatleriyle ilgili ibarelerin geçmesi tasavvufa meyli olduğu kanaatini doğurmaktadır.

Mesleği tespit edilememiş olan şairin aldığı iyi eğitim sonucu resmî bir vazifesinin olabileceği tahmin edilmekteyse de, şehrin ileri gelenlerinden varlıklı bir aileye mensup olması resmî bir vazifeye ihtiyaç duymayıp ticaretle de uğraşmış olabileceği ihtimalini de mümkün kılmaktadır. İstanbul dışında yaşamış olduğundan diğer şairler gibi İstanbul ve çevresindeki şairler kadar bilinmemiş olan şairin hayatı

¹⁴⁸ DFSA, c.1, s.176-177

¹⁴⁹ Age, c.1, s.177;

¹⁵⁰ Hanife KONCU, Vâli Dîvânı, s.24

hakkında daha fazla bilgi tespit edilememiş olup şair, 1151/1738 yılında¹⁵¹ 50 yaşındayken vefat etmiştir.

Vefatına çağdaşı Hâmî (ö.1160/1747) tarafından “**Aldı mansıb Gülşen-i firdevsden Vâlî Hasan**” mısrasıyla biten bir târîh manzûmesi tanzîm edilmiş olan şair,¹⁵² müretteb bir **dîvânı** olan şairlerdendir. “Dîvân”ının yazma haldeki bir nüshası Şevket Beysanoğlu’nun husûsî kütüphanesindedir. Şevket Beysanoğlu, “Dîvân”ın çeşitli kütüphanelerde başkaca nüshalarının da bulunduğunu, bir nüshasının da Diyarbakırlı yazar Esmâ Ocak’ta olduğunu bildirmektedir.¹⁵³

Biri Şevket Beysanoğlu’nda, biri Esmâ Ocak’ta, biri Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Bölümü, 5475 numarada kayıtlı, biri Ankara Millî Kütüphane, A 5266 numarada kayıtlı, biri de Bâyezîd Devlet Kütüphanesi, Umûmî 5760 numarada kayıtlı nüsha olmak üzere 5 nüshası bilinen¹⁵⁴ şairin Dîvân’ı üzerine bir yüksek lisans ve bir doktora çalışması yapılmıştır:

Mustafa OKUR, Dîvân-i Vâlî-i Âmedî, Hayatı – Eserleri – Edebî Kişiliği, (Yayımlanmamış YLT), Afyon Kocetepe Üniv., Eylül-2006,¹⁵⁵

Hanife KONCU, Vâlî Dîvânı (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, c. II, İst.-1998¹⁵⁶

Yüksek lisans çalışması Dîvân’ın Konya, Ankara ve İstanbul’daki nüshaları üzerine; doktora çalışması ise Dîvân’ın Ankara ve İstanbul’daki nüshaları üzerine yapılmıştır. Yapılan yüksek lisans çalışması sonucunda Dîvân’ın; 405’i gazel, 19’u rübâ’î, 14’ü mu‘ammâ, 12’si müseddes, 10’u târîh, 3’ü müfred ve biri de tahmîs olmak üzere toplam 464 adet şiirden oluştuğu tesbit edilmiştir. Kendisini bir gazel ve kasîde şairi olarak tanıtan Vâlî’nin kasîdelerine Dîvân’ında rastlanmamıştır.¹⁵⁷

a. Edebî Kişiliği

“Dîvân”ındaki gazellerin bir çoğu bestelenmiş, bazıları da birçok Diyarbakırlı şair tarafından tahmîs edilmiş olan şairin şiirlerinin çoğu devrinde etkili olan Sebki Hindî ve hekîmâne (didaktik) tarzın bir sonucu olarak bu tarzlardan etkilenmiş bir

¹⁵¹ DFSA, c.1, s.177; Galip ve Nurhan GÜNER, Alî Emîrî ve EŞÂ, Ank.-2003, s.60

¹⁵² Mehmed Nâilî TUMAN, Tuhfe-i Nâilî Dîvân Şairleri Muhtasar Biyografileri, c.2, s.1147; Galip ve Nurhan GÜNER, Alî Emîrî. EŞÂ, s.60

¹⁵³ Şevket BEYSANOĞLU, Kültürümüzde Diyarbakır, Ziya Gökalp Derneği Yayınları, Ank.-1992, s.142

¹⁵⁴ Mustafa OKUR, Dîvân-i Vâlî-i Âmedî, Hayatı – Eserleri – Edebî Kişiliği, (Yayımlanmamış YLT), Afyon Kocetepe Üniv., Eylül-2006, s.42, 43, 44

¹⁵⁵ www.belgeler.com/ blg/q93, Erişim Tarihi: 05.11.2012

¹⁵⁶ Mustafa OKUR, Dîvân-i Vâlî-i Âmedî, Hayatı-Eserleri-Edebî Kişiliği, s.V (ÖNSÖZ)

¹⁵⁷ Age, s.24

anlayışla yazılmıştır. Aşağıdaki beyit şairin hekîmâne anlayışını gözler önüne serme açısından önemlidir:

“ Haleldir râst-gûyâna mumâşât u riyâ Vâlî
Hakkı ketm itme, isterse muhâtab pâdişâ olsun ”¹⁵⁸

Dîvan’da Vâlî’nin kullandığı dil, o dönem için sade ve anlaşılır bir dildir. Eserde az da olsa daha önce kullanılmamış Farsça terkipler, Arapça, Farsça ve Eski Anadolu Türkçesi Dönemi’ne ait kelimeler de kullanılmıştır.

Vâlî’nin şiirlerinde maddî aşk manevî aşka galebe çalmıştır. Rind-meşreb, aşk ve gönül ehli olan şair, şiirlerinde dînî, mitolojik, astronomik unsurlardan daha çok aşk, gönül, mahbûb, yâr, şûh, mey, meyhâne, eğlence meclisleri gibi kelimelere yer vermiştir. Şiirleri şekil ve içerik olarak başarılı olan şair, şiirlerinde kendisini överek kendisini sefil kuşların değil ancak anka olanların anlayabileceğini söyler.¹⁵⁹

b. Şiirlerinden Örnekler: ¹⁶⁰

GAZEL

Her ârzû-i hâtır sermâye-i belâdır
Her üstühvân-i pâre dâm-i reh-i hümâdır

Hîç i‘tibâr olur mu nakş-i berâb-i dehre
Bünyâd-i şehri hestî aslında bî-bekâdır

İtmektedir temâşâ her lahza nakş-i kevnî
Büthâle-i leb-i dil câm-i cihân-nümâdır

Meclisde hâlet olmaz bî-şevk u rûy-i dilber
Bî-bâde câm-i hâlî kandîl-i bî-ziyâdır

Ağyâr olur vesîle gâh-i harîm-i yâre
Tevfik iderse Bârî reh-zen de reh-nümâdır

¹⁵⁸ Age, s.16, 286

¹⁵⁹ Age, s.19, 27-40

¹⁶⁰ DFSA, c.1, s.177-178-179-180

Bî-bâne-i umîdin çîn görür mü bir ân
Ol tıfl-i nev-zühûra her kim ki mübtelâdır

‘İrfân-pesend olur mu bî’ ü şîrâsı VÂLÎ
Yekser metâ’-i ‘âlem kem-harc ü kem-bahâdır

GAZEL

Ser-i kûyunda tahsîl-i havâdan gayri nem vardır
Seni teshîre te’sîr-i du‘âdan gayri nem vardır

Aransa cism-i zârımda misâl-i pişte-i nâçîz
Hayâtı müş‘ir ancak bir sadâdan gayri nem vardır

Fedâ-i sîm ü zerle bitmez iş ibrâma hod gelmez
Temennâ-i visâlinde ricâdan gayri nem vardır

Mihenk-i âzmâyîşdir vücûdum zerger-i kevne
Bu bâzâr-i fenâda ibtilâdan gayri nem vardır

Niçün dûr olduğum istersin ey meh bâğ-i hüsnünden
Sana sıklet verir âh ü nevâdan gayri nem vardır

Hem-ân n’işlersen işle şekve-rîz-i ‘acz ü vâh etmem
Ne hükm-i nâ-revâ itsen rizâdan gayri nem vardır

Mu‘înim olsa da ebnâ-i ‘âlem ser-be-ser VÂLÎ
Mahall-i ilticâ lutf-i Hüdâ’dan gayri nem vardır

16) HÂSİM (ö. 1152 / 1739)

Asıl adı İbrâhîm olan şair¹⁶¹ Diyarbakır’ın yetiştirdiği büyük müderris şairlerdendir. 1075/1664 yılında Diyarbakır’da doğan şair,¹⁶² bütün İslâmî ilimleri öğrenmeye çalışarak zamanın Şeyhülislamı Ebe-zâde Abdullah Efendi’den mülâzım ve

¹⁶¹ Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı, s.65; TŞÂ, c.1, s.165-175; TGDEİS, s.189

¹⁶² Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı, s.65; DFSA, c.1, s.181; TGDEİS, s.189

müderri olmuşur.¹⁶³ Müderrişliği esnasında yetenekli talebelerle özel olarak ilgilenen şair, onların yeteneklerini geliştirmeye büyük önem vermiştir. Nitekim sonraları Diyarbakır'ın meşhur şairlerinden biri olacak olan Hâmî-i Âmidî, şairin söz konusu kâbiliyetini geliştirip yetiştirdiği öğrencilerdendir.

Bilginliği ve erdemliliği, başta şeyhülişlam Ebe-zâde Abdullah Efendi ve Sadâret Kaymakamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa olmak üzere devrinin yöneticileri tarafından takdir edilen şair, 1119/1707 yılında şeyhülişlam Ebe-zâde Abdullah Efendi'nin direktifleriyle İstanbul Davûd Paşa şer'iyye Mahkemesi Nâibliği'ne getirilmiştir. Nâiblik görevinin yanı sıra İstanbul camilerinde dersi'âmlık sıfatıyla yüksek ilimleri okutmakla da görevlendirilen şair, bu şekilde şeyhülişlâm Ebe-zâde Abdullah Efendi'nin himayelerinde dokuz yıldan fazla nâiblik ve yedi yıl dersi'âmlık yapmıştır. şeyhülişlam'ın Trabzon'a sürgüne gönderilirken gemisinin batması sonucu ölmesi üzerine hâmîsiz kalan şair hâmî arayışına girmiş, bu amaçla geçmişte Sadâret Kaymakamlığı'na geçişini bir târih beytiyle kutladığı Nevşehirli Damat İbrâhîm Paşa'ya kasîdeler sunmaya başlamıştır. Bu şekilde Paşa nezdindeki itibarını pekiştiren şair, 1135/1723 yılı ortalarında Rüşdî Mustafa Efendi yerine İzmir Müftülüğu'ne atamasının yapılmasına muvaffak olmuşur.

İki yıldan fazla bu görevde kaldıktan sonra İstanbul'a dönen şair, zamanın şeyhülişlâm'ı Yenişehirli Abdullah Efendi'nin başkanlığında yapılan, âlimlerin katıldığı “**Kitâb-ı Mutavvel**” imtihanına girmiştir. İmtihana ilk önce girerek büyük başarı gösteren şair hakkında birçok Arapça ve Türkçe takdîr manzûmeleri yazılmıştır. Kitâb-ı Mutavvel imtihanındaki başarısı sonrası şair sırasıyla¹⁶⁴ aşağıdaki medreselerde, belirtilen tarihlerde, belirtilen kişilerin yerine müderrişlik yapmaya başlamıştır.

1. Sâniyye-i Ahaveyn Medresesi
2. İstanbul şah Sultan Medresesi
3. İstanbul Mimar Kasım Medresesi: Zilka'de 1146/1733'te Benli-zâde Abdullah Efendi'nin yerine
4. Fatih Külliyesi Sahn-ı Semân Medresesi: 21 Receb 1151/1738'de Hacı-zâde Mehmet Salih Efendi yerine

¹⁶³ Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı, s.65; TGDEİS, s.189

¹⁶⁴ Bazı eserlerde 4. sırada Süleyman Subaşı Medresesi Müderrişliği, 5. sırada Sahn-ı Semân Medresesi Müderrişliği yaptığı yazılı ise de (Bkz: DFSA, c.1, s.181) biz en eski kaynak olması itibariyle Râmiz'in tespitini esas aldık. (BŞ)

5. Süleyman Subaşı Medresesi: Zilkâ'de 1151/1738'de Es'ad Kethüdâ yerine

Söz konusu medreselerde birçok âlimin yetişmesine vesile olan şair, müderrislik görevini yürütürken eski vazifesi olan Davûd Paşa Nâibliği'ne yeniden başlamış ve bu iki görevi bir arada yapmaktayken 1152/1739 yılında yetmiş beş yaşında İstanbul'da ölmüştür.¹⁶⁵

Arapça, Farsça ve fıkıh (İslâm Hukuku) alanlarında zamanının en büyük Türk âlimleri arasında sayılan İbrâhîm Hâsim, Türkçe şiirlerinin yanında Farsça şiirleriyle de tanınmıştır.¹⁶⁶ Safâî, Sâlim ve Râmiz gibi şu'ara tezkireleri yazarları, şair için takdir dolu ifadeler kullanarak onun büyük bir İslâm âlimi, kudretli bir şair ve fâzıl olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.¹⁶⁷ Şairin âlimliğine ve faziletine öğrencisi Hâmî'nin yazdığı şu manzûm mektup önemli bir delildir:

MANZÛM MEKTÛB

Dahi ol hâşim-i 'ırkû'l-eşkâl

Kâsım-i pîh-i şükûkü'l-a'dâl

Rehber-i merhâle-i irşâdım

Ya'nî hayr'ül-edeb olan üstâdım

Re'fet-i kalb ile evâh-i hâlim

Mükrim-i zayf-i kerîm İbrâhîm

Nâib-i mesned-i Dâvûd-pâşâ

Hükmüdür fasl-i hitâb-i hükemâ

Zihn-i vakkâdına nisbet-i bâzî

Eseri hâme-i Fahr-i Râzî

Hikmet-i tercüme-i Fârâbî

'Aklının bir unutulmuş hâbı

¹⁶⁵ DFSA, c.1, s.181

¹⁶⁶ Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı, s.65; DFSA, c.1, s.181; TGDEİS, s.189

¹⁶⁷ Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı, s.65; DFSA, c.1, s.181

‘Akl-i küll medrese-i fazlına bâb
İbn-i Hâcib âna olmaz bevvâb

İbn-i Sînâ îñ Sâhib-Tecrîd
Olamaz âna muzâfün ileyh mu‘îd

Verse eşkâl-i fûnûna te’sîs
Âna şagird olamaz Oklidis

Nazm ü eş‘âra olurdu tâib
Şevket-i re’yini görse Sâib

Yed-i pür-cûdunu ba‘de’t-takbîl
Oluruz nâsiyye-sây-i tebcîl

Hakk Ta‘âlâ ânı ber vefk ü murâd
Eyleye devlet ü dârât ile şâd ¹⁶⁸

Şiirlerinden Örnekler:

Aşağıdaki parçalar bir dîvânı olduğu tespit edilemeyen şaire aittir:

GAZEL

Serâb-i ‘aşka bark-ı âhı âb-i âteşin itsem
Cünûn deştine peydâ lâle-i âteş-zemîn itsem

Per-i pervâne-i mazmûn-i tâ kim etmeye sûzân
Dili fanûs-i nûr-i şem‘-i tâb-ı nâzenîn etsem

Hattın vasfile ma‘nâ murgunu bâl-i dü mısra‘la
Hümâ-i kâkül-i devlet mekâna hem-nişîn itsem

Şeb-i firkatde fikr-i hâbda vuslat nasîb olsa
Leb-i ümmîdimi şakh-ı emelden meyve-çîn itsem ¹⁶⁹

¹⁶⁸ TŞÂ, c.1, s.167; DFSA, c.1, s.181-182

¹⁶⁹ TŞÂ, c.1, s.174-175; DFSA, c.1, s.184

GAZEL

Şeb-zinde-dâr îden beni ol mâh rû mıdır
Yohsa o hâl-i gâle-i fitne-cû mıdır

Ahvâlimiz mi itmededir cüst-cû yine
Kasdı rakîb-i rû-siyehin güft-gû mıdır

Vardır miyân-ı ceş-i ferahda müşâvere
Şâh-ı gama netîcesi bilmem gülûvv mıdır

Te'sîr-i gamzesine birin itmeye hedef
Dilber o denlû 'ışk-ı zâra 'adüvv mıdır

HÂSİM o denlû mest-i mey oldum ki bilmezem
Der-kef olan piyâle mi yoksa sebû mıdır ¹⁷⁰

KASİDE

- Nevşehirli Damat İbrâhîm Pâşâ'ya -

Hamd Hüdâvend'e ki bir âsâfın
Oldu küdûmile cihân muğtenem

Maşrık-ı ikbâlden îtdi tülû'
Neyyir-i a'zam gibi bir subh-dem

Seyl-i keder-şûy fereh cûş îdüb
Koymadı dillerde gubâr-i elem

Şimdi mükâfat-i merâm îtdi çerh
Bir nîçe gün eyledi gerçi sitem

'Âleme yüz tutdu bâhâr-i neşât
İşte açıldı yine verd-i kerem

¹⁷⁰ Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı, s.66; DFSA, c.1, s.184

Olmuş idi halk-i cihân ser-be-ser
Pâ-zede-i leşker-i bî-dâd-ı gam

Şâh-i selâtîn-i zemîn ü zemân
Pâdişeh-i dâd-ger-i Cem-haşem

Hüsrev-i ‘âlem, şeh-i kişver-küşâ
Zıll-i İlâhî, melik-i muhteşem

Memleket-ârâ vü şeh-i bahr ü berr
Kutb-i cihân, hâdim-i Beytü'l-harem

Hâdim-i efgendesî Afrasiyâb
Bende-i şermendesî Dârâ vü Cem

Hâk-i derî kühl-i sefâhâniyan
Kird-i rehi sürme-i Şâh-i ‘Acem

...

Sadr-ı himem çerh-i sûtûde-şiyem
‘Ayn-ı kerem, püşt ü penâh-i ümem

Gevher-i zîbende-i tâc-i şeref
Neyyir-i tâbende-i evc-i himem

Âsâf-i Sâni ‘âlem-efrâz-i câh
Ma‘delet-ârâ vü bahâdır-şiyem

Sâf-i güher sadr-i bülend iktidâr
Pâk-meniş sâhib-i tâğ ü kalem

Kâni-i vefâ, menba‘-i cûd ü sehâ
Dest-i ‘atâ-küsteri mahsûd-i yem

Kahrıdır a‘dâya Semûm-i Cahîm
Lütfi ehîbbâye nesîm-i İrem

Hikmet-i re'yinde Filâtûn esîr
Mantıkîyân kuvve-i fikrinde kem
...¹⁷¹

17) EMÎN (ö. 15 Şa'bân 1158 / 12 Eylül 1745)

Nakkâş Ömer adında bir zâtın torunu, Dervîş Hasan adında bir Nakşibendî mürîdinin de oğlu olarak Tokat'ta dünyaya gelen şair, memleketi dışında dünyaya gelen Diyarbakır asıllı şairlerdendir.¹⁷² Şairin, babasının ve dedesinin memleketi olan Diyarbakır dışında bir yerde dünyaya gelmesinin sebebi, babasının, Urûmiye'den göç ederek Diyarbakır'a yerleşmiş, nüfûzunun artmasından dolayı artık kendisinden korkulmaya başlanan dönemin ünlü Nakşibendî şeyhi 'Azîz Mahmûd Urmevî'nin mürîdi olmasıdır. Söz konusu Nakşibendî şeyhi, 1638 yılında Bağdat Seferi dönüşünde IV. Sultân Murâd tarafından saltanata bir tehlike olarak görüldüğünden idam edilmiş, mürîdlerinin birçoğu da bu olaydan sonra Diyarbakır'dan çıkıp başka yerlere yerleşmişlerdir. Bu mürîdlerden biri olan şairin babası Dervîş Hasan da Tokat'a yerleşmiştir. Şair Emîn de Tokat'a yerleşen bu Diyarbakır asıllı ailenin bir çocuğu olarak 1075/1664 yılında burada dünyaya gelmiştir.¹⁷³ Lakabı Cemâlüddîn, künyesi Ebû'l-Emâne ve Ebû Mansûr olan şairin asıl ismi Mehmed Emîn'dir. Şiirlerinde Emîn mahlasını kullanan şair, doğum yerine nisbetle Emîn Muhammed et-Tokâdî gibi isimlerle de kaynaklarda yer almaktadır.¹⁷⁴

25 yaşına kadar Tokat'ta kalan şair, tahsilini tamamladıktan sonra 1100/1689 yılında İstanbul'a gitmiş, Zeyrek civarındaki Pîrî Mehmed Pâşâ'nın yaptırdığı Pîrî Pâşâ Medresesi'ne yerleşmiştir.¹⁷⁵ Buradayken Yedikuleli Seyyid Abdullâh Efendi adında meşhur hattâtan hat dersleri alan şair¹⁷⁶ döneminin sayılı hat üstâdlarından biri oldu. Güzel bir sese sahip olduğu söylenen şair, dönemin Hâfız Post ve İtrî Çelebî gibi

¹⁷¹ TŞÂ, c.1, s.170-171; DFSA, c.1, s.182-183-184

¹⁷² TŞÂ, c.1, s.98; Bazı eserlerde babasının adı Mehmed olarak geçmektedir. Bkz :TGDEİS, s. 110

¹⁷³ Age, c.1, s.98-99; DFSA, c.1, s.185

¹⁷⁴ EŞÂ, s. 12; Sicill-i 'Osmânî c.2, s.474; Hediyyetü'l-ârifin, c.2, s.326; Osmânî Müellifleri, c.1, s.136 (1333 Basımı); Osmânî Müellifleri, c.1, s.89-90 (1972 Basımı); Mustafa AŞKAR, Tasavvuf Tarihi Literatürü, s.219; Bazı eserlerde şairin ismi Emîn olarak geçmektedir. Bkz : TGDEİS, S. 110

¹⁷⁵ DFSA, c.1, s.185; Bir istisna olarak şairin ölünceye kadar Tokat'ta yaşadığını yazanlar da var (Bkz: Hediyyetü'l-ârifin, c.2, s.326)

¹⁷⁶ TŞÂ, c.1, s.99-100; Osm. Müellifleri, c.1, s.89-90 (1972 Basımı); Osmânî Müellifleri, c.1, s.136 (1333 Basımı)

mûsîki-şinâslarından ses eğitimi alarak¹⁷⁷bu alanda da döneminin önemli bestekârlarından biri olmayı başardı. Bazı devlet adamlarının çocuklarına öğretmenlik yapan şair, Müstakîm-zâde Süleymân Sa‘düddîn ve Sâbih gibi tasavvuf halifelerinin; Damad Mehmedpâşâ-zâde Ali ‘İzzet gibi şairlerin ve Belgrad Fâtihî nâmıyla tanınan Yeğen Mehmed Pâşâ gibi geleceğin sadrazamlarının eğitimi görev aldı.¹⁷⁸ Reis Kalemi denilen birimde de görev yapan şairin İstanbul’daki bu ilk evresi 14 yıl sürmüştür.

H.1114/M.1702 yılında Hâc vazifesini yerine getirmek üzere Hacca giden şair, 3 yıl Mekke’de mücâvir olarak kalmış, Kadirî, Şâzelî ve Şetârî tarikatlerine girmiştir.¹⁷⁹ Mekke’de Nakşibendî seyyidlerinden Ahmed Yek-dest-i Cevriyânî’den tasavvufî sülûkunu tamamladıktan sonra¹⁸⁰ tekrar İstanbul’a dönen şair, Hüseyinpâşâ-zâde Mehmed Bey’in evinde kalarak Şehzâde Sultân Mehmed Câmisi’nde müderrisliğe başlamıştır. İstanbul’daki bu ikinci evresi 5 yıl süren şair, Hüseyinpâşâ-zâde Mehmed Bey’in Habeş Eyâleti Beylerbeyliği’ne tayini üzerine kâtiplik göreviyle onunla birlikte H. 1122/M. 1710 yılında Habeşistân’a gitmiştir. Daha sonra Kudüs’e, Mekke ve Mısır’a giden şair, Mekke ve Mısır âlimlerinin yanında 6 yıl süren bir “Rivâyet-i Hadîs-i Celîle” eğitimi almış, en nihayetinde bu daldan mezun olarak “Vüreykât” adıyla 50 kadar ilmi silsileyi gösteren bir icâzet-nâme alarak tekrar İstanbul’a dönmüştür. İstanbul’a dönüşünden sonra yine müderrisliğe başlayan şair, Eyyüp Sultân Türbedârlığı’na tayin edilmiştir. Sonradan Medîne’ye gönderilen şair, Peygamber efendimizin türbesinde ferrâşlık (müstahdemlik) görevine başlamıştır.¹⁸¹ Pek mukaddes gördüğü bu vazîfesine başlayan şair sevincini aşağıdaki kıt‘ayı tanzîm ederek dile getirmiştir.

KIT‘A

Çün oldun bende-i çârûb-keş-i Sultân-i Kevneyn’in

Der-i vâlâsı ferrâşını Mevlâ eylemez hasîr

O Sultân-i Cihân’ın bendesini kimse incitmez

Kapusu bendesi oldun EMÎN’â bâtın ü zâhir¹⁸²

¹⁷⁷ Târık VELİOĞLU, Osmânî’nin Ma‘nevî Sultânları, s.245

¹⁷⁸ Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı, s.182; Mustafa AŞKAR, Tasavvuf Tarihi Literatürü, s.219

¹⁷⁹ DFSA, c.1, s.185

¹⁸⁰ Sicill-i ‘Osmânî, c.2, s.474; Târık VELİOĞLU, Osmânî’nin Ma‘nevî Sultânları, s.245

¹⁸¹ Sicill-i ‘Osmânî, c.2, s.474; DFSA, c.1, s.185

¹⁸² DFSA, c.1, s.185

Şairin öğrencilerinden olan Yeğen Mehmed Pâşâ, H. 1150/M. 1737'nin Aralık ayında sadrazam olunca, şairi Aksaray'daki konağına yerleştirerek yardımda bulunmuştur. H. 1156/M. 1743 yılında Şeyh Emîr Buhârî Hânkâhı'na (Tekkesi'ne) şeyh olan Şeyh Emîn Efendi bu vazifedeiken şîr-pençe (yanıkara) hastalığından yatağa düşerek H. 15 Şa'bân 1158 / M. 12 Eylül 1745 Berâet Gecesi vefât ederek¹⁸³ bir ara kaldığı ve ders verdiği Pîrî Pâşâ Medresesi'ne bitişik Pîrî Pâşâ haziresine defnedilmiştir.

Ölümüne birçok târîh yazılan Şeyh Emîn Efendi'ye halifelerinden "Tuhfe-i Hattâtîn" yazarı Müstakîm-zâde Süleymân Sa'düddîn de bir târîh manzûmesi yazmıştır. Şeyhin mezar taşına da kazılan söz konusu târîh manzûmesi şöyledir:

"Gülsitân-ı Nakşibendî'den yine tîğ-i ecel

Bir gül-i sad-berki kat' itdi hezâr ü âh ü enîn

Ya'nî Tokâdî Efendi ol Muhammed nâm-dâş

'Ârif-i bi'l-lâh, Emîn-i sırr-i Rabbü'l-'âlemîn

Mürşid-i râh-i hidâyet, hâce-gânın erşedi

Vâkıf-i sırr-i ledün, 'ilm'el-yakîn, hakka'l-yakîn

Murğ-i rehber olduğu ahrâra bes ma'lûm idi

Zâtı ma'sûmü'l-irâde, zü'l-cenâheyn-i zemîn

Siyyemâ bâğ-i Hadîs-i Ahmed'in nahli idi

Yek-be-yek dest-i kerâmetle olup hil'at-güzîn

Eyleyüb habs-i kafes gavvâs-ı bahr-i lâ-yezâl

Buldu dürr-i vaslı, îrdi asla fer'inden hemîn

Esdikâdan pençe-i şîr-i ecel dîr eyledi

Ola Sıddîk'in karîni, Şîr-i Hakk'la hem-nişîn

Peyk-i vahdet sırr-i pâkinden okur târîhini

Oldu lâhûta revân Allâh deyüp rûh-i EMÎN

Sene: 1158/1745¹⁸⁴

¹⁸³ Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı, s.22; Sicill-i 'Osmânî, c.2, s.474; TGDEİS, s.110

¹⁸⁴ Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı, s.23-24; TŞÂ, c.1, s.98-112

a. Edebî Kişiliği ve Eserleri:

Kaynakların "...fâzıl, şâ'ir ve 'ârif-i bi'l-lâh..."¹⁸⁵ "...Kadirî, Şâzelî ve Şetârî tarikatlerine de girmiş..."¹⁸⁶ diye tanıttığı şair, birçok tarîkatin üsûlüne göre seyr ü sülûkünü tamamladığı halde en çok Nakşibendî olarak tanınmıştır.¹⁸⁷ Kendisi de bir Farsça kıt'asında bu hususiyetini şöyle dile getirmiştir:

"Men sâlik-i râh-ı etkiyâ-i dînem

Pâbeste-i în silsile-i zerrînem

Gam nist Emîn, eğerçi Mecnûn gûyend

Çün bende-i dîvâne-i **Bahâe'd-dîn**'em"¹⁸⁸

Türkçe, Arapça, Farsça olmak üzere üç dilde şiirlerinin, ilâhîlerinin yanı sıra yine aynı üç dilde terceme te'lif onlarca risâlesi de bulunan şairin, söz konusu şiir ve risâleleri şairin meşrebi olan Nakşibendîlik ve tasavvufîlik ağırlıklı şiirler ve risâlelerdir. Bazı kaynaklar, mutasavvıflığı şairliğine ağır basan şairin bir "Türkçe Dîvân"ının varlığından bahsediyorsa da¹⁸⁹ bahis konusu Dîvân'ına şu ana kadar ulaşılamamıştır.

Şairin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri üzerine bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.¹⁹⁰

Oldukça üretken bir mütercim ve yazar olan şairin tesbît edilebilen terceme ve te'lif eserleri şunlardır:¹⁹¹

1. İrşâdü's-sâlikîn
2. Risâletü'l-etvâr
3. Şerhü Kasîdetü'l-Askalânî
4. Savâ'ikü'l-Muhrika Tercemesi (İbnü'l-Hacer el-Askalânî'ye ait olan bu eser Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmiştir.)

¹⁸⁵ Sicill-i 'Osmânî, c.2, s.474

¹⁸⁶ DFSA, c.1, s.185

¹⁸⁷Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz1986), Tokat Valiliği, Şeyhülislâm İbn-i Kemâl Araştırma Merkezi Yayınları, Gelişim Matba'ası, Ank.- 1987, s.525

¹⁸⁸ Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı, s.24; Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu, s.525

¹⁸⁹ Hediyyetü'l-'ârifin, c.2, s.326

¹⁹⁰ Halil İbrahim ŞİMŞEK, M. Emîn TOKÂDÎ'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, YLT, Danışman: Erhan YETİK, 19 Mayıs Üniv., Samsun, 1996 IX+123 Sayfa (Bkz: Tasavvuf Tarihi Literatürü, s.346)

¹⁹¹ Osm. Müellifleri, c.1, s.36 (1333 Basımı); Osmânî Müellifleri, c.1, s.89-90 (1972 Basımı); Hediyyetü'l-'ârifin, c.2, s.326; Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu, s.493 ve 529

5. Tuhfetü't-tullâb
6. Hülâsa-i Tarîkat
7. Risâle-i Rûhiyye
8. Siyânet-i Dervîşân Fî Bahs-i Devrân-i Sofîyân (Türkçe yazılmış bir risâledir)
9. Şerhü Delâilü'l-Hayrât el-Müsemmâ bi'l-Metâli' il-Meserrât (Fâdıl-i Fâsî'ye ait olan bu eser Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmiştir.)
10. Silsilenâme-i Meşâyih-i Nakşibendiyye (Yüz beyti aşkın manzûm bir eserdir.)
11. Risâle Fi't-Tarîki'n-Nakşibendiyye
12. Risâletü'l-Kalb
13. Sülûk-i Nakşibendiyye
14. Risâle-i Emânet (Gazâlî'nin Emânetullâh adlı eserinin Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmiştir.)
15. Risâle-i Telkîn-i Tevhâd-i Kalbî
16. Şerhü Kelimât-i Hâcegân
17. Su'âlât ve Cevâbât Risâlesi
18. Risâletü'z-Zikr
19. Reşâhat'ın bir bölümünün tercemesi
20. Şerhü Ba'di Ebyâtin Mine'l-Mesnevî (Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde yer alan "Ân hayâlât ki dâm-i evveliyât" mısrasıyla başlayan beytin yorumundan ibaret bir eserdir.)
21. Ebû'l-Hayr Muhammed Şemseddîn el-Cezerî'nin Tecvîdinin Tercemesi
22. Şerhü Dîvân-i Hâfız
23. Âdâb ve Erkân-i Tarîkat-i Nakşibendiyye
24. Gazel ve Tahmîsleri
25. Vasiyet-nâmesi
26. Mektûpları
27. Menâkıb-nâmesi (Menkıbeleri ve hâl tercümeleri halîfelerinden Müstakîm-zâde Süleymân Sa'düddîn Efendi ve Yahyâ Efendi tarafından yazılmıştır) ¹⁹²

¹⁹² Osm. Müellifleri, c.1, s.36 (1333 Basımı); Osm. Müellifleri, c.1, s.89-90 (1972 Basımı)

b. Şiirlerinden Örnekler:

“Silsilenâme-i Meşâyh-i Nakşibendiyye” Adlı Eserinin Mukaddimesinden:

-1-

Ey îden da‘vâ-i cühendânî
Dinle imdî eğer sühen dâni

Hakk Te‘âlâ seni mükrim idüp
Sana verdi emânet-i cânı

Cümle mahlûkdan mükerrermsin
Nutmuna verdi emr ü fermânı

Nefsini bil odur zalûm, cehûl
Sen beni bilme, ânı bil ânı

“Men ‘aref” sırrına olup ‘ârif
Eyle tahsîl-i hak ‘irfânı

Cân ü dilden ‘ibâdete sa‘y ît
‘Âlemin tâ ki olasın cânı

“Yâ İbn-i Âdem” hadîs-i nâtıktır
Halk-ı eşyâya ey kerem-kânı

Ne için halk olundu mevcûdât
Anla bu râzı cânımın cânı

Hilkati, cümleñün senin-çündür
Anla bu sırrı ger tu insâni

Her biri hizmetinde sâ‘îdir
Anlamazsan bunu tu hayvâni

Emr-i Rabbânî’ye itâ‘at kıl
Gûşuna koyma kavî-i şeytânî

“Nahnü akreb” çün buyurdu Allâh

Sen ba‘îd itme kendine ânı

Sırr-i tevhîdi fehm îdüp ey yâr

Kesrete düşme îtme tuğyâni

Hem dahî dâim eyle nefy-i vücûd

Anlıyasın rümûz-i merdânı

Ma‘nî-i “Küntü Kenz” i hıfz eyle

Olasın ‘âlemin sühan-dânı ¹⁹³

-2-

NA‘T

Yaratdı Hak senin-çün cism ü cânı yâ Resûlallâh

Sen oldun ‘âlemin rûhi revânı yâ Resûlallâh

Sana dünyâda rü‘yet-i hâs idi mi‘râc îtdikde

Kelîm aldı cevâb-ı “Len terânî” yâ Resûlallâh

Münevver îtdi ey Bedr-i Risâlet mihr ü mâh-âsâ

Yüzün nûru zemîn ü âsumânı yâ Resûlallâh

Olan ruh-sây-i hâk-i dergâhın zâhirde batında

Bulur feyz-i hayât-i câvidanî yâ Resûlallâh

Kapundan gayri melce’ var mı muhtâcın EMÎN’aya

Şefâ‘atle sevindir bî-kesânı yâ Resûlallâh ¹⁹⁴

...

Dû ‘âlem ehline feryâd-res zât-i şerîfindir

Cemî‘ derdmendâne fazl-i Hakk’sın yâ Resûlallâh ¹⁹⁵

¹⁹³ TŞÂ, c.1, s.98-112; DFSA, c.1, s.186-187

¹⁹⁴ DFSA, c.1, s.187

¹⁹⁵ EŞÂ, s. 12;Osm. Müellifleri, c.1, s.36 (1333 Basımı); Osm. Müellifleri, c.1, s.89-90 (1972 Basımı)

BEYİTLER, MÜFREDLER ¹⁹⁶

Cevher-i ‘aşkın değil ey dilber-i sîmîn-beden
Dâğ-ı derdim penbelerle saklarım sînemde ben

* *

Mi‘mâr-i ezel yaptığı dem şehir-i vücûdu
Cân-dîdesinin vahdet eli oldu şühûdu

18) ÇÂKERÎ (ö. 1160 / 1747)

Tahminen 1080/ 669 yılında dünyaya gelmiş olan Diyarbakırlı şairin asıl adı Ali’dir. İlim tahsili sonrası uğraşmaya başladığı şiir, nesir, tezhîb ve ciltçilik gibi birçok sanat dalında ustalaşan şair, XVIII. yüzyılın ilk yarısının şöhreti yayılan Diyarbakırlı şairlerinden biri olmuştur.¹⁹⁷ Alçakgönüllüğünden dolayı “Çâkerî”¹⁹⁸ mahlasını alan ve çevresinde ise daha çok Seyyid Ali Çâkerî veya Mücellid Seyyid Çâkerî sanlarıyla tanınan şair, I. Mahmûd’un saltanatının son dönemlerinde, 1160/1747 yılında, vefat etmiştir.¹⁹⁹

Şiirlerinden Örnekler :

Aşağıdaki parçalar bu çok yönlü, Ali Emirî’nin deyimiyle “...şîrâze-i nazm ile ser-levha-i şu‘arâ’ya şâyân-ı tezhîb u tahrîr bir şâ‘ir-i ma‘ârif-kesîr”²⁰⁰ olan şairimize aittir.

MU‘AŞŞER (ONLU)

Sensin ey şûh bu çerh-i feleğin işvegeri
Dağdır nim nigehein dildeki hüzn ü kederi
Dökicek arızına zülfünü mânend-i perî
Kayd-ı zencîre düşürdün dil-i dîvâneleri
Gül-i dâğınla bulur gülşen-i dil zîb ü ferî

¹⁹⁶ DFSA, c.1, s.188

¹⁹⁷ Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı, s.59; TŞÂ, s.125-129; TGDEİS, s.194; DFSA, c.1, s.190

¹⁹⁸ **Çâker:** Kôle, kul, esir, cariyeye. (Bkz: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, s.169)

¹⁹⁹ Bazı kaynaklarda (Bkz: Sicill-i ‘Osmânî, c.2, s.400) II. Mahmûd devri (1838-1839) sonlarında yazılıysa da biz bunun bir sehiv eseri olduğuna, bunun I.Mahmûd devri sonlarında şeklinde olması gerektiğine inanıyoruz. Çünkü diğer kaynaklarda verilen tarihler şairin I.Mahmûd devri sonlarında öldüğünü göstermektedir. (Bkz: TŞÂ, c.1, s.125-129; DFSA, c.1, s.190)

²⁰⁰ TŞÂ, c.1, s.125-129

Tîr-i müjgânının ey meh dil ü cândır siperi
Gide ta mahşere tek nâveng-i gamzın eseri
Dil-i mihnet-zedenin âteş-i ‘aşk oldu yeri
Eyle ben zârın amân âh-ı gamından hazeri
İtme kurbânın olam semt-i cefâya seferi

...

İtme ağyâr ile sohbet sakın ey meh tenhâ
Kılma cevr ü siteme bende-i nâçâr-ı sezâ
Beni öldür eğer eyler isem ey mâh hatâ
Sana varım da fedâ, cân da fedâ, ben de fedâ
Câbecâ ÇÂKERÎ bî-çâreye kıl lûtf u ‘atâ
Görmedim sen gibi bir şûh-i şeker-leb aslâ
Şerbet-i la‘lin ile eyler bu bîmâre devâ
Oldı dil ‘aşkına gencîne-i hüzn-ü sevdâ
Eyle ben zârın amân âh-ı gamından hazeri
İtme kurbânın olam semt-i cefâya seferi²⁰¹

BEYİT

Yâra yaş el ile yapışma rakîb
Hele bir pâre ellerin kurusun²⁰²

TÂRİH BEYTİ

- Defterdârlıktan Vezîrlığe Yükselen Mîr ‘İzzet Alî Paşa’ya -

Dâ‘î-i devlet ‘ubûdiyetle târîh ‘arz eder
Oldı ‘İzzetle Alî Beg âsaf-i sâhib-safâ²⁰³

19) HÂMÎ (ö. 1160 / 1747)

17. yüzyılın son çeyreği ile 18. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır’dan yetişen şairlerin en büyüklerinden ve en sanatlılarından sayılan şair ile²⁰⁴ ilgili bilinenlerin çoğu

²⁰¹ DFSA, c.1, s.190-191

²⁰² TŞÂ, c.1, s.125-129; EŞÂ, s. 13;DFSA, c.1, s.191

²⁰³ TŞÂ, c.1, s.125-129; DFSA, c.1, s.192; Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı, s.59

Ali Emîrî tarafından tespit edilen bilgilerdir. 17. ve 18. asır tezkirecilerinin kendisinden hak ettiği kadar bahsetmediği şaire Ali Emîrî, TŞÂ'sında şairin şiirleri, kasîdeleri, gazelleri târîhleri de dâhil olmak üzere 23 sayfalık bir yer ayırmıştır.²⁰⁵

1090/1679 yılında Diyarbakır'da doğan²⁰⁶ şairin asıl ismi Ahmed'dir. Abdullâh adında bir zatın oğlu olan şair, şiirlerinde Hâmî mahlasını kullanmıştır.²⁰⁷ İlk tahsilinden sonra medrese eğitimi almaya başlayan şair;

“Rehber-i merhale-i irşâdım
Ya'nî hayrî'l-eb olan üstâdım”²⁰⁸

diye nitelediği dönemin önemli Diyarbakırlı âlim ve şairlerinden İbrâhîm Hâsim'den (ö.1152/1739) İslâmî ilimleri okumuştur. Hattâtlığı da İbrâhîm Hâsim'den öğrenen şair, daha sonra, Semerkand'dan gelerek Diyarbakır'a yerleşen ve son altmış yıllık ömrünü Diyarbakır'da geçiren Âgâh-i Semerkandî-i Âmidî'ye (ö.1141/1728) öğrenci olmuştur.²⁰⁹

30 yaşını bitirdiği 1121/1709 yılında İstanbul'a giden şair dönemin Sadâret Kethüdası Muhsin-zâde Abdullâh Pâşâ'ya intisâb etmiş, onun yardımıyla Dîvân-i Sultânî kâtipleri arasına katılmıştır. Daha sonra bu Paşa'nın dîvân kâtibi olan şair, 38 yaşında olduğu 1129/1717 yılında Diyarbakır Eyaleti Beylerbeyliği'ne tayin edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa oğlu Köprülü-zâde Hâcî Abdullâh Pâşâ'nın dîvân kâtipliğine tayin edilmiştir. Bundan sonraki 10 yıl kadar sürecek resmî hayatının neredeyse tamamı Abdullâh Pâşâ'ya dîvân kâtipliğiyle geçecek olan şair, Abdullâh Pâşâ'yla birlikte Diyarbakır'a gelmiştir. Âlim ve fâzıl bir zat olan Köprülü-zâde Hâcî Abdullâh Pâşâ, filozof mizaçlı ve hayırsever bir kişiliğe sahip olan Hâmî'yi danışmanı yapmış, üst makamlarla olan yazışma işlerini ona havale etmiştir.²¹⁰

H.1130/M.1718 yılında şehir ahâlîsine zulmeden Van Kalesi muhafızlarının ıslahı için Abdullâh Pâşâ'yla Van' a giden Hâmî, asîlerin ağır bir cezaya çarptırılmadan, tatlılıkla ıslah edilmesinde önemli rol oynamıştır.

²⁰⁴ Muallim Nâcî, Osmanlı Şairleri, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ank. 2000, s.288

²⁰⁵ TŞÂ, c.1, s.187-209

²⁰⁶ Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı, s.72; Kâmûsü'l-a'lâm, c.3, s.1918

²⁰⁷ Hediyyetü'l-ârifin, c.1, s.174

²⁰⁸ DFSA, c.1, s.181

²⁰⁹ DFSA, c.1, s.192; TGDEİS, s.181; Murat ÖNDER, Şefkat ve Tezkire-i Şu'arâsı, Yayınlanmamış YLT, Kocatepe Üniversitesi SBE, Afyon-2006, s.86-87

²¹⁰ EŞÂ, s. 16;DFSA, c.1, s.192; TGDEİS, s.181

Abdullâh Pâşâ, H. 1132/M.1720 Erzurum Eyaleti Beylerbeyliği'ne naklen tayin edildiğinde Hâmî de daha önceki görevinin aynısı olan göreviyle Abdullâh Pâşâ'yla birlikte Erzurum'a gitmiştir. 3 yıl kaldığı Erzurum'da yerli şairlerle tanışan şair, onlarla münazaralarda müşâ'arelerde bulunmuştur.

Safevî Hânedânı'nın yıkılmak üzere olduğu İran'daki karışıklıktan istifade ederek İran yaylasına ve Basra Körfezi'ne yayılmaya çalışan Moskof tehlikesine engel olmak için Azerbaycan Seraskeri olarak görevlendirilen Abdullâh Pâşâ'nın bu amaçla Hoy ve Tebrîz kentlerini işgali sırasında da Pâşâ'yla birlikte bulunan şair, Pâşâ'nın büyük ölçüde ihsanlarına ermiş, ömrünün sonuna kadar ihtiyaç sıkıntısı çekmeyecek bir servete kavuşmuştur. Tebrîz'in işgali üzerine "Hâce-gânlık" rütbesine yükseltilen şair, bunun üzerine Azerbaycan'ın bu en büyük merkezinin zaptını anlatan ve Abdullâh Pâşâ'yı öven 370 beyitlik "üzre" redifli kasîdesini kaleme almıştır.²¹¹

H. 1138 / M.1726 yazında Abdullâh Pâşâ seraskerlikten ve Tebrîz'den ayrılınca Hâmî de dîvân kâtipliğinden çekilerek Diyarbakır'a dönmüş, edindiği servetle istirahat edeceği büyük bir konakla bir köşkün inşaatına girişmiştir. Yapımı iki yıl süren ve günümüzde Gazi Köşkü denilen köşkün yukarısında bulunan ve Hâmî Köşkü diye anılan bu köşke şairin kendisi ve dostu Lebîb (ö.1182/1768) ikişer beyitli târîhler düşürmüş ve bu beyitler de köşkün sofasının iki kapısı üzerindeki taşlara kazılarak yazılmıştır.²¹²

1730 yılında ikinci kez İstanbul'a giden şair, III. Sultân Ahmed'in 1-2 Ekim 1730 tarihindeki tahttan indirilişine şahit olmuştur. Bu olay üzerine dünyadan usanarak memleketine dönmeye karar veren şair, üç hademe ve altı atıyla Rebî'ülevvel 1144 / Eylül 1732'de yola düşmüştür. Üsküdar, Bolu, Gerede, Tosya, Sivas, Malatya üzerinden Diyarbakır'a ulaşmaya çalışan şairin hademelerinin yolda tâ'ûn (bir çeşit veba) salgınından ölmeleri şairin birçok sıkıntı çekmesine sebep olmuştur. Şair bu sıkıntılarını mesnevî nazım biçimiyle tanzîm ettiği 268 beyitlik **Üsküdar-Âmid** başlıklı manzûmesinde dile getirmiştir. 1 Kasım 1732'de memleketine yetişen şair, iki çocuğunun çiçek hastalığından öldüğü haberiyle büsbütün üzüntüye gömülmüştür. 12

²¹¹ DFSA, c.1, s.193; 2000'e Beş Kala Diyarbakır, s.210-211

²¹² Hâmî'nin söylediği târîh kıt'ası şöyledir:

"Ahmed Hâmî bu 'işret-hâne-i dîrînede

Bezl-i maddür eyleyüp yapırdı kasr-i bî-menend

Hüsn-i itmâmın görüp Hâmî dedim târîhini

Ahmed-âbâd oldu himmetle bu kasr-i dil-pesend" (Bkz: DFSA, c.1, s.193)

yıla yakın bir zaman memleketinde kalan şair, H. 1156/M.1734 yılında eski dostlarının çağrısı üzerine 6 ay kalacağı Erzurum'a gitmiş, oradaki edebî meclislerde yöre şairleriyle hemhâl olmuştur. Daha sonra Erzurum'dan memleketine döndüğünde yol kesenler tarafından soyguna uğramış olan şair; daha önceleri tanzîm ettiği şiir tomarlarını soygun esnasında kaybetmiştir. Memleketi Diyarbakır'a döndüğünde hemşehrîsi Çermikli Çeteci Abdullâh Paşa'nın Diyarbakır Eyaleti Valiliği'ne atanmış olmasına çok sevinen şair, bu fâzıl, âlim ve şair Paşa'ya sunduğu kasîdelerle birçok ihsana uğramış, soygun esnasında kaybettikleri bir nevi tazmîn edilmiştir.²¹³

Diyarbakır'daki köşkü yerli ve yolcu şairlerin uğrayıp müşâ'arelerde bulunduğu bir şairler ve âlimler derneği halinde işleyen şair, H. 1160/M.1747 yılı başlarında²¹⁴ memleketi Diyarbakır'da²¹⁵ vefat ederek Rumkapısı (Urfakapı) dışındaki mezarlığa gömülmüştür.²¹⁶

a. Edebî Kişiliği:

Bir kasîdesi bir paşa tarafından bir çadırın eteklerine ipekle işlettirilecek kıymette olan şairin²¹⁷ edebî yönüyle ilgili olarak Klasik Türk Edebiyatı'nın duayenlerinden Prof. Dr. Abdulkadir KARAHAN şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

“...Klasik edebiyatımızın ikinci plandaki değerli şairleri arasında yer almaktadır. Onun kasîdelerinde başta Ömer Nef'î (1572-1635) ve Yûsuf Nâbî'nin (1641-1712) te'sîri rahatça müşâhade edilmektedir. Gazellerinde ise Nâbî ile Nedîm'in (1680-1730) - kişiliğini korumasını bilmekle beraber - etkisinin bulunduğu gözden kaçmamaktadır. Ama rahatça denilebilir ki; Hâmî bu tesiri hiçbir zaman taklîd derecesinde hissettirmemektedir. Aksine Eski Edebiyat'ın bütün mazmûn, mefhûm ve remizlerini yerinde kullanabilmekte, geniş kültürü sayesinde okuyucuda takdir duyguları uyandırmakta, hamâsî ve hikemî (cesur ve didaktik) üslûbu yanında garamî (lirik) duyguları da başarı ile ifadelendirmektedir.”²¹⁸

²¹³ TŞÂ, c.1, s.187-209

²¹⁴ DFSA, c.1, s.194

²¹⁵ Kâmûsü'l-a'lâm, c.3, s.1918; Muallim Nâcî, Osmanlı Şairleri (2000 Basımı), s.288

²¹⁶ Osm. Müellifleri, c.2, s.147

²¹⁷“H. 1131 / M.1719 yılında Diyârbekirli çadırcılar dönemin Diyârbekir Eyaleti Beylerbeyi Köprülü-zâde Hâcî Abdullâh Pâşâ'nın siparişi üzerine büyük ve süslü bir çadır yapmışlardı. Çok sanatkârane yapılan bu çadıra Hâmî “Ra'yye Kasîdesi” adında bir kasîde yazmıştı. Paşa tarafından çok takdir edilen bu kasîde Paşa'nın emriyle söz konusu çadırın eteklerine ipekle işlettirilmiştir.” (Bkz: DFSA, c.1, s.193)

²¹⁸ Abdulkadir KARAHAN, Diyârbekirli Hâmî ve Bir Kasîdesi ile Bir Manzûm Arızası, Diyarbakır'ı Tanıtan Adam: Yazar Şevket BEYSANOĞLU'na 70. Yaş Armağanı, Ank.-1991, s.240-251

Memleketi Diyarbakır'daki birçok yapıya, doğuma, vezîr gelişlerine ve ölümlere söylediği târîhlerle çağının önemli hadiselerinin zamanının tespitinde önemli rol oynamış olan şair, müretteb Türkçe bir “Dîvân”a sahip şairlerimizdendir.²¹⁹ H. 1272 / M.1854 yılında İstanbul'da “Cerîde-i Havâdîs” Matba'ası'nda basılan “Dîvân”ında birçok yanlışın ve şaire ait olmayan manzûmelerin bulunduğu söylenmektedir.

Şairin hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve “Dîvân”ının tenkitli metni üzerinde bir doktora tezi çalışması yapılmıştır:

Nihat KARALAL, Hâmî-i Âmidî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve “Dîvân”ının Tenkitli Metni, Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ, Atatürk Üniv., Erzurum.²²⁰

b. Şiirlerinden Örnekler:

KASÎDE

-Tebrîz Fatihî Köprülü-zâde Hacı Abdullah Paşa'ya-

...

İdüp Şark'a sefer şems oldu sû-i Garb'den tâli'
Kızılca bir kıyâmet kopdu san Sürh-serân üzre

Sana müjde Sipehsâlâr olup Tebrîz'e devletle
Efendin fethe me'mûr oldu Âzerbaycan üzre

Nüfûs-i mülk-i Îrân şimdi düşmüş hâlet-i nez'a
Melâik-veş cünûdun kabze hazırdır Revân üzre

Kızılırmag olup nehr-i Aras hûn-i Revâfız'dan
Akar rûdgehinden seyl-i hûn-âb-i revân üzre

Şehen-şâha bekâ-i devletin Mevlâ murâd itmiş
Seni kılmış muvaffak bir vezîr-i kârdan üzre

²¹⁹ Kâmûsü'l-a'lâm, c.3, s.1918; Hediyyetü'l-ârifin, c.1, s.174

²²⁰ Hatice AYNUR, “Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları” *Tezler, Yayınlar, Haberler*, 2003, İst.-2004, s.12

Nice pâşâ ki gûyâ bir ufukdan tâli‘ olmuşdur
Sa‘âdet kevkeb-i baht ile resm-i tev‘ emân üzre

‘Adîmü’l-misl, destûr-i mükerrerem, Köprülü-zâde
Du‘â-i hayrı vâcibdir saf-i kerrûbiyan üzre

Selâmet sâhilin bulmazdı taht-i baht-i ‘Osmânî
Cis-sâz olmasa Köprülü seyl-i fitenan üzre

Eb ü ecdâdının şemşîr ü tîğî emr ü fermânın
Götürdü çok zaman Çâsâr-i Nemçe baş ü cân üzre

Neseb dursun anı ‘âlem bilür ta‘rife hâcet yok
Ne mümkün şems ola mestûr bâm-i âsümân üzre

...

Kalup na‘t-i şerîfin “Fâtih-i Tebrîz” ‘âlemde
Yazıldı safha-i mecmû‘a-i âhir-zemân üzre

Düşünce feth-i Tebrîz’in musâf-ı ‘iyd-i adhâya
Dü-bâlâ ‘iyd peydâ oldu ceyš-i şâdümân üzre

Meh-i Zi’l-ka‘denin on yedisi şenbih günü târîh
Alındı câ-be-câ Tebrîz ‘iyd oldu cihân üzre

‘Adudan çekdi Sultân Ahmed aldı mülk-i Tebrîz’i
Olur târîh a‘dâ ser verince âstân üzre

(Sene: H.1337 / 1725)²²¹

GAZEL

Ol gözü Tatar nem var ise yağmalar benim
Gerçi yağmalar olur ammâ ki dünyâlar benim

Kâkülün şevki leb-i la‘lin hayâlile bu şeb
Hâb-i şîrînim perîşân îtdi hülyâlar benim

²²¹ DFSA, c.1, s.198-199-200

Dost ‘aybım setr idüp düşmen beni âgâh ider
Yârdan merğûbdur ‘indimde a‘dâlar benim

Nârı rüchân hâke istikbâr-i İblîsiyyedir
Hûbdur yanımda a‘lâlardan ednâlar benim

Verdi ikbâl-i cünûn teklîfsiz devlet bana
Sâye-i bâl-i hümâ başımda yuvalar benim

Ben çerâğ-i rûşenim, erbâb-i devlet kör-dil
HÂMÎ’yâ kadrım ne bilsünler bu a‘mâlar benim²²²

BEYİTLER²²³

Pâk-tıynet kûşe-i gurbetde hâr olsun mu hiç
Gevher âgûş-i sedefden dûr olur kıymetlenür

*

Nergîs gibi tefekkür îdüp asl-ı merci‘in
Aç çeşm-i i‘tibârın dâim zemîne bak

*

Gevherin pâk ise âsârın çıkar nâmın yürür
Sen hem-ân hânende kıl ârâm-i mânend-i nigîn

*

Hem çıkar nakşın beyaza hem olur rûyun siyâh
Îtme râzın herkese i‘lâm mânend-i nigîn

MISRALAR²²⁴

Su’âle kâni‘ olur mu gedâ kifâfi kadar

*

Gâh olur gurbet vatan, gâhî vatan gurbetlenür

²²² DFSA, c.1, s.201-202

²²³ Osm. Müellifleri, c.2, s.147;TŞÂ, c.1, s.208

²²⁴ Osm. Müellifleri, c.2, s.147

20) LEBÎB (Hâmîoğlu) (ö. H.1160 / 1747)

Fâtin Tezkiresi dışında ismine hiçbir eserde rastlanmayan bu şair hakkında bildiklerimiz söz konusu tezkirede kayıtlı aşağıdaki bilgilerden ibarettir:

“Lebib (ö.1160/1747) Diyarbakır’da doğdu. Hâmî Efendi’nin oğludur. Kendisi kördür.”²²⁵

21) MEHMED (ÇERKEZ-ZÂDE) (ö. 1160 / 1747)

Çerkez-zâdeler ailesinden Yûsuf adında bir zatın oğlu olarak Diyarbakır’da ²²⁶ dünyaya gelen Mehmed’in doğum tarihi tespit edilememiştir. Ölüm tarihine 1160/1747²²⁷ bakılarak 17.yy.’in ikinci yarısının ortalarına yakın bir zaman diliminde dünyaya gelmiş olabileceği söylenebilecek olan şair, şöhreti 18.yy.’in ilk yarısında yakalamıştır. Âlimliği şairliğine ağır basan şair, meşhur İslâm tarihçisi Vâkidî’nin Futûhü’ř- şam isimli eserini tercüme etmiştir. ²²⁸

Aşağıdaki beyit kendisine aittir :

“ Zevk-i dünya hoş gelir ammâ ki çirkindir sonu
Kim anın hakkında söylenmiş odur dârü’l-bevâr”²²⁹

22) NÂZİKÎ (ö. 1160 / 1747)

şair şöhretî’nin torunlarından olduğu için şöhretî-zâde olarak da bilinen bu Diyarbakırlı şairimiz memleketinde tahsilini tamamladıktan sonra devrinin meşhur şair ve edîblerinden biri olmuştur.²³⁰

Aşağıdaki iki matla‘ beyti kendisine aittir:

“Kanıma girmesün meded ol bî-amân tutun
Bağlan yanında eylemesün tîgi kan tutun”

“Geçürme ömrünü zâyi ‘ dilâ terk itme mu‘tâdın
Ola gör boynu bağlu bendesi bir serv-i âzâdın”²³¹

²²⁵ TGDEİS, s.263

²²⁶ DFSA, c.1, s.203

²²⁷ EŞÂ, s. 52;DFSA, c.1, s.203

²²⁸ DFSA, c.1, s.203

²²⁹

²³⁰ EŞÂ, s. 55;DFSA, c.1, s.203

²³¹ EŞÂ, s. 55;DFSA, c.1, s.203-204

23) NUSRETÎ (ö. 1160 / 1747)

Hayatı hakkında bildiklerimizin çoğu Mehmed Emîrî Efendi'nin torunlarından Ali Emîrî'nin EŞÂ'sında verdiği "...belâğatlı söz söyleyen, kendinden önceki şairleri ta'kîb eden, 'asrının şa'irlerine güzel nazîreler yazan.." bilgileriyle sınırlı olan bu Diyarbakırlı şarimiz, 1160/1747 yılından vefat etmiş olup Mehmed Emîrî Efendi'ye aşağıdaki nazîre gazeli söylemiştir:

GAZEL

Olmadı dil hasret-i vasl-i dil-ârâdan halâs

Bulmadı dîvâne kayd-i 'aşk-ı Leylâ'dan halâs

Pîç ü tâb-ı kâkûl-i müşgîne düşdün ey gönül

Sanma mümkündür sana zincîr-i sevdâdan halâs

N'ola kılsan terk-i da'vâ-yi hired Mecnûn gibi

Akla olmaz 'aşk meydanında yağmadan halâs

Âferîn ey dil, ma'mûr olmadın bir yâr ile

Gâlibâ bildin ki yokdur ta'n-i a'dadan halâs

NUSRETÎ hayfâ ki dâm-i 'aşka düşdün bulmadın

'Âkıbet derd-i elemden kayd-i dünyâdan halâs²³²

24) AHÎ (Çeteci Abdullah Paşa) (ö.15 Rebiülevvel 1174 / 25 Ekim 1760)

Diyarbakır'ın Çermik ilçesinde - o zamanki kasaba - İbrahim Hüseyin adında²³³ bir zatın oğlu olarak dünyaya gelen şairin asıl ismi Abdullah'tır.²³⁴

Sancak merkezi olan Çermik'te iyi bir medrese eğitimi görerek Arapça ve Farsça'yı öğrenen şair, Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzetmiştir. Hemşîresinin (kız kardeşinin) namusuna taarruz eden birisini öldürmekten dolayı genç yaşlarda memleketi Çermik'i terk etmek zorunda kalan şair, hayatının bundan sonraki kısmını gurbette geçirmiştir.²³⁵

Hacılara zarar veren Arap göçebelerini uslandırıp dağıtmak, özellikle de Irak ve

²³² EŞÂ, s. 57; Ali Emîrî, Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası, S.16, 30 Haziran 1335, s.335; DFSA, c.1, s.189

²³³ Hediyyetü'l-'ârifin, c.1, s.483

²³⁴ Açe, c.1, s.483; Sicill-i 'Osmânî, c.1, s.80

²³⁵ DFSA, c.1, s.205; 2000'e 5 Kala Diyarbakır, s.211-212; Arifî Paşa, "Diyârbekir Seyâhatnâmesi", Ali Emîrî Kütüp. Tarih Bölümü, S. 883, s.30

Anadolu'yu Osmanlı'dan koparmaya çalışan Afşarlı Nâdir Şah komutasındaki İran ordusunu engellemek amacıyla giriştiği çete savaşlarında büyük kahramanlıklar gösteren şair, Çeteci/Çeteci Vezîr lakabıyla tanınmıştır.²³⁶ Şairin, çete savaşlarında gösterdiği savaşçılık yönünün yanı sıra edebî ve ilmî yönüyle ilgili olarak Râmiz Tezkiresi'nde şunlar kayıtlıdır:

”Hezâr çetelerde bahâdırılıkları zâhir û âşikâr bir vezîr-i dilîr olduklarından mâ‘adâ, ülûm-i nâfi‘ada bî – nazîr ve ahyânen tab’ı bâlâlarından sünûh eden güftârları rengîn û dil-pezir, ‘ukalâdan re’y-i rezin-i isâbet-karînleri makbûl-i mecelle-i en‘âm ve yay kullanmada pehlivan, tüfek atmada usta ve hıfzda beyne’l-hüffâz serfirâz bir zât-i mahmedet- gîr idiler”²³⁷

Kaynakların, çok yiğit ve son derece isabetli görüşlere sahip bir kişi olarak nitelendirdiği²³⁸ Abdullah Paşa, memleketi Çermik'teki vukûatı müteakip devlet hizmetine girmiş, ağırlığı valilik olmak üzere, levend başağalığı, beylerbeylik ve hac Emîrliği gibi görevlerde bulunmuştur. Çok kısa sürelerle çok değişik yerlerde görev yapan Abdullah Paşa'nın devlet adamlığı görevi şöyle bir seyir izlemiştir.²³⁹

1. 1133/1720 yılında valilere levend başağalığı
2. Mîrimîrânlık rütbesinin alınışı
3. 1152/1739 yılında Sivas Valiliği
4. Cemâziyelâhir 1153/Eylül 1740'ta Diyarbakır Valiliği
5. Muharrem 1154/13 Kasım 1743'te Rakka Beylerbeyliği
6. 26 Ramazan 1157/2 Kasım 1744'te vezîrlik rütbesiyle II. Kez Diyarbakır Valiliği / Beylerbeyliği
7. Ramazan 1159/Eylül – Ekim 1746'da Adana Valiliği
8. Rebî‘ülevvel 1160 / Mart 1747'de Faş Valiliği ²⁴⁰
9. Ramazan 1160/Eylül 1747'de Van Valiliği
10. Cemâziyelevvel 1161 / Mayıs 1748'de Erzurum Valiliği

²³⁶ Hediyetü'l-‘ârifin, c.1, s.483; Osm.Müellifleri, c.1, s.325; DFSA, c.1, s.205-206

²³⁷“Binlerce çete savaşında gösterdiği kahramanlığı herkesçe bilinen yiğit bir vezir olmanın ötesinde faydalı ilimlerde eşsiz, tabiatından neşet eden sözleri rengarenk ve gönül alıcı olan, isabetli görüşleri herkesçe bilinen, yay kullanmada pehlivan, tüfek atmada usta, Kur'an-ı ezberleyenler arasında en üstte olan övgüye layık bir kişi idi” Bkz: DFSA, c.1, s.205-208

²³⁸ DFSA, c.1, s.205

²³⁹ EŞÂ, s. 41; Sicill-i ‘Osmânî, c.1, s.80, DFSA, c.1, s.205, 206; 2000'e 5 Kala Diyarbakır, s.211-212

²⁴⁰ Batı Gürcistan'da Riyan Irmağı ağzındaki yer alan bir vilayet.(BŞ)

11. Zilhicce 1162/Kasım – Aralık 1749’da III. kez Diyarbakır Valiliği (Bu görevi 1 yıl 6 ay sürmüştür.)
12. Cemâziyelevvel 1164/Nisan 1751 II. kez Erzurum Valiliği
13. 1164/Ekim 1751’de II. kez Sivas Valiliği
14. Rebiülevvel 1165/Ocak – Şubat 1752’de IV. kez Diyarbakır Valiliği
15. Recep 1166/Mayıs 1753’te Kütahya Valiliği
16. Safer 1168/Kasım – Aralık 1754’te III. defa Sivas Valiliği
17. Zilhicce 1170/Ağustos – Eylül 1757’de Halep Valiliği
18. Safer 1171/Ekim - Kasım 1757’de Hac Emirliği’ne tayinle birlikte Şam Valiliği
19. Cemâziyelevvel 1173/Ocak 1760’da V. kez Diyarbakır Valiliği

a. İlmî ve Edebî Yönü:

1157/1744 yılının yazında Horasan, Afganistan, Hindistan (Pâkistan) ve Dağıstan’ı fethettikten sonra Irak ve Anadolu’yu da fethetmeye gelen İran İmparatoru Afşarlı Nâdir Şah’ı mağlup ettiğinden dolayı Şair Hâmî (Ö.1160 / 1747) ve Lebîb Abdülğafûr’un (ö.1182 / 1768) haklı övgülerine mazhar olan Çeteci Abdullah Paşa, 1171/1757 yılında da hacılara zarar veren Arap göçebelerini uslandırıp dağıtmada gösterdiği başarıdan dolayı da padişah tarafından taltifnâmeyle ödüllendirilmiştir.²⁴¹

Kahramanlığının yanı sıra cömertliğiyle de tanınmış olan şair, Diyârbekir’e bir su bendi, Erzurum’a bir pınar²⁴², Çermik’e bir medrese²⁴³ İstanbul’da Sarıgürz Mescidi’ne de bir minber yaptırmıştır.

İlim ve şiirin yanı sıra hattâtlıkla da uğraşmış olan şair, devrinin sayılı hattâtlarından biri olmuştur. Şair, celî hatla yazdığı birçok Hilye-i Nebevî ve levhaları camilere ve dostlarının konaklarına armağan etmiştir. Diyarbakır’da İçkale Camisi’ndeki celî na‘t-ı şerîfi ve uzun bir tahtaya yazdığı «Belâğü’l-a‘lâ» bakiyesi ile Çermik’te kendi adıyla anılan medresesindeki tunç levha yazısı, şairin hattâtlıktaki en güzel örnekleridir.

Ali Emîrî, EŞÂ adlı eserinde Abdullah Paşa’nın kişiliği, şiire olan yatkınlığı ve şairlere olan sevgisi hakkında şunları kaydetmektedir:

²⁴¹ DFSA, c.1, s.206

²⁴² 1314-1315 Sene-i Hicriye, Sâlnâme-i Vilâyet-i Erzurum, s.108

²⁴³ M. Fahrettin KIRZIOĞLU, Çermik Kasabası Üzerine Notlar, Kara-amid Dergisi Eylül-1956, S.1 s.279-280

“...Hattât, şâ‘ir, ‘âlim, fâzıl, şecî‘ (kahraman) ve kerîm (cömert) idi. Arabî, Farsî ve Türkî lisânlarının her üçünde dahi eş‘âr- ı belğî vardır. Şu‘arâ-i memleketi ihsânına garketmiş, hatta Lebîb-i Âmidi’nin 54 beyti hâvî (kapsayan) “Bahâriye Kasîdesi” nin her beytine bir altın ihsân eylemiştir...”²⁴⁴

Tertîb-i Zîbâ ve Enhârü’l-cinân Min Menâbi‘il-âyâti’l-Kur’ân²⁴⁵ adlarında iki eseri bulunan Abdullah Paşa’nın ikinci eseri Kur’ân ayetlerinin kolayca bulunması amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. Eser basılmıştır.²⁴⁶

Şiirlerinde Ahî mahlasını kullanan Abdullah Paşa, 15 Rebiülevvel 1174/25 Ekim 1760’ ta 5. kez atandığı Diyarbakır Valiliği görevinin 10. ayında vefat etmiş, hemşehrîsi müftü şair Lebîb Abdülgafûr (ö. 1182/1768), ölümüne bir târîh beyti düşmüştür. Paşa’nın mezarına da²⁴⁷ yazılmış olan bu tarih beyti şöyledir:

“Düşdî bir mısra‘ ânûn fevtine târîh Lebîb

Ni‘âm-ı ‘afv ola zâdı Çeteci Paşa’nun “

Sene 1174/1760²⁴⁸

b. Şiirlerinden Örnekler:

BEYİTLER

- 1 -

Beni sultân-ı dehr itsen de almam Ümm-i Dünyâ’yı

Azîzim ben değışmem Erz-i Mısır’a Erzen-i Rûm’u²⁴⁹

²⁴⁴ EŞÂ, s. 41;DFSA, c.1, s.207-208

²⁴⁵ Bu eserin ismi bazı kaynaklarda “Enhârü’l-cinân Min Yenâbi‘il-Kur’ân Fî Evveliyâti’l-âyât’il-Kur’ân” şeklinde geçmektedir. Bkz: Hediyyetü’l-‘ârifin, c.1, s.483

²⁴⁶ Osm. Müellifleri, c.1, s.325

²⁴⁷Şevket BEYSANOĞLU, Abdullah Paşa’nın Diyarbakır’ın Dağkapısı kuzeyindeki Cinobası semtinde, günümüzde Erkek Sanat Enstitüsü’nün bulunduğu tümsekte olan mezarının, 1930 yılında buradaki mezarlıkların kaldırılması sırasında yıkıldığını söylemektedir. (Bkz:DFSA, c.1, s.206; 2000’e 5 Kala Diyarbakır, s.211-212)

²⁴⁸ DFSA, c.1, s.307

²⁴⁹ Şair bu beyti Sadrazam Râgıp Paşa’nın;

“Kelâl geldi tasarrufdan Ümm-i Dünyâ’yı (Mısır’ı)

Yeter bu Kahire’nün kahri ‘azm-i Rûm (Anadolu) idelim”

beytine cevap olarak yazmıştır. Beyit baştanbaşa cinâslarla doludur. “Ümm-i Dünyâ” hem Mısır’ın adı, hem de dünyanın anası anlamındadır. “Azîz” kelimesi hem dost hem de ‘Azîz -i Mısır diye anılan Hz. Yusuf (a.s)’in lakabıdır. “Erz-i Mısır” Mısır pirinci, “Erzen-i Rûm” hem Anadolu darısı, hem de Erzurum şehrinin eski adı anlamındadır. (Bkz: DFSA, c.1, s.207

- 2 -

Dili sad-pârem oldu geysuvâne ey perîşâne
Perîşândır anınçün meyl-ider hâtır perîşâne

- 3 -

Süvâr olsa eğer sultân-ı nusret tevsen-i bâde
Gubâr-âsâ verür cem'ıyyet-i a'dâyi berbade

GAZEL

Nesîm âyât-ı hüsnün arz kılsa milket-i Çîn'e
Ser-â-ser firka-i âteş-perestân hep gelir dîne

Görün ol rûy-i ahmerde siyah-i hâl-i mahbûbu
Habeş sultânıdur guyâ oturmuş taht-i zerrîne

Kaçarken çah-i gamzenden dolaşdum dâm-ı geysûya
Giriftâr oldu murg-i hâtırım çengâl-i şâhine

Ruhunla mihr olunca imtihan şer'-i metâli'den
Mümeyyizler didi hüsnün sezâ-vâr oldu tahsîne

Didim ol şâh-i hüsne tiğ-i gamzen olmasa Ahî
Didi bilmez misin cellâd lâzımdır selâtine²⁵⁰

25) AHMED MÜRŞİDÎ (ö. 1174 / 1760)

Şairliğinin yanında aynı zamanda ilim adamı özelliğine de sahip olan Ahmed Mürşidî, Osman Ağa adında bir zatin oğlu olarak tahminen 1100/1689 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir.²⁵¹ “Ahmedî ma'sûm iken kaldın yetîm” mısrasından babasız ve annesiz büyüdüğünü anladığımız şairimiz kuvvetli bir medrese tahsili görmüştür.²⁵² Tahsilini tamamladıktan sonra Birecikli Şeyh Ebubekir Efendi'nin tarikatına girerek burada tekmîl-i ma'rifet eden (tasavvufi prensipleri öğrenen) şairimiz

²⁵⁰ Şevket Beysanoğlu bu gazeli kendisinde mevcut bir cökten derlediğini haber vermektedir. Bkz: DFSA, c.1, s.207-208

²⁵¹ TŞÂ, c.1, s.5-8; EŞÂ, s. 9;Hediyyetü'l- 'ârifin, c.1 s.175; Diyârbekir'im II. cilt, s.136; DFSA, c.1, s.208; Ziya Gökalp Dergisi c.7, S.39, Eylül-1985, s.19-24 ve S. 40, s.64-67

²⁵² TŞÂ, c.1, s.5-8

söz konusu şeyhten hilâfet almıştır.²⁵³ Hanefî mezhebinden olan şair, 1145/1733 yılı sonlarında Haremeyn-i Şerîfeyn’i ziyaret ederek hâcı olmuştur. İki eşli olan, kendisine ait **“Ahmedî, evlâdını ver mektebe”** mısrasından da anlaşılacağı üzere çoluk çocuk sahibi de olan şair, 1174/1761 yılında vefat etmiş olup, Diyarbakır yakınlarındaki Ali Pınar köyünde defnedilmiştir.²⁵⁴

Eserlerinde Ahmed, Ahmedî, Mürşidî isimlerini kullanan şair, bilhassa 1161/1748²⁵⁵ senesinde yazdığı **Ahmeddiyye** adlı ahlakla ilgili Türkçe pendnâmesiyle meşhur olmuştur.²⁵⁶ 10.000’i aşkın beyitten oluşan ve köylü kesimin ma’nevî hayatına büyük tesirleri olan bu eser, defalarca basılmış olup ilk olarak 1304 Cemâziyelâhir (Mart-1887) tarihinde İstanbul’da Sahhâf İbrahim Efendi’nin matbaasında basılmıştır. 482 sayfadan oluşan taş basması, harekeli eserin sonunda şairimizle ilgili şu izahat yer almaktadır.

“... ‘Ârif-i kâmil, Diyârbekrî es-Seyyid Ahmed Efendi Kaddese’l-Mevlâ sirrehu ve efâde ‘aleyhi lutfehu hazretleri’nin Kitâb-ı Mürşid-i Pend-i Ahmeddiyye nâm te’lîf-i elifi ve tasnîf-i latîfi...”²⁵⁷

Söz konusu bu pendnâmeye Erzurumlu bilgilerden Şerîfî Mehmed Efendi tarafından “Pendnâme” adında bir nazîre yazılmış olup, bu nazîrenin bir nüshası İstanbul’da Yahya Efendi Kütüphanesi’ndedir.²⁵⁸

Şairimiz kendisini meşhur eden Ahmeddiyye adlı pendnâmeden başka **“Yûsuf ve Züleyha”**, **“Mevlid-i Nebî”** ve **Vilâdet-i Hümâyûn Risâletpenâhî”** adında üç eser daha yazmıştır ki bunlar henüz basılmamış olup yazma haldedirler.²⁵⁹ Bu üç eserin ilkinde adından da anlaşılacağı üzere Kur’an-ı Kerim’de kıssaların en güzeli olarak tavsîf edilen Hz. Yûsuf’un kıssası anlatılmakta; diğer ikisinde ise yine adlarından anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed’in (s.a.v) dünyaya gelişi anlatılmaktadır.

Şevket Beysanoğlu, 26-30 Eylül 1983 tarihleri arasında İstanbul’da düzenlenen 5. Milli Türkoloji Kongresi’ne sunduğu bildiride kendi husûsî kütüphanesindeki yazma **“Yûsuf ve Zelîha”** nüshası ile ilgili olarak şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

²⁵³ TŞÂ, c.1, s.5-8; Osm. Müellifler i(1333 Basımı), c.1, s.33; Osm. Müellifleri (1972 Basımı), c.1, s.33, DFSA, c.1, s.208; Tasavvuf Tarihi Literatürü, s.219

²⁵⁴ Hediyyetü’l- ‘ârifin, c.1, s.175; TŞÂ, c.1, s.5-8; DFSA, c.1, s.208

²⁵⁵ Bu tarih TŞÂ’da 1149/1736-37 olarak geçmektedir. Bkz: TŞÂ, c.1, s.5-8

²⁵⁶ Hediyyetü’l- ‘ârifin, c.1, s.175; Mustafa AŞKAR, Tasavvuf Tarihi Literatürü, s.219

²⁵⁷ TŞÂ, c.1, s.5-8; DFSA, c.1, s.209

²⁵⁸ Tasavvuf Tarihi Literatürü, s.219; Osm. Müellifleri (1333Basımı), c.1, s.33, Osm. Müellifleri (1972 Basımı), c.1, s.33,

²⁵⁹ DFSA, c.1, s.209

“Nüshanın tavsifi: Cildin sırtı kahverengi meşin, üstü ise ebrulu kâğıt mukavvadır. Cild, 23x17 cm’dir. Yaprak sayısı 88’dir. Her sahifedeki beyit sayısı, başlıklı sahifelerde 14, diğerlerinde ise 15’tir. Mısra araları boş olup, başlıklar kırmızıdır. Yazı harekeli nesih yazısı olup, kâğıt nohut renkli, filigransız, eser-i cedîd Avrupa kağıdıdır. Eser 2586 beyitten oluşuyor. Arûzun remel kalıbında “Fâ’ilâtün Fâ’ilet” vezniyle yazılmıştır. Sadece bir muhammeste bir “Fâ’ilâtün” fazladır. Ketebesinden müstensihinin Şeyh Muhammed Şa‘bân Kâmî-i Âmidî’nin²⁶⁰ öğrencilerinden Seyyid Mustafa İlhamî olduğu anlaşılıyor. İstinsah tarihi 6 Şubat 1296/17 Şubat 1878’dir.²⁶¹ Eserin dili oldukça sadedir. Şairimiz mesnevîsinde “ötürü, gerek, artık (fazla), özge, izlemek, kamu, yoksul, tanrı, konuk, bağışla, yargıla...” gibi öztürkçe kelimeler kullandığı gibi halk deyimleri ile ata sözlerine de yer vermiştir. Üç örnek:

Dinle pendi Ahmedî’den yâ ricâl

Bu meseldir kıssalardan hisse al

Oldu meftûnun ve yâr-ı sâdıkın

Nâzı çok îtme usanur ‘âşıkın

İyilik eden kişiler iyilik bulur

Kemlik eden âhiri nâdim olur.²⁶²

“Mesnevisinde genellikle Ahmedî ismini kullanan şair, sadece iki yerde farklı isim kullanmıştır. Bunlardan birisi “Ahmed” diğeri de “Ahmed-i Âmidî” ismidir.

Mesneviyi meydana getiren bölümler şu başlıkları taşımaktadır.

- 1- Hikâyet-i Koyun (12a-23b)
- 2- Yûsuf (a.s)’ın Kuyudan Halâs Olduğudur (23b-25b)
- 3- Der Beyân-ı Tasnîf-i Sâ‘at (25b-26a)
- 4- Kârbânın (Kervan) Kuyuya Geldiğidir (26a-28a)
- 5- Hazret-i Yûsuf ’u (a.s) Kardeşleri Sattığıdır (28a-22b)
- 6- Hazret-i Züleyha’nın Aslını Bildirir (33b-40a)
- 7- Hz. Yûsuf (a.s)’un Mısır’a Dahil Olmasıdır (40a-47b)

²⁶⁰ Hayatı ve eserleri için Bkz: DFSA, c.2, s.41 vd. ve DFSA, c.1, s.358-361,

²⁶¹ Bu tarih DFSA, c.1, s.214’te 18 Şubat 1880 olarak geçmektedir.

²⁶² Diyârbakırım, c.II, s.136-139; Ziya Gökalp Dergisi c.7, S. 39, Eylül 1985 s.19-24 ve S.40, s.64-67

- 8- Kasîde-i Züleyha (47b-51b)
- 9- Hz. Züleyha'nın Aşk Sırrını Tâyesine Söyleyüp Tâye Dahi Hîle Tuzağını Düzdüğüdür (51b-66a)
- 10- Hz. Yûsuf'un (a.s) Züleyha'dan Cüdâ Olduğudur (66a-76a)
- 11- Yûsuf'un Zindana Girmesidir (76a-78a)
- 12- Hz. Yûsuf (a.s)'a İlm-i Ta'bîr Verildiğidir (78a-81b)
- 13- Sakidar ile Çaşnügirin Zindana Girmesidir (81b-85b)
- 14- Sakidar Halâs Çaşnügir Salb Olduğudur (85b-90a)
- 15- Hz. Ya'kûb (a.s)'un Yûsuf'u Aramağa Adam Gönderdiğidir (90a-91b)
- 16- Ahvâl-i Cemâl-i Yûsuf (a.s) (91b-93b)
- 17- Kasîde (93b - 97b)
- 18- Yûsuf (a.s)'ın Zindandan Halâs Olmasıdır (97b-105b)
- 19- Hz. Yûsuf (a.s) Mısır'a Padişah Olup Züleyha'nın Yoluna Gelip Yalvardığıdır (105b-113b)
- 20- Hz. Züleyha İslâm'a Gelip Nikâhla Yûsuf (a.s)'ı Aldığıdır (113b-125b)
- 21- Hz. Yûsuf'un Kardaşları Mısır'a Tahıl İçün Geldikleridir (125b-133b)
- 22- Hz. İbn-i Yâmen'i Kardaşına Götürdükleridir (133b-149b)
- 23- Hz. Ya'kûb (a.s)'ın Nâme ile İbn-i Yâmen'i (Bünyâmin) İsteddiğidir (149b-152a)
- 24- Hikâyet-i Beşeri ve Gömlek-i Şifa (152a-161b)
- 25- Hz. Ya'kûb (a.s)'ın Mısır'a Geldiğidir (161b-168a)
- 26- Vefât-i Hz. Ya'kûb (a.s) 168a-175b)²⁶³

Şiir sanatı bakımından büyük bir değer taşımayan şairimizin bu mesnevîsi, benzeri “Yûsuf ve Züleyha” mesnevîlerinden, gerek konu ve gerekse konunun ayrıntıları bakımından büyük bir fark da göstermez. Ancak dil, ifade ve üslup açısından bazen arkaik denebilecek 13-15. yüzyıllar arası Batı Türkçesi'ne ait eski kelime ve deyimlere rastlanıldığı gibi, ara sıra da Güneydoğu Anadolu'da, özellikle de Diyarbakır'da kullanılagelen kelime ve deyimlere de rastlanmaktadır.

Yûsuf ve Züleyha kıssasının nazma çekilmiş şekli olan bu mesnevî, aynı zamanda İslâm şeriat ve tarikatının bir bakıma bazı öğretici niteliklerini de göstermekte ve çağının eğitim ve öğretim ilkelerini telkîn eden pasajlar da barındırmaktadır.

²⁶³ Diyarbakırım, Neyir Matbaası, Ank.-1986, c.II, s.137-138

“Anadolu’da Muhammediyye (gibi) Niyâzî-i Mısırî (ve) Kuddûsî’nin şiirleri gibi dînî edebiyat mahsulleri arasında yer alan bu eserin, ayrı telakkî edilebilecek bir önemi ve yenilik getirici bir konuyu ayrı bir açıdan işleme özelliği vardır denilemez. Fakat şairin “**Ahmediyye**” adıyla şöhret bulan pendnamesinin kütüphanelerde birçok yazmalarının bulunması ve defalarca basılmış olması düşünülürse, mutasavvıf Türk şairleri arasında ona da ve bu vesileyle onun bu mesnevisine de yer ve değer vermenin isabetli olacağını söyleyebiliriz.²⁶⁴

Şiirlerinden Örnekler:

“**Ahmediyye**” den:

NA‘T

Sana kurbân ola cânım Muhammed

İki cihânda sultânım Muhammed

Seni görmezden evvel şevk-i ‘aşkın

Bana kâr etti cânânım Muhammed

Hayâlin gönlüme nakş oldu çıkamaz

Cemâlin oldu seyrânım Muhammed

Yakar ‘aşkın odu cismimle cânı

İriş imdâda sultânım Muhammed

Olursam ger yolunda pâre pâre

Fedâ olsun sana cânım Muhammed

Visâlin teşnesiyim eylerim âh

İşit ki zâr û giryânım Muhammed

N’olaydı erebilsem hâk-i pâye

Geçirsem anda devrânım Muhammed

Diler AHMED ganî ümmet fakiri

Göre mahşerde sultânım Muhammed²⁶⁵

²⁶⁴ Diyarbakırım, c.II, s.139

²⁶⁵ TŞÂ, c.1, s.5-8

Yûsuf u Züleyha Mesnevîsi'nden;

Eserin Başından

...

Yusuf ile İbniyâmen ikisi
Kardaş idi cümlesinin kıcisi (küçüğü)

Râhile Hâtun'dan anlar doğdular
Râhile gitdi anasız kaldılar

Ya'kûb ayıtdı; "Ya kuzular n'oldunuz?
Gitdi ana, böyle öksüz kaldunuz"

Geldi Ya'kub'un yanına bacısı
Der ki "Gördün öksüz oğul acısı

Yûsuf'u ver bana oğul ideyim
Besleyip gönlünce anın gideyim

Anasız kaldı deyü gamlenmeye
Okşuyum anı gözü nemlenmeye

Yokdur oğlum ideyim oğul bana
K'ey temennâ ideler kardaş sana ²⁶⁶

26) KÂMÎ (ö. 1180 / 1766)

Ali Emîrî'nin EŞÂ adlı eserinde ismine rastlanan ²⁶⁷ şairin doğum tarihi tespit edilememiştir. Doğum tarihi gibi hayatının pek çok noktaları da karanlıkta kalan şairin hayatıyla ilgili bilinenler, şairin "18.yy.'da yaşayıp yetiştiği, tekke mensuplarınca da tanındığı ve 1180/1766 yılında da öldüğü" ²⁶⁸ bilgilerinden ibarettir.

Aşağıdaki na't-i şerîf kendisine aittir:

²⁶⁶ DFSA, c.1, s.112

²⁶⁷ Age, c.1, s.215

²⁶⁸ EŞÂ, s. 47;DFSA, c.1, s.215

NA‘T-İ ŞERİF

Ey Şâh-i Enbiyâ sen o hikmet-şi‘ârsın

Âhir zemâna bir gül-i evvel-behârsın

Hurşîd-i lerze-nâk ü mehi sîne-çâk iden

İki cihânda bir şeh-i sâhib-vekârsın

Zıllın cihâna mâye-i emn ü emân iken

Nâ-bûd-ı bûy-i gül gibi sen âşikârsın

Reşk-i selef olursa n’ola ümmetin senin

Peygamberâna server-i âlî-tebârsın

KÂMÎ-i dil-fikâra meded, el-meded yetiş

Ol gün ki bî-kesâna şefâ‘at-şi‘ârsın ²⁶⁹

27) ÂMİDÎ (HEKİM RIZÂ) (ö.1180/1767)

Abdullah adında bir zatın oğlu olarak 1090/1679 yılında Diyarbakır’da dünyaya gelen Rızâ’nın asıl ismi Mehmed / Muhammed’tir.²⁷⁰ İlk önce din öğrenimi gören Rızâ, ibadetin sıhhatin bir parçası olduğunun farkına vardı. Bunun sonucu olarak bütün dikkatini tıp ilmine vermeye başlayan şair, tıp eğitimini tahsil etmeye başladı. 1115 / 1703 yılında Saray-ı Hümâyûn’un meşhur tabiblerinden Şa‘bân Şifâî Efendî’nin Diyârbekir kadılığına atanmasına sevinen şair, kendisinden tıp ilmi tahsil etmeye çalıştı. Söz konusu şahsın “Şifâiyye” ve “Tedbîrû’l-mevlûd” isimli kitaplarını bizzat ondan okudu. Ayrıca “Kitâbü fi’n-nabz”, “Kitâbü Vec‘ü’l-mefâsili ve’n-nikrisi” İbn-i Râzî’nin “Kitâbü’l-câmî” ve İbn-i Sinâ’nın “el-Kânûn Fi’t-tıb” adlı eserleri kendisiyle mütâla‘a etti.²⁷¹

Bir ara hocası Şa‘bân Şifâî Efendî’yle birlikte İstanbul’a gelirken hocasının Ankara’da vefat etmesi üzerine hocasız kalan Rızâ yalnız başına İstanbul’a gelerek Kanûnî’nin inşâ ettiği Tıbbiye Medresesi’nde tıp ilmindeki noksanlıklarını gidermeye

²⁶⁹ EŞÂ, s. 47;DFSA, c.1, s.215

²⁷⁰ Hediyyetü’l-‘arîfin, c.2, s.336

²⁷¹ TŞÂ, c.1, s.387-388

çalışmıştır. Tıp tahsilini müteakip memleketine dönen şair hemşehrîlerine hizmet etmeye başlamıştır.²⁷²

Rızâ'nın tıpla ilgili eserleri şunlardır:

1. **Risâle-i Asâfiyye Fi Kûllyâti't-Tıbbiye** (Vezîr İbrâhîm Paşa adına telif edilmiş bir eser olup bir nüshası Ayasofya Kütüphanesi'ndedir.)
2. **Kitâb-ı Muhtasar Fi't-Tıb**: Tabîb Emîr Çelebî'nin "Enmûzecü't-Tıb" adlı eserinin telhîs edilmesiyle (özetinin çıkarılmasıyla) oluşturulmuş bir eserdir.²⁷³

Hekîmliğin yanı sıra şiir yazma tabiatına da sahip olan şair, "Âmidî"²⁷⁴ mahlasını almıştır. Ali Emîrî'nin TŞÂ'sında şiirlerine rastlanan şair 88 yaşlarında vefat etmiştir.

Şiirlerinden Örnekler:

KIT'Â

Hatâ vü sehv birle vakt-i tahrîr
Galatlar kim düşer nevk-i kalemden
Benân-ı lutf ile ıslâh kılmak
Ba'îd olsun mu erbâb-i keremden²⁷⁵

28) LEBÎB (Hüseyin) (ö. 1182 / 1768-69)

Hayatı hakkında bilinenlerin az olduğu şairlerden biri olan Lebîb Hüseyin Efendi tahminen 17. yy.'ın sonlarında veya 18. yy.'ın başlarında doğmuştur. Sultan III. Ahmed döneminde (1718-1730) İstanbul'a giden şair, dönemin ünlü tezkire yazarlarından Sâlim Efendi'den (1687/88-1743) ders alarak mülâzım olmuştur. Sonraları kâdılık ve müderrislik görevlerinde bulunan ve döneminin tanınmış şairlerinden biri haline gelen şair, 1182/1768-69 yıllarında memleketi Diyarbakır'da vefat etmiştir.²⁷⁶ Şairimizin elimizde sadece iki beyti vardır:

²⁷² Osm. Müellifleri (1333Basımı), c.3, s.229

²⁷³ Osm. Müellifleri(1333Basımı), c.3 s.229

²⁷⁴ Hediyyetü'l-ârifin c.2 s.336

²⁷⁵ TŞÂ, c.1, s.392

²⁷⁶ Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı, s.260; Sicill-i 'Osmânî, c.3, s.901; TGDEİS, s.263; Şevket BEYSANOĞLU, şairin 1703 ile 1730 arası İstanbul'da kaldığını, 1767'de vefat ettiğini, Üsküdar'daki Seyyid Ahmed Deresi'ndeki mezarlığa defnedildiğini yazmaktadır. Bkz: DFSA, c.4, s.9

“Cevr-i ebrûsuna mu‘tâdına dirler o biziz
Mürğ-i hasretkeş-i sayyâdına dirler o biziz

Günde bin tişe-i gam darbe vurur sinemize
Bî-sütûn-ı dile Ferhâdına dirler o biziz”²⁷⁷

Ali Emîrî, EŞÂ’ında Lebîb Hüseyin ile Lebîb Abdulgafûr’un aynı kişiler olduğunda şüphe olmadığını ileri sürmektedir.²⁷⁸

29) LEBÎB (ABDÜLGAFÛR) (ö. 1185 / 1771-72)

Ne zaman doğduğu tespit edilemeyen şair, 18. yüzyılda Diyarbakır’da yetişen meşhur âlim ve şairlerdendir. Asıl adı Abdulgafûr olan şair, şiirlerinde Lebîb mahlasını kullanmıştır.²⁷⁹ Diyarbakırlı şairlerden Hâmî’ye (ö. H. 1160/1747) şakird olan şair,²⁸⁰ tahsîlini tamamladıktan sonra memleketine müftü olmuştur. Diyarbakır ahalisinin çoğu gibi Şâfi‘î mezhebine mensup olan şair,²⁸¹ 20 yıl Diyarbakır’da müftülük yapmıştır.²⁸² H. 1185/1771-72 yılında²⁸³ memleketi Diyarbakır’da öldüğünde²⁸⁴ çok yaşlı olduğu belirtilen şair,²⁸⁵ Rumkapısı (Urfakapı) dışındaki kabristâna defnedilmiştir.

Te’lif ettiği eserlerden dolayı müellifler zümresinden de sayılan şairin eserleri İslâmî ağırlıklı eserler olup şunlardır:²⁸⁶

1. Risâletün Fi’l-Üsûl
2. Risâletün Fi’s-Siyâse
3. Ta‘lîkât ‘Alâ Envâri’t-Tenzîli Li’l-Beydaviyyi
4. Dîvân-i Eş‘âr

²⁷⁷ Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı, s.261

²⁷⁸ EŞÂ, s. 49

²⁷⁹ Hediyyetü’l-‘ârifin, c.1, s.588

²⁸⁰ Sicill-i ‘Osmânî, c.3, s.900

²⁸¹ Hediyyetü’l-‘ârifin, c.1, s.588

²⁸² Murat ÖNDER, Şefkat ve Tezkire-i Şu‘arâsı, s.223; Sicill-i ‘Osmânî, c.3, s.900

²⁸³ Kimi kaynaklar şairin ölüm tarihini H. 1182 / 1768 olarak vermişlerdir. (Bkz: Osm. Müellifleri (1333Basımı), c.1, s.383) Biz çoğunluğun ve en eski kaynakların kayıt düştüğü H. 1185 / 1771-72 tarihini tercih ettik.

²⁸⁴ Osm. Müellifleri (1333Basımı), c.1, s.383

²⁸⁵ Sicill-i ‘Osmânî, c.3, s.900

²⁸⁶ Osm. Müellifleri (1333Basımı), c.1, s.383; DFSA, c.1, s.216

İlk üç eserinin ismine bakılarak bunların büyük bir ihtimalle Arapça yazıldığı söylenebilecek şairin her dört eserinin dördü de yazmadır. Dîvân'ının bir nüshası İstanbul'da Millet Ali Emîrî Kütüphanesi, No: 381'de kayıtlıdır.²⁸⁷

Şairin hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve Dîvân'ı üzerinde iki adet doktora tezi hazırlanmıştır.²⁸⁸

1. Orhan KURTOĞLU, *Lebîb Dîvânı: İnceleme -Tenkitli Metin – Sözlük*
Danışman: Prof. Dr. Osman HORATA, Hacettepe Üniv.
2. İdris KADIOĞLU, “Lebîb-i Âmidî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvân'ının Tenkitli Metni” 14-452-127y, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Halil ÇEÇEN, Dicle Üniv. 2003.

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Sa'y ile meydânı al, kalmaz zamân-i ma'rifet
Çek kemân-i gayreti, ol pehlevân- i ma'rifet

Hîç olmaz kâbil-i tuğra-i ğarrâ-i merâm
Olmayanlar sadr-i zâtında nisân-i ma'rifet

Lehçe-i pâk-i saray-i 'izzet-i dâreynde
Başka dildir olma gel ahres zebân-i ma'rifet

Âsitânın melce-i erbâbı taht ü baht îder
Tâcdârân-i 'ilm sâhib-kırân-ı ma'rifet

Şâha kalkar zevkden düldül-süvâran-i kemâl
Dense ger meydâna gel, var imtihân-i ma'rifet

Ka'be evsâfına mîzâb-i rahmetdür tamâm
Bâm-i zâtında kimün var nâvdân-i ma'rifet

Bülbül ü gül, serv ü sünbül beslemek himmet değil
Bunları terk ît LEBÎB, ol bâğbân-ı ma'rifet²⁸⁹

²⁸⁷ DFSA, c.1, s.216

²⁸⁸ Hatice AYNUR, *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları*, S.8, s.13

²⁸⁹ DFSA, c.1, s.218

GAZEL

Olma Ferhâd ey dil ol şûhun leb-i Şîrîn'ine

Dağ dayanmaz neş'e-i teklîf-i cevr-âyinine

Sâhil-i râhet görünmez bir havâ altındayız

Hak selâmet vere düşdün bahr-i 'aşk engine

Kimse bilmez ben kimim dil-haste-i hicrânıyım

Nabz-ı dil gelmez tabîbîn esba'-i tahmînine

Gâh zülfün elledim, gâh ruhların bûs eyledim

Nâ'il oldum mülk-i hüsnün Çîn'ine, Mâçîn'ine

Geçmede eyyâmı perhîz-i riyâzetle müdâm

Bu tabî'at zâhidi döndürdü 'Îsâ dînine

Mest-i nahvetsin â zâlim, düşmen-i insâfsın

Bakmadın bir kez LEBÎB'in hâtir-i gamgînine ²⁹⁰

KASÎDE (BAHÂRİYYE)

-Çeteci Abdullâh Pâşâ'ya-

Bahâr oldu havâlar mâye-bahş-i gülsitân oldu

Yine minkâr-i kilkim tûtî-i şîrîn-zebân oldu

Yine vassâf-i berk ü cûy ü bâğ ü râğ oldum

Yine meclis "Bahâristân-i Câmî" den nişân oldu

Yine feyz-i bahâr âşûb-i cünbüş saldı murgâna

Yine kaknûs-i hâmem cilveden âteş-feşân oldu

...

Çemen-pîrâ-i 'adl ü dâd-i 'Abdullâh Pâşâ kim

'Îmâret-gâh-i hükmü gülşen-i emn ü emân oldu

²⁹⁰ Age, c.1, s.219-220

Vezîr-i bî-mu‘âdil, kahraman-dil, âsâf-i kâmil
Ki bezmünde ve hem rezmünde yek-tâ-i zamân oldu

...

O vahşet-gâhlar k’olmuşdu rehzenler kemîn-gâhı
Harîm-i mescid-âsâ cây-i emn-i zâhidân oldu

O meclisler ki cây-i na‘ra-i mestân îdi evvel
Bugünler yâ sedâ-perdâz-i kâmet yâ ezân oldu

Ahâlî râhati-çün terk-i hâb-i râhat îtmüşdür
Refâh-i nasda hem-vâre râh-i der-miyân oldu

Lisân ki hükmünün bir harfini ta‘bîre ebkemdür
Hevesle hâme farza câygîr-i tercümân oldu

Emîn ü sâlim ü âsûde olduk devr-i lutfunda
Muhassıl hâr-hâh-i kâhterân ü mehterân oldu

Hem-ân ahbâbını handân îde, a‘dâsını giryân
Denildikçe bu ‘âlemde bahâr oldu, hazân oldu²⁹¹

RÛBÂ‘Î

Yâ Rabb benüm bu zahmum onğmaz bilmez
Dildense ricâ-i rahmetün hiç gitmez

Kat‘ eylese habl-i cânı şemşîr-i ecel
Kat‘â reşk-i ümmîdime te’sîr etmez²⁹²

30) ‘İLMÎ (ö. 1190 / 1776)

18.yy.’da yaşamış şairlerden olan ‘İlmî, çağdaşı Vâfî gibi tahsîlini, tamamladıktan sonra ticaretle geçimini sağlamaya koyulmuş ve çağının seçkin

²⁹¹ Age, c.1, s.216- 217

²⁹² Age, c.1, s.220

şairlerinden biri olmuştur.²⁹³ Hayatıyla ilgili bilinenlerin az olduğu şairlerimizden biri olan ‘İlmî, çağdaşı Vâfi ile aynı ölüm yılını paylaşmıştır.

Şairin, elimizde bir gazelinden alınmış sadece iki beyti vardır:

“Dâğ-i sînem lâle-veş sad-pâre kıldın hecr ile
Hiç sağıllamaz Haşr’e dek illâ bu dağındır senin

Açılır sünbül, şakâyık, nergîs ü şeb-bû gibi
‘İLMÎ’nin ‘aklın alan ol hüsn-i bâğındır senin”²⁹⁴

31) VÂFÎ (ö. 1190 / 1776)

18. yy.’da yaşamış Diyarbakırlı şairlerden olan Vâfi’nin doğum tarihi tespit edilememiştir. Memleketinde tahsilini tamamladıktan sonra ticaretle uğraşmayı yeğleyen şair, 1190/1776 yılında vefat etmiştir.²⁹⁵

Aşağıdaki parçalar “Vâfi” kelimesinin mahlası olduğunu tahmin ettiğimiz şairimize aittirler”:

GAZEL

Her seher mestâne zâhid kûy-i tersâdan gelür
Kâfiri söyletsen ammâ zühd ü takvâdan gelür

Eylemiş ârâyiş-i destârını ezhârdan
Şeh-levendüm gâlibâ gül-geşt-i sahrâdan gelür

Âb-i şâr-i gülgül-i sahbâ olur meydân bedel
Hande-i kebk-i deri kûhsâr-i Mînâ’dan gelür

Mey değül saykal uran mir’ât-i tab‘-i ‘âşîka
Bu safâlar var ise la‘l-i dil-ârâdan gelür

VÂFÎ’yâ lutf ü kerem ger cevri ü istiğnâ sana
Nişleyüm ez her taraf ol çeşm-i elâdan gelür²⁹⁶

²⁹³ EŞÂ, s. 40;DFSA, c.1, s.221

²⁹⁴ EŞÂ, s. 40;DFSA, c.1, s.221

²⁹⁵ EŞÂ, s. 59;DFSA, c.1, s.220

²⁹⁶ DFSA, c.1, s.220

BEYİTLER

Ey perî yetmez mi etdün bunca dem ‘ulvân bana

Nâme-i baht-i siyâhumda budur ‘unvân bana

Kalmadı sabre mecâlim, bilmez ol âlî-cenâb

Îtmez ihsân VÂFÎ’yâ ol âfet-i devrân bana ²⁹⁷

32) SEYYİD ‘ÖMER CÂMİDÎ (ö. 1196 / 1782)

Kafkasya’dan, Kafkasya’nın Gence kasabasının 20 fersah²⁹⁸ kuzeydoğusunda yer alan Mazenderân Eyaleti’nin Berzencî Nahiyesi’nden tahminen 700 yıl önce göç ederek gelip Diyarbakır’a yerleşen Arakçin Baba lakaplı Şeyh Mehmed-i Berzencânî’nin²⁹⁹ torunlarından olan şair 1127/1715 yılında Diyarbakır’da doğmuştur. Müftülük mesleğiyle özdeşleşmiş bir aileye mensup olan³⁰⁰ ve bu mesleği ileride kendisi ve torunları da yapacak olan şair, önceleri Diyarbakırlı müfessir ve muhaddis Küçük Ahmed-zâde Ebûbekir Efendi’den (ö.1190/1776) ³⁰¹ ilim tahsil ederek icâzet almıştır. Daha sonraları Konya ulemâsından Büyük Hâdimî Efendi’nin yanında ilim tahsiline devam eden şair, bu sıralarda “El-Kâfi”ye şerh olmak üzere “**El-Vâfi Şerhü’l Kâfi**” isimli eserini vücûda getirmiştir.³⁰² Ma’ânî, Bedî’î, Beyân ve Hadîs ilimleriyle ilgili olarak risâle (kitapçık) şeklinde te’lifleri olan şairin okuduğu Kur’ân’ın kenarında tefsîr ve tahşiyeleri de mevcuttur. Usûl-i Fıkıh’tan bahseden “**El-Vecîz**” adlı eseri “**El-Vâsıt**” adıyla şerh eden şair, 15 sene devam eden müftülük hizmetinde verdiği fetvaları fasiküller halinde tertîb etmiştir. Vâni’nin Hilye-i Nebevî³⁰³ türü Kasîde-i Nûniyye eserini Arapça şerh eden şair; Hâdimî’nin “Arâisü’l-Mantık” isimli eserini de şerh

²⁹⁷ EŞÂ, s. 59; DFSA, c.1, s.220-221

²⁹⁸ **Fersah**: Eski bir uzunluk ölçüsü birimi olup 2 çeşittir:

1. Deniz Fersahı: 5555 m.

2. Kara Fersahı: 4444 m. (Bkz: Osmanlıca-Türkçe Ansik. Büyük Lügat, s.274)

²⁹⁹ Uzun bir ömür süren bu zatın mezarı günümüzde Dağkapısı’na bitişik Sa’d Bin Ebî Vakkâs Hazretlerinin medfûn bulunduğu hazirededir. Şeyh Mehmed-i Âmidî adındaki torunu, Konya’nın Karaman kazasına göçerek Sinâniyye tarikatının kurucusu Ümmî Sinân’ın kızıyla evlenerek oraya yerleşmiştir. (Bkz: DFSA c.1, s.223)

³⁰⁰ Seyyid Ömer Câmîdî’nin atalarından müftülük yapanlar şunlardır:

1. Babası Hüseyin Buzcuzâde 2. Dedesi Hasan Efendi 3. Babasının dedesi Hüseyin Efendi

4. Dedesinin dedesi Büyük Hasan Efendi (ö.1006/1597) . Büyük Hasan Efendi müftülük pâyesinin yanında, müfessir ve muhaşşî (anlaşılması güç kitapları izah eden kişi) sıfatlarına da sahipti. (Bkz: DFSA, c.1, s.223)

³⁰¹ Hayatı hakkında daha geniş bilgi için Bkz: DFSA, c.1, s.222

³⁰² Hediyyetü’l-ârifin, c.1, s.800

³⁰³ **Hilye-i Nebevî**: Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav)’ in mübarek (fiziksel) vasıflarını anlatan manzûm veya mensûr yazı. (Bkz: Osmanlıca-Türkçe Büyük Lügat, s.380)

eylemeye çalışmışsa da tamamlayamamıştır. Astronomi ilminde de söz sahibi olan şair, müteşâbih³⁰⁴ ayetlerle ilgili olarak “**Mu‘allakât**” adında fasiküller halinde tertîb edilmiş birçok kitapçık da yazmıştır. Tasavvufla da irtibatlı olan şair zamanının önemli mutasavvıfları olan Erzurumlu İbrahim Hakkı ve onun şeyhi İsmâ‘îl Fakîrullah³⁰⁵ ile görüşmüş, onlarla mektuplaşmıştır. Şairin söz konusu mektuplarının müsveddeleri diğer eserleri gibi şairin âilesi tarafından kütüphaneye teslim edilmiştir.

Gerek Erzurumlu Hakkı ve İsmâ‘îl Fakîrullah’a yazdığı müsveddelerden, gerekse 8 cildini yazıp harekelediği meşhur hadis kitabı Buhârî-i Şerîf adlı eserden gayet güzel ve okunaklı nesih türü bir yazı becerisine sahip olduğu anlaşılan şair, Arapça ve Farsça şiirler de yazmıştır.

1196/1782³⁰⁶ yılında vefat eden şair, Diyarbakır’da Vali Konağı arkasındaki aile mezarlığına defnedilmiştir. Çok yönlü bir âlim olan şairin kitapları vasiyeti üzerine eşi Hacı Hümeyrâ Hâtûn tarafından 1199/1785 yılında Mes‘ûdiye Medresesi’nin Ulu Cami avlusuna açılan kapısı üzerine inşâ edilen kütüphaneye taşınmış, halkın ve özellikle söz konusu medrese talebelerinin istifadesine sunulmuştur. Sonraları şairin oğlu Fâzıl Abdurrahman (1181-1244), torunu Müftü Abdulganî (1219-1299) ve söz konusu torununun oğullarından Müftü Hacı İbrahim (1282-1338) Efendi’nin kitapları da bu kütüphaneye katılarak kütüphanedeki kitap sayısı 4.000’e ulaşmıştır. I.Dünya Savaşı sırasında işgale uğrayan kütüphanede kitap sayısı 1.800’e inmiştir. Sonraları bakımsız kaldığından yıkılma alametleri gösteren kütüphaneden şairin kitapları alınarak sandığa konulmuş ve şairin Ulu Cami Mahallesi, Uluğlar sokağındaki 3 numaralı evine nakledilmiştir. Bir süre sonra şairin evladından Hüseyin Uluğ, Ulu Cami’nin batı maksûresinde³⁰⁷ bulunan Sarı Abdurrahman Paşa Kütüphanesi karşısında bir salon yaptırıp şairin kitaplarını burada halkın ve öğrencilerin istifadesine sunmayı düşünmüşse de söz konusu salonun da işgal edilmesiyle kitaplar sandıkta kalmaya devam etmiştir. Nihayet en sonraları kitaplar “Uluğ” soyadını taşıyan şairin evladı

³⁰⁴ **Müteşâbih:** Manası açık olmayan ayet ve hadis. Kur’ân-ı Kerîm’in ve hadislerin mecâzî manalara gelen ifadeleri. (Bkz: Osmanlıca-Türkçe Büyük Lügat, s.748)

³⁰⁵ **İbrahim Hakkı (ö.1186/1772) :** Erzurum’un Hasankale ilçesinden olan İbrahim Hakkı 18. yy.’da yaşamış önemli bir sûfidir. Siirt’in Tillo (Aydınlı) İlçesi’nde şeyhi ve kayınpederi İsmâ‘îl Fakîrullâh’tan Kadîrî ve Nakşî tarikatı eğitimi almıştır. Tasavvufî konularda olduğu kadar astronomi ilminde de geniş bir bilgisi bulunan İbrahim Hakkı’nın en önemli eseri Ma‘rifetnâme’dir. (Bkz: H.Kamîl YILMAZ, Ana Hatlarıyla Tasavvuf, s.155)

³⁰⁶ Bazı eserlerde şairin H.1200 tarihinde öldüğü yazılıdır. (Bkz: Hediyyetü’l-‘ârifin c.1, s.800)

³⁰⁷ **Maksûre:** Camilerde etrafı parmaklıklarla çevrilmiş biraz yüksekçe yer. (Bkz: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat s.584)

tarafından Diyarbakır Millî Kütüphanesi'ne nakledilmiş, kitaplar buradan Halkevi Kütüphanesi'ne, oradan da 1965 yılında Umûmî Kütüphane'ye devredilmiştir.

Asıl adı Ömer olan şairin, babası Hüseyin Buzcu-zâde'yle³⁰⁸ benzer bir sıfatı yani dondurucu anlamına gelen “Câmidî” sıfatını taşımasının sebebi, torunlarından Şeref Uluğ Bey tarafından Şevket Beysanoğlu'na verilen muhtırada şöyle izah edilmektedir:

“ Sıcak bir memleket olan Diyarbakır'da buz ihtiyacı şedîd ve bazı kışlarda don devri kısa olduğundan Lüleler denilen bir metre arzındaki mecramsı yerlerde biriktirilen suların donmasıyla elde edilen ve ambarlanan buzlar ihtiyacı karşılamazmış. Câmidî, lüleleri haliyle muhâfaza etmekle beraber geniş havuzlar halinde göller yaptırmış ve uzun saplı kancalarla buz parçalarını kenara çekerek büyük tandırlıklarda depolatmış, şehir bol miktarda buza kavuşmuş ve halk Ömer Efendi'ye “**Câmidî = Dondurucu/ Buzcu**” ünvanını vermiştir.”³⁰⁹

Arapça, Tefsîr, hadîs, İslâm Hukuku, tasavvuf, hüsnühat, matematik ve edebiyat³¹⁰ gibi pek çok ilimle uğraşmış şairin elimizde hiçbir manzûmesi bulunmamaktadır.

33) ‘AZÎM (ö. 1200 / 1785)

18. yy.'ın ikinci yarısında yetişmiş Diyarbakırlı şairlerden olan ‘Azîm’in asıl ismi Osman’dır. Çevresinde Şâşî-zâde lakabıyla bilinen şair, 1200/1785 yılında vefat etmiştir.³¹¹

Şairin elimizde sadece bir gazelinin iki beyti bulunmaktadır:

“Gönül esrâr-ı ‘aşkın, eskiden hayrân ü dengidir
Ne ‘ayyâş ü ne tiryâkî; ne berrâş ü ne bengîdir

Dem-â-dem mâcerâ-i seyl-i eşk-i çeşmine ‘AZÎM
Sebeb ol kaşı yayın zahm-i dil-sûz-i hadengidir”³¹²

³⁰⁸ Hediyyetü'l-‘ârifin, c.1, s.800

³⁰⁹ DFSA, c.1, s.224

³¹⁰ Hediyyetü'l-‘ârifin c.1, s.800; DFSA, c.1, s.223

³¹¹ EŞÂ, s. 38;DFSA, c.1, s.226

³¹² EŞÂ, s. 38;DFSA, c.1, s.226

34) FÂRIK (ö. 1200 / 1785)

Hayatı hakkında geniş malumatın bulunmadığı şairlerden biri olan Fârik, ölüm tarihinden de anlaşılacağı üzere 18.yy.'da yaşamıştır. Şöhreti yaygın Diyarbakırlı bir şair olması yanında iyi bir nüktedân olduğu da rivayet edilen şairin elimizde üç gazeli bulunmakta olup söz konusu gazelleri Şevket Beysanoğlu kendi özel kütüphanesinde bulunan bir mecmû'adan derlemiştir.³¹³

GAZEL

Bî-bedel halk eylemiş Hâlik-i bî-hem-tâ seni
Cümle dilberlerden etmiş şûh-i müstesnâ seni

Ey leb-i Şîrîn 'aceb mi olsa Ferhad'ın gönül
Beslemiş şîr ü şekerle Mârdîn (mâr-i dîn) gûyâ seni

Gel gel etsem külli dîbâ-veş güli nâzik tenin
Sîneye cânım gibi çeksem bu şeb tenhâ seni

Bilmiş ol kılmam ferâğat cevri-i bî-dâd eylesen
Başıma kopsa kıyâmet ey kadd-i bâlâ seni

Eylemez dünyâ vü mâ-fi-hâya bir müyun bedel
Cânına bil ki değışmez FÂRIK-i şeydâ seni³¹⁴

35) KÂSİM (ö. 1200 / 1785)

18. yy.'da yaşayıp yetmiş Diyarbakırlı şairlerinden olan Kâsım, bir münâzara ve müşâ'are şairi olarak tanınmıştır. Hemşehrîsi şairlerle birçok münâzara ve müşâ'aresinin bulunduğu, Ali Emîrî'nin EŞÂ adlı eserinde kayıtlı olan şair, 1200/1785 yılında vefat etmiştir.³¹⁵

Şairin şiirlerinden elimizde sadece bir gazelinden alınmış iki beyit bulunmaktadır:

“Çeşmin âhûyu kılup dîvâne-i sahrâ-neverd
Ceyş-i hâlin tâ ser-i dâra kaçırdı fülfuli

³¹³ EŞÂ, s. 44;DFSA, c.1, s.228

³¹⁴ DFSA, c.1, s.227

³¹⁵ EŞÂ, s. 46;DFSA, c.1, s.227

Meclis-i meyden bana teklîf-i tevbe tâ-be-key
Kısmet-i KÂSİM budur koy vâ‘ızâ boş kulkuli”³¹⁶

36) KUDSÎ (ö. 1200 / 1785)

18. yy.’da yaşayıp yetmişmiş, şairliğinin yanı sıra fazîletli kişiliğiyle de tanınmış olan şairin asıl ismi Mehmed, şöhreti Müftû-zâde’dir.³¹⁷ Kendi el yazısı ile yazdığı bazı kasîde ve gazelleri olmasına rağmen;³¹⁸ elimizde sadece bir târîh mısrası ile bir gazelinden alınmış bir beyti bulunan şairin şiirleri fena değildir.³¹⁹

Şiirlerinden Örnekler :³²⁰

TARİH

- Diyârbekir Müftüsü Hüseyin Efendi’nin 1183 / 1769 Yılında İnşa Ettiği Köşke -
“Hüseynî’ dir bu hoş kasrın makâm-i pâk-i vâlâsı”

BEYİT

“Herkes isnâd eyler ef‘âlini gayre ketm için
Bana mest olmuş diyen kendi ‘aceb ayık mıdır”

37) SIRRÎ (ö. 1200 / 1785)

18.yy.’ın sonlarına doğru şöhreti yayılmış olan şairin asıl ismi, Abdullah’tır.³²¹ Tahsîlini tamamladıktan sonra memleketinde kalmayı tercih eden şair, şiirle iştiğâl ederek, devrinin şairleri arasına katılmıştır. Hayatıyla ilgili başkaca bilgi tespit edilemeyen şair, 1200 / 1875 yılında vefat etmiştir.³²²

Aşağıdaki iki parça kendisine aittir:

GAZEL

Zâr-i dilimden oldu zemîn ü semâ seme
Bal açdı evc-i a‘lâya murg-i hümâ heme

³¹⁶ EŞÂ, s. 46-47;DFSA, c.1, s.228

³¹⁷ DFSA, c.1, s.227

³¹⁸ Ali Emîrî bu konuyla ilgili olarak EŞÂ adlı eserinde şunları kaydetmektedir: “... **Hatt-ı destiyle bazı kasâid ve gazelleri manzûrumuz olmuştur** (tarafımızdan görülmüştür)...” Bkz : DFSA, c.1, s.228

³¹⁹ Bu konuyla ilgili olarak yine Ali Emîrî’nin EŞÂ’sında şunlar kayıtlıdır: “... **Eş’âr-ı lâyük-ı red ve âsârı bed değildir** (Şiirleri kulak asılmayacak biri olmadığı gibi eserleri de fenâ değildir).” Bkz: DFSA, c.1, s.228

³²⁰ EŞÂ, s. 47;DFSA, c.1, s.228

³²¹ Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’ilî Metin ve Muhteva, s.346; EŞÂ, s. 28

³²² DFSA, c.1, s.228

Ruhsâr-i tâbnâk-i bütândır nazar-gehim
'Âyîne-i Sikender-i 'âlem-nümâ neme

Dilde talâtüm eylese emvâc-i gam n'ola
Verür temevvüc-i âba şeref siyyemâ yeme

Müşkil ki rûz-i firkat ola dembedem füzûn
Tâb-âver olmaya bu dil-haste mâteme

Mehd-i cihânda tıfl-i dil efgân ü zâr eder
Demez bu dâye-i felek ağlama mâ-meme

Şîr-i ter visâli ile ağyârı seyreder
Vermiş fenâ dükkânına besdir şümâ şeme

'Uşşâka SIRRÎ'yâ gelür âzâr-i yâr hoş
Lâkin tahammül olmaz o cevr-i dem-â-deme³²³

BEYİTLER

Ne 'aceb çeşm-i elâsın, ne belâsın bilemem
Sen seni bilmez isen ellere sor, sorma bana

Hâme-i nâme-i fer-câmeyi tezyîn etdim
Fehmini SIRRÎ-i dânişvere sor, sorma bana³²⁴

38) VÂHİB (ö. 1200 / 1785)

18.yy.'ın ikinci yarısında şöhrete kavuşmuş Diyarbakırlı şairlerden biridir. Tahsilini tamamladıktan sonra ticaretle uğraşmaya başlamıştır. Ticaretle iştigâlin yanı sıra şiir tanzîmiyle de uğraşmış olan şair, 1200/1785 yılında vefat etmiştir.³²⁵

Hayatı gibi eserlerinden de pek haberdar olmadığımız şairimizin elimizde sadece bir gazeli bulunmaktadır.

³²³ DFSA, c.1, s.229

³²⁴ Age, c.1, s.229; Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ'ilî Metin ve Muhteva, s.346;EŞÂ, s. 28

³²⁵ DFSA, c.1, s.228

GAZEL

Fülk-i ‘aşkın düştü cânâ bahr-i bî-pâyânıma

Bir eser yok mu şehâ semt-i necât-i cânıma

Şîr-hâr tıfl iken ol âteş-i ruhsârı gör

Yaktı dil kundak bıraktı külbe-i ahzânıma

Vasl-i yâr hâsıl iken hecre düşürdün ey gönül

Nâgehân âteş bıraktın hirmen-i sâmânıma

Leşger-i hat çıktı meydâna bu dem rûzum benim

Şeh-süvârım germe dizgin, sürme at meydânıma

Geç “makâm-i bûselik”ten olma VÂHİB “sûznâk”

Gir üsûlile bu şeb bezm-i meh-i tâbânıma ³²⁶

39) CEHDÎ (ö. 1204 / 1789)

Asıl adı İbrâhîm olan şairimiz Diyarbakır müftüsü Seyyid Kâsım Efendi’nin torunu Süleyman Efendi’nin oğludur.³²⁷ H.1185’te Diyarbakır’da dünyaya gelmiş olup Hz. Hüseyin soyundandır.³²⁸

Babasından ve devrinin tanınmış ünlü âlimlerinden ders alarak geniş bir bilgiye sahip oldu. Arap ve Acem edebiyatına vakıf oldu.³²⁹ Şair, eğlenceyi sevmeyip tatil günlerinde bile ders kitabı mütâla‘a ettiğinden gayretli anlamına gelen Cehdî mahlasını almıştır.³³⁰

Şiir ve inşâdaki yetenekliliğinden bazı vezîrlerin ve bilhassa Muş emîrlerinden ‘Alâaddin Paşazâdeler’in dîvân efendiliğinde bulunmuştur.³³¹

Süleyman Nazîf’in İbnülemin’e verdiği varakda 1223/1808³³² tarihinde, Ali Emîrî’ye göre ise 1204/1789 senesi regâib gecesinde vefat etmiştir.³³³

³²⁶ DFSA, c.1, s.228; EŞÂ, s. 60

³²⁷ TŞÂ, c.1 s.10; EŞÂ, s. 15; İNAL, İbnülemin Mahmûd Kemal; STŞ, İst.1939, s.194; İ.Alaaddin GÖVSA, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, s.79

³²⁸ TŞÂ, c.1 s.161; Şuayb KARAKAŞ, Süleyman Nazîf, s.28

³²⁹ DFSA, c.1, .229

³³⁰ Ali Emîrî; TŞÂ, c.1 s.162

³³¹ “Bazı vüzerânın kimler olduğu hakkında bilgi verilmemiştir.” (İbnülemin, STŞ, s.194)

³³² İbnülemin, STŞ, s.194

³³³ DFSA, c.1, s.229

“Mecmû‘a-i Eş‘âr”ı, oğlu Süleyman Nazîf’in ölümünden sonra kaybolmuş olan bu şairimizin ailesinden birçok fikir ve sanat adamı yetişmiştir.”

GAZEL

Hemîşe şîşe-i dil sevdiğim meksûr dursun mu
Adû-yi bed-likâyı seyr idüp mesrûr dursun mu

Nigâh-ı iltifâtın yok, dil-i mahzûna cevrin çok
Yine dersin ki virân olmasın ma‘mûr dursun mu

Sana senden şikâyet eylerim sen gûş tutmazsın
Senin mülkünde şâhım zulm nâ-mahsûr dursun mu

Bana dersin ki la‘lim sırrını gönlünde pinhân it
Sınık billûr içinde bâde-i engûr dursun mu

Çıkardım genc-i dilden CEHDÎ zî-kıymet mücevherler
Yazıkdır böyle nazm-i pâkler mestûr dursun mu ³³⁴

40) ŞERMÎ ÇELEBÎ (18. yy.)

18. yy.’ın sonlarında meşhur olmuş şairin hayatıyla ilgili bildiklerimiz; şairin, İstanbul Millet Ali Emîrî Kütüphanesi, Manzûm Eserler, No: 717’de kayıtlı bir mecmû‘ada yer alan “**Kasîde-i Diyârbekrî Hasan Efendi Oğlu Şermî Çelebî Der-Sitâyiş-i Murâdî-zâde**” başlıklı bir bahâriyyesi ile bir tegazzülünün (kaside içinde yer alan gazel) varlığından ibarettir. Bahâriyyesinden Diyarbakırlı Hasan Efendi adında bir zatın oğlu olduğu anlaşılan şair, söz konusu bahâriyyesini 1197/1782 yılında Şam’da kâdılık yapan Murâdî-zâde adında bir zata yazmıştır. ³³⁵

Şiirlerinden Örnekler:

KASÎDE (BAHÂRİYYE)

Dilâ Nevrûz erişdi şükr kıl evvelbahâr oldu
Hüdânun kudretile cümle ezhâr âşikâr oldu

³³⁴ TŞÂ, c.1, s.165; DFSA, c.1, s.230

³³⁵ DFSA, c.1, s.224

Güşâde oldu her hatır bahârın sebze-zârında
Ve lâkin çok kimesne bundan evvel dâğdâr oldu

Küdûmundan bahârın hamd ola çok intifâ' etdük
Şükûfâtı güşâd oldukça cûlar bî-karâr oldu

Havânun i'tidâlinden bu dem cûd u semâhatle
Çemende başka hâletler dil-i gâm-hâra yâr oldu

Selâmetle bi-hamdillâh uyandı hâbdan bahtım
Terahhüm eyle şâhım mevsim-i zevk-i kenâr oldu

Senin bir dest-i lutfünle mürebbâ' almışız sâkî
Kerem kıl, bâde sun, mest eyle, zîrâ sebze-zâr oldu

Gül-i vâlâ çemende kurdu zerrîn haymeler gûyâ
Bahârın 'askeri 'azm eyleyüp esbe süvâr oldu

Açıldı yâsemîn ammâ mu'attar kıldı her câyı
Gül-i şâdâba cânâ bîd û 'ar'ar sâyedâr oldu

Benefşe başına kalpak giyindi san levendâne
Elinde câm-i nergîs tutunup mest-i 'izâr oldu

Erişdi sünbül-i dil-keş sarıldı sarmaşık serve
Açıldı lâle vü gül bülbül-i şûrîde zâr oldu

Gülün dâmenine destün uzanmasın deyû süsen
Belinden hançer-i tîzin çeküp reyhâna hâr oldu

Seher bâd-i sabâ esdi kabâsın gonçe çâk etdi
Görünce ânı bülbül dürlü dürlü nağme-dar oldu

Nümâyân oldu aşkın bûyu her bir serde sultânım
Ki zîrâ kûh û deşte gevher û anber-nisâr oldu

Fesâhatle seher gülşende bülbülden simâ‘ etdim
Dedi ŞERMÎ yetişdi nev-civânım hâra yâr oldu

Zamân-i ‘iyyâ ‘işret mevsimi çün geldi sultânım
Bu güne bir gazelle murğ-i dil söylendi zâr oldu

GAZEL (TEGAZZÜL)

Gül-i ruhsârun üzre kâkülün her târûmâr oldu
Gören ol mâra der ki âh aklım târûmâr oldu

Kaşun mihrabına baş eğmeden kâküllerin cânâ
Müselmân oldu mu yâ mâ’ilâne hizmetkâr oldu

Gören hâl-i siyâhın nâfe-i hoş-bûya benzetmiş
Sakın incinme cânâ benzedenden der-intizâr oldu

Merâmı zülfüne reşk eylemekdi zülfüne ammâ
Görünce zülfünü bî-şâre soldu şerm-sâr oldu

İnan vallâhi ‘aşkın pençesinden murg-i dil cânâ
Halâs olmaz ki zîrâ ‘aşk içinde ihtiyâr oldu

Murâdî-zâde’nün meddâhı olsan ta‘n mıdır cânâ
Ânun ihsânı ile nahl-i hâmem meyve-dâr oldu

Murâdî-zade’dir kân-i kerem kân-i sehâgânın
Sadâ yû sıytı heft iklîme gûyâ bir nigâr oldu

Eben ‘an-ceddin aslı pâk gevher-i ‘ırk-i tâhirdir
Budur mahdûm şimdi misli yok sâhib-vekâr oldu

Sinip tursan ânı ‘âlem bilür ta‘rife hâcet yok
Semâda şems-veş dünyâda cediti âşikâr oldu

Ol ol sâhib-nesebdir kim cihânda yokdur akrânı
İnan vallâhi billâhi yemînîm sad-hezâr oldu

Yeter şermende kıldun ŞERMÎ'yâ Şevket'le Hakân'ı
Du'ây-i devlete destgeh-i medh-i bî-şümâr oldu³³⁶

41) YAHYA ÇELEBÎ (ö. 18.yy.)

Doğum ve ölüm tarihi tespit edilememiş Diyarbakırlı şairlerdendir. 17.yy.'ın sonlarında ve 18.yy.'ın başlarında yaşamıştır. Hayatını memleketi Diyarbakır'da kalarak geçirmiş olan şair, geçimini asıl mesleği olan mücellidlik yaparak sağlamıştır. Mücellidlik mesleğinin yanı sıra mûsikî ilmiyle de uğraşarak kendisinden önceki bestekârların tanınmış eserlerini hafızasına alan şair, döneminin musiki üstâdlarından biri olmuştur.³³⁷

15 kadar bestesi olduğu rivayet edilen şairin, elimizde Kürdî ve 'Âşirân makamlarında bestelenmiş olan murabba'larından ikişer mısra bulunmaktadır.³³⁸

-1-

Murg-i dilimin kârını hep nâleler etti
Bana o gül-i bâğ-i melâhat neler etti

-2-

Yaşım ki gözde 'aksi ârız-i cânâne düşmüştür
O şebnemdir seher berk-i gül-i handâne düşmüştür

* * *

³³⁶ Age, c.1, s.225-226

³³⁷ Age, c.1, s.163

³³⁸ Age, c.1, s.163

DEĞERLENDİRME

1. Bu yüzyılda yaşadığını tespit ettiğimiz Diyarbakırlı Dîvân şairi sayısı 41 adettir.
2. Bu yüzyılda yaşamış olup Diyarbakırlılığı hakkında değişik değerlendirmeler olan şairler şunlardır:
 1. Tâlib (Mehmed) (ö.1118/1706) : Bursalı olduğu ibareleri kimi kaynaklarda geçmekteyse de bu tespitin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Tespitin yanlışlığı şairin ailesinin şair daha çocukken Bursa'ya göç etmesinin meydana getirdiği yanlış bir algılamadan kaynaklanmaktadır. Şair Kürt asıllı şairlerdendir.
 2. Mucib/Râyic/Kemâlî (ö.1139/1727): Adıyaman asıllı Diyarbakır doğumludur. İstanbullu olduğunu iddia edenler de olmuştur.
 3. Âgâh (ö.1141/1728) : Semerkand doğumlu. 100 yılı aşan ömrünün son 60 yıllık kısmını Diyarbakır'da geçirmiştir
 4. Edîb (ö.1149/1736): Erzurumlu olduğu iddiası tezkire yazarı Râmiz tarafından reddedilmiştir
 5. Emîn (ö.1158/1745): Diyarbakır asıllı olup ailesinin göç etmesi dolayısıyla Tokat'ta dünyaya gelmiştir.
3. Bu yüzyılda yaşamış olup bir Dîvân oluşturmuş şairler şunlardır :
 1. Tâlib (Mehmed) (ö.1118 / 1706) :
 2. Emîrî (ö.1137/1725): Dîvânı kaybolmuş, Alî Emîri bulabildiği şiirlerini bir Dîvânçe'de toplamıştır.
 3. Âgâh (ö.1141/1728): Dîvân'ı üzerinde bir YLT ve bir doktora çalışması yapılmıştır.
 4. Şûhî (ö. 1150 / 1737) :
 5. Vâlî (ö.1151/1738): Dîvân'ı üzerinde bir YLT ve bir doktora çalışması yapılmıştır.
 6. Hâmî (ö.1160 / 1747): Hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve Dîvân'ının tenkitli metni üzerinde bir doktora çalışması yapılmıştır.
 7. Lebîb (Abdülğafûr) (ö.1185 / 1771-72): Hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve Dîvân'ı üzerinde iki adet doktora tezi hazırlanmıştır.

4. Bu yüzyılın önemli şairlerinden olan Cehdî'nin (ö.1204 / 1789) dîvânçe mesabesinde şiir mecmû'ası (mecmû'a-i eş'âr) vardır. Bu mecmû'ası elde edilememiştir.

5. Yüzyılın saz şairliği Dîvân şairliğine ağır basan ismi Yahyâ Çelebî (ö.18. yy.)'dir.

6. Yüzyılın tasavvufa meyli olan ya da mutasavvıflığı ağır basan Dîvân şairleri şunlardır:

1. Âgâh (ö.1141/1728) : Nakşîdir. Mevlevî olarak da vasıflandırılmıştır.

2. Vâlî (ö.1151/1738): Tasavvufa (Gülşenilik, Rûşenilik ve Mevlevîlik) meyilli bir kişilik olmasına rağmen şiirlerinde maddî aşk ön plandadır.

3. Emîn (ö.1158/1745): Nakşî şeyhidir. Arapça, Türkçe ve Farsça ilâhîleri vardır. Ağırlıklı olarak Nakşîlik ve tasavvuftan bahseden irili ufaklı terceme ve te'lîf 27 eser meydana getirmiştir.

4. Ahmed Mürşidî (ö.1174/1760) : Şeyhtir. Ahmediyye adında orta sınıf insanın manevî eğitiminde büyük önem arz eden ve 10.000 beyti aşan Türkçe pendnâmesiyle meşhur olmuştur.

5. Kâmî (ö.1180/1766): Tekke mensuplarınca tanınan bir şairdir. Bir na't-ı şerîfi bulunmaktadır.

6. Seyyid Ömer Câmîdî (ö.1196/1782): Erzurumlu İbrâhîm Hakkı ve onun şeyhi İsmâ'îl Fakirullah'la mektuplaşmıştır.

7. Bu yüzyılın en önemli Dîvân şairleri ve önemlerinin kaynaklandığı özellikler şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Tâlib (Mehmed) (ö.1118/1706) : Tâlib (Mehmed) tezkirelerin çoğunda ismi geçen Diyarbakırlı şairlerin önde gelenlerindedir. Türkçe ve Farsça olmak üzere iki dilde şiirler yazmış olan şair, müretteb Dîvân oluşturmuştur.

2. Emîrî (ö.1137/1725): Emîrî ömründe Diyarbakır dışına çıkmadığı halde gazelleri bir iki yüzyıl sonra bile Diyarbakır'dan çok uzak yerler olan Selanik, Yanya ve Yemen'de telaffuz edilen şairlerdendir. Nâbî'nin takipçisi olduğunu söyleyen şair, yazdığı hekîmâne gazellerle Diyarbakır'ın Nâbîsi ünvanının takipçisi olduğunu göstermiştir. Tâlib (Mehmed) gibi Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır.

3. Âgâh (ö.1141/1728): 18.yüzyılda Diyarbakır'da teşekkül eden ve 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılın ilk yarısında, çoğunlukla Diyarbakır'dan yetişmiş şairlerin iştirâk ettiği, dîvân sahibi birçok şairin yetişmesine vesile olan Encümen-i Daniş adındaki edebî topluluğa başkanlık yapmıştır. 18.yüzyılın ilk yarısında Âgâh-ı

Semerkindî-i Âmidî önderliğinde oluşturulan bu topluluğa 17.yüzyılın ikinci yarısının şairlerinden Ümnî (Emnî), Şûrî, Fâmî, ve 18.yy. şairlerinden Hamdî, Emîrî, Vâlî, Hâmî, Mucîb Kemâlî, Lebîb Abdulgafûr ve Urfa'dan Yusuf Nabî iştirâk etmiştir. Dönemin Diyarbakır'ının tüccâr şairlerinden Râmiş de dükkânını bir şairler derneği görevi görecektir. Bu edebî mahfil, yerli ve yabancı şairlerin dikkatini çeken ve onların uğradığı bir yer olmuş, bünyesinden Fâmî (ö.1105 / 1693-1694), Şûrî (ö.1106 / 1694), Emîrî (ö.1137-1724), Vâlî (ö.1151-1738), Hâmî (ö.1090-1160/ 1679-1747) ve Lebîb Abdulgafur (ö.1182-1769) gibi dîvân sahibi şairler çıkarmıştır.

4. Vâlî (ö. 1151/1738): Birçok gazeli Diyarbakırlı şairlerce tahmîs edilmiş Dîvân sahibi şairdir.

5. Hâmî (ö.1160/1747): Diyarbakır'daki köşkünü yerli ya da yolcu şairlerin uğrayıp müşâ'arelerde bulunduğu bir şairler ve 'âlimler derneği halinde işleten şairdir. Bu yüzyılın en sanatlı şairlerindendir. Bir kasîdesi bir paşa tarafından bir çadırın eteklerine ipekle işlettirilmeye değer görülmüş dîvân sahibi şairdir.

6. Lebîb (Abdulgafûr) (ö. 1185/1771-72): Hâmî'nin öğrencisi olan şair, Dîvân sahibi olup Dîvân'ı iki adet doktora tezine konu olarak görülecek değerde şairlerdendir.

7. Farsça şiirler yazan Hâşim (ö.1152/1739), üç dilde şiirleri olan Ahî (Çeteci Abdullah Paşa) (ö.1174/1760), Seyyid Ömer Câmîdî (ö.1196 / 1782) ve Arap ve Acem edebiyatına vakıf Cehdî (ö.1204 / 1789) bu yüzyılın diğer önemli şairleridir.

8. Bu yüzyılda yaşayan şairlerin şairlik dışında iştiğâl ettikleri meslekler şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Hamdî (ö.1115/1703), Ahmed Fâhim (ö.1117/1705), Râmiş (ö.1120 / 1708), Emîrî (ö.1137/1725), 'İlmî (ö.1190/1776), Vâfî (ö.1190/1776) ve Vâhib (ö.1200/1785) tüccarlıkla uğraşmışlardır.

2. Nihânî (ö.1116 / 1704-1705): Müderrislik.

3.Tâlib (Mehmed) (ö.1118/1706): Mülâzımlık, müderrislik, kâdılık, musikîşinâslık.

4. Ahmed Verdî Çelebî (ö.1130 / 1717): Kuyumcu kahyâlığı, bestekârlık.

5. Hicâzî (ö.1130 / 1717): Musikîşinâslık.

6. Hâlid (ö.1131 / 1718): Zirâ'atçılık.

7. Mucib / Râyic / Kemâlî (ö. 1139 / 1727) : Hattâtılık, müderrislik, kâdılık

8. Âgâh (ö.1141/1728) : Hâfızlık, hattâtlık, tezhîbçilik, mücellidlik, hakkâklık, ressamlık
9. Edîb (ö.1149 / 1736): Kâdılık
10. Hâşim (ö.1152 / 1739) : Hattatlık, müderrislik, naiblik, dersiamlık, müftülük
- 11.Emîn (ö.1158 / 1745): Nakşibendî şeyhliği, hattâtlık, kâtiplik, müderrislik, lalalık, türbedârlik, ferraşlık (Hz. Peygamber'in türbesinin hizmetkârlığı)
- 12.Çâkerî (ö.1160 / 1747) : Müzehhiplik (tezhipçilik), mücellidlik, yazarlık
13. Hâmî (ö.1160 / 1747) : Dîvân kâtipliği, hattâtlık
14. Mehmed (Çerkez-zâde) (ö.1160 / 1747) : Âlim
15. Ahî (Çeteci Abdullah Paşa) (ö. 1174 / 1760) : Hattâtlık, askerlik, devlet adamlığı (vezîrlik), valilik, beylerbeyliği, levend başağalığı, Hac Emîrliği,
16. Ahmed Mürşidî (ö.1174 / 1760) : Âlimlik, şeyhlik.
17. Âmidî (Hekîm Rızâ) (ö. 1180 / 1767) : Hekîmlik
18. Lebîb (Hüseyin) (ö. 1182 / 1768-69): Kâdılık, müderrislik
19. Lebîb (Abdülgafûr) (ö.1185 / 1771-72) : Müftülük, müelliflik (yazarlık)
20. Seyyid Ömer Câmîdî (ö.1196 / 1782): Müftülük, müelliflik (yazarlık)
21. Cehdî (ö.1204 / 1789) : Dîvân efendiliği
- 22.Yahyâ Çelebî (ö.18.yy) : Mücellidlik mûsikîşinâslık

9. Bu yüzyılın şiiirleri elde edilemeyen şairleri; Lebîb (Hâmî oğlu) (ö.1160 / 1747), Mehmed (Çerkez-zâde) (ö.1160 / 1747) ve Seyyid 'Ömer Câmîdî (ö.1196 / 1782)'dir.

10. Bu yüzyılın hayatı hakkında bilinenlerin en az olduğu, en silik şairleri Lebîb (Hâmî oğlu) (ö. 1160 / 1747), Kâmî (ö.1180 / 1766) ve 'İlmî (ö.1190 / 1776)'dir.

11. 18. yüzyılda da nazîrecilik ve müşâ'are geleneği devam etmiştir. Encümen-i Dâniş'te yer alan Âgâh, Lebîb ve Vâlî'nin şiiirlerinin şekil, içerik ve redif açısından birbirine benzemesi bu topluluğun üyelerinin birbirini tanzîr ettiğinin delildir. Özellikle Âgâh ile Vâlî arasında olmak üzere Âgâh-Nâbî, Âgâh-Hâmî, Âgâh-Lebîb arasındaki münâzaralar diğer şairleri de etkilemiş, bu münâzara ve müşâ'are geleneği bölge şairlerinin klasik şiiire olan ilgisini oldukça artırmıştır.

12. Bir önceki yüzyılda etkisini sürdüren Sebk-i Hindî ve Hekîmâne anlayış bu yüzyılda da etkisini sürdürmeye devam etmiş, Türkî-i Basît akımının etkisi de yer yer şiiirde etkisini göstermiştir. Diyarbakır'a Sebk-i Hindî akımını tanıttıran Âgâh ile Urfalı Yusuf Nâbî karşılıklı olarak birbirlerinin hikemî tarzlarından etkilenmişlerdir.

- 13.** Bu yüzyılın Sebk-i Hindî akımının etkisinde kalan şairleri Âgâh, Vâlî ve Hamdî; hekîmâne anlayıştan etkilenen şairleri ise Nihânî, Tâlib (Mehmed) Emîrî, Hâmî, Ahmed Mürşidî, Lebîb (Abdûlgafûr) ve Râgıb olmuştur. Hâmî, Nâbî'nin hikemî üslubunun yanında Nef'î'nin hamâsî ve Nedîm'in lirik üslûbundan da etkilenmiştir. Dili genellikle sade olan ve şiirlerinde Eski Anadolu Türkçesi'ne ait sözcükler bulunan Vâlî'nin de Türkî-i Basît akımından etkilendiği söylenebilir. Diğer şairler çoğunlukla 'âşıkâne, rindâne ve şûhâne gazeller oluşturmuşlardır.
- 16.** Diyarbakır dışındaki şairlere de nazîreler yazılmıştır. Hâmî, Erzurumlu şairlerle münâzara ve müşâ'arede bulunmuştur.
- 17.** Ma'anî, bedî'î, beyân ve hadîs ilimleriyle ilgili risaleleri olan; astronomi, matematik ve İslâm hukukunda söz sahibi olan, 4 tane Arapça eseri şerhetmiş, Arapça ve Farsça şiirler yazmış Seyyid Ömer Câmîdî'nin şiirlerini elde etmek mümkün olmamıştır.
- 18.** İslam şerîat ve tarîkatinin orta sınıf insana öğretilmesi amacıyla kaleme alınan ve bu alanda büyük hizmet gören Ahmed Mürşidî'nin Ahmediyye adlı pendnâmesi ile Yûsuf ve Züleyha adındaki mesnevisi hem bu yönleri hem de en çok basılan kitap olmaları hasebiyle bu yüzyılın değer verilmesi gereken eserlerindedir.
- 19.** Mucîb, yüzyılın tezkire yazarı tek Diyarbakırlı şairidir. Âgâh Sırrı Levend bu hususun tam tespit edilemediğini söyler.
- 20.** Dönemin farklı kişisel tercih ve fiziksel özelliklerine sahip şairleri Âgâh ve Lebîb (Hâmîoğlu)'dur. Âgâh hiç evlenmiştir. Lebîb (Hâmîoğlu) ise görme engellidir.

IV. BÖLÜM

19. YÜZYIL DÎVÂN ŞÂ‘İRLERİ

1) BÂKÎ (Abdulkâdir) (ö. 1215 / 1800)

Esas ismi Ali Emîrî'nin yazdığı TŞÂ'da Abdalbâkî;¹ Şevket Beysanoğlu'nun yazdığı DFSA'da ise Abdulkâdir olarak geçen² Bâkî mahlaslı bu şairimiz 1140/1727 yılı sonlarında Diyarbakır'da doğmuştur. Ergenlik çağına ulaştığında başladığı ilim tahsilini şekerciliğe olan hevesi yüzünden yarıda bırakan ve şekercilerin yanında çırak olarak çalışmaya başlayan şairimiz bu alanda büyük bir ilerleme kaydetmiş, kısa sürede büyük bir şeker imalathanesine sahip olmuştur. Mesleğinden dolayı çevresinde “Şekerci Hacı Bâkî Ağa” adıyla tanınan şairimiz nihayet 1215/1800 yılında vefat etmiştir.

Ara sıra şiir tanzîmiyle de uğraşan şair bir dîvân tanzîm etmiş olmayıp aşağıdaki gazel kendisine aittir:

GAZEL

Aldı aklım ey perî ol sîne-i pâkin senin
Ben senin hayrânınam hiç yok mu idrâkin senin

Gel mülâyim-tiyet ol, serkeşlik etme ‘aşığa
Kangı iklimden alınmıştır ‘aceb hâkin senin

Fenn-i ‘aşkı kim sana ta‘lîm kılmış ey gönül
Kimdir üstâdın ki yok bir kimseden bâkin senin

Bu ‘acebdir tıfl iken erbâb-ı ‘aşkı fehm eder
Merhamet bâbını bilmez tab‘-ı çâlâkin senin

¹ TŞÂ, c.1, s.113

² DFSA, c.1, s.237

Ey cefâ-cû hüsnüne mağrûr olub nâz eyleme
Tîr-i âhımdan hazer kıl yok mudur bâkin senin

Öyle bir gizli kapılmışsın gül-i ruhsâra kim
Kimse bilmez BÂKÎ'ya ol çeşm-i nemnâkin senin ³

2) CÂMÎ' (ö. 1215 / 1800)

1125/1713 yılında Diyarbakır'da doğan ve esas ismi Ahmed olan şairin "Câmi'" mahlasını almasının sebebi şairin, çağdaşı meşhur Diyarbakırlı şair Ahmed Hâmî'ye olan hayranlığından kaynaklanmaktadır. Eski yazıya göre "Hâmî'den farkı yalnız bir noktadan ibaret olan "Câmi'" mahlasını almakla şair kendisini Ahmed Hâmî ile adeta özdeşleştirmiş bulunmaktadır.⁴

Esaslı bir tahsil görmeyen şair, bu eksikliğini hayranı olduğu Ahmed Hâmî'nin meclisine Vâlî, Lebîb (Abdulğafûr) gibi Diyarbakırlı diğer şöhretli şairlerin meclislerine devam etmekle gidermeye çalışmıştır. Söz konusu zatlardan faydalanmak suretiyle edebi kültürünü genişleten ve meşhur olan şairin bu tarz yetişmesi hakkında Ali Emîrî tezkiresinde şunları yazmaktadır:

"Bir gün dostları kendisine imtihan teklif ederek hiç kimsenin tashîh etmemesi kaydıyla (o gül kılmadı ferah) vezin ve kafiyeli bir gazel inşâd etme talebinde bulunmuşlar. Bunun üzerine kendi aklına mürâca'at etmekten başka çaresi kalmayan Câmi', bir iki gün sonra şu gazeli inşâd etmiştir:

GAZEL

Ol nâz ü işve seni ey dil kılmadı ferâh
Sevdâ-yi hâline düşeli bil kılmadı ferâh

Düşüm pâyine sabr û tahammül edemeyüp
Hiç bakmadı yüzüme o gül kılmadı ferâh

Güftâr-ı dilkeşine o dem muntazır olup
Ol gonca-fem açmadı dil kılmadı ferâh

³ TŞÂ, c.1, s.113-115; DFSA c.1, s.237

⁴ TŞÂ, c.1, s.129; EŞÂ, s. 13;DFSA c.1, s.234

Künc-i firâkda bunca zamândır ki kalmışam
Câm-ı lebiyle ol gözleri mül kılmadı ferâh

Bir yâr ki sana olmaya hemdem, ferâğ ola
Terk eyle CÂMÎ sen dahi ol kılmadı ferâh

“Dostlarından bir kısmının gazeli pek güzel olduğunu fakat Hâmî ve Lebîb Efendilerin tashih edip etmediklerinin ma’lûm olmadığını söylemeleri üzerine Câmî‘, gazelin tamamıyla kendi malı olduğuna - birtakım kuvvetli delillerle - söz konusu dostlarını inandırmıştır. Gazelin vezninin olmadığını iddia eden bir kısım dostlarını da derhal ‘arûz ölçüsüyle ölçüp veznini tamam getirmekle susturan Câmî‘, gazelde geçen **“dil, ol, bil, kül”** kelimelerinin yekdiğeriyle kafiye edilemeyeceğini iddia diğer bir kısım dostlarını da “neden kâfiye olmazmış hepsinin sonu lam harfi değil mi” sorusuyla cevaplamıştır. Sözlerine güvendiği üstad şairlerin ise gazelin pek üstâdâne ve güzel olduğunu açıklaması üzerine galebeyi kazandığına inanan Câmî‘, muarızlarına hitaben ‘ ‘arûz ilminin kurucusu İmam Halil b. Ahmed Hazretlerine Hak Ta‘âlâ rahmet etsin. Şu ölçüyü keşfetmemiş olsaydı sizin gibi şair taslaklarıyla acaba bizim halimiz ne olacaktı’ demiş ve bu söz ve tavırlarıyla dostlarının gülüşmelerine sebep olmuştur.”⁵

Uzun ömürlü olmasından dolayı Vâlî, Hâmî ve Lebîb (Abdulğafûr) gibi şairlerin yanı sıra Şeyh-zâde İbrâhîm Hafîd Paşa, Remzî, ‘Azîm ve Sa‘dullâh Sa‘îd gibi birçok şairle de görüşme imkânı bulan şair, görüştüğü bu şairlerin birçoğuna müşâ‘arelerde bulunmuştur. Mehmed Şa‘bân Kâmî gibi kendisinden sonra gelen şairlerin eserlerinin kafiyeleleriyle benzeşmesi ise bir tesadüf olarak değerlendirilmiştir.

Müretteb veya gayrimüretteb her hangi bir dîvâna sahip olmayan şairimiz sadece bir şiir mecmû‘ası vücûda getirmiş olup şiirlerini ve müşâ‘arelerini bu mecmû‘aya kaydetmiştir. Şiirlerini dostlarına tashîh ettirmekten çekinmeyen şair gazel ve tarihlerinin tashîhine öncelik vermiştir. Çünkü bu türdeki şiirleri daha güzel ve daha az kusura sahiptir. Aynı zamanda güzel bir sese ve müzik bilgisine de sahip olduğundan beste işiyle de uğraşan şair, ölçüsüz şiirlerini bestelemiş tertip ve idaresinde mahir olduğu ziyafetlerde okumuştur.

⁵ TŞÂ, c.1, s.129-134; DFSA, c.1, s.235-236

Şiirlerinden Örnekler :

Şairimize ait aşağıdaki gazel ve muşâ‘areler Ali Emîrî’nin TŞÂ adlı eserinden alınmıştır.

GAZEL

Çıkar fesden o müşgîn kâkülün yer yer nümâyan et
Dağıt âlâm-ı sevdâyı dil-i ‘üşşâkı şâdân et

Döküp zülfün ‘izâra serteser evvelbahâr âsâ
Feyz-i hüsnüni reşg-i çemenzâr ü gülistan et

Girip bu hüsn ile cevlângeh-i aşk içre at oynat
Gelen var mı salâ çek her taraf hûbâna meyden et

Kemer-beste olup ‘âşıkların karşunda durmuşlar
‘Înâyet kıl güzellerde efendim sen de bir şân et

Kulundur ‘âşıkındır niçe yıldır kûy-i ‘aşkında
Terahhum kıl visâlin CÂMÎ’ye bir lahze ihsân et ⁶

MÜŞÂ‘ARELERİ / ŞİİRLEŞMELERİ

- Vâlî-i Âmidî

Germ oldı sûz ü sâz ile meclis o gûne kim
Eflâki tuttu na‘re-i mestâneler bu şeb

- Hâmî-i Âmidî

Gelmiş o mâh bezm-i meye sâkî nukl içün
Bulsa enâr-ı mihri kırup dâneler bu şeb

- Câmî-i Âmidî

Şem‘-i visâle murg-i dili yaktı ‘âşıkân
Reşk eyledi bu cünbüşe pervâneler bu şeb ⁷

⁶ TŞÂ, c.1, s.134; DFSA c.1, s.237

⁷ TŞA, c.1, s.132-133;DFSA c.1, s.235-236

3) REMZÎ (ö. 1227 / 1812)

Abdullah adında bir zâtın oğlu olarak 1170/1756 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelen şairin asıl adı Muhammed'dir. Şair, yine Diyarbakırlı şairlerden olan Tâib mahlaslı Mehmed Tâhir'in babası, Vehbî mahlaslı Abdülvehhâb'ın da dedesidir.⁸

Tahsîlini tamamladıktan sonra devrinin tanınmış şairleri arasına katılan şair, 1200/1786 yılında 29 -30 yaşlarındayken Diyarbakır eski nâib-i esbakı (müftüsü) Hacı Mehmed Salih Efendi'nin kızıyla evlenmiştir.

TŞÂ'da uzun boylu, esmer tenli, çatık kaşlı şeklinde bazı fizyonomik özelliklerine de yer verilen şairin, yine aynı eserden kibar tavırlı, zarif sohbetli, vaktini dinî ilimleri yaymakla geçiren, memleketinin diğer şairleriyle aynı ahenkte şiirler yazmaya çalışan biri olduğunu öğreniyoruz.⁹

Kaynakların ilim ve sanat adamlarını korumada ismi üzerinde ittifak ettiği devrin Diyarbakır valisi ve şairi Şeyhzade İbrahim Hafîd Paşa¹⁰ tarafından himaye edilen, iltifat gören şairin söz konusu valiyle vuku bulan edebî şakalaşmaları meşhurdur. Bunun yanında Kanûni, Sadr-ı esbak Yûsuf Ziyâ Paşa gibi kendinden önceki ve çağdaşı vali ve siyasetçi şairlere nazîreler yazan, onların gazellerini tahmîs eden şairin çeşitli mecmualardaki şiirleri bir dîvân oluşturacak çoğunluktadır.

TŞÂ'da yer alan;

“Harf-endâz olmada erbâb-ı ‘aşka Remzi’yâ
Nükteden hâlî değildir şi’r-i dîvânın senin”

beytinden mürettep Türkçe bir dîvâna sahip olduğunu öğrendiğimiz şairin söz konusu dîvânı bulunamamıştır. Bazı gazelleri bestelenmiş olup günümüzde bile Diyarbakır ve çevresinde söylenecek kadar beğenilmiş olan şair, 1812 yılında 56 yaşındayken vefat etmiş Rumkapısı dışındaki ‘Azîzzâdeler civarındaki aile mezarlığına defnedilmiştir.¹¹

⁸ Mîhrîcan ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’îlî Metin ve Muhteva, s.270-271; TŞÂ, c.1, s.411; EŞÂ, s. 27 Hediyyetü'l-‘ârifin, c.2, s.358

⁹ TŞÂ, c.1, s.411; DFSA, c.1, s.238

¹⁰TŞÂ, c.1, s.222-240;DFSA, c.1, s.241-246

¹¹ Bazı kaynaklarda mezarının Urfakapısı'nda olduğu yazılıdır. (Bkz: DFSA, c.1, s.241) İkisinin aynı yer için kullanılan farklı isimler olması da muhtemeldir. (BŞ)

Şiirlerinden Örnekler:

MATLA‘ BEYTİ

(Kânûnî’ye Nazîre Olarak Yazdığı Gazelinden)

Yâre karşı her kaçan cân bülbülü nâlân olur
Gonca-veş eyler tebessüm gül gibi handân olur¹²

TAHMÎS

-Sadriyebak Yûsuf Ziyâ Pâşâ’nın Gazelini-

Biz ki mehzûruz vatandan gamla mahsûrlardanız

Sanmanız ârâyîş-i dünyâyâ mağrûrlardanız

Nakş-i çarh-ı bî-vefâdan kalbi meksûrlardanız

“Câm-i endûh-i felekden şimdi mahmûrlardanız

Ya‘ni bezm-i dil-rübâdan dûr u mehcûrlardanız”

Çün cihâd-i ekber olmuş nefis ile etmek gazâ

Kal‘a-i tende ânı mahbûs edip vermek cezâ

Ehl-i dil ceş-i kazâyâ feth eder bâb-ı rızâ

“Birbirin ta‘kîb edüb gelmekdedür seng-i kazâ

Her taraftan hâtır-ı nâ-şâd u meksûrlardanız”

Kâtib-i sofî tabî‘at hatt-ı lâ-illâ bilür

Sanma lâkin vasf-i hâlim etmeyi imlâ bilür

Hâl-i esrâr-i dili ne şeyh ü ne molla bilür

“Devr-i nâ-sâz-i felekden çektiğim Mevlâ bilür

Gerçi biz ikbâl ile ‘âlemce meşhûrlardanız”

Dîde-i ‘ibretle dehrin hâline kıldım nazar

Câhili mesrûr eder ehl-i kemâli derbeder

Bu ne hikmetdir ki eyler cevher-i ‘akla zarar

“Tâli‘im tahrîr edince hâme-i sun‘-i kader

Gâlibâ ser-defter-i hicrâne mestûrlardanız”

¹² TŞÂ, c.1, s.412

*Gerçi evvel gönlümüz me'lûf idi dünyâlara
Künc-i gamde şimdilik pâdâştır 'ankâlara
Vâkıf olduk nükte-i "el-leyletü'l-hüblâ"lara*

“Ser-fürû' etmez iken dünyâ için a'lâlara
Şimdi ednâya mümâşât ile mecbûrlardanız”

*Cân atub sultânıma mâ-ft'z-zamîrim söyledim
Vasf-i hâlim 'arz ile çok güft u gûlar eyledim
Böyledir hatt-i cebînim bahr-i gamda boyladım*

“Ben bu çarha neyledim, bilmem ne taksîr eyledim
Kim yanında hâliyâ mahkûr u menfûrlardanız”

*Çârsû-i himmeti gördüm, kumâş-i bî-bahâ
Hep dürûğ-âimiz bâyi', müşteri ehl-i riyâ
Pek kesâd üzre metâ'-ı sıdk-ı niyyet REMZÎ'yâ*

“Kem-bahâ olsa n'ola kâlâ-i şî'rin ey ZİYÂ
Kadr-i eş'âr ile biz mağdûr u mahzûrlardanız”¹³

GAZEL

Vech-i pâkin seyreden 'âşıkların hayrân olur
Gamze-i hûn-rîz ucundan günde yüz bin kan olur

Gayrilere sînesin bî-minnet ol 'uryân eder
Bana geldikde sanırsın dahme-i leylân olur

Ben nasîhat eyledikçe yâre, pendim dinlemez
Uyma ağyâre dedikçe çün bana düşman olur

Belki dönmez vakf-i kâm üzre felek varım deyû
Bağrımız endîşe-i devr-i felekden kan olur

Çok da REMZÎ gam yeme yârim ele girmez deyû
Belki koynunda senin bir gün o mâh 'uryân olur¹⁴

¹³ TŞÂ, c.1, s.415-416; DFSA, c.1, s.241

¹⁴ DFSA, c.1, s.240

4) HAFİD PAŞA (ö. 1228/1813)

1160/ 1746 yılında Diyarbakır'da doğan şairin asıl adı İbrâhîm'dir. Torun anlamına gelen Hafîd kelimesini mahlas edinmesinin sebebi Şeyh Yûsuf-i Velî'nin torunu olmasından kaynaklanmaktadır. Birçok fikir ve sanat adamı, kıymetli ve kudretli devlet memurlarının yetiştiği bir aileye mensup olan şairin babası Diyarbakır Mütesellimi Şeyhzâde Seyyid İsmâ'îl Ağâ'dır.¹⁵

Tahsilini memleketi Diyarbakır'da tamamladıktan sonra memurluk hayatına başlayan şair ilk olarak 1202/1787-88 yılında Diyarbakır Voyvodalığı görevine atandı. Bu göreviyle birlikte kendisine kapıcıbaşılık rütbesi de verilen şair, o sıralarda isyan eden Millî aşireti reisi Temur Bey'in tenkîliyle (başka yere nakledilmesiyle) görevlendirildi. Urfa Mütesellimi oldu.¹⁶ İsyanın askeri kuvvetle bastırılmasına sıcak bakmadığından 1207/1792-93'te görevinden azledilen şair, İstanbul'a giderek üç yıl orada kaldı.¹⁷

1210/1795 tarihinde Rakka Mütesellimliği'ne, ardından bir yıl sonra da 1211/ Kasım 1796'da Moranlı Abdî Bey'in birçok malını çıkarmasının mükafatı olarak vezîrlük rütbesiyle birlikte aynı vilayetin valiliğine atanan şair¹⁸ Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgale kalkışması karşısında asker toplayıp Mısır'a gitmenin hazırlıklarına başladı. Bu esnada Rakka Valiliği görevine ilaveten Diyarbakır Valiliği görevi de kendisine verildi. 1214/1799-1800 yılında atandığı Diyarbakır Valiliği görevinden 1 yıl sonra 1215/1800'de Habeş ve Cidde valilikleriyle birlikte Medine-i Münevvere Muhafızlığına tayin edildi. Dönemin serdâr-ı ekremi (genelkurmay başkanı) Yûsuf Ziya Paşa tarafından bu son göreviyle birlikte ordudan ayrılması uygun görülmeyen şair, uhdesindeki valilikler, mütesellimler vasıtasıyla idare olunmak kaydıyla tekrar orduya geri çağrıldı. Ordudaki görevine devam ederken Tahir Bey adındaki oğlunun hastalanması üzerine büyük bir üzüntüye kapılan şair, Habeş ve Cidde valiliği görevlerinden affını diledi. Dileği yerine getirilen şair 1224/1809 yılında ikinci defa

¹⁵ Mehmed Nâ'îl Tuman, Tuhfe-i Nâ'îlî, c.1, s.206; EŞÂ, s. 17; Sicill-i 'Osmânî, c.3, s.785-786; Hediyyetü'l-'ârifin c.1, s.43

¹⁶ Sicill-i 'Osmânî, c.3, s.785-786; DFSA, c.1, s.242

¹⁷ DFSA, c.1, s.242

¹⁸ Sicill-i 'Osmânî, c.3, s.785-786

Diyarbakır'a vali olarak atandı.¹⁹ 67 yıllık bir ömürden sonra 1228/1813 yılında vefat eden şair²⁰ Fatih Paşa Camisi bitişiğindeki kabristana defnedildi.

Kaynakların sadık, tedbirli²¹ mert, cesur, yardımsever, ilim ve sanat adamlarını koruyan bir zat olarak nitelediği ve bu niteliklerin birçoğunda müttefik olduğu²² şairin sadece Türkçe müretteb bir **Dîvân**'ı vardır.²³ Üç nüshası bilinen Dîvân'ın nüshalarından birisi Şevket Beysanoğlu'nun husûsî kütüphanesindedir. Diğer iki nüshası Fatih Millet Kütüphanesi Ali Emîrî, Manzûm Eserler Bölümü, 108 ve 109. numaralarda kayıtlıdır.²⁴ Şevket Beysanoğlu'nun husûsî kütüphanesindeki nüshaya ulaşılammış olup Fatih Millet Kütüphanesi'ndeki nüshalar üzerinde bir YLT çalışması yapılmıştır:

“Gülmedine KOÇ ACAR, Hafid Dîvânı (İnceleme-Transkripsiyon-Metin), Yayınlanmamış YLT, Cumhuriyet Üniv., SBE, Sivas-2006.²⁵

Yapılan bu yüksek lisans çalışması sonucu söz konusu dîvânın; 288'i gazel 3'ü muhammes, 2'si kasîde ve birer tahmîs, müseddes, terkîb-i bend, tercî'-i bend ve kıt'a olmak üzere 298 şiirden oluştuğu ve bu şiirlerin toplam 1975 beyit tuttuğu bilgisine ulaşılmıştır.²⁶

a. Edebî Kişiliği:

Her şeyden önce bir asker, bir devlet adamı olan İbrâhîm Hafid'in yoğun mesâîsine rağmen 2000 beyti aşkın şiir tanzîm etmesi sayısal açıdan bir başarıdır. Kendi ta'bîriyle ismini defter-i 'irfâna yazdırmak için lisânını şi'r ile inşâyaya vakfeden ve bu uğurda bir Dîvân tesis eden şairin, şairlik yönüyle ilgili olarak Gülmedine KOÇ ACAR, kaynaklarda olumlu veya olumsuz bir değerlendirmenin hatta şaire ait doğru dürüst bir şiir örneğinin bile bulunmadığını belirtmekte, Ali Emîrî'nin de enteresan bulduğu bu durumu şu cümlelerle dile getirdiğini söylemektedir:

“Âsârı nezîh, zarîf, latîfdir. Mecmû'-ı dîvân-ı 2000 beyitten mütecâvizdir. Şurası garîbdir ki kendisi gibi bir fâzıl-ı kemâlat-ünvân ve bir vezîr-i zîşân-ı sâhib-i dîvân

¹⁹ DFSA, s.242-243

²⁰Hediyetü'l-ârifin c.1, s.43; İbnülemin Mahmûd Kemal, STŞ, c.7, s.1237; Sicill-i 'Osmânî'de 1229/1814'te öldüğü kayıtlıdır. (Bkz: Sicill-i 'Osmânî, c.3, s.785-786)

²¹ Sicill-i 'Osmânî, c.3, s.786

²² DFSA, c.1, s.243

²³ EŞÂ, s.17; Hediyetü'l-ârifin, c.1, s.43; DFSA, c.1, s.243

²⁴DFSA, c.1, s.243; İbnülemin STŞ, c.7, s.1237; Gülmedine KOÇ ACAR, Hafid Dîvânı (İnceleme-Transkripsiyon- Metin), Yayınlanmamış YLT, Cumhuriyet Üniv., SBE, Sivas-2006, s.42

²⁵ www.belgeler.com/blg/rd7, Erişim Tarihi : 05.07.2012

²⁶ Gülmedine KOÇ ACAR, Hafid Dîvânı, s.44

olduğu halde zamanında ve daha sonra yazılan tezkirelerin hiçbirinde ism u âsârı münderic değildir.”²⁷

Klasik şiir geleneğine bağlı kalması, ortak mazmûnların dışına çıkmamış olması, aynı konuları işlemiş olması, ortanın üstü bir şair profilinin üzerine çıkamaması gibi özelliklerinin, silik kalmasında önemli rol oynadığı belirtilen şair, zihafın neredeyse terk edildiği, imâlenin de oldukça az kullanıldığı bir yüzyılda – 18. yy.’da – yaşamasına rağmen her iki arûz kusurunu da sıkça yapmıştır. Ayrıca Dîvân’ında pek çok hatalı beyit ve kafiye bütünlüğü sağlanamamış gazel bulunmaktadır.²⁸

Dili kimi zaman oldukça sade, kimi zaman da uzun tamlamalarla örülü olan şairin bazı beyitlerinde eski Anadolu Türkçesi’nin fiil kalıplarına rastlamak da mümkündür. Satranç ve mûsikî ile ilgili beyitlerinden satrancı iyi bildiği ve musikîyle de ilgilendiği²⁹ sonucu çıkarılabilecek olan şairin musikî ile ilgili eserlerine tesadüf edilmemiştir. Şiirlerinde yaşadığı yer, askerlik gibi özel hayatından da bahsetmediğinden şairin bu yönüyle ilgili bilgiler de elde etmek mümkün olmamıştır.

b. Şiirlerinden Örnekler:

BEYİT

Gelse o büt-i vahşî eğer hâneye tenhâ
Cândır verecek başka benim mahzarım yok³⁰

GAZEL

Ne kadar kuvvet ü fer verse dahi tedbîre
Olamaz kimse mu‘âriz kalem-i takdîre

Eyleme zeyl-i niyâzi â gönül tûl ü dirâz
Vasla müntic olamaz bâ‘is olur tenfire

Hayret-i ‘aşkın ile eyledi teşbîh ‘âşık
Çeşm-i tatar, müjen tîre, kaşın şemşîre

Rakamı hattı ma‘inîden edüp kat‘-i nazar
Gördü nûr âyetini başladı dil tefsîre

²⁷ Age, s.5

²⁸ Age, s.5,7

²⁹ Age, s.5,6, 8

³⁰ İbnülemin, STŞ, c.7, s.1237

Câmi‘-i Gülşen-i ‘aşk içre görüb haddü ruhün
‘Andelîbân-ı çemen başladılar tekbîre

Göricek kâmetini ‘âşık-ı dil-haste HAFÎD
Serv-âsâ dikilüb döndü hem-ân tasvîre ³¹

GAZEL

Yâr gelmeyince meclise, mey nûş olur mu hîç
Nûş olmayınca bâde de ser-hûş olur mu hîç

Gonçe dehânı, haddi gül ve murg-i dil-hezâr
Tâ haşr olunca bir dahî hâmûş olur mu hîç

Hân-i vaslinde lenger-i hüsn ü cemâline
Perçem gibi cihânda ser-pûş olur mu hîç

Görmüş sihâm-i çeşmini yâ tîğ-i gamzesin
Bî-hûde mübtelâları bî-hûş olur mu hîç

Her bir mahalde etdiğimiz zevk u ‘işreti
Ey nâzenîn seninle ferâmûş olur mu hîç

Pendin eser eder mi HAFÎD ol perî-veşe
Gûşüne nush güheri mengûş olur mu hîç ³²

GAZEL

Geldi bir müjde-resân dedi ki cânân geliyor
Dil-i pejmürde sevin, kâlbına cân geliyor

Rûhu gül, kâkülü sünbül, kaddi bir serv-i sehî
Giyinüp câme-i sebz ol hatt-i reyhân geliyor

³¹ DFSA, c.1, s.242

³² Age, c.1, s.243

Elem-i cevri ile ey pister-i cevre yaslanan
Derde em, yarana merhem, kuvâna kan geliyor

Kaşî tuğrâ-keş ü hatt-i rakam ruhsârî
Mansıb-ı Şâm'a mukarrir ile zî-şân geliyor

Gün yüzün dutdu sihâb-i hati oldu ma'zûl
Maşrık'ın Pâdişehi Mağrib'e rahşân geliyor

Elde câm-i mey-i gül-fâm ü bir elde sâğâr
Mest-i lâ-yeş'ar o şûh tekyeye kurbân geliyor

Gerden-i sâf-i ziyâdârını bıçağa sürüp
Maslah-i 'aşk-ı İlâhiyyeye her ân geliyor

Meclis-i gayre varır, bilmez idim dil-dârı
Vardığın gûş edeli bana o pek dân geliyor

Genc-i meyhânede geh mest gehî mahmûruz
Dehr-i fânîde HAFÎD bu şekilde yan geliyor³³

5) HADÎDÎ (ö. 1230 / 1814)

18. yy.'ın sonlarında yetişmiş Diyarbakırlı şairlerden olan Hadîdî'nin asıl adı bilinmemektedir. Şehrin demirci esnafından olduğundan "Hadîdî" mahlasını kullanan şair, herhangi bir tahsil görmemiş olup ümmî (tahsilsiz) kalmıştır.³⁴ Ümmîliği gidermenin ve kemâle ermenin yolunun üstâdların vecîzelerini öğrenmede saklı olduğuna inanan şair, bu inancı doğrultusunda hareket ederek birçok vecîzeyi ezberine almış ve bunun doğal sonucu olarak vecîze değerinde güzel sözler söyleyebilecek ve şiir tanzîm edebilecek olgunluğa erişmiştir. Ümmîlikten şair olma olgunluğunu gösteren şair; aynı olgunluğu başkalarının eserlerini, özellikle de çağdaşları olan Cedîdî ve Hasretî'nin eserlerini takdîr etmede yeterince gösterememiştir. Çağının birbirlerine zıt gitmeleriyle ünlü şairleri olan Cedîdî ve Hasretî bile birbirlerinin eserlerini takdîr

³³ Age, c.1, s.245

³⁴ TŞÂ, c.1, s.211;EŞÂ, s. 17; DFSA, c.1, s.249

etmeye razı oldukları halde Hadîdî “meydan-ı şâ‘irîyyetin pehlivân-ı yektâsı”nın kendisi olduğunu iddia ederek buna yanaşmamıştır.³⁵

Yazdığı şiirlerde haşv³⁶ ve imâle gibi kusurlara çokça rastlanan ve bu durumu ümmîliğinden dolayı doğal karşılanması gereken şair, güzel bir sese sahip olduğundan müzikle de ilgilenmiş ve çevresinde müzik makamlarına âşinâ hoşsohbet biri olarak da tanınmıştır.

Aşağıdaki parçalar şairimize aittir:

GAZEL

‘Aşka düştü gönlümüz gam nârı kâr eyler mi hîç
Düşmeyenler âteşe, neşr-i şîrâr eyler mi hîç

Çerh-i gîtî dâimâ ‘aksine devr etmektedir
Bî-meşakkat ehl-i ‘aşkı bahtiyâr eyler mi hîç

Cân ü dilden böyle bir mehpâre dilber sevmeyen
Hâk-ı pâyi üstüne cânın nisâr eyler mi hîç

Nâle-i bülbül havâdır söyleyen bî-hûş imiş
Derde meftûn olmasa, gülşende zâr eyler mi hîç

Sanma bu ednâ HADÎDÎ ‘aşkı pinhân eylemez
Şem‘-veş yansa derûnunu âşîkâr eyler mi hîç³⁷

BEYİT

Saht diller kahr ile her hizmete mu‘tâd olur
Âheni eşkâl-i gûn-â-gûne korlar nâr ile³⁸

³⁵ TŞÂ, c.1, s.211

³⁶ **Haşv:** İbarede lüzumsuz sözün bulunması, ayna manada iki kelimenin yan yana kullanılması demek. (Bkz: Osmanlıca-Türkçe Sözlük, s.344)

³⁷ TŞÂ, c.1, s.213; DFSA, c.1, s.249

³⁸ TŞÂ, c.1, s.212; EŞÂ, s. 45; DFSA, c.1, s.249

6) FERDÎ (ö. 1230 / 1815)

Halk arasında Hoca Ferdî diye tanınan şairimiz ilim tahsilinden sonra Diyarbakır Ulu Cami kapısı önünde bir mücellithane açarak ciltçilikle uğraşmıştır. Hayatı fazla bilinmeyen şairimiz 1230/1815 yılında ölmüş olup aşağıdaki gazel kendisine aittir.³⁹

GAZEL

Mübtelâ-yı ‘aşka müjde hânedede dilber de var
Yan yakıl pervâne-veş şem‘-i rûh-i enver de var

Bezm-i ‘işret de kem-âlet olmasun ehl-i kemâl
Meclis-i ‘irfândan revnak bâde-i ahmer de var

Tâk-i eyvân-i felekde sohbetin encüm gibi
Mihir sâgar, mey kadeh, billûr-i sa‘d-ahter de var

Şeh nühüfte hâle-i ağûşa aldık ol mehi
Ol miyân-i “bûselik” de beste-i “çenber” de var

FERDÎ çok âfet-lisân-i nüktedân-i şâirân
Ben gibi muhrik-derûn âteş-zebân hiç nerde var

7) GAYRET (ö. 1230 / 1815)

Hayatı hakkında bildiklerimiz pek az olan bu Diyarbakırlı şairimiz latîfeciliği ile tanınmıştır. Latîfeciliği bir gazelinden alınmış aşağıdaki iki beytinden de anlaşılan şairimiz 1230/1815 yılında vefat etmiştir.⁴⁰

BEYİTLER

La‘l-i lebile ‘âşika şetm-i galîzler
Devr-i ruhunda bûselerin dilin kirâsıdır

Mihmân-sarây-i mihnet ü endûhda benim
Hep çektidiğim hicâb ile hâtır belâsıdır

³⁹ DFSA, c.1, s.251

⁴⁰ EŞÂ, s. 42; DFSA, c.1, s.250

8) ŞEREF (ö. 1230 / 1815)

Hayatının birçok noktası karanlıkta kalmış Diyarbakırlı edip ve şairlerdendir. Hemşehrîsi, Şair ‘Azmi’nin (ö.1247/1841), bir beytinde⁴¹ takdîr ve övgü dolu kelimelerle andığı şair, 1230/1815 yılında vefat etmiştir.⁴²

Aşağıdaki gazel kendisine aittir:

GAZEL

Baş a düşmüş bir belâ-i nâgehândır kâkülün

Ya‘ni zincîr-i cünûn-i ‘âşıkândır kâkülün

Hıfz için gûyâ tılsım genc-i vasl-i nakdidir

Zîr-i destârında bir mâr-i nihândır kâkülün

Görmesün deyu cemâl-i pâkini çeşm-i felek

Başın üzre çetr-veş bir sâye-bândır kâkülün

Gülşen-i kûyünde nâlân eyleyen murg-i dili

Ser-nihal-i işvede bir âşiyândır kâkülün

Bir gazel yazdı ŞEREF kim ‘Arş’a kaydetsün felek

Anlasun ne mertebe vâlâ-mekândır kâkülün⁴³

9) YÛSUF ZİYÂ (ö. 1230 / 1815)

Doğum tarihinin yanı sıra asıl adı da bilinmeyen şairlerdendir. Çift mahlasa sahiptir. Gençliğinde “Yûsuf”, sonraları “Ziyâ” mahlasını kullanmıştır.⁴⁴ Tahsilinden sonra ticaretle uğraşmayı tercih etmiş olan şair, hayatını Diyarbakır Ulu Cami’nin güneyine bitişik Sipâhîler Çarşısı’ndaki dükkânında alışverişle uğraşarak geçirmiştir.

Ticaretin yanında şiirle de uğraşmış olan şair, 1230/1815⁴⁵ yılında vefat etmiştir.

⁴¹ Söz konusu beyit şudur:

“Hâmi’yi Vâlî’yi hiç getirmez kale

Âmid’i tâ bu kadar etti pür-âsâr şeref.” (Bkz: DFSA, c.1, s.251;EŞÂ, s. 30)

⁴² DFSA, c.1, s.251

⁴³ DFSA, c.1, s.251

⁴⁴ EŞÂ, s. 36;DFSA, c.1, s.250

⁴⁵ DFSA, c.1, s.250

Şiirlerinden Örnekler:

-1-

Gamze-i hûn-rîzinün mecrûhu olmuşdur gönül
Yoksa bî-câ sanma bekler meclis-i cânâneyi

Hattı gelmekle o şûhun safha-i ruhsârına
Şâhbâz-i hüsnü hiç terk eylesün mü lâneyi ⁴⁶

-2-

Cezb eder ruhsâr-i verdin reng-i gülden rengini
Arturur dil bülbülü her dem bana âhengini

Âh ü zâr ile ZİYÂ ma‘rûf olan rüsvâ-i ‘aşk
Gûşına almaz, eğer zühre çalarsa çengini ⁴⁷

10) HASRETÎ (ö. 1231 / 1815)

Tahminen 1190/1776 yılının sonlarında Diyarbakır’da dünyaya gelen ve saz şairliği dîvân şairliğinden ağır basan şairlerimizden biri olan Hasretî’nin asıl adı bilinmemektedir.⁴⁸ Küçüklüğünden itibaren kahvehanecilik mesleğiyle uğraşmaya başladığından ilim tahsiline imkân bulamayan şair ümmî olarak yetişmiştir. Çağdaşı Hadîdî gibi birçok üstadın sözünü hafızasında tuttuğundan, muhataplarında okumuş bir şair imajının uyanmasını sağlayan şair, gençken başladığı nükteli sözlerle herkesin dikkatini çekme özelliğini ileriki yaşlarda yazdığı ölçülü gazellerle devam ettirmiş, bir kahveci esnafı olarak şöhretini Güneydoğu Anadolu’ya yaymayı başarmıştır.

Kahvehânesi aynı zamanda Ebû Müslim Türbedâr, Seyyid Battâl Gâzî ve Kankalesi Destanı gibi Türk Halk Edebiyatı ürünlerinin anlatıldığı bir kültür evi olan şair, çağdaşları olan Câmi‘, Cedîdî ve Hadîdî gibi şairlerle mulâtefelere (şakalaşmalarda) bulunmuş, edebî mecmû‘alarda yer alan birçok manzûmeye imza atmıştır.⁴⁹ Diğer birçok şair gibi ümmîliğinin ve kahvehane işletmecisi olmasının dîvân şiirinden ziyade saz şiirine yönelmede kendisini etkilediği düşünülen şair, henüz genç denebilecek bir yaşta 40 yaş civarındayken 1231/1815 yılında vefat etmiştir.

⁴⁶ EŞÂ, s. 62;DFSA, c.1, s.250

⁴⁷ EŞÂ, s. 36;DFSA, c.1, s.250

⁴⁸ TŞÂ, c.1, s.215; DFSA, c.1, s.249

⁴⁹ TŞÂ, c.1, s.215-216 ;EŞÂ, s. 17

Aşağıdaki gazel kendisine aittir:

GAZEL

Sunmadı sâkî bize, mey kaldı sâfi şîşede
Ol sebepten kaldı bu dil fikr ile endîşede

Şöyle bir çıkdı elimden râhet-i cismim ki âh
Vuslat-i yârin gelmez oldu dîşe (düşe) de

Derd ü mihnetle geçürdi ‘ömrümü devr-i felek
Bir taraftan da düşer ahvâlîmi teftîşe de

Zâr ü ser-gerdân olup sahrâ-yi gamda gezmeği
Kilk-i kudret böyle yazmış tâ ezelden bîşede

Bir taraftan HASRETÎ yâr, bir taraftan el sözü
Şöyle deng etmiş beni, varmaz elim bir işe de ⁵⁰

11) REFÎ‘ (ö.1231 / 1816)

Refî‘-i Âmidî ya da Deli Refî‘ ⁵¹ diye de bilinen şair 1169/5 Mayıs 1756 yılında Diyarbakır’da doğmuştur.⁵² Şair, Diyarbakır’da müftülük yapmış meşhur Dîvân şairlerinden Lebîb-i Âmidî diye bilinen Abdülgafûr Efendi’nin (ö.1182 / 1768) oğlunun oğludur⁵³ Babasının adı Abdullah⁵⁴ kendisinin adı da Seyyid Mehmed olan şair, Diyarbakır’da yetişmiştir.⁵⁵ 12 yaşında vefat eden bir abisinden sonra dünyaya gelen şair, dedesi Lebîb Abdülgafûr Efendi’nin vefat eden torunundan kalma üzüntüsünü dağıtmış, onu çok sevindirmiştir. Dedesinin, doğumunda tanzîm ettiği,

“İlm ü ‘âmel-i sâlih ola şân-i Refî‘â
Âfâkı duta şöhret-i ‘irfân-i Refî‘â

⁵⁰ Age, c.1, s.216

⁵¹ TGDEİS, s.376; Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, Tezkiretü’ş-Şu‘arâsı’da şairin Deli Refî‘ olarak adlandırılmasının perişan tavrılara sahip olmasından kaynaklandığını haber vermektedir. Bkz: M. Nuri ÇINARCI,, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey’in Tezkiretü’ş-Şu‘arâsı ve Transkripsiyonlu Metni, YLT, Gaziantep Üniv. SBE, Ocak- 2007, s.62

⁵² EŞÂ, s. 26;Kara-âmid Mecmuası, Yıl:2, S. 4, 1956-57-58, Işıl Matbaası, İst.-1960, s.295

⁵³ Osm. Müellifleri (1333 Basımı), c.2, s.315

⁵⁴ Hediyetü’l-‘ârifin, c.2, s.358

⁵⁵ Kara-âmid Mecmû‘ası, Yıl:2, S. 4, s.296

Muzmar-i küheylân-i kemâlât ide Allâh
Meydân-i ma‘ârif ola meydân-i Refî‘â

Her matlabını itmeğe ‘indinde müheyyâ’
Tevfik-i Îlâhî ola ‘avân-ı Refî‘â

Elhân ü tekellümde ola kendisi bülbül
Güller gibi handân ola mihmân-i Refî‘â

Ahlâk-ı hamîdeyle cihânda ola mümtâz
‘Âlem ola hulkünde senâ-hân-i Refî‘â

Menfûru ola kizb ü hased, keyd ü hiyânet
Me’mûn ola her hâlde hullân-i Refî‘â

Ümmîdi budur cediti LEBÎB’ün mediyü’ d-dehr
Eltâf-i Hüdâ ola nigh-bân-i Refî‘â”

şiiirdeki dualara mazhar olan Seyyid Mehmed Refî‘ Efendi, dedesinin dualarına layık olmuş, dedesi gibi âlim ve “Dîvân” sahibi şairlerden olmuştur. Eserlerinden Arapça, Farsça, Çağatayca’yı çok iyi bildiği, bu dillerde iyi bir eğitim aldığı sonucunu çıkardığımız şair Âdem-i Âmidî adlı birisinden de hüsnühat eğitimi almıştır.⁵⁶ 1200/1786 yılında İstanbul’a giden şair, başkentten âlim ve şairleriyle görüşmüştür. Yûsuf Ziyâ Paşa’yla tanışması sonucu Mısır (Kahire) kadılığına atanan şair, daha sonra başka şehirlerde de kadılık görevlerinde bulunmuştur.⁵⁷

Türkçe, Arapça, Farsça ve Çağatayca olmak üzere 4 dili şiiir yazabilecek kadar bilen şair, şiiirlerinde Refî‘ mahlasının yanı sıra Refî‘a mahlasını da kullanmıştır.⁵⁸ Sürûfî adında bir şairle karşılıklı hicviyeleri olduğu⁵⁹ söylenen şair, 1231/1816 yılında 60 yaşındayken İstanbul’da⁶⁰ vefat etmiştir. Ölümüne Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey, “

⁵⁶ TŞÂ, c.2, s.397, 399

⁵⁷ TŞÂ, c.2, s.399; Sicill-i ‘Osmânî. c.4, s.1370; Kara-âmid Mecmû‘ası, Yıl:2, S. 4, s.296

⁵⁸ Osm . Müellifleri, c.2, s.315; Kara-âmid Mecmû‘ası, Yıl:2, S. 4 s.295

⁵⁹ Sicill-i ‘Osmânî, c.4, s.1370

⁶⁰ EŞÂ, s. 27;Hediyetü’l-‘ârifin, c.2, s.358; DFSA, c.1, s.254

‘Adni mekân eyledi şâ‘ir Refî’” (2 Muharrem 1231) mısrasını tarih olarak düşmüştür.⁶¹

Şairin mezarının nerede olduğu bilinmemektedir.⁶²

a. Eserleri:

1. **Türkçe Mürettep Dîvân:** Şair, bu eserini 1203/1788 yılında vücûda getirmiştir. Eserin, şairin kendi el yazısıyla yazılmış iki yazma nüshası bulunmaktadır. Bu yazma nüshalardan birisi İstanbul Süleymaniye ‘Umûmî Kütüphanesi, Vak‘anüvîs Es‘ad Efendi Kitapları, Türkçe Yazmalar, No: 2924’te; diğeri ise İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 3606’da kayıtlıdır. Eser de yaprak 25a ve 12b’de şairin Çağatay Türkçesiyle yazdığı 2 gazeli de vardır.⁶³
2. **Cân û Cânân:** Şeyh Gâlip’in Hüsn û Aşk adlı mesnevîsine nazîre olarak yazılmış 3000 beyitlik bir eserdir.⁶⁴
3. **Şi‘ir Mecnû‘ası:** Hepsi Refî‘ tarafından yazılmış şiirlerden oluşan bu mecmû‘a Süleymaniye ‘Umûmî Kütüphanesi, Vak‘anüvîs Es‘ad Efendi Kitapları No: 3826’da kayıtlıdır. Bu şiir mecmû‘ası, ihtiva ettiği manzûmeler ve gazeller hasebiyle adeta bir dîvân gibi kabul edilmektedir. 63 varaktan oluşan ve 9,5 × 15 ebadında olan bu mecmû‘anın başında nazîreler bulunmaktadır. Mecnû‘ada Fasih Dede’den Hâkim Hemedânî’ye kadar birçok İranlı şaire yazılmış nazîrelerin yanı sıra; şairin bizzat yazdığı Farsça gazeller de bulunmaktadır. Mecnû‘anın en dikkat çekici yönü, şairin “**Elfâz-ı Farsiyye ve Arabiyye’den Ârîdir**” şeklinde nitelendirdiği 3 öz Türkçe gazelinin varlığıdır. Şairin bu üç öz Türkçe gazelinin “**Bir kara-benlü güneş yüzlüye kul oldum ben**” beytiyle başlayanı, şairin İst. Üniversitesi, Türkçe Yazmalar, No: 2924’te kayıtlı yazma Dîvân’ında, diğeri iki öz Türkçe gazeli ise şairin Süleymaniye ‘Umûmî Kütüphanesi, Es‘ad Efendi Kitapları, Türkçe Yazmalar No: 3606’da kayıtlı Dîvân’ında yer almaktadır.⁶⁵

⁶¹ M. Nuri ÇINARCI, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey’in Tezkiretü’ş-Şu‘arâsı, s.62

⁶² Kara-âmid Mecnû‘ası, Yıl:2, S. 4, s.296

⁶³ Osm. Müellifleri, c.2, s.315; Hediyetü’l-‘ârifin, c.2, s.358; Kara-âmid Mecnû‘ası, Yıl:2, S. 4, s.296

⁶⁴ Osm. Müellifleri, c.2, s.315

⁶⁵ Kara-âmid Mecnû‘ası, Yıl:2, S. 4, s.296

b. Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

(Gazel-i Sehl-i Mümteni‘ ‘Arabiyye ve Farsiyye Elfâzdan ‘Arîdir)

Tutdu gönlüm bakışile ansız ol gözü ala
Aldı ussum göz göre gizlice dek etdi bana

Kutlu gün doğdu başıma yüzünü gördüm anın
Kara bahtım aydın oldu kavışup bugün ana

Bu gice ol ay yüzlü ile çak gündüze dek
Şenlik etdik biz, işit engel hele uykum sana

Benlerin yıldız gibi sayup gönül âh itmede
Gün yüzün gice gibi örtükçe ol saçı kara

Boyuna ok gibi doğru söylediğim-çün hamân
Eğri bakdı kaygudan büktü belim ol kaşı-ya(y)

Gönlüm ol saçı teline sanki düşdü yitdi âh
Anı bulmağa arar tarar tarakla öyle ha

Bir kumaşçı güzelin gümrükde dün tutdum REFÎ‘
Bac aldım dudağından bir öpüş sanma caba⁶⁶

BEYİT

Refi himmet-i yârân olursa feyz-resân
Latîf olur sühânım cümle ‘ârifâna düşer⁶⁷

12) MÜLHEM / MÜLHEMÎ (ö.1233 / 1818)

18. yy.’ın ikinci yarısında Diyarbakır’dan yetişen şairin asıl ismi Dervîş’tir.⁶⁸ Tahsilini tamamladıktan sonra Diyarbakır Şer’iyye Mahkemesi Başkâtipliği görevine atanan şair, bu görevini sürdürmekte iken 1233/1818 yılında vefat etmiştir.⁶⁹

⁶⁶ TŞÂ, c.2, s.397-409; Kara-âmid, Yıl: 2, S. 4, s.298

⁶⁷ Osm. Müellifleri, c.2, s.315

Ali Emîrî'nin kendi babasından öğrendiğine göre; orta boylu, şişman gövdeli, güler yüzlü ve zarîf sözlü olan şair⁷⁰ memurluğun yanı sıra şiir tanzîmiyle de meşgul olmuştur.

Ali Emîrî'nin EŞÂ adlı eserinde ismine rastlanan şairin eserlerinden, elimizde bir gazelinden alınmış iki beyti bulunmaktadır:

Yâd îder yok nâmını mihr ü vefânın gâlîba
Kışver-i 'aşkında şâhım ol yasağındır senin

Meclis-i vâslında gel söndürme şevk-i MÜLHEM'i
Âteş-i 'aşkınla yanmış bir çerağındır senin⁷¹

13) ŞEYHÎ (ö. 1235/1820)

Şairliğine nazaran kâri'liği (güzel Kur'an okuyuculuğu) daha ön planda olan şairin asıl ismi Muhammed'dir.

Seb'a-i Seyyâre (yedi gezegen yıldız) lakabıyla anılan meşhur kırâ't alimi Hoca Osman Efendi'den "Kırâ't-ı Seb'a"yı, diğer bir ifadeyle "Kur'ân-ı Kerîm'i yedi değişik ahenkte okuma tarzı"ni öğrenen şair, uzmanlaştığı bu alanla ilgili olarak "Nazmü'l-ehemm" ve "Tenbîhât" adlarında iki eser te'lif etmiştir. Şairin "Nazm-ul Ehemm" adlı eseri birçok kez basılmış, çoğu kimse tarafından tanınan bir eser olmuştur. Şairin, "Tenbihat" adlı risalesinin başında yer alan iki beytinden başka elimizde hiçbir şiiri bulunmamaktadır.⁷²

BEYİTLER

Nâm-i Hüdâ'yle ibtidâ olan emr itmâm olur
Hamd ü senâlar Hakk'a kim ândan nîce in'âm olur

Habl-i metîn ile habîb-i Mustafâ yetmez mi kim
Rûz-i Cezâ'da kullara ânlarda çok ikrâm olur⁷³

⁶⁸ DFSA, c.1, s.260

⁶⁹ EŞÂ, s. 55;DFSA, c.1, s.260

⁷⁰ DFSA, c.1, s.260-261

⁷¹ EŞÂ, s. 55;DFSA, c.1, s.261

⁷² EŞÂ, s. 33;DFSA, c.1, s.274; 2000'e 5 Kala, s.215

⁷³ EŞÂ, s. 33;DFSA, c.1, s.274

14) CELÂL PÂŞÂ (ö. 1238 / 1822)

Asıl ismi Seyyid Alî Celâlüddîn olan şair⁷⁴ Kilis'ten Diyarbakır'a göç ederek Diyarbakır'ı vatan eylemiş bir aileden dünyaya gelen şairlerimizdendir.

1170/1757 yılında dünyaya gelen şair, mahallî âlimlerden ve özellikle Küçük Ebûbekir Efendi adındaki zattan ilim tahsil etmiştir.⁷⁵ Babasının vefatı üzerine annesiyle küçük erkek kardeşini Kilis'teki akrabalarının yanına gönderen şair Diyarbakır'da ilim tahsiline devam etmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra 1198 / 1784'te İstanbul'a giden şair, bazı tanıdık kimselerin referansıylâ Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'ne girmiştir. Liyakatını çekemeyenler hiddetinden, sinirliliğinden şikâyete başlayınca yükselme imkânı bulamayan şair, Babîâlî'deki bu vazifesinden ayrılarak bazı devlet adamlarının husûsî kâtibi / özel kalemi olmuştur.⁷⁶

1204/1789'da Ma'den Emîni Yûsuf Ziyâ Paşa'nın dîvân kâtibi olan şair 20 yıl paşayla birlikte dolaşmıştır. İnşâsının (yazılı anlatımının) kuvvetliliği, görüş ve düşüncelerinin yerindeliği ve sağlamlığı, efendisi Yûsuf Ziya Paşa'yla ilgili yazdıkları, şairin Paşa nezdindeki itibarını yükselttiğinden; Paşa'nın iki defa sadrazamlık ve bir defa serdâr-ı ekremlik⁷⁷ görevlerinde de Paşanın divân (mühimme) kâtipliğine devam etmiştir. Paşa'nın ilk sadrazamlık döneminde 1213/1798 yılında Napolyon ordusuna karşı Mısır'a gitmiştir.

Efendisi Yûsuf Ziyâ Paşa 1807 yılında Kars'ın doğusunda Şüregel'de ilk defa Anadolu'ya saldıran Moskof ordusuyla savaşacak Osmanlı ordusuna serasker- Şark Seraskeri- olarak tayin edildiğinde de paşayı yalnız bırakmayıp onun komutasında savaşan ve onun dîvân kâtipliğini yapan şair, Paşa'nın, III. Selim'in tahttan indirilmesi

⁷⁴ İbnülemin, STŞ, c.2, s.195

⁷⁵ Vak'anüvîs Kazasker Es'ad Efendi, Celâl Paşa'nın ailesinin Diyarbakır'a göç edişini ve Celâl Paşa'nın mahallî alimlerden ilim tahsil edişini şöyle ifade etmektedir: "... müşârün ileyhî nûsha-i kemyâb vücûdu belde-i Âmid'e rihle-zib bedid ve beldesi ulemâsından ulûm-ı mukarrereyi kânûn ve itkân üzre görüp meleke-dar dâniş ve did oldu ." (Bkz: TŞÂ, c.1, s.139)

⁷⁶ Cevdet Paşa, şairin liyakati ve asabiliğiyle ilgili şunları kaydetmektedir: " Her fende bahse kâdir ve emsâlî nâdir, şâ'ir-i mâhir ve münşî-i celilü'l-me'âsir olduğu halde gayet hadîdü'l-mizâc olduğundan ihvânıyla imtizâc edemeyip 'menem diğeri nist / Ben varım. Başka kimse yok' vâdîlerinde dolaşarak Bâbiâlî'ce ilerleyemediğinden bazı zevâtın hizmet-i kitâbeti ile ta'ayyüş ederdi " Cevdet Paşa Tarihi, c.12, s.76

⁷⁷ **Serdâr-ı Ekrem:** Osmanlı Devleti'nde padişahın katılmadığı seferlerde komutanlık yapan vezîr-i a'zam'a savaş sırasında verilen isim. **Bkz: Serdar-i ekrem, 2008,** <http://www.eksisozluk.com/serdar-i-ekrem--1535573>, Erişim Tarihi : 01.01.2013

haberini almasını müte‘âkip cepheyi bırakıp çekilmesi üzerine karışan ordunun başında birçok yararlılıklar göstermiştir.⁷⁸

1223/1808 yılı sonlarında Yûsuf Ziyâ Paşa ikinci defa sadrazamlığa getirilişinde, Sadâret Mektûbî Kalemi’nde mühimme kâtibi⁷⁹ olarak işe başlayan Celâl Paşa, bu görevine ilaveten Darphane Nezâreti’nin kâtipliğini de üstlenmiştir. Darphanedeyken yazdığı yazılardan darphane nezaretinde bulunan ulemadan Trabzonlu Şakir Ahmed Paşa’nın iltifatlarına mazhar olan şair, söz konusu Paşa’nın Sadâret Kaymakamlığı’na⁸⁰ atanması sonrası 1225/1810 yılında hâcegânlık⁸¹ rütbesiyle taltîf edilmiştir. Celâl Paşa’nın yükselmesini hazmedemeyenler kendisiyle Sadâret Mektupçusu Abdülhamîd Bey’in arasının açılmasına sebep olmuşlardır. Durumun Sadrazam ve Kaymakam’a intikal ettirilmesi üzerine mektûbî kalemini ve darphane memurluğunu bırakmak zorunda kalan şair, Vezîr Hanı’nda ikâmete mecbur bırakılmıştır. Hasımının kendisini sürgüne göndermeye uğraştığını haber alan şair, hasmına çok ağır hicviyeler yazmaya başlamış, ona, “Kara yüzlü, pinti mektupçu, kalem yüzü görmemiş sanatkâra (!)” önsözyle başlayan bir tezkire ile bir hicviye göndermiştir.

Aşağıdaki kıt‘a ve galîz beyit şairin söz konusu olayla ilgili kaleme aldığı hicviyelerindendir:⁸²

KIT‘A

Dehr içre fer u cah ile fahr eyleme cahil

Zişt olsa kişi hil‘at ile fahir olur mu

Sahib nazar ister recüli mesned-i karın

Büstane ser-i laşe-i har nazır olur mu

⁷⁸ Vak‘anüvîs ‘Âsım tarihi, c.II, s.137

⁷⁹ **Mühimme Kâtibi:** Dîvân-ı hümâyûnun muntazaman toplandığı zamanlarda her dîvân toplantısında görüşülen siyasî, içtimaî, malî, idarî ve örfî kararların kayıtlarını ihtiva eden defterlere “mühimme defterleri” denirdi. Bu defterleri tutanlara mühimme kâtibi denirdi.

Bkz : Vikipedi Özgür Ansiklopedi, tr.wikipedia.org/wiki/Divan_(siyaset) (Erişim Tarihi: 03.09.2012)

⁸⁰ **Sadâret Kaymakamlığı:** Sadrazam serdâr-ı ekrem ünvanıyla ordunun başında sefere çıktığı zaman onun yerine İstanbul’da kalıp vekâleten onun işlerini yapan vezîr düzeyindeki rütbeli. Bkz : Tarih Terimleri Sözlüğü, www.sozce.com/nedir/188157-kaymakam-pasa, (Erişim Tarihi : 09.09.2012)

⁸¹ **Hâcegânlık:** Hâce kelimesinin çoğulu olan hâcegân hocalar anlamına gelmektedir. Osmanlılarda yüzbâşi rütbesinin karşılığı olan sivil rütbe. Bâbiâlî kalemleri efendilerinden özel bir rütbe taşıyan adam. www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/hacegan

⁸² İbnülemin, STŞ, c. 2, s.195

BEYİT

Hilkatin necs-i mugallez midir ey cîfe-i kelb

Ne bu cismindeki siklet, ne bu rûhundaki bâr

Vak‘anüvîs Kazasker Es‘ad Efendi’nin anlattığına göre; Celâl Paşa, Vezir Hanı’nda garip bir şekilde zorunlu ikâmet cezasını çekerken bazı yakınlarının vesîlesiyle dirâyet ve rivâyetteki üstünlüğü ma‘lûm-i şahâne olmuş, yani II. Mahmûd’ a bildirilmiş, II. Mahmûd da 1815 Eylül’ünde kendisine nişâncı pâyesini vererek onu Anadolu Muhasebeciliği’ne tayin etmiş ve Niş’e defterdâr olarak göndermiştir. Bu şekilde itibarı i‘âde edilen Celâl Paşa, 2 ay sonra 1815 Kasım’ında vezîr rütbesiyle Niş Muhafızlığı’na tayin edilmiştir. Ertesi yıl olan 1816’da Vidin ve Niğbolu valilik ve muhafızlıklarında bulunan Celâl Paşa buradaki eşkıyâyı sindirmede de önemli görevler üstlenmiştir. 1818’de atandığı Edirne Valiliği, 1820’de atandığı Bosna Valiliği sırasında da eşkıyayı bertaraf etmede önemli başarılarla imza atan şairin bu başarıları, şairin Mora İsyanı başlarken Rumeli Seraskerliği’ne atanmasının yolunu açmıştır. 12 Rebî‘ülevvel 1238/27 Kasım 1822’de bu göreve atanan şair, bu amaçla 20 Aralık 1822’de Travnik’ten Yenişehir’e giderken yolda eceliyle ölmüştür.

İlmi, fazileti, şiiri ve inşâsıyla tanınmış biri olduğu halde⁸³ yaşadığı dönemde yazılan Şefkat ve Fâtın tezkirelerinde ismine rastlanmayan şairin terceme-i hâli Emîrî’nin TŞÂ’ sında mevcuttur.⁸⁴ Üç dilde şiir yazmaya muktedir bir şairin⁸⁵ sadece birkaç şiirinin elimizde olması şairin şiirlerinin kayıt altına alınmadığı ya da kaybolduğu izlenimini vermektedir. Nitekim varlığından bahsedilen mürettep **Dîvân**’ı da ele geçirilememiştir.

Bir şair olmaktan daha çok bir âlim olan Celâl Paşa’nın bu özelliğini şiirlerinde görmek mümkündür.

⁸³ Sadâret Kaymakamı Şâkir Ahmed Paşa’nın hazine kâtibi ve daha sonra dîvân-ı hümâyûn beğlikçisi olan ve aynı zamanda da vak‘anüvîs olan Sa‘dullah Enverî Efendizade Ali Enverî Efendi, Celâl Paşa’nın ilmi ve edebî yönüyle ilgili olarak şunları kaydetmektedir: “... her fende mâl-i kemâle mâlik olmakla mânend-i celâl-i devvâni ve fakidü’l-medânî ve ‘ülûm-i ‘arabîye ve fûnûn-i edebiyede sâhibü’n-nisâb ve elsine-i selâsede şiir ve inşâyâ muktedir(dîr)...” Söz konusu vak‘anüvîs Celâl Paşa’nın darphanedeyken yazdığı yazılar ile başkaca yazılarını “Münşe’ât-ı Celâl” adıyla bir kitapta toplamıştır. (Bkz: EŞÂ, s. 14; İbnülemîn, STŞ, c. 2, s.196)

⁸⁴ TŞA, c.1, 139-153

⁸⁵ İbnülemîn, STŞ, c.2, s.196

Şiirlerinden Örnekler:

MATLA‘ BEYTİ

Mihr ü mâh-i ma‘rifet eflâk-i idrâkimdedir
Revnağ-ı gülzâr-i himmet hâk-i idrâkimdedir

TÂRİH

- Edirne Hükûmet Konağı'na -

Şâh Mahmûd-şiyem nuhbe-i Âl-i ‘Osmân
Der-i ‘adlînde ânın Hüsrev ü Dârâ der-bân

Cem‘ ü Cemşîd ü Ferîdûn u Sikender bu şehin
‘Arsa-i câh ü celâlinde kalurlar bî-şân

Ebr-i ikbâli ider hâk-i mugaylan-zârı
Cây-i nesrîn ü gül ü sünbül ü âs ü reyhân

Tab‘-i mi‘mârına mikyâs olamaz Oklides
Tarh-i efkâr-i dakîkinde Filâtûn hayrân

İtmede kâime-i şer‘-i kavîmi ahkâm
Kılmada künküre-i ‘adl ü emânı bünyân

İtdi te’sîs binâ-i kerem u cûd u sehâ
Açdı âfâke der-i lütf ü tarîk-i ihsân

Dil-i ‘âşık gibi bu Bâb-i Vezîr olmuş idi
Cevr-i eyyâm-i köhne-sâl-i felekden vîrân

Çâkeri a‘nâ vezîri ‘ÂLÎ PÂŞÂ-i CELÂL
Zamm-i re’y ile yapılmasına oldu fermân

Yapılıp tâm olıcak düşdü bir a‘lâ târîh
Şer‘ ü kânûnla bunda görülen hep dîvân

Sene: 1233 / 1818

GAZEL

Cemâlinden cüdâ düşmek benim cânâ celâlimdir

Celâlinle bana cevr eylesen mahza cemâlimdir

Cemâlin pertevinden ‘aks olur ‘âyîne-i kalbim

Seni bir lahza şâhım görmemek ammâ celâlimdir

Celâlin bezm-i hüsnünde bana bir özge hâlettir

Şehîd-i gamzen olsam bilmiş ol cânâ cemâlimdir

Cemâlin şem‘ine cem‘ oldular üftâdeler ammâ

Benim pervâne-veş per yaktığım hâlâ celâlimdir

CELÂL’in bu perîşân hâline rahm eyle sultânım

Esîr-i zülfünüm cevr ü gamım zirâ cemâlimdir⁸⁶

15) HAMÎDÎ (ö. 1238 / 1822)

Esas ismi Abdülhamîd olan, Hamîdî mahlaslı bu Diyarbakırlı şairimiz büyük fıkıh âlimlerinden Payaslı Ömer Efendi’den icâzet aldıktan sonra müderris olmuş, sabahları Zinciriyye, akşamları da Ulu Cami Medresesi’nde olmak üzere günde iki defa ders vermeye başlamıştır. Öğrencileri arasında Diyarbakırlı ünlü alim ve şair Mehmed Şa‘bân Kâmî de bulunan şairimiz, “**Oldu Hamîd Efendi müftî Diyarbekr’e**” mısrasında belirttiği gibi 1230/1815 yılında Diyarbakırlı Müftülüğü’ne getirilmiş, ilim ve fetvasıyla meşhur biri olmuştur.⁸⁷

Şehrin ileri gelenlerinin ve memurlarının haksızlığına karşı ahâlîyi korumada cesaretli bir tavır takınmasından dolayı menfaati bozulanların tertibiyle 1234/1818 Kasım’ında Eğin Kazasına sürülen şair, sonraları daha uzak olsun diye Ankara’ya sürülmüştür.

1819 yılının yazında 3 ay süren Deli Behram Paşa Hadisesi’nden sonra Diyarbakırlı’ya dönen Hamîdî, yine derslerine başlamışsa da, 1238/1822 sonbaharında

⁸⁶ TŞÂ, c.1, 152-153

⁸⁷ Age, c.1, s.253; DFSA, c.1, s.261

tekrar şehirden sürgün edilirken Vali tarafından birinci konakta şehid edilmiştir. Mezarı Dağkapısı dışındaki “Gelbenigör” semtinde olan şairimizin iki gazeli bilinmektedir.⁸⁸

GAZEL

Âkıbet eğmedi baş ol bağı-taş kâküllerin
Eyledi esrârımı dünyâya fâş kâküllerin

Bulmaya sıhhat cihânda, dâimâ bîmâr ola
Yaslanır ol gerdene sâhib-ferâş kâküllerin

Kara giymiş firkate batmış hele benden beter
Zâr ü giryân olduğum itmiş tırâş kâküllerin

Firkat-i hicrin çekerken düşdü dil sevdâlara
Zîr-i fesde tel kırup gösterdi baş kâküllerin

El çeküp kat‘-i ümîd itmez HAMÎDÎ haşre dek
Genc-i nakd-i ömrüne olmuş ma‘âş kâküllerin⁸⁹

16) RÂĞIB (ö. 1240 / 1824)

Koca Râğib Paşa adındaki sadrazamın sadâretinin devam ettiği bir zamanda 1175/1761 yılında doğduğundan kendisine Mehmed Râğib ismi verilmiş olan şair, Diyarbakır’ın müderris şairlerindedir.⁹⁰ Memleketinde tahsil görerek müderris olmuş olan şair, nâ‘iblik görevini sürdürdüğü bir zaman diliminde 1240/1824 yılında vefat etmiştir.⁹¹

Ali Emîrî’nin TŞÂ adlı eserinde⁹² ve Şevket Beysanoğlu’ndaki mecmualarda⁹³ şiirlerine rastlanan şairin şiirleri dağınık olup bir dîvân halinde toplanamamıştır. Yazısı güzel olan şairin şiirlerinden Ali Emîrî’nin neşrettiklerinin çoğu vezîrleri öven kasîdelerden ibarettir.

⁸⁸ DFSA, c.1, s.261

⁸⁹ TŞÂ, c.1, s.258 EŞÂ, s. 18

⁹⁰ Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’ili Metin ve Muhteva, s.183

⁹¹ TŞÂ, c.1, s.357-358; EŞÂ, s. 25; DFSA, c.1, s.264

⁹² TŞÂ, c.1, s.357-364

⁹³ DFSA, c.1, s.264, 266, 267, 268

Şiirlerinden Örnekler:

ŞİTÂ'İYYE (KIŞ HİCVİYYESİ)

Nîçe bir ehl-i ma'ârif ola böyle nâ-kâm
Cümle bî-mâye vü nâdânların olmuş eyyâm

Gerçi ehl-i hünere cevri-i felek 'âdettir
Hele bu mertebe şâyeste olur mu âlâm

Rûzigârın bize buzdan soğuk evzâ'ı nedir
Bu bürûdet nîçe bir ey felek-i nâ-fercâm

Gülşen-i ma'rifeti basdı zîmistân-i melâl
'Urefâ kûşe-i külhânde dutar şimdi makâm

Âsiyâbı felekin münce mid olmuş dönmez
Zemherîr-i elem îtsün nîçe bir böyle devâm

...

Bir zamân da görelim lutfünü şâdân olalım
Nev-bahâr-i emeli göstere hurşîd-i merâm

...⁹⁴

KASÎDE

-Diyârbekir Valiliğine Getirilen Eğribozlu Ebûbekir Sâmî Paşa'ya-

Elimde îtmeden tahrîre gerdiş hâme-i gûyâ
Hayâle gelmeden mazmûn-i zîbâ lafz-i bî-hemtâ

Henüz halk olmadan nakş-i sühan Levh-i Tecellî'de
Gelür 'âyîne-i tâba hezârân sûret-i ma'nâ

Nîçe lafz-i güzîn ü cevher-i nâ-yâb-i bî-mânend
Ki her bir nokta-i zîbâsı reşk-i lû'lû ü ma'nâ

Nîçe lafz ü ne ma'nâ 'Arş'dan 'âlî desem şânı
Sezâ kim mündericdir ânda medh-i Hazret-i Pâşâ

⁹⁴ TŞÂ, c.1, s.357-358; DFSA, c.1, s.264-265

Hidîv-i Cem-haşem, Hâtem-şiyem, destûr-i ferrûh-fal
Müşîr-i muhterem, Âsâf-nazîr-i memleket-ârâ

Semiyy-i Hazret-i Sıddîk-i Ekber, merd-i Hayder-dil
Hümâ-sâye, mu‘allâ-pâye, dâdâr-i kerem-fermâ

Hüdâvend-i kerem-küster, hidîv-i ma‘delet-perver
Filâtûn-i Sikender-fer, cenâb-i gıpta-i Dârâ

Olur her kande gitse âna tevfiik-i Hüdâ yâver
Ne emr îtse felek bin cân ile hükmün eder icrâ

O rütbe sâye-i lutf-i celili mu‘ciz-âverdir
Dokunsa zıll-i feyzi tasvîre eder ihyâ

Gedâya genc-i lutfi şâyegân ü râyegân her dem
Fakîre hâk-i pâ-yi devleti mânende-i kimyâ

O destûrun kemâli lutf-i şâhen-şâh ile oldu
Vezâret zâtına câh-i Diyârbekir ile inkâ

Duyup yek-dîğere tebrîk îderdi böyle târîhin
Diyârbekr’e ‘izz ü yümn ile vardı Bekir Pâşâ

Sene: 1233⁹⁵

GAZEL

Uyan ey rind-i gâfil kûy-i dil-cûy-i İrem’dir bu
Dehâlet-gâh-i ‘âlem Ravza-i Fahrü’l-ümem’dir bu

Bunun envârıdır kim lem‘a-pâş olmuşdur eflâke
Sirâc-i dest-i kudret, tîşe-i nûr-i hikemdir bu

Tazarru‘ birle yüzsüz hâk-i dergâhından al behre
Şefî‘-i Rûz-i Mahşer, bâdî-i lutf ü keremdir bu

⁹⁵ TŞÂ, c.1, s.357-364; DFSA, c.1, s.265

Bırakma dâmen-i ihsânın ey dil-haste-i hicrân
Şifâ-i ber'-i sâ'at, 'illet-i 'isyâna emdir bu

Budur kim şânına bil hutbe-i "Levlâk" okunmuşdur
Nizâm-i 'Arş ü Kürs ü bâ'is-i Levh ü Kalem'dir bu

Bunun-çün mâ-tekaddem mâ-teahhar cümle ma'füvdür
Mu'allâdır kemâl-i fazl ile sâhib-kademdir bu

Revâdır 'arz-i hâcât eyle gel RÂGIB bu dergâha
İcâbet-gâh-i Ahmed sâye-bahşa-i a'amdır bu⁹⁶

17) CEDÎDÎ (ö. 1245 / 1829)

Asıl adı tespit edilemeyen bu şairimize "Cedîdî" mahlası zamanının edîbleri tarafından verilmiştir. Şairimiz yine kendisi gibi Diyarbakırlı bir şair olan Hadîdî⁹⁷ ile meslektaş (demirci) olduğundan zamanının edîbleri şairin Hadîdî'den farkının bir noktadan ibaret olduğunu belirtmek için şaire Cedîdî mahlasını vermişlerdir.⁹⁸ Şairimize bu mahlasın verilmesinde meslektaşlık yönünden benzeşmenin yanında saz şairliği ve ses güzelliği yönünden benzeşmenin de önemli bir etkisi olduğunu düşünüyoruz. Zira her iki şairimiz de dîvân şiirinden çok saz şiiriyle uğraşmış ve ses sanatçılığı yapmışlardır.⁹⁹

Zamanının edîbleri tarafından Hadîdî'nin söylediklerini söylemekle itham edilen ve kızdırılan şair, Diyarbakırlı şair Hasretî'nin kahvehanesinin müdâvimlerinden idi. Sesi güzel ve saz çalmada usta olan şairi hakkında Ali Emîri'nin TŞÂ'sında şunlar kayıtlıdır:

"Tanıdığı şairlerin arasında 'Âşık Ömer'i şairlerine tercih eder ve Gevherî'yi encümen-i edebî bir dürdânesi 'addeyledi. Hele 'Âşık Garîb'i nazar-ı takdîr-i ma'nevî ile görürdü. Henüz nevcivân olan Emrâh'a muhabbet eder, samîmî bir arkadaş bilirdi.

⁹⁶ TŞÂ, c.1 s.357-364; DFSA, c.1, s.267

⁹⁷ Hadîdî için Bkz: TŞÂ, c.1, s.211-213; DFSA, c.1, s.249

⁹⁸ Arapça yazılışa göre "Hadîdî" kelimesindeki "ha" harfinin altına nokta konursa kelime "Cedîdî" şekline döner.

⁹⁹ Bkz: TŞÂ, c.1, s.134-135; 211-213; DFSA c.1, s.249, 269

Sazının tellerinin sadâsı kahvehanenin içini dolaşmağa başladığında sanattaki mahâreti kahvehane güşeni-rinânınca mazhar-ı takdîr olurdu.”¹⁰⁰

Cedîdî, takriben 1245/1849 yılında vefat etmiş olup, aşağıdaki parça kendisine aittir:

Yoğ imiş çerhin yanında i‘tibârı bahtımın
Bitmemiş dehrin bağında lâlezârı bahtımın

Vâdî-i hayretle sergerdân olup da kaldı dil
Ol sebepten kûh-i sevdâdır güzârı bahtımın

Câm-ı ‘aşkı nûş idüp tâ haşre dek mestânedir
Bâde-i engûr ile gîtmez humârı bahtımın

Ben Cedîdî kemtere cevri îtme gel ey mâh-rû
Behre-yâb îtmez seni bir inkisârı bahtımın ¹⁰¹

18) HALÎL HAMÎD (ö. 1245 / 1829)

1185/1771 yılında Diyarbakır’da doğan şairin Halîl adı, Hamîd mahlasıdır. Dedeleri bazı valilere dîvân kâtipliği yapmış olan şairin babası Osman Efendi adında bir zat olup şehrin gümrük kâtibiydi. Diyarbakırlı âlim şair Mehmed Şa‘bân KÂMÎ gibi hocalardan da ders alarak medrese eğitimini gören şair, hattâtlıkla da uğraşmıştır. Hattâtlıkta üstâd olduktan sonra bu alanda Diyarbakır’da birçoklarına hocalık yapmıştır.

1215/1800 yılında, birçok şairin kendisini geliştirmek için hayallerindeki kent olan İstanbul’a gelen şair, tanınmış şair ve edîblerle sohbet ederek dostluk kurmuş, şiir meclislerinin havasını solumaya çalışmıştır.

1217/1802’de Belgrad Beylerbeyliği’ne tayin edilen Çavuşzâde Hasan Paşa’ya dîvân kâtibi olan şair, bir yıl bu görevde kalmıştır. Şairin bir yıl gibi kısa bir süre bu görevde kalmasının sebebi; o dönemde Belgrad’ın devlete isyan eden bazı isyancıları barındırması, bölgenin karışıklıklar içinde olmasıydı. Belgrad’ın eski valisini, kethüdâsını ve dîvân efendisini şehit eden Kocaoğlu Mehmet Ağa ve Şahin ‘Abdî gibi mütegalibe dayıların/isyancıların şerrinden çekinen şair, bir an önce Belgrad’dan ayrılıp tekrar İstanbul’a gelmenin yollarını aramış, bunun için de yazıları taklit edebilme

¹⁰⁰ TŞÂ, c.1, s.134

¹⁰¹ TŞÂ, c.1, s.135 EŞÂ, s. 14

kabiliyetini kullanmıştır. Dönemin Osmanlı Sultanı Sultan Mahmud'un ağzından uydurma bir hatt-ı 'âlî'yi (fermânı) efendisi Çavuşzâde Hasan Paşa'ya yazarak şehre gelmekte olan posta tatarına veren ve onu ahâlî huzurunda okutan şair, bu taklit fermanda Çavuşzâde Hasan Paşa'nın sadârete/başbakanlığa tayin edildiğini, yerine münasip bir vekil bırakıp acele payitahta / İstanbul'a gelmesi gerektiğini belirtmiştir. Bazı bakanların tebrik mesajlarıyla da taklit fermanın inandırıcılığını arttıran şair bu yolla Belgrad Kalesi'nden güvenle çıkarak İstanbul'a gelmiştir.

Bir yıllık Belgrad Beylerbeyliği dîvân kâtipliği görevinden sonra 12 yıl kadar da başkaca vezîr rütbeli valilerin dîvân kâtipliğinde bulunan şair, 1230/1815'te Diyârbekir'e dönmüştür. Baba mesleğine kanâ'at ederek Diyarbakır Gümrük Kâtipliği'ne giren şair, 7-8 yıl da bu vazifede kalmıştır. Hayatının son vazifesi bu olan şair, 1245/1829'da vefat etmiştir.

Terceme-i hâline (biyografisine) Ali Emîrî'nin TŞÂ ve EŞÂ'sında rastlanan şairin söz konusu biyografisi, şairin hocası olan Mehmed Şa'bân KÂMÎ'nin Ali Emîrî'ye naklen anlatmasıyla elde edilmiştir.¹⁰²

İrticâl (doğaçlama hitabedebilme), hüsnühat ve şiir olmak üzere üç alanda yeteneği olan Halîl Hamîd hüsnühat ketebelerinde "Dîvânefendisizâde" olan aile adını, şiirlerinde ise Hamîd mahlasını kullanmıştır. Diyarbakır Ulu Cami mihrabı önünde asılı ağzı dar bir şişede saklanan selîs hatlı ayetler Halîl Hamîd'in eseridir.

Şiirlerinden Örnekler :

Yazma bir "Dîvân"a sahip olan şairin aşağıdaki şiirleri bu "Divan"ından alınmıştır:

GAZEL

Kim demişdir çîn-i zülfün mâye-i sevdâ değil
Kim demişdir hâl-i dârın 'anber-i sârâ değil¹⁰³

Kim demişdir serv reşk itmez bu hoş reftârına
Kim demişdir kâmetin şûr-efken-i dünyâ değil

Kim demişdir bir de mislin kişver-i 'âlemde var
Kim demişdir ceş-i hâlin bâ'is-i yağma değil

¹⁰² TŞÂ, c.1, s.182-187; EŞÂ, s. 16; DFSA, s.269-274

¹⁰³ TŞÂ, c.1, s.186'da gazelin sadece bu matla' beyti yer almaktadır.

Kim demişdir çâh-i gamzen sihirden âsûdedir
Kim demişdir reng-i rûyun lâle-i hamrâ değil

Kim demişdir çeşm-i mestin fitne îcâd eylemez
Kim demişdir kâkülün reşk-âver-i leylâ değil

Kim demişdir hâk-i pâye nakd-i cân itmez nisâr
Kim demişdir sevdiğim HAMÎD sana şeydâ değil ¹⁰⁴

GAZEL

Bir yaratmış zât-i pâkin kudret-i Mevlâ senin
Yok cihân bâğında mislin ey kadd-i bâlâ senin

Fasl olurdu defter-i hicrân ile da‘vâ-i dil
Ger müyesser olsa bir gün vuslatın tenhâ senin

Tâ be mahşer geçmezem müyundan olsam çâk çâk
Dilde nakşolmuş hayâlin ey gül-i ra‘nâ senin

Bezm-i târi rûşen îtdi şu‘le-i şem‘-i ruhun
Nûr ile tahmîr olunmuş kâmetin gûyâ senin

İster öldür ister it şâyeste-i lutf-i hitâb
Cân ü dilden ‘âşıkındır HAMÎD-i şeydâ senin ¹⁰⁵

19) ‘AZMÎ (ö. 1247 / 1831)

Asıl ismi “Ahmed” olan bu şairimizin hayatı hakkında geniş bir bilgiye sahip değiliz. İstanbul, Erzurum, Şam, Şehba (Haleb) ve Irak taraflarını dolaştıktan sonra döndüğü memleketi Diyarbakır’da 1247/1831 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Mezarı Mardin Kapısı’nda, Bolulu Hüseyin Efendi merhumun civarındaydı. ¹⁰⁶

Şiirlerinin çoğunluğunu hekîmane (didaktik) ve mutasavvifâne bir anlayışla yazan ‘Azmî’nin yazma halde müretteb bir “Dîvân”ı var olup bu “Dîvân”ın bir nüshası

¹⁰⁴ DFSA, c.1, s.272

¹⁰⁵ TŞÂ, c.1, s.187; DFSA; c.1, s.271

¹⁰⁶ EŞÂ, s. 39;DFSA, c.1, s.276; 2000’e 5 Kala Diyarbakır, s.214

İstanbul'da Millet Kütüphanesi yazmaları arasındadır. (Millet Ali Emîrî Kütüphanesi Manzûm Eserler, No:294'te kayıtlı 1344 beyitten ibaret olan bu Dîvân'da; 160 gazel, 30 kadar mu'ammâ, 14 kıt'a, 4 tahmîs, 3 müseddes, 3 lügaz, 1 muhammes, 1 mu'aşşer, 1 na't ve Hz. Zekeriya Peygamber hakkında yazılmış 1 medhiye vardır.¹⁰⁷

Şiirlerinden Örnekler :

GAZEL

Tecellî bâdesin nûş eyleyen keyfiyyetin söyler
İçenler bâde-i vahdet elinden lezzetin söyler

O dil kim bâde-i tahkîk ile mest-i elest olmuş
Bilür pîr-i harâbâtın 'ulüvv-i himmetin söyler

Mey âşâm-ı hakîkat vâkîf-ı esrâr-ı hikmettir
Kitâb-ı Mesnevî yekser bu bahsin rikkatin söyler

Meğer kim ma'ni-i Lâ-taknatû'dan gaflet itmiştir
Demâdem dûzahın kürsîde nâsîh şiddetin söyler

Hüner mi'yâridir bî-şek zebân-ı merdüm-i kâmil
Ne denlü behreverdir bîş û yâ kem kudretin söyler

Ümîdi munkatı' Hak'tan nice dîvâneler vardır
Görünce kendünden a'lâyı hâl-i nekbetin söyler

Şu rütbe 'asrımızda ('Azmî'yâ) âsûdelik ma'dûm
Ki herkes şimdilik zîr-i zemînin râhatın söyler¹⁰⁸

TAHMÎS

- Nâbî'nin Gazelini -

Şefâ'at ma'deni sultân-i cümle evliyâdır bu

Sa'âdet burcunun mâhî imâm-ı etkiyâdır bu

Şefî'-i Rûz-i Mahşer'dir dahî sâhib-livâdır bu

¹⁰⁷ DFSA, c.1, s.276

¹⁰⁸ Karacadağ Aylık Kültür Dergisi, Diyârbekir Basımevi, S. 87-88, s.12

Sakın terk-i edebden kûy-i mahebûb-i Hüdâ'dır bu
Nazar-gâh-i İlâhîdir makâm-ı Mustafâ'dır bu

***Bu hâk-i nîk-baht içre yatan kimdir bil ey gâfil
Hazer kıl terk-i ta'zîm etme(k)den ey mürşid-i kâmil
Yüzün tur âsitân-i hâkine, ol devlete nâ'il***

Bu hâkin pertevinden oldu deycûr-i âdem zâil
Amâdan açtı mevcûdât çeşmin tûtüyâdır bu

'Âil olmaz bu hâke anber-i sârû şemîmetde

***Mu'attardır gül-âb-i Cennet ile cây-i rif'atde
Medîne şehr-i sultân-i medâyîndir şerâfetde***

Habîb-i Kibriyâ'nın hâbgâhıdır hakîkatde
Tefavvuk-kerde-i 'Arş-i Cenâb-i Kibriyâ'dır bu

***Bu meşhed, medfen-i Fahr-i Cihân'ın zât-i pâkidir
Hüdâyâ bâ'is-i vasl cihândan infikâkidir
Semâvâta tefâhür eyleyen bu ravza hâkidir***

Felekde mâh-i nev Bâbüsselâm'ın sîne-çâkidir
Bunun kandîli cevza matla'-i nûr-i ziyâdır bu

***Niçeler nâliş eyler rûz û şeb yalvarır Allâh'a
Bihakk-ı Ka'be vü Zemzem, erişdir bizi ol mâha
Nasîb itdi Hüdâ, 'AZMÎ erişdin bu şehen-şâha***

Murâ'at-i edeb şartıyla gir NÂBÎ bu dergâha
Metâf-ı kudsîyândır, cilvegâh-ı enbiyâdır bu ¹⁰⁹

GAZEL

Gınây-ı tab' ile emsâlime nisbet kabûl îtmem
Karînim Hâtem-i Tayy olsa ger minnet kabûl îtmem

Murâdım üzre dâim devr îderdi neyliyim hergiz
Sipîhr-i kec-reviş, ammâ ki süfliyyet kabûl îtmem

¹⁰⁹ DFSA, c.1, s.281

Şehâ şermende-i vaslın olanlar cevri ni çeksün
Bana bîcâ edâdır îtdiğ in nahvet kabûl îtmem

Dil-i dîvâne ye söz anladılmaz yoksa ey ‘AZMÎ
Bana ol bî-vefâ arz îtse de vuslat kabûl îtmem ¹¹⁰

‘Azmi’ nin “Dîvân” ından başka “Manaların Anahtarı” anlamına gelen “**Miftâhü’l-ma‘ânî**” adında rüya yorumlarına dair manzûm bir eseri de vardır. İstanbul, Millet Ali Emîrî Kütüphanesi, Manzûm Eserler, No: 916’da kayıtlı olan eser 299 beyitten oluşmuştur. Eser, “*Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün / Fa‘ûlün*” vezniyle yazılmıştır.¹¹¹

20) SA‘İD (SA‘DULLÂH) (ö. 1247 / 1831)

Hacı Fethî-zâde Sa‘îd Ağa adında bir zâtın oğ lu olan Sa‘dullah Sa‘îd 1173 /1758-59 yılında Diyarbakır’da doğmuştur.¹¹² 1780 yılına kadar memleketinde kalıp öğrenimini tamamlayan şair, daha sonra İstanbul’a gitmiştir. Şair bazı vezîrlere kethüdâlık, dîvân kâtipliğ i yapmış, kendisine hâcelik verilmiştir.¹¹³ Önceleri Güranlı-zâde Ali Paşa’nın maiyetinde çalışan şair, 1814’te daha sonra sadrazamlığı sırasında da maiyetinde çalışacağı Moralı Rüstemağa-zâde Dervîş Paşa’nın; 1816 yılında da Ankara ve Çankırı Valisi Mehmed Galib Paşa’nın maiyetinde çalışmaya başlamıştır. Maden Emîni Nurullah Paşa’nın Dîvân kitab etinde de bulunan şair, daha sonra memleketi Diyarbakır’a dönmüştür. Şair 1821 / 1822’de Mısır’a gitmiştir. Mısır’da matba‘acılık işleriyle uğraş an şair, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’nın iltifâtlarına mazhar olmuş, şair Tab‘hâne-i Mısıriyye Matba‘ası’nın¹¹⁴ başmusahhihi olmuştur. 1828 yılında izinli olarak memleketine dönen şair, bir süre sonra tekrar vazifesine dönmüş, 1247 / 1831 yılında Mısır’da vefat edip oraya defnedilmiştir.¹¹⁵

Sicill-i Osmanî’de şairliğ inden bahsedilen, birincisi Sümbülzade Vehbî’nin (1718-1809) “**Sühan**” redifli kasîdesine, ikincisi de Sâbit’in Baltacı Mehmed Paşa

¹¹⁰ Age, c.1, s.279

¹¹¹ Age, c.1, s.281

¹¹² Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’îli Metin ve Muhteva, s.365; EŞÂ, s. 28;2000’e 5 Kala Diyarbakır, s.205

¹¹³ TGDEİS, s.417; Sicill-i ‘Osmânî, c.5 s.1430

¹¹⁴ DFSA, c.1, s.274-275. Bazı kaynaklarda Bulak adlı matbaada başmusahhilik yaptığı yazılıdır. Bkz: Hediyyetü’l-‘ârifin, c.1, s.386

¹¹⁵ Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’îli Metin ve Muhteva, s.365

hakkında yazdığı meşhur ramazaniyyesine olmak üzere iki meşhur nazîresinin olduğu söylenen şair, “**Dîvân**” sahibi şairlerimizdendir. Şair, **Dîvân**’la birlikte 4 esere imza atmıştır:

1. **Dîvân**: Matbû‘ bir eserdir.¹¹⁶

2. **Risâletün Fî İsbâtî’l-Vâcib**: Manzûm eserdir.

3. **Risâletü’l-Fethiyyetü’l-Mahmûdiyye**: Manzûm eserdir.

4. **Fihrist-i Selâtîn-i Osmâniyye**: (Diyarbakırlı Lebîb’in Sultan III. Mustafa’ya kadar yazdığı bu eseri şair, Sultan II. Mahmûd’a kadar devam ettirmiştir.

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Ey dil, cihân bu, cây-i meşakkat değil midir

‘İbret-nümâ-i safha-i hikmet değil midir

Âdem yazık ki dil vere dehrin bu hâline

Mihmân ferîb-i dâr-i felâket değil midir

Âmed şüd-i cihânın efendi bu vechile

İnsâf olunca herkese ‘ibret değil midir

Bâr-i cefâ-i cerha tahammül ki eyleriz

Hep iktizâ-i hâl-i cehâlet değil midir

Etmek hüsûl-i matlab için halka ser-fürû‘

Ehl-i hüner katında rezâlet değil midir

Minnet Hüdâ’ya ehl-i hünerden sayılmıŖız

Cehlin cihânda hâli musîbet değil midir

Oldun hevâ-i nefsine tâbi‘ yeter SA‘ÎD

Bu ma‘siyyet verâsı nedâmet değil midir¹¹⁷

¹¹⁶ DFSA, c.1, s.275

¹¹⁷ Age, c.1, s.275

RAMAZÂNİYYE

Oldu dâmen-ken-i ‘uzlet yine şehr-i Şa‘bân
Feyz-bahş oldu yine ‘âleme mâh-i Ramazân

Ne mu‘aven, ne mutanten, ne müzeyyen mehdîr
Donanur sâye-i lütfunda serâpâ büldân

Meh değil rü’yet olan mihr-i riyâzettir kim
Oldu âvîze-i sübbâbe-i ‘Arş-i Rahmân

Hazret-i Hâlık’ın âsâr-i ra’ûfânesidir
Eylemiş bu mehi i‘zâz ile şâh-i mâhan

Bunun eyyâm-i şerîfnde kapandı hükmen
Der-i dervâze-i ‘işret-gede-i pîr-i mugân

Meygede sedd olıcak küp gibi düşkünlerine
Ayâsofiyye’nin oldu Küpü’nün¹¹⁸ altı mekân

Câmi‘in meş‘ale-i şevk ile kandillerinin
Emr iş‘âline hep tâlib olurlar hûbân¹¹⁹

21) SÜLEYMAN NAZÎF (ö. 1248 / 1832)

5 Zilhicce 1202/1787 tarihinde Diyarbakırlı şairlerden İbrâhîm Cehdî ‘nin (ö. 1204/1789) oğlu olarak Diyarbakır’da dünyaya gelen şairin asıl adı Süleyman’dır.¹²⁰ Dedesinin adı da Süleyman olan şairin torunu da Servet-i Fünûn ünlü şairlerinden Süleyman Nazîf’tir (ö. 4 Ocak 1927). Şehrin a‘yânından olan bir aileye - Şeyhzâdeler ailesine - mensup olan şairin mahlası Nazîf’tir. Diyarbakırlı şair, tarihçi ve devlet adamı Sa‘îd Paşa, şairin oğludur.¹²¹

¹¹⁸ Ayasofya Camisi içindeki koca mermer küp kasedilmektedir.(Bkz: DFSA, c.1, s.276)

¹¹⁹ Sa‘dullah Sa‘îd, bu ramazâniyyeyi Şark Seraskeri Ra‘ûf Paşa’nın emriyle kendisinden bir asır önce yaşayan Sâbit’in meşhur ramazâniyyesine nazîre olarak yazmıştır. Tanzîr edilen Sâbit’in ramazâniyyesi ise Baltacı Mehmed Paşa hakkında yazılmıştır. Bkz : DFSA, c.1, s.275-276

¹²⁰ Ömer ÇİFTÇİ (hızl), Fâtîm Dâvûd, Hâtîmetü’l-eş‘âr (Fâtîm Tezkiresi) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kültür Eserleri, www.ekitap.kulturturizm.gov.tr (Erişim Tarihi: 05.07.2012), s.411; TGDEİS, s.325; EŞÂ, s. 57

¹²¹ Hediyetü’l-‘ârifin, c.1, s.407

Eğitimini tamamladıktan sonra otuz yaşlarında Diyarbakır Şer‘iyye Mahkemesi Başkâtipliği’ne getirilen şair, mensup olduğu Şeyhzâdelere ailesi ile Gürânî-zâde ailesi arasındaki tarihi ve daimî bir nifakın neticesi olarak Gürânî-zâde ailesine meyilli Behrâm Paşa adındaki valinin inhâsı üzerine bir müddet Rodos Adası’na sürülmüştür. Behrâm Paşa sonrası gelen Diyarbakır Valisi’nin inhâsı üzerine Sultan II. Mahmud, Süleyman Nazîf’i, kendisine olan özgüveni, hat sanatı¹²² ve kompozisyondaki maharetinden dolayı Bâbîâlî’nin dîvân-ı hümâyûnla olan yazışmalarına mahsus daire olan Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî’ne memur etmiştir.¹²³

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî’ndeki memurluğu sonrası Bosna valisi Abdürrahîm Paşa’nın dîvân kâtipliğini yapan şair,¹²⁴ bu vazifedeiken geçici görevle Viyana’ya gitmiştir. Sivas valisi Hakkı Paşa ile Havâlî-i Şarkıyye Seraskeri Salih Paşa’nın da dîvân efendiliğinde bulunan şair, 1244/1828-29 muharebesinde Ruslar tarafından esir edilerek Tiflis civarlarında zindana atılmıştır. Şair, çocukluğundan beri kendi hizmetinde bulunmuş olan İnce adındaki sadık Ermeni uşağının delaletiyle zindandan firare muvaffak olmuştur.¹²⁵ Uzun süredir uzak kaldığı memleketine dönerek memurlukta edindiği servetiyle sakin bir şekilde yaşamayı düşünerek, o yıllarda hüküm süren kolera salgınından iki yetişkin kızını kaybetmiştir.¹²⁶ Kızlarının peşinden eşini de kaybeden şair, tekrar evlenmiş, Esmâ ve gelecekte önemli Diyârbekirli şair, tarihçi ve devlet adamlarından biri olacak olan Mehmed Sa’îd adlarında iki çocuk babası olmuştur. Şair 1248/1832’de vefat ettiđinde¹²⁷ kızı Esmâ 20 aylık, oğlu Mehmed Sa’îd 9 aylık idi. Serveti varisleri tarafından yağma edilen¹²⁸ şairin servetinin yanı sıra ne kendisinin ne de kendisi gibi şair olan babası İbrahim Cehdî’nin şiirleri tam anlamıyla muhafaza edilmiştir. Sonraları büyüyen oğlu Mehmed Sa’îd, babasının edebî

¹²² EŞÂ, s.59

¹²³ İbnülemin, STŞ, c.2, s.1112. Şevket Beysanoğlu, Süleyman Nazîf’in bu görevdeiken rik’a yazısıyla oluşturduğu ve;

**“Pâdişâhâne bu tevkî’-i zarîf
Eser-i kilk-i Süleymân Nazîf”**

beytiyle imzaladığı II. Mahmûd’a ait bir tuğranın şairin yeğenlerinde hatıra olarak saklandığını söylemektedir. Bkz: DFSA, c.1, s.283

¹²⁴ TGDEİS, s.325

¹²⁵ DFSA, c.1, s.283

¹²⁶ İbnülemin, STŞ, c.2, s.1106-1107

¹²⁷ Hediyyetü’l-‘ârifin ve EŞÂ’ da Süleyman Nazîf’in ölüm tarihi 1249 /1833, Fatîm Tezkiresi’nde ise 1260 / 1844 olarak geçmektedir. Şevket Beysanoğlu her iki tarihin de yanlış olduğunu, şairin 1248 /1832’de vefat ettiğini haber vermektedir. Bkz: Ömer ÇİFTÇİ (hızl), **Fâtîm Tezkiresi**, www.ekitap.kulturturizm.gov.tr (Erişim Tarihi: 05.07.2012), s.411; EŞÂ, s.59; Hediyyetü’l-‘ârifin, c.1, s.407; DFSA, c.1, s.283

¹²⁸ EŞÂ, s.59

mirasına sahip çıkmaya çalışmış, mecmû'aları araştırarak derlediği manzûm ve mensûr eserleri bir araya getirmiş, bunları 1290/1873 yılında Diyarbakır Vilâyet Matba'ası'nda bastırmıştır. Basılan bu kitap küçük boyda bir kitap olup 74 sayfadan oluşmaktadır. İçinde 43 gazel, 1 tesdîs (altılama), 3 tahmîs (beşleme), birkaç târîh ve 11 parça mensûr yazı vardır. Bu eser eski ve yeni yazıyla birlikte “ ‘**Dîvânçe-i Süleyman Nazîf** ’ adıyla 94 sayfa (51+43) olarak Prof. Dr. M. Sadi ÇÖĞENLİ, Prof. Dr.Recep TOPARLI tarafından 1992 yılında Erzurum'da tekrar yayımlanmıştır.¹²⁹

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Çünkü bülbülsün gönül bir âşiyân lâzım sana
Bir gülün nahl-i cemâlinde mekân lâzım sana

Renciş-i bâd-ı elemden hıfza bâğ-ı hüsnünü
Gülnihalım tâzesin bir bağbân lâzım sana

Sen perîsin sevdiğim çeşm-i rakîb-i devden
Hâne-i 'uşşâka teşrîfin nihân lâzım sana

Sen henüz nevrestesin bâğ-ı ümîdimde benim
Goncasın açılmağa hayli zemân lâzım sana

Mahrem-i esrâr-i vuslat olmağa ol şahdan
Elde zülfi gibi bir hatt-i emân lâzım sana

Şimdiden perverde eyle ol nihâl-i tâzeyi
Vakt-i pîrîde NAZÎFÂ bir cevân lâzım sana¹³⁰

GAZEL

Zâhira dil haste-i 'aşkız havâmız bir değil
Derdimiz birdir tabîb ammâ devâmız bir değil

¹²⁹ Kenan ERDOĞAN, Klasik Mi'râciyyelerden Farklı Bir Mi'râciyye: Sa'îd Paşa ve Mi'râciyyesi, Atatürk Üniv. Türkîyyât Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. S. 12, Erzurum-1999, s.165.

¹³⁰ DFSA, c.1, s.285

Sâmi‘-i hak-cû gerektir mâcerâ tafsîline
Düşmen-i zor ile yoksa müdde‘amız bir değil

Sadece bûs-i lebin kanâ‘at vermez ‘âşîka
Senden ey Kâni kerem çoktur ricâmız bir değil

Geh ümîd-i vuslatin geh firkatın hâtırdadır
Kûşe-i gurbette ey meh âşînâmız bir değil

Gehi gamze geh nigâhî gehi nazidir NAZÎF
Garet-i mülk-i dil eyler dil-rübâmız bir değil¹³¹

22) BEKRÎ (ö. 1250 / 1834)

Mahlasını Ebûbekir olan asıl isminin harflerinden oluşturan bu şairimizin doğum tarihini bilmediğimiz gibi hayatı hakkında geniş bir bilgiye de sahip değilizdir. Diyarbakırlı birçok değerli şair ve devlet adamını yetiştirmekle ünlü “Şeyhzadeler” ailesine mensup olan şairimiz, kendisinden sonra yetişip yine bu aileye mensup olan ünlü şair ve devlet adamları İbrâhîm Hafîd Paşa, Hacı Bekir Bey ve Osman Nûrî Paşa’nın atalarındandır.¹³²

Defalarca Diyarbakır Mütessellimliği görevinde bulunan Şeh-zade Mehmed Bey’le Diyarbakır Valisi Behrâm Paşa’nın aralarının bir ara açılmasının 1234-1235/1818-19 yıllarında şehrin muhasarası ve nihayetinde galebenin vali tarafında kalmasıyla sonuçlanması üzerine, şairimiz Şeyh-zadeler ailesine mensup diğer birçok kişi gibi Diyarbakır’dan firar etmiş, gittiği Maraş’ta kaymakam Fevzi Paşa’nın iltifâtlarına mazhar olmuştur. Maraş Kaymakamı Fevzi Paşa’nın 1822 yılında vefat etmesi üzerine Muş Muhâfızı Emîn Paşa’nın himâyesine giren şairimiz, Muş’ta iki yıl kaldıktan sonra Mısır’a gitmiştir. Burada Diyarbakırlı Sa‘dullâh Sa‘îd’in delaletiyle Vali Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın iltifâtlarına mazhar olan şairimiz valinin yardımıyla hacca gitmiş ve bir seneye yakın bir zaman Medine’de kalmıştır. Medine’de kaldığı sıralarda, mensubu olduğu Şeyh-zâdeler ailesinin affedildiği haberini alan şairimiz önce İstanbul’a gelmiş ardından memleketine dönmüş ve tekrar Diyarbakır Mütessellimliğine

¹³¹ Age, c.1, s.285

¹³² TŞÂ, c.1, s.115-121

getirilen Şeyh-zâde Mehmed Bey tarafından memleketin inzibâtını temin etmekle görevlendirilmiştir.¹³³

Mürettep bir dîvânı bulunmamakla beraber muhtelif mecmû'alarda bulunan gazel, kasîde, tahmîs ve tesdîsleri bir dîvânçe teşkil edecek çoğunlukta olan şairimiz 1250/1834 yılında vefat etmiştir.¹³⁴

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Yâr ile gitsün gönül Hakk'a emânet vermişiz
Nâleye teblîğ için yâre risâlet vermişiz

Gerden-i ikbâle urdum tavk-ı zencîr-i cünûn
Mahbes-i dilde yine 'aşka metânet vermişiz

Ta'n-ı ağyârı kabûl ittik melâmet ehliyiz
Söyleyin etfâle taş atsun icâzet vermişiz

Gark için cism-i cünûn etvâr-ı firkat demleri
Ağlasun subh û mesâ dîdem ki ruhsat vermişiz

Hüzn û âlâm-ı firâk-ı yârı ittik iltizâm
Zevk-ı vasl-ı yâr için ağyâra nevbet vermişiz

Tâcir-i kâl'a-yi derd oldum, o cânân bâyi'i
BEKRÎ'yâ bâzâr-ı 'aşka gör ne ziyet vermişiz¹³⁵

KASÎDE

-Muş Muhafızı Emîn Paşa'ya-

Ey hâme-i mu'ciz eser
Gencîne-i 'ilm û hüner
Sende nedir bunca keder
Ît vâdî-i gamden güzer

¹³³ TŞÂ, c.1, s.115-121; DFSA, c.1, s.286

¹³⁴ EŞÂ'da 1247'de vefat ettiği yazılıdır. Bkz: EŞÂ, s. 12

¹³⁵ TŞÂ, c.1, s.121; DFSA, c.1, s.286-287

Şâ‘irlere hemrâh idin
Üstâd-ı dil âgâh idin
Milk-i sühande şâh idin
Mahkûmun olmuştu suver

Şimdî neden hâmûşsun
Böyle niçin bî-hûşsun
Zannım budur serhûşsun
Nûş eyledin câm-ı keder

...

Çend sâldir mest olmuşam
Bâlâ îken pest olmuşam
Şöyle zebân-best olmuşam
Gelmez dile nazm-ı hüner

...

Vasf-ı Emîn Paşa ola
Medhiyle defterler dola
Ol vech ile Bekrî bula
Maksûduna anda zafer

Oldur zamânın hâtemi
Deryâdilânın ekremi
Pâşâların hem efhami
Zâtı ânın yektâ güher

İhsân ile vâlâ kerem
Hâtem gibi hasm-ı direm
‘Asrında hem sâhib-himem
Düşkünlere hem sâye-ger

Dârâ haşem Rüstem meniş
Âsâf şiyem safder reviş

Pek sehldir ana her iş
Savlettedir bir şîr-i ner ¹³⁶

TESDÎS (ALFILAMA)

-Râmî Paşa'nın Gazelini -

Şehâ sanma dü çeşmi 'âşıkın ahterde kalmışdır
Gözü merdümleri hâl-i rûh-i enverde kalmışdır
Mizâc-ı cür'a-i leb hâtır-i ahkerde kalmışdır
O neş'e sanma sâkî, bâde-i ahmerde kalmışdır

“ Hayâl-i la'l-i nâbım câm-i çeşm-i terde kalmışdır
Humâr-i bezm-i nûş-â-nûş-i vaslın sûda kalmışdır”

...

'Akîm'üt-tab'a sûd etmez niyâz-mendânın ibrâmı
Şehâ erbâbının mebzûl hemîşe lutf û ikrâmı
Fenâsın anlayan almaz göze bu heft-ecrâmı
Selâtn-i selef BEKRÎ bıraktı bunda ârâmı

“Mücevher tâc-i devlet kimseye sûd etmez RÂMÎ
Niçe şâhân-i dehrin çeşmi ol efserde kalmışdır ” ¹³⁷

23) MU'ALLİM HAMDÎ (ö. 1250 / 1834)

Lakabından da anlaşılacağı üzere öğretmen şairlerden olan Mu'allim Hamdî, Diyarbakır'da yetişen edip ve muallimlerdenidir. Şairliği ve öğretmenliğinin yanı sıra keten helvası yapma ustalığı da olan Mu'allim Hamdî Diyarbakır'da kış gecelerinde kibar evlerin misafiri olarak bir yandan helva malzemesinin işlenmesine nezaret ederken diğer yandan da;

**“ Mevsim-i sayfın eğerçi gülşen u sahrâsı var
Vakt-i sermânın da lakin sohbet u helvâsı var.”**

gibi beyitlerle (şiiirdeki maharetini gösterir), helva meclislerini şenlendirirdi. ¹³⁸

¹³⁶ TŞÂ, c.1, s.120; DFSA, c.1, s.287-288. **Kasîde**, beyitlerle yazılan bir nazım şekli olmasına rağmen şair, koşma (güzelleme) nazım şekliyle (abab (aaab) / cccb/ dddb/ eeeb...) meydana getirdiği bu şiirine KASÎDE başlığını koymuştur.

¹³⁷ DFSA, c.1, s.288-289

¹³⁸ Age, c.1, s.290

Aşağıdaki gazel kendisine aittir:

GAZEL

Devr-i la‘inde esîr-i zülf-i müşk-efsâneyiz
Âteş-i şevkinde ey meh-rû yanan pervâneyiz

Câm-i mey döndürme, kat‘ et sâkîyâ peymâneyi
Şerbet-i la‘l-i leb-i dildâr ile mestâneyiz

Çekmeyiz bir vechile biz ta‘n-i zâhiden keder
Bezm-i ‘aşkın bâdesin nûş eyleyen rindâneyiz

Tekye-i zühhâd-huşke girmeyiz dünyâda biz
Bende-i pîr-i mugân-i kûşe-i meyhâneyiz

Kıssa-i Mecnûn-veş HAMDÎ kitâb-i ‘aşkda
‘Âlemin ağzında her dem söylenen efsâneyiz¹³⁹

24) PAPUÇÇULAR ŞEYHİ FİGÂNÎ (ö. 1255 / 1839)

Ne zaman doğduğu bilinmeyen bu Diyarbakırlı şairimizin asıl adı da bilinmemektedir. Şairimizin Papuççular Şeyhi Figânî şeklinde şöhret bulmasının sebebi papuç yapımındaki mahareti ve sesinin güzelliğidir. Sesinin güzelliğinden Figânî mahlasını alan şair, Diyarbakır Ulu Cami’de müezzinlik yapmıştır.¹⁴⁰

1255/1839’da vefat eden şairin eserlerinden elimizde sadece bir gazelinden alınan aşağıdaki beyitler mevcuttur:

‘Fahr eyleme ey şem‘ ki her gece yanarsın
Bu ‘aşk eseri sende mi var sâde sanarsın

Bir dem bu derûnumda yanan âteşi görsen
Pervâne gibi şevkıma sen cânın atarsın”¹⁴¹

¹³⁹ TŞÂ, c.2, s.253; DFSA, c.1, s.290

¹⁴⁰ DFSA, c.1, s.288-289

¹⁴¹ EŞÂ, s. 45-46;DFSA, c.1, s.291

25) ŞEVKÎ (ö. 1255 / 1839)

Diyarbakır'ın “Azîzimâm-zâdeler” ailesinden olan şairin asıl adı “Osman”dır. Şair, Diyarbakırlı şair ve hattât Halîl Hamîd Efendi (ö.1245/1829)'den ilim ve hat tahsilinde bulunduktan sonra bazı valilerin dîvân kâtipliği görevlerine getirilmiştir. Bir ara İstanbul ve Şam'a seyahate çıkmış olan şair, 1255 / 1839 yılında Şam'da bulunduğu sırada vefat etmiştir.¹⁴²

Şiirlerinden Örnekler :

Ali Emîrî'nin EŞÂ adlı eserinde ve bir mecmû'ada¹⁴³ ismi geçen şairin iki gazeli bilinmektedir:

GAZEL

Söylese hayrân ider ol dişleri incû beni
Gülse gönlüm açılır şâd eyler ol meh-rû beni

Tîr-i müjgânın yeter kasd eyledi bu cânıma
Yetişür sad-pâre kıldın ey kemân-ebîrû beni

Tıfl iken bend eylemişdi murg-i gönlüm bir zaman
Şimdilik etmiş esîri halka-i geysû beni

Gelse bir şeb hâne-i virâne dil ma'mûr olur
Kendi lutfüyle kılarlsa nâzenîn ârzû beni

ŞEVKÎ'yâ râz-i derûnum, cümle hep ederdim âşikâr
Bir gün eylerse felek yâr ile rû-be-rû (hem-zânû) beni¹⁴⁴

GAZEL

O şûhun zülfünü şemm eylemiş yok şânedan gayri
Öper yok sim ü destin süpha-i haddânedan gayri

Niçün demiyessin ey sâkî-i rûh-i revân söyle
Leb-i gül-fâmın öpmüş var mıdır peymânedan gayri

¹⁴² EŞÂ, s. 31;DFSA, c.1, s.290

¹⁴³ Söz konusu mecmua, Ali Emîrî, Millet Kütüphanesi, Manzum Eserler Bölümü, No: 600'de kayıtlı olan mecmû'adır. (Bkz: DFSA, c.1, s.290)

¹⁴⁴ Age, c.1, s.290

O câh-i pür-safâya gitmedik lâkin gidenlerden
İştittik bir mahal yok dil-küşâ meyhâneden gayri

Serâpâ nazmı olmuş dasitân-ı Rüstem'e mahsûr
Ne var Şehnâme-i Tûsî'de bak efsâneden gayri

Geçer evkât-i bülbül savt ile, şâ'irlerin sözle
Yanar yok ol güle ŞEVKÎ niye pervâneden gayri ¹⁴⁵

26) MUHİB / MUHİB MUSTAFA EFENDİ (ö. 1257 / 1842)

1227/1812 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelen şairin asıl ismi Mustafa'dır. ¹⁴⁶
Hayatı hakkında bilinenlerin sınırlı olduğu şairin; öğrenim gördüğü, ¹⁴⁷ bir ara -Sultan
Abdülmeçîd devri sonlarında-İstanbul'da bulunduğ¹⁴⁸ ve bir "dîvân" tertip ettiğⁱ
rivayet edilmektedir.

30 yıl gibi kısa bir ömür sürmüş olmasına rağmen bir "dîvân" te'sîs etmiş ve
ismini tezkirelere geçirebilmiş ¹⁴⁹ olan şairin söz konusu "dîvân"ının bir nüshasının
Abdülsettâr Hayâtî AVŞAR adlı zatta olduğunu söyleyen Şevket BEYSANOĞLU
aşağıdaki örneğⁱ bu nüshadan almıştır:

GAZEL

Şevkiyle dil şerha oldu, kaldı vuslat bir yana
O kim dūr olmuyor benden, bu firkat bir yana

Her ne denlû eyledim 'arz-i niyâz dil-dârıma
Olmadı hem-dem benimle verdi sohbet bir yana

'Âdet-i dirînedir hicrân-i gam bilmezmiş
Kaldı Yûsuf bir yana, Ya'kûb'da hayret bir yana

Tâ ezel taksîm edince ânı kassâm-ı kader
Verdi 'izzet bir yana, âlâm ü mihnet bir yana

¹⁴⁵ Age, c.1, s.290

¹⁴⁶ Age, c.1, s.292-293; Sicill-i 'Osmânî, c.4, s.1098

¹⁴⁷ DFSA, c.1, s.292

¹⁴⁸ Sicill-i 'Osmânî, c.4, s.1098

¹⁴⁹ Şairimizin adı Fâtın Tezkiresi'nde geçmektedir. (Bkz: DFSA, c.1, s.293)

Kabre düşme bûd u nâ-bûd cihânda ey MUHİB
Düşse vuslat bir yana, hasretle hicrân bir yana¹⁵⁰

27) NAZMÎ (ö. 1260 / 1844)

19.yy.'ın ilk yarısında yaşamış Diyarbakırlı şairlerden olan Nazmî'nin asıl ismi Salih'tir. Memleketi Diyarbakır'da tahsîlini tamamlayan şair, ileri tahsîl ve görgü amacıyla seyahatlerde bulunmuştur. Seyahatleri sonrası memleketine dönen şair, 1260 / 1844 yılının sonlarına doğru vefat etmiştir.¹⁵¹

Bilgi ve görgüsünü arttırmaya çalışmasının yanında, şiir tanzîmiyle de uğraşmış olan şair, birçok gazel tanzîm etmiştir. "Mecmû'alarda bir hayli gazeline rastlanması"¹⁵² bunun bir delilidir.

Şiirlerinden Örnekler:¹⁵³

GAZEL

Eyleme cevri ü cefâ cânâ bu gönlüm hastedir
Olsa da vaslında handân nâlesi âhestedir

Eylese 'üşşâk nevâ-i "bûselik" senden niyâz
Gösterir ince miyân zâhir "hüseynî" bestedir

Açılıp gonçe dehânun kılmasun şetm-i ğalîz
'Âşık-ı gam-hârın âyâ zâr ile dem-bestedir

Hüsn-i mümtâz-i melâhet dil-firîb üftâdesi
Olmasun n'etsün cihân-ârâ-i bir nev-restedir

Böyle gül-zâr-i letâfet görmemiş çeşm-i cihân
Ruhlari gül, kâküli sünbül benefşe destedir

Sen gibi cânâneye cân vermeğe minnet mi var
Râh-i 'aşka cân atar NAZMÎ "şikeste" bestedir

¹⁵⁰ DFSA, c.1, s.293

¹⁵¹ EŞÂ, s. 57;DFSA, c.1, s.296

¹⁵² DFSA, c.1, s.296

¹⁵³ Age, c.1, s.296-297

GAZEL

Olmuşam müştâk-i cemâl, sevmişem bir dilberi

Cân ü dil hayrân olup mecnûn oldum serseri

Şem‘ine pervâneym şeb tâ seher yanmak kârım

Dûd-i âhım kâkülünde bûy-i misk-i ‘anberi

Dil firâk ile esîrin, kûşe-i hicrânda

Zerrece rahm eylemez gözden atar bu kemteri

Nahl-i güldür kâmetün, sünbül müdür ebrûların

Gül-ruhun la‘l-i lebin tahcîl edüptür sükkeri

Tâli‘imden ol cefâ-cû dîdeden pinhân olur

Bezm-i ağıyâre hem-ân âmâdedir ol mâh-perî

Ta‘b ü tâkat kalmadı, cevrin dile kâr eyledi

Dağlara düşmek göründü NAZMÎ’ye şimden-geri

28) RÂSİM (ö. 1260 / 1844)

1195 / 1780 yılında saraç (derici) esnafından birisinin oğlu olarak Diyarbakır’da dünyaya gelen şairin asıl ismi Muhammed Kâsım’dır.¹⁵⁴ Sonraları babasının saraçlığından ötürü “Saraçzâde” lakabıyla anılacak olan şair, babasının tüm ısrarlarına rağmen saraçlık mesleğine yönelmedi. Kendisindeki şiir yazma ve okuma hevesi yüzünden medreseye yönelen şair, 1225-1810 yılında müftü Abdulhamîd Hamîdî’den icâzet aldı. Kırk yaşından sonra bâtinî ilimlere merak saran şair, bu amaçla Irak’tan Şam’a giderken Urfa’ya uğrayan Mevlânâ Halid Ziyâüddîn’e intisap ederek (bağlanarak) Şam’a gitti. 6 yıl Şam’da, sözkonusu şeyhin yanında hizmette bulunduktan sonra memleketi Diyarbakır’a dönen şair, intisap etmiş olduğu Hâliidiye Tarîkati’ni yaymaya çalıştı. Şehirdeki valinin ısrarıyla jurnal kâtipliğini üzerine alarak geçimini sağlamaya çalışan şair, 1254/1838’de bu vazifede iken ‘İlmiyye sınıfına mensub

¹⁵⁴ Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’ilî, Metin ve Muhteva, s.164

olanlara verilen “**Hâric**” payesini aldı. 1256/1840 yılında Diyarbakır Eyâleti Meclis ‘Azâlîğına seçilen 1260/1844 yılında vefat etti.¹⁵⁵

Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere 3 dilde manzûm ve mensûr eser yazabilcek güçte olan şairin “**Dîvân-ı Râsim**” adında Türkçe müretteb bir dîvânı mevcuttur. **Dîvân**’a Rumeli Kazaskeri Nâkibü’l-‘eşrâf Es‘ad Efendi tarafından aşağıdaki takrîz kıt‘ası yazılmıştır:

KIT‘A

N’ola hem-nâm-i Nebî, Âmidî-i üstâdın
Kilk-i feyz-i sühanı dillere olsa Kâsım

Hâme takrîzine sûret veremez kim oldu
ES‘ED’â rûh-i musavver gibi tab‘-i RÂSİM¹⁵⁶

Şiirlerinden Örnekler :

Aşağıdaki rindâne, sufîyâne tercî‘-i bend kendisine aittir:

TERCÎ‘-İ BEND

I. BEND

Ülfet-i ‘aşk ile nâzik idi ol rûtbe benim
Gûyâ bâr-i girân idi âna pîrehenim
İşte oldum mütecerred, dahi yokdur hezenim
Gayri esvâba komuşdur beni böyle edenim

*Penbe-i dâğ-i cünûn içre nihândır bedenim
Diri oldukça libâsım budur, ölsem kefenim*

II. BEND

‘Âlemi tutsa eğer ebr gibi havf u hatar
Belki bârân gibi yağsa heme-ân şûr ile şer
Şöyle kim ehl-i cihân eyleseler cümle hazer
Bana te’sîr îdemez sehm-i keder zerre kader

*Penbe-i dâğ-i cünûn içre nihândır bedenim
Diri oldukça libâsım budur, ölsem kefenim*

¹⁵⁵ EŞÂ, s. 25;Hediyetü’l-‘ârifîn, c.2, s.371; DFSA, c.1, s.294

¹⁵⁶ DFSA, c.1, s.294

III. BEND

Benim ol rind-i harâbâtî-i bî-sûd ü ziyân
Ne fereh kesb îderim, olsam eğer şâh-i cihân
Ne keder eylerim, olsam dahi bî-nâm ü nişân
Tav‘an oldum ben o ziyy-i ‘ulemâdan ‘uryân

*Penbe-i dâğ-i cünûn içre nihândır bedenim
Diri oldukça libâsım budur, ölsem kefenim*

IV. BEND

Terk ü tecrîd ile oldum kâmûdan ben mümtâz
Dahi ebnâ-i zemâne ne îmiş nâz u niyâz
Kâni‘im az ile, ben n’olduğunu bilmem az
Atlasın başına çalsın felek-i sifle-nevâz

*Penbe-i dâğ-i cünûn içre nihândır bedenim
Diri oldukça libâsım budur, ölsem kefenim*

V. BEND

Şeref ü fazl ü hüner, saltanat ü câh ü celâl
Hep îder sâhibinin kalbine îrâs-i kelâl
Ola hep tâlib ü râgıblarına mâl ü menâl
Gam değil bende bulunmaz ise esvâb ile mâl

*Penbe-i dâğ-i cünûn içre nihândır bedenim
Diri oldukça libâsım budur, ölsem kefenim*

VI. BEND

Ben ki mesken kılayım kendime beytü’l-hazeni
Tard ü teb‘îd îdeyim nefsim olan Ehrimen’i
Beni pes kande bulur şûriş-i dîn Berhimen’i
Bulamazsın, arama sen dahî ey ‘akl beni

*Penbe-i dâğ-i cünûn içre nihândır bedenim
Diri oldukça libâsım budur, ölsem kefenim*¹⁵⁷

29) SA'ÎD (ö. 1260 / 1844)

19. yy. Diyarbakır'ının âlimliği şairliğine ağır basan şahsiyetlerindedir. "Pîrânlı Ömer Efendi'nin torunlarından olup babasının ismi Mehmed, dedesinin ismi Hâcî Ali'dir."¹⁵⁸ Memleketi Diyarbakır'da tahsil görerek icâzet alanlardan olan şair, 1260/1844 yılında vefat etmiştir.

İlim tahsîlinin yanı sıra şiirle de iştiğâl etmiş olan şair, eserlerinden pek haberdar olunamayan şairlerimizden biridir. Şairin, elimizde zamanın Diyarbakır Müftüsü Abdulhamîd Hamîdî'ye (ö.1238/1822), Hicâz'a gittiği sıralarda yazdığı bir manzûmesinden kalan iki beyti bulunmaktadır.

Müftî Abdülhamîd Efendi'ye

Ey semâhatlü efendim, hazret-i sa'd-ahterim
Vey hamîdü'l-hulk u tevfik-i Hüdâ'ya mazharım

Pâye-i pîş-tahta-i zât-i hamîdü'l-hulkune
Eyler inhâ-i hülûs-i tâm kilk-i kemterim¹⁵⁹

30) SÎRET (ö. 1260 / 1844)

'Ahdî Tezkiresi'nde ve Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in Tezkiretü'ş-Şu'arâsı'nda ismi geçen Diyarbakırlı bu şairimizin asıl adı Seyyid Mehmed'tir.¹⁶⁰

Ali Emîrî'nin EŞÂ'da verdiği bilgilere göre şairimiz memleketi Diyarbakır'da tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a gitmiş, Fetva Emîni Abulhalîm Efendi'nin oğlu mevâlî-i kirâmdan yani mevleviyet pâyesine ulaşmış âlimlerden olan Fethi Mehmed Efendi'ye damad olmuş, bu vesile ile Bâb-ı Meşîhât Penâhî'nin (Şeyhülislâmlık Kurumu'nun)¹⁶¹önemli kâtiplerinden biri olmuştur. Kayınpederinin 1249/1833 yılındaki Filibe Mollalığı esnasında Filibe'ye gidip orada birkaç ay kalan Sîret daha sonra

¹⁵⁷ Age, c.1, s.294-295

¹⁵⁸ Age, c.1, s.298; Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ'ilî Metin ve Muhteva, s.366;EŞÂ, s. 29

¹⁵⁹ DFSA, c.1, s.298; EŞÂ, s. 29

¹⁶⁰ TGDEİS, s.450; Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ'ilî metin ve Muhteva, s.409; M. Nuri ÇINARCI, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in Tezkiretü'ş-Şu'arâsı, s.72

¹⁶¹ **Meşîhat:** Eskiden İstanbul'da din işlerini yöneten, Osmanlı Devletinin Diyanet İşleri Dairesi. Bkz: Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat, s.631

İstanbul'a dönerek eski görevine devam etmiş ve nihayet 1260/1844 yılı sonlarında vefat etmiştir.¹⁶²

Sîret'in fâzıl, şiir ve inşâda (nesirde, düz yazıda) kendinden önceki şair ve edîblerin bıraktığı edebî mîrâsa vâkîf olduğunu söyleyen Ali Emîrî, Sîret'ten örnek olarak vereceği iki beytin yerini boş bırakmıştır.¹⁶³

31) VECDÎ (ö. 1260 / 1844)

19.yy.'ın ilk yarısında yetişmiş olan şairin asıl adı "İsmail"dir.¹⁶⁴ Tahsilini tamamladıktan sonra geçimini temine koyulmuş olan şair, Diyarbakır Ulu Cami civarında bir mücellithâne açmıştır. Bir müddet sonra söz konusu mücellithânesinde ciltçilikle uğraştıktan sonra bilgi ve görgüsünü arttırmak amacıyla seyahate çıkan şair, en son Şam'da bulunduğu bir sırada 1260/1844 yılı sonlarında vefat etmiştir.¹⁶⁵

Şiirlerinden Örnekler :¹⁶⁶

GAZEL

Şemistân-i gamem bezmimde şem'-i enverim yokdur

Fenâ dünyâda ya'nî bir müsellemlerim yokdur

Serinde herkesin bir gonçe-i seyrâbı var şimdî

Benim bâğ-i cihân içinde bir berk-i terim yokdur

Ne pür-zahm-i nigâh ü ne esîr-i zülf-i müşkînîm

Ânunçün saff-i serbâzân-i 'aşk içre yerim yokdur

Zer-i hâlis 'ayâr etdi dil-i iksîr-i 'aşk ammâ

Ele alur ânı bir dilber-i sîmîn-berim yokdur

Sitânbul'a o denlü ârzû var dilde ey VECDÎ

Uçardım bulsam ammâ neyleyim bâl ü perim yokdur

¹⁶² DFSA, c.1, s.291-292

¹⁶³ DFSA, c.1, s.291-292; EŞÂ, s. 30

¹⁶⁴ DFSA, c.1, s.298

¹⁶⁵ DFSA, c.1, s.298; EŞÂ, s. 60

¹⁶⁶ DFSA, c.1, s.298-299; EŞÂ, s. 60

GAZEL

Bir kamer-tal‘at perî, bir mâh-i tâbândır gelen

Şîve-i refât ile ol hûb-i ‘adnân’dır gelen

‘İşret-i bezm-i cefâda meclis-i rindân mıdır

Sırma-perçem, lâle-ruh, fettân-i devrândır gelen

Kâmet-i serve giyinmiş lâciverdî câmeler

Bilmezem hûr mudur ol, yoksa ğilmândır gelen

Şimdi dehrin hûbları bir bir mücellâlanmasun

Karşıdan bin nâz ile zûlf-i perîşândır gelen

Ser çeküp sahrâlara, sancak yürütmüş ‘âleme

Bey midir ol yoksa VECDÎ mîr-mîrândır gelen

32) FÂİK (ö. 1262 / 1846)

1240/1825 yılında Diyarbakır’da doğan Mehmed Fâik Efendi daha önce bahsi geçen şairlerimizden Şeyh Mustafa Sâfi’nin oğludur.

İlim tahsîlinde bulunan şair henüz çok genç denebilecek bir yaşta - 22 yaşında - vefat etmiştir. Babasından bir yıl önce 1262/1846’da¹⁶⁷ Bolu’da vefat eden şair, kısa ömrüne rağmen birçok manzûme vücûda getirmiştir.

Aşağıdaki gazel kendisine aittir:

GAZEL

Her seherde âh eden ol bülbül-i gülzâre bak

‘Âşık ol yârın visâl-i hüsnüne didâre bak

Ey gönül ‘aşkıdır senin hâlin perişân eyleyen

Sîne-i sad-pârene var mı su’âl et çâre, bak

Mübtelâ kılmak için mecnûnu ‘aşka dâima

Dilber-i nâzik-tenin gösterdiği refâtâre bak

¹⁶⁷ DFSA, c.1, s.305; EŞÂ’da ölüm tarihi H.1261 / M.1845 olarak kayıtlıdır. Bkz : EŞÂ, s. 43

Yokdur ihlâse sebep derd-i derûnundan sana
Bir garîb üftâdesin netmiş yazık meh-pâre bak

Gülşen-i hüsnünde yarım ‘andelîb olmak güzel
FÂİK’â lâkin gider elden dil-i pür yâre bak ¹⁶⁸

33) HOCA MES‘ÛD LÛTFÎ (ö. 1263 / 1847)

Kendisine ait;

**“Gınâ-yi kalbe mâlik olmadukça er ganî olmaz
Hakîkatte gedâdur mâlik olsa ma‘den-i sîme”**

beytinden Diyarbakır’ın Ergani ilçesinde doğduğunu anladığımız şairimizin esas ismi Mes‘ûd’dur. Çevresinde Hoca Mes‘ûd Lütfî Efendi olarak bilinen şairimizin babası Diyarbakır’da müftülük yapmış, üç dilde (Türkçe, Arapça ve Farsça) şiir söylemeye muktedir Hazrolu Ali adında bir zattır. Sonraları anne tarafından Ziya Gökalp’ın büyük dedesi olacak olan şair, öğrenimini tamamladıktan sonra ilim neşriyle meşgûl olmuş, 1252/1836 senesinde Kürdistân ıslâhâtıyla görevlendirilen Reşîd Paşa’nın ‘Arabî Kitâbeti’nde görev almıştır.¹⁶⁹ Daha sonra Diyarbakır Müftülüğü¹⁷⁰ ve Diyarbakır Nufûs Memurluğu görevlerinde de bulunan şair, 1263/1847 tarihinde vefat etmiştir.¹⁷¹

“**Tuhfe-i Lütfî**” ve “**Dîvânçe**” adlarında iki eser vücûda getiren şairin “Tuhfe-i Lütfî” adındaki eserinin yazma nüshası İstanbul’da Ali Emîrî Kütüphanesi’nde Manzûm Âsâr (Eserler), 1262 numarada kayıtlıdır. Manzûm bir Farsça-Türkçe sözlük olan ve 41 yapraktan oluşan kitabın her bir sayfasında 17 beyit bulunmaktadır. Gerçekten de övülmeye layık olan eser, şair tarafından da kitabın dördüncü yaprağında şöyle övülmektedir:

“ Bir tuhfe-i turfa-i dil-ârâ
Bir misli olunmamışdur inşâ’

Her kıt‘ası kıt‘a-i cevâhir
Her nüktesi nükte-i zevâhir

¹⁶⁸İbnülemin, STŞ, c.2, s.356; DFSA, c.1, s.305-306

¹⁶⁹ EŞÂ, s. 50; DFSA, c.1, s.299

¹⁷⁰ Sicill-i ‘Osmânî, c.3, s.902

¹⁷¹ Age, c.3, s.902; TGDEİS, s.268

Mi‘yâr-i me‘ânî-i Fûrs’e mecma‘
Çok bahr-i garâibe bu menba‘

Her bahsi dakâik’ül- hakâik
‘Eknûm-i ‘Acem’ denilse lâyık

Manzûme-i sâmiyye-i celîle
Keşf-i lugâte ‘aceb vesîle

Genc-i hünere güzîde miftâh
Bezm-i edebe münîr-i misbâh

Bî-câ cedel etme şi‘r-i ağyâr
Bu nazma kıyâs olur mu zinhâr

Hep anları anlar ehl-i ‘irfân
Kim görse kalurdi cümle hayrân

Lutf-ı Hak ile olup hitâmı
Hem ‘Tuhfe-i Lütfi’ oldu nâmı ”¹⁷²

Yazma haldeki “**Dîvânçe**”si ise eserin kendisine teslim edildiği Mehmed Nihat Gökalp’in¹⁷³ ani ölümü üzerine ortadan kaybolmuş henüz bulunamamıştır.

Aşağıdaki gazel kendisine aittir:

GAZEL

N’olduğun bilmez hakikat, içmeyenler bâdeyi
Dahl-i nâber-câ îderler mest-i hâtır-sâdeyi

Câm-i lebrîzi pey-â-pey sun bize tâ haşre dek
Gel bu şeb terk etme sâkî meclis-i âmâdeyi

Dost vâkıftır benim benden füzûn ahvâlîme
Var mıdır ‘arz etmeye hâcet dil-i üftâdeyi

¹⁷² DFSA, c.1, s.301

¹⁷³ Ziya GÖKALP’in biraderidir. (Bkz: DFSA, c.1, s.356)

Kıl tecellây-i cemâlin Mâlikü'l-mülke mahal
Hâkim-i mülk-i dil îtme gördüğün üftâdeyi

Nâ-sezâdır eylemek LÜTFÎ 'ibâdet-gâh-i Hak
Ehl-i 'aşk içre mey-âlûd olmayan seccâdeyi ¹⁷⁴

34) MAHDÛM FAKÎRULLÂH (ö. 1263 / 1847)

1174/1761 yılında Diyarbakır'da doğmuş bulunan şairimiz 1263/1747 yılında ölmüş olup “*Dîvânü'l-Kasâid Fi't-Tasavvuf*” adlı eseriyle tanınmıştır.¹⁷⁵ Şairimizin manzûmelerinden hiç biri elde edilememiştir.

35) SÂFÎ (ö. 1263 / 1846-47)

Tahminen 1190/1784 yılında Diyarbakır'da zamanın Diyarbakır Müftüsü Hacı Mehmed Salih Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelen şairin asıl ismi Mustafa'dır.¹⁷⁶ Diyarbakırlı şairlerden Remzî'nin (ö.1227/1812) kayınbiraderi; Tâlib'in de (ö.1274/1858) dayısı olan şair, ilim ve şiirle uğraşılan bir ortamda büyümüştür. İlk eğitimini babasından alan şair, Şerhü'l-'Akâid'e kadar babasının yanında okumuştur. Daha sonra İstanbul'a giderek tahsiline devam eden şair, Akşehirli Ömer Efendi'nin derslerine devam ederek icâzet almıştır.¹⁷⁷ Halvetiye şeyhi Çerkeşli Şeyh Mustafa adında bir zatın daveti üzerine günümüzde Çankırı'nın ilçesi olan Çerkeş'e giden şair, oradaki şeyhe intisap ederek üç senede tekmîl-i sülûk etmiş yani tasavvufî eğitimini tamamlayıp şeyh olmuştur.¹⁷⁸

Tasavvufî eğitimini tamamlayıp şeyhlik pâyesini almasının ardından memleketi Diyarbakır'a dönen şair, Diyarbakır'da olduğu esnada şeyhinin vefat etmesi üzerine şeyhinin halîfesi Geredeli Halîl tarafından kendisine hilâfet verilmiştir. Bir ara Hac vazifesini yerine getirmek üzere Hicâz'a giden bu mutasavvıf şair Hac dönüşü Bolu'ya yerleşmiştir. Bolu'da Semerkand Medresesi'nde ders vermeye başlayan şair,

¹⁷⁴ DFSA, c.1, s.300

¹⁷⁵ Mu'cemü'l-mü'ellifin, c.10, s.309; DFSA, c.1, s.189

¹⁷⁶ DFSA, c.1, s.302; Sicill-i 'Osmânî, c.3, s.232

¹⁷⁷ TGDEİS, s.411

¹⁷⁸ Sicill-i 'Osmânî, c.5, s.1432

medresenin bitişindeki camide¹⁷⁹ o anda müntesibi bulunduğu Şeyh Şa‘bân-ı Velî’nin kurduğu Şa‘bâniye tarikatini yaymaya ve bu tarîkatin ayinini icrâya koyulmuştur.

Bolu’da 30 sene kadar ilim ve tarîkatini yayan şair 10 Muharrem 1263/1846-47’de¹⁸⁰ 60-61 yaşlarındayken vefat etmiş ve naaşı Aktaş Dergâhı hazîresine gömülmüştür.¹⁸¹

Tasavvufî yönü ağır basan bu şairimizle ilgili olarak İbnü’l-emîn Mahmûd Kemal İNAL şunları nakletmektedir:

“Sultan II. Mahmûd, diğer vilayetlerdeki şeyhlerle beraber Mustafa Sâfi Efendi’yi de sûr-i hümâyûna (padişah ya da şehzadelerin evlenme ya da sünnet düğünü) çağırmiştı. Mustafa Sâfi huzura girdiğinde diğer şeyhler gibi merasime riayet etmeyerek “selâmün ‘aleyküm” deyip bir kenara oturmuştu. Bu hareketi padişahın hoşuna gittiğinden padişah tarafından kendisine 100.000 kuruşluk bahşiş verilmiş, Mustafa Sâfi de bu parayı İstanbul’daki muhtaçlara dağıtmıştır.¹⁸²

Tasavvufilik yönü ağır bastığından şiirleri de haliyle sûfiyâne olacak şairin mahlas olarak kendisine seçtiği Sâfi / Safiyullah lakabı da meşrebiyle uygunluk arz etmektedir.

Fâtin Tezkiresi’nde, TMÂ’da biyografisine rastladığımız şairin matbû‘ eserleri yoktur. Bazı tezkire ve mecmualarda şiirlerine rastlanmaktadır.

Aşağıdaki gazel kendisine aittir:¹⁸³

GAZEL

Mahrem-i esrâr-i ‘aşkız ‘izz ü câhı neyleriz

Mâlik-i gencûr-i vaslız, mülk-i şâhı neyleriz

Kılmışız ifnâ vücûd-i mâsivâyı ser-be-ser

Nâzır-i dîdâr-i dostuz mihr ü mâhı neyleriz

¹⁷⁹ Bazı kaynaklarda bu tarîkatin mensuplarının Aktaş Dergâhı adında bir dergâhlarının bulunduğu yazılıdır.(Bkz: TGDEİS, s.411, Fâtin Tezkiresi, s.63)

¹⁸⁰ Ölüm tarihini bazı kaynaklarda Aralık 1846 (Bkz: Sicill-i ‘Osmânî, c.5, s.1432), bazı kaynaklarda da 1847 gösterilmesinin sebebi bizce şairin ölüm tarihinin bir önceki yılın son günlerinden birinde mi ya da yeni yılın ilk günlerinden birinde mi gibi birbirine yakın iki tarihin tam tespit edilememesinden kaynaklanmaktadır.

¹⁸¹ EŞÂ, s. 36;DFSA, c.1, s.302

¹⁸² İbnülemin, STŞ, c.9, s.1590

¹⁸³ Fâtin Tezkiresi, İst. 1271, s.63; EŞÂ, s. 36;DFSA, c.1, s.304-305

Biz bekâ tahtında yâr-i bâkî ile hem-demiz
Bu fenâ bezminde fânî taht-gâhı neyleriz

Biz garîk-i bahr-i tevhîdiz ezelden tâ ebed
Kûşe-gîr-i vahdetiz başka penâhı neyleriz

Şimdilik ârâm-gâh oldu bize mülk-i ‘adem
‘Âlem-i kevn ü mekânda bârigâhı neyleriz

Hem-nişîn-i sâkî-i bezm-i Elest’iz ey SÂFÎ
Zâhid-i efsürde dil-veş hânîkâhı neyleriz

36) SAFVET (ö. 1263 / 1846-47)

Esas adı Mustafa olan şairin doğum tarihi bilinmemektedir. Tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra Anadolu’da bazı vezîrlere ve voyvodalara dîvân kâtipliği yapmış olan şair, 1244/1828-29 yılında İstanbul’a gitmiştir. İstanbul’daki gümrük sandık emînliği görevi sonrası Rumeli’de tütün gümrüğü sandık emînliği ve ebniye-i hâssa (özel binalar) müdür mu‘âvinliği görevlerinde bulunan şair, 1846 tarihinde vefat etmiş olup herhangi bir dîvân tertîb etmemiştir.¹⁸⁴

Şaire ait aşağıdaki gazeli Şevket Beysanoğlu bir mecmû‘adan derlemiştir.¹⁸⁵

GAZEL

Yazanlar vasf-i hâlim ser-te-ser efsâne yazmışlar
Rakîb-i vasla mahrem ‘âşık-ı bî-gâne yazmışlar

Seni ey serv-i nâzım kâmet-i dil-keş hirâmınla
Melâhat gülşeninde misli yok bir dâne yazmışlar

Sana ‘âyin ü resm-i dil-nişîni meşk için cânâ
Dekâyık dâni-râzın mekteb-i ‘irfâna yazmışlar

Yazarken kilik-i kudret zülf-i ber-pîçîn gadîrinde
Dil-i nâlânı sayde dâm-i hâl-in dâne yazmışlar

¹⁸⁴ EŞÂ, s. 35;TGDEİS, s.412, Sicill-i ‘Osmânî, c.5, s.1433

¹⁸⁵ EŞÂ, s. 35;DFSA, c.1, s.302

Demiş yok hâtırımında nâm-ı SAFVET ‘âşıkım bilmem
Ânı sen şâhâ ‘âşık yazmamışlar yâ ne yazmışlar

37) MÜDERRİS HÂCI RÂĞIB (ö. 1264 / 1847)

Diyarbakır’ın yetiştirdiği âlim şairlerden olan Hacı Muhammed Râğıb Efendi, Küçükahmedzâde Ebûbekir-i Âmidî adında bir zatın torunu olan Mehmed Mes’ûd adındaki zamanın Diyârbekir müftüsünün oğlu olarak Rebî‘ül-evvel 1200/Ocak 1786’da Diyarbakır’da doğdu.¹⁸⁶ İlimle uğraşan bir aileden gelen şair, dedesi, babası ve amcasının yanında İslâmî ilimler alanındaki tahsilini tamamladıktan sonra¹⁸⁷ âlimlerinden faydalanmak üzere 1231/1816 yılında İstanbul’a gitmiştir. İstanbul’da Şeyhülislâm Yâsinci-zâde Abdulvehhâb, Celâlî Emîn ve Ankaralı Abdullah Efendi gibi âlimlerden çeşitli ilimler üzerine icâzetler aldı. **“Süleymaniye Rü’ûsu”** gibi yüksek ilmî pâyeyi kazanma başarısını gösteren şair, memleketi Diyarbakır’a döndü. Şair, kendi yaptırdığı ve adını verdiği Râğıbiyye Medresesi’nde¹⁸⁸ 1826-33 yılları arasında 7-8 yıl boyunca tadrîsatla uğraştı.

1234/1818-19 yılında, Millî aşiretinden Deli Behrâm Paşa ile şehrin ileri gelenleri ve Şeyh-zâdeler ailesi arasında çıkan muhârebe sonucu ailesinin Anapa Kalesi’ne sürgün edilmesi üzerine 2 yıl kadar memleketinden uzak kalmak zorunda kalan şair, İstanbul’daki teşebbüsleri sonucu ailesini affettirerek memleketine geri döndü. Sürgün sonrası döndüğü memleketinde tadrîs ve te’lîfle (yazarlık) meşğûl olmaya devam eden şair, Hüsrev Paşa Medresesi’nde müderrislik yapmaya başladı. Sonraları sabahları evindeki husûsî dershanesinde **“Muhtasar Ma‘ânî”** ve **“Tarîk-i Muhammediyye”** okutmaya başlayan şair, öğleden sonraları da Ulu Cami’de **“Bûhârî-i Şerîf”** okuttu.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Osm. Müellifleri, c.1, s.428-429; TŞÂ, c.2, s.364-374; DFSA, c.1, s.306

¹⁸⁷ Şairin büyük dedesi Mehmed Sibgatullah Efendi ve amcası Halîl Efendi zamanının Diyârbekir’inin değerli âlimlerindendirler. Mehmed Sibgatullah Efendi’nin **“Lübb’ül Beyân”** adında – muhtemelen tefsirle ya da edebiyatla ilgili – bir eseri vardır. Şairin babası Mehmed Mes’ûd Efendi de Diyârbekir’de müftülük yapmıştır. (Bkz: Osm Müellifleri, c.1, s.428-429; DFSA, c.1, s.306)

¹⁸⁸ Defterdâr Camisi’ne kuzeyden bitişik olduğu, bir eyvanı, sekiz odası, büyük bir dersliği ve ikinci katında da bir kütüphanesi olduğu söylenen bu medreseden günümüze bir iz kalmamıştır.(Bkz: www. Diyarbakirtv.tr.gg/Diyârbekir-Medreseler.htm, Erişim Tarihi : 11.04.2012)

¹⁸⁹ DFSA, s.306; 2000’e 5 Kala Diyarbakır, s.214-215

Hayırsever bir kişiliğe sahip olan şair, kendi adıyla anılan bir medrese ve bir kütüphanenin oluşumunu gerçekleştirmiş, Defterdâr Camisi adındaki camiyle Dilâverpaşa Köprüsü adındaki köprünün tamiratının masrafını da kendisi üstlenmiştir.

Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç dilde şiir yazabilen bu müderris şair, 1 Safer 1264/8 Ocak 1848'de 61 yaşındayken vefat ettiğinde kendi yaptırdığı ve ders verdiği söz konusu Râgıbiyye Medresesi hazîresine gömülmüştür.¹⁹⁰

Eserleri :

Oldukça üretken olan şairin çoğunluğu dinsel konularda olmak üzere 30'u aşkın eseri vardır.¹⁹¹ Bunlardan şiir ve edebiyatla ilgili olanları şunlardır:¹⁹²

1. **Kasîde-i Şeceriyye:** Babasının sürgünden kurtulması dileğiyle şairin H. 1235'te yazdığı Arapça bir eserdir.
2. **Kasîdetü'r-Ramâzaniyye:** Dönemin Kudüs müftüsüne yazılmış Arapça bir eserdir.
3. **Kasîde-i Bedî'a:** Arapça yazılmış bir na'attir.
4. **Münâcât:** H. 1250'de hastalandığı esnada yazdığı Türkçe bir eserdir.
5. **Arapça 4 Kasîde:** Bu kasîdeler Şeyhülislâm Yâsinci-zâde Abdulvehhâb, Bağdâd Kâdısı Kudsî-zâde Takiyyüddîn Halebî, Âmidî Ahmed Râşid Kalevî ve Çerkes Sa'dullâh Paşa adlarına yazılmışlardır.
6. **Türkçe 2 Kasîde:** Bu kasîdeler de Bağdâd Kâdısı Kudsî-zâde Takiyyüddîn Halebî ve Mûsullu âlim Kâsım Hamdî adlarına yazılmıştır.

Şiirlerinden Örnekler:

TÂRÎH

(15 Odalı Olarak Yapılan Çaruğı Köyündeki Köşkünün Bitimine)

Bu sâhilgâh-i Dicle tarz-i ra'nâ bî-bedel inşâd
Hüdâ-i Lem-yazel kılsun anı her dem sürûr-âbâd

Bi-hakk-ı Ka'be-i 'Ulyâ açıldıkça bu revzenler
Küşâd olsun dil-i ahhâb, kapansın dîde-i hüssâd

Bu kasrın rûz u şeb bâd-i fereh-efzâsı esdikçe
Dil-i ahhâb şâd olsun, dil-i bedhâhlar berbâd

¹⁹⁰ Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ'ilî metin ve Muhteva, s.184

¹⁹¹ www.diyarbakir.com/kulturvesanat/UNLULER (Erişim Tarihi : 27.12.2012)

¹⁹² DFSA, c.1, s.308

Ne lâzım vasfını hemân bir sâde târîh bes
Safâ-efzâ güzel bir kasr-i nev-peydâ mübârek-bâd (Sene: 1259)

Medîne’de Hazreti Peygamber’in Türbesinden Ayrılırken

Elvedâ‘ ey merdüm-i ebsâr-i giryân elvedâ‘
Elvedâ‘ ey cây-i ğufrân, beyt-i Rahmân elvedâ‘

Dûr düşdüm âsitân-i devletinden sûretâ
Lîk ma‘nâda mücâvirdir dil ü cân elvedâ‘

Âh sad âh kim deĝil elde zimân-i ihtiyâr
Böyle olmuş neyliyim takdîr-i Yezdân elvedâ‘

BEYİT

Gönül tayy et neşât-i ‘iyş-i hengâm-i ‘azîmetdir
Yürü zâd-i sefer âmâde et kim vakt-i rihletdir¹⁹³

38) ALİ RIZA (ö. 1271 / 1854-55)

Diyarbakır’dan yetişen ancak 22 yaşından sonraki 70 yılı aşkın hayatı babası Şeyh Ahmed Ağa ile birlikte göç ettiği Rumeli’deki Yenişehir-i Fenâr¹⁹⁴ kasabasında geçen ve bu yüzden neredeyse Diyarbakırlı olduğu unutulmuş ve Yenişehir-i Fenârî lakabıyla anılmaya başlanan bu şairimizi, kendisinin yazdığı **Müretteb Dîvân-i Rızâ** ve **Nazîreler Dîvânı** adlarında iki yazma dîvânından tanımaktayız. Müretteb Dîvân’ındaki **“Târîh-i Tevellüd-i Fakîr Güfem”** başlıklı

“Ezelden tesmiye olmuş benâm- pâk Alî
Semiyy-i ‘abd-i Rızâ-cû Alî Veliyyullâh
Rızâ’y-i âl-i Alî’dir dilimde mâye-i ‘aşk
Denildi sâl-i tevellüd “‘alâ Rızâ’ullah” **Sene 1178 (1764)**

¹⁹³ Age, c.1, s.309-310

¹⁹⁴ Yunanistan’da Teselya’ya bağlı Larissa şehri. (Bkz. EŞÂ, s. 23; DFSA, c.1. s.310; 2000’e 5 Kala, s.214)

kıt'asından; 1178/1764 yılında doğduğunu, isminin Ali, Rıza'nın ise mahlası olduğunu öğrendiğimiz şairimiz, Diyarbakır'da iyi bir medrese tahsili görerek icâzet almış ve müderrislik yapabilecek salâhiyeti kazanmıştır.¹⁹⁵

Devlet adamlarıyla arası iyi olan babasının 1200/1786 yılında Diyarbakır'dan göçüp Rumeli'deki Yenişehir-i Fenâr kasabasına yerleşmesi üzerine kendisi de söz konusu kasabaya babasıyla birlikte giden şairimiz orada kardeşi Ömer gibi eşrâftan Turhanzâdeler ailesinden birisinin kızıyla evlenmiş, 1207 yılında Nebîle, 1209 yılında Ahmed Fâik, 1211 yılında Ümmühânî Tâibe, 1213 yılında M.Salih ve Abdullah Cemîl ve 1216 yılında da Mustafa Bahir adlarında 2'si kız 4'ü erkek toplam 6 çocuk babası olmuştur. Erkek çocukları kendisinden evvel ölen şairimizin iki kızının torunları vardır.¹⁹⁶ 1271/1854 yılında vefat eden şair, Teselyabeği şehrinde defdedilmiştir.¹⁹⁷

70 sene boyunca Yenişehir-i Fenâr adlı beldede ilim neşriyle uğraşıp yüzlerce talebe yetiştiren Hanefî mezhebine mensup bu şairimizin öğrencileri arasında müftü, şeyh ve şair sıfatında önemli kişilere rastlamak mümkündür. 1237 yılında vefat eden Yenişehir-i Fenar Müftüsü 'İzzet Efendi, 1277 yılında vefat eden mürşid Şeyh Nazîf-i Mevlevî ve şair Yenişehirli 'Avnî şairimizin öğrencilerinden bazılarıdır.

Tasavvufî yönü ağır basan ve evliyâdan olduğu söylenen şairimiz Rumeli'de şahit olduğu olaylara, dostları arasındaki doğum ve ölümlere 100'den fazla târîh manzûmesi düşürerek çok kolaylıkla târîh düşürebilecek özellikte biri olduğunu bize göstermiştir.

Diyarbakır'da iken tanıştığı ve ders aldığı hemşehrîsi olan şairlerden Âgâh-ı Semerkandî, Emnî (Ümnî), Fâmî, Abdullah Sırrî vb. şairlere nazîreler yazarak gazellerini tahmîs eden şairimiz bunun yanında eski Türk ve İranlı meşhur şairlerin pek çok nefis eserlerini de tahmîs etmiş, Farsça gazeller de yazmıştır. 9046 beyitten oluşan tahmîslerini "**Nazîreler Dîvânı**" adlı dîvânında toplayan şairimiz; 5788 beyti gazel olmak üzere kasîde, târîh, kıt'a, mu'ammâ, lugaz, vb. türlerden oluşan 11.231 beyitlik manzûmelerini de "**Müretteb Dîvân-i Rızâ**" adlı başka bir dîvânında toplamıştır.

¹⁹⁵ TŞÂ, c.1, s.396, Hediyyetü'l-'arîfin c.1, s.776; DFSA, c.1, s.310; 2000'e 5 Kala, s.214. Şairin doğum tarihi bazı kaynaklarda 1176 / 1762 olarak geçmektedir. Ayrıca ilimle uğraştığından olsa gerek şair bazı kaynaklarda Ali Rızâ **el-İlm** Efendi olarak geçmektedir. Bkz: Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ'ilî Metin ve Muhteva, s.236

¹⁹⁶ TŞÂ, c.1, s.396-397

¹⁹⁷ Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ'ilî Metin ve Muhteva, s.236

Şairimizin kendi el yazısıyla yazdığı, toplam 20.277 beyit eden bu iki dîvânının birer nüshası Alî Emîrî’de mevcuttur..¹⁹⁸

Şiirlerinden Örnekler :

GAZEL

Bildim cihâda derdime dermân benimledir
Nabz-âşinâ-yi hâzık Lokmân benimledir

Bileydim ki genc-i ‘aşk o kalb-i selîm imiş
Gencîne-i dâr-i safvet-i îmân benimledir

Bir âdemim mu‘allim-i esmâ-i Girdigâr
Me’mûr-i secde cümle sürûşân benimledir

Bir âdemim ki nüsha-i kübrâ-yi ‘âlemim
Sırr-i safâ-yi Cennet ü Rıdvân benimledir

Serşâr-i câm-i kevser sâkî gönül müdâm
Sermest-i ‘aşk-bâzî-i ‘irfân benimledir

Gamgîn gerekmez ey dil-i şeydâ bisıdk-ı pâk
Tut dâmen-i niyâzı firâvân benimledir

Vardır ümmîd-i ‘afv ü şefâ‘at RİZÂ bî-‘acz
Va‘d-i Ra’ûf-i rahmet-i Rahmân benimledir¹⁹⁹

GAZEL

Sana cânâ bu âyin-i cefâyı kimler öğretti
Zerâfetle bu tavr-i bî-vefâyı kimler öğretti

Kımât-i işve-pîçî tıfl iken sardı ise dâyen
Yâ ol merd-i mukarrib nev-edâyı kimler öğretti

Fünûn-i ma‘rifet îtdün ta‘allüm ey şeker-güftâr
Şeker-rîz-i tekellüm dil-rübâyı kimler öğretti

¹⁹⁸ TŞÂ, c.1, s.397, Hediye-tü’l-‘ârifîn, c.1, s.776; DFSA, c.1, s.310; 2000’e 5 Kala Diyarbakır, s.214

¹⁹⁹ TŞÂ, c.1, s.397

TERBÎ' (DÖRTLEME)

- Mu'allim Nâcî'nin Gazelini -

Olmadı bir kimse âh-ı şu'le-bârımdan habîr

Görmedim 'âlemde kimse ıstrâbımdan habîr

“Düşmedim bir yâre fikr-i şu'le-dârımdan habîr
Hâke düşmüş gevherim yok iğbirârımdan habîr”

Eyleyen genc-i derûnum mahzen-i esrâr-ı 'aşk

Eylemiş tab'-ı bülendim matla'ü'l-envâr-ı 'aşk

“Nûrdur gönlüm ânı âgûşa almış nâr-ı 'aşk
Olmiyan rûşen-dil, olmaz nûr u nârımdan habîr”

'Aşka dâir sözleri 'akla muvâfık söyledim

Keşf olunmaz 'âleme hayli dekâyik söyledim

“Bî-mehâbâ halka söylenmez hakâyik söyledim
Oldu 'âlem, insilâb-ı ihtiyârımdan habîr”

Zahmime lütfunla belki merhem eylersin deyû

Zehr-i kahrınla nice çektim sürâhi vû sebû

“Hâl-i tasvîr eyledim bin kerre ey âyîne-rû
Sen olmazsan kim osun inkisârımdan habîr”

İntizâr-ı vasl ile yansa 'aceb mi cân u ten,

İntizâr ihrâkta çünki eşedir nârdan

“Nûş-i dârû bekle bir bî-dertten mesmûm iken
Olmak istesen 'azâb-ı intizârımdan habîr”

TAHMÎS (BEŞLEME)

-Nedim'in gazelini-

Şerm eder gördükçe hurşîd-i cihân-ârâ seni

Sevmiyen dünyâda var mı ey gül-i ra'nâ seni

Bir mücessem cilve halk etmiş bu istiğnâ seni

“Mest-i nâzım kim büyüttü böyle bî-pervâ seni
Kim yetiştirdi bu gûna servden bâlâ seni”

*Zübdelemiş nûr-i ezhârî ‘umûmen gülşenin
Reşk-bahş olmuş serâser kaplamış pîrâmenin
Dil nasıl olmaz esîr-i ‘aşk-ı cân-sûzun senin*

“Bûydan hoş, renkten pâkizedir nâzik tenin
Beslemiş koynunda gûya kim gül-i ra‘nâ seni ”

*Sîret ü zâtında envâ‘-ı nezâket cilve-ger
Ey vücûdu zübde-i nûr-i safâ-bahş-ı seher
Cismine pîrâhen olmuşken senin nûr-i kamer*

“ Güllü dîbâ giydin ammâ korkarım âzâr eder
Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ senin ”

*Sorardım yâre dâmen-gîr-i vasl olsam Rizâ bir bir
Sana cânâ bu ‘âyin-i cefâyı kimler öğretti*

“Olursun bî-kadem ağıâr ile zûd âşinâ ammâ
Ya tarz-i reng-âver nâ-şinâyı kimler öğretti”²⁰⁰

39) OSMAN NURÎ PAŞA (ö. 1272 / 1856)

1218/1803 yılında Diyarbakır eşrâfindan Şeyh-zâdeler ailesine mensup İbrâhîm Hafîd Paşa'nın oğlu olarak dünyaya gelen şairin adı Osman, Nûrî ise mahlasıdır. Tahsilini tamamladıktan sonra Diyarbakır'da bazı görevlerde bulunan şair, 1830 yılında Bağdat'a giderek Vali Ali Rızâ Paşa'nın maiyetine girdi. Zekâsı ve bilgisinden dolayı vali tarafından 1246/1830-1831 yılında²⁰¹ “mîr-i mîrânlık” rütbesiyle taltîf edilen şair, uzun müddet Bağdat ve çevresinde bulundu. Valinin Şam Eyâleti'ne atanması üzerine memleketi Diyarbakır'a dönen şair, daha sonra İstanbul'a gitti. 1264 / 1848 yılında Urfa Mutasarrıflığı'na,²⁰² 1266/1850 yılında Kars Sancağı Kaymakamlığı'na ve daha sonra da Muş ve Mardin Mutasarrıflıklarına tayin olunan şair, en son görevi olan Mardin Mutasarrıflığından ayrılarak memleketi Diyarbakır'a yerleşti. 1272/1856 yılında²⁰³

²⁰⁰ DFSA, c.1, s.313-314

²⁰¹ Sicill-i ‘Osmânî, c.4, s.1309

²⁰² Sicill-i ‘Osmânî’de Urfa vilayeti yerine Rakka yazılıdır. Bkz: Sicill-i ‘Osmânî, c.4, s.1309. Sadece söz konusu eserde Rakka kelimesi geçmesinin, Arapça yazılışı Rakka'ya çok benzeyen Ruha (Urfa) kelimesinin yanlış okunmasından kaynaklanmış olabileceğini düşünüyoruz.(BŞ)

²⁰³ Ölüm tarihi EŞÂ, s. 59 ve Sicill-i ‘Osmânî, c.4, s.9’da 1270/1853-54 olarak kayıtlıdır.

memleketi Diyarbakır'da vefat eden şair, Fatih Paşa Camisi'nin bitişiindeki kabristanda babasının yanına defnedildi. Ölümüne şair hemşehrîsi Sa'îd Paşa aşağıdaki tarihi düşmüştür:

TÂRÎH

Zâ'irân dîde-i 'ibretle nigâh îtsün kim
Böyle bir zâtî felek hâke düşürdî hayfâ

Vasf-i 'irfân ile ol mertebe meşhûr îdi kim
Hüner ü fazlına tahsîn îder îdi dünyâ

Vefk-i dil-hâhî şehen-şâh-i cihân-bân üzre
Hidmetin vardığı yerlerde îderdi îfâ

Kafes-i tenden edüp tâir-i rûhi pervâz
Eyledi bâğ-i cinân içre makâm ü me'vâ

Yazdı merkût ile târîh SA'ÎD'â hâme
Gülşen-i 'Adn'e mürûr eyledi Osmân Pâşâ ²⁰⁴

Sene: H.1272 / M. 1856

Memleketinin iyi hâl sahiplerinden,²⁰⁵ bilgin ve cömertlerinden biri olan şairin 262 sayfadan oluşan müretteb bir **Dîvân**'ı vardır.²⁰⁶ Dîvân'ının bir nüshası İstanbul'da Millet Kütüphanesi'nde diğer bir nüshası da Şevket Beysanoğlu'nun husûsî kütüphanesindedir.

Vali Işkır Ali Paşa'ya gönderdiği bir manzûmeden ve tanzîm ettiği;

“Yollara düşüp semt-i dil-arayı unuttuk

Gurbet çekerek cam-ı musaffayı unuttuk”²⁰⁷

matla' beytinden bir ara gurbete sürgüne (Kütahya'ya) gönderildiğini öğrendiğimiz şairin sürgün sebebi belli değildir.

²⁰⁴ DFSA, c.1, s.321

²⁰⁵ Sicill-i 'Osmânî, c.4, s.1309

²⁰⁶ İbnülemin, STŞ, c.7, s.1237

²⁰⁷ Age, c.7, s.1238

Şiirinden Örnekler:

GAZEL

Sîneden bir gün olur gizli yaramız uç verir
Ey sirîşk-i dîde! lâ-büd mâcerâmız uç verir

İpliği bâzâre çıkdı korkarım hatt-i ruhün
Yüz karalığı îder bey ‘ü şîrâmız uç verir

Cevr-i nâz îtme yeter, sabr ü niyâza tâb yok
Nâle-i cângâh ile siyt ü sadâmız uç verir

Gerçi sandık biz bizi mahbûb ü meyden müctenib
Sunsa ol mehpâre mey, zerk u riyâmız uç verir

Şâne-zen oldukça NÛRÎ kâkül-i müşgin-bâr
Medd-i dûda âh ile dilde hevâmız uç verir ²⁰⁸

GAZEL

Mevc-i zincîr-i cünûna girdi bu hengâm su
Çaldı başın taşlara ‘aşk ile bî-ârâm su

Kâkülün sevdâsına düşmüş mü bilmem muttasıl
Gird-i girdâb ile eyler kendüsin sersâm su

Sû-be-sû Mecnûn mu eyler tefahhus bilmedim
Yoksa ister tîşe-i Ferhad’dan bir kâm su

Seyl-i tuğyân-i cünûn ile olup sahrâ-neverd
Yüz sürer her serv-kad pâyine bu eyyâm su

NÛRÎ’yâ tanzîr için şî‘r-i veliyyü’n-ni‘meti
Nekhet-i gülden zebâne ver bu şeb bir câm su ²⁰⁹

²⁰⁸ DFSA, c.1, s.322; İbnülemin, STŞ, c.7, s.1238-1239

²⁰⁹ DFSA, c.1, s.325

40) RÂŞİD (ö. 1272 / 1856)

1200/1785 yılında Abdullah El-Kal'avi²¹⁰ adında birinin oğlu olarak Diyarbakır'da dünyaya gelen şair, Ahmed (Seyyid Ahmed) adını aldı.²¹¹ Memleketinin tanınmış ilim adamlarından ders almakla tahsil hayatına başlayan şair, ileri tahsîl amacıyla Irak, Musul ve Bağdat'a gitti.²¹² Bir müddet Irak'ta kaldıktan sonra memleketine dönen şair "kendisine husûsî bir hürmeti"²¹³ olan zamanın Diyarbakır Valisi Es'ad Muhlis Paşa'nın²¹⁴ kâtipliğinde bulundu. Paşa'nın vefatı üzerine ömrünün geri kalan kısmını müderrislik yapmakla geçirmeye başlayan şair, 1272/1856 yılında vefat etti. Mezarı Dağkapısı Kellehane mevkiinde olan şair ölümüne Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa aşağıdaki tarihi düşürmüştür:

TÂRİH

Mecma'-i fazl ü fevâzil ma'den-i hilm ü vekâr
Seyyid-i âlî-tebâr Ahmed Efendî-i be-nâm

Zî-fünûn olmuşdı cümle sebt-i levh-i fâtırı
Nahv ü âdâb ü me'ânî, mantık ü fikh ü kelâm

Vâkıf-i esrâr-i tefsîr-i Kelâm-i Kibriyâ
Hâdim-i 'ilm-i Hadîs-i Hayr'ül-enâm

'İlm ile takvâ ile, zühd ü itâf ü fazl ile
Çok değil olmak imâm-i ehl-i sünnet ol hümâm

Göçdü bu dâr-i fenâdan NÛRÎ târîhin dedim

Rûh-i "Ahmed Râşid oldu bülbül-i 'Adn-i Kirâm"

Sene: 1272 /1856²¹⁵

²¹⁰ Hediyetü'l-'ârifin c.1, s.187

²¹¹ Mîhrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ'ilî metin ve Muhteva, s.172

²¹² Osm. Müellifleri, c.2, s..320; DFSA c.1, s.316

²¹³ Osm. Müellifleri, c.2, s..320

²¹⁴ Aynı zamanda filozof ve şair olan Es'ad Muhlis Paşa, 3 seneden ziyade Diyârbekir valiliğinde bulunmuş ve 1267/1850 yılında vefat etmiştir. (Bkz: Osm. Müellifleri, c.2, s.320)

²¹⁵ EŞÂ, s. 25

üç dilde Türkçe, Arapça ve Farsça şiir söylemeye muktedir olan şair, muhitinin şöhreti oldukça yaygın şair ve âlimlerinden biri olmuştur. Bazı gazelleri Diyarbakırlı şairler tarafından tahmis edilen şair iki eser vücûda getirmiştir:

1-Sunûhât: Câhiliyye ve İslâmiyyet dönemi belli başlı Arap şairlerin şiirleriyle şairin Arapça şiirlerinin bir araya getirilip şerh edilmesiyle oluşturulan bir eserdir. Rûhü'l-ma'anî tefsirinin yazarı Âlûsî Mahmûd Efendi esere mükemmel bir takrîz yazmıştır.²¹⁶ Eserin bir nüshası Şevket Beysanoğlu'nun husûsî kütüphanesindedir.²¹⁷

2-Dîvân: Şairin müretteb bu eseri henüz elde edilemiştir.²¹⁸

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

‘Âşıkın her ü şeb ‘aşkınla giryân oldu gel
Hasretinle gözyaşım ey yâr, bârân oldu gel

Merhamet kıl âb-i vaslınla yetiş itfâsına
Âteş-i hicrinle gönlüm yandı büryân oldu gel

Sûretin gündüz hayâlimde, gîce rü'yâdadır
Her terafdân ey perî hâtır perîşân oldu gel

Emr kıl, mi'mâr-i lutfün eylesün ta'mîr ânı
Hâne-i dil teşne-i cevrinle vîrân oldu gel

Makdeminle ref' idersin hâkden RÂŞİD kulun
Reh-güzârında şehâ hâk ile yeksân oldu gel²¹⁹

GAZEL

Fârîğ olmazsın bana cevrin beğim tecvîzden
Sen de ârtık ihtizâr et âh-i âteş-hîzden

Bîm-i gamzenden olur yüz bin HÛLÂGÛ'lar helâk
Başkadur âşûb-i hüsnün fitne-i CENGÎZ'den

²¹⁶ Hediyyetü'l-‘ârifin, c.1, s.187; DFSA, c.1, s.316; Osm. Müellifleri, c.2, s..320

²¹⁷ DFSA, c.1, s.316

²¹⁸ Age, c.1, s.316

²¹⁹ Age, c.1, s.317; TŞÂ, c.2, s.353

Dil bilüp şîbin şebâbet ile der-pey olduğun
Pek de fark îtmez behârı mevsîm-i payîzden

Ehl ile nâ-ehlin aslâ farkı yok, bilmem nîçün
Pîr-i çerhin hüsnü kalmışdır meğer temyîzden

Havf-i idbâr mukbilân-ı dehri eyler muztarib
Dest-i sâkî ditrer elbet sâğar-i leb-rîzden

Kâmilânın her vakit rüchânı var nâkislere
Kiymet ü kadri nühâsın dîn olur ibrîzden

Peyrev oldukda vezîr-i bî-nazîre RÂŞİD'â
Tâze mazmûnlar doğar tab'-i belâğet-rîzden

Hazret-i Es'ad Pâşâ kim ânun eş'ârına
Rûh-i Sa'îb ses verir tahsîn îdüp Tebrîz'den

Görmüş olsaydı Nizâmî nazmını ol âsâfın
Elbet eylerdi ferâğat midhat-i Pervîz'den ²²⁰

BEYİTLER

Dil sadefdir mahzen-i lü'lü' değildir yâ nedir
Bu cihetten her sözüm inci değildir yâ nedir

Düşte düşmüştür firâka Leylîden Mecnûn gibi
Hemnişîni 'âşıkın âhû değil de yâ nedir ²²¹

Maksadın izmâr idi 'aşkı gönülde cân gibi
Hayf kim "Râşid" yanıldım sırrı izhâr eyledin.

Yare çok sûzişler izhâr eylemek ister gönül
Neyleyim hengâm-ı fırsatta zebânım la'1 olur. ²²²

²²⁰ DFSA, c.1, s.318

²²¹ Sicill-i 'Osmânî, c.2, s.355; Mıhrıcan ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ'ilî, Metin ve Muhteva, s.172

41) ‘İSMET (ö.1273 / 1857)

Doğum tarihi tespit edilemeyen bu Diyarbakırlı şairimiz memleketinde tahsîlini tamamladıktan sonra 1231/1816 yılında²²³ 20 sene görev yapacağı (1231/1816 - 1250/1835-36 yılları arası) Kahire’ye gitmiştir. Kahire’deki 20 yıllık memuriyet hayatı sonrası İstanbul’a dönen şairimiz İstanbul’da ve daha sonra Anadolu’da çeşitli görevlerde bulunmuştur. Kastamonu ve Sivas eyaletleri defterdârlığında²²⁴ bulunan şairimiz bazı voyvodalara kâtiplik yapmış ve maliye mektûbî kaleminde çalışmıştır.²²⁵ Nihayet Musul valisi İncebayraktar-zade Mehmed Paşa’nın dîvân kâtibi olan şair²²⁶ Paşa’nın vefatını müte‘âkip bu görevinden ayrılmış başka memuriyetlerde görev almıştır. En sonunda memuriyet hayatından vazgeçerek İstanbul’a yerleşen şair 1273/1857 tarihinde vefat etmiştir.²²⁷

Fâtin Tezkiresi’nde ismi geçen, kendine özgü bir uslûbu ve bir hayli şiiri olan²²⁸ bu şöhreti oldukça yaygın şairimizin²²⁹ elimizde yalnız bir gazeli mevcuttur.

GAZEL

Nahl-i meşrebce nice meyvâ olur ‘âlem bu yâ
Zevka bak yokdan neler peydâ olur ‘âlem bu yâ

Görme ahkar kimseyi yek beyze-i nâçîzden
Refte refte murg-ı bîhem-tâ olur ‘âlem bu yâ

Yıkma bu deryây-i mihnet içre bir dil keştîsin
Bâğbân-i aşka bir adâ olur ‘âlem bu yâ

Gamze-i ser-tîzine dil bağlamakdan âşıkân
Derd alur dermân bulur şeydâ olur ‘âlem bu yâ

²²² Osm. Müellifleri,(1972 Basımı) c.2, s..320

²²³ Bazı eserlerde bu tarih 1815 olarak geçmektedir. Bkz : DFSA, c.1, s.327

²²⁴ Bazı kaynaklarda defterdârlık ibaresi yerine defterdâr kâtipliği ibaresi geçmektedir. Bkz: Sicill-i ‘Osmânî, c.3, s.839

²²⁵ EŞÂ, s. 39;Sicill-i ‘Osmânî, c.3, s.839

²²⁶ TGDEİS, s.231

²²⁷ EŞÂ, s. 40;DFSA, c.1, s.327

²²⁸ TGDEİS, s.231

²²⁹ DFSA, c.1, s.327

Sûz-i âh ü medd-i âhımdır bugün ey meh-likâ
Ahker-i dilden şürûr-efzâ olur ‘âlem bu yâ

Yok yeri erbâb-î ‘aşkın çerh-i gerdûn içre kim
Câh ile câhil zevî’ d-dünyâ olur ‘âlem bu yâ

Çek tekâpu âleminde bu firâkı ser-te-ser
Bir temennây-i visâl îmâ olur ‘âlem bu yâ

Gam kûsâr olsam ne mâni’ zirve-i hicrân ile
Kimyây-i behceti me’vâ olur ‘âlem bu yâ

‘Âlem-efrûz bir güzel cân ü ciğer mevcûd iken
Zâhidin derdi fakat küştâ olur ‘âlem bu yâ

Gel revân ol mâ gibi cûy-i irâdetle müdâm
Menzilin Mevlâ bilür a‘lâ olur ‘âlem bu yâ

Gam yeme ağyâr için zerre gönülden ‘İSMET’â
Çünkü her Fir‘avn’a bir Mûsâ olur ‘âlem bu yâ

42) TÂİB (ö. 1274 / 1858)

Ailece şiirle iştiğal eden şairlerimizdendir. Babası Muhammed Remzî Diyarbakırlı âlim ve şairlerden olduğu gibi oğlu Vehbî Abdulvehhâb da Diyarbakırlı şairlerdendir.²³⁰ Annesi, zamanın Diyarbakır müftüsü Mehmed Salih Efendi’nin kızı olan şair, Diyarbakırlı mutasavvıf şairlerden Mustafa Sâfi Efendi’nin de yeğenidir.²³¹

1204/1709 yılında doğan şair, tahsîlini tamamladıktan sonra memurluğu düşünmemiş, geçimini serbest çalışmak suretiyle te’min etmeyi daha uygun bulmuştur. Ali Emîrî’nin “Tabi‘ati letâife mâil, sohbetinden doyumak gayr-i kâbildi. Fenn-i musıkîde mahâreti olduğundan zürefâ-i memleket kendisini el üstünde gezdirirdi.” sözlerinden şiirin yanı sıra mûsîkiyle de hemhâl olarak hayatını geçirdiğini

²³⁰ TŞÂ, c.2, s.121

²³¹ Age, c.2, s.121; TGDEİS, s.411; Sicill-i ‘Osmânî, c.3, s.322

öğrendiğimiz şair, 68 yaşındayken vefat etmiş, cenazesi Rumkapısı dışındaki kabristanda babasının yanına gömülmüştür.²³²

Asıl ismi Mehmed Tahir olan ama şiirlerinde Tâib mahlasını kullanan şair -Ali Emîrî'nin beyanına göre- kendi el yazısıyla bir şiir mecmû'ası tertiplemiş, bu mecmû'ada babasının, kendisinin ve birkaç yüz şairin çoğu şarkılar olmak üzere eserlerine yer vermiştir. Oğlu Abdülvehhâb Vehbî'de kalan bu mecmû'a bulunamamıştır.

Şairin aşağıdaki gazeli kaynaklarda mevcuttur:

GAZEL

Nâz ü istiğnâ eden hûblarda şâhım var benim
Hasretiyle dem-be-dem bu dilde âhım var benim

Başlarım her subh u şâm efgâna cânân gûş edib
Anlasın kim firkatıyla âh u vâhım var benim

Serv-kadd bir şîveli mahbûbdur kim misli yok
Heft kişverde bulunmaz misli mâhım var benim

'Aklımı dîvâne etmiş leylî-i gîsûları
Neyleyim 'âlemde bir baht-i siyahım var benim

TÂİB'â fırsat bulunca rû-be-rû ol dilbere²³³
Hâlini 'arz eyle, de kim ne günâhım var benim²³⁴

43) MEHMED (Çarhî-zâde) (ö. 1275 / 1859)

Zamanın Diyarbakır hânedânlarından Çarhî-zâdeler ailesine²³⁵ mensûb olan şairin doğum tarihi bilinmemektedir. Tahsilini tamamladıktan sonra ticaretle uğraşmayı tercih eden şair, memleketinin sayılı zenginlerinden biri olmuştur. Bir ara bakırdan altın üretme sevdasına düşen şair, bütün servetini bu yolda harcamıştır. 1250/1835 tarihinde

²³² TŞÂ, c.2, s.123

²³³ EŞÂ' da bu mısra "TÂİB'â fırsat bulunca var yürü ol yâre sen" şeklindedir. Bkz: EŞÂ, s. 13

²³⁴ TŞÂ, c.2, s.123; DFSA, c.1, s.328-329

²³⁵ DFSA, c.1, s.329

memleketi Diyarbakır'dan ayrılarak İstanbul'a yerleşen şair, nihayet 1275/1859 yılında orada vefat etmiştir.²³⁶

Eserleriyle ilgili olarak fazla malûmat sahibi olmadığımız şairin, elimizde sadece bir târîh manzûmesi bulunmaktadır. 1257/1842 yılında İstanbul'da Yûşa' Peygamber²³⁷ adına inşa edilen cami için düşünülmüş olan bu târîh caminin iç kapısı üzerinde yazılı haldedir.

TÂRÎH

Hazret-i Yûşa' nebiyy-i mürsel İbn-i Nûn budur
Hem Kelîmü'l-lâh fetâsidir 'aleyhimü's-selâm

Mu'cizâtından birisi bu, gazâ eyler iken
Gün gurûba gitmedi bir sâ'at oldu sonra şâm

Hürmet için Âmidî Hâfız Muhammed kuluna
Cümle züvvâre dahî versin Hüdâ hüsn-i hitâm

Rihletinden evvel-i târîh-i hicrîye kadar
İki bin üç yüz yigirmi sâl iki mehdîr tamâm²³⁸

44) ÂSAF (ö.1276 / 1859)

Asıl adı Mehmed Emin olan şairimiz Diyarbakırlı âlimlerden Hâcî Ahmed Efendi'nin²³⁹ oğlu olarak 1236 / 1820-21 yılında Diyarbakır'da doğmuştur.²⁴⁰ Henüz 4 yaşındayken babasının Şam'a göç etmesi üzerine memleketinde tahsîl imkânı bulamadan Şam'a yerleşen şairimiz, önceleri, babasından Arapça ve Farsça okumakla başladığı tahsiline, Şam'da mukîm ilim adamlarından Şeyh Ya'kûb-i Buhârî'den Farsça ilimlerini okumakla devam etmiştir.²⁴¹

²³⁶ EŞÂ, s. 52;DFSA, c.1, s.329

²³⁷ **Yûşa' Peygamber:** Kur'ân'da adı geçmeyen peygamberlerden biridir. Hz. Mûsâ (as)' dan sonra peygamber olmuş ve Benî İsrâil'i (Yahudileri) çöllerden kurtarmıştır. (Bkz: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, s.1057)

²³⁸ EŞÂ, s. 52;DFSA, c.1, s.329

²³⁹ TŞÂ'da bu isim Hacı Mehmed Efendi olarak geçmektedir. (Bkz: TŞÂ, c.1, s.21)

²⁴⁰ TŞÂ, c.1, s.21-22; EŞÂ, s.10;Kâmûsü'l-'a'lâm, c.1, s.1306; İbnülemin, STŞ, c.1, s.37; Sicill-i'Osmânî, c.1, s.325

²⁴¹ TŞÂ, c.1, s.21-22; İbnü'l-emîn, STŞ, c.1, s.37; DFSA, c.1, s.329

1262/1845 yılında gittiği İstanbul’da 14 yıl gibi uzun bir müddet devrin ileri gelenleriyle bir arada bulunan usta şairimiz Abdülmecîd devrinin sonlarında 1276/1859 yılında vefat etmiştir.²⁴²

Fatin Tezkiresi’nden öğrendiğimize göre birçok güzîde gazel ve kasîde yazmış olmasına rağmen şairimizin elimizde sadece şarab redîfli bir gazelinden üç beytinin bulunmasının sebebi, şairimizin şiir defterini kaybetmesidir.²⁴³ Söz konusu gazelin üç beyti, bu narin yapılı ve bilgili şairin şiirinin güzelliğine delalet etmekteyse de şiirleri hakkında kesin bir bilgiye sahip olmamıza yetmemektedir.

GAZEL

Devr-i Cem‘den bezmgâh-i dehre ziverdir şarâb

Reh-revân-ı râh-ı ‘aşka pîr ü rehberdir şarâb

Âb ü tâb ile gezer elden ele, ilden ile

Sed çeker ye’cüc-i ekdâre Sikenderdir şarâb

Suretâ pendi peder-veş telhdir ammâ müfid

Nâmı duhterdir velîkin zevka mâderdir şarâb²⁴⁴

45) ‘İFFET HANIM (ö.1277 / 1860)

Kadın şairlerimizden olan Hadîce ‘İffet Hanım Diyarbakır doğumlu olup Diyarbakır hanedanından Ahmet Bey’in kızı, Diyarbakırlı fikir ve sanat erbabından ‘Azmî-zâde Hâfız Efendi’nin eşi ve şaire Sırrî Hanım’ın ablasıdır.²⁴⁵

1277/1860 yılında Diyarbakır’da vefat edip Behrâm Paşa Camisi’nin yanındaki kabristana defnedilen²⁴⁶ şairemiz mürettep bir **Dîvân** sahibi olup²⁴⁷ söz konusu bu Dîvân’ı bulunamamıştır.²⁴⁸ Şairemiz zaman zaman Diyarbakırlı ilim adamı Mehmed

²⁴² TŞÂ, c.1, s.22; Sicill-i ‘Osmânî, c.1, s.325

²⁴³ İbnü’l-emîn, STŞ, c.1, s.37; Kâmûsü’l-a‘lâm, c.1, s.1306

²⁴⁴ TŞÂ, c.1, s.21-22; İbnü’l-emîn, STŞ, c.1, s.37; DFSA, c.1, s.330

²⁴⁵ EŞÂ, s. 40; İbnü’l-emîn, STŞ, c.4, s.695; DFSA, c.1, s.333-335; Murat URAZ, Kadın Şair ve Muharrirlerimiz, Tefeyyüz Kitabevi, 1941, c.1. s.61; Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmû‘ası, Sene: 2, S.8, s.388

²⁴⁶ İbnü’l-emîn, STŞ, c.4, s.695; Osm. Müellifleri, c.2, s.333-335

²⁴⁷ Osm. Müellifleri (1972 Basımı), c.2, s.184-185

²⁴⁸ DFSA, c.1, s.333-335

Şa‘bân Kâmî ile müşâ‘are ve mübâhase eder, karşılıklı şiirleşir, şiirlerinin değerlendirmesini talep eder, ilim ve ‘irfânını takdir ettirirdi.²⁴⁹

Kaynaklarda yer alan şiirleri, şairin, kız kardeşi Sırrî Râhile Hanım gibi tasavvuf-meşreb bir dünya görüşüne sahip olduğunu göstermektedir.

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Çünkü âgâhsın gönül, sırr-i nihân lâzım sana
Varlığı mahv eyleyip terk-i cihân lâzım sana

Sen âdem sahrâlarında bir güzel şâh-bâz idin
Şimdi dâm-ı hestîye düştün figân lâzım sana

Dâm-ı cisme düşmeden Mevlâ’yı bulmaktır garaz
Râz-ı ‘aşkı ba‘dezîn etmek ‘iyân lâzım sana

Cümle benlikten geçüp mahv-i vücûde ermeğe
Hânikâh-ı ‘aşkıta pîr-i mugân lâzım sana

Feyz-i isti‘dâd sende zâhir oldu ‘İFFET’â
Her cihet şimdiden-gerû dârü’l-emân lâzım sana²⁵⁰

GAZEL

Remz ile fehmeyledim ‘aşkın îmiş tâ‘at bana
Zevk-ı kevneyni bıraktım elverir ‘uzlet bana

‘İbret û hayret gözüyle ‘âleme kıldım nazar
Oldu tâ Bezm-i Elest’in lütfü bu, dikkat bana

Zerreyim hâke beraber menzirim hürşiddir
Ehl-i diller himmetiyle geldi bu ‘izzet bana

Gaflete salma beni efsanelerle zâhidâ
Me’ümünden geçmişem, gel eyleme sıklet bana

²⁴⁹ Age, c.1, s.333-335; İbnü’l-emîn, STŞ, c.4, s.695

²⁵⁰ EŞÂ, s. 40; İbnü’l-emîn, STŞ, c.4, s.695; DFSA, c. 1, s.334

Mazhar-ı sırr-ı İlâhî eyledim dil hânesin

‘İFFET’â Rûz-i Ezel’de ‘aşk imiş kısmet bana²⁵¹

46) NİGÂHÎ BABA (ö. 1277 / 1860)

Hayatı hakkında az bilgiye sahip olduğumuz şairlerden biri olan Nigâhî Baba Bektaşî Tarîkati’ne mensup şairlerdendir. Esaslı bir eğitim almayıp ümmî (alaylı) olarak yetişen şair, şiirlerindeki ifade sadeliği, heyecanındaki samimiyet ve coşkun tabiatı sayesinde şöhreti yakalamış, günümüzde bile şiirleri halkın dilinden düşmeyen bir şair haline gelebilmiştir. İsmindeki “**Baba**” lakabından ve ümmî (alaylı) olarak yetişmesinden bir dîvân şairinden çok bir tasavvuf şairi olduğunu tahmin ettiğimiz şairle ilgili Şevket Beysanoğlu’nun naklettiği menkıbe tahminimizi doğrular niteliktedir ki şöyledir:

“Nigâhî Baba daima Palancılar Çarşısı kahvesinde oturmuş. Bir gece Ulu Cami avlusunda abasını başına geçirerek uykuya dalmış, bir müddet sonra yerinden fırlayarak söylenmeye başlamış:

“Uyurken bu gece **nâgâh**²⁵² görüldü çeşmime bir er
Su’âl ettim ism-i şerîfin söyledi Hayder”²⁵³

Bu rüyadan sonra Nigâhî Baba’da büyük bir değişiklik olmuş, mütemâdiyen söylemeye ve yazdırmaya başlamıştır.”²⁵⁴

Âşıkların, ozanların rüyada bir pîrin elinden bâde içmeleri sonucu şairlik yeteneğini kazanmaları gibi Nigâhî Baba da rüyasında Hz.Ali (r.a)’den manen feyz alarak sûflilik, şairlik yeteneğini kazanmıştır.

Dîvân şiiri nazım şekillerinin çoğuyla şiirleri bulunan şairin şiirleri bir dîvân oluşturacak çoğunluktadır. Şaire Sırrî Hanım gibi bazı şairler tarafından birçok gazeli tahmîs edilen şair 80 yaşları civarındayken vefat etmiştir.

²⁵¹ Osm. Müellifleri (1972 Basımı), c.2, s.185; DFSA, c.1, s.335

²⁵² **Nigâhî** :“Ani, ansızın, vakitsiz, yersiz, beklenmedik bir zamanada veya yerde anlamlarına gelen Nigâhî (aslı nâ-gâh-i) kelimesinin şairin asıl ismi mi olduğu yoksa şairin hayatı için bir dönüm noktası olan Ulu Cami’de nâgâh (ani) olarak gördüğü rüyayı çağrıştıracak bir işaret olarak şair tarafından sonradan seçilen bir mahlas mı olduğunu bilemiyoruz (BŞ)

²⁵³ Kimi zaman “**Haydar-ı kerrâr**” (döne döne saldıran aslan) şeklinde bir terkiple de gelen Haydar kelimesi aslan anlamında olup Hz. Ali (r.a)’nın sıfatıdır. (BŞ)

²⁵⁴ DFSA, c.1, s.330

Şiirlerinden Örnekler :

TERCÎ'-İ BEND

I. BEND

‘Âşık-ı sâdık menem, ‘aşk içre men merdâneyem
Maksadım gülşen değil, bir şem‘ için pervâneym
Rind-i ‘aşkam zâhidâ zannetme kim dîvâneym
Terk-i tecrîd eyledim sanma tehî vîrâneym

‘Âkilem batında ammâ sûretâ dîvâneym

Kimse fark etmez meni, kim men neyem ammâ neyem

II. BEND

Âdem-i zâtem ezelden nüsha-i kübrâ menem
Sûretâ küncüşkem sîretde çün ‘ankâ menem
Kudretinden halk olunmuş hikmet-i Mevlâ menem
Hâk u âb u nûr u bâdından olan peydâ menem

‘Âkilem batında ammâ sûretâ dîvâneym

Kimse fark etmez meni, kim men neyem ammâ neyem

III. BEND

Sanma zâhid sen gibi dîvâre başım bağlıdır
Şîr-i Yezdân Haydar-i Kerrâr’e başım bağlıdır
Hâcî Bektâş-i Velî Hünkâr’e başım bağlıdır
Ben rızâ bâbındayım, ikrâre başım bağlıdır

‘Âkilem batında ammâ sûretâ dîvâneym

Kimse fark etmez meni, kim men neyem ammâ neyem

IV. BEND

Ol menem ki Kays ü Ferhâd, ol menem mi‘mâr-i ‘aşk
Ol menem ki câm-i ‘aşkı nûş eden hummâr-ı ‘aşk
Ol menem kenz-i hakîkat, mendedir esrâr-i ‘aşk
Mendedir sırr-i emânet, mendedir envâr-i ‘aşk

‘Âkilem batında ammâ sûretâ dîvâneym

Kimse fark etmez meni, kim men neyem ammâ neyem

V. BEND

Katreyem ammâ velîkin bahr-i ‘ummân mendedir
Olmuşam vahdet-nişîn mühr-i Süleymân bendedir
Derdime kılman devâ, eczâ-i Lokmân bendedir
Ey gözüm nûri NİGÂHÎ sabr-i Rahmân mendedir
‘Âkilem batında ammâ sûretâ divâneym
*Kimse fark etmez meni, kim men neyem ammâ neyem*²⁵⁵

GAZEL

Harîm-i Kuds’e mahrem olmak istersen sivâdan geç
Tarîk-i fakrî tut, fakr ile fahr eyle, kabâdan geç

Muhabbet cür‘asın nûş eyledikse tâ ebed sâkî
Yüzün tut lâ-mekân sahrâsına, dehr-i fenâdan geç

Emel ser-riştesin halktan kesüp ‘azm-i kenâr eyle
Eğer kim râh-i Hakk’ı bulmak istersen riyâdan geç

Gönül idrâk olunmaz bir binâdır bezm-i hâs eyle
Muti‘ ol hakk kelâma, gel yeter bu iddi‘âdan geç

Gönül da‘vâ-i isti‘dâda düşme el duyar sırrın
Lisânın kendine yâr eyle zâr etme nevâdan geç

Ümîdin zevrakı bahr-i tevekküldeyse et idmân
Taleb kılma devâyı kimseden özge devâdan geç

‘Ubûdiyyetle cân bahş eyleyenler râh-i Ma‘bûd’a
Ne derdin var ise Allâh’a ma‘lûm, hûy ü hâdan geç

Görürsen kimsenin ‘aybın hakâretle yüze urma
Hevâ-i nefse uyma, evvelâ bu mâcerâdan geç

²⁵⁵ DFSA, c.1, s.330-331

Cihân cây-i belâdır, terkini kıl, odlara yanma
NİGÂHÎ bî-vefâ, bî-gâne-meşreb âşinâdan geç²⁵⁶

47) ‘AVNÎ (ö. 1289 / 1873)

Ali ‘Avnî Efendi, Diyarbakır’da Berberler Kethüdâsı olarak görev yapan Hâcî Râgıb Ağa’nın oğlu olarak 1243 yılında Diyarbakır’da doğmuş şairlerdendir.²⁵⁷

Biraz ilim tahsil ettikten sonra memurluğa geçen şair, Diyarbakır’da sırasıyla mukayyidlik, evrâk müdür mu‘âvinliği ve evrâk müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur.²⁵⁸ Kaynaklar 1289/1873 yılında vefat eden Ali ‘Avnî Efendi’nin ciddiyet ve hezliyâtta müteşekkil yazma bir “Dîvânçe”ye²⁵⁹ veya bir dîvânçe oluşturabilecek kadar manzûm eserlere sahip olduğunu haber vermektedirler.²⁶⁰

Aşağıdaki tahmîs kendisine aittir.

TAHMÎS

- Sa‘îd Paşa’nın Gazelini -

Esîr-i firkatim sevdâlara peyvestedir gönlüm

Gam-i ‘aşkınla bir kayd-i ‘azîme bestedir gönlüm.

Sana meyl edeli derd-i diğerden restedir gönlüm.

Lebin derdiyle cân vermekdeyim dem-bestedir gönlüm.

Gel ey rûh-i revânım gel yetiş pek hastedir gönlüm.

Derûnumda sağalmaz yara vardır hikmetin sorma

El urma nabzıma gel nâfile zahmet çeküp durma

‘Îlâcım kaydine düşme benimçün zihnini yorma

Kabûl-i iltiyâm etmez tabîbâ mûmiyâ urma

Beni gözden düşürmüş ol perî şikestedir gönlüm.

Dil-i şûrîde ‘âşıkdır ne görse yârdan kalmaz

Firâka mübtelâyım hâtırım efkârdan kalmaz

Eğerçi âşinâlar lev m edüp âzârdan kalmaz

²⁵⁶ Age, c.1, s.333

²⁵⁷ EŞÂ, s. 41; İbnü’l-emîn, STŞ, c.1, s.122; DFSA, c.1, s.343

²⁵⁸ İbnü’l-emîn, STŞ, c.1, s.122

²⁵⁹ Şevket Beysanoğlu divançe yerine “dîvân” kelimesini kullanmıştır. Bkz : DFSA, c.1, s.343

²⁶⁰ İbnü’l-emîn, STŞ, c.1, 122

Nasîhat dinlemez uslanmaz âh ü zârdan kalmaz
Niçe yıldır ki bir zincîr-i zülfe bestedir gönlüm.

Gönül üftâde-i efkâr-i hüsn-i bî-nazîrindir

Heveskâr-i cemâl-i bî-misâl-i dil-pezîrindir

Garîb-i bîkesindir ‘abd-i mahzındır fakîrindir

Fakîrindir, kulundur, derdmendindir, esîrindir

Kusûru olsa da ihsânına şâyestedir gönlüm

Ferâgat gelmedin ‘AVNÎ’ye hiç âzârdan zâlim

Nedir kasdin bu istiğnâlara isrârdan zâlim

Ne öğrendin ne buldun ülfet-i ağıyârdan zâlim

Tecâhül gösterüp kaçma SA‘ÎD-i zârdan zâlim

Senin ta‘n etdiğin efkârdan vârestedir gönlüm.²⁶¹

48) TALÎB (Mustafa) (ö.1289 / 1873)

Çeşitli kazâlarda kâdılık görevinde bulunmuş Mehmed Şerîf adında bir zatın oğlu olarak 1225/1810 yılında Diyarbakır’da dünyaya gelen şairin asıl ismi Mustafa’dır.²⁶² Babasının kâdılık görevinden dolayı ailesi Kâdızâde namıyla bilinen şairin ailesine mensûb olanlar günümüzde Kadioğlu soyadını taşımaktadırlar.²⁶³ Tahsîlini tamamladıktan sonra memûriyet hayatına atılan şair, değişik yerlerde değişik memûrluklarda bulunmuştur.

Memurluk Hayatı²⁶⁴

1. Diyarbakır Vilâyet Kalemi Kâtipliği
2. Bağdat’ta Dîvân Kâtipliği
3. Süleymâniye ve Erbil Kaymakamlığı
4. Musul ve Kerkük Meclisleri Kâtipliği
5. Şam Meclisi Kâtipliği (1854 yılında)
6. Müşîr Dervîş Paşa’nın Başkâtipliği (1861 yılında)²⁶⁵

²⁶¹ DFSA, c.1, s.343-344

²⁶² EŞÂ, s. 37; Osm. Müellifleri (1972 Basımı), c.2, s.419; DFSA, c.1, s.336

²⁶³ DFSA, c.1, s.336

²⁶⁴ Age, c.1, s.336-337

²⁶⁵ Karadağ Islahatı’na memur edilen Müşîr Dervîş Paşa’ya başkâtip olarak atanan Tâlib bu vesile ile Avusturya ve Macaristan’a seyahat imkânına kavuşmuştur.(Bkz: DFSA, c.1, s.336)

7. Bosna Vilâyet Kâtipliği (1862 yılında)
8. Malatya ve Palu Nâhiye Müdürlüğü
9. Oltu Sancağı Muhâsebeciliği
10. Erzurum Zirâ'at Müdürlüğü
11. Hısnımansûr (Adıyaman) Kaymakamlığı

Son görevinde 3 ay kadar çalıştıktan sonra İstanbul'a giderek kendi isteğiyle emekliye ayrılan şair, 1868 yılında, çok uzun süre uzak kaldığı memleketine döndü. 5 yıllık bir emeklilik hayatından sonra 1289/1873 yılında 63 yaşındayken hayata gözlerini yuman şair, Diyarbakır'da Dağkapısı semtindeki Gelbenigör Sekisi denilen yere defnedildi.²⁶⁶

Diyarbakır'dan yetişen tatlı dilli şairlerden olan Talib²⁶⁷, gazel tarzını sevmediğinden gazelleri üç beş taneden ibaret olan şairlerdendir.²⁶⁸ Hızlı ve kolayca çok güzel tarihler düşürdüğü rivayet edilen şairin bu özelliğine İbnü'l-emîn Mahmûd Kemâl İNAL, STŞ adlı eserinde şu örneği vermektedir:

“...Ahibbâsından (dostlarından) Remzî Efendi ile sahrada gezerken karşılarına çıkan yılanı Remzi' (nin) öldürmesiyle, Tâlib:

“Aferin Remzî Efendi hayyeyi (yılanı) ettin helâk' mısrasını tarih olarak söylemiştir.”²⁶⁹

Oğlu Edhem de (ö.1330/1914) kendisi gibi şair²⁷⁰ olan Mustafa Tâlib'in şiirleri toplanamamıştır.²⁷¹ Bilhassa hiciv ve hezel sahasında şöhret yapmış olan şairin **Kamanto** isimli kasîdesi, Efendi redifli hicviyesi ve Reşit Paşa'ya dair mersiyesi en çok beğenilen eserlerindedir.²⁷²

Kamanto isimli kasîdesinin bir intihâlcî tarafından başka bir isimle bir gazeteye derc ettirilecek kadar beğeni kazanan bir kasîde olduğundan bahseden İbnü'l-emîn

²⁶⁶ Bazı kaynaklarda defin yeri olarak “Dilberler Sekisi” ibaresi geçmektedir. (Bkz: Osm. Müellifleri, (1972 Basımı), c.2 s.419

²⁶⁷ Osm.Müellifleri, c.2, s.419

²⁶⁸ EŞÂ, s. 37;İbnü'l-emîn, STŞ, c.10, s.1869

²⁶⁹ İbnü'l-emîn, STŞ, c.10, s.1869

²⁷⁰ TŞÂ, c.2, s.10-11

²⁷¹ İbnü'l-emîn, STŞ, c.10, s.1869

²⁷² Osm. Müellifleri(1972 Basımı), c.2, s.419; İbnü'l-emîn, STŞ, c.10, s.1869; DFSA, c.1, s.337-338

Mahmûd Kemâl İNAL sözkonusu kasîdenin ortaya çıkışı ile ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

“...Ali ve Fuâd paşalara, şâ‘ir-i mâhir Diyârbekirli Tâlib Efendi tarafından tanzîm ve takdîm edilmiş olan kasâidin (kasîdelerin) cevap ve câizesini (hediyelerini) alamadığından infi‘âlen (kızarak) Bangerî meşhûr sarrâf Kamanto’ya tahrîr ve irsâl (yazıp göndererek) ve câize-i vefiresiyle (karşılığında aldığı değerli hediyelerle) def‘-i melâl eylediği (sıkıntısını giderdiği) kasîde-i garrâdır”

“Kamanto tarafından câize olarak 300 İngiliz lirası verildiği mervîdir (rivâyet edilmiştir).”²⁷³

Şevket Beysanoğlu, Mustafa Tâlib’in “**Mefâtihnâme**” adında yazma bir eserinin varlığından bahsetmekte, eserin bir nüshasının kendi husûsî kütüphanesinde olduğunu nakletmektedir.²⁷⁴ Eserin içeriğiyle ilgili bilgi vermemektedir.

Şiirlerinden Örnekler:

KAMANTO HAKKINDAKİ KASİDESİ

Hicrin eleminden senin ey şûh-i cefâ-cû
Girmez gözüme subha değîn gözlerim uyhu

Çeşm-i terime ‘aksi izrârın ki düşübdür
Ser-çeşmede bitmiş gibidir lâle-i hod-rû

Sen sâkin-i ‘işret-gede ağyâr ile her bâr
Ben çâk-i giribân ile mihnet-zede her su

Nîş-i gamı hicrâna müfîd olmadı her gîz
Nûş-i mey-i gül-gûnu temâşâ-i tiyatru

Rûyün ki gül-i gülşen-i Firdevs’e bedeldür
Mânendi gül-i gülşen-i ikbâl-i Kamantu

²⁷³ İbnü’l-emîn, STŞ, c.10, s.1869

²⁷⁴ DFSA, c.1, s.337

Sarrâf-ı kerem-pîşe ki fart-i kereminden
Feryâde gelür vezne vü kantar u terâzû

Lutf u kerem u hükm-i saha pîşgehinde
Hep ‘abdi kemer beste-i hizmet eli bâğlu

Sarf-ı sadâkat-i fukâra olmasa derdim
Mahzenleri gencîne-i tab‘ım gibi memlû’

Eylerdi meşâmı çemen-i dehr-i mu‘attar
Olsaydı mukârin gül-i ahlâkına şeb-bû

Açmaz güli hulki gibi gül bin sene verse
Gülzâre felek çeşme-i çeşmimden eğer su

Bî-perdelere ‘iffeti etseydi sirâyet
Zen-pâreye şak etmez idi zâniye zânu

Ahkâmını icrâ eğer eylerse kader peh
Tedbîrine tâbi‘ felek olmazsa eğer tu

Gerdûn bu kadar şevket ü şân ‘azametle
Kühsâr-i şükûhünde kalır dâne-i mâzu

Lutf ü kerem ü câize-i dem-be-deminden
Kal‘a-i kelâm-ı şu‘arâ oldu behâlu

Kân-i kürmâ, kâm-verâ, nükte-şinâsa
Ey mertebe-i kadri felekden yukaru

Medhin yemm-i lutfün gibi pâyânı bulunmaz
Mellâh-i hayâlim ne kadar etse tekâpu

Bu kuvvet-i güftâr ile emmâ ki ne çâre
Simâ-yi ekâbir gibidir baht-ı siyeh-rû

Reng-i ruhi zengi gibi olmaz mütegayyir
Zemzemle değil, Kevser ile eyleseler şû

Çekdim yed-i endişemi medh-i kübrâdan
Meddâhı hissâmı olur merd-i sühagû

Te'sîr-i şitâdan ten-i 'uryânımı mestûr
Etsün deyû zor eylemeden patladı paltu

TÂLIB yeter itnâh-ı sühan, vakt-i du'âdır
Dergâh-i Hüdâ'dan budur ihlâs ile mercû

Ünsiyeti her gün ola ünsiyet-i ahbâb
Cem'iyeti her şeb ole cem'iyet-i balu

Bâzîçe ile hoş geçe eyyâm ü leyâlî
Halk oynaya dâim gazinosunda bilârdü

Hasret-keş ola hâne-i a'dâsı hasîre
Ahbâbına ferş-i reh ola telli damisku²⁷⁵

KASÎDE

(Efendi Redifli 172 Beyit)

-Diyârbekir Vâlisi Dervîş Pâşâ'ya-

Cenâb-ı Lofçalı Dervîş Pâşâ
Ki olmuş irtişâdan bay efendi

Diyâr-i Âmid'e geldikde vâlî
Sayıldı mâli yüz tay efendi

Behâyim-sîret endûh-i beşerden
Getürdi bir alay bürhay efendi

²⁷⁵ İbnü'l-emîn, STŞ, c.10, s.1870-1871; DFSA, c.1, s.337-338

Beş on hallâk, yigirmi altı cellâk
Otuz dellâk-i bî-fûtay efendi

Otuz levvât, otuz mahbûb-i cevvdâd
Otuz kavvâd-i bî-pervây efendi

Yüz on zarrât-ı mâhir her nefeste
Çekerlerdi yüz on cartay efendi

Ederdi tob-i tizi na'ra hizin
Sadâsından havâ şekvây efendi

Bu denlû servet-i Kârûn-i mel'ûn
Ma'âşından mıdır hâşây efendi

Hukûk-i halkı ettirsen i'âde
Kalır destinde bir zurnay efendi

Asılsa hayrine beş para vermez
Denâetten hudâ dânyây efendi

Getürsen adını şimr-i la'înin
Eder ta'zîm ile sallulây efendi

Yezîd'in olsa devrinde, Hüseyin'in
Ederdi katlini imzây efendi

Nesi benzer kibâre, görmedin mi
Nîçe vâlî, nîçe pâşây efendi ²⁷⁶

49) VÂSİF (ö.1289 / 1873)

Doğum tarihi tespit edilememiş 19. yy. şairlerindendir. Birçok fikir ve sanat adamı yetiştirmiş “Gülşenî-zâdeler” ailesinden Şeyh Muhammed adında birisinin oğlu olan şair,²⁷⁷ tahsîlini Diyarbakırlı âlim ve şair Mehmed Şa'bân Kâmî'nin (ö.1301/1884)

²⁷⁶ İbnü'l-emîn, STŞ, c.10, s.1871-1872; DFSA, c.1, s.338-339

²⁷⁷ EŞÂ, s. 59; DFSA, c.1, s.340

yanında yapmıştır. Tahsilini müte‘âkip Diyarbakır Şer‘iyye Mahkemesi’ne devam etmiş olan şair, 1286/1870 yılında Diyarbakır Hukuk Mahkemesine başkâtip olmuştur. Başkâtiplik görevi sırasında çağdaşı Diyarbakırlı şair ve devlet adamı Sa‘îd Paşa (ö.1309/1891) ile samimi bir dostluk kuran ve Paşa’nın matbû’ “Dîvân”ına bir de târîh düşüren şair, 1289/1873 yılında vefat etmiştir.²⁷⁸ Vefatı, diğer şairlerden farklı olarak, “geçirilen bir kriz sonucu intihâr etme” şeklinde gerçekleşen şairin mezarı Urfakapısı²⁷⁹ civarındaki bir dergâhtadır.

Müretteb bir “Dîvân” vücuda getirmiş şairlerden biri olan şairin “Dîvân”ı torunu, Emekli Albay Vasıf Barutoğlu’ndadır.²⁸⁰

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

O meclis târ-u-mâr olsun ki ânda ‘ayş ü ‘işret yok
Mey-i Cemşîd eser yok, sâkî-i hurşîd-tal‘at yok

Kırılısın ol kadeh ki meclis-i ikbâl-i ‘âlemde
Mey-i pür-neş’esinden zümre-i rindâne kısmet yok

Cemâlin ey perî nâkkâş-ı kudret ânda nakş etmiş
Ânın-çün safha-i mir’ât-i dilde başka sûret yok

Pek ağır hastedir dil çeşm-i bîmârın firâkından
Tabîbim vasıldan özge ona tedbîr-i sıhhat yok

Ben etmem gerçi şekvâ bârî bir kerre sen insâf et
Yeter zâlim yeter bende lisân sende mürüvvet yok

Murâdın gamze-i hûn-rîz ile almak ise cânım
Senin kurbânın olsun al, bana bir güne minnet yok

Kırarsın hâtırın, rahm eylemezsin VÂSIF-i zâra
Derûnun taş mıdır zâlim, nedendir sende şefkat yok

²⁷⁸ EŞÂ, s. 59; DFSA, c.1, s.340

²⁷⁹ Diyârbekir surlarının batısında yer alan bir kapının adı.

²⁸⁰ DFSA, c.1, s.340

GAZEL

Harâbat ehliyiz meyhâne-veş kâşânemiz vardır
Refîk ü yârimız yok elde bes peymânemiz vardır

Fenâ dehrinde asla olmayız meyl-âver-i gerdûn
Ki mısr-i ‘aşkda bir tekye-i vîrânemiz vardır

Yıkılsa mülk-i fânî çekmeyiz renc ü elem hâsıl
Ki sâkî devr-i devriz devre-i ‘ayânemiz vardır

Hakîkat bâbının Kıtmîr’iyiz bend-i sadâkatle
Biz ikrâra verip ser, dönmeyiz yek-dânemiz vardır

Garîb ü bî-kesiz pâmâl kılma âstânında
Terahhum eyle senden özge hiç cânânemiz vardır

Gürûh-i zâhidan ta’n eyler her dem ehl-i ‘irfâna
Ki bilmez bî-haberdir bezmde rindânemiz vardır

O mehtâb-ı cihânın lem‘a-i ruhsârına her ân
Atar cân şem‘-i hüsne dil gibi pervânemiz vardır

O gül gûş eyleyüb zâr-ı figânım bâğ-i hüsnünde
Demiş VÂSIF gibi rüsvâ-i ‘aşk dîvânemiz vardır

DÎVÂN

Kenzler pinhân olur ekser gönül vîrânede
Olma ma‘mûr münhedim, ol sen de bu kâşânede

Salma elden câm-i ‘aşkı muttasıl nûş eyle kim
Mest-i bî-pervâ olup bî-hûş kal meyhânede

Bezm-i mey keyfiyetin inkâre kudret yok dedim
Gerdiş-i dehri temâşâ eyledim peymânede

Nâr-i ‘aşka yandığım ‘ayb etmesin dostlar benim
Âteş-i ‘aşkımla yanmış şem‘ de pervâne de

‘Aşka var idrâki VÂSIF zevk istersen eğer
Olsa ger ‘âlemde zevk ancak olur dîvânede²⁸¹

50) MÜNİB (ö. 1290 / 1874)

Diyarbakırlı meşhur şairlerden Mehmed Refî’ Efendi’nin oğlu olan şairin doğum tarihi bilinmemektedir. Doğum tarihinin yanı sıra hayatının birçok noktaları da karanlıkta kalan şairin asıl ismi “Ahmed”dir.²⁸² Ali Emîrî’nin EŞÂ adlı eserindeki kayda göre 1290/1874 yılı sonlarında vefat etmiş olan şair,²⁸³ eserlerinden pek haberdar olmadığımız şairlerimizden biridir.

Şairin elimizde 1284/1868 yılında basılan babasının Dîvân’ına düştüğü bir târîh beyti bulunmaktadır.

TÂRÎH

Düştü bir târîh-i gurrâ tâb‘ına diğêr Münîb
Neşr olundu bi’t-tab‘ bu gûne dîvân-i Refî‘²⁸⁴

51) SIRRÎ HANIM (ö. 1294 / 1877)

1230 / 1814 yılında Diyarbakır hânedanından Ahmed Bey adında bir zatın kızı olarak Diyarbakır’da dünyaya gelen Sırrî Hanım’ın asıl adı, Râhile’dir.²⁸⁵ Ablası ‘İffet Hanım’la (ö.1277/1860) birlikte bilgili, fikir hürriyeti ve kültüre önem veren bir ailede yetişen şair, özel öğrenim gördü, Arapça ve Farsça öğrendi.²⁸⁶

Tahsilini tamamladıktan sonra Tâhir Ağa-zâde Bekir Bey adında bir zatla evlenen Şaire Sırrî Râhile Hanım, bu evlilikten Mehmed Emîn ve Rıf‘at adlarında ikisi erkek ve Nihal adında da birisi kız olmak üzere 3 çocuk annesi oldu. Kaynakların kimine göre kızı Nihal’in; kimine göre ise oğlu Rıf‘at’ın genç yaşta ölümünün kendisini çok üzdüğü Sırrî Hanım, en önemli şiirlerinden birisi olan meşhur mersiyesini

²⁸¹ Age, c.1, s.340-341-342-343

²⁸² EŞÂ, s. 55; DFSA, c.1, s.345

²⁸³ DFSA, c.1, s.345

²⁸⁴ EŞÂ, s. 55; DFSA, c.1, s.345

²⁸⁵ EŞÂ, s. 28; Osm. Müellifleri, c.2, s.360; DFSA, c.1, s.348; İbnü’l-emîn, STŞ, c.10, s.1372 Mihrican; ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’ilî Metin ve Muhteva, s.347-348

²⁸⁶ DFSA, c.1, s.348

yavrusunun cenazesi başında gözyaşları dökerek irticâlen (doğaçlama) meydana getirmiştir.²⁸⁷

Kaynakların Kâdirî Tarîkati'ne intisâb ettiğini söylediği Sırrî Hanım²⁸⁸ 1287/1870 yılında evliyâ türbelerini ziyaret etmek amacıyla oğlu Mehmed Emîn'le birlikte Bağdat'a gitmiştir. Oğlunun 1871'de Müntefik Sancağı Muhasebeciliği'ne atanması üzerine oğluyla birlikte Müntefik'e giden şaire, 1873 yılında Diyarbakır'a dönmüştür. Bir müddet Diyarbakır'da kalan şaire, daha sonra İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da Sadrazam Yûsuf Kâmil Paşa'nın irfan meclisi olan konağına yerleşen şaire, Paşa'nın ve eşi Zeynep Hanım'ın iltifâtlarına mazhar olarak İstanbul'un tanınan şairlerinden biri oldu²⁸⁹

Ablası 'İffet Hanım'la birlikte Osmanlı Dönemi'nde yetişen nadir kadın şairlerimizden biri olan Sırrî Hanım, kadın şairler arasında mümtâz bir mevkiye sahiptir. Kamûsü'l-a'lâm'da““Asrımız şu'arâsının en güzîdelerinden...”²⁹⁰ ve Osmanlı Müellifleri'nde “Meşhûr Osmanlı şâ'irlerinden olup (...) üç dilin şi'rine vükûfu (...) vardır”²⁹¹ cümleleriyle tanıtılan şair, Dîvân nazım şekillerinin çoğunu kullanmış, gazel ve mersiyeler yazmıştır. Tanzimat Dönemi şairlerinden Ziyâ Paşa, şairenin bazı şiirlerini Harabât adındaki şiir antolojisinin II. cildine almıştır.²⁹²

Bir “**Dîvânçe**” ye sahip olan Sırrî Hanım'ın bu «**Dîvânçe**» si 1969 yılında basılmıştır.²⁹³

1294/1877 yılında 63 yaşındayken vefat eden Sırrî Hanım'ın mezarı İstanbul'da Edirne Kapısı dışında bulunan Otlakçılar semtindeki Kâdirî Dergâhı'ndadır.²⁹⁴

Şairenin ölümüne Şeyh Mustafa Câmî adındaki zat aşağıdaki iki târîhi düşmüştür.²⁹⁵

- 1 -

²⁸⁷ Age, c.1, s.348

²⁸⁸ Osm. Müellifleri(1972 Basımı), c.2, s.360

²⁸⁹ Kimi kaynaklar şairenin Yâsuf Kâmil Paşa'nın konağına konuk olduktan 1 yıl sonra Paşa'yla evlendiğini yazarlar, (Bkz: Bedihan TAMSÖZ, Osmanlıdan Günümüze Kadın Şairler Antolojisi, Ayyıldız Yayınları, Ank.-1994, s.47-51)

²⁹⁰ Kamûsü'l- a'lâm, c.4, s.2561

²⁹¹ Osm.Müellifleri (1972 Basımı), c.2, s.360

²⁹² Age, c.2, s.360; Murat URAZ, Kadın Şairlerimiz, s.53; Bedihan TAMSÖZ, Osmanlıdan Günümüze Kadın Şairler Antolojisi, s.47-51

²⁹³ DFSA, c. 1. s.349

²⁹⁴ EŞÂ, s. 28; Osm. Müellifleri (1972 Basımı), c.2, s.360; İbnü'l-emîn, STŞ, c. 10, s.1372 (Kâmûsü'l- a'lâm, c.4, s.2561'de şairenin “...1295 târîhlerine dek berhayat...” olduğu yazılıdır.

²⁹⁵ DFSA, c.1, s.350; 2000'e 5 Kala Diyarbakır, s.215

Eyledi müddet-i târîhi vücûdun itmâm
Vah ki şâ‘ire Sırrî Bâcî sırroldu bugün

- 2 -

Cân idi şâ‘ire Sırrî Bâcî Hakk’a yürüdü

Şiirlerinden Örnekler:

BEYİT

Âşinâlar seng-i ta’n-endâz olurlar her taraf
Vâkıf olsa hâlîme bîgâneler ağlar bana²⁹⁶

MÜSEDDES

-Meşhûr Mersiyesi-

Ferâgat gelmişem fânî cihândan hasm-i cânândır
Ne bilsün mihrîbânlık resmin ol kim ehl-i nâdândır
Felek dil-hâhım üzre dönmedi bergeşte devrândır
Nihâl-i nâzenînimden cüdâ hâlim perîşândır

Benim gönlüm kızılgül gonçesi-veş dopdolu kandır

Açılmak ihtiyâr etmez eğer yüz bin bahâr olsa

Bahârın Rûz-i Nevrûz’un duyup şâd olsa hep güller
Derüp giysûların tebrîke gelse bâğa sünbüller
Bu esnâ her taraftan nağme-sâz olsa şîrîn diller
Dil-i pür derdimi gûş etse bülbül ney gibi inler

Benim gönlüm kızılgül gonçesi-veş dopdolu kandır

Açılmak ihtiyâr etmez eğer yüz bin bahâr olsa

Bu bâğın serv-kad bir lâle-i zârımdan ayrıldım
Dıraht-i ‘ömrümün şîrîn sühan-bârımdan ayrıldım
Melâmet eylemen Allâh için yârımdan ayrıldım
Hakîkat râhının Mansûr’iyam dârımdan ayrıldım

Benim gönlüm kızılgül gonçesi-veş dopdolu kandır

Açılmak ihtiyâr etmez eğer yüz bin bahâr olsa

²⁹⁶ Osm. Müellifleri (1972 Basımı), c.2, s.360

Firâk-i dûd-i hasrettir çıkan kandîl-i cânımdan
Semâda kat-be-kat ebri bahâr olmuş dehânımdan
Göreydi hüznümü Ya‘kûb firâr eylerdi yanımdan
Dem-â-dem bu rümûz eyler sadâ hep üstühvânımdan

Benim gönlüm kılgül gonçesi-veş dopdolu kandır

Açılmak ihtiyâr etmez eğer yüz bin bahâr olsa

Nihânî şem‘-i ‘aşka yanmağa pervâneyim şimdi
İçi dildâr ile memlu’ dıŖı bî-gâneyim şimdi
Bırakmak âh ü zârı hasrete gam-hâneyim şimdi
Felek câmında sem nûş etmişem mestâneyim şimdi

Benim gönlüm kılgül gonçesi-veş dopdolu kandır

Açılmak ihtiyâr etmez eğer yüz bin bahâr olsa

Kazâ peykânına nâgâh ciğer-pârem siper oldu
Nişâne uğradı takdîr-i Rabbânî yerin buldu
Açup per murg-i rûhu bâğ-i Firdevs’e revân oldu
Terahhüm etmedi bu nâ-tüvânı yakdı yandırdı

Benim gönlüm kılgül gonçesi-veş dopdolu kandır

Açılmak ihtiyâr etmez eğer yüz bin bahâr olsa

Salâdır ehl-i ‘aşka cem‘ olup dîvânı görsünler
Sarây-i halvete hükmeyleyen sultânı görsünler
Melâmet hırkasında gizlenen ‘uryânı görsünler
Hele vaktim yok imdi SIRRÎ-i sûzânı görsünler

Benim gönlüm kılgül gonçesi-veş dopdolu kandır

Açılmak ihtiyâr etmez eğer yüz bin bahâr olsa²⁹⁷

TAHMÎS-İ GAZEL –İ FÜZÛLÎ

Rümûz-i ‘aşkı sadrı sahne-i bisyâr olandan sor

Duruş dil mülketin ta‘mîrini mi‘mâr olandan sor

Gönül sırrın varup hum-hânede humâr olandan sor

²⁹⁷ Bedihan TAMSÖZ, Osmanlıdan Günümüze Kadın Şairler Antolojisi, s.49; DFSA, c.1 s.353

“Şifâ-i vasl kadrin hicr ile bî-mâr olandan sor
Zülâl-i zevk-i şevkin teşne-i dîdâr olandan sor”

Dilâ bu sarp râhın ger dilersen gavrına erme

Hemen kendi kusûrun gör, sakın el ‘aybını görme

Melek hayrettedir zâhid “sâkîhum” dan haber verme

“Lebin sırrın gelüp güftâra benden özgeden sorma
Bu pinhân nükteyi bir vâkıf-i esrâr olandan sor”

Yele verdim bu ‘ömr-i nâzenîni eyledin zâil

Gönül, deryâ-i vahdet katresine olmadın nâil

Yürü kim ‘akla yâr oldun, değilsin ‘aşka sen kâil

“Gözü yaşıllarun hâlin ne bilsün merdüm-i gâfil
Kevâkib seyrini şeb tâ seher bî-dâr olandan sor”

Hakikat ‘ilmin öğren suhte-dil hâtır-şikenlerden

Leb-i Şîrîn hazer kıl âh ü zâr-i kûh-kenlerden

Gönül bulmaz rehâ sayyâd-ı çeşminden, dikenlerden

“Habersiz olma fettân, gözlerin cevrin çekenlerden
Habersiz mestler bî-dâdını hüşyâr olandan sor”

Benüm-çün fakrı fahr etdim, bıraktım mülk ile mâlüm

Dahî peşmîne-pûş oldum, ne istersin behey zâlim

Marîz-i ‘aşkınam cânâ gam-i hicrinle pâmâlim

“Gamından şem‘ tek yandım, sabâdan sor da ahvâlim
Bu ahvâli şeb-i hicrân benimle yâr olandan sor”

Habîbim nâr-i hicrânında yandım, sorma ahvâlim

Berîn-i Huld’e erdim bes ki çöz boynumdan engâlim (engelim)

Şikâr-i şâhbâzım, merhamet kıl, bî-per ü bâlim

“Harâb-i câm-i ‘aşkım, nergîs-i mestin bilür hâlim
Harâbât ehlinin ahvâlini humâr olandan sor”

*Metâ‘-ı ‘aşk kadrin binde bir bilmez gel ey kâmil
Hakikat sırrını fehm edebilmez her olan ‘âkil
Muhıbb-i hânedân’dır ‘aşk ile SİRRÎ değil zâhil*

“Muhabbet lezzetinden bî-haberdir merdüm-i gâfil
FÜZÛLÎ ‘aşk zevkın zevk-ı ‘aşkı var olandan sor”²⁹⁸

GAZEL

Hâk-i derini Ka’be-i ‘Ulyâya değişmem
Bezm-i şeb-i fakîrimi Me’vâya değişmem

Eyyâm-i vü sâlinde olan leyl û nehârım
Her bir demini subh-i mücellâya değişmem

Tîr-i nıgehin sîneme açtığı zahmdan
Kanlar yutarım bâde-i hamrâya değişmem

‘Aşkın içirir ‘âşıkına âb-ı hayâtı
Peymâne-i İskender û Dara’ya değişmem

Sed eyleme insanı derin Sırrî kulundan
Kalbinle enîs olmağa dünyaya deęişmem²⁹⁹

52) SABRÎ (Mahmûd) (ö. 1294 / 1878)

Güzel Abdurrahman Ağa adında birisinin oğlu olarak dünyaya gelen şairin asıl ismi Mahmûd’dur. Şiirlerinde Sabrî mahlasını kullanan şair tahsilini tamamladıktan sonra “1261/1845 yılında, Diyarbakır Vilâyet Muhâsebesi’ne memur olarak girmiştir.”³⁰⁰ Sekiz yıl bu görevde kaldıktan sonra tayinini Erzurum’a çıkaran şair, gözlerini kaybettiğinden emekliye ayrılmak zorunda kalmıştır. Tahminen 1294/1878 yılında³⁰¹ vefat etmiş bulunan şairin, eserleriyle ilgili elimize az bilgi geçmiştir. Kendisine ait olan aşağıdaki iki beyit, bir gazelinden alınmıştır.

²⁹⁸ DFSA, c.1, s.350

²⁹⁹ Bedihan TAMSÖZ, Osmanlıdandan Günümüze Kadın Şairler Antolojisi, s.50-51

³⁰⁰ EŞÂ, s. 34; DFSA, c.1, s.345

³⁰¹ DFSA, c.1, s.345

“Câm-i Cem’dir ‘âşık-i dil-hasteye çâh-i zekân
Neş’e-i la’l-i lebin endişe-i diller midir

Almadın âğûş-i ümmîde ‘arûs-i tâzeyi
Hacle-gâh-i vasla mâni‘ SABRÎ’yâ iller midir”³⁰²

53) SIDKÎ (MUSTAFÂ) (ö.1879)

Hâcî Hüseyin Sâbir Efendi³⁰³ adında bir müftünün oğlu olarak dünyaya gelen şair, Türkçülük ülküsünün savunucusu Ziya Gökalp’in dedesidir. Ne zaman doğduğu tespit edilemeyen şair, atalarından babasına, babasından da kendisine intikal eden sipâhîliğe ait zeâmet köylerine sahip zengin şairlerdendir.³⁰⁴

Diyarbakır’da tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul’a giden şair, Bâbîâlî’de kalem biriminde çalışmıştır. Şair, sadrazamlık yapan Erzurumlu Küçük Sa’îd Paşa ile Selanik’te belediye başkanlığı, Manastır ve Diyarbakır’da da valilik yapan Mehmed Fâik Paşa’nın kalem ve fikir arkadaşıdır.

Müftü bir babanın oğlu olan şair, bir müftü kızıyla - Çermikli alimlerden Derviş Efendi’nin kızı Hadîce Hanım’la- evlenmiştir. Bu evlilikten Hacı Hasib Efendi, Mehmed Tevfik Efendi, Abdullah ve Mehmed adlarında dört çocuk sahibi olan aile, Abdullah ve Mehmed adlarındaki çocuklarını genç yaşta kaybetmiştir. Şairin hanımı Hadîce Hanım, şairin, çoğu kaymakamlıkla geçen resmî hayatı esnasında çocukların kâmil bir eğitim almaları için şairle birlikte dolaşmayarak hep Diyarbakır’da kalmıştır. Şair de memurluk yeri değiştikçe çocuklarını ziyaret etmiştir.

Rumeli, Anadolu ve Doğu Anadolu vilayetlerinde maliye ve mülkiye memurluğu, defterdârlık ve kaymakamlık gibi görevlerde bulunan şair, en çok kaymakamlık görevinde bulunarak Siverek, Adıyaman ve Nusaybin Kaymakamlığı görevlerini icrâ etmiştir. Bir ara İran’a giden resmî bir heyette ikinci aza olarak görev alan şair, Nusaybin Kaymakamlığı görevinde bulunduğu esnada -1294/1878 yılından

³⁰² EŞÂ, s. 34; DFSA, c.1, s.345

³⁰³ Bu zatla ilgili geniş bilgi için Bkz: M. Fahrettin KIRZIOĞLU, Yazılı Vesikalara Göre Ziya GÖKALP Müzesi ve Ziya GÖKALP, İstanbul-1956, s.17

³⁰⁴ Diyarbakır Ovası’nda Dicle Nehri kenarındaki Altınakar ve Behramki nahiyeleri ile bunlara bitişik dağlık mıntıkadaki Sürgücü nahiyesi olmak üzere üç nahiyeye bağlı birkaç köyden ibaret olan bu bu zeâmet köyleri, şairin vefatından önce resmî mu’âmale yapılamadığından şairin oğullarına intikâl etmeyerek devlet hazinesine geçmiştir. (Bkz: DFSA, c.1, s.356)

sonra, Mart 1879'dan az önce - burada vefat etmiş, Hazreti Ali'nin evladından İmâm Zeynü'l-âbidîn Hazretleri'nin Nusaybin'deki türbesinin yanına defnedilmiştir.

Edebî Kişiliği

Genelde bütün Diyarbakırlı şairlerin ve özelde de Mustafa Sıdkî adındaki bu şairimizin hayatını derleme hususunda istifade ettiğimiz DFSA adlı eserin yazarı Şevket Beysanoğlu, şairle ilgili bilgileri şu 5 kaynaktan istifade ederek derlediğini yazmaktadır.³⁰⁵

1. Diyarbakır Ziya Gökalp Müzesi'ndeki Diyarbakır Gazetesi koleksiyonları ve bazı evrâk.
2. Abdulganî Fahrî Bulduk'un Diyârbekir Tarihi adlı eseri (II. cilt).
3. Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Manzum Eserler Bölümü, 600 No'lu Şiir Mecmû'ası.
4. Diyarbakır Nakibler ailesinden Osman Ocak Bey'in özel kütüphanesindeki bir mecmû'a.
5. M. Nihat Gökalp'in "Ağabeyim Ziya Gökalp'in Hayatı" adlı yazması ve Abdulganî Fahrî Bulduk tarafından M. Nihat Gökalp'e 31.05.1950 tarihinde yazdırılan Mustafa Sıdkî'ye ait gazelin yazılı bulunduğu kâğıt.

Şevket Beysanoğlu'nun söz konusu kaynaklardan derlediği bilgilere göre şair; meşhur Diyarbakırlı hanım şairlerden Sırrî Hanım'ın ablası Hatice İffet Hanım'la müşâ'arelerde bulunmuş ve şairin bir gazeli söz konusu hanım şair tarafından tahmîs edilmiştir.³⁰⁶

Gazelinin tahmîs edilmesinden önemli bir şair olduğu sonucunu çıkarabileceğimiz şair, muhtemelen az şiir yazmış şairlerimizdendir. Kaynakların şairin sadece iki gazelinden bahsetmesi bunun bir delilidir.

³⁰⁵ DFSA, c.1, s.356-357

³⁰⁶ Gazelin tahmîs edilmiş matla' beyti şu şekildedir:

***İçmeyen câm-i safâ şerbetini bîcûnun
Bilemez cilvesinün 'aksi nedir dil-cûnun
Bâr-keş olmasa dil, gâyet olur Mecnûn'un***

Çekmeyen bâr-i gâmin döne döne gerdûnun

Ne bilür lezzetini câm-i mey-i gül-gûnun (Bkz: DFSA, c.1, s.357)

Aşağıdaki gazel kendisine aittir:

GAZEL

Ser-fürû eyler görenler serv-i refâtârın senün
Lâl olur bülbül işitse zâr ü güftârun senün

Leb kızıl, ruhlar kızıl, destünde câm-i mey kızıl
Kim kızıl dîvâne olmaz görse dîdârun senün³⁰⁷

Cân verür câna lebün, şemşîr-i gamzen cân alur
Allâh, Allâh! Ne temâşâdur bu etvârun senün

Âb-i la'lün yetsün imdâdîma ey şûh el-amân
Yakdı yandırdı vücûdum tâb-i ruhsârun senün

Kâkül-i müjgânunu vasf eyle her dem SIDKÎ'yâ
Çîn ü Mâçîn'i mu'attar kılsun eş'ârun senün³⁰⁸

54) HAYRÎ (ö. 1296/1880)

Doğum ve ölüm tarihi tespit edilemeyen ancak 1291/1875 yılında gerçekleşen emekliliğine bakarak³⁰⁹ 19. yüzyılda yaşadığını ve yetiştiğini bildiğimiz şair, “Üryânî-zâdeler”³¹⁰ ailesindedir. Mehmed Vahîd isimli bir zatın oğlu olarak Diyarbakır’da dünyaya gelen şairin asıl ismi Mehmed Hayrullâh’tır. Tahsîlini tamamladıktan sonra yurdun muhtelif yerlerinde çeşitli memuriyetlerde bulunan şair, 1283/1867 yılında Yanya Vilâyeti Müfettiş Hükâmı³¹¹’nda (hakimlik) çalışmıştır. Kahire ve Kudüs’te de vazifeli bulunan şair, 1291/1875 yılında emekliliğe ayrılarak İstanbul’a yerleşmiştir.

Memurluğunun yanı sıra şiir tanzîmiyle de uğraşan şairin Ali Emîrî Tezkiresi’nde iki matla‘ ve üç beyti kayıtlıdır.³¹¹ Bunun yanında Şevket Beysanoğlu da

³⁰⁷ Ali Emîrî, bu gazelin ikinci beytinin Sıdkî-i Erzurûmî’ye ait olduğunu söyler. (Bkz: DFSA, c.1, s.358)

³⁰⁸ DFSA, c.1, s.357.

³⁰⁹ DFSA, c.2, s.35

³¹⁰ Age, c.2, s.35

³¹¹ TŞÂ, c.1, s.323

kendi özel kütüphanesinde mevcut mecmû‘aların birinde şairin iki gazelinin kayıtlı olduğunu haber vermektedir.³¹²

Aşağıdaki parçalar söz konusu tezkire ve mecmû‘alardan derlenen parçalardır.³¹³

GAZEL

Çarpıldı mı bir âfete aldı ruh-i rengîn
Şemşîr açamaz ağzını ol gonçe-i tengin

Sen gibi perî-zâdı esîr eyleyen âfet
Şimden-geri taksın başına çifte çelengin

Bir nîm-nigehle seni bu hâle bıraktı
Çek ki duyasin acısını zahm-i hadengin

Bil ki ne çeker ‘âşıkın ağyâr elinden
Gömgök nîcedir sîneyi gör ta‘ne-i sengin

Senden güzelim çekdiğini HAYRÎ-i zârın
Çekmezdi esîr olsa da destinde Fireng’in

MATLA‘ BEYİTLERİ

“Olur peydâ mesâib âdeme râh-i sekâmetten
Necât istersen ayrılma tarîk-i istikâmetten”

“Rüşveti almam efendi, verme almam nâfile
Fahr-i ‘âlem la‘net etdi mürteşî ü râşîye”

“Mü’min-i kâmil olan böyle eder i‘tikâd
Hakk’a eden i‘timâd dâim olur ber-murâd”

55) KÂMÎ (Mehmed Şa‘bân) (ö. 1301 / 1884)

Hoca Ahmed adında bir zatın oğlu olarak 15 Şa‘bân 1220 / 1805’te Diyarbakır’da doğmuş olan şairin asıl ismi Mehmed Şa‘bân’dır.³¹⁴

³¹² DFSA, c.2, s.35

³¹³ TŞÂ, c.1, s.323;EŞÂ, s. 22; DFSA, c.2, s.35-36

Devrinin tanınmış en faziletli âlimlerinden çeşitli ilim ve fenleri tahsil eden şair³¹⁵ Kur'ân-ı Kerîm'i hıfz etmiş, Diyarbakır Ulucami bitişiğindeki Sarı Abdurrahman Paşa Kütüphanesi'nde tedrîsâtta bulunarak³¹⁶ devrinin âlimlerinden olmuştur.³¹⁷

Talebelerinden bazılarının askere alınması üzerine İstanbul'a giderek arzusuna uygun emir çıkararak yani talebelerinin askerlikten muaf tutulmalarını sağlayarak Diyarbakır'a dönen şair, ordu komutanı Hâfız Paşa'nın emre rağmen talebeyi askere almada ısrar etmesi üzerine yönetime gücenmiş, 1254/1838'de Mısır'a gitmiştir. Mısır'da Mehmed Ali ve İbrâhîm Paşalardan iltifât gören şaire maaş tahsîs edilmiştir.³¹⁸ Mısır'da Rûfâ'î Tarîkatı şeyhlerinden İbrahim el-Bâcûrî'ye intisâb ederek³¹⁹ son ilmî, tasavvufî icâzetini ondan almış olan şair³²⁰; hac farîzasını îfâ ettikten sonra İstanbul'a gelmiş, daha sonra döndüğü memleketi Diyarbakır'da tekke haline getirdiği evinde Rûfâ'î Tarîkatı 'âyinini icrâyâ koyulmuştur.³²¹

1266 / 1850 yılında Irak'a giden şair Kerkük'te Şeyh Abdurrahman-ı Talebânî ile tanışmış ondan Kâdirî Tarîkatını almış,³²² ona halîfe olmuştur.³²³ Daha sonra Irak'ı dolaşan şair birçok evliyânın türbesini ziyaret etmiştir.³²⁴

1270/1854 yılında meydana gelen Osmanlı-Rus Harbi'ne iştirâk ederek Erzurum, Kars civarlarında düşmanla savaştan şair, harbin bitimini müte'âkip Diyarbakır'a dönmüştür. Daha sonra gittiği İstanbul'da 5 sene kalan şair en nihayetinde tekrar memleketi Diyarbakır'a dönmüş ve 1301/1884 yılında 79 yaşındayken vefat etmiştir.

Her şeyden önce şöhretli bir ilim adamı olan Şa'bân Kâmî Efendi; Diyarbakır'da yetişen birçok fikir ve sanat erbabının ilk feyizlerini kendisinden aldığı kişidir.³²⁵ Talebelerinden ve aynı zamanda akrabalarından olan Ali Emîrî (ö.1924), pek ziyade hürmet ettiği Şa'bân Kâmî Efendi'nin vefat tarihi için şu beyitleri tanzîm etmiştir:

³¹⁴ EŞÂ, s. 48; İbnü'l-emîn, STŞ, c.5, s.782; TGDEİS, s.242; Hediyyetü'l-ârifin, c.2, s.346; Sicill-i 'Osmânî, c.3, s.860; Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ'îli Metin ve Muhteva, s.264

³¹⁵ Osm. Müellifleri, c.1, s.451; DFSA, c.1, s.358

³¹⁶ İbnü'l-emîn, STŞ, c.5, s.782; DFSA, c.1, s.358

³¹⁷ Hediyyetü'l-ârifin, c.2, s.346

³¹⁸ İbnü'l-emîn, STŞ, c.5, s.782; DFSA, c.1, s.358

³¹⁹ İbnü'l-emîn, STŞ, c. 5, s.782

³²⁰ Osm. Müellifleri, c.1, s.451

³²¹ İbnü'l-emîn, STŞ, c. 5, s.782

³²² Sicill-i Osmânî, c.3, s.860; TGDEİS, s.242

³²³ Osm. Müellifleri, c.1, s.451

³²⁴ İbnü'l-emîn, STŞ, c.5, s.782

³²⁵ DFSA, c.1, s.358

Hâfız-i Kur'ân, mücevvid, 'âlim ü şeyh ü fakîh
Mûsikî-dân, şâ'ir ü münşî ü hattât-ı cihân

Kâdirî ü Nakşibendî ü tasavvuf-âşinâ
Hikmet ü hey'et, nücûmun vâkıfı, ferîd-i zamân

Vâkıf ü sâbih, mu'abbir, mantıkî, sâhib-nefes
Hem müfessir, hem muhaddis, hem sahî hem nüktedân

Etti ol pîr-i mübârekten fezâil iktibâs
Oldu altmış yıl bu kişverden çıkan hep fâzılan³²⁶

Arap ve Fars dil ve edebiyatlarına vakıf olan ve bu iki dille de manzûm eserleri bulunan şair, hayatının çoğunu memleketinde ders okutma ve eser yazma suretiyle geçirmiştir.³²⁷ Şiirin yanı sıra hat sanatı ve mûsikîde de kâbiliyeti olan şair³²⁸ şiirle küçük yaşlardan itibaren ilgilenmeye başlamıştır. 123 /1819'da henüz 14 yaşındayken Urfalı Yûsuf Nâbî'nin "bu" redifli meşhur "**Sakin terk-i edebden kûy-i mahbûb-i Hüdâ'dır bu**" beyitiyle başlayan na'tını tahmîs etmiş, bunu okul duvarına asmıştır. 25 yaşına kadar yazdığı şiirlerinde Refik/Refikî mahlasını kullanan şair tahmîs ettiği bu na'tta da Refik mahlasını kullanmıştır.

Söz konusu tahmîsi şöyledir:

TAHMÎS

Risâlet tahtının şâhı imâm-ı esfiyâdır bu

Nebûler serveri mâh-ı gürûh-ı etkiyâdır bu

Mu'allâdır, müzekkâdır, resûl-i müctebâdır bu

“Sakin terk-i edepten kûy-i mahbûb-i Hüdâ'dır bu

Nazargah-i İlâhîdir Makâm-ı Mustafâdır bu”

Bu bir sâhib-i şerî'attir gözün aç merdüm-i ğâfil

Göründü eşref-i kevneyn mekânı yok bize hâil

Te'eddüb kıl, murâd iste, verir Mevlâ olur hâsıl

³²⁶ İbnü'l-emîn, STŞ, c.5, s.782; DFSA, c.1, s.359

³²⁷ DFSA, c.1, s.358

³²⁸ Osm. Müellifleri, c.1, s.451

Bu hâkin (hânın) pertevinden oldu deycûr-i âdem zâil
Ummadan açtı mevcûdât çeşmin tutiyâdır bu

*Bu ‘arzın fahrine bâ‘is resûlün kabr-i pâkidir
Cemi‘ derd için dermân olan bu ravza hâkidir
Cihâna neşr olan feyzin mahall-i ‘ittrnâkidir*

Felekde mâh nevbâb-i selâmın sine-çâkidir
Anın kandîlidir hûr-i matla‘-ı nûr û ziyâdır bu

Zemînin eşrefi oldu şeri‘atte, tarîkatte

Hüdâ kıldı ânı risâlette, sa‘ûdette

Felekler gıpta-hârıdır ânınçün baht û rif‘atte

Resûl-i Kibriyâ’nın hâbgâhıdır hakîkatde
Tefevvükkerde-i ‘arş-i Cenâb-ı Kibriyâ’dır bu

Tazarru’ eylerim sürsem yüzüm bâb-ı şehinşaha

Ta‘âla’l-lâh kabûl ile ulaşsam o âlî câha

Günâhın mağfiret eyler Refiki yalvar Allah’a

Mûra’ât-ı edeb şartıyla gir Nâbî bu dergâha
Metâf-ı kudsiyândır, bûsegâh-ı evliyâdır bu³²⁹

Diyarbakır’da yayımlanan mecmû‘alarda gazellerine özellikle de Türkçe yazdığı tecnîs, mana ve maya türündeki şiirlerine çokça rastlanan şair; bir zamanlar devlet büyükleri hakkında yazdığı kasîdelerini, sonraları “Şimdi o kapılardan yüz çevirdik” diyerek meydana getirdiği eserlerine derc ettirmemiştir.³³⁰

a. Eserleri:³³¹

- 1. Dîvân:** Dîvân’dan ziyade Dîvânçe sayılabilecek olan bu eser 27 sahifeden müteşekkil olup³³² bir münâcât, bir mi‘râciye, birkaç na‘at ve medhiye ile birkaç kasîdeden ibarettir. Eser, 1280 / 1863’te taş basmasıyla İstanbul’da basılmıştır
- 2. Mevlid:** Biri basılı biri de yazma olmak üzeri iki tanedir.

³²⁹ TŞÂ, c.2, s.409-411; EŞÂ, s. 27

³³⁰ İbnü’l-emîn, STŞ, c. 5, s.782;

³³¹ Hediyyetü’l-‘ârifin, c.2, s.346; Osm. Müellifleri, c.1, s.451; DFSA, c.1, s.358; 2000’e 5 Kala Diyarbakır, s.215; TŞÂ, c.2, s.409-411

³³² DFSA’da Dîvân’ın sayfa sayısı 27+83=110 olarak geçmektedir. (Bkz: DFSA, c.1, s.358)

3. **Hadîka-i Ma‘neviyye:** Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin (r.a)’nın şehid ediliş hikâyelerini, Kerbelâ faciasını anlatan 232 beyitlik bir risâledir.
4. **Mi‘râciyye:** 135 beyitten oluşan eser basılmıştır.
5. **Fâtih-i Müşkilât:** 18 bahisten ibaret olan eser Sultan Abdülazîz’e takdim edilmiştir.
6. **Er-Reddü ala’n-Nasârâ (Redd-i Protestan):** İçeriğiyle ilgili bilgi edinilmeyen bu eser muhtemelen Hıristiyanların İslam’la ilgili birtakım iddialarını çürütmek amacıyla kaleme alınmış bir eserdir.

7. Münşeât

Arapça Eserleri :

1. **Kasîde-i Kâmisîyye:** Kasîde-i Bür’e’ye nazîre (şerh) olarak yazılan eser 201 beyitten ibaret olup 16 sayfadan oluşmaktadır. Eser, şairin «Dîvân» ıyla aynı tarihte 1280/1863’te basılmıştır.
2. **Mebâhis-i Hz. ‘Îsâ ve Deccâl**

b. Şiirlerinden Örnekler:

MÜNÂCÂT

Hüdâyâ sensin ol Rahmân-i Deyyân

Nesâk sâzî-i ‘âlemsin kemekân

Hüdâyâ sensin âncak kenz-i mahfî

Ne mümkün zât-i pâkin ola vasfî

Îlâhî sensin ol Ma‘bûd-i bi‘l-hakk

Vücûd-i vâcibin mevcûd-i mutlak

Münezzeh şeş cihetten pâk zâtın

Sığışmaz ‘akla ef‘âl ü sıfatın

Benim ol mücrim ü ‘âsî günâh-kâr

Benim âncak menâbi‘e giriftâr

Dirîğa sinn ü sâlim oldu altmış

Gönül gaflet bisâtında yan yatmış

Hemîşe râzi ol benden, kerem-kâr
Beni lutfunla râzî eyle her bâr

Ne lâyıkça ‘uluvv-i şâne el- hakk
Bu Şa‘bân Kâmî’ye sen eyle elyak³³³

GAZEL

Âh çekersem firkatınla ins ü cânn âteşlenür
Sanma sâde ins ü cânn belki cihân âteşlenür

Ülfet etmiştir semender sanmasun âteşlere
Gelmesun kurbe civâre nâgihân âteşlenür

Sergüzeştim hâk-i pâ-yi yâre ‘arza korkarım
Bir atım bârut-veş gâfil yaman âteşlenür

Nâr-i ‘aşkım isterim pünhân ola dilde müdâm
Sırrımı ifşâ eder eşk-i revân âteşlenür

Tâb u firkat ol kadar yakdı derûnum KÂMÎ’yâ
Dökseler deryâlara sönmez hem-ân âteşlenür³³⁴

56) DERCÎ/ DÜRCÎ (ö. 1301 / 1885)

Asıl adı Zülfikâr olup, manzûmelerinde Dercî/Dürcî mahlasını kullanan bu şairimiz³³⁵ 1235/1819 yılında Diyarbakır’da doğmuştur. Diyarbakırlı âlimlerden Akıllı Hoca’dan ilim tahsilinde bulunan Dercî 1254/1838-39 yılında askeriyeye intisap etmiş, Şam ve Halep dolaylarında 12 yıl görev yaptıktan sonra 1266/1850 yılında askeriyeden ayrılmıştır.³³⁶ Sonraları bilgi ve görgüsünü arttırmak amacıyla seyahate çıkan şair Bağdat ve Kerbelâ cihetindeki mübârek yerleri ziyaret etmiş, Rumeli, Anadolu ve Arabistan’ı elinde sazı ile şiirlerini okuyarak dolaşmıştır. 1270/1854 yılında Konya’ya uğrayıp Mevlânâ’nın türbesini ziyaret eden Dercî oradaki Mevlânâ dergâhının post-

³³³ İbnü’l-emîn, STŞ, c.5 s.783

³³⁴ DFSA, c.1, s.359

³³⁵ TŞÂ, c.2, s.324; EŞÂ, s. 22;DFSA, c.1.s.347

³³⁶ TŞÂ, c.2, s.324-325

nişîni olan Muhammed Sa'îd Hemdem Çelebi'ye bağlanmış ve uzun yıllar bu dergâhta dervîş 'âyinlerinin icrâsıyla meşgûl olmuştur.³³⁷

Tahminen 1301/1885 yılında ölen şairimizin bir hayli şiiri ve sözleri bulunmasına rağmen elimizde sadece Ali Emîri Tezkiresi'nde kayıtlı bir na'ti mevcuttur.³³⁸

NA'T-İ ŞERÎF

Reh-i şevkinde 'abd-i dernâkim yâ Resûlallâh

Kapunda bir gedây-i sîneçâkim ya Resûlallâh

Başımdan aştı 'isyânım, yanımdan kaçtı yârânım

Yetiş imdâda derdest-i helâkim yâ Resûlallâh

Ne yerde fisk ile bey'ü şîrâ' eylerse bir tâcir

Benim vardır ânınlâ iştirâkim yâ Resûlallâh

Velî zât-ı celflin sûreti tasdîke geldikte

Mücellâ nûrdan mir'ât-i pâkim yâ Resûlallâh

Bu DERCI çâkerin dûr etme iksir-i teveccühten

Fenâ bağında ben bir kabza hâkim yâ Resûlallâh

57) NA'ÎM (ö.1302 / 1884)

Ali Emîri'ye göre 1256/1840 yılında³³⁹, İbnü'l-emîn Mahmud Kemâl'in şairin resmi terceme-i hâline (biyografisine) dayanarak verdiği bilgiye göre ise 1258/1842³⁴⁰ doğan Mehmed Na'îm, Ahmed adında birisinin oğludur.³⁴¹

İlkin Diyarbakırlı âlim ve şairlerden Mehmed Şa'bân Kâmî'nin (ö.1301/1884) yanında ilim tahsiline başlayan Mehmed Na'îm³⁴² askerlik çağının yaklaştığı dönemde başına sarık sararak medreseye girmiştir. Müderris Karahâfizzâde Abdurrahman

³³⁷ Age, c.2, s.324; DFSA c.1, 348

³³⁸ TŞA, c.2, s.324

³³⁹ İbnü'l-emîn, STŞ, c.6, s.1079; Karacadağ Aylık Kültür Dergisi, Diyarbakır Basımevi, S.87-88, s.13

³⁴⁰ İbnü'l-emîn, STŞ, c.6, s.1079; Diyarbakırlı Bilginler ve Ozanlar, (Tefrika- Karacadağ Aylık Kültür Dergisi), Diyarbakır Basımevi, S. 87-88, s.38

³⁴¹ EŞÂ, s. 58; İbnü'l-emîn, STŞ, c.6, s.1079

³⁴² Karacadağ Aylık Kültür Dergisi, Diyarbakır Basımevi, S.87-88, s.13

Efendi'den medrese ilimleri tahsîl eden şair; 1277/1860 yılında, 18 yaşındayken, Bağdat Valiliği ve Irak ordusu müşîrlüğinden (mareşalliğinden) ayrılması sonrası Diyarbakır'a uğrayan "Sırkâtibi" ünvanlı Mustafa Nurî Paşa'yla buluşmuş, Paşa'ya bir kasîde yazarak Paşa'nın takdîrine mazhar olmuş, onunla birlikte İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da, Nûruosmâniye Medresesi'nde, yarıda bıraktığı tahsîlini tamamlayan şair, müderris olup tadrîsâta başlamıştır. 1862 yılında, çok kısa süren müderrislik görevinden ayrılarak meslek değiştiren şair, Evkâf Nezâreti Mektûbî Kalemi'nde (Vakıflar Bakanlığı Gelen Evrak Birimi) memur olarak çalışmaya başlamıştır.³⁴³

İbnü'l-emîn Mahmûd Kemâl'in STŞ adlı eserinde verdiği malûmâta göre; Beykoz'daki bir tepede medfûn bulunan Hz. Yûşa' (a.s)'nin, o anda onarım gören makamına, dönemin sadrazamı Keçecizâde Fuâd Paşa'nın yazıp mermer kitâbeye hakkettirdiği (oydurduğu) târîh manzûmesindeki târîhin yanlışlığını gören Mehmed Na'îm, durumu padişaha bildirerek yazdığı doğru târîhi takdim etmiş, paşanın iltifatlârına mazhar olmuştur. Bu yolla Paşa'yla irtibat kuran Mehmed Na'îm, Paşa'nın konağını gidip gelmeye başlamıştır. Sonraları söz konusu Paşa'ya

“Meşhûrdur cihânda bu kim şehr-i Âmid'in
Hep merdümânı şâ'ir olur, nükte-dân olur

Olsam Diyâr-ı bekire müdîr-i mu'accelât
Hasretli vâlidem sana ed'îye-hân olur”

beyitlerini ihtivâ eden bir kasîde yazan Mehmed Na'îm, kasîdeyle arzuladığı yere yakın bir makama – Bağdat Evkâf Muhasebeliğine – getirilmiştir. Fakat dönemin Vakıflar Bakanı ile bakanlıkta görevli mektupçu, Na'îm'in hafifmeşrep, derbeder, serserî hayatını³⁴⁴ sadrazama anlatarak sadrazamı iknâ etmiş, Mehmed Na'îm'in Bağdat Evkâf Muhasebeciliğine yapılan atamasını iptal ettirmişlerdir. Atamasının iptaline kızan Mehmed Na'îm, yazdığı iki hicviyeden birini bakanın birini mektupçunun masasına bırakmıştır. Hicviyelerin yayımlanmaması karşılığında, bakan tarafından ilk açılacak

³⁴³ İbnü'l-emîn, STŞ, c.6, s.1079; DFSA, c.1, s.362

³⁴⁴ STŞ adlı eserinde Mehmed Na'îm'in biyografisine 14 sayfalık yer ayıran İbnülemin, şairin hafifmeşrep, serserî, derbeder, deyyûsâne hayatıyla ilgili gerek şairin sözlerinden ve fiillerinden gerekse kendisini tanıyanların sözlerinden oluşan 10'a yakın örnek vermiştir. Bunlardan şaire atfedilen “*Edeb ve namusu mahvetmek için çarşıda, pazarda benimle bir saat gezmek kafidir*” sözünü şairin karakterini tanıma açısından zikretmeyi yeterli görüyoruz.(Bkz: STŞ, c.6, s.1082)

bir memurluğa tayin sözüyle birlikte 40 lira para ve mektupçu tarafından da bir altın saat teklîf edilen Mehmed Na‘îm, bu teklîflere kulak asmamış, söz konusu hicviyeleri herkese dağıtarak bakan ve mektupçudan intikâm alma yolunu seçmiştir.³⁴⁵

Bakan ve mektupçu sadrazama müracaat ederek Mehmed Na‘îm’in cezalandırılmasını istemişlerse de “kadir bilmeyenler böyle şeylere müstehak olurlar” cevabını almışlardır.

Bağdat Evkâf Muhâsebeciliğine olan ataması akâmete uğramış olan Mehmed Na‘îm, daha sonraları birçok değişik memuriyetlerde bulunmuştur. İbnü’l-emîn, şairin akamete uğramış Bağdat Evkâf Muhasebeciliği sonrası memurluk hayatının kronolojisini şu şekilde vermektedir.³⁴⁶

1. 1280/1863’ te Ünye Sancağı Yazı İşleri Müdürlüğü (Bir süre bu görevi devam ettiren şair istifa ederek Şam’a gitmiş orada Mektûbî Kalemi’nde müsevvid olmuştur)
2. 1282/1865’te Travnik Sancağı Temyîz Meclisi İkinci Re’isliği ve Çıldır Tahrîrât Müdürlüğü
3. 1289/1872’de Dördüncü ve Üçüncü Ordu Başkâtipliği (2 yıl bu görevi sürdüren şair, 1291/1874’de ‘azledilmiştir.)
4. 1294/1877’de Çorlu, Frecik ve Pınarhisar Kaymakamlığı
5. 1295/1878’de Tavas Kaymakamlığı
6. 1296/1879’da Yemen Vilâyeti Kevkebân Kaymakamlığı
7. Yemen Vilâyeti Kunfide Kaymakamlığı (Şair bu son görevinin bulunduğu yerde vefat etmiştir.)

Kaynakların ahlâkî yönüyle ilgili olumlu şeyler söylemediği Mehmed Na‘îm’in ilmî ve edebî yönüyle ilgili İbnü’l-emîn’in STŞ’ sinde şunlar kayıtlıdır:

“... Na‘îm’in iktidâr-ı ‘ilmîsi usûl dâiresinde medîd bir sa‘yin (uzun soluklu bir gayretin) netîcesi değil kendi müstahzerâtından (hazır bulduklarından ibaret) idi. Tab‘îat-ı şî‘riyyesi vardı. Manzûmeler yazardı. Ancak tab‘îat-ı şî‘riyyesi hicve mâil

³⁴⁵ İbnü’l-emîn, STŞ, c. 6, s.1080; DFSA, c.1, s.362

³⁴⁶ İbnü’l-emîn, STŞ, c.6, s.1080; DFSA, c.1, s.362-363

olduğundan hicviyyâtla uğraşması ihrâz-ı vakâr ve haysiyet etmesine (vakar ve haysiyetini korumasına) mâni‘ olmuştu...³⁴⁷

Resmî terceme-i hâlinde “Diyârbekir’de medresede Arabî ve Fârsî ilimlerinin tahsîliyle, mezkûr lisânlarda tekellüm ve tahrîre muktedir isem de te’lifâtım yoktur” sözlerinden Arapça ve Farsça konuşup yazabildiğini³⁴⁸ ama bir eser vücûda getirmedğini öğrendiğimiz şairin te’lif ettiği bazı manzûmeleri de kaybolmuştur.

Aşağıdaki iki gazelin şaire ait olduğu söylenmektedir.³⁴⁹

GAZEL

Geldi demi, demâdem-i feryâd-i ‘andelîb

Tuttu cihânı velvele-i dâd-i ‘andelîb

Döndürdü gülşeni yine mâtem-serâlara

Gülbânk-i ye’si zezeme bünyâd-ı ‘andelîb

Yaktı cihânı şu‘le-i sîti safîr ile

Minkâr-ı nağme-i sitem îcâd-ı ‘andelîb

Ey şâh-ı nev-bahâr meded el-amân meded

Sen eyle bârî bir nefes imdâd-i ‘andelîb

Mecbûrdur ziyârete gülzârı her bahâr

Kim ândadır meşâhid-i ecdâd-i ‘andelîb

Bilmem nasıl tahammül eder bunca mihnete

Cismi za‘îf ü hâtır-ı nâşâd-ı ‘andelîb

³⁴⁷ İbnü’l-emîn, STŞ, c.6, s.1085; DFSA, c.1, s.363

³⁴⁸ İbnülemin, şairin Arapça ve Farsçaya vakıf olduğuna dair bilgiye temkînli yaklaşmak gerektiği kanaatindedir. Bunu İbnülemin’in, şairin bu özelliğini anlattığı kelime grubunun sonuna koyduğu ünlem işaretinden anlamak mümkündür. (Bkz: STŞ, c.6, s.1079)

³⁴⁹ Şiir hırsızlığı gibi bir suçlamaya da muhatap olmuş olan Na‘îm’in “ ‘andelîb” ve “mahabbet” redifli bu gazellerine de temkînli yaklaşılmıştır. İbnülemin, bu hususta şunları söylemektedir: “... ‘**Andelîb ve Mahabbet redifli gazelleri(nin) Na‘îm’in olduğuna hükmetmek için evvel emirde Sırrî Hanım’la (ö.1294/1877) Tâlib-i Âmidî’nin (ö.1290/1873) eş‘ârını serâpâ tetebbü‘ ve mütâla‘a etmek (şiiirlerini iyice incelemek) lazımdır. Na‘îm’in âsârını, emvâl ve eşyâ-i mesrûka içine karışmış aynı emvâl ve eşyâ’ nevinden addederim (çalıntı olmayıp da çalıntı eşyanın içine karışmış malı da çalıntı sayarım.) (Çünkü) tefrîki müşkildir (Çalıntı malla çalıntı olmayanı ayırmak güçtür.” (Bkz: STŞ, c.6, s.1083)**

Yek nevki hâre bir gül için âferîn kim
Olmuş nişâne sîne-i pûlâd-ı ‘andelîb

Bu gülşen-i fenâda NA‘ÎM-i nizârdır
Fenn-i figân ü nâlede üstâdı ‘andelîb ³⁵⁰

GAZEL

Zemîn ü âsümân pür-şûr-i gavgâ-i mahabbettir
‘Ukûl âşüfte-i te’sîr-i sevdâ-i mahabbettir

Felek sersam ü sergerdân-ı mînâ-i mahabbettir
Cihân mest-i müdâmı câm-i sahbâ-i mahabbettir

Gam-i hicrinle ol müstağraki emvâc-i eşkim kim
Dü çeşmim halka-i girdâb-i deryâ-i mahabbettir

Şâhidi tîğ-i cevrim, sînedede her zahmı, pür-hûnum
Birer güldeste-i gülzârı me’vâ-i mahabbettir

Cemâlin cilve-gerdir öyle bir mecliste kim ânde
Dili nâmûs-i ekber mest ü risvâ-i mahabbettir

Bürehne pây ü dâmen dermiyân ü nakdi cân derkef
NA‘ÎM-i derd-cû pûyânı sahrâ-i mahabbettir ³⁵¹

58) HAYÂLÎ (AHMED) (ö. 1304/ 1887)

Şiirlerinde Hayâlî mahlasını kullanan Ahmet Hayâlî Efendi Diyarbakırlı âlim ve şairlerden Şeyh Mehmed Şa‘bân Kamî b. Ahmet b. Mahmûd el-Haskafî’nin oğlu olarak 1266/1850 yılında Diyarbakır’da dünyaya geldi.³⁵² Devrinin bilginlerinden olan babasından ders aldı. 11 yaşındayken hüsn-i hattan icâzet aldı.³⁵³ Tahsîlini

³⁵⁰ EŞÂ, s. 58; İbnü’l-emîn, STŞ, c.6, s.1087; Karacadağ Aylık Kültür Dergisi, Diyarbakır Basımevi, 87-88, s.13-14; DFSA, c.1, s.363-364

³⁵¹ İbnü’l-emîn, STŞ, c.6, s.1087; DFSA, c.1, s.364; Karacadağ Aylık Kültür Dergisi, Sayı: 87-88, s.13-14 Diyarbakır Basımevi

³⁵² DFSA, c.2, s.1; İbnü’l-emîn, STŞ, c.4, s.584-585; Hediyyetü’l-‘ârifin, c.1, s.190-191; TŞÂ, c. 2, s.309.

³⁵³ İbnü’l-emîn, STŞ, c.4, s.584

tamamladıktan sonra bir müddet serbest çalışan Ahmed Hayâlî sonraları memurluğu tercih ederek 1293/1877’de Diyarbakır Rûsûmat Nezâreti Evrâk-ı Sahîha Müdürlüğünde göreve başladı. 10 yılı aşkın uzun bir müddet bu görevi yürüten Hayâlî 23 Şaban 1304/1887 Pazar günü daha genç denilebilecek bir yaşta -37 yaşındayken- vefat etti.³⁵⁴ Vefatı için o zaman Diyarbakır Ceza Mahkemesi reisi bulunan Abdurrahman Nâcim merhum, şu tarihi söylemiştir:

“Eyledim hayli tahayyül ‘âlemi ey ehl-i hâl
Hadîsin her ferdini gördüm hayâl ender hayâl
Söyledim (Nâcim) Hayâlî eyledikte irtihâl
Oldu târih-i vefâtı (Hâ Hayâlî hâ hayâl)”³⁵⁵

Geniş bir kültüre sahip olan Ahmed Hayâlî Arapça ve Farsçayı gayet iyi bildiği gibi bu dillerin edebiyatına da vakıftı. Arzu edenlere de Arapça, Farsça ve hüsnühattı öğretir, Ali Emîrî’nin tabiriyle “hutût-ı mütenevvi’â temşîk ederdi (hüsnühattın birçok çeşidiyle yazabilirdi.”

Hayâlî, şiiir ve inşâsı gayet selîs (akıcı) ve tabî’ati irticâle (doğaçlamaya) sahip ve seri bir şairdir. Bazı müşâ’areler esnasında başkaları bir beytin tanzîmiyle uğraşmaktayken kendileri bir gazel ikmâl ederlerdi. Hurûf-i hecâ üzerine Türkçe müretteb bir **Dîvân** tertip etmişse de ölümünden sonra Dîvân’ı kaybolmuştur.³⁵⁶

Güzel bir ahlaka da sahip olan şairimiz tırnakla da yazı yazar, insan ve çiçek resimleri yapardı. Ali Emîrî TŞÂ’da Hayâlî Efendi’nin yazıdaki mahâretinden, en meşhûr hattâtların yazılarını taklîd edebilme kudretinden bahsederken şunları söylemektedir:

“... on iki kalemden on iki adet öyle elvâh-ı bî-nazîr tahrîrine (eşsiz hüsnühattablolarını yazabilme) muvaffak oldular ki eğer Yâkût-i Mu’tasım görseydi esîr-i hayret olurdu”³⁵⁷

³⁵⁴ DFSA, c.2, s.1

³⁵⁵ İbnü’l-emîn, STŞ, c.4, s.584

³⁵⁶ DFSA, c.2, s.1 –Hediyetü’l-‘ârifin c.1, s.190-191

³⁵⁷ İbnü’l-emîn, STŞ, c.4, s.584 Boşluk giderilecek

Aşağıdaki gazel onundur:

GAZEL

Gülleri şermende eyler reng-i ruhsârın senin
Öğredir serve edâlar nâz û refâtârın senin

Terk-i gülşen etti hasretle hezârân reşkten
Gördüler nâ-dîde rengin hüsn û etvârın senin

Nâz û istiğnâ yüzünden cevri edersin dem-be-dem
Âh bilseydim nedir gönlünde efkârın senin

Düşmen-i cândır Hülâgû-yi zamandır, ‘âlemi
Kırdı geçti gamze-i hûnrîz-i ğaddârın senin

Cân verüb aldın metâ‘-ı vasl-ı yârı ey gönül
Uygun aldı sûk-i ‘aşkında bu pazarın senin

Peyrev ol Râif Efendi’ye HAYÂLÎ nazma
Şâirân tahsîn ede gördükte güftârın senin³⁵⁸

59) RÂİF (YÛSUF) (ö.1306 / 1888-89)

Memleket irfânına hizmette bulunmuş birçok kıymetli insanlar yetiştiren İskender Paşa-zâdelerden olan Râifin asıl adı Yûsuf olup, babasının adı Reşid Bey³⁵⁹ annesinin adı ise Râhile Hanım’dır.³⁶⁰ Ailesinin tek erkek evladı ve bir de Hadîce Hanım adında bir kızkardeşi olan Yûsuf Râif Bey ise küçük yaşta yetim kaldığından atalarının te’sîs ettiği vakfı³⁶¹ velâyeten yönetme işi annesi Râhile Hanım’a kalmıştır.

Daha sonraki yıllarda tahsilini tamamlayan Yûsuf Râif Bey, ulu atasının te’sîs ettiği vakfın mütevellî heyeti başkanlığını ifâ ettiği gibi mütesellimlik ve müderrislik

³⁵⁸ EŞÂ, s. 22;DFSA, c.2, s.1

³⁵⁹ TŞÂ, EŞÂ, ve Tuhfe-i Nâ’ilî, Râif Yûsuf Bey’in babasının Hacı Ali Beğ olduğunu belirtmekteyse de (Bkz: TŞÂ, c.2, s. 335; EŞÂ, s. 24; Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’ilî Metin ve Muhteva, s.152) biz Râif Yûsuf Bey’in torununun beyanını esas kabul ettik. (Bkz: Reşid İSKENDEROĞLU, Şair Dede ve Ozan Torunu, s.14)

³⁶⁰ Râhile Hanım Hasan Ağa’nın kızı ve Ömer Paşa’nın hemşiresi (kızkardeşi) dir. (Bkz: Age, s.14)

³⁶¹ Bu vakıf, Râif Yûsuf Bey’in ulu atalarından Ahmed, Derviş ve Mehmed Paşaların babaları İskender Paşa’nın Diyarbakır’da te’sîs ettiği İskender Paşa Camii’nin yaşatılması ve onarılması ile ilgilenen bir vakıftır. (Bkz: Age, s.14)

görevlerini de ifa etmiştir.³⁶² Daha sonra adalete intisâb ederek aza mülâzimliği (stajyer hâkimlik), rikab-ı hümâyûn kapıcıbaşılığı, meclis-i temyîz-i hukûk ve cinâyet azalığı ve hakim olarak vazife gören şair,³⁶³ 1285/1868’de “Temyîz-i Vilâyet Azâlığı”na tayin olunmuştur.³⁶⁴ Şairin azalık namı 1289’da mümeyyizliğe tahvîl olunmuştur.³⁶⁵

1306/1888’de vefat eden Yûsuf Râif Bey’in mezarı, kendisinden 4 yıl sonra (1310/1892)’de vefat eden eşi (aynı zamanda dayısı Ömer Paşa’nın kızı) nin mezarı ile birlikte dedesinin Diyarbakır’da inşa ettirdiği ve kendi adını verdiği İskender Paşa Camisi’ndeki türbededir.³⁶⁶

İskender Paşa’nın üç oğlu gibi kendisi de bir dîvân şairi olan Yûsuf Râif Bey aynı zamanda mutasavvıf ve Rûfâ’î³⁶⁷ şeyhlerindendi. Yaşadığı çağın ma’rifet ve ma’ârifini kazanma olanağını bulmuş ve kendisini iyi yetiştirmiş olan Yûsuf Râif Bey, şiirlerinin çoğunluğunun mutasavvıfâne olduğu bir “Dîvân” te’sîs etmiş olup bu yazma “Dîvân” ı aynı aileye mensûb Avukat Reşîd İskenderoğlu’ndadır.³⁶⁸

Hanefî mezhebinden olan Yûsuf Râif Bey din bilimleri ve Arapçayı esaslı bir şekilde incelemiş, tarihle uğraşmaktan da geri kalmamıştır. Arkasında bıraktığı eserler Fıkıh, Mecelle ve Hadîs-i Şerîf konulu eserlerdir.. Çeşitli el yazması Kur’ân-ı Kerîm nüshaları ve “Ma’rab el-Kafiye” adlı eseri dikkate değer kitaplarındandır.

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Sebû-yi bâde-i vahdetle ben ‘işretdeyim şimdi
Olup sermest û şeydâ vâdî-i hayretdeyim şimdi

Sînem bir Tûr-i Sînâ, Mûsî-i tab‘im tecellîde
Fenâ buldu fenâyım ‘âlem-i vahdetteyim şimdi

³⁶² Age, s.14

³⁶³ DFSA, c.2, s.3; TŞÂ, c.2, s.335

³⁶⁴ Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’îli Metin ve Muhteva, s.152

³⁶⁵ TŞÂ, c. 2, s.335

³⁶⁶ Yûsuf Râif Bey daha çocukken bir deprem sonucu son cemaat mahalli yıkılan ve caminin vakıf mütevellîsi olan annesi için ağır bir külfet doğuran bu caminin yapımında sonraları maddi yardımda bulunmuş ve inşâsına dair bazı beyitlerle birlikte tarih düşürmüştür. Bkz: TŞÂ, c.2, s. 336; Şair Dede ve Ozan Torunu, s.14

³⁶⁷ Ali Emîrî kendisinin “Kadirî Tarîkatı” mensubu olduğunu ileri sürüyor olsa da (Bkz: TŞÂ, c.2 s. 335-336); biz, torunu Reşîd İSKENDEROĞLU’nun beyanını esas kabul ettik. (Bkz: Şair Dede ve Ozan Torunu, s.15)

³⁶⁸ DFSA, c.2, s.3; TŞÂ, c.2, s.336

Safâ-yi hâtırım var nefy ile isbâtdan geçtim

Ulaştım müntehâ-i ‘aşka ben vuslattayım şimdi

Şühûd-i ‘âlem-i ma‘nâdayım ben, sormayın hâlim

Sadâ-yi Len-terânî’den ‘aceb dehşetteyim şimdi

Rakîb-i bed-meniş varsın işitsin bağı çâk olsun

Bi-hamdillâh ki RÂÎF yâr ile sohbetteyim şimdi ³⁶⁹

GAZEL

Yüzüm kara hacilim, pür-hatâyım yâ Resûlallâh

Kapan (kapına) geldim, dahîlem bir gedâyım yâ Resûlallâh

Ayaktan düşmüşüm, ancak penâh ü melce’im sensin

Elim tut, ben ‘alîlim, mübtelâyım yâ Resûlallâh

Olalıdan bir nefes şâd olmadım hiç mihnet ü gamdan

‘Înâyet kıl, zelîlim bî-nevâyım yâ Resûlallâh ³⁷⁰

60) RÂÎF (Feyzullâh) (ö.1307 / 1891)

“Müfti-kâtibi-zâde” ailesinin bir ferdi olarak 1247/1831-32 yılında Diyarbakır’da dünyaya gelmiş olan şairin asıl ismi Feyzullâh’tır.³⁷¹ Ünlü Diyarbakırlı âlim ve şair Mehmed Şa‘bân Kâmî’den (ö.1301/1884) ders almış olan şair, tahsîlini tamamladıktan sonra çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. 1289/1873 ile 1296/1879 yılları arasında 6 yıl süren Diyarbakır vilâyet mektupçuluğu ve 1296/1880 yılında başlayan ve ne kadar sürdüğü tespit edilemeyen Diyarbakır Ceza Mahkemesi Reisliği şairin yaptığı görevler arasındadır. Memurluk görevinin yanı sıra hat ve şiir sanatlarıyla da uğraşarak zamanının tanınmış hattâtlarından ve **Dîvân** sahibi şairlerinden biri de olmuş olan şair, 1307 / 1891 yılı dolaylarında vefat etmiştir.³⁷²

³⁶⁹ TŞÂ, c.2, s.336; EŞÂ, s. 24

³⁷⁰ Şair Dede ve Ozan Torunu, s.17

³⁷¹ Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’îlî, Metin ve Muhteva, s.151; EŞÂ, s. 24

³⁷² TŞÂ, c.1, s.330-335; DFSA, c.1, s.369

“Dîvân”ı bulunamamış³⁷³ olan şairin iki şiiri bilinmektedir.³⁷⁴ Aşağıdaki tahmîs bunlardan biridir.

TAHMÎS

- Sa‘îd Pâşâ’nın Gazelini –

*Kaddine karşı o dem ki gözlerimden su gelir
Zann eder seyr eyleyen serve mukâbil cû gelir
Nev-bahâr oldukça elbet bâğa reng ü bû gelir*

“Basdırır bir gün ruh-i âlın hatt-i dil-cû gelir
Böyledir bâğ-i melâhat gül biter şeb-bû gelir”

*Vâsıl olmuş mansab-ı ‘aşkın gönül gâyâtına
‘Âlemin meyl eylemem ikbâlîna dârâtına
‘Aşkımın eyler kifâyet hâl-i dil isbâtına*

“Mazhar oldukça gönül yârin tecelliyâtına
Gûşuma avâz-i “Leyse’l-bâkî illâ Hû” gelir”

*Açalı fîğ-i nigâhı sînem üzre yâreler
Almadı ol bî-mürüvvet hâl-i zârımdan haber
Var ise dünyâda ‘aşk olsun ânın yayın çeker*

“El-hazer ey dil hâdeng-i gamzesinden el-hazer
Bir gasûbâne gelişle ol kemân-ebrû gelir”

*Meclis- vuslatten etmişdir beni ol mâh dûr
Görmedi dicûr-i firkatte gönül nûr-i huzûr
Olsa da zâil ânı görsem telâşımdan şu‘ûr*

“Nâle-i dil nağme-i bülbül gibi matbû‘ olur
Ol zamân kim gülşen-i efkâre ol gül-rû gelür”

*Gittin âgâh olmadın bu hâlîme ey mâh-rû
Etmedin bir merhamet döktüm yolunda âb-rû
Hâlîni söyler sana RÂİF olursa rû-be-rû*

³⁷³ TŞÂ, c.1, s.330-335; DFSA, c.1, s.369

³⁷⁴ TŞÂ, c.1, s.333-334; DFSA, c.1, s.369-370

“Merd-i hicrin bî-huzûru olduğu günden beru
Bir nefes sanma SA‘ÎD’in çeşmine uyku gelür”

BEYİTLER

Pertev-i hüsni o şûhûn meh-i tâbâna değer
Meh-i tâbâna değil mihr-i dırahşâna değer

Bende cem‘iyyet-i hâtır mı koyar bâd-ı sabâ
Yâd eller gibi ol zülf-i perîşâna değer

Derd-i ‘aşkınla bu rüsvâlıklarım ‘ayb eyleme
Ben değil bütün ‘âlem olmuş giriftârın senin³⁷⁵

61) SA‘ÎD PAŞA (ö.1309 / 1891)

Osmanlı edîblerinin en büyüklerinden faziletli, tarihçi, hikmet sahibi bir zat³⁷⁶ olan Sa‘îd Paşa, memleket kültür ve irfanına değerli hizmetler yapmış, birçok kıymetli şahsiyetler yetiştirmiş bir ailedendir.³⁷⁷ Babası Dîvânefendisizâde şair Süleyman Nazîf (ö.1248/1832),³⁷⁸ dedesi yine kıymetli şairlerimizden İbrâhîm Cehdî’dir.³⁷⁹ Büyük edip ve şairlerimizden olan Süleyman Nazîf (ö. 4 Ocak 1927) ve Faik Ali Ozansoy ise şairimizin oğullarıdır.³⁸⁰

Mehmed Sa‘îd, babasının vefat tarihi olan 1248/1832’de Diyarbakır’da doğdu.³⁸¹ Yetim olarak büyüdü. Tahsîlini tamamladıktan sonra 1265/1849 yılında 17 yaşında iken Diyarbakır Tahrîrât Kalemî’ne devam etmeye başladı. 1857’de kendisine hâcegânlık rütbesi verildi. 1861’de Vilâyet Tahrîrât Başkitâbeti’ne atandı.³⁸² Bu arada Diyarbakır eşrâfından Zülfî Efendi’nin kızı Ayşe Hanım’la evlendi.³⁸³ 1866 yılında

³⁷⁵ Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’îlî, Metin ve Muhteva, s.151; EŞÂ, s. 24

³⁷⁶ Osm. Müellifleri (1972 Basımı), c.2, , s.362

³⁷⁷ DFSA, c.2, s.15

³⁷⁸ Age, c.1, s.283

³⁷⁹ EŞÂ, s. 29;DFSA, c.1, s.229

³⁸⁰ DFSA, c.2, s.15

³⁸¹ İbnülemin, STŞ, s.1581. Tuhfe-i Nâ’îlî’de Mardin’de doğduğu kayıtlıdır. (Bkz: Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’îlî Metin ve Muhteva, s.368-369)

³⁸² İbnülemin, STŞ, s.1582; KARAKAŞ, Şuayb; Süleyman Nazîf, s.32; DFSA, c.2, s.15

³⁸³ Şevket BEYSANOĞLU, bu aileye mensup olanların bugün “TİGREL” soyadını taşıdıklarını kaydediyor. (Bkz: Şuayb KARAKAŞ, Süleyman Nazîf, s.32)

mektupçu mu‘âvinliğine, 1868’de mektupçuluğa atandı.³⁸⁴ Bu görevdeyken 1869 yılında³⁸⁵ büyük oğlu Süleymân Nazîf dünyaya geldi. 1872 yılında mîrimîrânlık rütbesiyle Diyarbakır Vilâyeti’ne bağlı bir livâ halinde ifrağ olunan Ma‘mûret’ül-‘azîz (Elazığ) Mutasarrıflığı’na tayin olundu.³⁸⁶

Süleymân Nazîf, İbnü’l-emîn Mahmûd Kemâl İNAL’e yazıp verdiği muhtırada babası Mehmet Sa‘îd Paşa’nın Diyarbakır mektupçuluğu ve Ma‘mûret’ül-‘azîz Mutasarrıflığı’na tayini hakkında şu bilgileri veriyor:³⁸⁷

“Mahmûd Nedîm Paşa, ilk sadâretinde (başbakanlığında) Diyarbakır Valisi Müşîr İsmâ‘îl Paşa’yı ‘azil ve yerine tayin ettiği Müşîr Raûf Paşa’ya: “Diyârbekir mektupçusu Sa‘îd Efendi yerli ve İsmâ‘îl Paşa’nın yetiştirmesi olduğu için azil ile yerine diğerini intihâb” etmesini (seçmesini) tavsiye eder. Raûf Paşa, İstanbul’dan hareket etmeden Mahmûd Nedîm Paşa sadâretten (başbakanlıktan) sükût ettiğinden (düştüğünden) halefi Midhat Paşa, İsmâ‘îl Paşa’yı Diyârbekir’de ibkâ etmiş (görevine devam ettirmiş) ve pederim de bittabi‘ ‘azilden kurtulmuştur. Midhat Paşa, Bağdat’a giderken Diyârbekir’den geçmiş ve mektupçuluğa yeni tayin edilen pederimi takdîr ile refâkatini tercîh edip etmeyeceğini sormuştur. Pederim teşekkürle beraber veliyy-i ni‘meti olan İsmâ‘îl Paşa’nın vazifeperver ve sadık bir mektupçuya ihtiyacını derpîş ederek (arz ederek) rûy-i imtinâ‘ göstermiştir (kabul etmemiştir). Midhat Paşa, Sadâret’e gelince pederimi Diyârbekir vilâyetine bağlı bir livâ halinde ifrağ olunan Ma‘mûret’ül-‘azîz (Elazığ) Mutasarrıflığı’na intihab etti (seçti) ve halefi Mütercim Rüşdî Paşa’nın zamanında icrâ olundu.³⁸⁸ Bu hadise sebebiyle Sa‘îd Efendi, ‘arz-ı şükrân olmak üzere Midhat Paşa’ya sadâretini tebrîk etmek için aşağıdaki kıt‘a ile başlayan mektûb yazar:³⁸⁹”

“Bârekallâh, ey şehinşahın vezîr-i a‘zamı
Sânekallâh ey cihânın muktedâ-yı ekremi
Zât-i pâkindir Süleymân-ı zamânın Âsâf’ı
Şükren- lillâh Ehremen destinden aldın hâtemi”

³⁸⁴ İbnülemin, STŞ, s.1582

³⁸⁵ M. Kaya BİLGEGİL, Yakın Çağ Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II, Erzurum-1980, s.342

³⁸⁶ Şuayb KARAKAŞ, Süleyman Nazîf, s.32

³⁸⁷ Age, s.32

³⁸⁸ İbnü’l-emîn, STŞ, s.1581

³⁸⁹ DFSA, c.2 s.16

Sa'îd Efendi bu kıt'ada Midhat Paşa'yı cihanın örnek aldığı cömert, şerefli ve zamanın Süleymanı olan Padişah Abdul'azîz'in Âsâf gibi temiz ve büyük bir vezîri olarak tarif eder. Mahmûd Nedîm Paşa'yı "ehremen" olarak tarif eden Sa'îd Paşa, onun sadâret mührüne kavuşmamasından ötürü Allah'a şükreder.

Namık Paşa-zâde Cemîl Paşa, bu iki beyti derhal Mahmûd Nedîm Paşa'ya yetiştirir. Mahmûd Nedîm Paşa kıt'adan haberdar olunca mektupçu Sa'îd Efendi'nin "Benden alacağı olsun." der.³⁹⁰ Nitekim Sa'îd Paşa 1874 yılında atandığı Maraş Mutasarrıflığı'ndan mustafî olarak tayin edildiği yeni görev yeri Musul'a tam hareket edeceği sırada ikinci defa sadrazam olan Mahmûd Nedîm Paşa, bu tayini iptal ederek intikamını alır.

Süleyman Nazîf, İbnü'l-emîn'e yazdığı muhtıradaki bu hadîseyle ilgili şu bilgileri vermektedir:

"Babam Maraş Mutasarrıflığı'nda bulunuyordu. Marâş'ın âb u hevâsı ve lâsiyyemâ şiddet-i bürûdeti ile imtizâc edemediğinden (özellikle soğuk havasına alışamadığından) bir tabîb raporu ahz u takdîm etmiş ve terfî'-i rütbe ve sınıf ile Mûsul Mutasarrıflığı'na tayini Bâbîâlî'ce takarrür eylemişti. Arza gideceği sırada Mahmûd Nedîm Paşa sadrazam olur ve derhal Halep valisine 'Marâş Mutasarrıfı Sa'îd Paşa'nın 'arîza-i vücûdiyesi hasebiyle vuku' bulan istifâsı bi'l-kabûl yerine Münîb Paşa ta'yîn edilmiştir' me'âlinde bir telgraf-nâme çeker. Netîce, pederimin 1180 kuruşluk bir ma'âştan mahrûmiyetle bî-ma'âş ve nevmîd (ümitsiz) Diyârbekir'e 'avdeti (dönüşü) oldu'.³⁹¹

Bu hadiseden 3 ay sonra Sa'îd Paşa, 6500 kuruş maaşla Mardin Mutasarrıflığı'na daha sonra da Muş Mutasarrıflığı'na tayin olundu. 1878'de bu vazifesinden istifa ederek Diyarbakır'a döndü. Bu istifasından sonra Dersim ıslahatına memur olan Ali Şefik Bey'in ve bir ay sonra da Cizre ıslahatına memur edilen Müşîr İzzet Paşa'nın muavinliğine tayin edilen Sa'îd Paşa'nın bu yeni vazifesi 4 ay gibi kısa bir zaman sürmüş, akabinde evvela Siirt, sonra da 1879'da ikinci defa Mardin Mutasarrıflığı'na getirilmiştir.³⁹²

Süleyman Nazîf'in İbnü'l-emîn'e yazdığı tezkerede bu son mutasarrıflıklarla ilgili şu bilgileri bulmaktayız:

³⁹⁰ İbnü'l-emîn, STŞ, s.1582; DFSA c.2, s.16

³⁹¹ Şuayb KARAKAŞ, Süleyman Nazif, s.33

³⁹² İbnü'l-emîn, STŞ, s.1583; Şuayb KARAKAŞ, Süleyman Nazif, s.34-35

“Pederim Siirt Mutasarrıflığı’na nasbolmuştu. Berlin Kongresi’nin vilâyet-i ma’lûme için devlete kabul ettirdiği ıslâhatı icrâya memur Komiser Abidîn Bey’le Manas Efendi’ye - teşrîk edilmişti. Babam, derebeyliğin hasm-ı bî-amânı (amansız düşmanı) ve ıslahata bunları tagallüpğâhlarından teb’îd (karargahlarından uzaklaştırmak) ile başlamak lüzumuna kani‘ idi. İşe bu surette başlanmış ve Siirt Sancağı dâhilindeki azılı beyler ve ağalardan bazıları Haleb ve Sivas gibi yerlere nakledilmiş iken Bâbîâlî, hareketi ta’dîl (hafifletme) ve biraz sonra da menfileleri (sürgüne gönderilenleri) rütbe ve nişânlarla teçhiz ve teslîh ederek (silahlandırarak) memleketlerine yeniden teslît etti (musallat kıldı). Bu hususta Rusya’nın büyük bir hissesi olduğunu pederimin vefatından sonra İngiltere’nin Diyarbakir Konsolosvekili Boyacıyan Efendi’den işittim. Pederim bu sırada yine Mardin’e tayin kılındı. Hayat-ı memuriyette artık lezzet kalmadığından birkaç kere çekilmek istediye de Diyarbakir valisi Müşîr ‘İzzet Paşa’nın ibrâmıyla idâme-i hizmet etti.”³⁹³

Vali ‘İzzet Paşa, Mutasarrıf Sa’îd Paşa’nın -herhalde vazifesinde gayrete getirmek amaçlı olarak- Rumeli Beylerbeyi pâyesiyle taltîfini teklîf eder, bu teklîf Midhat Paşa’nın muhakeme edildiği bir zamanda Mahmûd Nedîm Paşa’ya intikâl eder. Mahmûd Nedîm Paşa mahkemenin devamını fırsat bilerek derhal saraya müracaatla Mardin Mutasarrıfı Sa’îd Paşa’nın nüfûz sahibi bir Diyarbakırlı ve Midhat Paşa’nın yetiştirmelerinden biri olduğunu beyan ederek bu durumun mahkemelere tesir ve dolayısıyla bölgedeki aşiretleri ifsad etme ihtimalini doğuracağını hatırlatarak, Sa’îd Paşa’nın Rumeli’nde mukîm olarak oralardan uzaklaştırmasının arz eder. Fakat Müşîr Kâmil Paşa’nın kefâleti ile îrâd-i seniyye te’hîr edilir.³⁹⁴

Vazifesinden bir türlü istifa edemeyen Sa’îd Paşa 50 yaşında iken bu defa mütekâ’iden ayrılmak (emekli olmak) için başvuruda bulunur. Fakat yeni başvekil olan Abdurrahman Paşa, kendisini tebrik ve tekâ’üdünü (emekliliğini) istemek amacıyla Sa’îd Paşa tarafından çekilen telgrafnameye telgrafname ile cevap vererek tebrîkine teşekkürle beraber tekâ’üdünün muamelesini te’hîr ettiğini bildirir. Dâhiliye Nâzırı Mahmûd Nedîm Paşa’yla hayli uğraştıktan sonra Hakkari valiliğine tayininin arz edildiğini söyler. Fakat bu sırada Abdurrahman Paşa vazifesinden azledildiği için yerine gelen yeni Sadrazam Sa’îd Paşa Hakkâri Valiliğine başkasını tayin ettirir.

³⁹³ Şuayb KARAKAŞ, Süleyman Nazif, s.35

³⁹⁴ DFSA c.2, s.17

Mutasarrıf Sa'îd Paşa, bu hadiseden birkaç ay sonra 1882'de kendi arzusuyla emekli olur. 30 senelik memurluk hayatında ma'zûl kaldığı (açığa alındığı) süreler bir seneyi bulmayan sefâhat ve israftan da nefret eden bir yapıya sahip olan Sa'îd Paşa'nın memuriyete veda ettiği gün 800 lirayı aşkın senetli, faizli borcu vardı.³⁹⁵

Kâmil Paşa'nın ilk sadâretinde Müşîr İsmâ'îl Paşa'nın tavsiyesi üzerine Musul valiliğine tayin edilmek istenirse de bu teşebbüs Hakkâri Valiliği meselesinde olduğu gibi başkasının tayini ile neticelenir.³⁹⁶

Sa'îd Paşa'ya 1304/1886-87'de Rumeli Beylerbeyliği rütbesi verildi.³⁹⁷ 1891'de ikinci defa Muş Mutasarrıflığına ihtiyacı olduğu için kabul etti bu vazifeyi ifa ettiği sırada kendisine ikinci Mecidî nişanı verildi. Muş'ta 19 ay kaldıktan sonra hastalanınca isteği üzerine üçüncü defa Mardin Mutasarrıflığına atandı. Fakat hastalığı tedavi kabul etmez bir hal almıştı. İleri derecede şeker hastalığı ve akciğer iltihâbından muzdaripti. Nitekim Mardin'de üç ay hizmet ettikten sonra 28 Rebi'ülâhir 1309 / 18 Kasım 1891'de vefat etti.

Sa'îd Paşa'nın vefatı ile ilgili değişik tarihler rivayet edilmiştir. Süleyman Nazîf İbnü'l-emîn'e yazıp verdiği muhtıradan babasının 1891'de vefat ettiğini bildirmiştir.³⁹⁸ Sicill-i 'Osmânî'de ve Hediyyetü'l-'ârifin'de de bu tarih geçmektedir.³⁹⁹ Osmanlı Müellifleri⁴⁰⁰ ve İbrahim Alaeddin Gövsa'nın eserinde⁴⁰¹ ise bu tarih 1890 olarak kayıtlıdır. Süleyman Nazîf'in beyanının daha doğru olacağını kabul ediyoruz.

Kabri Mardin'de⁴⁰² olan Sa'îd Paşa'nın mezar kitabesinde oğlu Süleyman Nazîf'in şu kıt'ası yazılıdır.

“Açdı dâğ-ı ebedî sîneye hicrân-ı peder
Ağlatır derd-i firâkı beni ta kabre kadar
İstemezdim ki kazılsın gurbet ilde kabrin
Neyleyim böyle imiş hükm-i kazâ, emr-i kader”⁴⁰³

³⁹⁵ Age, s.17

³⁹⁶ İbnü'l-emîn, STŞ, s.1583

³⁹⁷ Sicill-i 'Osmânî, c.3, İst.-1311, s.49 ve c.5, s.1458

³⁹⁸ İbnü'l-emîn, STŞ, s.1584

³⁹⁹ Sicill-i 'Osmânî, c.5, s.1458; Hediyyetü'l-'ârifin, c.2, s.392

⁴⁰⁰ Osm. Müellifleri (1972 Basımı), c.2, s.362-365

⁴⁰¹ İbrahim Alaeddin GÖVSA, Süleyman Nazîf, İst.-1933, s.6

⁴⁰² Mîhrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ'îlî metin ve Muhteva, s.368-369

⁴⁰³ Şuayb KARAKAŞ, Süleyman Nazîf, s.37

Süleyman Nazîf, İbnü'l-emîn'e verdiği muhtıradaki babasının şiir, matematik ve diğer ilimlerle olan ilişkisini şöyle anlatıyor:

“Babam ara sıra kendisini eğlendirmek için şiirle uğraşır. Sonraları şiirle uğraşma işini seyrekleştirmiş olup mesâî dışı kalan zamanını sair ilimler ve en çok da matematikle geçirmeye başlamıştı. Riyâzî ilimleri tahsile Ma'muretü'l-'azîz (Elazığ) mutasarrıfıyken başlamış ve bu tahsilini Maraş'ta Erkân-ı Harbiye zâbitânî'nden Sâlim Bey'in yardımıyla tamamlamıştır. Aile dostumuz, Diyârbekir Ma'ârif Müfettişi Fâik Reşâd Bey merhumun kendi eseri olan “Eslâf”ta iddia ettiği gibi babamın ‘ulûm-ı riyâziyye (matematik) tahsîlini ikmâl etmede bir katkısı olmamıştır. Çünkü babam daha önce te'lif etmiş olduğu ‘ulûm-ı riyaziyye külliyyâtından hesap ve cebir ilimlerine ait aksamı 1295 ve 1296 senelerinde itmâm etmiş olup hatt-ı destiyle mevcûd yegâne nüshası bugün ciltli olarak Müze Kütüphanesi'nde ve merhumun ailesi tarafından vakfedilmiş olan kitapları arasında mahfuzdur. Kaldı ki babamın “Eslâf”ta münderic olan terceme-i hâlini Faik Reşâd Bey'e ben vermiştim”

“Medâris-i İslâmiyedeki ulûm-i mürettebeyi Diyârbekir'in en muktedir ulemâsından tederrüs ederek icâzet almış ve vermiş idi. İlk defa Mardin mutasarrıfı bulunduğu zaman oradaki Kasım Padişah Medresesi müderrisi Ahmed Hilmî Efendi'ye ‘ulûm-ı riyâziyye ta'lîm etmiştir.⁴⁰⁴ 1283'de Diyârbekir'de bir papazdan Fransızca ta'allümüne başlayarak bu lisan ile yazılmış âsârdan meal istihraç edebilecek derecede mümârese ve vukûf hâsıl etmişti (Fransızca'dan Türkçe'ye çeviri yapabilecek kadar dil öğrenmişti).”⁴⁰⁵

Süleyman Nazîf'in bu anlattıklarından ve kaynakların verdikleri bilgilerden anlıyoruz ki Sa'îd Paşa kuvvetli bir kültüre malikti. Arapça ve Farsça'yı da biliyordu. ““Ulûm-ı ‘âliye, inşâ ve kitâbette yed-i tûla sahib”⁴⁰⁶ idi. Hekîmâne manzûmeler yazan pek müstakîm ve affîf, umûr-i idarede muktedir bir zat idi. Mahmûd Kemal İNAL merhûmun da temas ettiği gibi “**Müstakîm ol Hz. Allah utandırılmaz seni**” nakaratlı meşhur hekimâne muhammesi, iffet ve istikâmete olan bağlılığını gösterir. Bu manzûme Ziya Paşa merhumun kızgın bir anında söylediği “**İstikâmet mahz-ı cinnettir bu**

⁴⁰⁴ DFSA, c.2, s.18

⁴⁰⁵ İbnü'l-emîn, STŞ, s.1584; Şuayb KARAKAŞ, Süleyman Nazîf, s.37

⁴⁰⁶ Sicill-i 'Osmânî, c.3, 1311, s.49 ve c.5, s.1458

mülk-i millete” mısrasını ihtiva eden manzûmesine reddiye sayılabilir. Tarih ilmiyle de ilgilenen Sa’îd Paşa’nın tesbât edilebilen eserleri şunlardır.”⁴⁰⁷

a. Eserleri :

1. Mir’ât’ül-İber Fi’t-târîh: 10 ciltlik umumî bir tarih kitabı olan bu eserin 9 cildi Karabet ve Karasbar matbaalarında basılmış olup 10. cildi yazma halde İstanbul Müze Kütüphanesi’ndedir. Eserin ilk 5 cildi 1304 /1888’de, 6. ve 7. ciltleri 1305/1889’da, 8. ve 9. ciltleri 1306/1890’da basılmıştır. Türkçe yazılmış, insanoğlunun yaratılışını başlangıç kabul etmiş mükemmel bir tarih kitabı olan bu eser, ilm-i hey’et (astronomi), ensâb (soy bilgisi), coğrafya ve tabakât-ı arza (jeoloji) dair faydalı bilgileri de içermektedir.

2. Mir’ât-ı Sıhhat: 1809 ile 1897 yılları arasında yaşamış Dr. Antonin Bassout adlı doktora ait kitabın Mehmed Zeki adında birisiyle birlikte Türkçe’ye tercüme edilmesiyle oluşturulmuş bir eserdir. Eser, 1287/1870’de Diyarbakır Vilâyet Matba’ası’nda basılmıştır.

3. Hülâsatü’l-Mantık: Adından da anlaşılacağı üzere mantık ilmine dair küçük bir kitap olan bu eser, ilki 1310 /1892’de İstanbul’da Âlem Matbaası’nda, ikincisi de 1315 / 1899 yılında İstanbul’da Asır Matbaası’nda olmak üzere iki defa basılmış Türkçe bir eserdir.

4. Tabsiratü’l-İnsan: “İnsanın görüş ve anlayışını artıran kuvvet” anlamına gelen eser, ahlaktan bahseden Türkçe bir eserdir. Ahmed Necîb adında birisi tarafından neşredilmiştir: Cem’iyyet-i İlmiyye-i ‘Osmâniyye Matba’ası, İst.-1289 (1872) ve Mahmud Bey Matba’ası, İst.-1307 (1891)

5. Dîvânçe-i Eş’âr: Bazı harflerde gazel bulunmaması sebebiyle müretteb sayılmayacak olan bu eser, 111 sayfadan oluşmakta olup Sa’îd Paşa’nın hayattayken basılmış eserlerindedir. Dîvânçe-i Eş’âr, Diyârbekir-1288 (1871)⁴⁰⁸

6. Dîvân: Dîvânçe’si ile Dîvânçe’sinden 10 yıl sonrası tarihli Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Manzum Eserler Bölümü, Nu: 210’da kayıtlı yazma dîvân müsveddelerinin karşılaştırılmasıyla oluşturulmuştur.⁴⁰⁹ Dîvân’da 193 manzûme bulunmaktadır.

⁴⁰⁷ Eserleri için Bkz: Osm. Müellifleri, c.2, s.362-365; Hediyyetü’l-‘ârifin c.2, s.392; 2000’e 5 Kala, s.216; Sicill-i ‘Osmânî, c.5, s.1458; DFSA, c.2, s.18-19; Saliha AYDOĞAN,, “Sa’id Paşa, Mîzânü’l-edeb, İnceleme, Metin, Dizin, YLT, Danışman: İsmail Hakkı AKSOYAK, ,Ank.-2007, s.34, 35, 36

⁴⁰⁸Fehmi Edhem KARATAY, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Basmalar Alfabe Katalogu, c.2, İst.-1956, s.707

7. Nuhbetü'l-Emsâl: “Seçilmiş en güzel atasözleri” anlamına gelen eser, Ahmed b. Muhammed Meydânî'ye ait Arapça atasözleri ve şerhlerinden oluşan eserin Türkçeye tercüme edilmesiyle oluşturulmuştur. Basılı eserlerindedir: Diyârbekir Vilâyet Matba'ası, 1289 (1872)

8. Mîzânü'l-Edeb: Kaynakların hemen hepsinde “eskiyi aynen devam ettiren bir eser ” tanımlaması yapılan bu basılmış eser 384 sayfalık bir belâğat kitabıdır. Eser ilk olarak 1305/1887 yılında İstanbul'da Şirket-i Mürettibiyye Matba'ası'nda basılmıştır. Eser üzerine bir YLT çalışması yapılmıştır: Saliha AYDOĞAN, “Sa'îd Paşa, Mîzânü'l-edeb, İnceleme, Metin, Dizin, YLT, Danışman. Doç. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK, Ank.-2007.⁴¹⁰

Eser, “Diyarbakırlı Sa'îd Paşa, Mîzânü'l-edeb (Haz: Saliha AYDOĞAN), Kitabevi Yayınları, İst., Kasım-2009 ” kimliğiyle kitap olarak yayımlanmıştır.⁴¹¹

Eserin edebiyat tarihimizdeki yeri ve önemini değerlendiren Saliha AYDOĞAN eserle ilgili şunları kaydetmektedir:

“Eser, muhteva ve iç düzen bakımından klasik bir belâğat kitabı özelliği arz etmekle beraber (...) XIX. yy.'da yaşamış bir bürokrat, Osmanlı âlim ve sanatkârının dile, genel olarak edebiyata, nesre, şiire, beyitlere, geçmiş ve çağdaşı şairlere bakışı ve onları değerlendirişi hakkında zengin bilgiler sunan bir inceleme kitabıdır.”⁴¹²

Eserin, belâğat ilminin tercüme, şerh, hâşiye, telhîs ve ta'lik safhalarını aşip millî kimlik kazanma yolundaki doğal seyrinde orijinal bir özelliğe sahip olduğunu belirten Saliha AYDOĞAN, eserin te'lif bir eser olduğuna dikkat çekerek, eserde verilen örneklerin Türkçe'nin mantığına göre olduğuna ve anlatılan konuyu en iyi yansıtacak manzûm ve mensûr eserlerden titizlikle seçildiğine vurgu yapmaktadır.⁴¹³

9. 'İlm-i Hesâb: Ailesi tarafından İstanbul Müze Kütüphanesine vakfedilen yegâne nüshaya sahip kitaplarından. İbret Matbaası, İst.-1288 (1871)

10. Encümen-i Şu'arâ (Mecmû'a-i Müntehâbât): Bu eseri de ailesi tarafından İstanbul Müze Kütüphanesi'ne hediye edilmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere şiir mecmuası özelliği taşıyan eser 17. asır şairlerinden Ali'nin;

⁴⁰⁹ Kenan ERDOĞAN, Diyarbakırlı Sa'îd Paşa Dîvânı, Manisa- 2003

⁴¹⁰ www.belgeler.com/ blg/1aom, Erişim Tarihi :12.04.2012

⁴¹¹ www.maxkitap.com, Erişim Tarihi :12.04.2012

⁴¹² Saliha AYDOĞAN, “Sa'îd Paşa, Mîzânü'l-edeb, s.67

⁴¹³ Age, s.67-68

“O gülşenden nice gülçîn ümîd ola himmet kim
Güle andan meşam çane her dem bûy û istiğnâ”

beytiyle başlayıp IV. Murâd’ın şeyhülislâmlarından Şeyhülislâm Yahyâ’nın;

“Erîşir ka‘be-i maksûda kalmaz râh-ı mihnetde
Ana kim pertev-i nûr-i cemâlin reh-nümûn oldu”

beytiyle sona ermektedir.

Mecmû‘aya uzunca bir mukaddime yazan şair, eski şairlerin İran şairlerini taklîd etmesini yermiş, iki bine yakın şiiri barındıran mecmû‘asındaki şiirlerin tamamının Türk şairlere ait olduğunu belirtmiştir. Şair, mecmû‘asına aldığı şiirleri seçerken şiirlerin kendi tabiatine muvafık düşen hekîmâne (didaktik) şiirler olmasına dikkat etmiştir. Şair Klasik Türk Şiiri’nde hekîmane üslûpla şiir yazan şairlerin sonuncusudur.

414

11. Diyârbekir Tarihi: 1302 tarihli Diyârbekir Sâlnâmesi’nin ikinci kısmını oluşturan 144 sayfalık bir ilavedir.⁴¹⁵ Eser, başlangıçtan Osmanlı fethine kadarki süreçte oluşan Diyârbekir tarihçesinin özetinden ibarettir.

12. Mi‘râciyye: Dil ve şekil bakımından kasîde nazım şekliyle yazılmış olup diğerlerinden pek büyük bir farkı olmayan bu eser 119 beyit tutarındadır. Arûzun "mefâ‘îlün/mefâ‘îlün/mefâ‘îlün/mefâ‘îlün" kalıbıyla yazılmış olan bu mi‘râciyyenin en belirgin farkı içeriğidir. Şair mi‘râciyyesini anahatlarıyla üç bölümden oluşturmuştur:

a. Aleyhinde bazı inkâr emârelerinin görüldüğü Hz. Peygamberin bazı mu‘cizelerinin sayılması ve İslâmiyyetin övgüsü (1-35. beytler)

b. Mi‘râc hadisesinin özetlendiği asıl bölüm (35-70. beyitler arası)

c. Pozitivist bir mantık ve rasyonalist bir tavırla -felsefe ve kelâma karşı çıkanların aksine, felsefe ve kelâmı kabul ederek onların metodlarıyla felsefeye reddiyeler yazan Gazâlî’nin tavrına benzer bir tavırla -yeni keşiflerden de bahsedilerek zamanındaki insanlara ve inkarcılara mi‘râc meselesini isbat etme çabasının bulunduğu üçüncü bölüm (70-111.beyitler arası)⁴¹⁶

⁴¹⁴ İdris KADIOĞLU, “Diyarbakırlı Sa‘îd Paşa Dîvânı, Dîvân’daki Sade Türkçe Şiirler ve Şairin Hikmetli Beyitlerine Alî Emîrî’nin Yazdığı Nazîreler”, Dicle Üniv. SBE Dergisi (Elektronik Dergi), Nisan-2009, Yıl :1, S.1, www. e- dusbed.com, Erişim Tarihi : 06.12.2012, s. 1

⁴¹⁵ “Said Mehmed Paşa (Diyarbakırlı)” *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, c.7, s.430

⁴¹⁶ Kenan ERDOĞAN, “Klasik Mi‘râciyyelerden Farklı Bir Mi‘râciyye: Sa‘îd Paşa ve Mi‘râciyyesi”, s.1

Son 8 beyittte ise du‘a ve niyazla şefâ‘at talebi, mahlas beyitleri ve salât ü selam bulunmaktadır.

13. Kasîde-i Nûniyye Tercümesi: Gazneli şair ve yazar Ebu‘l-Feth el Bustî’nin ahlâkî öğütler içeren “‘Ünvânü’l-hikem” adındaki Arapça kasîdesinin ilk 45 beytinin manzûm olarak Türkçeye çevrilmesiyle oluşturulmuş bir eserdir. Eser Sa‘îd Paşa’nın vefatından sonra oğlu Süleyman Nazîf tarafından kısa bir ön sözle Mahfil adlı dergide yayımlanmıştır.⁴¹⁷

b. Şiirlerinden Örnekler:

MUHAMMES

Sen usandırma eli, el de usandırmaz seni
Hillekârlık eyleme kimse dolandırmaz seni
Dest-i a‘dâdan soğuk su içme, kandırmaz seni
Korkma düşmenden ki ateş olsa yandırmaz seni
Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni

Hep geçer ‘âlemde hiçbir hâlete yoktur sükûn
Zevke bak, değmez te’essür etmeğe dünyâ-yi dûn
İstikâmet şerr-i a‘dâdan seni eyler mahsûn
Hak, eder eshâb-ı sıdkın hasmını elbet zebûn
Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni

İster isen hıfzede arzın Hüdâ-yi lem-yezel
Arzına a‘dây-ı bedhâhın bile verme halel
Tâ ezelden söylenir halkın dilinde bu mesel
Celbeder elbette insana, mükâfat-ı amel
Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni

Halkı tahrîb eyleyüb kendin âbâd eyleme
Bu cihânda ev yapıp ‘ukbâyı berbâd eyleme
Nef‘in içün zâlim-i bî-rahme imdâd eyleme
‘Âlemi tenfir eden ahvâli mu‘tâd eyleme
Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni

⁴¹⁷ www.doğuedebiyati.com.

Seyyiât insana nefs-i kemterîninden gelir
Her hacâlet âdeme suy-i karîninden gelir
‘İzzet û zillet mekâne hep mekîninden gelir
İstikâmet müstakîmü’l-hâle dîninden gelir
Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırılmaz seni

Düşmeni tezlîl için hilleye etme iştiğâl
Hüsn-ü efkâre olur hâil cihânda sû-i hâl
Yüz suyu dökme, te’essür çekme, etme kîl û kâl
Sen sakîm olma, verir maksûdun elbet Zü’l-celâl
Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırılmaz seni

At riyâyı elden, ıslâha çalış ef’âlini
Boşboğazlık etme, ta’dîl eyle kîl û kâlini
Sen ne türlü saklayım dersen de sû-i hâlini
Hak Ta’âlâ senden a’lemdir senin ahvâlini
Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırılmaz seni

Hâline şeytan güler gördükte sende gafleti
Üstüne güldürme öyle düşmen-i bed-sîreti
Hâin olma, ver emânetle cihâna şöhreti
Herkesin destindedir ‘âlemde zill û rif’ati
Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırılmaz seni

Zamîn olan ey SA’ÎD erzâka, Hâlık’tır sana
Mâ-sivâyâ ser-i fûrû’ etmek ne lâyıktır sana
İstirâbı celbeden meyl-i ‘alâiktir sana
Gayr için düşme lisân-ı nâse, yazıktır sana
Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırılmaz seni⁴¹⁸

⁴¹⁸ DFSA, c.2, s.19-20

GAZEL

Kâbiliyet bî-tecelli şâmil-i eşyâ değil
Her ‘asâ ejder-nümâ, her el yed-i beyzâ değil

Gizli kalmaz sû-i a‘mâli isâ’et ehlinin
Dehrde her gûş asamm, her dîde nâ-bînâ değil

Elverir çek dizgini ey rakîb-i esb-i gürûr
Arsa-i penhâ sen zannın gibi tenhâ değil

Bende mi bilmem tebeddül, gülşen-i ‘alemde mi
Bülbüli eski gibi hoş-gû, güli bûyâ değil

Her temâşa ‘ârife vech-i hakîkat gösterir
Bu düunun cilve-gâhı âlem-i rüyâ değil

Ba‘dezin her kâkülün sevdâsına düşmez SA‘ÎD
Şimdi öğrenmiş cihânın hâlini şeydâ değil⁴¹⁹

62) LÜZÛMÎ (ö. 1309 / 1893)

5 Recep 1259/1843 tarihinde Kaftanağasızâdelerden Süleyman Ağa'nın oğlu olarak Diyarbakır'da dünyaya gelen şairimizin asıl adı Ahmed'dir. 19. asırda yaşamış bu şairimizin soyundan gelenler Kaftan soyadını taşımaktadırlar.⁴²⁰ Tahsîlini tamamladıktan sonra 1279/1863 yılında Siirt Sancağı Tapu Kalemî Kitâbeti'nde ilk memurluk hayatına başlayan Lüzûmî, birkaç memurluk değiştirdikten sonra 1296/1880'de Silvan Kazâsı Mal Müdürlüğü'ne tayin olundu. 1297/1881'de Diyarbakır Mahkemesi Ceza Dairesi Aza Mülâzimliği'ne atandı. Aynı yıl Silvan Kazâsı 'Aşâr Memurluğu'na atandı. 1304/1888'de aynı yerin muhasebe memurluğuna getirildi. Bu vazifedeyken 6 Mayıs 1309/1893'te öldü.⁴²¹

Lüzûmî'nin iyi bir dîvân şairi olduğunu İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Kısmı, Manzûm Âsâr, No:384'te kayıtlı 216 sayfa tutarındaki kendi el yazması yegâne

⁴¹⁹ EŞÂ, s. 29;DFSA, c.2, s.22

⁴²⁰ Bu soyadıyı almalarında Kaftanağası-zâdelerden olmanın etkisi vardır. Bkz : EŞÂ, s. 29

⁴²¹ DFSA, c.2, s.23; 2000'e 5 Kala Diyarbakır, s.216

nüsha müretteb **Dîvân**'ından⁴²²; mükemmel bir Farsçaya sahip olduğunu da söz konusu **Dîvân**'ında yer alan birtakım Farsça gazeller ile "**Yusûf İle Zeliha**" isimli Farsça manzûm yazma bir eseri⁴²³ te'lîf etmiş olmasından anlıyoruz.

GAZEL

Dolmuş şerâb-i nâz ile peymânedir gözün
Dünyayı bîhod etmede meyhânedir gözün

Germ-âşinây-i nazra iken gayr ile müdâm
Sormakda hâl-i zârımı bî-gânedir gözün

Fettân û hûn-feşân û füsûnkârdır deyû
Hep mecma'-i miyânede efsânedir gözün

Mürg çîde-i dilim etmiş esîr û sayd
Şâhin mi, şâhbâz mı cânâ nedir gözün

Sermest ü bî-hod etse LÜZÛMÎ de n'ola
Dolmuş şerâb-i nâz ile peymânedir gözün⁴²⁴

GAZEL-İ SÂDE TÜRKÎ

(Öztürkçe Gazel)

Gönlümüz ise vermişüz, dileğin
Bundan özge nedir, de, isteğin

Göbeğin atdı eşidüp ceyran
Dillere düşdü sevdiğim, göbeğin

Başçıkardıysa tüy yanağında
Gitmemişdir kokusu ol çiçeğin

⁴²² DFSA, c.2, s.23; 2000'e 5 Kala Diyarbakır, s.216

⁴²³ DFSA, c.2, s.23; 2000'e 5 Kala Diyarbakır, s.216

⁴²⁴ DFSA, c.2, s.23

Bir dahi kurtulur musun elden
Seni tutsam sıkıştırıp bileğin

Bu ne işdir? İki elim bağlar
Düğmesin çözse, sevdiğim, yeleşin

Kapu yoldaşdır LÜZÛMÎ ile
Eşiğin içre başkoyan köpeğin⁴²⁵

63) HÂCI CİVÂN (ö.1310 / 1894)

19. yy.'da yaşamış olan şair, hayatı hakkında geniş bir bilgiye sahip olunamayan şairlerdendir. Çok uzak bir zaman diliminde yaşamamış olmasına rağmen şairin doğum ve ölüm tarihi kesin olarak tespit edilememiştir. Çevresinde Hâcı Civân olarak bilinen şair, dîvân şiirinden ziyade halk şiiriyle, saz şiiriyle ilgilenmiştir.⁴²⁶

Ali Emîrî'nin TŞÂ'sında bildirdiğinden,⁴²⁷ mu'ammâ ve lugaz çözmeye çok ileri biri olduğunu bildiğimiz şair, kahvehanelerde mu'ammâ ve lugaz tertip eden ve Ermeni asıllı olduğu halde Türkçe söyleyen umumî şairlerin önde gelenlerindedir. Mani, koşma, destan gibi Türk halk şiiri; maya gibi Ermeni halk şiiri türlerinde sade sözlü şiirler oluşturan şair, usta gazelcilerin sözleriyle süslediği gazeller de meydana getirmiştir.

Ali Emîrî, TŞÂ'sında Hâcı Civân'ın diğer halk şairleri ya da saz şairleri gibi sanatını icrâ ederken toplumla iç içe oluşunu ve toplumdaki şöhretini şu satırlarla dile getirmektedir:

“...Şehre (Diyarbakır'a) yarım saat mesafede Alıpınarı Panayırı ihdâs (edilmeye) ve her sene on beş gün kadar şehrin dükkânları kapanıp orası bir mahşer-i 'umûmî şeklini alırdı. Artık Hâcı Civân'ı görmeye bir mani' kalmazdı. Panayır mahallinde tertîb olunan yerlerde etraftan gelen 15-20 kadar saz şairlerinin baş tarafına Hâcı Civân geçer ve büyük lüleli çubuğunu doldurup içerdi. Ekseriya irticâlen inşâd eylediği eş'arını (doğaçlama söylediği şiirlerini) okur ve aralıkta 'Âşık Ömerleri ve Gevherîleri de hâtırdan çıkarmazdı...”⁴²⁸

⁴²⁵ Age, c.2, s.26

⁴²⁶ Age, c.2, s.364

⁴²⁷ TŞÂ, c.1, s.156; EŞÂ, s. 15

⁴²⁸ Age, c.1, s.156

Devrinde yaşanan yolsuzlukları anlatan bir destanı ile yine devrinde 1273/1856-57 yılında yaşanan çok şiddetli soğuk ve karla ilgili ve “**Soğuk Destanı**” adını verdiği bir destanı bulunan şairin, TŞÂ’da bir gazeli mevcuttur.⁴²⁹

GAZEL

Senden özge ey perî gelmez güzeller yâdına
Ben senin hayrânınam, lutf et îrîş imdâdına

Firkatinle künc-i mihnetde figân etmekteyim
Başın için gel kulak tut bir nefes feryâdına

Gâ’ibâne kimseye itmek ihânet istemem
Nâ-haleflik hâsılı vergi değil ecdâdına

‘Ârif ü kâmillere haddim değil bir şey demek
Haşre dek eyvallâh etmem câhil-i hasâdına

Dâd-ı Hakk’la ey CÎVÂN ma’nâyâ oldum âşinâ
Tav’an ettim ser-fürü’ âteş zebân üstâdına⁴³⁰

64) FÂZIL (ö.1315 / 1897)

Ölürken 62 yaşında olduğu söylendiğine göre⁴³¹ tahminen 1253/1837 yılında doğmuş olabileceği söylenebilecek olan şairin asıl adı Muhammed’dir.⁴³² Câmîdî-zâde Müftü Abdulganî Efendi’nin oğlu olan şair, babasından, döneminin tanınmış ilim adamlarından ve özellikle de Mehmed Şa‘bân Kâmî ‘den ders almış ve sonradan da yine tahsîl amaçlı Bağdat’a gitmiştir.

Tahsîlini tamamladıktan sonra memleketi Diyarbakır’da bazı memuriyetlerde bulunan şair, memleketini terk etmemiş ve 1315/1897 tarihinde vefat etmiştir.⁴³³

“**Dîvânçe-i Eş‘âr**”ı kaybolduğu söylenen şairin elimizde, torunlarında bulunan bir mecmû‘adan alınmış üç gazeli bulunmaktadır.

⁴²⁹ Behçet ALTIN, “Diyârbekir Halk Şairleri”, *Karacadağ Mecmû‘ası*, Yıl:1945, S.75-76 vd.

⁴³⁰ TŞÂ, c.1, s.156; DFSA, c.1, s.365

⁴³¹ DFSA, c.2, s.36

⁴³² EŞÂ, s. 44;DFSA, c.2, s.36

⁴³³ DFSA, c.2, s.36

GAZEL

Akçe yok ortada baştan başa ‘âlem müflis
Gerek ednâ gerek a‘lâ kimi görsem müflis

Sürme perçemli gümüş tenli olan dilberler
Sâir âdem gibi ânlar dahî pür-gam müflis

Müflis olmak kişiye hak bu ki gâyet müşkil
Bâ-husûs ben gibi hem ‘âşık ola hem müflis

Pâre pâre olamam, akçe için hırs itmem
Gösterir nâz ü ğınâ tab‘ım olursa müflis

Nukre-i eşke bedel zer gibi eyler hânde
Görmedim ben hele FÂZİL gibi hurrem müflis ⁴³⁴

65) FETHÎ (‘Abdulfettâh) (ö.1889)

Diyarbakırlı meşhur âlim ve şair Mehmed Şa‘bân Kâmî Efendi’nin birader-zadesi olarak 1252 / 1837 yılında Diyarbakır’da doğan şairin asıl ismi ‘Abdulfettâh’tır. Tahsilini tamamladıktan sonra sırasıyla Siirt, Mardin sancakları evkâf muhâsebeciliği, Şirvân Kaymakamlığı, Diyarbakır Mutasarrıflığı, Meclis-i İdâre Başkanlığı (1289/1873) ve Mardin Sancağı Tahrîrat Müdürlüğü (1293/1877) gibi çeşitli devlet kurumları bünyesinde memur olarak görev yapan şair, 1899 yılında vefat etmiştir. ⁴³⁵

Amcası Mehmed Şa‘bân Kâmî ile müşterek bazı gazelleri bulunan şair, mürettep bir “Dîvân”a sahiptir. Bu bilgi Ali Emîrî’nin EŞÂ’ında kayıtlıdır. ⁴³⁶

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Cihân-ı hüsnü tahrîk eyledi da‘vâ-i istiğnâ
Ânın-çün sulha müncer olmuyor kavgâ-i istiğnâ

Olan müstağnî-i bûd u nebûd-ı ‘âlem-i hestî
Bilür ol kimse dünyâda nedir ma‘nâ-i istiğnâ

⁴³⁴ DFSA, c.2, s.37

⁴³⁵ EŞÂ, s. 45;DFSA, c.2, s.38

⁴³⁶ DFSA, c.2, s.38

Amân ey mest-i nahvet pek de mağrûr olma dünyâda
Gelür ‘uşşâke belki nevbet-i icrâ-i istiğnâ

Verir nûru cemâl-i dilberâna revnak-i dîğer
‘Abesdir ‘âşıkâne eylemek şekvâ-i istiğnâ

Kanâ‘atle otur bir kûşesinde sen de ey FETHÎ
Müsellemdir cihânda vüs‘at-i pinhâ-i istiğnâ⁴³⁷

ŞA‘BÂN KÂMÎ İLE MÜŞTEREK GAZELİ

Kâmî: Lâle-veş açtın derun-i dilde dâğ-i hasreti
Ey dil-i sevdâ-zede urdun bu bâğ-i firkatı

Fethî: Bir kadeh meyle götür sâkî hicâb-i hacleti
Ur kümeýt-i sâğara sîmînli câm-i ‘işreti

Kâmî: Şöyle bir ‘aşk âteşi vardır ocağ-i sînede
Dökseler deryâları sönmez şîrâr-i şiddeti

Fethî: Nâr-i âhım nerm eder sengîn fu’âd-i dilleri
Âheni nerm eylemektir âteşin hâsiyeti

Kâmî: Gönlümü bir yerde koydu cismimi bir yerde âh
Gurbetin inkâr olunmaz bu iki hâsiyeti

Fethî: Kaldı ser-beste derûn-i sînede açılmadı
Ben ne yüzden ihtiyâr ettim diyâr-i gurbeti

Kâmî: Yüz çevirmez derd ü gamdan zevkten kalmaz gerû
Bilmezem dîvâne dil eyler ne ‘akla hizmeti

Fethî: Begnâzım leşker-i hat geldi çek dizgin düşür
Yetişür üftâdegâne sürme esb-i nahveti

Kâmî: Şîşe-i lütfi şikest etmiş etibbâ-i zamân
Kande bulsun haste-gân-i dil, devâ-i sihhati

Fethî: İntikâm almak gibi var mı cihân içre safâ
Düşmeninden FETHÎ’yâ, elden atınca mürveti

Kâmî: Çıktı girdâb-i gam-i bahr-i emelden KÂMÎ’yâ
Keşti-i ikbâl buldu sâhil-i emniyeti⁴³⁸

⁴³⁷ Âmid-i Sevdâ Mecmû‘ası, S.1, s.14; DFSA, c.2, s.38-39

66) ‘ABDÎ (ö. 19. yy.)

Ne zaman doğduğunu bilmediğimiz ancak 1295/1879 yılında Siverek Rûsûmât Müdürlüğü’ne atanmasından 19. yüzyılda yaşamış olduğu sonucunu çıkardığımız şairimizin asıl adı Abdulkerîm’dir. Diyarbakır’da Râgıbiyye Medresesi’nde tahsîlini tamamladıktan sonra mukayyidlik görevinde bulunan şair, bilâhare Meclis-i İdâre-i Vilâyet İkinci Kitâbeti’nde istihdâm olunmuştur. Sonraları sırasıyla Mardin ve Siirt vilayetleri rûsûmat müdürlüklerinde bulunduktan sonra 1295/1879 yılında Siverek Rûsûmat Müdürlüğü’ne nakledilen şairimizin bu son görevinde kaç yıl kaldığı ve ne zaman vefat ettiği tespit edilememiştir.⁴³⁹

Ali Emîrî, EŞÂ’ da, şairimizi şu şekilde tavsîf etmektedir:

“Hoş-sohbet, mîr-i kelâm, beşûş (güler yüzlü), sehî ve semîh (cömert) bir zât-ı ‘âli-kadr’dir. Müretteteb ve mükemmel **Dîvân-ı Eş‘âr**’ı vardır”⁴⁴⁰

Ali Emîrî’nin de belirttiği gibi müretteteb ve mükemmel Dîvân’a sahip olan şairin bu Dîvân’ı henüz bulunamamıştır. Şairimize ait olan aşağıdaki gazeli Şevket Beysanoğlu kendi özel kütüphanesindeki mecmualardan derlemiştir.⁴⁴¹

GAZEL

Çıkarma seviğim kâküllerin fesden amân kalsun

Perîşân olmasun hâli dil-i üftâdegân kalsun

Ne kanlar yutduğum hicrân elinden halka fâş etme

Habîbim kût-i cânım dos ü düşmenden nihân kalsun

Felek gönlümce olsun bir kez olsun n’ola devr eyle

Bu mihr-i ‘âlem-ârâyı bize bir gün inan, kalsun

Tökülsün mey, kırıl sun şişeler, câmlar, sebûlar hep

Bana meclisde kâfîdir o şûh-i dilsitân kalsun

⁴³⁸ DFSA, c.2, s.39

⁴³⁹ EŞÂ, s. 39;DFSA, c.1, s.370

⁴⁴⁰ EŞÂ, s. 39;DFSA, c.1, s.370

⁴⁴¹ DFSA, c.1, s.370

Dil-i dîvânemin ‘ABDÎ bu zincîr-i cünûnumdur
Sarılsun boynuma ham-der-ham zülf-i bûtân kalsun

67) ‘ÂKİF (ö. 19. yy.)

19. yüzyılda yaşamış Diyarbakırlı şairlerden olan ‘Âkif’in asıl adı Ahmed’dir.⁴⁴² Aynı zamanda ünlü Diyarbakırlı Osmanlı edebiyatı ve tarihçisi şair Ali Emîrî’nin de abisi olan ‘Âkif, tahsîlini tamamladıktan sonra Bozok (Yozgat)’a yerleşmiş⁴⁴³ sonra çeşitli memuriyetlerde görev almış, 1293/1876 yılında Bolu Sancağı Tahrîrat Müdürlüğü’nde çalışmıştır.⁴⁴⁴

Reisülküttâblık görevinde de bulunan ve Şeyhülislam ‘Ârif Hikmet Bey’in Tezkiretü’ş-Şu‘arâsı’nda “...her fende fazl u kemâli müsellemler.” şeklinde tanıtilen şairimiz, kardeşi Ali Emîrî’nin verdiği bilgiye göre bir dîvân tertip eylemişse de evi yandığında bu dîvânı da kaybolmuştur.

Aşağıdaki iki beyit şairimizin bir gazelinden alınmıştır:

“Anladan dil mâcerâsın hâmedir
Yazdığım yâre anınçün nâmedir

İster ‘âbid ister ol fâsık şiyem
‘ÂKİF’â rağbet hemân encâmedir⁴⁴⁵

68) CÂZİB (ö. 19. yy.)

Sa’sa‘atü’l-‘âbid⁴⁴⁶ isimli zatın soyundan olduğu için Sa’sa‘a-zâde diye anılan birisinin oğlu olarak 1250/1834 yılı sonlarında Diyarbakır’da dünyaya gelen şairin asıl adı Halîl’dir. 1260/1844 yılında henüz 10 yaşında iken babasıyla birlikte Mekke’ye gidip oraya yerleşen şair; 1270/1854 yılında askeriyeye intisap ederek Mekke-i Mükerrreme’den Yemen’e gitmiştir. 1279/1863-64 yılında ‘Usayr Emîrî Ayiz tarafından Hadîde Kasabası kuşatıldığında tabur kâtipliği görevinde olan şair, kuşatma sırasında gösterdiği cesareten dolayı alay kâtipliğine getirilerek altın madalyayla

⁴⁴² ‘Ârif Hikmet Tezkiresi’nde şairimizin adı “Mehmed” olarak geçmektedir. Bkz: M. Nuri ÇINARCI, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey’in Tezkiretü’ş-Şu‘arâsı, s.85;TGDEİS, s.25)

⁴⁴³ M. Nuri ÇINARCI, Şeyhülislâm ‘Ârif Hikmet Bey’in Tezkiretü’ş-Şu‘arâsı, s.85

⁴⁴⁴ EŞÂ, s. 38;DFSA, c.1, s.368

⁴⁴⁵ EŞÂ, s. 39; DFSA, c.1, s.368

⁴⁴⁶ Halife Hz. Ömer’in (r.a) ilk Diyârbekir Valisi (Bkz: DFSA, c.1, s.367)

ödüllendirilmiştir. Dama oyunundaki yetenekliliği bir taşla bir oyun kazanabilme derecesinde olan şair hüsnühat sanatı ve Arapça’da da yetenekli olduğunu ıspatlamış, muhatabıyla Arapça konuşabilecek derecede Arapça öğrenmiştir.⁴⁴⁷

Bir dîvân teşkil edecek kadar şiir tanzîm eden şairin Ali Emîrî tezkiresinde sadece aşağıdaki parçası kayıtlıdır:

Âteşin ruhle o cânân gelecek bezmimize
Zülf-i hâlından anın ‘ûd ile ‘anber tütecek
CÂZİB’in cezbi gibi tâ ki ne dimiş efendim göresin
Bu gîce gör ki efendim ne hüneler tütecek⁴⁴⁸

69) CEVDET (19. yy.)

19. asır Diyarbakır şairlerinden olan şairin hayatı hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Diyarbakır Ulu Camisi Saathanesi’nin duvarında yazılı aşağıdaki târîh şairimize aittir.⁴⁴⁹

TÂRÎH

Etdi teşrîf çünkü Sa‘dullâh Paşa Âmid’i
Nik nâmla zâtını tercîh-i akrân eyledi
Sâha-i râhat görünce ehl-i belde cümleten
Dem-be-dem sâ‘at be sâ‘at şükr-i Yezdân eyledi
Bu muvakkıthâneyi inşâya hakkâ himmeti
Çaldı sâ‘at bir felekten halkı şâdân eyledi
Bir vakitte eylemez fevt doğrusu ed‘iyyesin
Tab’i ra‘nâya ‘ayârın kim ki iz‘ân eyledi
Himmet-i hayriyyesi çok her mahal i‘mârına
Şehri i‘mâr için Allâh sâ‘at ihsân eyledi

⁴⁴⁷ TŞA, c.1, s.125

⁴⁴⁸ TŞA, c.1, s.125;EŞÂ, s.13; DFSA, c.1, s.368

⁴⁴⁹ DFSA, c.1, s.336

İki târîh-i mücevher ile CEVDET bendesi
İrtifâ'-i kadriçün ol zâtın i'lân eyledi (H.1253)⁴⁵⁰

70) FÂİZ (ö. 19. yy.)

19.yüzyılda yaşıyan şairin doğum ve ölüm tarihi tespit edilememiştir.⁴⁵¹ Asıl adı Mehmed Sa'îd olan şair, Abdülgafûr Lebîb Efendi'nin torunlarındanır. Ali Emîrî EŞÂ adlı eserinde şairin bir dîvân'a sahip olduğunu ve kendisinin de bunu bizzat gördüğünü yazmaktaysa da söz konusu "Dîvân" şu ana kadar elde edilememiştir.⁴⁵²

Aşığıdaki iki beyit şairin bir gazelinden alınmıştır:

BEYİTLER

Gel ey bülbül seher-hîz ol, sabâlar vaktidir şimdî
Bahâr eyyâmı geldi hoş havâlar vaktidir şimdî

Rûhundan bûseler FÂİZ kuluna yok mudur va'din
Ferâmûş eyleme şâhım vefâlar vaktidir şimdî⁴⁵³

71) FETHÎ (19. yy.)

19. yüzyılda yaşamış şairlerden olan Fethî'nin doğum ve ölüm tarihi tespit edilememiştir. Telgraf muhabere memuru olarak görev yaptığı bilgisi dışında hayatı hakkında bir bilgimizin olmadığı şairimizin eserlerinden elimizde sadece, bir gazelinden alınmış aşığıdaki iki beyti bulunmaktadır.

Bu şeb kâşâne-i dilde hayâlim hem-nişînimdir
Refîkim, hem-demim, yârim, enîsim, nâzenînimdir

Ne bahtımdan şikâyet eylerim, ne çarhtan FETHÎ
Eden rûsvâ-i sergerdân beni, âh ü enînimdir⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ DFSA, c.1, s.336.

⁴⁵¹ DFSA, c.2, s.31

⁴⁵² EŞÂ, s. 44;DFSA, c.2, s.31

⁴⁵³ EŞÂ, s. 43;DFSA, c.2, s.31

⁴⁵⁴ DFSA, c.2, .29

72) FEYZÎ (ö. 19. yy.)

Pazarbaşı-zâde Mehmed Ağa isminde bir zatın oğlu olarak Diyarbakır'da dünyaya gelen Feyzullah asıl isimli⁴⁵⁵ şairin doğum ve ölüm tarihi tespit edilememiştir. Ali Emîrî'nin (1850-1924) ilk hocası olması⁴⁵⁶ münasebetiyle 19. yy.'da yaşadığını tahmin ettiğimiz şairin hayatının büyük bir kısmı karanlıkta kalmıştır. Sülûkiyye Mektebi'nde ilkokul öğretmenliği yapmış olan şair hat sanatıyla da ilgilenmiştir. Mürettep bir “**Divan**”a sahip olduğu⁴⁵⁷ bilgisini öğrencisi Ali Emîrî'den öğrendiğimiz şairin, söz konusu “**Divan**”ına ulaşamamıştır.

Şiirlerinden seçilmiş olan aşağıdaki örnekleri⁴⁵⁸ Şevket Beysanoğlu kendi özel kütüphanesinde bulunan çeşitli mecmû'elardan derlemiştir:

GAZEL

Ben mey içtim, cürmüm ikrâr eyledim meyhânede
Ser-hoş oldum keşf-i esrâr oldum meyhânede

Gamdan açtı gönlümü parlattığım birkaç kadeh
Rûha döndü def'-i ekdâr eyledim meyhânede

Câm gül, sâkî nihâl olmuştu, ben bir 'andelîb
Bir seher tanzîr-i gülzâr eyledim meyhânede

Ağlamak isterken güldüm, gülerken ağladım
Turfe turfe hâl izhâr eyledim meyhânede

Sâye-i FEYZÎ'nde câmin anladım ahabbî ben
Yârı da ağyârı da yâr eyledim meyhânede

MUHAMMES

Nâr-ı 'aşkınla vücûdum yandı, büryânım 'Alî
Kalmadı nasuhte cismimde bir yanım 'Alî
Böyle ser tâ ber kadem ben nîci bir yanım 'Alî

⁴⁵⁵ EŞÂ, s. 46; DFSA, c.2, s.31

⁴⁵⁶ DFSA, c.2, s.31

⁴⁵⁷ EŞÂ, s. 46; DFSA, c.2, s.31

⁴⁵⁸ DFSA, c.2, s.32-33

*Dûzeh-i firkatde koyma yandım ey mâhım ‘Alî
Kevserin sâkîsisin kandır beni cânım ‘Alî*

Görünür mir’ât-ı cismimde şarâb-i ‘aks-i nâr
‘Aşk ile yandım dehânım eyler âteşler nisâr
Nûş-i sahbâ-i muhabbet gözlerim leyl ü nehâr
*Dûzeh-i firkatde koyma yandım ey mâhım ‘Alî
Kevserin sâkîsisin kandır beni cânım ‘Alî*

Hızr ile cânâ gerekmez seyr-i İskender bana
Âb-i hayvânı taleple eylemem minnet âna
Yanmışım pervâne-i şem‘a-misâl mâhım sana
*Dûzeh-i firkatde koyma yandım ey mâhım ‘Alî
Kevserin sâkîsisin kandır beni cânım ‘Alî*

Mâ-i Zemzem’le hayât âyâ benim ‘aynımda mı
Var iken bu teşne dilde sûziş-i ‘aşkın gamı
Kıl yeter şâhım kulun bezm-i visâlin hem-demi
*Dûzeh-i firkatde koyma yandım ey mâhım ‘Alî
Kevserin sâkîsisin kandır beni cânım ‘Alî*

‘Âşıkâ nâr-i cehennemden firâkıdır yaman
Ola sensiz cenneti dûzeh olur ânın hem-ân
Etme dûr FEYZÎ kulun ihsân-i lutfundan amân
*Dûzeh-i firkatde koyma yandım ey mâhım ‘Alî
Kevserin sâkîsisin kandır beni cânım ‘Alî*⁴⁵⁹

73) KÂMİL (ö. 19.yy)

19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olduğu tahmin edilen⁴⁶⁰ şairin hayatı hakkında başkaca bilgi tesbît edilememiştir.

Şiir hayatıyla ilgili olarak şairin elimizde iki gazeli mevcuttur:

⁴⁵⁹ Şairin bu muhammesi, mersiye havasında bestelenmiş olup günümüzde Şanlıurfa’daki Grup Dergâh gibi bazı ilahi grupları tarafından söylenmektedir. (BŞ)

⁴⁶⁰ DFSA, c.1, s.252

GAZEL

Bûs edermiş leb-i dil-dârı, leb-i peymâne

‘Ahdim olsun içeyim kanımı kâne kâne

Çeşm-i hem-bezm-i cânân ile çokdan gezeriz

Der-be-der meygede-be-meygede hâne hâne

Murg-ı diller nîce vâreste olur dâmından

Gerdeninde göricek hâlini dâne dâne

Şem‘ine yanmağa pervâne-sıfat ‘âşıklar

Hâne-be-hâne arzular seni yâne yâne

Dile sordum seni kim böyle perîşân etdi

KÂMİL’â sorma dedi, âh o şâne şâne ⁴⁶¹

74) MÂHİR (19. yy.)

Doğum ve ölüm tarihi tespit edilemeyen ancak “1877 yılında memuriyetten ayrılarak gelip memleketine yerleştiği”⁴⁶² bilgisine bakılarak 19.yy.’da yaşayıp yetiştiği söylenebilecek şairin asıl adı “Mehmed”dir. ⁴⁶³ Ünlü Diyarbakırlı âlim ve şair Mehmed Şa‘bân Kâmî’den ders alan şair, tahsilini tamamladıktan sonra bir müddet Diyarbakır Ulu Cami önündeki dükkânlardan birinde arzuhâlcilik mesleğiyle uğraştı. Sonraları memuriyete geçen şair, ilkin Diyarbakır Tahrîrat Kitâbeti’nde,⁴⁶⁴ daha sonra da Mardin Sancağı Tahrîrat Başkitâbetinde çalıştı. 1877 yılında memuriyetten ayrılarak memleketi Diyarbakır’a yerleşen şair geri kalan ömrünü burada geçirdi.

Arzuhâlcilik ve memurluk mesleğinin yanı sıra şiir tanzîmi ile de uğraşan şairin birçok mecmû‘ada “Mâhir”⁴⁶⁵ takma adıyla şiirlerine rastlanmıştır. Şaire ait olan aşağıdaki gazelleri ⁴⁶⁶ Şevket Beysanoğlu kendi özel kütüphanesindeki mecmualardan derlemiştir.

⁴⁶¹ Age, c.1, s.252

⁴⁶² EŞÂ, s. 51; DFSA, c.2, s.30

⁴⁶³ DFSA, c.2, s.29

⁴⁶⁴ **Tahrîrat Kitâbeti:** Resmî mektupların yazıldığı birim (Bkz: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik. Büyük Lügat, s.937)

⁴⁶⁵ DFSA, c.2, s.29

⁴⁶⁶ Age, c.2, s.30-31

GAZEL

‘Aceb gülden mi yoksa hârdan mı dâdın ey bülbül

Ki âteş urdu bâğa nâle vü feryâdın ey bülbül

Benim gibi esîr-i derd-i hicrân olmamışsın sen

Hem-ân taklîd ile olmuş figân mu‘tâdın ey bülbül

Pesen-dîde ederlerse dahî gül nağmeni asla

Bu gülşende açılmaz hiç dil-i nâ-şâdın ey bülbül

Tutup zâğî ne gûn gül-zârdan habs-i kafes kaldın

Cihânda olmasun asla senin sayyâdın ey bülbül

Bu gûnâ âh-i dil-sûzu sana kim eylemiş ta‘lîm

‘Aceb MÂHİR midir bilmem senin üstâdın ey bülbül

GAZEL

Ben gulâm-i şâh-i ‘aşkım, sâkin-i meyhâneyim

Sâkî u mutrib perestim, hem-dem-i peymâneyim

Vâkîf-i keyfiyet-i bezm-i Elest’im, aç gözün zâhid

Sırr-i ‘aşka mahremim, sanma beni bî-gâneyim

Gerçi terk-i sûretim, bakman hakâretle bana

Künc-i ‘aşk-ı dilde pinhân eyleyen vîrâneyim

Olmayan pâyeste-i zincîr-i ‘aşkınla sanem

Ol ne bilür kim ne yüzden ‘âşık ü dîvâneyim

Var mıdır ‘âlemde MÂHİR ben gibi rüsvâ-i ‘aşk

Rind-i sermest-i kalender-meşreb u yek-dâneyim

75) MEHMED (ö. 19. yy.)

Hayatı ile ilgili bilgilere az da olsa Ali Emîrî'nin EŞÂ adlı eserinde rastlanan şairin doğum ve ölüm tarihi tespit edilememiştir. EŞÂ'daki kayıtlara göre⁴⁶⁷ zamanında Hezimi-zâde'lik sıfatıyla tanınan şair, Diyarbakır'ın âlim ve âriflerindendir. Şiir tanzîmi ve nesir inşâsı hususlarında ustadır.

Hayatının yanı sıra eserlerinden de pek haberdar olmadığımız şairin, elimizde sadece, kırk yedi beyittten oluşan bir kasîdesinden alınmış iki beyti bulunmaktadır.

“Pîrâye-i ser-satr-i nübüvvet idi nâmın
Dîbâce-i hestîyi kalem kılmadan inşâ

Teslîm-i mekâlîd-i halâlât ile mevsûm
Tevşîh-i hitâbât-ı cemâl ile mücellâ”⁴⁶⁸

76) MEHMED ŞEVKÎ (ö. 19. yy.)

Doğum tarihinin yanı sıra ölüm tarihi de bilinmeyen şair, Gercûsî Şeyh Sa'îd Efendi adında bir zatın oğludur.⁴⁶⁹ Geniş ve derin bir dînî bilgiye sahip olmasının yanında, Arapça ve Farsça'ya da hâkim olan şair, Diyarbakır Ulu Camisi'nde Şâfi'î imamı olarak görev yapmıştır.⁴⁷⁰ İmam Busayrî'nin “**Kasîde-i Bür'e**” sini⁴⁷¹ tahmîs eden şairin⁴⁷² şiirlerinden hiçbir parça elde edilememiştir.

77) MEHMED ŞÜKRÎ (ö. 19. yy.)

Yazılarının bir kısmını toplayarak oluşturduğu “**Şükûfe**” adlı kitabının 1325/1909 olan basım tarihinden 19. yüzyılda yaşadığını öğrendiğimiz Mehmed Şükrî Diyarbakır'da doğup büyümüş sonra İstanbul'a yerleşmiş şairlerdendir. İstanbul'da kurduğu “Matba'a-i Âmidî” adındaki matbaa vasıtasıyla birçok kitap ve derginin çıkarılmasına vesile olan şair, bu yolla memleket kültürüne katkıda bulunmuştur. Kendi

⁴⁶⁷ EŞÂ, s. 52;DFSA, c.2, s.31;

⁴⁶⁸ EŞÂ, s. 52;DFSA, c.2, s.31;

⁴⁶⁹Abulganî Fahrî BULDUK, El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi (Diyârbekir Tarihçesi), Yazma, Şairler Bölümü, s.297; DFSA, c.2, s.49

⁴⁷⁰Abulganî Fahrî BULDUK, El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi, s.297; DFSA, c.2, s.49

⁴⁷¹ İmam Şerefuddin Busayrî (1213-1295): Busayr'da doğan meşhur Arap şair ve hattâttır. Kasîde-i Bür'e yazarıdır. Esas ismi “**El-Kevâkibü'd-dürriyye fî Medhi Hayri'l-Berriyye**” olan kasîdesine; tutulmuş olduğu hastalıktan rüyasında Resulullah'ın hırkasını üzerine örtüp şifa bulması sebebiyle “**Hırka Kasîdesi**” anlamına gelen “**Kasîde-i Bür'e**” ismini vermiştir. (Bkz: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, s.131)

⁴⁷² Abulganî Fahrî BULDUK, El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi, s.297

matbaasında, sahibinin de kendisi olduğu “Âmid-i Sevdâ” adlı bir dergi de çıkaran şair bazı yazılarını ve gazellerini bu dergide yayımlamıştır.⁴⁷³

Aşağıdaki gazel şairin çıkardığı söz konusu Âmid-i Sevdâ adlı dergisinden alınmıştır:

GAZEL

Görmedim sende tahaşşî âh ü vâhımdan benim

‘İbret alsın ‘âşıkân baht-ı siyâhımdan benim

Va‘d-i kâme meyl ile telkîn-i şî‘r etmekle sen

Anlamaktır maksadın ‘aşkı nigâhımdan benim

Derd-i vaslın zahme-dâr etti dil-i nâ-şâdımı

Bî-mecâlim nâle-i sevdâ penâhımdan benim

Rûz u şeb derd-i firâkınla gönül pür-hûn iken

Olmadın âgâh bir gün gizli âhımdan benim

İştîyâk-i fert-i hicrânın tahammül-sûz olup

Geçmede her gün hayâlın pîş-gâhımdan benim⁴⁷⁴

78) NÂZİM (ö. 19. yy.)

Hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler yok denecek kadar az olan şair, 19.yy.’da yaşamıştır.⁴⁷⁵ Eserlerinden ancak bir gazeline ulaşılmıştır.⁴⁷⁶

GAZEL

Derûn-i ‘âşıkâ hâlet-fezâdır halka-i tevhîd

Gıdâ-i rûh-i erbâb-i vefâdır halka-i tevhîd

Kimisi bülbül-i gûyâ, kimi gül ehl-i tevhîdin

Riyâz-i vahdete havz-ı ‘atâdır halka-i tevhîd

⁴⁷³ DFSA, c.2, s.232 boşluk giderilecek

⁴⁷⁴ Age, c.2, s.232

⁴⁷⁵ Age, c.2, s.58

⁴⁷⁶ Şevket Beysanoğlu şairin söz konusu gazelini mecmuaların birinden almıştır. (Bkz: DFSA, c.2, s.58)

Mu‘allâ tekyeler meyhâne-i ‘aşk-i İlâhîdir
Şarâb-i ‘aşka bir câm-i safâdır halka-i tevhîd

Sebük-bârân-ı ‘aşkın mücmelidir sevk-i Rabbânî
Hârim-i vuslata râh-i Hüdâ’dır halka-i tevhîd

Ehâdîs-i sahîh ile oluptur sâbit ey NÂZİM
Metâf-i kudsiyân-i kibriyâdır halka-i tevhîd⁴⁷⁷

79) RÂİF (Mukâbelecî-zâde Yûsuf) (ö. 19. yy.)

“Mukâbelecî-zâde”⁴⁷⁸ Hânedânı’ndan Hasan Efendi adında birisinin oğlu olarak 1251/1836 yılında Diyarbakır’da dünyaya gelen şairin asıl ismi Yûsuf’tur.⁴⁷⁹ Anne tarafından Hâmî ‘nin(ö.1160/1747) torunlarından olan şair, Mehmed Şa‘bân Kâmî Efendi’den (ö.1301/1884) özel ders almıştır. Tahsilini müteakip Halep, Şam ve Bağdat taraflarını dolaşmış olan şair, daha sonra bazı memuriyetlerde bulunmuştur. Memuriyet görevleri arasında Beşiri Nahiye Müdürlüğü⁴⁸⁰ görevi de bulunan şair, ömrünün son demlerini ziraatle geçirmiştir. Şairin ölüm tarihi tespit edilememiştir.

Memurluk ve ziraatçılık mesleğinin yanı sıra şiir tanzîmiyle de uğraşmış olan şair, mürettep bir **Dîvân** ve Farsça şiirler⁴⁸¹ vücûda getirmiştir. Aşağıdaki gazel kendisine aittir.

GAZEL

Bu şeb mecliste gördüm mest-i nâzım deste câm almış
Bu lütf u tab‘ ile Hâtem gibi ‘âlemde nâm almış

Makâm-i nağme-i mutrib, üsûl-i nâle-i tanbûr
Bu hây u hûy-i rindâneyle meclis intizâm almış

Küşâd olsa ‘acep mi gözlerim Ya‘kûb-veş gamdan
Bi-hamdi’l-lâh gönül o mâh-i Ken‘ân’dan peyâm almış

⁴⁷⁷ DFSA, c.2, s.58

⁴⁷⁸ Mukâbelecî-zâde kelimesi önceleri Rûznâmeci-zâde olarak adlandırılan zamanın Diyarbekir hanedanlarından birisinin ismidir. Bkz: DFSA, c.2, s.37-38

⁴⁷⁹ TŞÂ, c.1, s.336-342; EŞÂ, s. 24; Mîhrîcan ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ‘ilî, Metin ve Muhteva, s.151 DFSA, c.2, s.38

⁴⁸⁰ DFSA, c.2, s.38

⁴⁸¹ TŞÂ, c.1, s.336; DFSA, c.2, s.38

O servin meyve-i vaslın düşürmekdir bu şeb kasdı
Gönül hayfâ dimağa nâ-be-câ bir fikr-i hâm almış

Geçer Mecnûn gibi dünyâ vü ‘ukbânın havâsından
Nesîm-i zülf-i Leylî’den o kim ‘itr-i meşâm almış

Figânı artar eksilmez dem-â-dem ‘andelfb-âsâ
O kim bu rûzigârın hâr u zârından makâm almış

Bu dehr-i bî-vefâda bir kalender-meşrebim RÂÎF
Ki benden hırka-pûşân-i cihân feyz-i kelâm almış⁴⁸²

80) SABRÎ (Ahmed) (ö. 19. yy.)

19. yüzyılda yaşamış Diyarbakırlı şairlerden olan Sabrî’nin asıl adı Ahmed olup babasının adı Mürsel’dir. Diyarbakırlı ünlü bilgin ve şair Mehmed Şa‘bân Kâmî Efendi’den Arapça ve Farsça’yı öğrenen şairimiz tahsilini tamamladıktan sonra memurluğa intisap etmiş, son olarak 1294/1878 yılında Mardin Sancağı ‘Aşâr Müdürlüğü Başkitâbeti’nde bulunmuş ve bir yıl bu görevi yaptıktan sonra emekliye ayrılmıştır.⁴⁸³

Aşağıdaki gazel şairimize aittir.

GAZEL

Ku‘ûd etmiş serîr-i nâzına Dara-yi istiğnâ
Çeker ferman-ı hüsne perçemin tuğra-yi istiğnâ

Verir yağmaya istiğnâ ü nâzı ‘akl-i üşşâka
İki yüzden eder üftâdeler şekvâ-yi istiğnâ

Kebûd-i câme giydikçe o meh-rû zanneder insan
Letâfet ebrine girdi meh-i yektâ-yi istiğnâ

Görünmez, kapuya çıkmaz, ne yapsun ‘âşık-ı zârı
Ele girmek ne mümkün dâmen-i zîbâ-yi istiğnâ

⁴⁸² TŞÂ, c.1, s.336; EŞÂ, s. 25; DFSA, c.2, s.38

⁴⁸³ EŞÂ, s. 34; DFSA, c.1, s.368

Çalış SABRÎ hayât-i câvidân bul, ehl-i idrâk ol
Mukîm-i dergeh-i pîr olsun artık pâ-yi istiğnâ ⁴⁸⁴

81) SIDKÎ (ö. 19. yy.)

“1870-1877 yılları arasında, Diyarbakır’da Rum Kapısı (Urfakapı) civarındaki okulda öğretmen olduğu” bilgisine bakılarak 19. yy.’da yaşayıp yetiştiği söylenebilecek olan şair, “Diyarbakırlı” öğretmen şairlerdendir. ⁴⁸⁵ “Bir öğretmen olarak birçok talebe yetiştirmiş.”⁴⁸⁶ olan şairin hayatıyla ilgili bilgilerin çoğu karanlıkta kalmıştır.

Şairin eserlerinden elimizde bir gazeli bulunmaktadır:

GAZEL

Çemende jâle-rîz oldu gül-i zîbâ-i istiğnâ
Şaşırdı bülbül-i nâşâdını sevdâ-i istiğnâ

Hırâm etdikçe gülşende zerâfetle o gül-ruhsâr
Hâcil eyler gül ü servi kadd-i bâlâ-i istiğnâ

Hatt-ı nev-hîz-i ruhsârın yazar menşûr-i destûrun
Çeker perçemlerin ‘üvânına tûğrâ-i istiğnâ

Dem-â-dem keşmekeştir yâr ü ağyâr ile ahvâlim
Kopardın başıma zâlim yaman kavgâ-i istiğnâ

Açılmaz gonca-veş ol şeh-levendim, nâz-perverdim
Hicâb-âlûdedir ol dilber-i ra‘nâ-i istiğnâ

Çekildin inzivâyeye SIDKÎ’yâ ‘uzlet-nişîn oldun
Yine gemkerde oldu Kâf’da ankâ-i istiğnâ ⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ EŞÂ, s. 34; DFSA, c.1, s.368

⁴⁸⁵ EŞÂ, s. 34; Âmid-i Sevdâ Mecmû‘ası, S.1, s.15

⁴⁸⁶ Âmid-i Sevdâ Mecmû‘ası, S.1, s.15; DFSA, c.1, s.375

⁴⁸⁷ EŞÂ, s. 34; Âmid-i Sevdâ Mecmû‘ası, S.1, s.15; DFSA, c.1, s.375

82) ŞEHÎD (ö. 19. yy.)

İstanbul Millet (Alî Emîrî) Kütüphanesi, Manzûm Eserler, No:717’de kayıtlı bir mecmû’ada yer alan bir gazelin “Şehîd-i Âmidî” şeklindeki başlığından Diyarbakırlı olduğunu anladığımız bu şairin hayatıyla ilgili başkaca bir bilgiye sahip olmadığımız gibi şairin söz konusu mecmuada kayıtlı bu gazelinden başka eserine de sahip değiliz.⁴⁸⁸

GAZEL

Bulmadı ta‘mîr cânâ olmayan berbâd-i ‘aşk

Gör dil-i virânımı oldu harâb-âbâd-i ‘aşk

Cûy-i şîr-âsâ sirîşkim iki hûnin cûybâr

Lâlezâr-i dâğ-i sîneyle benim Ferhâd-i ‘aşk

Şevk-i gül böyle midir sen öte dur ey ‘andelîb

Kûy-i yâr içre figânım gör budur feryâd-i ‘aşk

Reşk ederse tab‘-i rengînîm mâni‘ çok mudur

Sûret-i yâri tahayyülde benim Bihzâd-i ‘aşk

Şekvâ etsem derdden gâm leşkeri eyler hücûm

Böyle olur kıl tahammül ey ŞEHÎD, imdâd-i ‘aşk⁴⁸⁹

83) VASFÎ (ö. 19. yy.)

Hayatı ve eserleriyle ilgili bilgilere, ancak Ali Emîrî’nin EŞÂ adlı eserinde rastlanabilecek şairlerdendir. Asıl adı “Hüseyin” olan şair, Diyarbakır Gümrük İdaresinde kâtip olarak çalışmıştır. Kâtiplik görevinin yanı sıra şiir ve inşâyla da uğraşmış olan şair “şî’r ü inşâsı latîf”⁴⁹⁰ biri olarak tanınmıştır.

Şairin elimizde bir beyti bulunmaktadır:

“Benim hâl-i perîşânımdan almaz mı cihân ‘ibret

Hatâdur ‘âşîka şîmden-gerû hûbân ile ülfet”⁴⁹¹

⁴⁸⁸ DFSA, c.1, s.215

⁴⁸⁹ Age, c.1, s.215

⁴⁹⁰ EŞÂ, s. 61; DFSA, c.2, s.29

⁴⁹¹ EŞÂ, s. 61; DFSA, c.2, s.29

84) VEHBÎ (Abdullah) (ö. 19. yy.)

Diyarbakır'da mevcut ailelerden "Dalkabak" ailesinden olan şairin asıl ismi Abdullah'tır.⁴⁹² Mehmed Ağa adında birisinin oğlu olan şair, tahsîlini tamamladıktan sonra memuriyete intisap etmiştir. 1284/1868 yılında Diyarbakır Mutasarrıflığı Evrâk Kitâbeti'ne; 1293/1877 yılında ise kendi rızasıyla Behremkî Nâhiyesi Müdürlüğüne atanmış olan şair, içki ve zevk u sefaya olan düşkünlüğü yüzünden 6 ayını tamamladığı son görevinden ayrılmak zorunda bırakılmıştır.⁴⁹³ Sonraları bir daha devlet hizmetinde vazife almamış olan şairin hayatıyla ilgili başkaca bilgi elde edilememiştir.

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Tâb-i rûyun şu'le-bahş-i mâh-i tâbândır beğim
Gün, yüzün üftâdesi hurşîd-i rahşândır beğim

Kâkülün sevdâsına sünbül giriftâr ü esîr
'Anber-i bûyun ile âşüfte reyhândır beğim

Bî-bedelsin mülk-i hüsn içre nazîrin görmedim
Var ise hem-tâ sana ol mâh-i Ken'ân'dır beğim

Nakd-i cân olsun fedâ bir nazra-i dîdârına
'Âşıkın sanma bu zârın pişmândır beğim

VEHBÎ'yi dilbersever derler inanma sevdiğim
Senden özge sevmezem bi'l-lâhi bühtândır beğim⁴⁹⁴

BEYİT

İstedim bâde, cevâb eyledi ol âfet-i cân
Al bu kibrîti dedi sen bu gece derdine yan⁴⁹⁵

⁴⁹² DFSA, c.2, s.39

⁴⁹³ EŞÂ, s. 61-62; DFSA, c.2, s.39

⁴⁹⁴ DFSA, c.2, s.40

⁴⁹⁵ EŞÂ, s. 62; DFSA, c.2, s.40

85) VEHBÎ (Abdulvehhâb) (ö. 19. yy.)

Diyarbakırlı şairlerden Remzî Efendî (ö.1227/1812)'nin torunu, Tâib Efendi'nin (ö.1274/1858) ise oğlu olan şairin asıl ismi Abdulvehhâb'tır.⁴⁹⁶ Diyarbakırlı şair Feyzî'den (19. yy.) ilim tahsîlinde bulunmuş olan şair, 1286/1870 - 1296/1880 yılları arasındaki on yıllık süre zarfında Diyarbakır Tâpu Kitabeti'nde memur olarak çalışmıştır.⁴⁹⁷ Memurluk görevinin yanı sıra mücellitlik, müzik ve şiirle de uğraşan şairin çeşitli mecmû'alarda şiirlerine rastlanmıştır.

GAZEL

Bir taraf serv-i çemen, ol kadd-i bâlâ bir taraf

Bir taraf gül yâsemen, rûy-i zîbâ bir taraf

Tâze tâze bâğ-i hüsnünde letâfet gösterir

Hatt-ı şîve bir taraf, ol zülf-i semen-sâ bir taraf

Nev hirâmânı uzaktan seyreder üftâdeler

Durmuş a'lâ bir taraf, gülşende ednâ bir taraf

Bertaraf olsun ki zâhid bezmimizde yok yeri

Bir taraf rindân dizilmiş, câm-i mînâ bir taraf

VEHBÎ'yâ her nazrası dünyâ vü mâ-fi-hâ değer

Geçmem ol şûh-i anzum y olsa dünyâ bir taraf⁴⁹⁸

86) ZÜLFİKÂR FETHÎ (ö. 19. Yy.)

Şiirlerinden hiçbir parça elde edilememiş 19. Yy. Diyarbakır şairlerindedir.⁴⁹⁹ Silvan ilçesinden yetiştiği tahmin edilen şair,⁵⁰⁰ anzum yl tamamladıktan sonra telgraf memurluğu görevinde bulunmuştur. Telgraf memurluğu görevinin yanı sıra şiir

⁴⁹⁶ EŞÂ, s. 62;DFSA, c.2, s.33

⁴⁹⁷ EŞÂ, s. 62;DFSA, c.2, s.33

⁴⁹⁸ DFSA, c.2, s.33-34

⁴⁹⁹ DFSA, c.2, s.49; Abdulganî Fahrî; BULDUK, Diyârbekir Târîhçesi (Yazma), Şairler Bölümü, s.296

⁵⁰⁰ Böyle bir tahminde bulunmamıza şairin üç özelliği neden olmuştur:

- 1-Silvan'da telgraf memurluğu yapması
- 2-Silvan'da memurluğu devam ederken ölmesi
- 3-Silvan'da torunlarının bulunması

anzum yle de uğraşmış olan şair, “**Mem u Zîn**”⁵⁰¹ adlı eseri anzum olarak tercüme etmiştir. Söz konusu tercümelerini zararlı evrak olabilir endişesiyle sonradan yakmış olan şair, telgraf memuru olarak görevli bulunduğu Silvan’da vefat etmiştir.

Zamanının şairlerince “çok güzel bir şair”⁵⁰² olarak nitelendirilmiş olan şairin şiirlerine ulaşmak mümkün olmamıştır.

⁵⁰¹ “**Mem u Zîn**”: Ünlü Kürt aşk destanı ve bu destanın iki kahramanı

⁵⁰² Abdulganî Fahrî BULDUK, Diyârbekir Tarihçesi, s.296; DFSA, c.2, s.49

DEĞERLENDİRME

1. En çok dîvân şairinin yetiştiği yüzyıl olan bu yüzyılda yaşadığını tespit ettiğimiz Diyârbekirli Dîvân şairi sayısı 86'dır.
2. Bu yüzyılda yaşamış olup Diyarbakırlılığı hakkında değişik değerlendirmeler olan şair Celâl Paşa (ö.1238/1822)'dir. Celâl Paşa Kilis'ten Diyarbakır'a göç etmiş bir ailenin çocuğu olarak Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir.
3. Bu yüzyılda yaşamış olup bir Dîvân oluşturmuş şairler şunlardır :
 1. Remzî (ö.1227/1812) : Dîvânı bulunamamıştır.
 2. Hafîd Paşa (ö.1228/1813): Dîvân'ı üzerinde bir YLT çalışması yapılmıştır.
 3. Refî' (ö.1231/1816): Refî'in mürettep Türkçe Dîvân'ı dışında bir dîvân mesâbesinde olan bir şiir mecmû'ası da vardır.
 4. Celâl Paşa (ö.1238/1822): Dîvânı bulunamamıştır.
 5. Halîl Hamîd (ö.1245/1829): Yazma bir Dîvân'ı var.
 6. 'Azmi (ö.1247/1831): Yazma halde müretteb Dîvân'ı vardır.
 7. Sa'îd (Sa'dullâh) (ö.1247/1831)
 8. Muhib / Muhib Mustafa Efendi (ö.1257/1842)
 9. Râsim (ö.1260/1844) : Dîvân-i Râsim adında müretteb Dîvân'ı vardır.
 10. Alî Rızâ (ö.1271/1855) : Şair, Müretteb Dîvân-i Rıza ve Nazireler Dîvânı olmak üzere iki dîvan oluşturmuştur.
 11. Osman Nûrî Paşa (ö.1272/1856): Dîvân'ının bir nüshası İstanbul'da Millet Kütüphanesi'nde bir nüshası da Şevket Beysanoğlu'nun husûsî kütüphanesindedir.
 12. Râşid (ö.1272/1856) : Mürettep Dîvân'ı elde edilememiştir.
 13. 'İffet (ö.1277/1860) : Müretteb Dîvân'ı elde edilememiştir.
 14. Vâsif (ö.1289/1873): Müretteb Dîvân'ı torunu Emekli Albay Vasif Barutoğlu'ndadır.
 15. Hayâlî (Ahmed) (ö.1304/1887): Dîvân'ı kaybolmuştur.
 16. Râif (Yûsuf) (ö.1306/1888-89): Tasavvufî şiirlerin ağırlıkta olduğu yazma Dîvân'ı ailesinden Avukat Reşit İskenderoğlu'ndadır.
 17. Râif (Feyzullâh) (ö.1307/1889-90): Dîvân'ı bulunamamıştır.

18.Sa'îd Paşa (ö.1309/1891): Dîvân'ı yazma dîvân müsveddelerinin karşılaştırılmasıyla oluşturulmuştur.

19. Lüzûmî (ö. 1309/1891-92): Şairin mükemmel bir Farsçaya sahip olduğunu Dîvân'ında yer alan birtakım Farsça gazelleri ile **“Yusûf ile Zeliha”** isimli Farsça manzûm yazma bir eseri te'lîf etmiş olmasından anlıyoruz.

20. Fethî (Abdûlfettâh) (ö.1317/1899) : Müretteb Dîvân'ı vardır.

21. Abdî (19. yy.) : Müretteb Dîvân-ı Eş'ârı bulunamamıştır.

22. Âkîf (19. yy.) : Ali Emîrî, abisi olan şairin Dîvân'ının şairin evinin yanması sonucu kaybolduğunu haber vermektedir.

23. Fâiz (ö.19.yy) : Alî Emîrî, şairin bir dîvânının bulunduğunu ve bunu bizzat gördüğünü yazmaktaysa da şairin söz konusu dîvânına şu ana kadar ulaşmak mümkün olmamıştır.

24. Feyzî (ö.19. yy.): Alî Emîrî, şairin bir dîvânının bulunduğunu haber vermekteyse de bu şairin de dîvânına ulaşmak şu ana kadar mümkün olmamıştır.

25. Râif (Mukâbeleci-zâde Yûsuf, ö.19. yy) : Şairin Dîvân'ı mürettebdir.

4. Bu yüzyılda yaşamış olup bir dîvân ya da dîvânçe oluşturacak kadar şiir yazmış şairler şunlardır:

1. Câmî (ö.1215/1800) : Dîvânçe mesabesinde şiir mecmû'ası (mecnû'a-i eş'âr) vardır.

2. Süleyman Nazîf (ö.1248/1832): Oğlu Sa'îd Paşa (ö.1309/1891), mecmuaları araştırarak elde ettiği şiirleri ve nesirleri 1290/1873 yılında Diyârbekir Vilâyet Matba'asında bastırmıştır. Bu eserde yer alan şiirler, eski ve yeni yazıyla birlikte 1992 yılında Erzurum'da Prof. Dr. M. Sadi Çöğenli ve Prof. Dr. Recep Toparlı tarafından **“Dîvânçe-i Süleyman Nazîf”** adıyla yeniden basılmıştır.

3. Bekrî (ö.1250/1834) : Şairin gazel, kasîde, tahmîs ve tesdîsleri bir dîvânçe oluşturacak çoğunluktadır

4. Hoca Mes'ûd Lütfî (ö.1263/1847): Şairin oluşturduğu Dîvânçe torunlarından Ziya Gökâlî'nin kardeşi M. Nihat Gökâlî'ye teslim edilmiş, M. Nihat Gökâlî'nin ani ölümü üzerine söz konusu Dîvânçe'ye ulaşmak mümkün olmamıştır.

5. Nigâhî Baba (ö.1277/1860): Tasavvufa meyilli bir şair olmasına rağmen Dîvân şiiri nazım şekilleriyle oluşturduğu şiirleri bir dîvân oluşturacak çoğunluktadır.
6. ‘Avnî (ö.1289/1873) : Kimileri, içinde hicvin ileri bir türü olan hezliyat örneklerinin de (kaba şakalaşma ve sövgü) bulunduğu bir dîvânçe’sinin; kimisi de bir dîvânçe oluşturacak kadar şiirlerinin olduğunu söylemiştir. Şiirlerinin bir dîvân oluşturacak çoklukta olduğunu söyleyenler de olmuştur.
7. Sırrî Hanım (ö.1294/1877): Kendisinin oluşturduğu Dîvânçe’si 1969 yılında basılmıştır.
8. Kâmî (Mehmed Şa’bân) (ö.1301/1884): 27 sayfalık bir Dîvânçe’si vardır.
9. Sa’îd Paşa (ö.1309/1891): “Dîvân”ı dışında “Dîvânçe”si de bulunan şairlerimizdendir. Dîvânçe’si şair hayattayken basılmıştır.
10. Fâzıl (ö.1315/1897) : Dîvânçe-i Eş’ârı kaybolmuştur.
11. Câzib (ö.19.yy) : Bir dîvân teşkil edecek kadar şiir yazmıştır.
12. Mahdûm Fakîrullah (ö.1263/1847): Dîvânü’l-Kasâid Fi’t-Tasavvuf adında bir eseri bulunan şairin bu eserinin tasavvufî kasîdelerden oluşan te’lif bir eser mi yoksa derleme bir eser mi olduğu tespit edilememiştir.

5. Bu yüzyılın en önemli Dîvân şairleri ve önemlerinin kaynaklandığı özellikler şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Refî‘ (ö.1231/1816): Müretteb Türkçe Dîvân’ı dışında bir dîvân mesâbesindeki şiir mecmû‘asının ve 3.000 beyitlik Şeyh Gâlib’e nazîre mesnevîsinin varlığı Refî‘i bu yüzyılın en değerli şairlerinden biri kılmasına yetecek özelliklerdir. Şair, diğer şairlerden farklı olarak Çağatayca şiirler de yazmıştır.
2. Alî Rızâ (ö.1271/1855) : Şair, **Müretteb Dîvân-i Rıza** ve **Nazireler Dîvânı** olmak üzere iki dîvân oluşturmuştur. Her iki Dîvân’ın yekûnu 11. 231 + 9046 = 20.276 beyit tutmaktadır. Şairin nazîrelerini ve tahmîslerini ayrı bir dîvânda toplaması, şairin üretkenliğini ve diğer şairlerin şiirlerine olan vükûfiyetini göstermesi açısından önemlidir. Abdullah Sırrî (ö.1200 /1785) gibi çağdaşı; Âgâh (ö.1141/1728), Fâmî (ö.1105/1693-1694) ve Ümnî (Emnî) (ö.1104/1692) gibi de kendisinden önce yaşamış

hemşehrilerine nazîreler yazmış olan şair, bununla yetinmemiş; Nedîm, Mu‘allim Nâcî gibi hemşehrisi olmayan şairlerin yanı sıra İranlı şairlere de terbî’ler tahmîsler ve nazîreler yazarak 9.046 beyitlik “**Nazîreler Dîvân**”ı adında başlı başına nazîrelerden oluşan bir dîvân tesis etmeye muvaffak olmuştur.

3. Râşid (ö.1272/1856): Üç dilde şiir söylemeye muktedir olan şair, mürettep bir “**Dîvân**” dışında “**Sünûhât**” adında bir eser daha oluşturmuş, şair bu eserine kendisinin, Câhiliyye ve İslâm dönemi Arap şairlerinin Arapça şiirlerini yerleştirmiş ve bunları yorumlamıştır. Döneminin meşhur bir âlimi olması şairin diğer bir özelliğidir.
4. ‘İffet Hanım (ö. 1277/1860) : Osmanlı dönemi Diyârbekir’inin Dîvân sahibi ilk kadın şairi olması açısından önemli bir kişiliktir.
5. Sırrî Hanım (ö.1294/1877) : Ablası ‘İffet Hanım gibi fikir hürriyeti ve kültüre önem veren bir aileden yetişen şaire, Osmanlı Dönemi Diyârbekir’inde yetişen ikinci kadın dîvân şairi olması açısından önemlidir. 3 dilin şiirine vakıf olan şairenin bazı şiirlerini Tanzimat Dönemi şairlerinden Ziya Paşa, Harabât adındaki antolojisinin ikinci cildine almıştır.
6. Kâmî (Mehmed Şa‘bân) (ö.1301/1884): Yaşadığı yüzyılda Diyarbakır’dan yetişen birçok şair ve ilim erbabının ilk feyizlerini aldığı; Halîl Hamîd (ö.1245/1829), Vâsıf (ö. 1289/1873), Na‘îm (ö. 1302/1884-85), Hayâlî (Ahmed) (ö.1304/1887), Râif (Feyzullâh) (ö.1307/1889-90), Fâzıl (ö.1315/1897), Mâhir (19.yy), Râif (Mukâbelecî-zâde Yûsuf) (19.yy), Sabrî (Ahmed) (19.yy), Re’fet (ö.1321/1903), Rûşenî (ö.1325 / 1909), Zülfikâr Zihnî (ö. 1330 /1914) ve Ali Emîrî (ö.24 Ocak 1924) gibi onlarca Diyarbakırlı fikir, ilim ve sanat adamının öğrencisi olduğu kişilik olması açısından önemlidir. Arap ve Fars dil ve edebiyatına vakıf ve bu iki dilde de şiirleri olan, “**Dîvânçe**” dışında şiir ve ilim alanında 8 eser meydana getirmiş olan şair, yaşadığı yüzyıl Diyarbakır’ının belki de en önemli ilim, fikir ve şiir adamlarındandır. Şairin diğer şairlerden farklı bir yönü de tecnîs, mana ve maya türündeki şiirlerinin çokluğudur.

7. Râif (Yûsûf) (ö.1306/1888-89): Arapça ve din bilimleri alanında kendisini iyi yetiştirmiş, hadis, fıkıh ve Arap Dili'yle ilgili kitaplar te'lif etmiştir. Tarihle de ilgilenmiş olan şair değişik hatlarla el yazması Kur'ân-ı Kerîm nüshaları oluşturmuştur. Rûfâ'î Tarikati şeyhliğinin yanı sıra tasavvufî bir **“Dîvân”**da tesis etmiş olan şair; döneminin önemli âriflerinden, şiir ve ilim adamlarından biri olması açısından önemlidir.
8. Sa'îd Paşa (ö.1309 / 1891) : Dîvân ve dîvânçesi dışında, 3'ü şiir (kasîde), 2'si târîh, 1'i belâğat, 1'i atasözleri, 1'i ahlâk, 1'i mantık, 1'i matematik ve 1'i de sağlık alanında olmak üzere terceme ya da te'lif 11 esere imza atmış olan şair, Klasik Türk Şiiri'nde hekîmâne yazan şairlerin sonuncusu olması açısından önemli bir şairdir. Şair, bizce **“Diyarbakır'ın Nâbîsi”** ünvanını haketmektedir. İran şairlerinin taklîd edilmesine karşı çıkması, Fransızca bilmesi, Mi'râc hadisesini pozitivistlere ispatlama amacıyla **“Mi'râciye”** adında bir kasîdeyi te'lif etmesi şairi dönemindeki diğer şairlerden ayırt eden özellikleridir.
9. Hâcî Civân (ö.1310 / 1892-93): Dîvân şiiriyle az uğraşmasına rağmen şairin Ermeni kimliği, şairi önemli kılan hususlardandır. Ermeni kökeni - az da olsa- Dîvân Edebiyatı'nda etkili olan Arap, Fars, Türk ve Kürt kökenlerinden sonraki beşinci köken olarak karşımıza çıkmaktadır. Şairin Ermeni kimliğinin yanı sıra; mu'ammâ ve lugaz tertip etme ve çözmedeki ustalığı da şairi, döneminin diğer şairlerinden ayıran öbür özellikleridir.
10. Zülfikâr Fethî (ö.19. yy) : Ünlü Kürt aşk destanı Mem u Zîn'i manzûm olarak Türkçeye tercüme etmiş şair olması açısından önemlidir. Şair oluşturduğu eserini zarar verebilir gerekçesiyle sonraları yaktığından bu esere ulaşmak mümkün olmamıştır.
11. Üç dilde şiirleri olan Celâl Paşa (ö.1238/1822), üretken bir şair olan Hafîd Paşa (ö.1228/ 1813) ve bazı gazelleri bestelenmiş, şair evlat ve torunlar yetiştirmiş Dîvân sahibi Remzî (ö.1227/1812)'de bu yüzyılın diğer önemli şairleridir.
12. Feyzî (ö.19. yy.): Günümüzde çeşitli ilâhî grupları tarafından terennüm edilen;

“Dûzeh-i firkatde koyma yandım ey mâhım 'Alî

Kevserin sâkîsisin kandır beni cânım 'Alî”

nakaratlı meşhur mersiye şaire aittir.

6. Yüzyılın tasavvufa meyli olan ya da mutasavvıflığı ağır basan Dîvân şairleri şunlardır:

1. ‘Azmî (ö.1247 / 1831)
2. Râsim (ö.1260 /1844): Halidiyye şeyhi (Mevlânâ Hâlid Ziyâüddîn’e bağlı.)
3. Mahdûm Fakîrullah (ö.1263 / 1847)
4. Sâfî (ö.1263 / 1846-1847): Halvetiyye ve Şa‘bâniyye tarîkatleri şeyhliği yapmıştır.
5. Alî Rızâ (ö.1271/1855)
6. ‘İffet Hanım (ö. 1277/1860)
7. Nigâhî Baba (ö. 1277/1860) : Bektaşî Tarîkati’ne mensuptur.
8. Vâsîf (ö.1289/1873)
9. Sırrî Hanım (ö.1294/1877) : Kadirî Tarîkati’ne bağlıdır.
10. Kâmî (Mehmed Şa‘bân) (ö.1301/1884): Önceleri Rûfâ‘î Tarîkati şeyhlerinden Mısırlı İbrahim el- Bâcûrî’ye intisap etmiş, sonraları Kerkük’te Şeyh Abdurrahman-ı Tâlebânî’den Kadirî Tarikatini alarak onun halifesi olmuştur.
11. Dercî (ö.1301/1883-84) : Mevlevî’dir. Dönemin Mevlânâ Dergâhı postnişini Muhammed Sa‘îd Hemdem Çelebî’ye bağlı olup dergâhın ‘âyin icrâcısıdır.
12. Râ‘if (Yûsûf) (ö.1306/1888-89) : Rûfâ‘î şeyhlerindendir.
13. Mâhir (19. yy.) : Bir gazelinden hareketle tasavvufla uğraştığı söylenebilecek şairlerdendir.
14. Nâzım (19. yy.): Bir gazelinden hareketle tasavvufla uğraştığı söylenebilecek şairlerdendir.

7. Yüzyılın saz şairliği Dîvân şairliğine ağır basan isimleri Hasretî (ö.1231/1815), Cedîdî (ö.1245/1829) ve Ermeni asıllı Hâcî Civân (ö.1310/1892-93)’dır.

8. Yüzyılın hicivci şairleri Refî‘ ve Hadîdî’dir. Refî‘, Sürûrî adındaki şairle; Hadîdî, Cedîdî adındaki şairle karşılıklı hicivleşmiştir.

9. Bu yüzyılda da şairlerin, çoğunluğu mahalli olmak üzere diğer şairleri tanzîr etmesi, onlarla müşâ‘arelerde bulunması, birbirlerine kasîdeler yazması ve yine çoğunluğu ‘âşikane olmak üzere hekîmane, rindâne, şühâne ve aşktan çekilen elem, ümitsizlik ve karamsarlık temalı gazeller oluşturma geleneği devam etmiştir. Remzî, Kânûnî ve Yusuf Ziya Paşa’ya nazîreler yazmış, gazellerini tahmîs etmiş; Refî‘ İranlı birçok şaire

nazîreler yazmış, Cân u Cânân adlı 3.000 beyitlik mesnevîsini Şeyh Gâlib'e nazîre olarak oluşturmuştur.

10. Bir önceki yüzyılda olduğu gibi Türkî-i Basît akımının ve hekîmâne anlayışın etkisi devam etmiştir. Bu akımından en çok etkilenen şair ise Refî' olmuştur. Refî' 3 tane öztürkçe gazel oluşturmuştur. Lüzûmî (ö.1309/1891-92) de az da olsa öztürkçe şiir yazmaya da çalışmış şairlerdendir. Hafîd Paşa (ö.1228/1813) ve Sa'îd Paşa (ö.1309/1891) bu yüzyılın hekîmâne şiir yazar şairleri olmuşlardır.

11. Yüzyılın esaslı bir eğitim almayıp kendi kendisini yetiştiren şairleri Câmî' ve Hadîdî olmuştur. Hâmî hayranı olan Câmî; Hâmî, Vâlî ve Lebîb (Abdûlgafûr)'un meclislerine devam ederek kendisini yetiştirmeye çalışmış, mahlas olarak Hâmî kelimesinden bir nokta farkı olan Câmî'i seçmiştir.

12. Bu yüzyıl şairlerinden meslekleri tespit edilebilenler şunlardır:

1. Bâkî (Abdulkâdir)(ö.1215 / 1800) : Şeker İmalatçılığı
2. Câmî (ö.1215 / 1800) : Bestekârlık, ziyafet tertipçiliği
3. Remzî (ö.1227 / 1812) : Müderrislik
4. Hafîd Paşa (ö.1228/1813):Asker ve devlet adamlığı (voyvodalık, kapıcıbaşılık, mütesellimlik, valilik, muhafızlık (Medine Muhafızlığı), vezîrlük
5. Hadîdî (ö.1230 / 1814) : Demircilik, mûsikîşinâslık
6. Ferdî (ö.1230 / 1815) : Mücellidlik
7. Yûsuf Ziyâ (ö.1230 / 1815) : Tüccârlık
8. Hasretî (ö.1231 / 1815) : Kahvehane işletmeciliği
9. Refî' (ö.1231 / 1816) : Hattâtlık, kâdıllık
10. Mülhem / Mülhemî (ö.1233 / 1818): Kâtiplik
11. Şeyhî (ö.1235 / 1820) : Kâri'lik (Güzel Kur'ân okuyuculuğu)
12. Celâl Paşa (ö.1238 / 1822): Askerlik, devlet adamlığı (defterdârlık, valilik, vezîrlük, seraskerlik (Rumeli Seraskerliği)
13. Hamîdî (ö.1238 / 1822) : Müderrislik, müftülük
14. Râgıb (ö.1240 / 1824) : Müderrislik, nâ'iblik
15. Cedîdî (ö.1245/1829) : Demircilik, saz şairliği, ses sanatçılığı
16. Halîl Hamîd (ö.1245/1829) : Hattâtlık, dîvân kâtipliği, gümrük kâtipliği
17. Sa'îd (Sa'dullah) (ö.1247/1831) : Kethüdâlık, dîvân kâtipliği, matbaacılık.

18. Süleyman Nazîf (ö.1248/1832): Mahkeme başkâtipliği, Âmedî-i Dîvân-i Hümâyûn Kalemlîği, dîvân kâtipliği ve dîvân efendiliği
19. Bekrî (ö. 1250/1834) : İnzibât görevlisi
20. Mu'allim Hamdî (ö. 1250/1834): Öğretmenlik
21. Papuççular Şeyhi Figânî (ö.1255/1839) : Papuççuluk, müezzinlik
22. Şevkî (ö.125 /1839) : Dîvân kâtipliği
23. Râsim (ö.1260/1844): Hâlidîyye Tarîkati şeyhliği, jurnal kâtipliği, Diyârbekir Eyâleti Meclis Azâlığı
24. Sa'îd (ö.1260 /1844) : İlimle uğraştığından muhtemelen müderrislik
25. Sîret (ö.1260 /1844) : Şeyhülislâmlık kurumunda kâtiplik
26. Vecdî (ö.1260 /1844) : Mücellidlik
27. Hoca Mes'ûd Lütî (ö.1263/1847): Arapça kâtipliği, müftülük, nüfûs memurluğu
28. Müderris Hâcî Râgıb (ö.1264 / 1847) : Âlimlik, müderrislik, mü'elliflik
29. Sâfî (ö.1263/1846-1847): Halvetiyye ve Şa'bâniyye Tarîkatleri şeyhliği, müderrislik
30. Safvet (ö.1263/1846-1847): Dîvân kâtipliği, gümrüklerde sandık emînliği, özel binalar müdür mu'âvinliği
31. Alî Rızâ (ö. 1271 / 1855) : Müderrislik
32. Osmân Nûrî Paşa (ö.1272 / 1856): Mîrimîrânlık (albaylık), kaymakâmlık, mutasarrıflık
33. Râşid (ö.1272 / 1856) : Kâtiplik, müderrislik
34. 'İsmet (ö.1273 / 1857) : Kâtiplik, dîvân kâtipliği, mâliye mektûbî kalemlîği, defterdârlık
35. Tâib (ö.1274 / 1858) : Mûsikîşinâslık
36. Mehmed (Çarhî-zâde) (ö. 1275/1859) : Tüccârlık
37. Âsaf (ö. 1276 / 1859) : İlimle uğraştığından muhtemelen müderrislik
38. 'İffet (ö. 1277/1860) : Ev hanımlığı
39. Nigâhî Baba (ö. 1277/1860) : Bektaşî Tarîkati Babalığı
40. 'Avnî (ö. 1289/1873): Mukayyidlik, evrâk müdür mu'âvinliği, evrâk müdürlüğü

41. Tâlib (Mustafa) (ö.1289/1873): Kâtiplik, muhasebecilik, zirâat müdürlüğü, nahiye müdürlüğü, kaymakamlık
42. Vâsîf (ö.1289/1873): Mahkeme başkâtipliği
43. Sırrî Hanım (ö.1294/1877): Ev hanımlığı
44. Sabrî (Mahmûd) (ö. 1294/1878) : Muhasebe memurluğu
- 45.Sıdkî (Mustafa) (ö.1879): Kalem, maliye, mülkiye memurlukları, defterdârlık, kaymakamlık
46. Hayrî (ö.19.yy) : ‘Adliye memurluğu
47. Kâmî (Mehmed Şa‘bân) (ö.1301/1884): Müderrislik
48. Dercî / Dürcî (ö. 1301/1883-84) : Asker, tasavvufî saz şairliği
- 49.Na‘îm (ö.1302/1884-85): Müderrislik, evkâf memurluğu, evkâf muhasebeciliği, kaymakamlık
50. Hayâlî (Ahmed) (ö. 1304/1887): Vergi memurluğu, hattâtlık
- 51.Râif (Yûsûf) (ö.1306/1888-89): Rûfâ‘î Tarîkati şeyhliği, müderrislik, mütesellimlik, hâkimlik
- 52.Râif (Feyzullah) (ö.1307/1889-90): Vilâyet mektupçuluğu, mahkeme başkanlığı, hattâtlık.
53. Sa‘îd Paşa (ö.1309/1891): Yazı işleri müdürlüğü, mektupçuluk, mutasarrıflık, beylerbeylik
54. Lüzûmî (ö.1309/1891-92): Tapu memurluğu, a‘şâr memurluğu muhasebe memurluğu, mal müdürlüğü, ceza mahkemesi aza mülâzimliği
55. Hâcî Civân (ö. 1310 / 1892-93) : Saz şairliği, ses sanatçılığı
56. Fâzıl (ö.1315 / 1897) : Memurluk
57. Fethî (‘Abdülfettâh) (ö.1317 / 1899) . Evkâf muhâsebeciliği, başkâtiplik, yazı işleri müdürlüğü, kaymakamlık,
58. ‘Abdî (ö.19. yy) : Mukayyidlik, kâtiplik, vergi müdürlüğü
- 59.‘Âkif (ö.19.yy) : Yazı işleri müdürlüğü, re‘isülküttâblık
60. Câzib (ö.19.yy) : Hattâtlık, askerlik (tabur kâtipliği, alay kâtipliği)
61. Fethî (ö.19.yy) : Telgraf muhâbere memurluğu
- 62.Feyzî (ö.19.yy): İlkokul öğretmenliği, hattatlık
63. Mâhir (ö.19. yy) : ‘Arzu’l-hâlcilik (dilekçe yazıcılığı), me’mûrluk
64. Mehmed Şevkî (ö.19.yy) : Cami imâmlığı

65. Mehmed Şükrî (ö.19.yy) : Matbaacılık, yayımcılık
66. Râif (Mukâbeleci-zâde Yûsuf) (ö.19.yy) : Me'mûrluk, nahiye müdürlüğü, zirâ'atçılık
67. Sabrî (Ahmed) (ö.19.yy) : Memurluk, a'sâr müdürlüğü başkâtipliği
68. Sıdkî (ö.19.yy) : Öğretmenlik
69. Vasfî (ö.19. yy) : Gümrük kâtipliği
70. Vehbî ('Abdullah) (ö.19.yy.) : Memurluk, nahiye müdürlüğü
71. Vehbî ('Abdulvehhâb) (ö.19.yy.): Tapu memurluğu, musikîşinâslık, mücellidlik
72. Zülfikâr Fethî (ö.19. yy) : Telgraf memurluğu

13. Bu yüzyılın şiirleri ele edilemeyen şairleri şunlardır :

Şîret (ö. 1260 /1844), Mahdûm Fakîrullâh (ö.1263 / 1847), Mehmed Şevkî (ö.19.yy), Zülfikâr Fethî (ö.19.yy)

14. Dönemin birden fazla mahlas kullanan şairleri şunlardır:

1. Halîl Hamîd (ö.1245/1829): Şiirlerinde Hamîd, hüsnühat ketebelerinde Dîvânefedisizâde mahlasını kullanmıştır.
2. Kâmî (Mehmed Şa'bân) (ö.1301/1884): 25 yaşına kadar Refik/Refikî mahlasını kullanmış, daha sonra Kâmî mahlasını tercih etmiştir.

15. Dönemin farklı kişisel tercih ve fiziksel özelliklerine sahip şairleri şunlardır:

1. Cedîdî (ö.1245/1829) : Hemşehrîsi olan şair Hadîdî (ö. 1230 / 1814) ile aynı mesleğe ve ses güzelliğine sahip olmasından Hadîdî'den ayırt edilsin diye Hadîdî'den farkı bir noktadır anlamında kendisine Cedîdî mahlası verilmiştir. Kimileri Hadîdî'yi taklîd ettiğinden dolayı kendisini kızdırmak için Cedîdî mahlasının verildiğini söylemektedirler.
2. Mehmed (Çarhî-zâde) (ö.1275 / 1859) : Bakırdan altın üretme uğruna bütün servetini feda etmiştir.
3. Tâlib (Mustafa) (ö.1289/1873): Ali Emîrî tarafından Nef'î-i zaman diye tavsîf edilen şair; bir İngiliz kuyumcuya kasîde yazma hususunda bir ilki oluşturmuştur. Ali ve Fu'ad adlarındaki Paşalara yazdığı kasîdelerin câ'izesini alamayınca söz konusu paşaları rencîde etmenin yolu olarak böyle bir yola başvuran şair; bu yolla hakkında kasîde yazdığı Kamanto adındaki İngiliz kuyumcudan 300 İngiliz lirası câ'ize alarak paşaların bir İngiliz kuyumcusu kadar cömert olamadıklarını göstermek istemiştir. Şairin

kuyumcunun adına istinaden “**Kamanto Kasîdesi**” diye şöhret bulan bu kasîdesi sonraları başka bir isim altında intihâl edilecek kadar şöhret bulmuş bir kasîdedir.

4. Vâsîf (ö.1289/1873) : Geçirdiği bir bunalım sonucu intihar etmiştir.
5. Sabrî (Mahmud) (ö.1294/1878): Sonradan gözlerini kaybettiğinden me’ mûrluktan erken emekli olmak zorunda kalmıştır.
6. Kâmî (Mehmed Şa’bân) (ö.1301/1884) : Şair, bir zamanlar devlet büyükleri hakkında yazdığı kasîdelerinden pişman olmuş, bunlara eserlerinde yer vermemiştir.
7. Na’îm (ö. 1302/1884-85) : Hakkında en olumsuz ifadelerin kullanıldığı yegâne şairdir. Serserî, derbeder, deyyûs sıfatlarına muhatap olmuş olan şairin bu sıfatları hak etmesine en başta yaşadığı hayat ve sarfettiği “Edeb ve namusu mahvetmek için çarşıda, pazarda benimle bir saat gezmek kâfidir.” sözü delil olmuştur. Şiir hırsızlığıyla da ithâm edilmiş olan şairin Tâlib (Mustafa) (ö.1289/1873) ve Sırrî Hanım (ö.1294/1877)’dan şiir aşırıldığı rivâyet edilmiştir.
8. Hayâlî (Ahmed) (ö.1304/1887): Hüsnuhatta oldukça mâhir olan şair, meşhûr hattâtların yazılarını taklîd edebilmenin yanında tırnakla yazı yazma, insan ve çiçek resmi yapma yeteneğine sahip şairlerimizdendir.

16. Yaşadığımız yüzyıla yakın bir yüzyıl olmasına rağmen bu yüzyılda biyografisi yeterince aydınlatılmamış birçok şair bulunmaktadır. Bunlar şunlardır:

“**Gayret** (ö.1230/1815), **Mahdûm Fakîrullâh** (ö.1263/1847), **Münîb** (ö. 1290/1874), **Cevdet** (ö. 19. yy.), **Fâ’iz** (ö. 19. yy.), **Fethî** (ö.19. yy.), **Kâmil** (ö.19. yy.), **Mehmed** (ö.19. yy.), **Nâzım** (ö.19. yy.), **Şehîd** (ö.19. yy.), **Vasfî** (ö.19. yy.)”

V. BÖLÜM

20. YÜZYIL DÎVÂN ŞÂ'İRLERİ

1) HİLMÎ (ö. 1319/1903)

Bilhassa dînî sahadaki bilgisiyle ön plana çıkan Diyarbakırlı ilim ve sanat adamlarından olan şair, Hâcî Yûsuf Ağa adında birisinin oğlu olarak 1257/1842 yılının Zilka'de ayının 11'inde Diyarbakır'da doğdu. Asıl adı Ahmed Muhtar olup şiirlerinde Hilmî takma adını kullanan şair, devrinin tanınmış ilim adamlarından olan El-Hâc Muhammed Hasîb Efendi'den şer'î olan aklî ve naklî ilimleri alarak şehrin ünlü bilginlerinden biri oldu.¹ 1258/1843 yılında daha dört yaşındayken, sonraları Mekke'ye gidecek olan Kal'avî Hâcî Hâfız Efendi'den Kur'ân'ı hatim indirecek derecede ders alan şair, Kurşunlu Hacı Mehmed Efendi'den sarf ve nahiv ilimlerini okudu. Daha sonraları Diyarbakır Mahkemesi başkâtibi olan Hâfız Mehmed Efendi-zâde Mehmed Salih Efendi'den de mantık ve ma'ânî ilimlerini okuyarak hattan icâzet alan² şair, 1281/1865 yılında tahsîlini tamamladı. 1288/1872 yılına kadar Diyarbakır Zinciriye Medresesi'nde ders vermekle meşğûl olan şair, bu meşğûliyeti sonrası atandığı Mardin Kasım Padişah Medresesi müderrisliği görevini 1299/1883 yılına kadar sürdürdü. Müderrislik görevi sonrası Diyarbakır Müftülüğü görevine atanan ve bu görevi 20 yıl sürdüren şair 1319 /1903 yılında vefat etti.³

Müderrislik ve müftülük görevlerinden de anlaşılacağı üzere âlimliği, özellikle de dînî sahadaki âlimliği ön planda olan şair, bunun yanında Arap ve Fars dili ve edebiyatlarıyla da ilgilendi. Arapça ve Farsça yazılmış bazı dinî eserleri de tercüme eden, bazılarına ise şerh ve hâşiyeler (yorum ve eklemeler) yazan şair, kırâ'at alanında

¹TŞÂ, c.1, s.240; DFSA, c.2, s.40; M.Şefik KORKUSUZ, Arşiv Belgelerinde Son Devir Diyârbekir Ulemâsı, İst., Temmuz-1996, s.25-27

² TŞÂ, c.1, s.240-242

³ DFSA, c.2, s.40

“Tertîb-i Ebî'l-Vefâ” ve Hadîs alanında da “Esmâü Ricâli'l-Buhârî” adlı eserleri vücûda getirdi.⁴ Şiirle de ilgilenerek devrinin tanınan şairlerinden biri oldu. Üç dilde (Arapça, Türkçe ve Farsça) yazdığı aşağıdaki mülemma‘ tercî‘-i bend⁵ kendisine aittir.

MÜLEMMA‘ TERCÎ‘-İ BEND

Kad ra’eynâ fî tarîki’l-‘aşki
Olmadık rahat olaldan derd-i ‘aşka mübtelâ
Hâl-i mâ pejmürde şüd ey dilber-i şîrîn-edâ
Makdamınla pür ziyâ kıl bezmi ey hûri-likâ
Def‘ ola tâ ki derûnumda olan renc ü ânâ

İnne lî kalben hazînen yâ habîbi ferhamî
Eyler icrâ gözlerim ol hüzn ile eşk-i demi
Nâzenînem ân dil-i mecrûh-râ dih merhemi
Makdamınla pür ziyâ kıl bezmi ey hûri-likâ
Def‘ ola tâ ki derûnumda olan renc ü ânâ

Mâ semi‘nâ ‘âşiken fi’ d-dehri mesrûrû’l-fu’âd
Var mı ‘âlemde ‘aceb bir ‘âşık olmuş ber-murâd
Yâri der vakt-i şümâ mâ râ be-kon mesrûr ü şâd
Makdamınla pür ziyâ kıl bezmi ey hûri-likâ
Def‘ ola tâ ki derûnumda olan renc ü ânâ

Ütrü’ül-levm-i azûli küllü şey’in fi’l-kader
Var imiş takdîrde görmek bunca âlâm ü keder
‘Âşıkân-râ ey perî-peyker me-yefken ez nazar
Makdamınla pür ziyâ kıl bezmi ey hûri-likâ
Def‘ ola tâ ki derûnumda olan renc ü ânâ

Münzü yevmi’l-hecra târe ‘aklî, râhet râhetî
Müsarra‘atile memnûn et dil-i pür-hasreti

⁴ M.Şefik KORKUSUZ, Arşiv Belgelerinde Son Devir Diyârbekir Ulemâsı, s.25-27

⁵ **Mülemma‘**: Rengarenk anlamına gelen bu kelime bir edebiyat terimi olarak bir kaç dille -genellikle de Arapça, Farsça, Türkçe- yazılmış manzûme demektir. (Bkz: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat, s.705)

Hâhed ez tu HİLMÎ-i şeydâ nigâh-i re'feti

Makdamınla pür ziyâ kıl bezmi ey hûri-likâ

*Def' ola tâ ki derûnumda olan renc ü ânâ*⁶

2) RE'FET (ö. 1321 / 1903)

Bazı Diyarbakır sâlnâmelerinde yanlışlıkla Diyarbakır'a bağlı Lice ilçesinde doğduğu yazılan şair, Abdullah Tayyâr b. Halîl adında bir zatin oğlu olarak 1250/1834 yılında Diyarbakır'da doğmuştur.⁷ İlk Diyarbakırlı âlim ve şair Mehmed Şa'bân Kâmî Efendi'den ve daha sonra da Arab-zâde Hâfız Mehmed Hasîb Efendi'den ders alan şair, 1270/1854 yılında Urfa ve Gaziantep'e, 1275/1859'da da Halep'e giderek söz konusu memleketlerin tanınmış ilim adamlarından ilim tahsil etmeye devam etmiştir. Halep'de Vali Seydi Ali Paşa'nın oğlu Hamdî Paşa'ya intisap ederek beraberinde İstanbul'a giden şair, bir yandan Paşa'nın Üsküdar'daki konağında hocalık yaparken diğer taraftan 'Atîk Vâlîde Sultan Medresesi'nde müderrislik yapan Ankaralı Kara Hüseyin Hamîd Efendi'den ders almış ve 1864 yılında tahsîlini tamamlamıştır.⁸

1283/1866 yılında Bâbî'âlî Buhârî hocalığına atanan şair, bu görevinin yanı sıra Üsküdar 'Atîk Ali Paşa Camisi'nde Mevlânâ'nın Mesnevî'sini, Sa'dî'nin Gülistân'ını ve Hâfız'ın Dîvân'ını okutmuştur. Esas şöhretini Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışı esnasında "yeni bir üslupla yazdığı"⁹ "Türkçe Mevlid-i Nebî" adlı manzûm eserine borçlu olan şair, bu eserini Sultan'a takdîm etmenin karşılığı olarak 20.000 kuruş bahşiş almıştır. Birçok defa basılmış olan bu esere bazı şairler takrîzler (övecü tanıtma yazısı), kıt'alar yazmışlardır. Aşağıdaki kıt'a eser hakkında yazılmış kıt'alardan biri olup Üsküdârlı şair Süleyman Sâlim Efendi'ye aittir:

KIT'A

Kılsun ey Re'fet-i üstâd, Hüdâ

Vasfını elsine pirâ-i fuhûl

İşbu manzûme-i mu'ciz-eserin

Ola 'indi nebevîde makbûl¹⁰

⁶ TŞÂ, c.1, s.242; EŞÂ, s. 19;DFSA, c.1, s.40-41

⁷ Hediyyetü'l-ârifin, c.1, s.46; DFSA c.2, s.44; 2000'e 5 Kala Diyarbakır, s.216

⁸; DFSA, c.2, s.44

⁹ Hediyyetü'l-ârifin, c.1, s.46

¹⁰ DFSA c.2, s.44; 2000'e 5 Kala Diyarbakır, s.216

Kaynakların bildirdiğine göre, orta boylu, ince yapılı, küçük ve kırmızı yüzlü, beyaz ve kısa sakallı bir fizyonomiye sahip olan şair, 14 Cemâziye'l-âhir 1321 / 1903'te¹¹ İstanbul'da¹² vefat etmiş olup Karacahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir. Hanefî mezhebine mensûb sahip olan şairin¹³ ölümüne Mekkî adındaki şair tarafından aşağıdaki tarih düşülmüştür:

TÂRÎH

Bâb-ı'âlî'nin Buhârî hâce-i dânişveri

Ol edîb-i hoş-sühan gitti fezâ-i hikmete

Bitti erzâk-ı mukadder, terk-i dünyâ eyleyüb

Diş kirası almağa 'azm îtdi semt-i Cennet'e

Bir elinde keşkül-i cer, bir elinde 'arz-ı hâl

Şimdi serdi postunu ârtık civâr-i rahmete

Yazdığı mevlid-i pâk-i boynuna ta'lik idüp

Gıpta ol cerrâre kim çıktı huzûr-i Hazrete

Söyledim firkatle MEKKÎ mu'cem-i târîhini

Gitdi İbrâhîm Re'fet bârgâh-i 'izzete¹⁴

Sene: H.1321 / M. 1903

Bir hayli manzûmesi bulunan şairin manzûmelerinin çoğunu, yılbaşı, ölüm, memurluk hayatına giriş, doğum ve padişahın tahta çıkışı vb. konulu târîhler oluşturmaktadır. Aşağıdaki parçalar kendisine aittir:

MEVLİD MANZÛMESİNİN MUKADDİMESİNDEN

Ey Hüdâvend-i 'azîm ü pâdişâh

Rahmetindür cümle mahlûka penâh

¹¹ DFSA c.2, s.44

¹² 2000'e 5 Kala Diyarbakır, s.216

¹³ Hediyyetü'l-'ârifîn, c.1, s.46

¹⁴ DFSA c.2, s.44; Hediyyetü'l-'ârifîn, c.1, s.46

‘Âlemi bir demde îcâd eyledin
Kün dedin ma‘mûrû bünyâd eyledin

Bî-meşakkat ey Kerîm ü Girdigâr
Kudretin bu mâ-sivâyı kıldı var

Çün bu ‘âlem yok iken buldu vücûd
Zâtının birliğine oldu şühûd

Ey Rahîm, ey şefkat ü ihsânı bol
Ey ki şehler, dergehinde cümle kul

Âsitânın, maksadı bay ü fakîr
Cümle zî-rûh hân-ı in‘âmınla sîr

Hâdî vü Settâr’sın, lutfün ‘amîm
Vir bize râh-i necâtı ey Rahîm

Herkesin ma‘bûdu sensin bî-gümân
Zâtına tapmak sezâdır ins ü cân ¹⁵

GAZEL

Cihât-i rûy-i yâri zülf-i fitne-perver almışdır
Habeş sultânı gûyâ Şark ilinden kişver almışdır

Sevâd-ı hat değil, yüz gösteren izhâr-i şevketle
Şehinşâh-i rûhi sûdânîyândan asker almışdır

Bu benderden birer şey aldı herkes bence keyfimce
Gözüm merdümeleri bak kâselerle gevher almışdır

Sikender âyîne câm aldı, Cem tab‘-ı bülendimde
Utârid gibi bî-bâkâne deste defter almışdır

¹⁵ DFSA, c.2, s.45

Ne aldı dir ise ehl-i riyâ meyhânededen RE’FET
De kim âğuşune sağar be-kef bir dilber almışdır ¹⁶

3) MEHMED TEVFİK (ö.1321 / 1905)

Kazâ (ilçe) kaymakamlıklarında bulunmuş Rüstem Efendi’nin oğlu, General Mete Bey’in babası olan Mehmed Tevfik 1286/1869 yılında Diyarbakır’da doğmuştur. Diyarbakır Rüşdiye Mektebi’nden (ortaokul) mezun olduktan sonra 1300’de Diyarbakır İstînâf Mahkemesi Hukûk Zâbit Kâtipliği’nde memurluğa başlamış 1301’de İstînâf Ceza Dairesi ‘Azâ Mülâzimliği’nde (stajyer hâkimlik), 1305’te Silvan Sancağı Bidâyet Müstantikliği’nde (sorgu hâkimliği), 1312’de Diyarbakır İstînâf Mahkemesi Başkâtipliğinde çalışmış ve nihayet Edirne Vilâyeti sorgu hâkimi iken 1321/1905’te vefat etmiştir.¹⁷

Şöhreti yaygın şairlerimizden olan Mehmed Tevfik Farsça ve Arapça’ya aşina olup “Hazine-i Fünûn” mecmû’asında Diyarbakırlı Mehmed Tevfik adıyla birçok şiire imza atmıştır. Bu ve diğer şiirlerini bir kitap haline getirip bastırma imkânı bulmadan genç yaşta vefat eden Mehmed Tevfik’in; büyük mutasavvıfların hayat ve eserlerinden bahseden “**Mir’ât-ı Tasavvuf**” adlı, bir nüshası oğlu General Mete Bey’de bir nüshası da Şevket Beysanoğlu’nun özel kütüphanesinde bulunan yazma bir eseri mevcuttur.¹⁸

Aşağıdaki gazeller kendisine aittir:

GAZEL

Bigâne oldu aşkın ile her safâ bize

Gamdır harîm-i dilde fakat âşinâ bize

Görmez cihânı zulmet-i hicrinle dîdemiz

Sensiz neşât-ı gülşen olur bir cefâ bize

Yârın cefâsı gönlümüze mahz-ı lûftur

Ol hasteyiz ki derd ü sitemdir devâ bize

¹⁶ EŞÂ, s. 26; Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ’ilî Metin ve Muhteva, s.146

¹⁷ DFSA, c.2, s.46

¹⁸ Age, c.2, s.46

Mest-i cünûn-i ye's olalı hecr-i yâr ile
Oldu harîm-i meykede dârü'ş-şifâ bize

Bûy-i vatanla gönlümüze verdi inşirâh
Bir gül getirdi sanki cinândan sabâ bize ¹⁹

GAZEL

Gönül zevk-ı visâli bûse-çîn-i yâr olandan sor
Hemîşe iftirâk-ı 'âşkî bîmâr olandan sor

Ne mümkün sûziş-i 'aşkı sana bildirmek ey zâhid
Ânın keyfîyyet-i zevkin dil-i gam-hâr olandan sor

Rümûz-i ilmü'l-esmâi ta'lîm etmek istersen
Ânı şeb tâ seher feryâd ile bîdâr olandan sor

Cihânda âşka gonçe dehân-i yâr ise maksûd
O sırr-i mübhemi var hem-çü bülbül zâr olandan sor

Safây-i intisâbı TEVFÎK'â öğren tarîkatde
Ânı da 'aşk-ı Mevlânâ ile devvâr olandan sor ²⁰

4) RÛŞENÎ (ö. 1325 / 1909)

Gülşenîzâdeler ailesine mensup zamanın Diyarbakır Meclisi-i İdare azâlarından Hacı Sâlih Efendi adında bir zatın oğlu olarak 1244/1828 yılında Diyarbakır'da doğan Rûşenî'nin asıl ismi Bekir'dir.²¹ İlk tahsîlini evlerinin yakınındaki Câmî'ü'l-esved Medresesi'nde yapan şair, sonraları 1261/1845'te 17 yaşlarındayken Diyarbakır'ın mutasavvıf, âlim, şair ve hattâtlarından olan Mehmed Şa'bân Kâmî Efendi'den (ö.1301/1884) dersler almaya başlamıştır. 2 yıl süren hüsnühat ağırlıklı bu eğitimin sonunda bu sanat dalında icâzet alan şair, memuriyete intisap etmiştir. 1265/1848 yılında Diyarbakır Vilâyeti Yazı İşleri Müdürlüğü'ne kâtip olarak giren şair, iki yıl bu görevde kaldıktan sonra 1267/1850'de istifa ederek İstanbul'a gitti. Orada 7 sene Adile

¹⁹ Age, c.2, s.46

²⁰ Age, c.2, s.47

²¹ TŞÂ, c.2, s.416; Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ'îlî, s.284; DFSA, c.2, 49-50

Sultan'ın kethüdâlığını yapan şair bu görevindeyken hacfarizasını yerine getirdi. Hac dönüşü 1275/1858 yılında Mektûb-i Maliye kalfalığına getirilen Hâcî Bekir Rûşenî 1279/1862 yılında Mithat Paşa'nın vali olarak görev yaptığı Tuna Vilâyeti Rûsûmat Nezâreti Muhasebe Başkitâbeti'ne atandı. 1284/1868 yılında bu görevinden de istifa eden şair, memleketi Diyarbakır'a döndü. Bir süre Diyarbakır'da kalan şair, Tuna Vilâyeti'ndeki görevi sırasında emrinde çalıştığı ve tanıştığı vali Mithat Paşa'nın tayininin Bağdat'a çıkması üzerine, Diyarbakır'a gelen Mithat Paşa tarafından Bağdat'a götürülmüş orada evrâk müdürü olmuştur. 2 yıl sonra aynı vilâyetin defter-i hakânî müdür mu'âvinliğine nakledilen şair 1288/1872'de babasının vefatı üzerine istifâ ederek memleketine dönmüştür. 1290/1873'te Diyarbakır Vergi Dairesi Yazı İşleri Müdürlüğü'ne getirilen şair yaklaşık 6 yıl bu görevi sürdürmüş, 1325/1909'da seksen küsur yaşlardayken vefat etmiştir.²²

Tezkirelerden Beysânzade Molla Ahmed'in TMÂ'sında ve Ali Emîrî'nin TŞÂ'sında ismine rastlanan şairle ilgili TŞÂ'da şunlar kayıtlıdır. "...şi'r ile mu'ârefesi ve evâil-i hâlinde bazı eslâf ve mu'âsirîn ile müşâ'aresi²³ vardır. / Şiirle tanışıklığı ve gençliğinde, kendinden önceki ve çağdaşı şairlere nazîreleri vardır"²⁴

Ali Emîrî, TŞÂ adlı eserinde devamlı; Rûşenî'nin Arapça, Kürtçe ve Farsça dillerine vakıf olduğunu belirterek şiirlerinden bir beytine ve bir de Mehmed Şa'bân Kâmî Efendi ile müştereken söyledikleri bir gazeline yer vermiş, bunların dışındaki şiirlerinin elde edilemediğini dile getirmiştir.²⁵ Bu müşterek gazelin Rûşenî'ye ait ilk iki beyti Tuhfe-i Nâ'ilî'de de yer almaktadır.²⁶

MÜŞTEREK GAZEL

Kâmî : Dahl ederdim bî-muhaba bülbül-i şeydâya ben
Şimdi dil verdim, vuruldum bir gül-i ra'nâya ben
Rûşenî : Beste-i târ-i siyâh-i zülfün olmuştur gönül

²² TŞÂ, c.2, s.416-419;EŞÂ, s. 24; DFSA, c.2, s.49-50

²³ Karşılıklı şiir söyleme anlamına gelen "müşâ'are" teriminin üç tür uygulaması vardır:

- Bir divân şairinin manzûm eserine diğer bir şairin aynı vezin ve kâfiyede nazîre yapması
- Aşıklar arasında karşılıklı şiir söyleme: Bir aşığın okuduğu beyit veya kıt'aya diğer bir şairin aynı vezin ve kâfiyede şiir söyleyerek cevap vermesi
- Edebiyat meraklılarının şiir okumaları: Herhangi bir manzumu ihtiva eden beyitler okunur veya birinin okuduğu beyte, karşılıklı, onun son kelimesiyle başlayan bir beyti başkası okur. Bkz :www.dersturkce.com/anasayfa/yazigoster/MUSAARE Erişim Tarihi: 01.05.2012

²⁴ TŞÂ, c.2, s.416-419

²⁵ Age, c.2, s.418

²⁶ Mihrican ODABAŞI, Tuhfe-i Nâ'ilî Metin ve Muhteva, s.284

- İhtiyârsız düşmüşüm zâlim yaman sevdâya ben
Kâmî : Mahrem olsam bezm-i hâs-i vuslat-i cânâneye
Nîm nighet etmem o demde Cennet-i Me'vâ'ya ben
Rûşenî : Âsitân-i devlet-i dildâre çünkü baş kodum
Etmem asla serfûrû' ednâ değil a'lâya ben
Kâmî : Tesliyetle zapta kâdir olmadım Kays-i dili
Yoksa pâ-bend-i cünûn olmaz idim Leylâ'ya ben
Rûşenî : Âftâb-i himmet-i pîr ile (Rûşen) perverim
Kâmî : Kâmî'yâ pertev-nisâr olsam n'ola dünyâya ben

BEYİT

Nâil olmaz hakk u 'adl ehli nigâh-i rağbete
Çeşm-i insâniyyet-i âhir zamâna geldi hâb

5) LÜTFÎ (HAGOP) (ö. 1910)

Diyârbekir'in Ergani ilçesinde doğmuş Hazro asıllı Lütfî (ö.1263/1847) mahlaslı şair gibi²⁷ Lütfî mahlasını taşıyan bu şair, Diyarbakır'ın Ermeni tâifesinden Diyarbakır İstinâf Mahkemesi Üyesi Armuş Efendi'nin oğludur. Asıl adı Hagop olan şair, 1863 yılında doğmuştur.

Ali Emîrî'nin EŞÂ'sından edinilen bilgilere göre 19. yy.'da yaşamış olan şair memleketi Diyarbakır'da şairlik ve yazarlık eğitimi aldıktan sonra İstanbul'a giderek Mısırlı Kâmil Paşa'ya intisap etmiştir. Kâmil Paşa'nın 1293/1877'de ölümü üzerine memleketi Diyarbakır'a dönen şair memleketindeki şairlerle ülfet ve sohbetle bulunmuştur. İyi bir şair ve iyi bir yazar olduğu kaydedilen şair²⁸ tahminen 19. yy.'ın sonlarında vefat etmiştir.

Aşağıdaki beyitler şaire ait üç gazelin ilk iki beyitleridir.²⁹

-1-

Güzel sevsin o pîr-i köhne kim 'ömr-i civân ister
Femin emsin o 'âşık kim hayât-ı câvidân ister

²⁷ DFSA, c.1, s.299

²⁸EŞÂ, s. 50; DFSA, c.2, s.34; İhsan HİNÇER, "Türkçe Şiir Yazan Ermeni Şairler", *Türk Folklor Araştırmaları Ansik.*, c. 6, s.2054

²⁹ EŞÂ, s. 50; DFSA, c.2, s.35

Zülâl-i la‘l-i yârı isteyen gîsûya bağlansın
Ki âb-i Zemzem’i ihrâc için bir rismân ister

-2-

Gönlümü nitdinse aldın çeşm-i câdûlarla sen
Sihr edüp bend eyledin bir şîri âhûlarla sen

Râyegân döktüm reh-i ‘aşkında eşk-i çeşmimi
Aldanır bir tıflsın zannettim incûlarla sen

-3-

Beklerim derd ile her şâm ü seher reh-güzerin
Tûtiyâdır basar-ı hasretime hâk-i derin

Gün olur feyz-i fütûhun görürüm ey LÜTFÎ
Tutmuşum dâmenini sıdk ile âh-i seherin

6) RÛHÎ (Şeyh Abdurrahman-ı Aktepi) (ö. 29 Mart 1910)

1270/1854 yılında Diyarbakır’ın Çınar İlçesi’nin Aktepe Köyü’nde, meşhur Nakşibendî şeyhi Şeyh Hasan-i Nûrânî’nin (ö.1280/1860) oğlu olarak dünyaya gelen şairin asıl ismi Abdurrahman’dır.³⁰

İlim tahsiline küçük yaşlarda babasının yanında başlayan şair, daha sonra kendi köylerinde müderrislik yapan köylüsü Molla Muhammed Selîm-i Aktepi ile birlikte Mardin Karabazın Köyü’nden Molla Muhammed Emîn’den ders almıştır. En son Bismil’in Kamişlu Köyü’nde müderrislik yapan Molla Muhammed’in yanında ilmî tahsîlini sürdüren şair, bu zattan icâzet almıştır.³¹

Tasavvufî eğitiminin tamamını “Nakşibendîlik’in Hâlidîyye koluna mensûb” babasının yanında yapan şair, babasının halifesi olmuştur. Şair ise kendisinden sonra halîfe olarak kardeşi Muhammed Can’ı bırakmıştır.

Son derece hareketli ve coşkulu biri olduğu belirtilen şair, dönemin sultanlarının ve Bedî‘üzzamân Sa‘îd-i Nûrsî’nin teveccühlerine mazhar olmuştur. Bir mürşid olmasından ve Yûsuf Nâbî’nin bir gazelini tahmîs etmesinden hikemî (eğitici) bir anlayışa sahip olduğu sonucunu rahatlıkla çıkaracağımız şair; çevresinin cehaletten

³⁰ Age, c.3, s.9

³¹ M.Şefik KORKUSUZ, TMÂ, s.48

arınması için büyük çaba sarf etmiş, “bu amaçla oluşturduğu büyük kütüphaneyle 260’a yakın yazma eserin günümüze ulaşmasına da vesîle olmuştur.”

Yaşadığı dönemde çok şöhret bulduğundan adeta efsaneleştirilmiş olan şairin edebiyatımızdaki önemi; adını Kürt Edebiyat Tarihi’ne yazdıracak kıymette olan “**Kürtçe yazdığı güçlü bir Dîvân**”a sahip olmasından ileri gelmektedir. İlim dünyasındaki şöhreti ise ceviz ağacından dünya küresi yapma ve yaşadığı köyü ve civarı için 1 yıllık namaz vakitlerini gösterir bir takvim oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Şiirlerinde Rûhî mahlasının yanısıra Şemsî ya da Şemseddîn mahlaslarını kullandığı da bilinen şairin ailesinin bir bölümü günümüzde Işık soyadını taşımaktadır.³²

29 Mart 1910 tarihinde 57 yaşındayken kalp krizinden hayatını kaybeden şair, doğduğu yer olan Aktepe Köyü’nde babası Şeyh Hasan-i Nûrânî’nin yanına defnedilmiştir.

Eserleri:

Şairlikten ziyade bir âlim ve mutasavvıf olan Şeyh Abdurrahman; Kur’an’dan fıkha, mezhepler arası farklılıklardan astronomiye, sarf ve nahivden tıbbâ, kendi köyünün namaz vakitlerini bildiren takvimden Kürtçe Dîvân’a değişik alanlarda 10’a yakın eser vücûda getirmiştir. Eserlerinin büyük bir çoğunluğunu Kürtçe yazmış ve bir kısmı Avrupa’da basılmış olan şairin şiir ve edebiyat alanında oluşturduğu eserler şunlardır:³³

- 1. Kürtçe Dîvân:** Şiirlerini 1293 / 1876 yılında bir araya getirmekle oluşturduğu bu eseri 70 sayfalık bir eserdir. Tamamen Kürtçe yazılmış olan eser toplam 471 beyitten oluşmaktadır.
- 2. Kitâbü Ravdü’n- Na’îm:** “Cennet Bahçesi” anlamına gelen eser, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hayatını ve Mi’râc’a çıkmasını konu edinmiş olup 1302 / 1885 yılında yazılmıştır.³⁴ Mesnevî nazım şekliyle yazılan eser, 4531 beyit olup 306 sayfadan oluşmaktadır.
- 3. Türkçe Gazeller**
- 4. 1894 tarihli Bir Manzûme**
- 5. Tahmîs :** (Yûsuf Nâbî’nin Gazelini)

³² M.Şefik KORKUSUZ, TMÂ, s.47

³³ Age, s.48, 49; DFSA, c.3, s.9.

³⁴ M.Şefik KORKUSUZ, TMÂ, s.48. DFSA, c.3, s.9’da 1882 yılında tamamlandığı yazılıdır. Biz şairle ilgili bilgileri bizzat şairin torunundan alan M.Şefik KORKUSUZ’un görüşünü tercih ettik.

Şairin hayatı, “Şeyh Abdurrahman Aktepe, Hayatı, Eserleri, Görüşleri, İst -2009” adıyla Dr. Murat ÖZAYDIN tarafından kitaplaştırılmıştır.³⁵

Şiirlerinden Örnekler:

KÜRTÇE

“Bila çil sal li zîndanana bimînîm,
Her roj sed mar û dûpişkan bibînîm,

Li hevraza barê aşan bikşînim,
Li berwara pevzkûvîyan biçêrînîm,

Zivistanan li ser avan bimînîm,
Ne ku carek yekî ehmeq bibînîm.”

TÜRKÇESİ

“Kırk yıl zindanlarda kalayım,
Her gün yüzlerce yılan ve akrep göreyim,

Yokuşlarda değirmen yükü taşıyayım
Yamaçlarda dağ keçilerini otlatayım,

Zemheri kışta (donmuş) suların üzerinde kalayım,
Yeter ki tek bir ahmakla karşılaşmayayım.”³⁶

7) BÂKÎ (Abdûlbâkî) (ö. 1328 / 1912)

A ‘şâr ve aġnâm memurluġu³⁷ görevinde bulunmuş, Mehmed Ali adında birinin oġlu olarak 1282/1866 yılında Diyarbakır’da dünyaya gelen şairimizin esas ismi Abdûlbâkî’dir.³⁸

Tahsilini tamamlayıp Diyarbakır Vilâyet Mektubî Kalemi’nde³⁹ göreve başlayıncaya kadar “Kara Aġa” ismiyle yâd olunan şairimiz bu görevinden sonra evrâk

³⁵ Dicle Üniv. Kişisel Bilgiler, www.dicle.edu.tr/bolum/ilahiyat, Erişim Tarihi :30.03.2012

³⁶ www.medresaaktepe.net

³⁷ **A‘şâr ve aġnâm memurluġu:** Eskiden görevi arazi mahsûllerinden ve hayvanlardan zekât toplamak olan bir memurluk çeşidi, bir tür günümüz vergi toplama memurluġu.

³⁸ İbnü’l-emîn, STŞ, c.1, s.150; DFSA c.2, s.51

³⁹ **Vilâyet Mektubî Kalemi:** Günümüz Vilâyet Yazı İşleri Müdürlüğü

kalemünde çalışmaya başlamıştır. Bu görevinde ne kadar kaldığı bilinmeyen şair, daha sonraları imlâ mu‘allimi olarak tayin edildiği Askerî Rüşdiyye’de bir yandan memleket çocuklarının bilgili olarak yetişmelerine çalışırken bir yandan da Dicle ve Mücâhid gazetelerine şiirler, makaleler yazmıştır.

Fransızca tahsiline de gayret eden ama bunu sonuçlandıramayan şairimiz 1328/1912 Eylül’ünde Diyarbakır’da vefat ettiğinde,⁴⁰ ölümü memlekette büyük üzüntü yaratmış, hayattayken şiirler ve makaleler yazdığı Dicle gazetesi, 13 Eylül 1328 / Eylül 1912 tarihine rastlayan 71 sayılı nüshasını şairimizin hayat ve eserlerine ait yazılara tahsîs etmiştir.⁴¹

Gazellerinin çoğunu Mu‘allim Nâcî’ye nazîre olarak söyleyen şairimiz 1311/1896 yılında, o ana kadar yazmış olduğu şiirlerini ihtiva eden ilk şiir kitabı “Nâle”yi yayımlamıştır. Takrîzler (alıntılar) ve önsözle birlikte 4 küçük sayfadan ibaret olan bu eser, şairimizin hemşehrîsi Süleyman Nazîf’in aşağıdaki kıt‘ada ifadesini bulan övgüsüne mazhar olmuştur:

“Savt-ı hazîni dilleri dikkat pezir eder
Ağâz edince nâleye kilik-i hünerverin
Bâkî, bekâ-yı nâmını te’min için yeter
Meydân-ı intişâra çıkan Nâle-i terin.”⁴²

1896 sonrası yazdığı son şiirlerini ise - ki bu şiirlerin bir kısmı Dicle Gazetesi’nde neşredilmiştir - “Sabaha Karşı” adında ikinci bir şiir kitabı içinde toplayıp bastırmayı düşünen şair, bu düşüncesini gerçekleştirilmeden vefat etmiştir. Aşağıdaki örnekler şairimizin bu iki kitabından seçilmiştir.

GAZEL

Etti esîr gönlümü âhir edâların
Kıl merhamet esîrine terk et cefâların

Zahm-ı marîz-i ‘aşka devâ vasl-ı yâdır
‘Arz etme ey tabîb yanımda devâların

⁴⁰ Şairimizin ölüm tarihi STŞ’de 1330 ile 1335 (1914 ile 1919) yıllar arası bir yıl olarak geçmektedir. (Bkz: İbnü’l-emîn, STŞ, c.1, s.150)

⁴¹ DFSA, c.2, s.511

⁴² İbnü’l-emîn, STŞ, c.1, s.150

Bî-gâneleler na‘îm-i visâlinle şâdgâm
Zehr-âbe nûşi derd-i firâk âşinâların

Hep durmuşuz yolunda sana ‘arz-ı hâl için
Ey şehsuvâr hâline rahm et gedâların

Ser-rişte-i ümîdini kat‘eyleme sakın
Yetmez mi Bâkî’ye dahi cevri ü ezâların⁴³

GAZEL

Sırr-ı ‘aşkı sorma benden gözlerimden bellidir.
Gark-ı hûn-âb olduğum eşk-i terimden bellidir

Dîde-i dikkatle bak nûr-i terakkî dem-be-dem
Hâme-i î‘câz-i hikmet sözlerimden bellidir

Sözlerim kânûn-i hikmet doldu ey erbâb-ı dil
Dinleyin kânûn-i hikmet sözlerimden bellidir

Fikr-i ‘ulviyyetle hâkisterde olsam ben yine
Tab’-ı ‘ulvî-perverim hâkisterimden bellidir

‘Aşkî inkâr eylemek BÂKÎ bana kâbil midir
Çünkü ‘aşkı nâğme-i hüzn-âverimden bellidir⁴⁴

TAHMÎS

.....

Rûnümâdır gülde envâ‘-ı hafâyâ-ı sefâ

Câmda zâhirdir esrâr-ı hutût-ı i‘tilâ

Sende de etmiş tecellî feyz-i nûr-ı Kibriyâ

“ Bir elinde gül, bir elde câm geldin sâkîyâ
Hangisinin alsam gülü yâhûd ki câmı yâ seni”

⁴³Age, c.1, s.150

⁴⁴Age, c.1, s.151; DFSA, c.2, s.51

Ben seni birdenbire gördükte ey rûh-i revân

Cezbedâr oldu gönül bende ne hâl kaldı ne cân

Mest eden kimdir aceb BÂKÎ'yi derim her zamân

“ Ben dedikçe böyle kim kıldı NEDİM'i nâ-tuvân
Gösterir engüşt ile meclisteki mîna seni ”⁴⁵

8) MUHAMMED HÂDÎ (ö. 1912)

Çevresi tarafından Seydayê Licê (Lice Efendisi) olarak bilinen Muhammed Hâdî 1268/1852 yılında Lice'de doğmuştur. Yaklaşık iki yüz yıl önce Irak Kürdistanı'nın Musul şehrinin Erbil Kazası'na bağlı Ziyaret Köyü'nden gelip Diyarbakır'a yerleşmiş Haydarîzâde lakaplı Şeyh Sibğatullâh adında âlim bir baba ve Zarîfe Hatun adında bir annenin tek erkek çocuğu olan Muhammed Hâdî Lice'nin Molla Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir.⁴⁶

İlk tahsiline bölgenin tanınmış âlimlerinden birisi olan babası Sibğatullah Efendi'nin yanında başlayan şair, eğitimine daha sonra değişik medreselerde devam etmiş ve en son 1309/1891 tarihinde Siirtli Molla Halîl-zâde Fethullâh Efendi'den icâzet almıştır. 1880 ile 1886 yılları arasında 6 yılı aşkın bir süre Lice Rüşdiyesi'nde mu'allimlik yapan şair, sonraları girdiği müderrislik imtihanı sonucu 12 Kânûn-isânî 1325/1909'da Lice Müderrisliği'ne atanır. Daha sonra müftülüğe münasip görülüp Lice Müftülüğü'ne atanır.⁴⁷

Üç evlilik yapan ve bu evliliklerinden 2'si kız 4'ü erkek olmak üzere 6 çocuk babası olan şair, 1912 yılında 59-60 yaşlarındayken vefat etmiştir.

Tasavvufî, İlmî, Edebî Kişiliği ve Eserleri

Muhammed Hâdî, Norşin Şeyhi, Şeyh Abdurrahman-i Tâhî'nin halîfelerinden Şeyh Abdulkadir-i Hezânî'nin halîfelerindedir. Şeyhi Abdulkadir-i Hezânî tarafından Siverek Kazası'na yerleşip irşâd vazifesiyle görevlendirilen Muhammed Hâdî, iki medresesinin ve birçok talebesinin Lice'de bulunduğunu şeyhine anlatarak Lice'de kalmayı rica etmiş ve Lice'de kalmıştır.

⁴⁵ İbnü'l-emîn, STŞ, c.1, s.151, DFSA, c.2, s.53

⁴⁶ M. Şefik KORKUSUZ, TMÂ, s.156

⁴⁷DFSA, c.3, s.9; M. Şefik KORKUSUZ, TMÂ, s.156

Babasının “Rabbimiz bize bir erkek evlat verdi, ama tam verdi” sözlerine mazhar olan Muhammed Hâdî, nahiv, mantık, ‘ârûz ilimlerinde, isti‘âre sanatında ve özellikle Şâfi‘î Fıkıhı hususunda önemli bir kişiliktir. Şâfi‘î Fıkıhı’na ait Tuhfe isimli eseri ezberlediği ve bu eserden ezbere olarak öğrencilere ders verdiği rivayet edilen Muhammed Hâdî’nin yetiştirdiği talebeler arasında Hazrolu Hacı Fettâh ve Silvanlı Molla Hüseyin Küçük gibi önemli âlimler bulunmaktadır. Dînî, tasavvufî ilimlerin yanısıra astronomi, şiir ve edebiyatla da ilgilenen şairin; elimizde, şiir ve kırâ’atla ilgili “Dîvân” ve “Tecvîd” adlarında her ikisi de basılmış iki eseri bulunmaktadır.⁴⁸

Şiirlerinden Örnekler:

Dîvân’ından:

KASÎDE (ARAPÇA)

Hâzâ Kasâidü eş-Şeyh Mevlânâ Muhammed Hâdî el- Lîcevî

Zünûbî sevvedet sühûfî

Ve helle bî (biye?) hemâ recfî

Mededtü nahveküm keffî

Lene’ş-fa’ ya Resûlellah

Ene’l-‘âsî, ene’n-nâsî

Ene’l-kâsî mine’n-nâsî

Ve menfûrûn li-cüllâsî

Lene’ş-fa’ ya Resûlellah

Ve merret biye ezmânün

Ve fihâ sun’î ‘isyânün

Ve mâ lî kattü ihsânün

Lene’ş-fa’ ya Resûlellah

Ve helle bi’âridî eş-şeybü (seybü?)

Ve emriye’z-zenbü ve’l-‘aybü

⁴⁸ DFSA, c.3, s.9; M. Şefik KORKUSUZ, TMÂ, s.157, 159

Ve mâ fi fadlike'r-raybü
Lene's-fa' ya Resûlellah

Vectedtü'l-kalbe 'umyânen
'Ani'l-ihlâsi 'uryânen

Lekad zürtüke nedmânen
Lene's-fa' ya Resûlellah

... ⁴⁹

9) SUBHÎ (ö.1328 / 1912)

Tanınmış Diyarbakırlı ilim ve sanat adamlarından Abdulgafûr Lebîb Efendi'nin torunu olan şairimizin asıl adı Mehmed Subhuddîn olup şiirlerinde Subhî adını kullanmıştır. Dedesi gibi kendisi de Diyarbakır'a müftü olmuş ayrıca rüşdiyede Arapça hocalığı yapmıştır.⁵⁰ Arapça ve Farsça'yı iyi bilen, dînî bilgisi gayet geniş şöhreti Diyarbakır ve çevresine yayılmış olan bu ilim adamımız aynı zamanda şairdir. Aşağıdaki gazeli Şevket Beysanoğlu özel kütüphanesindeki mecmû'alarından birinden almıştır.⁵¹

GAZEL

Tarh-ı külfet ederek yâr ile hemdemcesine
Açmadın râzını ülfet demi mahremcesine

Yanarak âteş-i hicrân ile ey dil, sad hayf
Bir demin geçmedi vuslat ile hurremcesine

N'ola tavâf edelim ka'be-i kûyünde seni
Mas edip lâ'l-i lebin kansa da zemzemcesine

Kızılırmak gibidir meskib-i eşk-i çeşmim
Çeşme-i hûn-ı dilimdir akıdır demcesine

⁴⁹ M. Şefik KORKUSUZ, Arşiv Belgelerinde Son Devir Diyârbekir Ulemâsı, s.52-53

⁵⁰ DFSA, c.2, s.54

⁵¹ EŞÂ, s. 34;DFSA, c.2, s.54

N’ola bu mürde dilim balsa hayât-ı tâze
Nefes-i lütfun ile ‘Îsî vü Meryem’cesine

Bu fenâ-hânedede SUBHÎ sana benzer var mı
Kûy-i cânâneyi terk eylemiş âdemcesine

10) EDHEM (ö. 1330 / 1914)

Ünlü şairlerimizden “Nef’î-i zamân”⁵² Kâdızâde Mustafa Tâlib’in oğlu olan İbrâhîm Edhem 1268/1852 yılında Diyarbakır’da doğmuştur.⁵³ İlk ve orta tahsilini tamamladıktan sonra Harp Okulu’na giren şairimiz kurmay sınıfına ayrılmış ise de babasının vefatı dolayısıyla okulundan mezun olmadan ayrılmak zorunda kalmıştır. Sonraları 2.000 kuruş maaşla “Mahrec-i Aklâm”⁵⁴ matematik öğretmenliğine atanan şair, 1294/1876 yılında geçici olarak oluşturulan “Asâkir-i Milliye” binbaşılığına getirilmiştir. Ardından Bursa Vilâyeti “Türük ü Ma’âbir”⁵⁵ birinci sınıf mühendisliği görevini îfâ eden şair, bunu müte’âkip zamanın Genelkurmay Başkanlığı ya da Milli Savunma Bakanlığı konumunda bulunan Bâb-ı Vâlâ-i Ser’askerî’nin kurmay subaylığı refâkatinde çalışmıştır. Son olarak 1296/1878 yılında 2500 kuruş maaşla Eskişehir Lületaş Madeni Müdürlüğü görevine getirilmiştir. Şairimiz 1330/1914 yılında vefat etmiştir.⁵⁶

Kaynaklar İbrahim Edhem’in iki gazelini kaydetmektedirler. Aşağıdaki gazel de şairin kayıt altına alınmış gazellerindedir.

GAZEL

Olur dūd-i derūnımdan hep sehâb-ı âsman peydâ
Habâb-ı eşg-i hūnînimle seylâb-ı cihan peydâ

Oluna derd-i vaslın yâresi fevvâre hūn-âsâ
İder bir bahr-i tūfanzâr dilde nâgehan peydâ

⁵² Bu sıfat hicivdeki şöhretinden dolayı Ali Emîrî’ce kendisine verilmiştir. (Bkz: TŞÂ, c.2, s.10-11)

⁵³ TŞÂ, c.2, s.11; EŞÂ, s. 9; DFSA, c.2, s.54

⁵⁴ **Mahrec-i Aklâm:** Husûsî bir meslek için adam yetiştirmeye mahsus bir okul türü. (Bkz: Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat, s.579)

⁵⁵ **Türük ü Ma’âbir:** Yol ve köprü yapımıyla uğraşan zamanın devlet kurumu (Bkz: Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat, s.570)

⁵⁶ Âmid-i Sevdâ Mecmû‘ası, S.2, s.30; DFSA, c.2, s.54

Tecellî eyledikçe sûretin levh-i hayâlimde
İder her lâhzede feyzinle bin rûh-i revân peydâ

Felek dûr olduğıyçün çîn-i ruhsârından ey hurşîd
İdüp çâk-i girîbân eylemiş bir kehkeşân peydâ

Nesîm-i zülfün estikçe n'ola sûy-i mezârımda
İderse her sûtûnum bir hayât-ı câvidân peydâ

Gönül âgâh isen ol mushaf-ı gülzâr-ı vahdetten
Olur her bir varakta nice sırr-ı râyegân peydâ

Yine pür feyz olub 'aşkınla sen de âferîn EDHEM
Bu rütbe eyledin dağınla ra'nâ gülsitân peydâ⁵⁷

11) ZÜLFİKÂR ZİHNÎ (ö.1330 / 1914)

Zülfikâr Zihnî Diyarbakır hanedanından Salih Ağa'nın torunu olan Hacı Osman Ağa'nın oğlu olarak 1274/1853 yılında Diyarbakır'da doğdu.⁵⁸ Anne tarafından meşhur hattât Mehmed Dervîş Efendi'nin (ö.1244/1829) torunlarından olan Zülfikâr Zihnî bazı sıbyan mekteplerinde ders gördükten sonra dedesi Mehmed Dervîş Efendi'nin hat dersi öğrencilerinin iyilerinden olan Mehmed Şa'bân Kâmî'den ders almaya başlamış, zamanının şöhretli hattâtlarından biri olmuştur.⁵⁹

Tahsîlini tamamladıktan sonra 1296 yılının Muharrem ayında memuriyete intisap eden Zülfikâr Zihnî Rüsûmât Nezâreti'nde (Maliye Bakanlığı) ve diğer bazı kitabetlerde (yazı işleri memurluğu) çalıştı.

Ali Emîrî ile akran ve arkadaş hatta arkadaşlığı kardeşlik derecesinde olan Zülfikâr Zihnî çağdaşı ve kendinden önceki şairlerle müşâ'arelerde bulunmuş ve hatt-ı celî ile bazı levhalar yazmıştır. Güzel sesiyle beraber müziğe de âşinâ olan şair tahminen 1330/1914 yılında vefat etmiştir.⁶⁰

Karamsarlık ve ümitsizlik temasının hâkim olduğu aşağıdaki gazel kendisine aittir:

⁵⁷ DFSA, c.2, s.54-55; TŞÂ, c.2, s.11

⁵⁸ TŞÂ, c.2, s.328; DFSA, c.2, s.55

⁵⁹ TŞÂ, c.2, s.329

⁶⁰ Age, c.2, s.329-330

GAZEL

Hâl-i bîmârî ile geçmede şâm u seherim

Ufk-ı râhatta tülû‘ etmedi şems û kamerim

Ye’s-i müstakbel, olur her nefes aldıkça karîb

Eksilir ‘ömr-i safâ-perverim artar kederim

Gül-ruhun yâd ederek dökmede hûnâb-ı hazîn

İki fevvâre-i ye’s oldu ana çeşm-i terim

Hâl-i gamnâkimi bilmez gibi lâ-kaydâne

Der imiş, bilmiyorum, söylemedi, yok haberim

Hışm ile çîn-i cebîn eyledi peydâ o peri

Şimdi keşf oldu bana ZİHNÎ hutût-u kaderim ⁶¹

12) ZEKÂÎ (ö. 1920)

1270/1853 yılında İbrahim Ağa adından bir şahsın oğlu olarak Diyarbakır’da dünyaya gelen Zekâî’nin asıl adı Ahmed’dir.⁶² İlk ve orta tahsilini tamamladıktan sonra husûsî surette ders alarak bilgisini genişletmeye çalışan Zekâî bu amaçla 1287 yılında Mehmed Şa‘bân Kâmî’den hat, İzhâr, Kafiye, Molla Câmi‘ okumuş 1293 yılında hüsn-ühattan icâzet alarak tanınmış hattâtlardan biri olmuş ve hatt-ı celf (iri harfli Arap yazısı) ile bazı levhalar yazmıştır.⁶³

Sultan V.Murâd’ın 1293’te tahta oturması üzerine, bazı beyitlerle birlikte kaleme aldığı bir târîh kıt‘ası zamanın Diyarbakır Gazetesi’nde neşrolunan Zekâî, çeşitli memuriyetlerde bulunmuş, bu memuriyetlerinden biri olarak 1296’lı yıllarda Vilâyet Kalemi’nde çalışmıştır.

Eski tabirle “sür‘at-ı intikâl” olan yani çabuk kavrama ve aktarma yeteneğine sahip olan ve belki de bu özelliğinden dolayı Zekâî diye şöhret bulan şairin kendinden önceki şairlere yapmış olduğu nazîreler ve çağdaşı şairlerle yapmış olduğu müşâ‘arelerinden oluşan epeyce manzûmesi ve makalesi vardır.

⁶¹ Age, c.2, s.330; DFSA, c.2, s.56

⁶² TŞÂ, c.2, s.327; DFSA, c.2, s.57

⁶³ TŞÂ, c.2, s.327; DFSA, c.2, s.57

Zekâî'nin elimizde sadece üç gazeli bulunmaktadır. Bu gazellerden birisi Ali Emîrî'nin TŞÂ'sında kayıtlı diğer iki gazel ise Şevket Beysanoğlu'ndaki bir mecmû'ada kayıtlıdır.⁶⁴

GAZEL

Çekemez mislini bil-cümle cihân nakkâş
O şehin seyf-i 'Âcem gibi çekilmiş kaşı

Birbirinden iki dildârı cüdâ etti rakîb
Urdu seyr eyle nasıl iki kuşa bir taş

Biri görmez, biri nûru görür inkâr eyler
Nîce ehl-i hasede benzedeyim bu huffâş

Pîşüvâdır yine elbette rakîb-i müfsid
'Âlemin bir yere toplansa bütün kallâş

Yâr için söyleşelim yanıma gelsin yârân
Bulamaz kimse ZEKÂÎ gibi bir sırdâş⁶⁵

13) ALÎ EMÎRÎ (ö. 24 Ocak 1924)

Mehmed Emîrî Efendi, Mehmet Şa'bân Kâmî Efendi gibi birçok ilim, fikir ve sanat adamı yetiştirmiş bir aileden olan Ali Emîrî, Mehmet Emîrî Efendi'nin torunlarından Mehmed Şerîf Efendi'nin oğlu olarak 1274/1857 yılında Diyarbakır'da doğmuştur.⁶⁶

İlk eğitimine ataları gibi Diyarbakır Sülûkiyye Mescidi Mektebi'nde başlayan şair, burada Fethullâh Feyzî adındaki hocadan Kelâm-ı Kadîm (Kur'ân-ı Kerîm), İlmihâl ve Arapça eğitimi almıştır. Şiirle olan ilgisi daha çocuk denecek yaşlarda Aşık Ömer'i ve Sünbül-zâde Vehbî'nin dîvânlarını okumakla başlayan Ali Emîrî, 11 yaşındayken Gülistân, Kasîde-i Bür'e ve Kasîde-i Emâlî adlı eserleri bir yılda, dayısının kaymakam olduğu Şirvân'da, Şirvân Nâibi Nevinli Mehmed Efendi'den okumuştur. Şirvân'da Kürtçeyi de öğrenen şair, daha sonra döndüğü Diyarbakır'da amcası Mehmed Şa'bân Kâmî'den (ö.1301/ 884) 6 seneyi aşan özel bir medrese eğitimi

⁶⁴ TŞÂ, c.2, s.328; DFSA, c.2, s.57

⁶⁵ DFSA, c.2, s.57

⁶⁶ İbnü'l-emîn, STŞ, c.2, s.300

olarak bilgi ve görgüsünü arttırmıştır. Amcasından ‘Avâmil, İzhar, Zeynî-zâde Mu‘arrebî, Kâfiye, Halebî, ‘Îsâgocî, Molla Fenârî, Muhtasar-ı Ma‘ânî, Şifâ-i Şerîf, Celâleyn Tefsîri, Gedûsî, Mücîb adlarında Arapça, Hadîs Fıkıh, Tefsîr, Edebiyat ve Astronomi içerikli kitapları okuyan şair, daha sonra Mardin’de Tahrîrât ve Rûsûmat müdürlüklerinde bulunan dayıları atıyyütterceme Abdülfettâh Fethî ve Abdülkerîm Abdî Efendilerin yanına gitti. 3 yıl dayılarının yanında kalan şair, bu üç sene zarfında Kâsım Padişah Medresesi müderrisi atıyyütterceme Ahmed Hilmî-i Âmidî’den Tasavvurât, Kâdimir, Mutavvel, Şerh-i ‘Akâid-i Ma‘a Gelenbevî kitaplarını okudu, Celâl Kırâ’atini ve yerel Arapça’yı öğrendi.⁶⁷

İhtisas alanı olarak Osmanlı tarih ve edebiyatı alanını seçen ve bu alanda derin bir bilgiye sahip olan Ali Emîrî, tahsilini tamamladıktan sonra Diyarbakırlı şair ve vali Sa‘îd Paşa’nın (ö. 1309/1891) aracılığıyla memurluk hayatına atıldı. Bir Osmanlı tarih ve edebiyatı alimi olan şair, değişik yerlerde iktisat ağırlıklı resmî görevlerde bulundu. Bu görevleri şunlardır:⁶⁸

1. Mardin Tahrîrât Kalemi Kâtipliği
2. Diyarbakır, Ma‘mûretü’l-‘azîz, Sivas Vilâyetleri Islâh Heyeti’nde Müsevvidlik
3. Kozan Sancağı A‘şâr Müdürlüğü
4. Adana A‘şâr Nezâreti Başkâtipliği
5. Leskovik, Kırşehir, Trablusşâm Sancakları Muhasebeciliği
6. Ma‘mûretü’l-‘azîz (Elazığ) ve Erzurum Defterdârlıkları
7. Yanya ve İşkodra Maliye Müfettişliği
8. Halep Defterdârlığı
9. Yemen Islâh Heyeti Üyeliği ve Maliye Müfettişliği

II.Meşrûtiyet’i müteakip II. Abdülhamîd’in saltanattan indirilmesi sonrasında yeni durumdan yararlanarak daha önemli yerlere geçeceği yerde, manevî mesûliyeti ön planda tutan şair, iktidara yeni gelecek olanlarla çalışmanın manevî mesuliyetini üstlenmek istememiş, Osmanlı Hanedanı’nın en sadık destekçisi olduğunu göstererek,

⁶⁷ Age, c.2, s.300; DFSA, c.2, s.59.

⁶⁸ DFSA, c.2, s.59

30 yıl görev yaptığı memurluk hayatından asıl verimli olacağı bir yaşta- 51 yaşındayken- küçük bir aylıkla emekli olmayı tercih etmiştir.⁶⁹

Bir bibliyoman (kitap biriktirme sevdalısı) olan şair, çocukluğundan beri biriktirdiği, memurluk hayatı sırasında da biriktirmeye devam ettiği ve emeklilik sonrası biriktirmeye hız verdiği kendisi için çok değer arz eden kitaplarını, kendisine yapılan her türlü maddî teklifi reddederek İstanbul’da Fatih Millet Kütüphanesine vakfetmiştir.
70

Şair, emeklilik sonrası Millî Tetebbu‘lar (Araştırmalar) Encümeni, Tasnîf-i Vesâik-i Târîhiyye Encümeni, Târîh-i ‘Osmânî Encümeni gibi encümenliklerde üyelik ve Âsâr-i İslâmiyye ve Milliye Encümeni’nde ise başkanlık gibi yoğun bir mesai gerektirmeyen görevlerde bulunmuş ise de mesaisinin çoğunu kitaplarını vakfettiği Fatih Millet Kütüphanesi’nde okumak, araştırma yapmak isteyenlere yardımcı olmakla geçirmiştir.

15-16 yıllık bir emeklilik hayatı yaşayan şair, 24 Ocak 1924 Perşembe günü sabaha karşı tedavi gördüğü Şişli’deki Fransız Hastahanesi’nde 67 yaşındayken vefat etmiştir. Gedikpaşa’daki evine getirilen cenazesi daha sonra Fatih Camisi’ne götürülmüş, aralarında son Osmanlı halifesi Abdülmecîd Efendi’nin de bulunduğu kalabalık bir cemaat tarafından kılınan cenaze namazı sonrası cenaze, airin vasiyeti uyarınca Fatih Türbesi avlusuna gömülmüştür.

Ölümüne Yahyâ Kemâl BEYATLI şu gazeli yazmıştır:

GAZEL

Muhtâc isen füyûzuna eslâf pendinin
Diz çök önünde şimdi Emîrî Efendi’nin

Âmid o şehri nûr öğünsün ilelebed
Fazl ü fazîletiyle bu necl-i bülendinin

İklîm-i Rûm’u gezdi otuz yıl taraf taraf
Birr maksadıyla tab’-ı nefâis-pesendinin

⁶⁹ Frantz BABİNGER, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri (Çeviren: Coşkun ÜÇOK), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank., 1992, s.437.

⁷⁰ Aykut KAZANCIGİL, Bekir KARLIĞA, “Louis Massignon’dan Ali Emîrî’ye İki Mektup”, *Yedi İklim Dergisi*, c.4, S.25, Şubat-1993, s.78.

Yek-pâre nûr olan bu kütüb-hâne-i nefis
Yek-pâre servetiydi bu ‘âlemde kendinin

Ecdâd-i pâkimiz gibi vakfetti millete
Hayrânı oldu halk eser-i bî-menendinin

Yâ Fahr-i Kâinât, sen îfâ et ecrini
Dîvân-i Kibriyâ’da bu Şark ercümendinin⁷¹

a. Özel, Siyasî ve Edebî Kişiliği

Çok sevdiği annesine karşı bir kusur işler diye hiç evlenmeyen, ta‘assub derecesine varan dindârlığı dolayısıyla hayatında hiç fotoğraf çektirmeyen, resim yaptırmayan, ömründe bir defa bile yüzüne ustura değdirtmeyen şair, “..dış dünyanın ilerlemelerine aldırmaııp kendisine göre bir hayat telakkîsi bulunan ve hemen artık eşine rastlanmayan Ortaçağ bilgin tipinin temsilcilerindendi.”⁷² İstanbul Ansiklopedisi adlı ansiklopedide Ali Emîrî maddesini kaleme alan Muzaffer ESEN de şairin nev‘i şahsına münhasır özel kişiliğiyle ilgili şunları kaydetmektedir:

“ ‘Âlim kelimesinin Şark ‘âleminde takarrür eden manasıyla Osmanlı tarihi ve Osmanlı edebiyat tarihi mu‘allimi. Bir ömrün kazancını ve bütün ihtirasını kitap almaya ve okumaya hasreden kitap meraklısı. İçlerinden pek çoğu tek yazma nüsha olduğu için büyük bir servet teşkil eden 14.000 ciltten fazla kitabını millî bir kütüphane olarak memleket irfanına vakfeden büyük hayır sahibi.”⁷³

II. Meşrutiyet sonrası muazzam bir imparatorluğun yıkılmakta olması, bir Osmanlı hayranı olan şahsını çok üzen Ali Emîrî, herkesin sövgü yarışında olduğu azledilmiş Sultan II. Abdülhamîd’e sahip çıkmış, Abdülhamîd gibi bir dehanın tahttan uzaklaştırılmasıyla içine düşülen hatayı ve felaketi söylemekten çekinmemiştir. Şair, Mehmed ‘Âkif de dahil dönemin bir kısım İslâmcı aydınlarının desteğinden de mahrum sultana gazel formunda bir şiir yazarak destek vermiş, II.Abdülhamîd’in şeref ve erdemlerini sıraladığı gazeline tarih düşürerek yayımlama cesareti göstermiştir.

Söz konusu gazel şudur:

⁷¹ DFSA, c.2, s.64

⁷² Frantz BABİNGER, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, s.438.

⁷³ DFSA, c.2, s.69

GAZEL

Şeh-i Cem-mertebe Sultân Hamîd'in hayfâ

Ba' dezin saltanat-ı mülkü ferâğa düştü

Birtakım lutfuna küfrân eden erbâb-ı fesâd

Koşdular her birisi sol ile sağa düştü

O hümâ-himmeti hal' eylediler hâinler

Bülbülân susdu bugün zezeme zağa düştü

Eyledi gonca-i maksûdunu millet zâyî'

Bağbân gitdi hazân sûreti bağa düştü

Geliniz ağlalım memleket elden gidiyor

Oldu târîh-i mü'essif "Söz ayağa düştü" (Sene: H.1327)⁷⁴

Ali Emîrî'nin edebî ve târîhî değeriyle ilgili en kapsamlı değerlendirmelerde bulunan **Sadettin Nüzhet ERGUN** şunları kaydetmiştir:

"...Ali Emîrî kudretli bir dîvân şairi değil, fakat muvaffakiyetli ve velûd bir nâzımdır (üretken bir şairdir). Onun herhangi bir manzûmeyi süratle kaleme aldığı da muhakkaktır. Esasen Ali Emîrî'nin asıl kıymeti şairliğinde değil, târîhî, edebî bilgilerde mümtâz bir bilgiye sahip oluşundadır. Tefâhürden (övünmekten) ziyâdesiyle hoşlanan Ali Emîrî merhûm, bilgisi nisbetinde çok değerli eserler vücûda getirmiş değildir. Onun en büyük fâidesi, ülkemize gayet kıymetli yazmaları ihtivâ eden bir kütüphâne vakfetmiş bulunmasındadır. Bugün Millet Kütüphanesi'nin Ali Emîrî kitaplarını teşkîl eden kısım bilhâssa târîh, dîvân ve mecmû'a hususunda birçok kütüphânelere tercîh olunacak kıymettedir. Uzun süren hayatı esnasında nerede değerli bir yazma eser gördü ise satın almış ve kütüphânesini zenginleştirmeye çalışmıştır. Türk dilinin en mühim memba'ı olan **Dîvân-ü Lügat-it-Türk** de dahil olduğu halde birçok ehemmiyetli eserler, onun himmetiyle elde edilmiş ve bunlardan bir kısmı tab'olunabilmiştir...

...Kütüphânesindeki üç yüze yakın mecmû'a, bilhâssa edebiyat ve mûsikî târîhimiz için büyük ehemmiyeti hâiz hazînelerdir..."⁷⁵

⁷⁴ Ahmet NEDİM, "Ali Emîrî Efendi ve Sultan Abdülhamîd'in Hal'ine Düşürülen Tarih", *Yedi İklim Dergisi*, c.4, S.25, Şubat-1993, s.85-86.

b. Eserleri: ⁷⁶

1. **Dîvân:** 3 adettir. Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Kitapları, Manzûm Eserler Bölümü'nde 37-38-39 numaralarda kayıtlıdır. Ali Emîrî bu üç adet Dîvân'ını H.1296 / M.1878 yılının Ramazanı'nda bitirmiştir. Şair, Tezkire-i Şu'arâ-i Âmid adlı eserini de aynı yıl bitirmiştir. Bu hususu ve noktasız harflerle oluşturduğu bir Dîvân'ının varlığını şair, TŞÂ adlı eserinde şöyle dile getirmektedir:

“Esnâ-yi hitâm-i tezkiremiz olan 1296/1878 Ramazân'ına kadar üç 'aded dîvân-i eş'âr tertîb eyledim. Birincisi ibtidâ-yi hevesimizden Mardîn'e 'azîmetimiz olan 1292/ 875 senesine kadardır. İkincisi Mardîn'de bulunduğum üç seneye, üçüncüsü Mardîn'den Diyârbekir'e 'avdetim târîhinden sonraya 'âiddir. (...) Noktasız bir dîvân-i eş'ârımız dahi vardır. Şu kıt'a andan nümûnedir:

Mülk-i 'âlemde her dem ü her gâh

Virdim olsun revâdir ismüllâh

Mâlikü'l-mülke hamd ola dâim

Müslimim Lâ İlâhe İllallâh ⁷⁷”

Kimseye benzememek gibi birtakım garip meyillere sahip olan Ali Emîrî'nin noktasız harfler kullanarak oluşturduğu Dîvânı, şairin garip meyillerinin sonucu olmaktan ziyade ruhunun birtakım büyük ve ihtiraslı sevgilere sahne olmasının sonucudur. Nitekim şair na'tlerden meydana getirdiği noktasız Dîvân'ında noktalı harf kullanmamasının sebebini İslâm Peygamberi Hz.Muhammed (s.a.v)'e duyduğu sevgiyle açıklayarak şöyle der: “Na't-i hümâyûn-i risâlet-penâhîlerinde bir nokta kondurmak haddim olmadığından...
”⁷⁸

Dîvân' lar üzerinde iki adet yüksek lisans çalışması yapılmıştır:

⁷⁵ DFSA, c.2, s.67-68

⁷⁶ Frantz BABİNGER, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, s.439; DFSA, c.2, s.66-67; 2000' e 5 Kala Diyarbakır, s.217.

⁷⁷ TŞÂ, c.2, s.97

⁷⁸ DFSA , c.2, s.70.

a. Diyarbakırlı Alî Emîrî Dîvânı, İnceleme- Metin, YLT, Sefer SERİN, Gaziantep, Haziran-2007⁷⁹

b. Alî Emîrî Efendi ve Dîvânı, Mustafa Uğurlu ARSLAN, Fatih Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, YLT, İstanbul-2008.⁸⁰

2. **Tezkire-i Şu‘arâ-i Âmid:** 3 cilt üzere tertîb edilen bu eserin yalnız birinci cildi basılmıştır. (İst.-1328, 424 sayfa). Eserin diğer yazma ciltleri Millet Kütüphanesi, Tarih Bölümü, 781 numarada ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü, 3914 numarada kayıtlıdır.

Eser üzerinde bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır:

Kasım HAYBER, Tezkire-i Şu‘arâ-i Âmid, Yayınlanmamış YLT, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri-1996.

3. **Osmanlı Şairleri Tezkiresi:** Şevket Beysanoğlu, 16 cilt olan bu eserin birinci cildinin Muzaffer Esen’de (İstanbul Ansiklopedisi adlı ansiklopedide Ali Emîrî’yle ilgili madde yazarı) diğer 15 cildin ise Millet Kütüphanesi’nde olduğunu belirtmektedir.

4. **Esâmî-i Şu‘arâ-i Âmid:** Diyârbekirli şairlerden çok kısaca bahseden bir eserdir. Yazma olan eserin tek nüshası Millet Kütüphanesi, Târîh Bölümü, 781/1 numarada kayıtlıdır.

5. **Nevâdir-i Eslâf:** Ali Emîrî, bu eseri, adından da anlaşılacağı üzere nâdir bulunan bazı eski metinlere hâşiyeler (yorumlar) eklemek suretiyle meydana getirmiştir. Bu başlık altında yayımlanan kitaplar şunlardır:

a. Câm-i Cem-âyin (Selîm-nâme-i ‘Osmânî, İst.- 1331)

b. Mardîn Mülûk-i Artûkiyye Târîhi, İst.-1331. Bu eser üzerinde bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır:

“Ali Emîrî ve Mardîn Mülûk-i Artûkiyye Târîhi ve Kitâbeleri Vesâir Vesâik-i Mühimme Adlı Eseri, YLT, Muhammed Yusuf YAŞAR, Marmara Üniv., SBE, İlahiyat ABD, İst.-2006⁸¹

c. Âsâf-nâme, Lütî Paşa, İstanbul, 1331.

d. Nizâmü’ d-düvel

⁷⁹ www.belgeler.com/blg/167t, Erişim Tarihi : 12.10.2012

⁸⁰ www.belgeler.com/blg/2ftg, Erişim Tarihi : 12.10.2012

⁸¹ www.belgeler.com/blg/15nh, Erişim Tarihi: 19.06.2012

- e. ‘Acâibü’l-Letâif, İstanbul,1331
6. **Diyârbekirli Bazı Zevâtın Terceme-i Hâlleri** (Yazma olan bu eser Millet Kütüphanesi, Târîh Bölümü 750 numarada kayıtlıdır.)
 7. **Yavuz Sultan Selîm Hân Hazretlerinin Türkî Eş‘âr-ı Şâhânelerinin Tahmîsâtı** (Basılmış bir eserdir.)
 8. **Ezhâr-ı Hakikat**: Basılmış olan bu eser, Kızılırmak adlı dergide Yrd. Doç. Dr. Mehmet ARSLAN tarafından yayımlanmıştır.⁸²
 9. **Âbâü’l-akvâm**: Kavimlerin ataları üzerine yazılmış olan bu eser Ali Emîrî’nin kaybolmuş eserlerindedir.
 10. **Teselya Osmanlı Şairleri**: Şairin bu eseri kayıp eserlerindedir.
 11. **Şeyh Emîn Tokâdî Hazretlerinin Terceme-i Hâli**: Yazma bir eserdir.
 12. **Yanya Şairleri**: Yazma olan bu eser, Millet Kütüphanesi, Manzûm Eserler Bölümü, 1190 numarada kayıtlıdır.
 13. **İşkodra Şairleri**: Gazetelerde tefrîka edilmiş bir eserdir.
 14. **Cevâhirü’l-mülûk Mukaddimesi**: Manzûm olan bu eser basılmıştır. Kalbinde Osmanlı Hanedanı sevgisi büyük bir yer edinmiş olan Ali Emîrî, bu eserini padişahların kullandıkları tuğraları, okudukları kitapları ve yazdıkları dîvânları, şiirleri tespit ederek ve bu şiirlerin bir kısmını tahmîs ederek oluşturmuştur.
 15. **Cevâhirü’l-mülûk Mukaddimesi**: Mensûr olan bu eser basılmıştır.
 16. **Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyesi (Diyârbakır)**: Basılmış bir eserdir.
 17. **Tuhfetü’l-leyliyye**: Hiciv ve latîfelerden oluşan bu eser manzûm bir eser olup kaybolmuştur. Ali Emîrî TŞÂ adlı eserinde, bu eserinde yer alan hicivlerinin belirli şahısları hedef almadığını, latîfelerinin eğlendirmek amacını taşıdığını şu cümlelerle dile getirmektedir : “...Hecviyyât ve hezliyyât vâdisinde dahî bir haylî kasâid ve gazeliyyât, rübâ‘î, mukatta‘âtı (kıt‘aları) hâvî bir eser tertîb etmiş idim. Fakat hîçbiri bir şahs-ı mu‘ayyen hakkında olmayub mücerred tecrîbe-i kalem vâdisinde eğlence sûretiyle yazılmıştır. Kimseyi hecv etmemek, bir de baht u felekden çokça şikâyet eylememek husûsları, üstâd-ı ekremimiz Şa‘bân Kâmî Efendi Hazretlerinin bu ‘abd-i ‘âcize vâki‘ olan nasâyih-i mahsûsalarındandır.”⁸³

⁸² Mehmet ARSLAN, “Ezhâr-ı Hakikat”, *Kızılırmak Dergisi*, S. 9, Sivas. Eylül-1992.

⁸³ TŞÂ, c.2, s.97.

18. Mir'âtü'l-fevâid fî Terâcîm-i Şu'arâ-i Âmid: Yazma olan bu eser de şairin kaybolan eserlerindedir. Diyarbakır'daki kabristanlar dolaşılarak, buralarda medfûn şairlerin ölüm tarihleri tesbît edilerek oluşturulan bir eserdir.

19. Levâmi'ül-Hamdiyye: Basılmış bir eserdir.

20. Yemen Hâtırâtı: Yazma olan bu eser Millet Kütüphanesi, Târîh Bölümü, 563 numarada kayıtlıdır.

21. Tunus Tarihi: Yazma bir eserdir.

22. Kitâbü'l-egânî Tercümesi: Kayıp eserlerdendir.

Periyodik (Sürelî) Yayınları

1.Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmû'ası (Tarih ve Edebiyat Mecmû'ası):

Dergi 1334-1336 (31 Mart 1918 ile 30 Eylül 1920 yılları arasında 31 sayı olarak yayınlanmıştır. Dergi iki yıl aradan sonra Tarih ve Edebiyat Mecmû'ası adıyla tekrar yayın hayatına dönmüştür. Derginin H.1338 yılındaki bu ikinci çıkışı -31 Ağustos 1922 ile 5 Ocak 1923 arası- sadece 5 sayı devam etmiştir.

Derginin amacı derginin isminin altına konulan şu ibareyle açıklanmıştır: “ Mülk ve millete nâfi' târîh, edebiyât, fûnûn, iktisâdiyyât ve şûûn-ı sâireye müte'allik mebâhis-i müfîdeyi hâvî mecmû'a-i şehriyedir.”⁸⁴

“Bütün varlığıyla Osmanlılık fikrine bağlı bulunan Ali Emîrî' bu mecmû'ada şehzâdelerin ve sultanların şiirlerini dercetmek (yer vermek) suretiyle Osmanlılara karşı derin sevgisini ortaya koymuştur.”⁸⁵

Dergi üzerinde bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır:

“Seher ERDOĞAN ÇELTİK, Alî Emîrî'nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmû'ası Üzerine Bir İnceleme, Gazi Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, YLT, Ank.-2007”⁸⁶

2. Âmid-i Sevdâ (Kara-âmid) Dergisi: 1325 yılında ancak 6 sayı yayımlanabilmiştir.

⁸⁴ Seher ERDOĞAN ÇELTİK, Alî Emîrî'nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmû'ası Üzerine Bir İnceleme, Gazi Üniv., SBE, TDE ABD, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, YLT, Ank.-2007, Önsöz kısmı.

⁸⁵ Mahir İZ, Yılların İzi, İst.-1990, s.177

⁸⁶ www.belgeler.com/blg/142d, Erişim Tarihi: 23.06.2012

c. Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Ne derd-i ‘aşkı tersîm etmeğe Behzâd olur peydâ

Ne kühsâr-ı gamı kal‘ etmeğe Ferhâd olur peydâ

Safâ-yi ‘âlemi eyler kudûret ansızın ta‘kîb

Hevâ sakın iken bir de görürsün bâd olur peydâ

Değil her tâlib-i ma‘nâya isti‘dâd peyveste

Tecellî mektebinde binde bir üstâd olur peydâ

Eğil kesb-i reşâda ‘unsûrunda varsa isti‘dâd

Reh-i ‘azminde yüz bin sâhib-i irşâd olur peydâ

Eğer âyîne şeffâf olsa lâbüd ‘aks eder sûret

Çalış himmetle sen elbette isti‘dâd olur peydâ

Kabûl-i intikâl etmez meziyyet zâta ‘âiddir

Hünerver bir pederden bî-hüner evlâd olur peydâ

Cihân hakkındaki ‘âcizliği bundan kıyâs eyle

Sen istimdâd ederken senden istimdâd olur peydâ

Benim tâ ‘unsûrumdan müstetîrdir şu‘le-i hikmet

Hayâlimde anınçün berk-ı âteş-zâd olur peydâ

Değil vüs‘-i beşerde ey Emîrî sendeki himmet

Sana etrâf-i nâ-me’ûlden imdâd olur peydâ ⁸⁷

GAZEL

Sîne-i şevkimde bir hırz-i mübînimdir kitâb

Dîde-i endîşede nûr-i yekînimdir kitâb

⁸⁷ DFSA, c.2, s.85.

Kalb-gâhım, merci'-i feyz-i necâtım, rehberim
Dest-gîrim, mürşid-i hikmet, karînimdir kitâb

Yâdgâridir birer şems-i zekânın her biri
Nûrdan bir 'âlem-i feyz âferînimdir kitâb

Bir mutalsam kenz-i lâ-yüfnâsıdır endîşemin
Şeb-çerâğım, gevherim, dürr-i semînimdir kitâb

Gül-sitânımdır, gül-i neşküftedir ma'nâları
Bir meserret-gâh-ı vicdân-ı hazînimdir kitâb

Sünbülîstândır hutût-i nev-be-nevdir sünbülü
Bir teferrüc-gâh-i tab'-ı şevk-bînimdir kitâb

'Âşıkân ma'sûk-ı gûn-â-gûna rabt-ı kalb eder
Ehl-i 'aşkım ben de ma'sûk-i güzînimdir kitâb

Dilber-i nev-hatta bakmam, var iken hatt-ı sûtûr
Yâr-ı cânımdır, habîb-i nâzenînimdir kitâb

'Âlemin mâzîdeki ahvâl-i gûn-â-gûnunu
Keşf için mu'ciz-nümâ bir dûr-bînimdir kitâb

Hûr ile gılmâna benzer anda mazmûn ü me'âl
Hoş geçer ömrüm benim huld-i berînimdir kitâb

Andadır esrâr-ı Kur'ân, andadır feyz-i Kadîr
'Arş-ı dilde levh-i mahfûz-i yakînimdir kitâb

Hikmet anda, ma'rifet anda, hakîkat andadır
Hâsılı sermâye-i dünyâ vü dînimdir kitâb

Hâlik'a hamd ü senâ olsun Emîrî rûz ü şeb
Kurratü'l-'ayn-i hayâtım hem-nişînimdir kitâb⁸⁸

GAZEL

Derdinle gönül her dem sûzân ola mı yâ Rab
'Aşkınla senin dâim 'atşân ola mı yâ Rab

Dîdârına ermezse vay hâl-i dil-i zâra
Cennette de me'lûf-i hicrân ola mı yâ Rab

Her zerre-i hüsnünden vicdânım olur hayrân
Tâ haşre kadar böyle hayrân ola mı yâ Rab

Döktüm bu kadar yaşlar bu çeşme-i çeşmimden
Gülgonca-i maksûdum handân ola mı yâ Rab

Bir hikmeti var elbet 'âşıktaki giryânın
Dünyâda yine bilmem tûfân ola mı yâ Rab

Bir kâse-i lutfunla bu 'abdini reyyân et
Deryâ-yi kemâlinde noksan ola mı yâ Rab

Yâ Rab bu Emîrî âh ferdâ da seni görsün
Dünyâ gibi Cennet de zindân ola mı yâ Rab⁸⁹

14) HANİLİ SÂLİH (ö. 29 Hazîrân 1925)

1873 yılında Diyarbakır'ın Hani İlçesinde (o zamanki kasaba) doğan Sâlih, Hani Rüşdiyesi'nde okumuş daha sonra kendi gayretiyle ve tanınmış bilginlerden özel dersler alarak bilgisini arttırmış, Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiştir. Tahsîlinden sonra Diyarbakır Şu'le-i Terakkî İlkokulunda öğretmenlik, Elazığ'ın Ma'den İlçesi'nde ve diğer bazı ilçelerde müftülük yapmış bulunan şairimiz 29 Haziran 1925 tarihinde Şeyh Sa'îd Ayaklanması'na katıldığı gerekçesiyle idam edilmiştir.⁹⁰

⁸⁸ TŞÂ, c.2, s.97-98.

⁸⁹ DFSA, c.2, s.85.

⁹⁰ Age, c.2, s.186

Ziya GÖKALP'ın gençlik dönemi arkadaşılarından olan ancak sonradan bazı fikirlerinden dolayı Ziya Bey ile arası açılan Hanili Sâlih, bir Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensûbu olarak İttihâd ve Terakkî Fırkası'nın merkez-i umûmi azası olan Ziya Bey'e saldıranlardan olmuştur.⁹¹

Şiirlerinden Örnekler :

Hanili Salih ittihâdçuları hicveden hicviyelerinin yanında gazeller de yazmış bir şair olup aşağıdaki parçalar kendisine aittir.⁹²

MEVLİD-İ HÜRRİYET

Görünce Jönleri gümrâh-i minhâc-i hürriyetten
Emin olduk ki artık hayır umulmaz bu hükûmetten

Nasıl bir menfa'at dolabını kurdukları gerçi
Ûlü'l-ebşâra ma'lûm idi hengâm-i bidâyetten

...

Umardık ki o şerler belki bir hayre olur müncer
Tahattur etmiyorduk kim olmaz devâ necâsetten

Kurarken şanlı hülyâlar, görürken tatlı rüyalar
Uyandık ki tülû' etmiş güneş burç-i nühûsetten

Yerinde sevgili hürriyetin yeller eser eyvâh
Eser yoktur 'adâletten, müsâvattan, uhuvvetten

Vücûdu yok imiş medlûlü meşrûtiyetin güyâ
'İbretmiş o da ankâ gibi sâde şöhretten

Yaşa binler yaşa ey lafz-i bî-ma'nâ-i hürriyet
Sakın ey kâlib-i bî-rûh tefessühten, 'ufûnetten

Ne efsûnkâr imişsin ki el-amân ey sahte-i hürriyet
Bitirdin milleti kurtarmadın kayd û esâretten

⁹¹ Age, c.2, s.186 -188

⁹² Hanili Sâlih'in biyografisi ve şiirleriyle ilgili bu bilgileri Şevket Beysanoğlu, Hanili Salih Bey'in oğlu Hasan BORA'dan almıştır.

Kalan mülki de ifnâ eyledin Harb-i ‘Umûmî’de
Ki zaten kıymeti dûn idi birkaç mark rüşvetten

Kırıp tellerini taksîm yaparken eyledin tahrîb
Tenîn-sâz etmedin bir nağmecik olsun ‘adâletten

Ne efsûn-kâr imişsin âh ey gaddâr-i hürriyet
Ayırdın milleti cebrin ile cüz’-i irâdetten

Temeddün nâmına hep hüsn-i ahlâkı fedâ ettik
Tecerrüd eyledik her bir faziletten, meziyetten⁹³

GAZEL

Gerçi enzâr-i ahibbâdan dahi dûr olmuşuz
Rahmet-i Mevlâ’ya yaklaşmakla mesrûr olmuşuz

Bu dünyâ da müflis û hâne-harab olduksa da
Bu harâbât ile biz ma’nâda ma’mûr olmuşuz

Kul bizi zulmen mücâzat etse pervâ etmeyiz
Şüphemiz yoktur ki ‘indallahta me’cûr olmuşuz

Ehl-i Hakk’ız korkmayız i‘dâmiden ber-dâriden
Çünkü te’yîd-i Îlâhî ile mansûr olmuşuz

SÂLİH’im, ehl-i salâhım, dîne can kıldım fedâ
Lûtf-i hakla teşnegâne âb-ı Kevser olmuşuz⁹⁴

HİCVİYE

Bir İttihâdçının Ağzından

İttihâdın oğluyum

Gayri anam babam yok

⁹³ Mevlid’in tamamı 112 beyittir. (Bkz: DFSA, c.2, s.188-189)

⁹⁴ Diyârbekir cezaevinde tutukluyken yazılan bu gazel şairin yazdığı en son şiirdir (Bkz: DFSA, c.2, s.189)

Cemiyet a‘mâlini
Yürütmeye borçluyum
Ne buyursa yaparım
Haklı haksız emrine
Körükörüne taparım
Bu hususta hayâm yok
Severim, her halini
Hatta anın uğruna
Îmânım bulunmazsa
“Gözlerimi kaparım”
Vicdânımı satarım

Atillâ büyük babam
Hiçbir zaman unutmam
Tahrîbâtla anarşi
Babamın yâdigârı
Hep insanlara karşı
Rûhumda var intikâm
Anı asla uyutmam
Uğradığım yerleri
Yakar **“Turan”** yaparım
Başka işim olmazsa
Ya‘nî ma‘mûreleri
“Gözlerimi kaparım”
Yakıp virân yaparım

Amucem Timuçin’in
Kanûnumdur yasası
Türkçülük ayininin
İşte odur esası
Hâtırımdan çıkmıyor
“Karakurum” yaylası
Dimâğımı sarsıyor

Hele **“Kızılelma”** da
Cihângîrlik hülyası
Aklımı çıldırtıyor
Yağmacılık sevdâsı
Mümkün ise rüyada
Uyanırken olmazsa
“Gözlerimi kaparım”
Cihângîrlik yaparım

“Ergenekondur” benim
Asıl ana vatanım
Orada tahtım, tacım
Saltanatım, serîrim
Orada kurulursa
Derneğim, kurultayım
Ben anda bir kalfayım
Sanmayın ki dilmacım
Han oğlu Han Giray’ım
Îmân eden olursa
Son Türklere yalvacım
Münkirler bulunmazsa
“Gözlerimi kaparım”
Peygamberlik satarım

Geçmişlerim, ecdâdım
Hep kahraman gürbüzler
Hülâgû’lar Oğuz’lar
Nümûnedir meydanda
Yâkûtlarla Tunguzlar
Kendimi Türk sanırım
Neden söylenmez adım
Ben de bu son zamanda
Bir inkılâb yaparım

Hem bir şân kazanırım
Hem bir külâh kaparım
İstediğim olmazsa
“Gözlerimi kaparım”
Avrupa’ya kaçarım
O da ele girmezse
Malta’ya can atarım
Yan gelir de yatarım⁹⁵

15) MİKDÂD SEZÂÎ (ö. 05.12.1927)

Mikdâd Sezâî 1906 yılında Şair Yûsuf Bey’in torunu, Mehmed İskenderoğlu ve Nazime Hanım’ın⁹⁶ ilk erkek çocuğu⁹⁷ olarak Diyarbakır’da doğdu. Şair ve mütefekkir Ziya Gökalp’ın dayısının torunu, Şair Cahid Sıtkı Tarancı’nın da teyzesinin oğlu olan Mikdâd Sezâî Diyarbakır Sultânisi’ni (Lisesini) bitirdikten sonra yükseköğrenimini yapmak üzere İstanbul’a gitme hazırlığında bulunduğu sırada meydana gelen Şeyh Sa’îd Ayaklanması buna engel olmuştur. Çünkü “... hadîse ile hiçbir alaka ve rabıtası bulunmayan babasının da batıda ikamete sevk edilmesi gibi haksız ve yanlış bir idarî veya siyasî tasarrufun tahmîl ettiği (yüklediği) zaruretle Diyarbakır’da kalmak durumuna girmiştir. Bu suretle kendisini babasının işlerini yönetmeğe ve ailesinin nafakasını temine çalışmış ve neticede yükseköğrenimini yapamamıştır.”⁹⁸

Söz konusu vukû’attan dolayı yükseköğrenim yapamayan Mikdâd Sezâî, bunun tabii sonucu olarak, sahip olduğu edebî yeteneği İstanbul’daki temas, görgü ve görüşlerle geliştirme fırsatını elde etmek olanağından yoksun kalmış, dönemin sanat çevrelerine girememiş, okul hayatında başladığı yazı ve şiir yaşamını Diyarbakır’dan izlemeğe koyulmuştur. Doğuştan gelen bu yeteneği daha da ileriye götürememiştir.

Servet-i Fünûn (Yeni Edebiyat) akımını gazete ve dergilerden takip ederek bunun etkisinde kalan ve bu akımı inkişâf ettirmeğe (geliştirmeye) gayret gösteren Mikdâd Sezâî Dîvân Edebiyatı’na da bîgâne kalmamış, dedesinin etkisinde kalarak o türde şiirler de yazmıştır.

⁹⁵ DFSA, c.2, s.186, 187, 188

⁹⁶ “...Nâzime Hanım, Meclis-i Meb’ûsan azâlarından Diyârbekirli Arif PİRİNÇOĞLU’nun kızı, şair ve mütefekkir Ziya Gökalp’ın dayızâdesi ve Şair Câhid Sıtkı Tarancı’nın teyzesidir.” Reşid İskenderoğlu, Şair Dede ve Ozan Torunu, s.23

⁹⁷ Bazı eserlerde bu ibâre, “... ilk çocuğu” şeklinde geçmektedir. Bkz : DFSA, c.2, s.228

⁹⁸ Reşid İSKENDEROĞLU, Şair Dede ve Ozan Torunu, s.23; DFSA, c.2, s.228

Kullandığı dil genellikle sade, ölçülü ve şekilleri değişik olan Ozan Miktâd Sezâî, o tarihlerde soyadı kanunu çıkmamış olduğundan hep bu iki ismini veya rümûzunu kullanmıştır. Birkaç şiirinde de ailesinin lakabını (İskender) soyadı olarak kullanmıştır.

İsmi sahabeden cesareti ile ünlü bir kumandan olan Mikdâd Sezâî, sanat ve edebiyat alanında gelişme gösterdiği ve güzel örnekler vereceği sırada bir fitik operasyonu sonucunda 05.12.1927 tarihinde yaşamını yitirmiştir.

Aşağıdaki gazel kendisine aittir:⁹⁹

GAZEL

Şeb-i rûz-i gönül rûy-i cemâlin eyler hayâl

Hatt-ı hâlin vasfını tahrîr gayri muhâl

Bir âteş-i sevdâya öyle salmıştır beni

Meh-nâbında açılan bir ebrû-i hilâl

Çeşm-i siyahın şu'lesi işlemiş tâ kalbime

Böylelikle peydâ eylemiş dil bir hasta hâl

Gördüğümden beridir meftûn ve hayrânınım

Cânda tâkat kalmamış dil bî-mecâl

İlhâm-ı şûhunla yazıp nice eş'âr-ı güzîn

Sende oldukça o endâm u şûh hisâl

Zekât-ı hüsnün olsun gel ey meh

Sezâî-yi bîmâre eyle bir va'd-i visâl¹⁰⁰

16) MUSTAFA ÂSİM (ö. 1928)

1864 yılında Diyarbakır'da doğan şair ilköğreniminden sonra kuvvetli bir medrese tahsîli görmüştür. Son görevinin Diyarbakır Jandarma Alayı İdâre Emînliği olduğu bilinen şair, resmî görevinin yanısıra Dîvân şiiriyle de ilgilendi. Diyarbakır'da basılan Dicle Gazetesi'nde şiirleri yayımlanan şairin, var olduğu söylenen yazma

⁹⁹ Reşîd İSKENDEROĞLU, Şair Dede ve Ozan Torunu, s.24

¹⁰⁰ DFSA, c. 2, s.228

“Dîvân”ı elde edilememiştir. Şairin elde edilen şiirlerinden birisi Diyarbakır’daki Hz. Süleyman Camisi’nde 27 şehit sahabenin gömülü olduğu yerin kapısı üzerinde yazılıdır.¹⁰¹

Aşağıdaki tercî‘-i bend kendisine aittir:

TERCÎ‘-İ BEND

Verdi dünyaya bugün şevket nûriyle mesâr
Kaldı hayrân kanadiyle yevm-i seyyâr
İnşirâh aldı bütün ‘âlemi leyl oldi nehâr

Pertev-‘adli gibi oldu cihân şa‘şa‘adâr

Yaşasun şevket u iclâli hezerân u hezâr

Bârekallâh bu gece kapladı dünyayı ziyâ
Oldu murâd meclâ gibi dillerde cilâ
Göstere böylece emsâlini çok sâl Hüdâ

Pertev-‘adli gibi oldu cihân şa‘şa‘adâr

Yaşasun şevket u iclâli hezerân u hezâr

Böyle rûze-misâl leyle felekler sevinür
Mevc-i bahr üzre temâşâde semekler sevinür
‘Adl ü iltâfe hafa ki melekler söylenür

Pertev-‘adli gibi oldu cihân şa‘şa‘adâr

Yaşasun şevket u iclâli hezerân u hezâr

Direm ez dil u cân Hazreti Hakan Reşâd
Hafezallahü Te‘âlâ ve lehü’l-‘ömrü’z-ziyâd
Milletin kalbini ‘adli ile kılmış irşâd

Pertev-‘adli gibi oldu cihân şa‘şa‘adâr

Yaşasun şevket u iclâli hezerân u hezâr

Ser-te-ser ‘âlemi tenvîr kılan şu‘le-feşân
Neyyir şevketidir eyliyor ‘Âsım leme‘ân

¹⁰¹ Age, c.4, s.14-15

Milletin cümlesine şefkati çünkü siyyân

Pertev-‘adli gibi oldu cihân şa‘şa‘adâr

Yaşasun şevket u iclâlî hezerân u hezâr¹⁰²

17) ZİHNÎ (ö.1931)

Diyarbakır’ın Çermik ilçesi’nde dünyaya gelen şair,¹⁰³ doğum tarihi tespit edilemeyen şairlerdendir. “Dîvân” sahibi şairlerimizden olan Zihnî’nin hayatıyla ilgili bilgiler “Dîvân”ının tetkiki sonucu elde edilen bilgilerdir. 11 Şa‘bân 1291/1874‘te İstanbul’da Vezîr Hanı’ndaki Tatyos Divitçiyân Matba‘ası’nda basılan 91 büyük sayfadan oluşan “Dîvân”ındaki bazı doğum ölüm tarihlerinden 1280/1864 yılında hayatta olduğunu¹⁰⁴ öğrendiğimiz şair; muhtemelen 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk çeyreği gibi bir zaman aralığında yaşamıştır. Nitekim Şevket Beysanoğlu, şairin 1931 yılında öldüğünün tahmin edildiğini söylemektedir.¹⁰⁵

“Dîvân”ında yer alan ve Kilis Kaymakamı Sa‘dullâh Bey’e, Kilis Müftüsüne ve Nakşibendî şeyhi Mehmed Can Hazretlerine yazdığı kasîdelerden Kilis’e yerleştiği ve Nakşibendî olduğu¹⁰⁶ ve şiirlerinin de haliyle âşıkâne ve sûfiyâne olacağı anlaşılan şairin ne gibi sâiklerle Kilis’e gidip yerleştiği ve şairlik dışında ne gibi bir meslekle uğraştığı tesbît edilememiştir.

“Safha-i eş‘âre nev‘-mazmûn ile virdik nizâm

Zihnî’yâ biz zîb ü fer bahşa-i nazm-i hoşteriz”

beytiyle şiir vadisinde oldukça iddialı olduğunu dile getirmiş olan şairin bu iddiası kabul görmemiş, şairin manzûmelerinin çağdaşlarına göre biraz daha düzgün olduğu dile getirilmiştir.¹⁰⁷

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Mest-i ‘aşkın sâğar-ı Cemşîd’e etmez iltifât

Nezzâre-pâş-ı ‘ârızın hurşîde etmez iltifât

¹⁰² Age, c.4, s.15-16

¹⁰³ İbnü’l-emîn, STŞ, c.11, s.1979; Mihricân ODABAŞI, Tuhfe-i Nâilî, s.137

¹⁰⁴ İbnü’l-emîn, STŞ, c.11, s.1979

¹⁰⁵ DFSA, c.2, s.229

¹⁰⁶ İbnü’l-emîn, STŞ, c.11, s.1979

¹⁰⁷ Age, c.11, s.1979

Rûze dâr-ı hicrin olmaz mâ'il-i zevk-i cihân
Tâlib-i vaslın neşât-i 'iyde etmez iltifât

Günc-i 'uzlette eden sâz-i derûniyle safâ
Nağme-i çenk ü ney-i nâhide etmez iltifât

Bir siyeh zülfü ruh-i gül-güne oldu mübtelâ
Nakş-i dehre ba'dezin bu dîde etmez iltifât

Zâhide işrâb-ı feyz etmek ne hâsıl ZİHNÎ'yâ
Mest-i dünyâ neş'e-i câvide etmez iltifât ¹⁰⁸

GAZEL

Câhile mesned-i ikbâl ile 'izzet gelmez
'Ârife baht-ı nügûn-sâz ile zillet gelmez

Ey şeh-i mülket-i nâz, her ne kadar cevretsen
Dehen-i 'âşıkına harf-i şikâyet gelmez

Çeşmi şâyet nigeş-i rahm ide efgânımıza
Leyk ol gamze-i cellâdına şefkat gelmez

Kâkülün küfrüne bir kimse ki îmân etmez
Dil-i târikine envâr-ı hidâyet gelmez

Kılsa nefrin âna ednâ ile a'lâ-i cihân
'Aşkdan ZİHNÎ-i dîvâneye nefret gelmez ¹⁰⁹

18) NİYÂZÎ (Hacı Abdülhamîd Niyazî Çıkıntaş) (ö. 11 Ocak 1934)

Diyarbakır'ın eski meşhur valilerinden İbrâhîm Paşa'nın (ö.1228/1813) torunlarından Mehmed Feyzî Efendi'nin oğlu olarak 1272/1856 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelen şairin asıl ismi Abdülhamîd'dir. Varlıklı bir aileye sahip olan şair

¹⁰⁸ Age, c.11, s.1979; DFSA, c.2, s.231; Mihricân ODABAŞI, Tuhfe-i Nâilî, s.137

¹⁰⁹ İNAL, İbnü'l-emîn, STŞ, c.11, s.1980; DFSA, c.2, s.232

Diyarbakır'ın Ulucami Mahallesi'nde bulunan Vahhâb Ağa Hamamı'nın batısındaki babasına ait büyük konakta doğmuştur.¹¹⁰

Medîne Kâdılığы yapıp Haremeyn-i Muhteremeyn pâyesi almış, birçok vilayet nâ'ibliklerinde bulunmuş ve sonunda İstanbul'da Tatbîkât-ı Şer'iyeye Encümeni üyesiiken vefat etmiş olan babasından kendisine büyük bir mal varlığı kalan şair, ÇIKINTAŞ soyadısını; bu mal varlıklarından biri olan Dicle nehrinin sağında yer alan Ağuludere Köşkü'nün etrafındaki “Çıkıntaş” adlı kayalıktan almıştır. Babasından kendisine Ağuludere Köşkü'nün yanı sıra yine Dicle nehrinin sağındaki Erdebil Köşkü ile etrafındaki araziler ve Diyarbakır şehir merkezindeki Hasanpaşa Hanı gibi başkaca büyük ve tarihi binalar da kalan Hacı Abdülhamîd Niyazî Bey ilk tahsilini Diyarbakır medreselerinde tamamlamıştır. Hayatıyla ilgili bilgileri torunlarındaki belgelerden ve Âmid-i Sevdâ adlı, şairin nazım ve nesirlerini yayımladığı, dönemin Diyârbekir dergilerinden biri olan dergiden derleyerek elde eden Şevket Beysanoğlu şairin memuriyet hayatıyla ilgili şu bilgileri tespit etmiştir:

“... 1289/1873 tarihinde Vali Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa zamanında Nâfi'a Kalemine kâtip alınmıştır. Önce ilmiyye sınıfına girerek 25 Safer 1293/23 Mart 1876'da Hâric Bursa Müderrisliği rütbesini almış(tır). 1300/1884 yıllarında Diyarbakır Nafi'a Şubesi kâtibiyken rütbe-i ilmiyyesi kalemiyyeye tahvîl edilerek “Rütbe-i Sâniyye Sınıf-i Sâni” si tevcîh edilmiştir. Bundan sonra şehirde Belediye Reisliği'ne seçilen ve kendisini sevdiren şair ve münşî Abdülhamîd Niyazi Efendi, 14 Şubat 1306/26 Şubat 1890 tarihinde İntihâb-ı Memûrîn Komisyonu'nca 333 sicil numarası ile “İmtihan-i bi'l-icrâ Üçüncü Sınıf Kaymakamlığa Lâyık” görüldüğünü bildiren belge kendisine verilmiştir.”¹¹¹

24 Rebî'ülâhir 1321/20 Haziran 1903 tarihli bir fermanın Diyarbakır Belediye Başkanlığı görevinin uzun sürdüğü, 1903 yılının yazına kadar sürdüğü anlaşılan şair, bu görevi esnasında Hicâz Demiryolu'nun yapımına yardımda bulunmuş ve bu yardımlarından dolayı bir Nikel Nişân'a layık görülmüştür.

Diyarbakır Belediye Başkanlığı görevinden sonra Vilâyet Merkez Nâfi'a Komisyonu üyeliği görevinde bulunan şair; bu görevi esnasında meydana gelen kolera salgınında gösterdiği üstün hizmetlerden dolayı taltîf edilmiş, rütbesi “rütbe-i sâniye sınıf-i mütemâyiz”e çıkarılmıştır.

¹¹⁰ DFSA, c.2, s.236

¹¹¹ Age, c.2, s.236

Devlet hizmetinde gösterdiği üstün hizmetlerden dolayı terfi ve nişân alma gibi ödüllere doymayan şair, 1322/1905 yılında görevli bulunduğu Ziraat Bankası memurluğu esnasında da Üçüncü Rütbe Mecîdiyye Nişânı'nı almıştır. Bir askerî te'sîsin inşasında gösterdiği üstün gayret, şairin “Rütbe-i Ūlâ Sınıf-i Sânisî” ile taltîf edilmesine vesîle olmuştur.

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'e cephe alan şair, şerî'atı isteyenlerin safında yer almış, Diyarbakır'da aşırı muhafazakârların başına gelmiştir. Bu tavrından dolayı ittihâdçılar tarafından sürgüne gönderilen şair İzmir'den bir Fransız vapuruna atlayarak kaçmış, memleketi Diyarbakır'a dönerek Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Diyarbakır şubesini kurmuştur.

Hayatının büyük bir kısmı devlet memurluğunda geçen şair, Klasik Edebiyat'a da bîgâne kalmamış, bu alanda meydana getirdiği eserlerle kendisinden “klasik edebiyatta üstâd biri” olarak bahsedilecek kadar mesafe kat etmiştir. Tanzîmat dönemi şairlerinden Ziyâ Paşa'yı hicveden hicviyeleri de bulunan şairin meydana getirdiği eserler şunlardır:

1. Âmid-i Sevdâ (Cüz'-i Evvel: Tahzîr): İki ciltten oluşan bu eserin 47 sayfa tutan ilk cildi; 1308/1890 yılında Diyarbakırlı Niyâzî imzasıyla şair tarafından İstanbul'a bastırılmıştır. Eser, şairin fikirlerinin öğretici bir amaçla nazımlı nesirli ifade edilmesinden ibarettir.
2. Hâtîrât: Şairin tamamlanmamış, yarıda kalmış eseridir.
3. Dîvânçe¹¹²

Şaire ait aşağıdaki edebî metinler, şairin Âmid-i Sevdâ (Cüz'-i Evvel: Tahzîr) adlı eserinden alınmıştır.¹¹³

Nesirlerinden Örnek:

ÎFÂDEM

“Üdebâ-i hâzıraya karşı meydân-i edebîyyâta hatve-endâz-i cesâret olarak neşr-i âsâra kalkışımındaki ehemmiyeti takdîr edenlerdenim.”

“ Ne çare ki, hiçbir seyi düşünmeyen heves mağlûbları gibi bendeniz de bu bâbdaki arzûma galebe edemeyerek ne olabilür bâzâr-i ‘irfânda bir de metâ'-i ‘âciz bulunsun’ diyorum.”

¹¹² Age, c.2, s.237

¹¹³ Age, c.2, s.237

“Kehvâre-i neş’etim olan Diyârbekir ki nâm-i dîgeri Âmid-i Sevdâ’dır, o isme nisbet âsâr, ârzû-gerde-i dil-i sevdâ-şî’âr olduğundan, zâde-i fikr-i perîşânım olan bazı âsâr-ı ‘âcizânemin ‘Âmid-i Sevdâ’ nâmı altında cüz’ cüz’ neşrine ve mu’âmele-i hatâ-pûşânelerine istinâden işte Birinci Cüz’ü’nün bu kerre pîş-i enzâr-i kâri’în-i kirâma ‘arz ve takdîmine cür’et-yâb oluyorum.”

“Mes’ûldür ki bu nüshateyn (iki cilt) eserim olan ‘**Tahzîr**’ kâbil-i te’vîl u testîr olmayan nevâkısıyla berâber, meşmûl-i li-hâzâ ‘afv ü takdîr buyurulur.”

Şiirlerinden Örnekler:¹¹⁴

KIT‘A

Etse bir âdem eğer noksân u ‘aczin i‘tirâf
Lâyık-i ta‘rîz görmekdir ânı emr-i hilâf

Çünkü vermez kendi ikrârıyla kânûn-i edeb
Kesb-i kat‘iyyet eden hükme cevâz-i istînâf

KIT‘A

Eserle nâm koyup da ölen mü’essire hîç
Denür mi cismi gibi bî-eser u fânîdir

Bırakdığı eser elbette andırır nâmın
Eser, mü’essirine bir hayât-i sâîdir

KIT‘A

Hirmen-i ‘aklı verir sadme-i bâde, bâde
Getürür münker olan şey’leri yâde, bâde

Mahveder rü’yeti de lâzime-i âdâbı
Yalnız olsa eğer bezme nihâde bâde

KIT‘A

Ebnâ-i cins ü milletine hizmet eyliyen
Şâyeste kılar kendini medh ü sitâyîşe

¹¹⁴ Age, c.2, s.237-238

İnsân odur ki fâide-i bahş-i ‘ümûm ola
Sarf-i mesâ‘î eylese her kangı işe

BEYİT

Bir millete ki olmaya rehber edebiyât
Bî-şübhe olur rehzen-i envâ‘-i beliyyât

“Muhâkeme ve Muvâzene” den

Hakikat bezminin peymânesinden
Mey-i gül-reng-i vahdet içmek ister
Günâh-âlûde olmaz pâk-dâmen
Cihân humhânesinden geçmek ister
Bu gülzâr-ı fenâda ehl-i iz‘ân
Gül-i sad-berk-i kudret biçmek ister
Helâl ile harâmın farkı çokdur
Hakikatden mecâzı seçmek ister

“Meclis-i Muhabbet ve Âdâb” dan

Aldanma şerâbına zamânın
Bezminde ciğer kebâbı lâzım
Bir neş‘esi bin gamı mü‘eddî
Ne keyfi ne ıztırâbı lâzım
Ne âteş-i sîne-sûza katlan
Ne lezzet-i âb-i nâbı lâzım
Ne mey bize, ne ‘azâbı lâzım
Allâh, Muhammed, Kitâb’ı lâzım

19) HÂLİS (Abdülazîz Halis Çıkıntaş) (ö. 6 Şubat 1935)

Medîne’de kadılık yapmış Mehmed Feyzî Efendi adında bir zatın oğlu,
Diyarbakırlı şairlerden Niyâzî’nin de (Hâcî Abdülhamîd Niyâzî Çıkıntaş, ö.1934) küçük
kardeşi olarak Diyarbakır’da – Tâceddîn Mahallesi’nde – dünyaya gelen şairin doğum

tarihi 1284/1867'dir. Dönemin padişahının Abdül'azîz olan ismi kendisine verilmiş olan şair, şiirlerinde Hâlis mahlasını kullanmıştır.

Mahalle Mektebi'ni bitirdikten sonra Diyarbakır Rüşdiye Mektebi'ne devam eden şair, 18 yaşındayken 21 Mayıs 1301/2 Haziran 1885'te pekiyi derecesiyle buradan mezun olmuştur. Rüşdiye Mektebi sonrası Diyarbakır'daki Râgıbiyye Medresesi'nde eğitimine devam eden şair, medrese derslerinin yanında özel dersler de almıştır.

1887 yılında ileri eğitim amacıyla İstanbul'a giderek Mu'allimhâne-i Nüvvâb adında kâdı vekili yetiştiren okulun özel sınıfına kaydolan şair, üç ay geç kaydolduğu için geçemediği sınıfını ertesi sene tekrar okumaya başlamışsa da babasının Medîne'ye kâdı tayin edilme üzerine babasıyla Hicâz'a gitmek zorunda kaldığından eğitimini tamamlayamamıştır.

22 Eylül 1890 tarihinde 23 yaşındayken dönemin hâkimleri seçme komisyonu görevi gören Meclis-i İntihâb-i Hükûkâm tarafından beşinci sınıf nâ'ibliğe uygun görülerek Kudüs'ün Halîlürrahmân Kazâsı'na nâ'ib olarak atanmakla devlet hizmetine adım atan hukukçu şair, ağırlığı nâ'iblik (hâkimlik) olmak üzere çok kısa sürelerle birçok yerde görev yapmıştır. Şairin görev kronolojisini Şevket Beysanoğlu şu şekilde tespit etmiştir: ¹¹⁵

1. Kudüs Halîlürrahmân Kazası Nâibliği (Beşinci sınıf nâiblik rütbesiyle 10 Şubat 1890 ile Ekim 1892 arası)
2. Mardin Avine (Savur) Kazası Nâibliği (Dördüncü sınıf nâiblik rütbesiyle Nisan 1893'ten itibaren 2,5 yıl)
3. Midyat Kazası Nâibliği (23 ay)
4. Suriye 'Aclûn Kazâsı Nâibliği (2 yıl 4 ay)
5. Van Mevleviyeti (İl kâdılığı)
6. Siirt Sancağı Nâibliği (Üçüncü sınıf nâiblik rütbesiyle 10 Nisan 1901'den itibaren 1 yıl)
7. Mardin Nâ'ibliği (1902'de)
8. Suriye Havran Sancağı Nâ'ibliği
9. Kuds-i Şerif pâyesiyle Suriye Havran Mutasarrıf Vekilliği (1905'te)
10. Erganimadeni Sancağı Nâ'ibliği (3 Ocak 1906 ile 13 Temmûz 1909 arası)

¹¹⁵ DFSA, c.2, s.241-242

11. Savur Kazası Kaymakam Vekilliği (Haziran- Temmuz 1918’de, 1 ay 13 günlük)
12. Çermik Kazası Kaymakam Vekilliği (Temmuz 1918 ile Ekim 1918 arası 3 ay)
13. Derik Kazası Kaymakam Vekilliği (1918’in sonu ile 1919’un başlarında 4 ay)
14. Savur Kaymakamlığı (18 Mayıs 1920 ile 5 Ocak 1921 arası)
15. Çermik Kâdıllığı (8 Mart 1923’ten Haziran 1924’e kadar)
16. Çermik Asliye Mahkemesi Hâkimliği (Kadıllıkların lağvedilmesi sonucu Haziran 1924 ile 22 Kasım 1925 arası)
17. Malatya Asliye Mahkemesi ‘Azâlîği (22 Kasım 1925 ile 30 Mayıs 1927 arası)

Erganimadeni Sancağı Nâibliği görevindeyken İttihatçıların hışımına uğrayarak görevinden ayrılmak zorunda kalan şair, daha sonra kendi deyimiyle İttihatçıların hakkındaki mesnedsiz irticâ iftirasından dolayı Dersa’âdet Dîvân-i Örfî’since 10 seneye yakın Rodos Kalebendliği cezasıyla cezalandırılmıştır. Rodos Kalebendliği sonrası Sinop’a sürülen ve burada da 3 yıl 3 ay kalebendlik cezası çeken şair, I. Dünya Savaşı sırasında çıkarılan umûmî aftan faydalanarak İstanbul’a gelmiştir.

Şairin, kalebendlik cezası sonucu 13 yıl 7 ay 8 gün süren ma’zûliyeti (devlet görevinden uzak bırakılma) sonrası Savur Kazası Kaymakam Vekilliği göreviyle tekrar devlet hizmetine girmesinde ağabeyi Abdülhamîd Niyâzî Çıkıntaş’ın Hürriyet ve İtilâf Fırkası’nın kurucularından olmasının yanında İttihatçıların iktidardan düşmesi de etkili olmuştur.

30 Mayıs 1927’de Malatya Asliye Mahkemesi Azâlîği görevinden emekliye ayrılarak memleketine dönen şair, 6 Şubat 1935’te vefat etmiş, cenazesi Mardinkapı Mezarlığı’nda toprağa verilmiştir.

a. Edebî Kişiliği ve Eserleri:

Kendi eliyle yazıp kızına verdiği hâl tercümesinden (bibliyografyasından) Türkçe’nin yanı sıra Arapça’yı da konuşup yazabildiğini öğrendiğimiz şair, Kürtçe konuşmayı da Kürtçe eserleri Türkçe’ye manzûm bir şekilde çevirecek kadar bilmektedir. Hemşehrîsi tarihçi şair Fahrî (Abdulganî Fahrî Bulduk, ö.1951) tarafından ; “...Şi’r ve inşâ husûsundaki mahâreti, cezâleti,¹¹⁶ şâyân-ı istihsândır. ... Birçok eş’ârı

¹¹⁶ **Cezâlet:** Şiirde söyleyişleri kulağa sert gelen sözcükleri tanımlar. Uyumu konuya göre ayarlayan önemli bir anlatım şeklidir. Örneğin, sanatçı şiddet, büyüklük, vakar, ölüm, korku, savaş gibi konuları anlatırken ya da işlerken, **sözcükleri de anlattığı konuya uygun düşecek kalın sesliler arasından seçer.**

varsa da tab‘edilememiştir (basılamamıştır).” sözleriyle övülen şair, genellikle hicviyeleriyle tanınmıştır. Şairin elimizde üç eseri bulunmaktadır:

1. Mem u Zîn Tercümesi: Şairin kendisiyle tanındığı eseridir. Kürt edebiyatçısı Ahmedê Xânî tarafından 17. yüzyılda Kürtçe yazılmış / yazıya geçirilmiş bir aşk hikâyesi/destanı olan eser,¹¹⁷ şair tarafından manzûm olarak 1906 yılında Türkçe’ye çevrilmiştir.¹¹⁸ Eserin şairin kendi el yazısıyla olan müsveddesi şairin kızıında mevcuttur. Eserin mukaddimesinin (önsözünün) sonundaki “Haziran 1322/1906, Maden” şeklindeki tarih ve yer kaydı, eserin şairin Erganimadeni Sancağı Nâibliği görevi esnasında yazıldığını göstermektedir. Eser 131 sayfa ve 58 bölümden oluşmaktadır. Bayağı çizgili kâğıtlara yazılmış olan eserin ebadı 16,5x25 cm’dir. Siyah mürekkep kalemle yazılan esere sonradan mor mürekkep kalemle düzeltme ve eklemeler yapılmıştır.

2.Tuhfetü’l Kudüs: Tarihle ilgili olan bu eser, şairin basılamayan ve yayımlanamayan eserlerindedir.

3. Dîvânçe

b. Şiirlerinden Örnekler:¹¹⁹

Mem u Zîn Tercümesinden

“Na‘t” Bölümünden

Ey pâdişeh-i bülend-pâyê

Hurşîd-i felek-nişîn sâye

Kâbil mi ki na‘tın etmek îfâ

Meddâhın olunca Hak Te‘âlâ

Bilmem ne diyem ki ey şehenşâh

Vassâf sana Kelâmullâh

Savaşı anlatırken çekâçâk, gülbank gibi sözcüklerin kullanılması gibi. Bu tür kalın seslilere elfâz-ı cezele, taşıdıkları niteliğe de **cezâlet** denir.

Bkz :Wikipedi Özgür Ansiklopedi, tr.wikipedia.org/wiki/Cezalet, Erişim Tarihi : 28.02.2012

¹¹⁷ tr.wikipedia.org/wiki/Mem_û_Zîn, (Erişim Tarihi : 26.02.2012)

¹¹⁸ Eser ilk olarak 1143/1730 yılında Ahmed Fâik tarafından Azeri Türkçesi’ne çevrilmiştir. Eserin ikinci defa Türkçeye çevrilmesi ‘Abdül‘azîz Hâlis Çıkıntaş’ın yaptığı bu tercümeyle olmuştur. (Bkz: Mem û Zîn, 10 Mart 2012, blog.milliyet.com.tr/mem---z-n, Erişim Tarihi : 13.03.2012)

¹¹⁹ DFSA, c.2, s.244, 246, 247

Şâhâ sana hoşdur ism-i Yâ-sîn
Tâhâ sana bir tılsım-i Tâ-sîn

Yetmez mi ki ey Habîb-i Muhtâr
İsminle ola Hüdâ kasemkâr

Ey lutfü ‘amîm ve ey keremkâr
Olsak da ne rütbe bir günehkâr

Sad-mertebe gerçi biz harâbız
Ammâ ki sana ümmîd-varız

Bu Hânî vü HÂLİS-i siyekhâr
Nâ-pâk ü delîl-i vâcibü’n-nâr

Dergâhına geldiler niyâza
Zillet ile sûziş-i güdâza

Sen anları eyle ümmetinden
Dûr etme nigâh-i re’fetinden

Ol bed ‘ameli şebîh-i Kıtmîr
Reddetme kapundan eyle dil-sîr

GAZEL

Sâye salmış ârıza geysûy-i ‘anber-bûları
Al al açmış gülşen-i hüsnün gül-i hod-rûları

Olmamak dildâde mümkün mi hirâm ü nâzına
Nahl-i Tûbâ’dan ‘alâmetdir kadd-i dil-cûları

Tıfl-ı dil kehvâre-i gamde figân etdikçe ben
Rişte-i müjgâna dizdim dîdeden incûleri

Her gören meftûn olur hayret-fezây-i sûretin
Sebkat etdik sihr ü efsûnkârda câdûları

Bâğı teşrîf eyle gör saf-beste kılmışdır çemen
Makdeminle kesb-i fahr etmek için şebbûları

Eyleme ey murg-i dil pervâz evc-i ‘aşkda
Tîr-i gamzeyle müheyyâ’dır kemân ebrûları

Görmedi HÂLİS sezây-i merhamet ol bî-vefâ
Hâk-pâye dökdüğüm zilletle âb-i rûları

GAZEL

Sîne-i billûra indim gerden-i kâfûrdan
Zîr u bâlâ mı kıyâs etdim serâpâ nurdan

Bir cihân-ı nûra döndü hâne-i târîk-i dil
Bark urunca nûr sevdâ-dîde-i mahmûrdan

Dil ki bir kân-i muhabbetdir eder idrâm-i nâr
Fark olunmaz ‘aşkım âteşden, tenim de Tûr’dan

Dinle bak çıkmaktadır bin nâle, savt-i hazîn
Zahmeler urdukça sâz-ı sîne-i pür-şûrdan

Va’d vasl emrinde yetmez mi bu ihmâlin senin
Lutfunu kem kılma böyle HÂLİS-i mağdûrdan

20) BEKİR SİDKÎ (ö. 14 Ocak 1936)

Şevket Beysanoğlu’nun şairin kardeşi Osman Nakipoğlu’ndan aldığı notlardan hayatı hakkında bilgi sahibi olunan Bekir Sıdkî; Küçük Ebubekir-i Âmidî’nin torunlarından Hacı Mes’ûd Bey adında bir zatın oğludur. Diyarbakır Nakibü’l-eşrâflığı¹²⁰ görevinde bulunan bir babanın oğlu olarak 1886 yılında Diyarbakır’da dünyaya gelen şair Askerî Rüşdiye’yi bitirdikten sonra medrese eğitimi aldı. 1910 yılında babasının vefatı üzerine babasının görevi olan Diyarbakır Nakibü’l-eşrâflığı

¹²⁰ **Nakibüleşraf:** İslâm devletlerinde seyyidlerin ve şerîflerin doğum ve vefât kayıtlarını tutan ve işleriyle ilgilenen müessesenin idârecisi. www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/nakibulesraf

görevine getirilen şair, 1919 yılında yapılan seçimde Siverek Meb'ûsu seçildi. İstanbul'un işğali sonrası Meclis-i Meb'ûsân'ın dağıtılması üzerine Ankara'da toplanan meclise katılan şair, 1923 yılına kadar meb'ûs olarak kaldı. Meb'ûsluk görevi sonrası memleketi Diyarbakır'a dönerek nâkiblik sıfatıyla vilâyet meclisi azalığında bulundu.¹²¹

Babasının ve kendisinin nâkiblik görevinden dolayı Nakipoğlu soyadını alan şair 14 Ocak 1936'da 50 yaşındayken vefat etmiştir.¹²²

Şairliğinin yanı sıra aynı zamanda hattâtlığı da bulunan şairin bir hayli şiirinin bulunduğu rivayet edilmektedir.

Aşağıdaki gazel ve tahmîs kendisine aittir.¹²³

GAZEL

Neyleyim neyle dil-i zârıma tedbîr edeyim

Yoksa 'âşıklığımı yâre mi tahrîr edeyim

Etmedi, başına döndükçe dil-i sengini nerm

Âh-i dil-sûz ile şimden-girû teşhîr edeyim

Kaderindir çekilir başa gelen ey dil-i zâr

Bu kazanı nîce tedbîr ile tağyîr edeyim

SIDKÎ'yâ zâde-i tab'ı güherimdir bu gazel

Safha-i defter-i dîvânıma tahrîr edeyim

TÂHMÎS

Biz bu 'âlemde nîce sîmîn bedenler görmüşüz

'Andelîbi lâl eden gonce dehenler görmüşüz

Meclis-i 'ayş ü tarabda şûh şenler görmüşüz

“Misli yok vahşette âhû-i Hûtenler görmüşüz

Kaddi mevzûn, haddi gül-gûn penbe tenler görmüşüz”

Râhımızda har u hâs peydâ diye gam çekmeyiz

Girdi-bâd-i şiddet-i sahrâ diye gam çekmeyiz

Öyle Mecnûn'uz ki biz Leylâ diye gam çekmeyiz

¹²¹ DFSA, c.2, s.248

¹²² Age, c.2, s.248

¹²³ Age, c.2, s.249

“Andelîb-âsâ gül-i zîbâ diye gam çekmeyiz
Biz ne rengîn lâleler, güller, çemenler görmüşüz”

Dil-şikenlikten şikâyet etmesi mu‘tâd iken

Hâline üftâde-gânın dâima imdâd iken

Bî-mahabba kahr-ı dehr-i dûndan feryâd iken

“Hep mezâyâyı, kemâlî nefsine isnâd iken

Hîn-i fırsatta ne zâlim dil-şikenler görmüşüz”

Ziver-i la‘l-i lebi hûbân olurken dâmeni

Reng-i gülden câme bûyi, yâsemen pireheni

Âh ederken pür-gazap enzârı kûh-i âheni

“Mansab u ikbâl ile sermest olur merd-i denî

Sadme-i idbâr ile dâmen öpenler görmüşüz”

Olmasın câh-i zinâhdanın medâr-i iğtirâr

Etmesin tîğ-i teğaffül câna kasd-ı ihtiyâr

Nev-civânsın yıkma yakma kalbi, alma inkisâr

“Hüsnüne aldanma, mağrûr olma, etme iftihâr

Biz ne ebrûlar, ne âhûlar, ne benler görmüşüz”

21) MEHMED SA‘İD (ö.1936)

Kahyakâtibizâde İbrâhîm Edhem Efendi adında bir zatın oğlu olan Mehmed Sa‘îd 1285/1869 yılında doğmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra memurluk görevlerinde bulunan şair 22 Ağustos 1936 yılında 67 yaşındayken vefat etmiştir.¹²⁴

Hayatı hakkında bilinenlerin sınırlı olduğu şairlerden olan Mehmed Sa‘îd’le ilgili Şevket Beysanoğlu şu bilgileri vermektedir:

“Mehmed Sa‘îd’in müretteb **Dîvân**’ı vardır. Yazma olan bu Dîvân’ı oğlu Mustafa Nâilî Bey’dedir. Aşağıdaki gazeller bu Dîvân’dan alınmıştır:

GAZEL

Edeyim sûz-i dilim âh ederek cânâne ‘arz

Yansa da şem‘a yine derdin eder pervâne ‘arz

¹²⁴ Age, c.2, s.250

Eylemez teskîn-i ‘aşkın seyr-i gülzâr u çemen
Durmayıp hâlin hezâr eyler yine mestâne ‘arz

Kâkül-i müşkin ile hâl-i siyahın dâm edüp
‘Ârız-i dil-cüdâ kılmış mürğ-i dil bir dâne ‘arz

Bâde-i nâbı lebin kadrini zâhid anlamaz
Câm-i rûh-bahşa-i ‘aşkı eyle sen rindâne ‘arz

İstesem zahm-ı dile çâre SA‘ÎD handân olur
Ol sitem-kâr git diyor, et derdini Lokmân’a ‘arz ¹²⁵

GAZEL

Hakikat-bîn olan ehl-i dile bî-gânedir dünyâ
Sebuk-mağzan için şâyeste bir kâşânedir dünyâ

Ne hikmettir şikest eyler hümânın perr ü bâlin hep
Gurâb-ı menfa‘at-cûya sezâ-var lânedir dünyâ

Sürûr u şâdî-i ikbâline gel olma dil-beste
Ânı ta‘kîb eder âlâmı bir gam-hânedir dünyâ

Mu‘allâ gördüğün tâk-ı felek zann etme ‘âlidir
Esâsı yok temelden ârîdir, vîrânedir dünyâ

Eğer görsen de dehrin ‘aksini kayd eyleme zinhâr
Bilinmez, keşf olunmaz ey SA‘ÎD âyâ nedür dünyâ ¹²⁶

22) AKTEPELİ ŞEYH KERBELÂ (ö. 1939)

Diyarbakır’ın Çınar İlçesi’nin Aktepe Köyü’nde, 1312/1885’te, meşhur Nakşibendî şeyhi Şeyh Hasan-i Nûrânî’nin (ö.1280 /1860) torunu, Şeyh Abdurrahman-ı

¹²⁵ Age, c.2, s.250

¹²⁶ Age, c.2, s.250

Aktepî'nin (ö.1907) ise oğlu olarak dünyaya gelen; dedesi ve babası gibi mutasavvıf olan şairin asıl adı Muhammed Kerbelâ'dır.¹²⁷

İlmî ve tasavvufî eğitimine abisi Şeyh Abdurrahmân-ı Aktepî gibi babasının yanında başlayan şair, eğitimini babasının yanında tamamlar. Tasavvufî amelinin sonucunda güçlü bir cezbeye kapılan ve istiğrâka giren birisi olma özelliğini kazanması şeyhlik yapmasına engel olan bir özellik olarak belirdiğinden şair, müderrisliğe yönelir. Tadrîsâta olan iştiyâkından amcası Şeyh Muhammed Can'dan sonra kendisi medreselerde ders vermeye başlayan şair, babasının vefatı sonrası bıraktığı emlakı kardeşlerine bırakmış, sadece dedesinden babasına, babasından da kendilerine miras olarak kalan kitapları almıştır.¹²⁸

Evlenmemiş olması tadrîsâtla daha fazla ilgilenmesinde kendisine olumlu katkı yapan şair, tasavvufta kimseye amel ettirmedeğinden (kimseyi yetiştirmedeğinden) kendisinden sonra halîfe bırakmamıştır.

Geniş bir genel kültüre, güzel bir Arapça ve Farsça'ya sahip olduğu bildirilen şair, Şeyh Sa'îd olaylarında dahlinin (girişiminin) olduğu gerekçesiyle 2 yıl süreyle Uşak ve Adana'da sürgünde kalmıştır. Sürgün sonrası Diyarbakır merkeze bağlı Çule Köyü'ne yerleşen şair, sürgün sırasında yakalandığı hastalıktan ve dönemin pek de uygun olmayan ortamından dolayı 12 yıla yakın bir süre dışarıya çıkmayarak tüm zamanını okuma yazmayla geçirmiştir. Dışarıya çıkmadığı bu 12 yıllık dönemde birçok eser yazdığı rivayet edilen şair, ömrünün sonlarında gözden geçirdiği eserlerinin birçoğunu yakmıştır. Şair, 1939 yılında Çule Köyü'nde vefat etmiştir.¹²⁹

Vefatına yakın son sözlerinden birisi **“Ez sindoqekî devgirtî hatim û devgirtî çûm (diçim).** / Ben ağzı kapalı bir sandık olarak geldim, ağzı kapalı olarak da gittim(gidiyorum).” şeklinde olan şairin elimizde iki eseri ve bir de edebî mektubu bulunmaktadır.¹³⁰

1. Dîvân: Kürtçe, Arapça, Farsça olmak üzere 3 dilde yazılmış olan bu eser 1333 / 1914/1915'te bitmiştir. Eser babasının Kürtçe Dîvân'ıyla birlikte basılmıştır.

¹²⁷ DFSA, c.3, s.9

¹²⁸ M.Şefik KORKUSUZ, TMÂ, s.147

¹²⁹ Age, s.147

¹³⁰ Mehmet MANİSALI, “Osmanlı Döneminde Yazılan Kürtçe Eserler Üzerine”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, c.9, S.54, s.59; Mehmet UZUN, *Antolojîya Edebîyata Kurdî*, Tüm Zamanlar Yayıncılık, İst-1995, s.112-117; DFSA, c.3, s.9

2. **Mirsâdü'l-Etfâl:** Çocukların Teleskobu (gözetleme yeri) anlamına gelen bu eser, 1350 kelimelik manzûm bir Kürtçe - Farsça sözlüktür. Eser 1334 / 1915 tarihinde bitirilmiştir.

3. **Edebî Bir Mektûb:** Şeyh Kâsım adında bir şeyhin torunu, Şeyh Muhammed Neytullah adındaki bir şeyhin de oğlu olan Muhammed Sıddîk adındaki birine hakaret amaçlı yazılmıştır.

23) SÜLEYMAN SAVCI (ö. 9 Eylül 1945)

Eski mîzân başkâtiplerinden Kâsım Efendi adında bir zatın oğlu olan şair 1307 / 1891 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. İlk eğitimini Hüsrevpaşa Medresesi'nde alan şair, çocuk denecek yaşta Arapça ve Farsça'yı öğrenmiştir. 1327/1911 yılında Diyarbakır Mu'allim Mektebi'nden mezun olan şair, aynı yıl Mardin'in Derik ilçesi İlkokulu'na öğretmen olarak atanmıştır. 20 yaşındayken atandığı bu görevden sonra sırasıyla Diyarbakır Merkez Hâdim-i Terakkî İlkokulu Başöğretmenliği, Sultanî Mektebi Farsça ve Türkçe Öğretmenliği ve Ziya Gökalp İlkokulu Başöğretmenliği görevlerinde bulunan şair son görevindeyken 1 Nisan 1938'de emekliye ayrılmıştır.¹³¹

27 yıl süren öğretmenlik hayatı esnasında ve sonrasında gelen emekliliği döneminde de Dîvân şiirinin yanı sıra Diyarbakır tarihiyle de uğraşan şairin şiirlerine, Diyarbakır tarihi ve kitabeleriyle ilgili birçok yazısına dönemin Diyarbakır gazete ve dergileri olan Dicle, Diyarbakır ve Karacadağ'da rastlamak mümkündür. Diyarbakır tarihiyle ilgili olarak yazdığı "**Diyârbekir Şehri**" isimli eseri 1942'de, "**Silvan Tarihi**" isimli eseri 1956'da basılmıştır. Şevket Beysanoğlu, DFSA adlı eserinde şairin bu iki kitabından başka "**Diyârbekir Kitabeleri**" ve "**Şerefnâme Tercümesi**" adlarında baskıya hazır iki kitabının daha bulunduğunu, şairin ömrünün son dönemlerinde Diyarbakır tarih ve hattâtlarıyla ilgili iki kitap daha te'lif etme çabası içinde olduğunu, ancak ömrünün buna elvermediğini haber vermektedir.¹³²

Manzûmeleri bir dîvân teşkil edecek çoğunlukta olan 20.yy.'ın bu Diyarbakırlı dîvân şairinin ölümüne yine kendisi gibi bir dîvân şairi olan çağdaşı ve hemşehrisi Abdulkerîm Fahri Bulduk muhammes bir mersiye yazmış ve bu mersiyede şairin ölümüne şu târîh beytini düşürmüştür:

¹³¹ DFSA, c.2, s.251

¹³² Age, c.2, s.251

“Ecel etti “Ganî” ağzıyla gevher târîhi îrâd
Süleymân’ın ziyâi ins û cinni eyledi nâ-şâd¹³³

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

İltifât eyler nedense yâr dûra dûrdan
Çok şükür kim dûr tutmaz dîde-i mahmûrdan

Nakd-i cân olsun fedâ, bir bûse bahş eylerse ger
Yâ leb-i yâkûtta yâ gerden-i billûrdan

Kadd-i mevzûnun gören pâ-bûs olur bî-ihyâr
Kim olur olsun: melâikten, perîden, hûrdan

Benzemez vechi münîri mâhe, necm-i âfile
Tal‘at-ı ra‘nâsı câzibdir tülü‘-i hûrdan

Kendisi mümtâz-i hûbandır, edâsı dil-firîb
Halk olunmuş cilveden, yâhût ki mevc-i nûrdan

Pîş-i evreng-i visâlinde beni kâim gören
Va‘d alır Mûsâ’yı zanneyler serîr-i Tûr’dan

İltifâtın kesme ey iklîm-i hüsnün serveri
‘Âşık-ı yek-tâ SÜLEYMÂN’ın gibi bir mûrdan¹³⁴

GAZEL

‘Aşkını gönlüme saldın velî takrîr ettin
Şûh-i çeşm ile âhir beni teshîr ettin

Bûşiş-i pâyin ile kadrime efzûn kılıp
Hâk-i pâynla dahi dîdemi tenvîr ettin

Tapşırıp ‘aklımı sevdâ-i cünûn lüccesine
Hâtırım beste-i giysû-i girih-gîr ettin

¹³³ Age, c.2, s.252

¹³⁴ Age, c.2, s.252

Ta‘n-i aġyâr ü gam-i hicr ile bî-tâb kılıp
Meni dil-haste-i sergeşte-i tedbîr ettin

Edeb ü ‘âr ile sevdânı taşırdım pünhân
Rind-i şeydâ deyûben ‘âleme teshîr ettin

Hayli hayret-zedesin ey dil-i âvâre bugün
Duyıcak âyet-i vaslı nîce tefsîr ettin

Şâd edüp rûh-i Füzûlî’yi SÜLEYMÂN el-hak
Lehçe-i hâssiyle üslûbunu tanzîr ettin¹³⁵

24) FAHRÎ (Abdulganî Fahri Bulduk) (ö. 20 Aralık 1951)

Kaymakam emeklisi Zülfikâr Bey adında birisinin oğlu olarak 6 Rebiûlevvel 1281/1864 yılında Diyarbakır’da doğan şairin adı ve soyadı Abdulganî BULDUK’tur. Aslen Çermikli olan şair Diyarbakır’da tahsîlini tamamladıktan sonra memur olarak adliyeye girmiştir. Zabıt kâtipliğiyle başlayan memurluk hayatı savcı yardımcılığından emekli olmakla son bulmuştur.¹³⁶

Ebced hesabıyla her şeye târîh düşürmekle bilinen şair, şiirlerinde Fahrî mahlasını kullanmıştır. Farsça şiirleri de bulunan şair uzunca bir ömür sürdürdükten sonra 20 Aralık 1951’de 87 yaşındayken vefat etmiştir. Şairin ölümüne dostlarından Mehmet Nuri Gençosman şu tarihi düşmüştür.

KÎTÂBE-İ SENG-İ MEZÂR

Ehl-i dil, şâ‘ir, müverrih, merd-i hak
Misli nâdir bir fazîlet ma‘deni

Bezm-i hâssı ravza-i ‘irfân idi
Kıble-gâh-i ‘ârifândı meskeni

Gitti bu deşt-i fenâdan ‘âkibet
Mâsivâdan çekti dest ü dâmeni

¹³⁵ Age, c.2, s.252-253

¹³⁶ İbnü’l-emîn, STŞ, s.2138

Evliyâ bezminde tuttu âşiyân
Nefha-i Cennetle dolsun medfeni

Nakş-i târîhin ararken NÛRÎ'yâ
Geldi imdâde cenâb-i Gülşenî

Dîdeden bir katre düştü söyledim

*Göçtü 'Adn'e hû deyip 'Abdülğanî*¹³⁷

Şiir ve edebiyatın yanı sıra tarihle de ilgilenen şair, savcı yardımcılığından emekli olduktan sonra tamamıyla kendisini okuma ve yazmaya vermiştir. Özellikle Dîvân şiiri ve bölgenin tarihiyle ilgili çalışmaları ve bu alanda derin bilgisi olan şair bu iki alanla ilgili aşağıdaki eserleri meydana getirmiştir.¹³⁸

a. Eserleri :

- 1. Mardin Tarihi:** Yazma olan bu eserin yegâne nüshası Mardin Kütüphanesi'ndedir. Eser daha sonra Başbakanlık GAP Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nca 1999'da yayımlanmıştır. Kitabı yayıma hazırlayan Burhan Zeki'dir.¹³⁹
- 2. El-Cezârenin Muhtasar Târîhi:** Yazma olan bu eser Diyarbakır Halk Kütüphanesi'ndedir. Kitabın Diyarbakırlı şairlerden kısaca bahseden bir bölümü de vardır. "Eserde İslâm fethine kadar olan Diyarbakır tarihi anlatıldığı gibi, İslâmî dönem Diyarbakır da anlatılmaktadır. Eser, büyük ölçüde 1302 tarihli Diyarbakır Sâlnâmesi'nin sonunda bulunan Sa'îd Paşa'nın hazırladığı **Vilâyetin Târîhçesi**'nden istifade edilerek hazırlanmıştır." Eser, Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK ve İbrahim YILMAZÇELİK tarafından 2004 yılında günümüz yazısına kazandırılmıştır.¹⁴⁰
- 3. Diyârbekir'in Acemlerden Fethini Müte'âkib Gelen Valilerin Terceme-i Hâllerini Mübeyyin Târîhçe:** Bu eser de yazma olup Diyarbakır Halk Kütüphanesi'ndedir.

¹³⁷ DFSA, c.2, s.273-274

¹³⁸ Age, c.2, 274

¹³⁹ Age, c.4, 22

¹⁴⁰ Ayşe DEMİRTAŞ, İslâm Fethine Kadar Diyarbakır, YLT, Fırat Üniv. SBE, Elazığ-2007

4. **Dîvân:** Şairin şiirlerinden oluşan bu eser de diğer eserleri gibi yazma olup 3 büyük cilt teşkil edecek büyüklüktedir.

b. Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Yâre derd-i ‘aşkıımı feryâd ü zârım söylesün
Dil-hırâş âhım, enînim, ıztırârım söylesün

Zahm-i sînem eylesün emvâc-ı endûhu beyân
Hasret-i dîdâr-i çeşmi eşk-bârım söylesün

Vusletinden nâ-ümîd olsam keder etmez o şûh
Sûziş-i hicrânımı bâri mezârım söylesün

Haste olsam hâlimi sormaz benim ol bî-vefâ
Çektiğim cevri-ı peyâ-pey intizârım söylesün

Nâbî-i âteş-zebânı FAHRÎ tanzîr eyledim
Kudretim yok ‘arza artık ictisârım söylesün ¹⁴¹

TAHMÎS

-Reşîd ‘Âkif Pâşâ’nın Gazelini -

*‘Âlemi vîrâne kıldık biz ‘imâret nâmına
Çok akıttık hûn-i nâ-hak istirâhât nâmına
Beytü’l-mâli mahza sarf ettik sefâhât nâmına*

“Mülk-i tahrîb eyledik zevk u riyâset nâmına
‘Adli yıktık, halkı mahv ettik siyâset nâmına”

*Çokları işkence gördü yolsuz istintâk ile
Rast-gûyanı mahv eyledi gark ile ihnâk ile
Nez‘ olundu rûh u emniyet kavî mîsâk ile*

“Cism-i hürriyet kefen-berdûş olup ahlâk ile
Defn edilmişti mezâr-ı ye’s devlet nâmına”

¹⁴¹ İbnü’l-emîn, STŞ, s.2138; DFSA, c.2, s.275

*İctimâ' etmişti her yerde fesâddan encümen
Câ-be-câ olmuşdu hep deccâl sûriş mest-zen
Sedd çekildi kâf-i sıdka söylediler kızbe fen*

“Kablamıştı arz-ı ‘Osmânî’yi ye’cüc-i fiten
Kalmamıştı olmayan zâhir kıyâmet nâmına”

*İrtikâbın hâline fetvâ verildi şâye-gân
Ehl-i ‘ıffet oldu ser-tâ-ser cihânda müstehân
Verdiler nâ-ehle mesned oldular hep kâmrân*

“Görmedim kadr-âşinâyı hak-perest ü kârdan
Vakfe-gîr-i hayret oldum istikâmet nâmına”

*Dâima feyz-i terakkî, hüsn-i ef’âl ü sedâd
Meyl-i tamim-i ma’ûrif, cezm-i i’âmâr-i bilâd
Best-i ‘adl ü ref’-i zulm u ihtiyâr-ı iktisâd*

“Sa’î zâtî, fikr-i istikbâl u ‘âlem u ittihâd
Müncelî olmak gerek bi’l-cümle millet nâmına”

*Rahş u ruhte seyf-i güher-bâre meyl etmem agit
Lâbis olmam câme-i zîbünde-i serh ü sefid
Beslemem âlâyîş-i dünyâ için FAHRÎ ümîd*

“Zevk-i mâli nişve-i ikbâli çok gördüm REŞİD
Cümlesinden geldi istiğnâ kanâ‘at nâmına”¹⁴²

25) ÖMER FEVZÎ (ö. 1953)

1298/1882 yılında Gavranîzâde Hüseyin Efendi adında bir zatın oğlu olarak Diyarbakır’da dünyaya gelen şairlerdendir. Tahsilini tamamladıktan sonra bazı memuriyetlerde bulunan şair en son savcı yardımcılığı görevindeyken emekli oldu. Emeklilik sonrası zirâ‘atle uğraşmaya başlayan şair 1953 yılında 71 yaşındayken vefat etti.¹⁴³

¹⁴² DFSA, c.2, s.275-276

¹⁴³ DFSA, c.2, s.276

Şevket Beysanoğlu'nun husûsî araştırmaları ve Dicle gazetesinde yaptığı araştırmalar sonucu hayatı gün yüzüne çıkan şair eski tarzda şiirlerinin yer aldığı yazma bir **Dîvânçe**'ye sahiptir.

Aşağıdaki şiirler şairin Dicle Gazetesinde yayımlanan şiirlerindedir.

GAZEL

Görmeğe ruhsârını olmaz mı bir dem çâreler

Ettiğin cevri ü cefâ açtı ciğerde yâreler

Sîne-i 'uşşâkı müjgânınla pür-hûn eyledin

Şerha-i 'aşka ne çâre eylesün bî-çâreler

Turre-i tarrârını ref' eyle, et 'arz-i cemâl

Nâle u efgânı terk etsün, yeter, üftâdeler

Nerde kaldın güli'zârım gel yetiş imdâdıma

Nâr-ı hicrânın bıraktı dilde âteş-pâreler

FEVZÎ'yâ bak kim ne dil-keştir o cânânın senin

Muntazır râhında durmuştur nîce meh-pâreler ¹⁴⁴

MÜNÂCÂT

Yâ Rab beni cânân ile hem-bezm-i cinân et

Hâk-i der-pâkinde benim zerre-nîşân et

Sen eyle müyesser yüzümü sürmek o hâke

Sâfiyet-i kalbimle sezâ-var-i îmân et

Mahşer günü kim tâze hayât kesb eder emvât

'Affeyle Hüdâ cürmümü teshîl-i mîzân et

Dergâhına yüz sürmedeyim Hâlik-i ekvân

Cem'iyet-i İslâm'e belâyâyı nihân et

¹⁴⁴ DFSA, c.2, s.277

FEVZÎ-i melâmet-zede u tâlib-i gufrân
'Affin diliyor, 'affin ile nâil-i şân et ¹⁴⁵

* * *

¹⁴⁵ Age, c.2, s.277

DEĞERLENDİRME

1. Batı'ya olan yönelimden Dîvân edebiyatına olan rağbetteki azalmanın tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Diyarbakır'da de yankısını bulduğu bu yüzyılda, yaşadığını tespit ettiğimiz Diyarbakırlı Dîvân şairi sayısı 25'dir.
2. Bu yüzyılda yaşamış olup bir Dîvân / Dîvânçe oluşturmuş şairler şunlardır :
 1. Rûhî (Şeyh Abdurrahman-ı Aktepi) (ö.1910) : Kürtçe Dîvân oluşturmuştur. 40 sayfadan oluşan Dîvân'da 471 beyit bulunmaktadır.
 2. Muhammed Hâdî (ö. 1912) : Dîvân'ı basılmıştır.
 3. Zekâî (ö.1920): Nazîreleri, çağdaşı şairlerle müşâ'areleri ve epeyce manzûmesi bulunduğu söylenen şairin şiirleri bir dîvânçeyi aşacak kapasitededir.
 4. Ali Emîrî (ö.24 Ocak 1924): Üç adet Dîvân oluşturan şair, Hz. Muhammed'e (s.a.v) olan derin sevgisinin eseri olarak bu Dîvân'larından birisini noktasız harflerden oluşturmuştur. Şairin Dîvânları üzerinde iki adet YLT çalışması yapılmıştır.
 5. Mustafa 'Âsım (ö.1928) : Yazma Dîvân'ı elde edilememiştir.
 6. Zihnî (ö.1931) : 91 büyük sayfadan oluşan Dîvân'ı basılmıştır.
 7. Niyâzî (Hâcî 'Abdülhamîd Niyâzî Çıkıntaş, ö.1934) : Dîvânçesi vardır.
 8. 'Abdül'azîz Hâlis Çıkıntaş (ö.1935) : Dîvânçe'si vardır.
 9. Bekir Sıdkî Nâkiboğlu (ö.14 Ocak 1936) : Bir hayli şiiri vardır.
 10. Mehmed Sa'îd (ö.1936) : Mürettep yazma Dîvân'ı oğlu Mustafa Nâ'ilî'dedir.
 11. Aktepli Şeyh Kerbelâ (ö. 1939) : Kürtçe, Arapça ve Farsça olmak üzere 3 dilde yazılan Dîvân'ı, şairin babası olan Rûhî (Şeyh 'Abdurrahmân-ı Aktepi) (ö. 1910)'nin Kürtçe Dîvân'ıyla birlikte basılmıştır.
 12. Süleyman Savcı (ö.1945): Manzûmeleri bir dîvân teşkil edecek çoğunluktadır.
 13. Fahrî (Abdulganî Fahrî Bulduk, ö.1951) : Yazma Dîvân'ı 3 büyük cilt teşkil edecek hacimdedir.
 14. Ömer Fevzî (ö.1953) : Yazma Dîvânçe'si vardır.
3. Bu yüzyılın en önemli Dîvân şairleri ve önemlerinin kaynaklandığı özellikler şu şekilde tespit edilmiştir:
 1. Lütfî (Hagop) (ö.1910) : Hacı Civân gibi Türkçe şiir yazan Ermeni asıllı Diyarbakırlı şairlerdendir.

2. Rûhî (Şeyh Abdurrahman-ı Aktepî) (ö.1910) : Ceviz ağacından dünya küresi ve yaşadığı köy ve çevresi için bir yıllık namaz vakitlerini gösteren takvim yapmak gibi ilim adamlığı yönü de bulunan şair, şiir sahasındaki önemini tanzîm ettiği güçlü Kürtçe Dîvân adlı eserinden almaktadır. Türkçe gazellerin yanı sıra Hz. Peygamber'in hayatını ve Mi'râc'a çıkma hadisesini anlattığı **“Kitabü Ravdi'n-Na'ım”** adlı bir eser de tanzim etmiş olan şair, Yusuf Nabî'nin hikemî tarzına sadık kalmış, cehaletle mücadele amaçlı 260'a yakın yazma eserin bulunduğu bir kütüphane tesis etmiştir. Astronomiden tıbbâ, fıkıhtan mezhepler arası farklılıklara kadar değişik alanlarda 10'a yakın eseri bulunan ve eserlerinin bir kısmı Avrupa'da basılan şair, 19.yüzyılın Kürt Edebiyatı'nın en önemli temsilcilerindendir.

3. Muhammed Hâdî (ö.1912): Nahiv, mantık, Şafi'î fikhî, kırâ'at ve astronomi gibi dînî, tasavvufî ve pozitif ilimlerle ilgilenmek gibi bir çok yönü olan şair, 'ârûz ve isti'âre ilimleriyle de ilgilenerek bir **“Dîvân”** oluşturmuştur.

4. Ali Emîrî (ö.24 Ocak 1924) : 3 adet Dîvân oluşturmuş şairin önemi; şairliğinden ziyade üretkenliği ve Osmanlı tarih ve edebiyat sahasındaki derin bilgisinden kaynaklanmaktadır. 3 adet Dîvân'ı dışında meydana getirdiği **“Tezkire-i Şu'arâ-i Âmid”**, **“Esâmî-i Şu'arâ-i Âmid”**, **“Osmanlı Şairleri Tezkiresi”**, **“Teselya Osmanlı Şairleri”**, ve **“Mardîn Mülûk-i Artûkiyye Târîhi”** gibi onlarca eseriyle bir tarih ve edebiyat muallimi olduğunu ıspatlayan şairin diğer önemli bir özelliği; 14.000 ciltten fazla kitaptan oluşan Fatih Millet Kütüphanesi'nin kurucusu olmasıdır.

5. Hanîli Salih (ö.1925): Şairin Ziya Gökalp ile İttihâd ve Terakkî yöneticilerine ve onların zihniyetlerine yönelttiği hiciv oklarıyla oluşturduğu hicviyeleri incelenmeye değer şiirlerdir. Arapça, Farsça ve Fransızca bilen şair; gerek bu hicviyelerinde gerekse samimi bir inancın ifadesiyle oluşturduğu gazellerinde kullandığı dil ile geniş bir dînî kültüre ve İslâmî anlayışa sahip olduğunu hissettirmiş, İttihâd ve Terakkî zihniyetiyle dalga geçmiştir. Yergi alanındaki ustalığı incelenmeye değer olan şair, Şeyh Sa'îd Kıyamî'na katıldığından idam edilmiştir.

6. Abdülazîz Halis Çıkıntaş (ö.1935) : Kürtçe konuşmayı Kürtçe eserleri Türkçeye çevirecek kadar bilen şair, Kürt edebiyatçısı Ahmedê Xânî tarafından 17. yüzyılda Kürtçe yazılmış / yazıya geçirilmiş bir aşk hikâyesi/destanı olan Mem u Zîn adlı eseri manzûm olarak ilk defa Türkiye Türkçesine çevirmiştir.

7. Akteveli Şeyh Kerbelâ (ö. 1939) : Kürtçe, Arapça ve Farsça olmak üzere 3 dilde bir dîvân te'sîs etmiş olan şair, “**Mirsadü'l-ETFÂL**” adında bir Kürtçe –Farsça sözlük de meydana getirerek Kürt dili ve edebiyatı sahasında babası gibi yetkin birisi olduğunu ortaya koymuştur.

8. Fahrî ('Abdulganî Fahrî Bulduk, ö. 1951) : 3 büyük cilt olacak kadar bir dîvân te'sîs etmiş olmasından verimli bir şair olduğu söylenebilecek olan şair Farsça şiirler de yazmıştır. Şairin bölgenin tarihiyle ilgili eserlerinin yanı sıra “**El-Cezîre'nin Muhtasar Târîhi**” adında Diyarbakırlı şairlerin hayatından da bahseden bir eseri de vardır.

4. Yüzyılın tasavvufa meyli olan ya da mutasavvıflığı ağır basan Dîvân şairleri şunlardır:

1. Mehmed Tevfik (ö.1321/1905) : Tasavvufî şiirlerinin yanı sıra büyük mutasavvıfların hayat ve eserlerinden bahseden Mir'ât-ı Tasavvuf adlı bir eseri vardır.

2. Rûhî (Şeyh Abdurrahmân-ı Aktepi, ö.1910): Nakşibendîliğin Hâlidîyye kolunun halifelerindedir. Son derece coşkulu ve hareketli olan şair, dönemin sultanlarının ve Bed'üzzaman Sa'îd-i Nursî'nin teveccühlerine mazhar olmuştur.

3. Muhammed Hâdî (ö.1912): Norşîn Şeyhi Şeyh Abdurrahmân-i Tahî'nin halifelerinden Şeyh Abdulkadir-i Hezânî'ye halife olmuştur.

4. Zihnî (ö. 1931) : Nakşî şeyhi Mehmed Can Hazretlerine bağlıdır.

5. Akteveli Şeyh Kerbelâ (ö. 1939) : Nakşibendîliğin Hâlidîyye koluna mensup şeyh bir aileden gelen şair şeyhlik yapmış sonraları güçlü cezbeye kapılma özelliğinden şeyhliği bırakmış dolayısıyla kendisinden sonra halife de bırakmamıştır.

5. Bu yüzyılda da şairler, çoğu hekîmâne olmak üzere 'aşîkâne, rindâne gazeller, tahmîsler, hicivler ve münâcâtlar yazmışlardır.

6. İttihâd ve Terakkî yöneticilerinin hışmına uğramaktan Diyarbakırlı şairler ve aileleri de nasibini almış; 'Abdül'azîz Hâlis Çıkıntaş sürgüne gönderilmiş, Akteveli Şeyh Kerbelâ evine kapanmış, Mikdâd Sezâî'nin kendisi Diyarbakır'da, babası ise Batı'da ikâmete mecbur bırakılmıştır.

7. Bu yüzyıl şairlerinden meslekleri tespit edilebilenler şunlardır:

1. Hilmî (ö. 1319 / 1901-1902) : Âlimlik, hattâtlık, müderrislik, müftülük.

2. Re'fet (ö.1321/1903) : Lâlâlık, Bâb-ı'âlî Buhârî hocalığı

3. Mehmed Tevfik (ö.1321 /1904) : Zâbit kâtipliği, mahkeme başkâtipliği, stajyer hâkimlik, sorgu hâkimliği
 4. Rûşenî (ö.1325 / 1909) : Hattâtlik, kâtiplik, kethüdâlık, mektûb-i mâliye kalfalığı, muhasebe başkâtipliği, evrak müdürlüğü, defter-i hakânî müdür mu‘âvinliği, vergi dairesi yazı işleri müdürlüğü
 5. Ruhî (Şeyh Abdurrahman-ı Aktepî) (ö.1910) : Müderrislik, şeyhlik, ilim adamlığı
 6. Bâkî (Abdulbâkî) (ö.1328/1912) : Mektub ve evrak kalemlerinde memurluk, imlâ mu‘allimliği
 7. Muhammed Hâdî (ö.1912) : Rüşdiye mu‘allimliği, müderrislik, müftülük, şeyhlik
 8. Subhî (ö.1328 / 1912) : Rüşdiye Arapça hocalığı, müftülük
 9. Edhem (ö.1330/1914) : Matematik öğretmenliği, askerlik (binbaşılık, kurmay subaylık), İnşâ’ât mühendisliği
 10. Zülfikâr Zihnî (ö.1330/1914): Hattâtlik, musikîşinâslik, yazı işleri memurluğu
 - 11.Zekâî (ö.1920) : Hattâtlik, me’mûrluk
 12. Ali Emîrî (ö.24 Ocak 1924): A‘şâr Müdürlüğü, Muhasebecilik, Maliye Müfettişliği, Defterdârlık, millî, tarihî ve İslâmî encümenliklerde üyelik.
 13. Hanili Salih (ö.1925) : İlkokulda öğretmenlik, müftülük
 14. Mustafa ‘Asım (ö. 1928) : Alay idâre emînliği
 15. Niyâzî (ö.1934) : Memurluk, müderrislik, Diyarbakır Belediye Başkanlığı
 - 16.‘Abdül‘azîz Hâlis Çıkıntaş (ö.1935): Nâ’iblik (hâkimlik), kaymakamlık, mutasarrıf vekîlligi
 17. Bekir Sıdkî Nakiboğlu (ö.14 Ocak 1936) : Nâkibüleşrâflık, hattâtlik, vilâyet meclisi ‘azâlığı, Siverek meb‘ûsluğu (milletvekilliği)
 18. Mehmed Sa‘îd (ö.1936) : Memurluk
 19. Aktepli Şeyh Kerbelâ (ö. 1939) : Şeyhlik, müderrislik
 20. Süleyman Savcı(ö. 1945) : Farsça, Türkçe öğretmenliği, başöğretmenlik
 21. Fahrî (Abdulganî Fahrî Bulduk) (ö.1951) : Zabıt kâtipliği, savcı yardımcılığı
 - 22.Ömer Fevzî (ö.1953) : Memurluk, savcı yardımcılığı, çiftçilik
- 8. Dönemin farklı kişisel tercih ve fiziksel özelliklerine sahip şairleri şunlardır:**
1. Şeyh Abdurrahmân-ı Aktepî (ö.1910), Rûhî mahlasının yanında Şemsî ya da Şemseddîn mahlaslarını da kullanmıştır.

2. Akteveli Şeyh Kerbelâ (ö.1939) ise hayatı boyunca hiç evlenmemiŐtir. 12 yıl süren hastalığı ve dönemin uygun olmayan ortamından dolayı evinden dıŐarı da çıkmamış olan Şair, bu süre zarfında ilimle uğraşmıştır. Bu süre zarfında birçok eser yazdığı da rivayet edilen Şair, ömrünün sonlarında yazdığı eserlerinin birçoğunu yakmıştır.

SONUÇ

1. “Osmanlı Dönemi Diyarbakırlı Dîvân Şairleri” isimli bu çalışmamızda, dört yüz yılı aşan Osmanlı hâkimiyetinde Diyarbakır’dan yetişen dîvân şairi sayısının 199 olduğu görülmüştür. Yetiştirdiği 20 şairle 16. yüzyıl en az şair yetiştiren yüzyıl olurken 19. yüzyıl yetiştirdiği 86 şairle en çok şair yetiştiren yüzyıl olmuştur. Her bir yüzyılda ortalama 40 şair yetişmiştir.

2. Çoğunluğu Diyarbakır’a yapılan ya da Diyarbakır’dan dışarıya yapılan göçlerden kaynaklanmak üzere Diyarbakırlılığı tartışılan şair sayısı 15’dir. Bu 15 şairden 5’i günümüz İran’ının değişik şehirlerinden, 1’i Semerkand’dan, 1’i Azerbaycan’dan, 1’i Türkistan’dan, 1’i Semendire’den, 1’i de Kilis’ten gelip Diyarbakır’ı vatan edinmiş ve Diyarbakır’la özdeşleşmiş şairlerdir. Geri kalan 5 kişiden ikisi Diyarbakırlı olup Bursa ve Tokat’a göç etiklerinden kaynaklarca sehven Bursalı ve Tokatlı zannedilmişler, iki kişilik ayrı bir grubun da Diyarbakırlı olmadığı ya kimi kaynaklar tarafından reddedilmiş ya da sadece azınlıktaki kimi kaynaklarca dile getirilmiştir. Bir şairimiz de Diyarbakır doğumlu olduğu halde babasının Adıyamanlı oluşundan sehven Adıyamanlı zannedilmiştir.

3. Diyarbakır’ın etnik unsurlarından Ermeniler de dîvân şairleriyle ilgilenmişlerdir. 16. yy.’da yetişen Mesîhî, 19. yy.’da yetişen Hacı Civan ve 20. yy.’da yetişen Lutfî (Hagop) Ermeni asıllı dîvân şairleridir.

4. Toplam 59 dîvanın oluşturulduğu bu dönemde, en çok dîvanın oluşturulduğu yüzyıl 26 dîvanla 19. yüzyıl olmuştur. İkinci sırayı 10 dîvanla 20. yüzyıl alırken; 16. yüzyılda 9 adet, 17 ve 18. yüzyıllarda 7’şer adet dîvan oluşturulmuştur. 16, 18 ve 20. yüzyıllarda 1’er adet, 17. yüzyılda 4 adet, 19. yüzyılda da 10 adet olmak üzere toplam 17 adet dîvâna ulaşmak mümkün olmamıştır.

5. 19. yüzyılda 3 adet (Nigâhî Baba, Câzib, Refî‘) ve 20. yüzyılda da 1 adet (Süleyman Savcı) olmak üzere 4 adet dîvân mesabesinde eser oluşturulmuştur.

6. 16, 17 ve 18. yüzyıllarda 1'er adet, 19. yüzyılda 7 adet ve 20. yüzyılda da 3 adet olmak üzere toplam 13 adet dîvânçe oluşturulmuştur. 19. yüzyılda 2 adet (Bekrî, 'Avnî) ve 20. yüzyılda da iki adet (Zekâî, Bekir Sıdkî) olmak üzere toplam 4 adet dîvânçe mesabesinde eser oluşturulmuştur.

7. Osmanlı Dönemi Diyarbakır'ında çok önemli Dîvân şairleri yetişmiştir:

Şerîfî, Firdevsî'nin Şehname'sini manzûm olarak tercüme etmiştir.

İbrahim Gülşenî, Mevlana'nın Mesnevî'sinden sonraki en kıymetli tasavvufî mesnevi olan Ma 'nevî ile birlikte 3 dilde dîvân oluşturmuştur.

Halife, Diyarbakır'ın şehrengiz ve hamse oluşturan tek şairidir.

Fâmî, "Kitâb-ı Ferâiz" adında İslâm miras hukukuyla ilgili bir eseri 3.000 beyit olarak Türkçe'ye çevirmiştir.

Resmî, Ahî (Çeteci Abdullah Paşa), Celâl Paşa gibi bir çok şair Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç dilde şiir yazmışlardır. Birçok şair de ya Türkçe Farsça ya da Türkçe Arapça olmak üzere iki dilde şiir yazmıştır. **Aktepeli Şeyh Kerbelâ**, Kürtçe, Arapça ve Farsça olmak üzere 3 dilde bir dîvân te'sîs etmiştir.

Emîrî, ömründe Diyarbakır dışına çıkmadığı halde gazelleri bir iki yüzyıl sonra bile Diyarbakır'dan çok uzak yerler olan Selanik, Yanya ve Yemen'de telaffuz edilen şairlerdendir.

Hâmî, köşkünü yerli ya da yolcu şairlerin uğrayıp müşâ'arelerde bulunduğu bir şairler ve 'âlimler derneği halinde işleten şairdir. Diyarbakır'ın en sanatlı şairlerindendir. Bir kasîdesi bir paşa tarafından bir çadırın eteklerine ipekle işlettirilmeye değer görülmüş dîvân sahibi şairdir.

Ahmed Mürşidî, İslam şer'at ve tarîkatinin orta sınıf insana öğretilmesi amacıyla Ahmediyye adlı pendnâme ile Yûsuf ve Züleyha adındaki mesneviyi kaleme alan şairdir. Pendnâme ve mesnevi, halk tarafından en çok rağbet gören ve en çok basılan eser ünvanlarına sahiptir.

Lebîb Abdülgafûr, dîvânı üzerinde iki adet doktora tezi yapılmış tek şairdir.

Refî', dîvânının yanında dîvân mesâbesindeki şiir mecmû'ası ve 3.000 beyitlik Şeyh Gâlib'e nazîre Cân u Cânân adında bir mesnevîsi bulunan şairdir.

Mucîb, tezkire yazarı tek Diyarbakırlı şairdir. **Ali Emîrî**, şehir tezkiresi yazmıştır.

Alî Rızâ, toplamı 11. 231 + 9046 = 20.276 beyit tutan Müretteb Dîvân-i Rıza ve Nazireler Dîvânı adlarında iki dîvan oluşturmuştur.

İffet ve Sırrî, Diyarbakır'ın ilk kadın dîvân şairleri olmaları açısından önemlidirler.

Kâmî (Mehmed Şa'bân), onlarca Diyarbakırlı fikir, ilim ve sanat adamının hocası olması açısından önemlidir. **"Dîvânçe"** dışında şiir ve ilim alanında 8 eser meydana getirmiş olan şair, yaşadığı yüzyıl Diyarbakır'ının belki de en önemli ilim, fikir ve şiir adamlarındandır. Şair aynı zamanda tecnîs, mana ve maya türündeki şiirleri en çok olanlardandır.

Sa'îd Paşa, Dîvân ve dîvânçesi dışında, üçü şiir (kasîde), sekizi de değişik alanlarda olmak üzere terceme ya da te'lîf 11 esere imza atmış olan şair, Klasik Türk Şiiri'nde hekîmâne yazan şairlerin sonuncusu olması açısından önemli bir şairdir. Şair, bizce **"Diyarbakır'ın Nâbîsi"** ünvanını haketmektedir.

Zülfikâr Fethî, ünlü Kürt aşk destanı Mem u Zîn'i manzûm olarak Türkçeye tercüme etmiş şairdir.

Tâlib (Mustafa), Ali Emîrî tarafından Nef'î-i zaman diye tavsîf edilen şair, bir İngiliz kuyumcuya kasîde yazma hususunda bir ilki oluşturmuştur. Zamanının Osmanlı paşalarının bir İngiliz kuyumcu kadar cömert olmadıklarını dile getirmek için kaleme alınan ve **"Kamanto Kasîdesi"** diye şöhret bulan bu kasîde, başka bir isim altında intihâl edilecek kadar şöhret bulmuş bir kasîdedir.

Rûhî (Şeyh Abdurrahman-ı Aktepî), önemini tanzîm ettiği güçlü Kürtçe dîvân dan almaktadır. Astronomiden tıbbâ, fıkihtan mezhepler arası farklılıklara kadar değişik

alanlarda 10'a yakın eseri bulunan ve eserlerinin bir kısmı Avrupa'da basılan şair, 19. yüzyılın Kürt Edebiyatı'nın en önemli temsilcilerindedir.

Ali Emîrî, üç adet dîvân oluşturan şair, Hz. Muhammed'e (s.a.v) olan derin sevgisinin eseri olarak bu dîvânlarından birisini noktasız harflerden oluşturmuştur.

Abdülazîz Halis Çıkıntaş, Kürt edebiyatçısı Ahmedê Xânî tarafından 17. yüzyılda Kürtçe yazılmış / yazıya geçirilmiş bir aşk hikâyesi/destanı olan Mem u Zîn adlı eseri manzûm olarak ilk defa Türkiye Türkçesine çeviren şairdir.

8. Osmanlının diğer coğrafyalarında olduğu gibi tarikatlerin dîvân edebiyatı'na olan etkisi Diyarbakır'da da kendisini göstermiştir. Başta Gülşenilik ve Nakşibendilik olmak üzere Halidîlik Halvetîlik, Kadirilik, Rûfailik, Mevlevîlik, Rûşenîlik, Kalenderîlik, Şa'banîlik ve az da olsa Bektaşilik tarikatlerinin etkisi şairler üzerinde epey etkili olmuştur. Gülşenizâdeler, Ürmevîzâdeler gibi aile boyu hem şeyh hem de dîvân şairi olan önemli mutasavvıflar yetişmiştir. 36 tane mutasavvıf/tasavvufa meyilli dîvân şairinin tespit edildiği bu çalışmamızda en meşhur mutasavvıf şairlerin İbrahim Gülşenî, Resmî, Aziz Mahmud Ürmevî, Ahmed Mürşidî, Emîn (et-Tokadî), Mehmed Şa'ban Kâmi ve Abdurrahman-ı Aktepî (Rûhî) olduğu görülmüştür.

9. Dîvân şiirinin yanında saz şiiriyle uğraşan şairler de yetişmiştir. 16. yy.'da Şâhî, 18. yy.'da Yahya Çelebî ve 19. yy.'da Hasretî, Cedîdî ve Hacı Civân saz şiiriyle de ilgilenmiş şairlerdir.

10. Dîvân şairlerinin sahip oldukları meslekler Osmanlı Devleti'nin diğer coğrafyalarındaki şairlerin meslekleriyle paralellik arz etmektedir. Şairlerin çoğunun tarikat şeyhliği, müderrislik, âlimlik, kadılık, kazaskerlik, müftülük, hattatlık, devlet adamlığı, düz devlet memurluğu, tüccarlık, imamlık, musıkîşinaslık, askerlik, dîvân kâtipliği, mücellidlik, hekimlik, kaymakamlık, mutasarrıflık, valilik ve ev hanımlığı gibi meslek ve uğraşlara sahip olduğu tespit edilmiştir.

11. Şiirlerde dînî, ahlakî, tasavvufî, aşkî konular işlenmiş, şiir dili ağır ve ağdalı bir dilin yanı sıra çok sade bir özelliği de bünyesinde barındırmıştır. Çoğunluğu 'âşıkane olmak üzere hekîmane, rindâne, şûhâne ve aşktan çekilen elem, ümitsizlik ve

karamsarlık temalı gazeller oluşturulmuş, kaside, hicviye kıta, mesnevi, rübâ'î, terbî', muhammes, mersiye, hamse, tahmîs ve tezkireler yazılmıştır.

12. Osmanlı coğrafyasında 17. yüzyıla damgasını vuran edebî akımlardan “**sebk-i hindî**” akımı ile 17. yüzyılın sonlarında Nâbî ile etkisini hissettiren “**hekîmâne**” anlayış ve 18. yy.’da bir bir akım halini alan “**Türkî-i basit**” akımı Diyarbakırlı şairleri de etkilemiştir. Hekîmâne anlayışın etkisi daha çok olmuştur. Dört şair (Vahyî, Âgâh, Vâlî ve Hamdî) ağırlıklı olarak sebk-i hindî’den, on şair (Vücûdî, Ümnî/Emnî, Nihânî, Tâlib (Mehmed), Emîrî, Hâmî, Ahmed Mürşidî, Lebîb Abdülgafûr, Râgıb, Hafîd Paşa, Sa’îd Paşa) ağırlıklı olarak hekimâne anlayıştan etkilenecek şiirlerini oluşturmuşlardır. En az etkilenmenin olduğu Türkî-i basit akımından etkilenecek şiir oluşturanlar ise Vâlî, Refî' ve Lüzûmî olmuştur. Refî' Çağatayca gazeller yazmıştır.

13. Osmanlı coğrafyasının genelinde görülen nazîrecilik tahmisçilik ve müşaarecilik geleneği Diyarbakır’da da kendisini göstermiştir. Şairler, çoğunluğu yerli şairler olmak üzere yabancı şairleri de (İranlı şairler, Erzurumlu şairler, Yûsuf Nâbî, Füzûlî, Kanuni, Şeyh Galip, Yusuf Ziya Paşa vb.) tanzir ve tahmîs etmişler, onlarla müşâ'arelerde bulunmuşlardır.

14. 18. yüzyılda Âgâh önderliğinde Diyarbakır’da teşekkül eden çoğunlukla Diyarbakır’dan yetişmiş ona yakın şairin iştirâk ettiği, dîvân sahibi birçok şairin yetişmesine vesile olan Encümen-i Daniş adında edebî bir topluluk kurulmuştur. Diyarbakır’ın edebiyat tarihinde önemli bir yeri olan bu topluluk, Diyarbakır’da nazire ve müşâ'are geleneginin gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Topluluğun üyelerinden başta Âgâh ile Vâlî arasında olmak üzere Âgâh-Nâbî, Âgâh-Hâmî, Âgâh-Lebîb arasındaki münâzaralar diğer şairleri de etkilemiş, bu münâzara ve müşâ'are geleneği bölge şairlerinin klasik şiire olan ilgisini oldukça artırmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ABDULKADİROĞLU, Abdülkerim (hızl), **Güldeste-i Riyâz-i ‘İrfân ve Vefeyât-i Dânişverân-i Nâdiredân**, Ankara-1985.

-----İsmail Belğ, **Güldeste-i Riyâz-i ‘İrfân ve Vefeyât-i Dânişverân-i Nâdiredân**, Ankara-1998.

-----Nuhbetü’l-âsâr Li Zeyl-i Zübdeti’l-eş‘âr, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999

ADAK, Abdurrahman, **Ali Emîrî’nin Gözüyle Diyarbakırlı Şairler**, Alioğlu Matbaacılık, İst. - 2012

Ahmet Rıf‘at,**Lugat-i Târîhiyye ve Coğrâfiyye Ansiklopedisi**, İst. 1299 /1882, c. 4

AKBAYAR,Nuri(hızl), KAHRAMAN, Seyit Ali (Eski Yazıdan Aktaran), **Mehmed Süreyya, Sicill-i ‘Osmânî (Osmanlı Ünlüleri)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İst.-1996 (6 cilt)

AKKUŞ,Mehmet;YILMAZ, Ali (hızl), **Osman-zâde Hüseyin Vassaf, Sefîne-i Evliya**, İst.-2006, c. 3.

Ali Emîrî,**Tezkire-i Şu‘arâ-i Âmid (TŞÂ)**, Matba‘a-i Âmidî, Dersa‘âdet (İstanbul)-1327.

AŞKAR,Mustafa,**Tasavvuf Tarihi Literatürü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank.-2001.

AYNUR,Hatice,“Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları Tezler,Yayınlar, Haberler, 2003”İst.-2004

AZAMAT, Nihat, “*İbrâhîm Gülşenî*”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**,c. 21, İst.-2000.

BABİNGER, Frantz;**Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri** (Çev: Coşkun ÜÇOK), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank.-1992.

Bağdatlı İsmâ‘îl Paşa,**Hediyetü’l-‘ârifîn, Esmâü’l-mü’ellifîn ve Âsârü’l-musannifîn**, Maarif Basımevi, İstanbul-1951-1955

BANARLI, Nihat Sami,**Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yayınları, İst-2001, c.1.

- BEYSANOĞLU, Şevket, **Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları (DFSA)**,Yeni İlavelerle 2. Basılış, San Matbaası, Ank.-1996, c.1.
-, **Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları (DFSA)**,Yeni İlavelerle 2. Basılış, San Matbaası, Ank.- 1997,c.2
-, **Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları (DFSA)**,Yeni İlavelerle 2. Basılış,San Matbaası, Ank.- 1997, c.3
-,**Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları (DFSA)**,Neyir Matbaası, Ank.- 2003,c.4
-,**Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar**, Neyir Matba'ası, Ank.-1985.
-, Kadın Şairlerimizden Sırrî ve Dîvânçesi, Ank.-1969
-,Kültürümüzde Diyarbakır, Ziya Gökalp Derneği Yayınları, Ank.-1992.
- BULDUK, Abdulganî Fahri, **Diyârbekir Valileri**, 2 cilt (Yazma, Diyarbakır Maarif Müdürlüğü'nde)
- Bursalı Mehmed Tâhir,**Osmanlı Müellifleri** (Osmanlıca nüsha), Matba'a-i Âmire, İst.-1333, 1.cilt.
- Diyarbakırım, Neyir Matbaası, Ank.-1986, c.2
- EKMEKÇİ, Güneş, **16.Yüzyıl Diyarbakır Şairleri**, Nesil Matbaacılık, İst.-2009.
- ERDEM, Sadık, **Râmiz ve Âdâb-i Zurafâsı, İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks-Sözlük**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, AKM Yayınları, S.79, Tezkireler Dizisi, S.1, Ank.-1994.
- ERGUN, Sadettin Nüzhet, **Türk Şairleri**, c. 1, İst-1940
- Evliyalar Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi Yayınları, İst.-1992, c.4.
- GÖVSA, İbrahim Alaeddîn,**Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Yayınları, 1945.
- GÜNER, Galip ve Nurhan (hızl), **Ali Emîrî,Esâmî-i Şu'arâ-i Âmid (EŞÂ)**, Anıl Matbaacılık, Ank.-2003.
- Hâletî-i Gülşenî,**Dîvân-ı Hâletî-i Gülşenî**, Millet (Ali Emîrî) Kütüphanesi, Manzûm Eserler Bölümü, Eski Kayıt Nu:97, İst.
- İbrâhîm-i Gülşenî,**Dîvân-ıİbrâhîm-iGülşenî**, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Manzûm Eserler Bölümü, Nu :379, İst.
- 2000'E BEŞ KALA DİYARBAKIR**, Dicle Üniversitesi, Basımevi İşletme Müdürlüğü, Diyarbakır-1995.

- İNAL,İbnülemin Mahmud Kemal, **Son Asır Türk Şairleri (STŞ)**, İstanbul 1930-1941
- İPEKTEN, Haluk; İSEN, Mustafa; TOPARLI, Recep; OKÇU, Naci; KARABEY, Turgut;**Tezkirelere Göre Dîvân Edebiyatı İsimler Sözlüğü(TGDEİS)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Nu: 942, Ank.-1988.
- İPEKTEN, Haluk, **Eski Türk Edebiyatı**, Dergâh Yayınları, İst.-1997.
- İSEN,Mustafa (hızl), **Latîfi,Latîfi Tezkiresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank.-1990.
-**Tezkireler Işığında Dîvân Edebiyatına Bakışlar, Dîvân Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri**”,Ötelerden Bir Ses, Ank.-1997
-, **Sehî Bey,Heşt Behişt**, Ank.-1998
- İSKENDEROĞLU, Reşid,**Beğlerbeği Gazi İskender Paşa**, (1492-1571), Ank.-1989
-**Şair Dede ve Ozan Torunu**, Ank.-1990
- İZ,Mahir, **Yılların İzi**, İstanbul-1990.
- KABAKLI, Ahmet,**Türk Edebiyatı**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İst.-1997, c.2
- KARA, Mustafa, **Bursa’da Tarîkatler ve Tekkeler**, Uludağ Yayınları, Bursa-1990
- KARAHAN,Abdülkadir,**“Diyarbakirli Hâmî ve Bir Kasîdesi ile Bir Manzûm Arızası”**,Diyarbakır’ı Tanıtan Adam Şevket BEYSANOĞLU’na 70.Yaş Armağanı, San Matbaası, Ank.-1991.
- KARAKAŞ, Şuayb, **Süleyman NAZİF**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ank.-1988.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir,**Tekke Şiiri Antolojisi**, Buluş Kitabevi, Ank.-1968.
-**Türk Edebiyatı Tarihi**, Ank.-1964
- KONUR, Himmet,**İbrahim Gülşenî, Hayatı, Eserleri, Tarikati**, İnsan Yayınları, İst.-2000.
- KORKUSUZ, M. Şefik, **Arşiv Belgelerinde Son Devir DiyârbekirUlemâsı**, İst.,Temmuz-1996.
-**Tezkire-i Meşâyih-i Âmid** (Diyarbakir Velileri), I-II, Kent Yayınları, Nu:5, İst., Ekim-2004
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat; **“Çağatay Edebiyatı”**, İA,c. 3, MEB Yayınları, İst.-1945.
- KURNAZ, Cemal(hızl), **Muallim Nâcî**, Osmanlı Şairleri, Ank.-1986
- KURNAZ, Cemal, TATCIMustafa(hızl),**Mehmed Nâilî TUMAN, Tuhfe-i NâilîDîvân Şairleri Muhtasar Biyografileri**,Bizim Büro Yayınları, Ank.-2001

- KURT, Ali; DEMİR, Ekrem, **Ortaöğretim Türk Edebiyatı** (10. Sınıf Ders Kitabı), I. Baskı, İst.-2006.
- KUTLUK, İbrahim (hızl), **Kınalı-zâde Hasan Çelebî, Tezkiretü's-Şu'arâ**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ank.-1989.
- LEVEND, Âgâh Sırrı, **Türk Edebiyatı Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara-1998, c.1.
- Mehmed Tevfik, **Kâfile-i Şu'arâ**, Ali Emîrî Kütüphanesi, Nu : 790
- Mecdî Efendi, **Şakâykü'n- Nu'mâniyye Zeyilleri**, Çağrı Yayınları, İst. H. 1268 / M. 1852.
- Muallim Nâcî, **Osmanlı Şairleri**, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara-2000.
- Müstakîm-zâde Süleymân Sa'deddîn Efendi, **Mecelletü'n-Nisâb**, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Bölümü, Nu : 628
-, **Tuhfetü'l-Hattâfîn**, İst.-1928.
- Nev'î-zâde 'Atâî, **Hadâikü'l-Hakâik Fî Tekmîleti's-Şakâik**, Çağrı Yayınları, İstanbul, H.1268/M.1852, c. 2.
- ÖNGÖREN, Reşat, **Osmanlılarda Tasavvuf (Anadolu'da Sufilik, Devlet ve Ulema - 16.yy)**, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İst.-2003
- PEKOLCAY, Necla, **İslâmî Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yayınları, İst.-1981.
- Sâlim Efendi, **Tezkiretü's-Şu'arâ**, Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Bölümü, Nu : 3872, İstanbul-1315.
- SARIÇİÇEK, Ramazan; ADAK, Abdurrahman, "*Diyarbakır'da Gülşenilik: İbrâhîm Gülşenî ve Soyundan Gelen Şairler*", **Nebiler, Sahabîler, Azîzler ve Krallar Kenti Diyarbakır Sempozyumu (12-13 Nisan 2010)**, Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, A Grafik Basımevi, Nisan-2010.
- Seyyid Rızâ Zehrimâr-zâde, **Rızâ Tezkiresi**, (Neşreden: M. Sadık ERDAĞI), Türk Dili ve Edebiyatı Kitapları, Ank.-2002
- SOLMAZ, Süleyman, **'Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı**, AKM Yayınları, Ankara-2005.
- Şamil İslâm Ansiklopedisi**, Şamil Yayınları, İst.-1990.
- Şemseddîn Sâmî, **Kâmûsü'l-a'lâm** (Tıpkıbasım/Facsmile), Kaşgar Neşriyat, Ank.-1996 (6 cilt)
- TAMSÖZ, Bedihan, **Osmanlıdan Günümüze Kadın Şairler Antolojisi**, Ayyıldız Yayınları, Ank.-1994.
- TEKİN, Arslan, **Edebiyatımızda İsimler ve Terimler**, Ötüken Yayınları, İstanbul-1995.

TEVFİKOĞLU, Muhtar; **Ali Emîrî Efendi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Gaye Matbaacılık, Ank.-1989.

Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu(2-6 Temmuz 1986), Tokat Valiliği, Şeyhülislam İbn-i Kemâl Araştırma Merkezi Yayınları, Gelişim Matbaası, Ank.- 1987.

ULUDAĞ, Süleyman, “*Bâyezîd-i Bistâmî*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. 5, İst.- 1992,

URAZ, Murat, **Kadın Şair ve Muharrirlerimiz**, Tefeyyüz Kitabevi, 1941, c.1.

VELİOĞLU, Tarık, **Osmanlının Manevî Sultanları**, Barış Matbaası, İst.-2008.

YAVUZ, A. Fikri; ÖZEN, İsmail (hızl), **Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri(1299-1915)**, Meral Yayınevi, İst.-1972 (3 cilt).

YAZICI, Tahsin (hızl), **Muhyî-i Gülşenî, Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî ve Şemleli-zâde Ahmed Efendi Şive-i Tarikat-i Gülşenîye**, TTK Basımevi, Ank.-1992.

YEĞİN, Abdullah; BADILLI, Abdulkadir; HEKİMOĞLU, İsmail; ÇALIM, İlham (hızl), **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat**, TÜRDAV Yayınları, İst.-1990.

YILMAZ, H. Kâmil, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler**, Ensar Neşriyat, İst., Ekim-1994

Sürelî Yayınlar

ALTIN, Behçet, “*Diyarbakır Halk Şairleri*”, **Karacadağ Mecmuası**, S. 75-76.

Yıl: 1945,

ARSLAN, Mehmet, *Ezhâr-ı Hakikat*, **Kızılırmak Dergisi**, S. 9, Sivas, Eylül-1992.

BEYSANOĞLU, Şevket, *Diyarbakırlı Bilginler ve Ozanlar (Tefrika)*, **Karacadağ Aylık Kültür Dergisi**, S.87-88, Diyarbakır Basımevi.

....., “*Diyarbakırlı Saz Şairleri*”, **Ziya Gökalp Dergisi**, Ank., Aralık-1981.

....., **Ziya Gökalp Dergisi**, c.7, S. 39-40 İst., Eylül-1983 (Başlığı tespit edilemeyen bu bildiri 26-30 Eylül 1983 tarihleri arasında İstanbul’da düzenlenen V. Millî Türkoloji Kongresi’ne sunulmuştur.)

ÇİFTÇİ, Cemil, “*Diyarbakırlı Ümnî ve Yayınlanmamış Gazelleri*”, **Yedi İklim Dergisi**, S.35, Şubat-1993.

ERDOĞAN, Kenan, “Klasik Mi‘râciyelerden Farklı Bir Mi‘râciyye : Sa‘îd Paşa ve Mi‘râciyyesi”, **Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 12

....., Seyyid Aziz Mahmud Urmevî, *Urmevîlik ve Bilinmeyen Bir Eseri : Baba Kelamı*, **BİR, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**. S. 9, İst.-1998

ETİ, Usman, “Diyarbakırlı Melek Ahmed Paşa ve Eserleri”, **Karacadağ Aylık Kültür Dergisi**, S.2, 20 Mart 1938.

FELEK, Özgen, “Mehmed Emîrî Efendi ve Şiirleri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.9, S.1, Elazığ-1999.

Kara-âmid Dergisi, Yıl:2, S.4, 1956-1957-1958, Işıl Matbaası, İst.-1960 (Diyarbakır’ı Tanıtma Derneği’nin 3 yılda bir çıkardığı dergi)

Karacadağ Aylık Kültür Dergisi, Diyarbakır Basımevi, S. 87-88

KAZANCIGİL, Aykut; KARLIĞA, Bekir; “Louis Massignon’dan Ali Emîrî’ye İki Mektup”, **Yedi İklim Dergisi**, c.4, S. 25, Şubat-1993.

LEVEND, Âgâh Sırrı, “Halîfe’nin Leylâ vü Mecnûn’u”, **Türk Dili Mecmuası**, S. 8, TDK Yayınları, 1 Mayıs 1952.

NEDİM, Ahmet, “Ali Emîrî Efendi ve Sultan Abdülhamîd’in Hal’ine Düşürülen Tarih”, **Yedi İklim Dergisi**, c.4, S. 25, Şubat-1993.

Zafer Gazetesi, Diyarbakır’ın Klasik Türk Müziği’ndeki Mevkii”, S. 3, 01.02.1954

Diğer Yayınlar

ADAK, Abdurrahman, **Za’fî-i Gülşenî: Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvân’ının İncelenmesi**, Ank. Üniv. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara-2006.

AKAY, Mehmet, **İbrahim Gülşenî’nin Dîvânı**, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya-1996

AKPINAR, Şerife, **Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi**, Selçuk Üniv. SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya-2006

AYDOĞAN, Saliha, **Sa‘îd Paşa, Mîzânü’l-edeb, İnceleme-Metin-Dizin**, YLT, (Danışman: İsmail Hakkı AKSOYAK), Ank.-2007.

AYNAGÖZ, Pervin, **Tezkire-i Safâî, Mustafa Safâî Efendi, Nuhbetü’l-âsâr Min Fevâidi’l-eş‘âr, İnceleme-Metin-İndeks**, Fırat Üniversitesi, SBE, YLT, Elazığ-1988.

Bilkent Üniv. Ayhan Tek Türk Edb. Doktora Öğrencisi, www.bilkent.academia.edu.tr/AyhanTek Gever %C3%AE, (Erişim Tarihi: 15.12.2012)

- ÇINARCI, M. Nuri, **Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in Tezkiretü's-Şu'arâsı ve Transkripsiyonlu Metni**, Gaziantep Üniv. SBE, YLT, Ocak-2007
- ÇİFTÇİ, Ömer (hızl), FâtinDâvûd, Hâtimetü'l-eş'âr (**Fâtin Tezkiresi**) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kültür Eserleri, www.ekitap.kulturturizm.gov.tr (Erişim Tarihi: 05.07.2012)
- DEMİRTAŞ, Ayşe, **İslâm Fethine Kadar Diyarbakır**, Fırat Üniv. SBEYLT, Elazığ-2007
- Dicle Üniversitesi, Kişisel Bilgiler (Yrd. Doç. Dr. Murat ÖZAYDIN), www.dicle.edu.tr/bolum/ilahiyat, (Erişim Tarihi: 30.03.2012)
- Diyarbakır Valiliği, İlimizin Tarihçesi, www.diyarbakir.gov.tr, (Erişim Tarihi : 25.02.2013)
- ERDOĞAN ÇELTİK, Seher, **Alî Emîrî'nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmû'ası Üzerine Bir İnceleme**, Gazi Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, YLT, Ank.-2007.
- HAYBER, Kasım, **Tezkire-i Şu'arâ-i Âmid**, Erciyes Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YLT, Kayseri-1996.
- KADIOĞLU, İdris, "**Diyarbakırlı Sa'îd Paşa Dîvânı, Dîvân'daki Sade Türkçe Şiirler ve Şairin Hikmetli Beyitlerine Alî Emîrî'nin Yazdığı Nazîreler**", Dicle Üniv. SBE Elektronik Dergisi (DÜSBED), Nisan-2009, Yıl :1, S.1, s. 1-12, www.e-dusbed.com, (Erişim Tarihi : 06.12.2012)
-, "**Diyârbekir Encümen-i Dâniş'inin Üstad Şairi Âgâh ve Devrindeki Şairler Üzerine Etkisi**", Dicle Üniv. SBE Elektronik Dergisi (DÜSBED) Kasım-2010, Yıl : 2, S.4, s.35-45, www.e-dusbed.com, (Erişim Tarihi : 11.12.2012)
- KARALAL, Nihat, **Hâmî-i Âmidî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvân'ının Tenkitli Metni**, Atatürk Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Danışman: Ahmet KIRKKILIÇ), Erzurum- ?
- KILIÇ, Filiz, **Âşık Çelebî, Meşâ'irü's- Şu'arâ**, İnceleme, Tenkitli Metin, Gazi Üniv. SBE, Doktora Tezi, Ank.-1996
- KİREMİTÇİ, İnci, **Hayâlî Gülşenî Dîvân'ı Üzerine Bir İnceleme** Kocatepe Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Afyon-2001.
- KONCU, Hanife, **Vâli Dîvânı** Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, c. II, İst.-1998
- Mem û Zîn, 10 Mart 2012, blog.milliyet.com.tr/mem---z-n, (Erişim Tarihi : 13.03.2012)

Muş Alpaslan Üniv., Akademik Bilgiler, 2009-2013

www.alparslan.edu.tr/genel/personelDetail.aspx?ID=579 (Erişim Tarihi :31.12.2012)

ODABAŞI, Mihrican, **Tuhfe-i Nâîlî, Metin ve Muhteva (1.cilt, s.234-467)**, Cumhuriyet Üniv.,SBE,Yayımlanmamış YLT, Sivas,Mart-2009.

OKUR, Mustafa, **Dîvân-i Vâî-i Âmedî, Hayatı-Eserleri-Edebî Kişiliği**, Afyon KocatepeÜniv.,Yayımlanmamış YLT, Danışman : Feridun Güven, Eylül-2006.

ÖNDER, Murat, **Şefkat ve Tezkire-i Şu‘arâsı**,Kocatepe Üniversitesi, SBE Yayımlanmamış YLT, Afyon-2006.

Serdar-i ekrem, 2008, <http://www.eksisozluk.com/serdar-i-ekrem--1535573>, (Erişim Tarihi : 01.01.2013)

Tarih Terimleri Sözlüğü,www.sozce.com/nedir/188157-kaymakam-pasa, (Erişim Tarihi : 09.09.2012)

YAZICI, Tahsin, **Şeyh İbrahim Gülşenî, Hayatı, Eserleri ve Tarikati**, (Basılmamış Doktora Tezi), DTCF Kütüphanesi, Ank.-1951, VII+116s.

YILMAZ, Necdet 17. Yüzyılda Diyarbakır’da Nakşibendiyye, www.Osmanli.org.tr/osmanli_tasavvufu-8-191.html; (Erişim Tarihi:09.02.2012)

İnternet Kaynakları

VikipediÖzgürAnsiklopedi,tr.wikipedia.org/wiki/sebk-i_hindi, (Erişim Tarihi: 06.02.2012)

VikipediÖzgürAnsiklopedi,[tr.wikipedia.org/wiki/Divanı\(siyaset\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Divanı(siyaset)), (Erişim Tarihi: 03.09.2012)

VikipediÖzgürAnsiklopedi,tr.wikipedia.org/wiki/Cezalet, (Erişim Tarihi : 28.02.2012)

VikipediÖzgürAnsiklopedi,[tr.wikipedia.org/wiki/Mem u Zin](http://tr.wikipedia.org/wiki/Mem_u_Zin), (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

www.belgeler.com/blg/12ug. (Erişim Tarihi : 02.12.2012)

www.belgeler.com/blg/t5y, (Erişim tarihi: 28.10.2012)

www.belgeler.com/blg/ro5/Âgah-divani-ve-inceleme, (Erişim Tarihi: 13.12.2012)

www.belgeler.com/blg/q93, (Erişim Tarihi: 05.11.2012)

www.belgeler.com/blg/rd7, (Erişim Tarihi : 05.07.2012)

www.belgeler.com/blg/1aom, (Erişim Tarihi :12.04.2012)

www.belgeler.com/blg/167t, (Erişim Tarihi : 12.10.2012)
www.belgeler.com/blg/2ftg, (Erişim Tarihi : 12.10.2012)
www.belgeler.com/blg/15nh, (Erişim Tarihi: 19.06.2012)
www.belgeler.com/blg/142d, (Erişim Tarihi: 23.06.2012)
www.dersturkce.com/anasayfa/yazigoster/MUSAARE,(Erişim Tarihi: 01.05.2012)
www.diyarbakir.com/kulturvesanat/UNLULER,(Erişim Tarihi: 27.12.2012)
www.Diyarbakirtv.tr.gg/Diyarbakir-Medreseler.htm, (Erişim Tarihi: 11.04.2012)
www.maxkitap.com, (Erişim Tarihi :12.04.2012)
www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/şathiye, (Erişim Tarihi: 17.04.2012)
www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/nakibuleşraf, (Erişim Tarihi: 17.04.2012)
www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/hacegan, (Erişim Tarihi: 17.04.2012)

EKLER

TABLO 1: TEZKİRELERDE İSMİ GEÇEN DİYARBAKIRLI ŞAİRLER (XVI . YY)

16. YÜZYIL ŞAİRLERİ	SEHÎ	LATÎFÎ	AHDÎ	ÂŞIK ÇELEBÎ	KINALI ZADE H.Ç.	KÂFZÂDE FÂİZÎ	TEVFİK (KAFİLE-İ ŞU'ARÂ)	TŞÂ	EŞÂ
1. ŞERİFÎ									✓
2. İBRAHİM GÜLŞENÎ		✓					✓		✓
3. CEMİLÎ	✓	✓			✓	✓		✓	✓
4-MESÎHÎ				✓		✓			✓
5. HAYÂLÎ GÜLŞENÎ			✓					✓	✓
6. HALİFE			✓					✓	✓
7- SÜNNÎ			✓		✓				✓
8. ŞUHÛDÎ			✓						✓
9. ÂMÎDÎ								✓	✓
10. HÂLETÎ-İ GÜLŞENÎ								✓	✓
11. AHMET PAŞA			✓					✓	✓
12. DERVİŞ PAŞA			✓					✓	✓
13. BÎ'ATÎ/BEY'ATÎ			✓		✓			✓	✓
14. FEDÂ'Î									✓
15. HUMÂRÎ			✓					✓	✓
16. MEHMED PAŞA									✓
17. ÜLFETÎ			✓					✓	✓
18. SAFVETÎ-İ GÜLŞENÎ									✓
19. HUBAN									
20. ŞÂHÎ									

TABLO 2: TEZKİRELERDE İSMİ GEÇEN DİYARBAKIRLI ŞAİRLER (XVII . YY)

17. YÜZYIL ŞAİRLERİ	LATİFİ	AHDİ	RİYAZİ	KÂFZÂDE FÂİZİ	TEVFİK TEZKİRESİ	TEVFİK (KAFİLE-İ)	RIZÂ TEZKİRESİ	YÜMNİ TEZKİRESİ	ÂSİM TEZKİRESİ	GUFTÎ TEZKİRESİ	MUCÛB TEZKİRESİ	SAFÂYÎ TEZKİRESİ	SÂLİM TEZKİRESİ	BELÎĞ TEZKİRESİ	ÂRİF HİKMET	TUHFE-İ NÂLÎ	TŞÂ	EŞÂ
1. ŞÖHRETÎ			✓	✓			✓										✓	✓
2. TUFEYLÎ		✓																✓
3. HASAN GÜLŞENÎ																	✓	✓
4. GUBÂRÎ																		✓
5. ‘AZİZ MAHMÛD ÜRMEVÎ					✓	✓											✓	✓
6. NÂCÎ														✓				✓
7. NİGÂHÎ							✓				✓			✓				✓
8. MOLLA ÇELEBÎ																		✓
9. VAHYÎ							✓				✓				✓			✓
10. VÛCÛDÎ												✓		✓				✓
11. YÛSRÎ												✓						✓
12. ‘ÖMRÎ									✓	✓		✓		✓				✓
13. ‘İZZETÎ												✓						✓
14. RESMÎ																✓	✓	✓
15. FEHMÎ																		✓
16. SELÂMÎ																✓		✓

17. YÜZYIL ŞAİRLERİ	LATİFİ	AHDİ	RİYAZI	KÂFZÂDE FÂİZİ	TEVFİK TEZKİRESİ	TEVFİK (KAFİLE-İ ŞU)	RİZÂ TEZKİRESİ	YÜMNÎ TEZKİRESİ	ÂSİM TEZKİRESİ	GUFTÎ TEZKİRESİ	MUCÛB TEZKİRESİ	SAFÂYÎ TEZKİRESİ	SÂLİM TEZKİRESİ	BELİĞ TEZKİRESİ	ÂRİF HİKMET	TUHFE-İ NÂİLÎ	TŞÂ	EŞÂ
17. İSMÂ'ÎL ÇELEBÎ																	✓	✓
18. ŞEHDÎ								✓				✓		✓				✓
19. ŞÂNÎ	✓								✓	✓		✓		✓	✓			✓
20. ME'ÂLÎ												✓		✓				✓
21. NİSBETÎ												✓						✓
22. MUSTAFA ÇELEBÎ																		✓
23. ÜMNÎ (EMNÎ)												✓	✓				✓	✓
24. FÂMÎ												✓	✓	✓				✓
25. ŞÛRÎ												✓	✓	✓				✓
26. FÜZÛLÎ								✓										
27. LEBÎB (Mülazım)													✓					

TABLO 3: TEZKİRELERDE İSMİ GEÇEN DİYARBAKIRLI ŞAİRLER (XVIII . YY)

18. YÜZYIL ŞAİRLERİ	ÂSİM TEZKİRESİ	GUFÎ TEZKİRESİ	SAFÂYÎ TEZKİRESİ	SÂLİM TEZKİRESİ	BELÎĞ TEZKİRESİ	RÂMİZ TEZKİRESİ	ŞEFKAT TEZKİRESİ	ESAD TEZKİRESİ	FATİN TEZKİRESİ	TEVFİK (KAFİLE-İ ŞU 'ARÂ)	M.SİRACEDDİN	STŞ	S.NUZHET ERGUN	TUHFE-İ NÂİLİ	TŞÂ	EŞÂ
1. HAMDÎ			✓	✓								✓	✓	✓	✓	✓
2. AHMED FÂHİM																✓
3. NİHÂNÎ																✓
4. GÜZÂRÎ																✓
5. TÂLİB (MEHMED)		✓	✓	✓	✓						✓					✓
6. RÂMİŞ															✓	✓
7. AHMED VERDİ ÇELEBÎ																✓
8. HİCÂZÎ										✓					✓	✓
9. HÂLİD														✓	✓	✓
10. EMİRÎ		✓	✓	✓	✓								✓		✓	✓
11. MÜCİB			✓	✓	✓										✓	✓
12. ÂGÂH-I SEMERKANDÎ-İ ÂMİDÎ			✓	✓	✓	✓		✓		✓			✓	✓	✓	✓
13. EDİB			✓	✓		✓		✓							✓	✓
14. ŞUHÎ																✓

TABLO 4: TEZKİRELERDE İSMİ GEÇEN DİYARBAKIRLI ŞAİRLER (XIX. YY)

19. YÜZYIL ŞAİRLERİ	ÂHDÎ	ARİF HİKMET	FATİN	STŞ	S. NUZHET ERGUN	TUHFE-İ NÂİLÎ	TŞÂ	EŞÂ	
1. BÂKÎ							✓		
2. CÂMÎ							✓	✓	
3. REMZÎ						✓	✓	✓	
4. HAFİD PAŞA				✓		✓	✓	✓	
5. HADÎDÎ							✓	✓	
6. FERDÎ							✓	✓	
7. GAYRET								✓	
8. ŞEREF							✓	✓	
9. YÛSUF ZİYÂ								✓	
10. HASRETÎ							✓	✓	
11. REFÎ'		✓	✓				✓	✓	
12. MÛLHEM / MÛLHEMÎ								✓	
13. ŞEYHÎ								✓	
14. CELÂL PAŞA				✓			✓	✓	
15. HAMÎDÎ							✓	✓	
16. RÂGİB						✓	✓	✓	
17. CEDÎDÎ							✓	✓	
18. HALÎL HAMÎD							✓	✓	
19. 'AZMÎ								✓	
20. SA'İD			✓			✓		✓	
21. SÛLEYMAN NAZÎF			✓	✓				✓	
22. BEKRÎ							✓	✓	
23. MU'ALLİM HAMDÎ							✓		
24. PAPUÇÇULAR ŞEYHÎ FİGÂNÎ								✓	
25. ŞEVKÎ								✓	
26. MUHİB			✓						
27. NAZMÎ								✓	
28. RÂSİM						✓	✓	✓	
29. SA'İD						✓		✓	
30. SÎRET	✓	✓				✓		✓	
31. VECDÎ								✓	
32. FÂİK				✓				✓	

19. YÜZYIL ŞAİRLERİ	ÂHDÎ	ARİF HİKMET	FATİN	STŞ	S. NUZHET ERGÜN	TUHFE-İ NÂPLÎ	TŞÂ	EŞÂ	
33. HOCA MES'ÛD LUTFÎ			✓					✓	
34. MAHDÛM FAKÎRULLÂH									
35. SÂFÎ			✓	✓				✓	
36. SAFVET			✓					✓	
37. MÜDERRİS HACI RÂGİB						✓	✓	✓	
38. ALÎ RİZÂ						✓	✓	✓	
39. OSMAN NURÎ PAŞA			✓	✓				✓	
40. RÂŞİD						✓	✓	✓	
41. İSMET			✓					✓	
42. TÂİB							✓	✓	
43. MEHMED (ÇARHÎ-ZÂDE)								✓	
44. ÂSÂF			✓	✓			✓	✓	
45. İFFET HANIM				✓				✓	
46. NİGÂHÎ BABA								✓	
47. 'AVNÎ				✓				✓	
48. TÂLİB (MUSTAFÂ)				✓				✓	
49. VÂSİF								✓	
50. MÜNİB								✓	
51. SİRRÎ HANIM				✓		✓		✓	
52. SABRÎ (MAHMUD)								✓	
53. SİDKÎ (MUSTAFA)									
54. KÂMÎ (MEHMED ŞA'BÂN)			✓	✓			✓	✓	
55. DERCÎ / DÜRCÎ							✓	✓	
56. NA'İM				✓				✓	
57. HAYÂLÎ (AHMED)				✓			✓	✓	

19. YÜZYIL ŞAİRLERİ	ÂHDÎ	ARİF HİKMET	FATİN	STŞ	S. NUZHET ERGÜN	TUHFE-İ NÂİLÎ	TŞÂ	EŞÂ	
58. RÂİF (YÛSUF)						✓	✓	✓	
59. RÂİF (FEYZULLAH)						✓	✓	✓	
60. SA'İD PAŞA				✓		✓		✓	
61. LÛZÛMÎ								✓	
62. HACI CİVÂN							✓	✓	
63. FÂZİL								✓	
64. FETHÎ (ABDÛLFETTÂH)								✓	
65. ABDÎ								✓	
66. ÂKİF		✓						✓	
67. CÂZİB							✓	✓	
68. CEVDET									
69. FÂİZ								✓	
70. FETHÎ								✓	
71. FEYZÎ								✓	
72. HAYRÎ							✓	✓	
73. KÂMİL									
74. MÂHİR								✓	
75. MEHMED								✓	
76. MEHMED ŞEVKÎ									
77. MEHMED ŞÛKRÎ									
78. NÂZİM							✓		
79. RÂİF MUKÂBELECİ- ZÂDE						✓	✓	✓	
80. SABRÎ								✓	
81. SIDKÎ								✓	
82. ŞEHÎD									
83. VASFÎ								✓	
84. VEHBÎ ABDULLAH								✓	
85. VEHBÎ ABDULVEHHAB								✓	
86. ZÛLFİKÂR FETHÎ								✓	

TABLO 5: TEZKİRELERDE İSMİ GEÇEN DİYARBAKIRLI ŞAİRLER (XX. YY)

20. YÜZYIL ŞAİRLERİ	STŞ	TUHFE-İ NÂİ'LÎ	TŞÂ	EŞÂ	S. NUZHET ERGUN		
1. HİLMÎ			✓	✓			
2. RE'FET		✓	✓	✓			
3. MEHMED TEVFİK							
4. RÜŞENÎ		✓	✓	✓			
5. LÜTFÎ (HAGOP)				✓			
6. RÛHÎ (ŞEYH ABDURRAHMAN-I AKTEPÎ)							
7. BÂKÎ (ABDÛLBÂKÎ)	✓		✓				
8. MUHAMMED HÂDÎ							
9. SUBHÎ				✓			
10. EDHEM			✓	✓			
11. ZÛLFİKÂR ZİHNÎ			✓				
12. ZEKÂÎ			✓				
13. ALÎ EMİRÎ	✓		✓		✓		
14. HANİLÎ SALİH							
15. MİKDÂD SEZÂÎ							
16. MUSTAFA ÂSİM							
17. ZİHNÎ	✓	✓					
18. NİYÂZÎ							
19. HÂLİS							
20. BEKİR SİDKÎ							
21. MEHMED SA'İD							
22. AKTEPELÎ ŞEYH KERBELÂ							
23. SÛLEYMAN SAVCI							
24. FAHRÎ	✓						
25. ÖMER FEVZÎ							

Kaynak: Haluk İpekten, Mustafa İsen, Recep Toparlı vd., Tezkirelere göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TGDEİS), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Nu. 942 Ank.-1988